

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA ÇALIŞMALARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

**AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE SİYASİ
KOŞULLULUK VE ELİTLER: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

Sedef EYLEMER

Danışman
Prof. Dr. Canan BALKIR

2010

**DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI**

2003800486

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Sedef EYLEMER
Tez Başlığı : Avrupalılaşıma Sürecinde Siyasi Koşulluluk ve Elitler: Türkiye Örneği
Savunma Tarihi : 03.12.2010
Danışmanı : Prof.Dr.Canan BALKIR

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Canan BALKIR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Mustafa TANYERİ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Zehra Nilüfer KARACASULU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Müge AKNUR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Nazif MANDACI	YAŞAR ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (X)

Oy Çokluğu ()

Sedef EYLEMER tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Avrupalılaşıma Sürecinde Siyasi Koşulluluk ve Elitler: Türkiye Örneği" başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Avrupalaşma S¼recinde Siyasi Koşulluluk ve Elitler: T¼rkiye ¼rneđi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı d¼řecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada g¼sterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Sedef EYLEMER

ÖZET

Doktora Tezi

Avrupalılaşma Sürecinde Siyasi Koşulluluk ve Elitler: Türkiye Örneği

Sedef EYLEMER

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği Anabilim Dalı
Avrupa Çalışmaları Programı

Siyasi koşulluluk, Avrupa Birliği'nin genişleme süreçlerinde kullandığı temel politika araçlarından birisidir. Bu araç, aday ülkelerin AB üyesi olabilmeleri için Birliğin belirlediği önkoşullara uyumunu zorunlu kılarken, aday ülkelerde AB normları ve politikaları doğrultusunda birçok kapsamlı reformu teşvik etmektedir. Bu bağlamda koşulluluk, aday ülkeler açısından hem bir dış etki aracı hem de Avrupalılaşma mekanizması olarak işlev görmektedir. Aday ülkelerin siyasi koşulluluğa uyumunda farklı düzeylerdeki faktörler ve aktörlerin tutumları etkili olmaktadır. Siyasi koşulluluk ve uyum arasındaki ilişki, AB ve aday ülke kaynaklı dinamikler arasındaki etkileşimlerin şekillendirdiği bir sürece dayanmaktadır. Aday ülkelerdeki siyasi elitler, bu sürecin iç araçları olarak söz konusu ilişkide kilit bir rol oynamaktadırlar. Bu elitlerin, uyum için gerekli önlemleri alma veya uyuma direnç gösterme şeklindeki tutumları siyasi koşulluluğun işleyişini doğrudan etkilemektedir. Diğer taraftan, siyasi elitlerin koşulluluğa vereceği cevaplar, AB kaynaklı ve içsel faktörlerin etkileşiminden bağımsız değildir.

Türkiye örneğinde siyasi koşulluluğun etkinliği, dönemsel olarak önemli farklılıklar göstermektedir. 1999-2002, 2002-2004 ve 2005 sonrası dönemlerde, AB kaynaklı ve iç dinamiklerin etkileşimlerine bağlı olarak, siyasi koşulluluğun işleyişinde inişli çıkışlı bir tablo ortaya çıkmıştır. Söz konusu dinamikler, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımları açısından da belirleyici olmuştur. Bu tezde, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımları güvenlik kaygılarına odaklı mantık, çıkar mantığı, hak temelli mantık ve kimlik mantığı olmak üzere dört temel mantıksal dayanak temelinde açıklanmaktadır. Bu mantıksal dayanakların, siyasi elitlerin koşulluluk konusundaki tavırlarını ve bunun siyasi söylemlerine yansıma biçimlerini etkilediği sonucuna varılmıştır. Dönemsel dinamiklere paralel olarak, siyasi elitlerin yaklaşımlarında ve söylemlerinde bu dayanakların ağırlığı değişebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupalılaşma, Siyasi Koşulluluk, Türkiye, Siyasi Elitler

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Political Conditionality and Elites in the Europeanisation Process:

The Case of Turkey

Sedef EYLEMER

**Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of EU Studies
European Studies Programme**

Political conditionality is one of the fundamental policy tools used by the European Union in the enlargement processes. This tool promotes several comprehensive reforms in the candidate countries in accordance with EU norms and policies while obliging the candidates to comply with the Union's conditions in order to become an EU member. Within this context, conditionality functions both as an Europeanisation mechanism and a means of external influence on the candidate countries. Factors and actors at different levels are effective on the compliance patterns of the candidate countries. The relationship between political conditionality and compliance is based upon a process shaped by the interactions of EU-level and domestic dynamics. Political elites in the candidate countries play a key role in this relationship as domestic mediators. The attitudes of these elites, either taking the required measures or resisting the compliance, have direct implications for the functioning of political conditionality. On the other hand, the responses of political elites to the conditionality are not independent of the interactions between EU-level and domestic factors.

In the case of Turkey, the effectiveness of political conditionality shows different patterns periodically. Due to the interactions of EU-level and domestic dynamics, the functioning of conditionality is characterized by ups-and-downs in the periods of 1999-2002, 2002-2004 and post-2005. These dynamics also determine the approaches of political elites to the conditionality. In this thesis, the responses of political elites are explained on the basis of four main logics of security-related concerns, interests, rights and identity. It is concluded that these logics are influential on the attitudes of elites as well as on their political discourses. In line with the periodical dynamics, the priority of the logics in the approaches and discourses of elites can be subject to change.

Key Words: European Union, Europeanisation, Political Conditionality, Turkey, Political Elites

**AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE SİYASİ KOŞULLULUK VE ELİTLER:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TABLO LİSTESİ	xi
ŞEKİL LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**KAVRAMSAL ÇERÇEVE: AVRUPALILAŞMA, SİYASİ KOŞULLULUK VE
ELİTLER**

1. 1 AVRUPALILAŞMA KAVRAMI	6
1.1.1 Avrupalılaşmanın Farklı Tanımları	6
1.1.2 Avrupalılaşma Mekanizmaları	11
1.1.3 Avrupalılaşmanın Koşulları ve Aracı Faktörler	14
1.1.4 Adaylık Sürecinde Avrupalılaşmanın Ayırıcı Nitelikleri	20
1.2 SİYASİ KOŞULLULUK KAVRAMI	22
1.2.1 Tanım ve Kapsam	22
1.2.2 Koşulluluk Türleri	27
1.2.3 AB'ye Katılım Sürecinde Siyasi Koşulluluk	29
1.3 ELİT KAVRAMI VE SİYASİ ELİTLER	34
1.3.1 Siyasi Katmanlaşma ve Elitler	34
1.3.2 Elit Kavramının Kuramsal Gelişimi	37
1.3.2.1 Klasik Elit Yaklaşımlarında Elit Kavramı	38
1.3.2.2 Plüralist Yaklaşımlarda Elit Kavramı	42
1.3.2.3 Demokratik Elit ve Demo-Elit Yaklaşımlarında Elit Kavramı	44
1.3.3 İŞlevsel Açıdan Elitler ve Siyasi Elitler	48
1.4 AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ SÜRECİNDE ELİTLER VE AVRUPALILAŞMA	52

İKİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL ÇERÇEVE: AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE SİYASİ
KOŞULLULUK VE ELİTLER

2.1 AVRUPALILAŞMA MEKANİZMALARI VE SİYASİ KOŞULLULUK	59
2.1.1 Dış Teşvik Modeli	64
2.1.2 Sosyal Öğrenme Modeli	70
2.2 AB SİYASİ KOŞULLULUĞUNUN İŞLEYİŞİNDE TEMEL	80
FAKTÖRLER	
2.2.1 Güç Asimetrisi	80
2.2.2 Belirsizlik Sorunu	84
2.2.3 Koşulların Belirliliği	86
2.2.4 Ödülün Büyüklüğü ve İnandırıcılığı	90
2.2.5 İç Uyum Maliyetleri ve Veto Oyuncuları	93
2.2.6 Meşruiyete İlişkin Değerlendirmeler	95
2.2.7 Zamansallık	101
2.2.8 AB ile Özdeşleşme ve Ulusal Rezonans	105
2.3 AVRUPA BİRLİĞİ'NE ADAYLIK SÜRECİNDE SİYASİ KOŞULLULUK	
VE ELİTLER	107
2.3.1 Demokratikleşme Aracı Olarak Siyasi Koşulluluk	107
2.3.2 Siyasi Koşulluluk ve Elitler	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SİYASİ KOŞULLULUĞUN GELİŞİMİ, SİYASİ
ELİTLERİN ROLÜ VE GENİŞLEME SÜREÇLERİ PERSPEKTİFİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1 KOŞULLULUĞUN GELİŞİMİ VE AVRUPALILAŞMASI	121
3.1.1 Ekonomik Koşulluluktan Siyasi Koşulluluğa	122
3.1.2 Koşulluluğun Avrupalılaşması: AB'de Siyasi Koşulluluğun Gelişimi	128
3.2 AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEME SÜREÇLERİ PERSPEKTİFİNDE	
SİYASİ KOŞULLULUK VE SİYASİ ELİTLER	140
3.2.1 Güneye Genişleme Sürecinde Siyasi Koşulluluk	146
3.2.2 Doğuya Genişleme Sürecinde Siyasi Koşulluluk	152
3.2.2.1 Avrupa Anlaşmalarına Giden Süreçte Koşulluluk	152

3.2.2.2 Kopenhag Kriterleri ve Katılım Öncesi Strateji: Zorlaşan Siyasi Koşulluluk Anlayışı	157
3.2.2.3 Katılım Müzakereleri ve Üyelik Süreci	165
3.2.3 Güneydoğu Avrupa'ya Genişleme Sürecinde Siyasi Koşulluluk	170
3.3 GENİŞLEME PERSPEKTİFİNDE SİYASİ KOŞULLULUĞUN BİRİNCİL HUKUKA YANSIMASI	187
3.3.1 Kurucu Antlaşmalar ve Tek Avrupa Senedi	189
3.3.2 Amsterdam Antlaşması	192
3.3.3 Lizbon Antlaşması	199
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SİYASİ ELİTLERİN SİYASİ KOŞULLULUĞA YAKLAŞIMI	
4.1 TÜRKİYE'NİN AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE KOŞULLULUK VE SİYASİ ELİTLER: GENEL ÇERÇEVE	203
4.1.1 Siyasi Elitlerin Koşulluluğa Yaklaşımını Yönlendiren Mantıksal Dayanaklar	213
4.1.2 Siyasi Elit Düzeyinde AB Taraftarlığı ve Avrupa Şüpheciliği	220
4.2 SİYASİ ELİTLERİN KOŞULLULUĞA YAKLAŞIMI: DÖNEMSEL DEĞİŞİMLER	230
4.2.1 Tarihsel Perspektifte Siyasi Elitler ve Avrupa Birliği	230
4.2.2 1999 Sonrasında Siyasi Koşulluluk ve Elitler	246
4.2.2.1 1999-2002: Siyasi Koşulluluğa Uyum Sürecinde İlk Adımlar	246
4.2.2.2 2002-2004: Siyasi Koşulluluğun Artan Etkinliği ve Hızlanan Uyum Süreci	264
4.2.2.3 2005 Sonrası: Siyasi Koşulluluğun Sınırları ve Yavaşlayan Uyum Süreci	282
4.3 SİYASİ ELİTLERİN YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRME	316
4.3.1 Siyasi Koşulluluğun İşleyişini Etkileyen Faktörler Temelinde Elit Yaklaşımları	316
4.3.2 Dış Teşvik ve Sosyal Öğrenme Modellerinin Etkinliği	329
SONUÇ	338
KAYNAKLAR	350
EKLER	407

KISALTMALAR

AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABGS	Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AEA	Avrupa Ekonomik Alanı
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKÇT	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AKPÜ	Afrika Karayip Pasifik Ülkeleri
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ASİ	Avrupa Siyasi İşbirliği
AT	Avrupa Topluluğu
ATAD	Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
DP	Demokrat Parti

DYP	Doğru Yol Partisi
EU	European Union
FP	Fazilet Partisi
IMF	Uluslararası Para Fonu
IPA	Katılım Öncesi Yardım Aracı
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi
KPK	Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODAÜ	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri
OEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
RP	Refah Partisi
s.	Sayfa No
SP	Saadet Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜSİAD	Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
UP	Ulusal Program

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Siyasi Elitlerin Yaklaşımlarında Mantıksal Dayanaklar	s.220
Tablo 2: 2002-2004 Döneminde AB Uyum Yasa Paketleri	s.270
Tablo 3: 2007 Seçim Bildirgelerinde Siyasi Partilerin AB Üyeliğini ve Siyasi Koşulluluğa Uyum Konusunu Ele Alış Biçimleri	s.295

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Avrupalılaşma ve İ Değişim	s. 17
Şekil 2: Süreç Temelli Koşulluluk Anlayışı	s. 62
Şekil 3: Kamuoyunun AB yeliğine İlişkin Görüşleri	s. 315
Şekil 4: Siyasi Elitlerin İnanđırıcılık Sorunu Temelinde Siyasi Koşulluluğa Farklı Yaklaşımları	s. 322

GİRİŞ

Avrupalılaşma, farklı bakış açılarıyla ele alınabilen, değişik şekillerde tanımlanabilen bir kavramdır. Bu kavram, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren "yukarıdan aşağıya" bir perspektifle Avrupa düzeyindeki normların, politikaların, süreçlerin ve kurumların iç etkilerine odaklanan bir araştırma alanı oluşturmuştur. Bu kapsamda AB'nin üye ülkeler üzerindeki etkisi farklı yönleriyle incelenmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, AB üyeliğine aday ülkelerde yaşanan Avrupalılaşma süreçleri, ayrı bir inceleme konusu olarak yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmede, AB'nin tarihindeki en kapsamlı genişleme olarak anılan doğuya genişleme sürecinde aday ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal, hukuki dönüşümü üzerindeki belirleyici etkisi önemli bir rol oynamıştır.

Aday ülkelerde yaşanan Avrupalılaşma sürecinin, üye ülkelerde yaşanan süreçten önemli bir farkı, AB'nin uyum baskısı yaratmak için kullandığı politika araçları ve mekanizmalar bağlamında ortaya çıkmaktadır. Koşulluluk, AB'nin aday ülkeleri etkilemek için kullandığı temel politika araçlarındandır. AB'nin aday ülkelerdeki değişimi teşvik etmek için kullandığı bu araç, bu ülkelerin AB'ye katılım süreçlerinde belirli aşamalara geçmelerini, katılım öncesi yardımlardan yararlanmalarını, katılım müzakerelerinin başlatılmasını ve tamamlanmasını ve nihayetinde AB üyesi olmalarını Birlik tarafından belirlenen koşullara uyum sağlamalarına bağlamaktadır.

1993 tarihli Avrupa Konseyi tarafından ortaya konulan Kopenhag kriterleri AB'nin aday ülkeler üzerindeki etki gücünün ve uyum baskısının artmasını sağlamıştır. Bu kapsamda AB'nin genişleme koşulluluğunun önemli bir boyutunu siyasi koşulluluk oluşturmaktadır. Siyasi koşulluluk, hem özs el hem de uygulama boyutu olan bir politika aracıdır. Kopenhag siyasi kriterleri çerçevesinde şekillenen özs el boyut, aday ülkelerin benimseyip uygulaması gereken değerleri, standartları, talepleri, yükümlülükleri kapsamaktadır. Buna göre aday ülkelerin AB üyesi olabilmeleri için demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarına saygıyı garanti eden kurumların istikrarını sağlamaları gerekmektedir. Uygulama boyutu ise daha çok aracın kullanılma biçimiyle ilgilidir. Koşulluluğun özs el

boyutundaki derinleşmeye paralel olarak, uygulama boyutu da gelişmektedir. Bu anlamda, siyasi koşulluluk sabit bir politika aracı olmayıp sürekli gelişim içerisinde olan dinamik bir araçtır.

AB koşulluluğuna ilişkin çalışmalar, çoğunlukla koşulluluğun değişik ülkeler, boyutlar ve kurumsal düzenlemeler üzerindeki etkilerini nedensel bir mekanizma çerçevesinde incelemektedir. Oysa her ne kadar koşulluluk, AB ve aday ülke arasında hiyerarşik bir ilişki modelini beraberinde getirirse de, esasen aday ülkelerin koşulluluğa uyumu tam olarak doğrusal bir şekilde gerçekleşmemektedir. Farklı düzeylerdeki faktörler ve aktörlerin tutumları siyasi koşulluluğa uyum açısından belirleyici olabilmektedir. Bu doğrultuda, bu tezde AB siyasi koşulluluğu ve uyum arasındaki ilişki, tek yönlü bir neden sonuç ilişkisinin ötesinde, dış (AB kaynaklı) ve iç (aday ülke kaynaklı) dinamikler arasındaki etkileşimlerin şekillendirdiği bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Aday ülkelerdeki siyasi elitler, bu sürece doğrudan katılan iç araçlar arasında yer almaktadır. Siyasi elitlerin uyum sürecinde aldıkları kararlar ve genel olarak yaklaşımları, AB'nin taleplerinden, zaman baskısından, uluslararası ve ulusal koşul ve baskılardan etkilenmektedir. AB siyasi koşulluluğunun etkisi otomatik olarak gerçekleşmemekte, elitlerin farklı dayanaklar temelinde koşulluluğa verecekleri yanıtlara ve tepkilere bağımlı olmaktadır. Koşulluluk ile uyum arasındaki ilişkide siyasi elitlerin uyum baskısına ne şekilde yanıt verdiği önem taşımaktadır. Bu açıdan siyasi elitlerin zaman içerisindeki pozisyonları uyumun şekli açısından belirleyici bir değişken haline gelmektedir. Ancak bu yanıt ve tepkilerin birörnek ve doğrusal nitelikte olması mümkün değildir. Sonuçta, Avrupalılaşıma sürecinde elitler bir boşluk içerisinde hareket etmemektedirler. Dış ve iç dinamikler arasındaki etkileşim, siyasi koşulluluğun işleyişini olduğu gibi siyasi elitlerin yaklaşımlarını da doğrudan etkilemektedir.

Türkiye örneğinde, AB siyasi koşulluluğu, siyasi elitler arasında oldukça tartışmalı alanlardan birisi olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar AB üyeliği, koşulluluğun ekonomik ve müktesebat boyutunun da yerine getirilmesini gerektirirse de, siyasi koşulluluk iç siyasi tartışmalarda ağırlıklı bir yere sahiptir. Türkiye'nin

aday ülke ilan edildiği Aralık 1999'dan itibaren AB, siyasi koşulluluk yoluyla Türkiye üzerindeki etki gücünü artırmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de koşulluluğun istikrarlı bir biçimde işlediğini belirtmek güçtür. Siyasi koşulluluğun etkinliği açısından dönemsel farklılıklar dikkat çekici düzeydedir. Bu durum, siyasi elitlerin koşulluluğa olan yaklaşımlarına da yansımakta ve elitlerin tutumlarındaki farklılaşmaların somutlaşmasına yol açmaktadır. Bu açıdan Türkiye, siyasi koşulluluğunun işleyişini etkileyen faktörlerin ve bunların siyasi elit düzeyindeki yansımalarının incelenebilmesi açısından ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, bu tezde öncelikle bir Avrupalılaştırma mekanizması olarak AB siyasi koşulluluğunun kuramsal temelde ve uygulamada nasıl işlediği incelenmektedir. Daha sonra, Türkiye örneğinde siyasi koşulluluğun işleyişini etkileyen temel faktörlerin ve kısıtların neler olduğu ve bu faktörler temelinde siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarının nasıl şekillendiği başlıca araştırma soruları olarak ele alınmaktadır. Siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarındaki değişimler, benzerlikler ve farklılıklar dayanaklarıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Böylece sadece uyum veya uyumsuzluk şeklindeki sonuca bakmaktansa, siyasi elitlerin pozisyonlarına ve yaklaşımlarına odaklanılmaktadır.

Avrupalılaştırma sürecinde Türkiye'deki siyasi elitlerin tutumlarını inceleyen çalışmaların büyük bir kısmı, bu elitlerin AB'ye üyelik sürecine bakışlarını genel olarak değerlendirmektedir. Siyasi koşulluluğa odaklanan çalışmalarda ise, siyasi elitler daha çok demokratikleştirme sürecinde oynadıkları rol bağlamında analizlere dahil edilmektedir. Bu tezde ise, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımları açıklayıcı bir faktörden çok, açıklanması gereken bir değişken olarak ele alınmaktadır. Bu amaçla, siyasi elitlerin yaklaşımlarını açıklamaya yönelik mantıksal dayanaklar temelinde analitik bir çerçeve geliştirilmektedir. Böylece siyasi elitlerin yaklaşımları genel bir bakış açısından ziyade, ortaya konulan açıklama mantıkları ve kuramsal çerçevede belirlenen faktörler temelinde analiz edilmektedir. Bu şekilde, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarını açıklamaya ve analiz etmeye yönelik kuramsal temelli bir bakış açısı geliştirilerek Avrupalılaştırma ve Türkiye-AB ilişkileri literatürüne katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Tezde, birincil kaynaklara (AB resmi belgeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanakları, konuşmalar, hükümet programları, seçim bildirgeleri, basın açıklamaları vb.) ek olarak ikincil kaynaklar kullanılmaktadır. Ayrıca, yazılı belgelerin analizi sonucu elde edilen verileri tamamlamak amacıyla Türkiye-Avrupa Birliği Karma Parlamento Komisyonu üyesi bazı milletvekilleri ile elit mülakatı yapılmıştır. Bu milletvekillerinin aynı zamanda AB Uyum Komisyonu üyesi olmaları, koşulluluğa uyum sürecindeki rollerini güçlendirmektedir.

Tez, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tezin kavramsal çerçevesi ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda Avrupalılaşma, siyasi koşulluluk, elit ve siyasi elit kavramları açıklanmaktadır. Böylece tezde kullanılan kavramların tanımları, kapsamaları, temel özellikleri ve bunlara ilişkin farklı bakış açıları yansıtılmaktadır. Ayrıca Avrupalılaşma ile elitler arasındaki bağlantı da bu bölümde genel olarak ele alınmaktadır. İkinci bölümde, kuramsal çerçeve oluşturulmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle adaylık sürecindeki Avrupalılaşma mekanizmaları çerçevesinde siyasi koşulluluğun nasıl işlediği, işleyişini etkileyen faktörlerin neler olduğu incelenmektedir. Böylece daha sonra Türkiye örneğindeki incelemelerde kullanılmak üzere, Avrupalılaşma literatüründeki iki temel model olan dış teşvik ve sosyal öğrenme modellerinin varsayımları doğrultusunda siyasi koşulluluğun işleyişinde etkili olan faktörler tespit edilmektedir. Daha sonraki aşamada ise, siyasi elitlerin siyasi koşulluluğun işleyişinde oynadığı rol üzerinde durulmakta ve siyasi koşulluluk ile siyasi elitler arasındaki ilişki değerlendirilmektedir.

Üçüncü bölümde, AB’de siyasi koşulluluğun gelişimi incelenmekte ve genişleme süreçleri perspektifinde değerlendirilmektedir. Böylece siyasi koşulluluğun kuramsal boyutundan sonra, AB’deki uygulama boyutu da siyasi elitlerin rolü dikkate alınarak inceleme kapsamına alınmaktadır. AB’nin siyasi koşulluluğunun sürekli gelişen ve dinamik bir politika aracı olması, uygulama boyutunun önemini artırmaktadır. Ayrıca bu tezde siyasi koşulluluğa uyumun, AB kaynaklı ve iç dinamikler arasındaki etkileşime dayalı bir süreç olarak ele alınması, koşulluluğun AB düzeyindeki gelişiminin dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü bu düzeydeki gelişmelerin, Türkiye’de siyasi koşulluluğun işleyişini ve siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarını doğrudan etkilediği düşünülmektedir.

Dördüncü bölümde ise, Türkiye’de siyasi elitlerin siyasi koşulluluğa yaklaşımları incelenmektedir. Bu inceleme, Türkiye’de siyasi koşulluluğun işleyişini etkileyen faktörler ve kısıtlar dikkate alınarak yapılmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle Türkiye’de siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımını yönlendiren mantıksal dayanaklar ve Türkiye’de siyasi elit düzeyindeki AB taraftarlığının ve Avrupa şüpheciliğinin genel nitelikleri ortaya konulmaktadır. Tezde, güvenlik kaygılarına odaklı mantık, çıkar mantığı, kimlik mantığı ve hak temelli mantık olarak sınıflandırılan mantıksal dayanaklar; Avrupalılaşma, AB’de genişleme ve Türkiye-AB ilişkileri literatüründeki bazı çalışmalar temel alınarak, Türkiye’de siyasi elitlerin koşulluluğa farklı yaklaşımlarını analiz etmek üzere tasarlanmıştır. Bu şekilde Türkiye’de siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarının genel çerçevesi çizilmektedir. Bu çerçevede siyasi elitlerin tarihsel olarak AB’ye bakışlarına değinildikten sonra, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımı, AB kaynaklı ve iç dinamikler arasındaki etkileşim dikkate alınarak, dönemsel olarak analiz edilmektedir.

Bu dönemler, 1999-2002, 2002-2004 ve 2005 sonrası dönemlerdir. 1999-2002 dönemi Türkiye’nin AB üyeliğine aday ülke ilan edilmesiyle başlayan, siyasi koşulluluğa uyum anlamında ilk girişimlerin gerçekleştirildiği dönemdir. 2002-2004 dönemi ard arda çıkarılan AB uyum yasaları ile siyasi koşulluluğa uyumun hızlandığı bir dönemdir. 2005 sonrası dönem ise AB ile katılım müzakerelerinin başlatıldığı ancak uyum hızının önemli ölçüde düşerken koşulluluğun sorgulanmaya başladığı bir dönemdir. Bu kapsamda yapılacak dönemsel incelemeler, bir taraftan Türkiye’de siyasi koşulluluğun işleyişini etkileyen faktörlerin ve kısıtların belirlenmesini, diğer taraftan ise siyasi elitlerin farklı mantıksal dayanaklar çerçevesinde koşulluluğa yaklaşımlarının analiz edilmesini sağlamaktadır. Dördüncü bölümde son olarak, koşulluluğun işleyişini etkileyen faktörler ve ikinci bölümde ortaya konan Avrupalılaşma modelleri temelinde siyasi elitlerin koşulluluğa farklı yaklaşımlarının genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: AVRUPALILAŞMA, SİYASİ KOŞULLULUK VE ELİTLER

1. 1 AVRUPALILAŞMA KAVRAMI

1.1.1 Avrupalılaştırmanın Farklı Tanımları

Avrupalılaştırma, sosyal bilimler literatüründe oldukça yaygın ve tartışmalı kavramlardan birisidir. Bu kavram, aşağıdan yukarıya (bottom-up) veya yukarıdan aşağıya (top-down) doğru işleyen farklı bakış açılarıyla ele alınabilmektedir¹. Aşağıdan yukarıya gerçekleşen Avrupalılaştırma, Avrupa düzeyindeki politikaların, kurumların ve süreçlerin gelişimine odaklanmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, Avrupalılaştırma “Avrupa düzeyinde ortak kurumlar ve bağlayıcı politikalar oluşturma ve uygulama yetkisi olan farklı bir yönetim sisteminin kurumsallaşmasına” işaret etmektedir². Burada Avrupa düzeyindeki politikaların oluşturulma sürecinde farklı üye ülkelerin oynadığı rol önem taşımaktadır. Uzun yıllar boyunca, Avrupa çalışmaları alanındaki araştırmalar aşağıdan yukarıya bir perspektifle üye ülkelerin Avrupalılaştırmaya verdiği cevapları analiz etmiştir. Bu kapsamda, üye ülkelerin Avrupa bütünleşmesi süreci ve varılan sonuçlar üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır³.

1990'lara gelindiğinde ise, Avrupa düzeyindeki süreçlerin, politikaların ve kurumların üye ülkeler üzerindeki etkilerine duyulan ilginin artması ile birlikte Avrupalılaştırmayı “yukarıdan aşağıyla” bir perspektifle inceleyen çalışmaların sayısı

¹ Bkz. Kerry E. Howell, “Developing Conceptualizations of Europeanization: Synthesising Methodological Approaches”, *Queen's Papers on Europeanization*, No. 3, 2004, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload.38403.en.pdf> (06.10.2006).

² Johan P. Olsen, “The Many Faces of Europeanization”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, 2002, s. 929.

³ Tanja A. Börzel, “Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanization”, *Queen's Papers on Europeanisation*, No. 2, 2003, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload.38412.en.pdf> (05.10.2006), ss. 1-2.

giderek artmıştır. Bu perspektifte, Avrupalılaşıma çalışmalarının odak noktasını, Avrupa yönetim sisteminin oluşum sürecinin ötesinde, bu sistemin üye ülkeler üzerindeki etkileri oluşturmaya başlamıştır⁴. Bu kapsamda “AB’nin iç- yani üye ülkeler üzerindeki- etkilerine” (EU-isation) önemli bir yer ayrılmış ve AB odaklı yaklaşımların ağırlığı giderek artmıştır. Öyle ki bu durum, Avrupalılaşıma çalışmalarının büyük ölçüde AB’nin yol açtığı değişikliklere odaklanan siyasi süreçleri incelerken, daha geniş anlamda değerlendirilebilecek Avrupalılaşıma süreçlerini dışladığı şeklinde bazı eleştirilere neden olmuştur⁵.

Zaman içerisinde Avrupalılaşıma kavramı AB’nin, üye ülkeler ile birlikte üye olmayan ülkeler üzerindeki etkisini de inceleme alanına dahil etmiştir. Bu şekilde, kavram Avrupa düzeyindeki politikaların üye, aday ve hatta üçüncü ülkeler düzeyindeki etkisinin değerlendirilmesine ve bunların yarattığı yeni fırsatların ve kısıtlamaların ulusal politikalara ne şekilde yansıdığına ilişkin anlaşılmasına yönelik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Avrupalılaşıma, zaman içerisinde ulusal ve Avrupa düzeyindeki politikaları birbirine bağlayan bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu araştırma alanı, geniş anlamda bakıldığında, “ulusal siyasal sistemlerde Avrupa bölgesel bütünleşmesine ilişkin gelişmelerden kaynaklanan değişimleri” incelemektedir⁶.

Üye ülkelerde yaşanan Avrupalılaşıma sürecini inceleyen çalışmaların karşılaştığı temel zorluk, Avrupa bütünleşmesinin üye devletlerin iç politikaları üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışırken aynı zamanda bu ülkelerin iç politikalarının da AB’deki siyasi değişim açısından önemli bir faktör olduğunu dikkate almalarının gerekli olmasıdır. Bu açıdan neden ve etki arasındaki, diğer bir ifadeyle bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki sınırlar oldukça bulanık hale

⁴ Börzel, 2003, ss. 2-3.

⁵ Trine Flockhart, “Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms Across Time and Space”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48, No. 4, ss. 789-790.

Flockhart, Avrupalılaşıma kavramının sadece AB’ye odaklı dar bir yaklaşımla ele alınmasının, Avrupalılaşımanın kendi düşünsel temellerini ve kuramsal alanını kısıtladığını ileri sürmektedir.

⁶ Maarten P. Vink and Paolo Graziano, “Challenges of a New Research Agenda”, *Europeanization New Research Agendas*, Ed. Paolo Graziano and Maarten P. Vink, Palgrave Macmillan, London & New York, 2007, s. 3.

gelmektedir. Bu nedenle Tanja Börzel⁷, üye ülkeler açısından gerçekleşen Avrupalılaşmayı üye ülkelere AB'ye (uploading) ve AB'den üye ülkelere doğru (downloading) karşılıklı bir biçimde gerçekleşen bir süreç (two-way process) olarak ele almaktadır.

Ayrıca ne AB'nin ne de üye devletlerin statik birimler olmaması, konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir. Çünkü bu durum, Avrupalılaşmayı hareket halindeki birimler arasındaki karşılıklı bir sürece bağlı kılmaktadır. Ek olarak küreselleşme sürecinin de etkisiyle iç değişimin her zaman doğrudan AB'ye bağlanması kolay olmamaktadır. Diğer bir deyişle, iç değişimin ardında yatan temel etkenin küreselleşme mi yoksa Avrupalılaşma mı olduğunu belirlemek bazı durumlarda oldukça güçtür⁸.

Literatürde Avrupalılaşmanın tanımı konusunda fikir birliğine varılamamış ve kavram farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamaların herbirinde farklı bir noktaya vurgu yapılmaktadır. Burada Avrupalılaşma literatüründe ön plana çıkmış bazı tanımlamalara yer vermek yerinde olacaktır. Ancak bu aşamada unutulmaması gereken nokta, bakış açısına göre Avrupalılaşma kavramının farklı yorumlanabilmesidir. Avrupalılaşmaya ilişkin ilk tanımlamalardan biri Robert Ladrech tarafından yapılmıştır. Ladrech⁹, Avrupalılaşmayı "AT'nin siyasi ve ekonomik dinamiklerini, ulusal politikanın ve politika oluşturma sürecinin örgütsel mantığının bir parçası haline getirerek politikaların yönünü ve şeklini etkileyen aşamalı bir süreç" şeklinde tanımlamıştır. Ladrech; bu süreçte ulusal aktörlerin çıkarlarını ve davranışlarını AB'nin normlarına ve mantığına uyum sağlamaya yönelik olarak yeniden tanımlama eğilimi gösterdiğine dikkat

⁷ Tanja A. Börzel, "Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization," *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 2, 2002, s. 194.

⁸ Simon J. Bulmer and Claudio M. Radaelli, "The Europeanisation of National Policy?," *Queen's Papers on Europeanisation*, No.1, 2004, http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/Europe%20EuropeanisationFiles/Filetoupload_38405_en.pdf (15.10.2006), s. 3.

⁹ Robert Ladrech, "Europeanisation of Domestic Politics and Institutions: the Case of France," *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32, No. 1, 1994, s. 69.

çekmektedir. Lars Mjoset'in¹⁰ yaptığı tanımlamada Avrupalılaşıma, "Avrupa'nın etkisinin, özellikle Avrupa kurumsal modellerinin orijinal kaynaklarının dışındaki alanlara yayılması" olarak değerlendirilmektedir.

Thomas Lawton¹¹ ise, Avrupalılaşımayı "egemenliğin AB düzeyine hukuken devredilmesi (de jure transfer of sovereignty)" şeklinde tanımlamış ve kavramı AB'nin yetkilerinin ve gücünün artışı ile ilişkilendirmiştir. Börzel¹², daha farklı bir bakış açısıyla, yetkinin AB'ye devredilmesinden sonraki aşama ile ilgilenmiştir. Bu bağlamda Avrupalılaşımayı "ulusal politika alanlarının giderek Avrupa düzeyinde oluşturulan politikalara tabi olduğu bir süreç" olarak tanımlamış ve böylece kavramı Avrupa'nın ulusal politika alanına etkisi ile sınırlandırmıştır.

Thomas Risse, Maria Green Cowles ve James Caporaso'nun¹³ tanımında Avrupalılaşıma, "Avrupa düzeyinde farklı yönetim yapılarının, diğer bir deyişle, aktörler arasındaki etkileşimleri resmileştiren ve siyasi sorunların çözümünü sağlayan siyasi, hukuki ve sosyal kurumların ve yaptırım gücüne sahip kurulların oluşturulmasında uzmanlaşmış politika ağlarının ortaya çıkması ve gelişimi" şeklinde ele alınmaktadır. Johan Olsen'e¹⁴ göre ise, Avrupalılaşımanın tek ve kesin bir tanımı bulunmamakta ve kavrama ilişkin farklı bakış açıları esasen birbirini tamamlamaktadır. Bu çerçevede Olsen Avrupalılaşıma kavramının beş farklı kullanım alanından bahsetmektedir. Bunlar; (1) Avrupa'nın dış sınırlarındaki değişim (genişleme) (2) Avrupa düzeyindeki kurumsallaşıma (3) Avrupa düzeyindeki kurumların ulusal ve ulusaltı yönetim sistemlerine nüfuz etmesi (4) Avrupa siyasi örgütlenmesinin ve yönetişimin Avrupa'nın ötesine ihraç edilmesi (5) tek ve siyasi

¹⁰ Lars Mjoset, "Historical Meanings of Europeanisation", *ARENA Working Paper*, No. 24, 1997, http://www.arena.uio.no/news/publications/publ_wp.htm (09.05.2009), s. 1.

¹¹ Thomas C. Lawton, "Governing the Skies: Conditions for the Europeanisation of Airline Policy", *Journal of Public Policy*, Vol. 19, No. 1, 1999, s. 92.

¹² Tanja A. Börzel, "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanisation in Germany and Spain", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37, No. 4, 1999, s. 574.

¹³ Thomas Risse, Maria Green Cowles and James Caporaso, "Europeanisation and Domestic Change: Introduction," *Transforming Europe: Europeanisation and Domestic Change*, Ed. Thomas Risse, Maria Green Cowles and James Caporaso, New York, Cornell University Press, 2001, s. 3.

¹⁴ Olsen, 2002, ss. 923-924; Johan P. Olsen, "Europeanization", *European Union Politics*, Ed. Michelle Cini, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 334.

anlamda güçlü bir Avrupa'nın inşasına yönelik bir siyasi bütünleşme projesi anlamında Avrupalılaşmadır.

Öte yandan Claudio Radaelli, Olsen'in bu yaklaşımını çok geniş kapsamlı bulmakta¹⁵ ve Avrupalılaşma kavramının AB'ye odaklanan sistematik bir tanımının yapılmasını önermektedir. Radaelli'nin¹⁶ tanımına göre Avrupalılaşma; "ilk olarak AB kararlarında tanımlanan ve sağlamlaştırılan, daha sonra ise iç söylemlere, kimliklere, siyasi yapı ve kamu politikalarına dahil edilen resmi olan veya olmayan kural, prosedür, politika paradigmaları, stiller, bir işi yapma biçimi, ortak inanç ve normların (a) yapılandırılması (b) yayılması ve (c) kurumsallaşması süreci"dir. Bu tanım, siyasi davranış mantığındaki değişimin önemini vurgulamaktadır. Hem örgütler hem de kişiler açısından geçerli olan tanım, gerek AB üye ülkelere gerekse aday ve diğer üçüncü ülkelere uygulanabilecek niteliktedir.

Radaelli, Avrupalılaşma kavramının daha belirgin hale getirilebilmesi için Avrupalılaşmanın "ne olmadığını" ortaya koymaya çalışmaktadır. Yazara göre; Avrupalılaşma "yakınsama"dan (convergence) farklıdır. AB üyesi ülkeler arasında Avrupalılaşmanın sonucu olarak bazı durumlarda yakınsama gerçekleşse de, bu her zaman söz konusu olmayabilmektedir. Ayrıca yakınsamanın sadece belirli sayıda üye ülke arasında gerçekleştiği ve tüm üye ülkeleri kapsamadığı durumlarla da karşılaşılabilir. Avrupalılaşma, tek başına bir AB'ye uyum (harmonization) süreci de değildir. Çünkü her ne kadar Avrupalılaşma iç politika değişikliklerini teşvik etse de, tüm üye ülkeler her zaman tercihlerini aynı tür değişikliklerden yana kullanmayabilmektedirler. Son olarak, Avrupalılaşma kavramı "siyasi bütünleşme" kuramlarından da ayırt edilmelidir. Avrupa bütünleşmesi kuramları, ülkelerin egemenliklerini uluslarüstü bir kuruma devrettikleri bir süreci araştırmakta olup ilgilendiği konular daha çok ontolojik niteliktedir. Öte yandan, Avrupalılaşma post-

¹⁵Claudio M. Radaelli, "Europeanisation: Solution or Problem?", *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 8, No. 16, 2004, , <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm> (05.06.2008), s. 3.

¹⁶Claudio M. Radaelli, "The Europeanization of Public Policy", *The Politics of Europeanization*, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 30.

ontolojik bir araştırma alanı olup AB kurumları kurulduktan ve etki yaratmaya başladıktan sonraki aşama ile ilgilenmektedir¹⁷.

1.1.2 Avrupalılaşıma Mekanizmaları

Avrupalılaşıma süreci, üye ülkelerde farklı alanlarda farklı mekanizmalarla işlemektedir. Bu mekanizmalar literatürde değişik boyutları ile ele alınmaktadır. Christoph Knill ve Dirk Lehmkuhl¹⁸; Avrupalılaşımayı Avrupa kaynaklı gerekliliklerin ve taleplerin ulusal düzeye yansımaları olarak ele almakta ve bu şekilde üye ülkelerde hangi yollarla kurumsal değişikliklerin ortaya çıktığını incelemektedir. Bu doğrultuda yazarlar üç farklı Avrupalılaşıma mekanizmasından söz etmektedir. İlk mekanizma; AB düzeyindeki politikaların üye ülkelerin uyum sağlaması gereken somut kurumsal gereklilikler ortaya koyması ve bu şekilde üye ülkelerde iç değişim yaşanması ile gerçekleşmektedir. Burada AB politikaları çerçevesinde üye ülkelerin uyum sağlaması gereken “kurumsal modeller” açık bir şekilde ortaya konulmakta olduğundan üye ülkelerin takdir yetkisi oldukça kısıtlıdır.

İkinci mekanizmada ise; AB düzenlemeleri, üye ülkelerdeki iç fırsat yapılarını (domestic opportunity structures) ve iç aktörler arasındaki güç ve kaynak dağılımını etkilemek yoluyla daha dolaylı bir etki yaratmaktadır. Burada AB belli bir kurumsal modeli zorunlu kılmamakta, ancak yaptığı çeşitli düzenlemelerle iç fırsat yapılarında değişikliğe yol açarak dolaylı olarak kurumsal dengeleri etkilemektedir. Üçüncü mekanizmada; AB'nin etkisi daha da dolaylı hale gelmektedir. Burada AB, iç aktörlerin inanç ve beklentilerini etkileyerek onların strateji ve tercihlerini değiştirmeyi hedeflemektedir. Böylece AB politikalarının etkisi daha çok bilişsel düzeyde gerçekleşmektedir¹⁹.

¹⁷ Claudio M. Radaelli, “Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change”, *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 4, No. 8, 2000, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm> (10.06.2008), s. 6.

¹⁸ Christoph Knill and Dirk Lehmkuhl, “How Europe Matters. Different Mechanisms of Europeanization”, *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 3, No. 7, 1999, <http://eiop.or.at/eiop/texte/1998-007a.htm> (23.04.2008), ss. 2-3; Bkz. Christoph Knill and Dirk Lehmkuhl, “The National Impact of European Union Regulatory Policy: Three Europeanization Mechanisms”, *European Journal of Political Research*, Vol. 41, 2002, ss. 255-280.

¹⁹ Knill and Lehmkuhl, 1999, ss. 2-3.

Sonuç olarak Knill ve Lehmkuhl kurumsal uyum yoluyla Avrupalılaşma; i fırsat yapılarının değiştirilmesi yoluyla Avrupalılaşma ve i aktörlerin inanç ve beklentilerini şekillendirme yoluyla Avrupalılaşma olmak üzere üç farklı mekanizmadan bahsetmektedirler. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, yazarların oluşturduğu bu çerçevenin düzenleyici politikalar ve bunları belirleyen AB direktifleri ve diğer düzenlemeler ile sınırlandırılmış olmasıdır.

Radaelli²⁰ ise; yatay ve dikey mekanizmalar olmak üzere iki temel mekanizmadan söz etmektedir. *Dikey mekanizma*, AB düzeyindeki politikaların hiyerarşik bir şekilde (hierarchical chain of command) ulusal alana aktarılması yoluyla işlemektedir. Bu mekanizmada, Knill ve Lehmkuhl'un ortaya koyduğu birinci mekanizmaya benzer bir şekilde AB, politika alanlarında belli modeller ortaya koymakta ve üye ölkelerin bu modele uyum sağlaması beklenmektedir. Bu tür politikalar “*pozitif entegrasyon*” politikalarıdır.

Vivien Schmidt²¹, bu mekanizmayı “zorlayıcı AB modeli” (required EU model) yoluyla gerçekleşen uyum mekanizması olarak ele almaktadır. AB modelleri olduğunda üye ölkeler “uyum baskısı” altında kalmaktadır. Bu baskı, üye ölkeler üzerinde “zorlama” (coercion) yaratmaktadır. Örneğin ekonomik ve parasal birlik çerçevesinde Maastricht yakınsama kriterlerinin üye ölkeler üzerinde zorlayıcı (coercive) bir etkisi bulunmaktadır. Çünkü ekonomik ve parasal birliğe katılmak için üye ölkeler bu kriterleri mutlaka karşılamak zorundadır.

Ancak daha esnek entegrasyonun mümkün olduğu alanlarda uyum baskısının üye ölkeler açısından zorlama dışında mekanizmalarla işlemesi de mümkündür. Radaelli, diğer mekanizmalar olarak “taklit” (mimetism) ve “normatif baskılar”dan (normative pressures) söz etmektedir. AB modellerine uyum gösteren üye ölkelerin sayısının fazla olması durumunda, AB uyum göstermeyen ölkeler için bir “ekim

²⁰ Radaelli, 2003, ss. 40-44.

²¹ Vivien A. Schmidt, “Europeanization and the Mechanics of Economic Policy Adjustment”, *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 5, No. 6, 2001, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2001-006a.htm> (23.04.2009), s. 8.

merkezi” (centre of gravity) haline gelebilmektedir²². Normatif baskı ise, bir politika alanındaki teknokratlar ve uzmanların oluşturduğu baskı yoluyla işlemektedir. AB düzeyindeki komiteler, bu tür baskıda bulunabilmektedirler. Ayrıca AB’de epistemik toplulukların²³ rolünün ağırlık kazanması da normatif baskılara olan ilgiyi arttırmıştır²⁴.

AB’nin zorlayıcı bir model ortaya koymadığı ancak üye ülkeler arasında ticaret, yatırımlar, serbest dolaşım gibi alanlarda engellerin azaltılmasını sağladığı alanlar ise, “*negatif entegrasyon*” politikaları olarak değerlendirilmektedir. Bu politikalar, çoğunlukla üye ülkelerdeki iç fırsat yapılarının değişmesine yol açmaktadır. Bu açıdan, Knill ve Lehmkuhl’un²⁵ ortaya koyduğu ikinci mekanizma ile paralel bir şekilde işlemektedir. Schmidt²⁶, burada uyum mekanizmasının zorlamadan ziyade adaptasyon yoluyla işlediğini belirtmekte ve örnek olarak finansal hizmetler ve telekomünikasyon alanlarında üye ülkelerde yaşanan liberalizasyon sürecini örnek vermektedir. Bütünleşme süreci Radaelli’nin²⁷ dikey ve yatay Avrupalılaştırma mekanizmalarına yönelik sınıflandırması açısından değerlendirildiğindeyse, uyum mekanizmasının üye ülkeler arasındaki engellerin azaltılması veya kaldırılmasını amaçlayan dikey önkoşullar ile başladığı, sonrasında bir yatay mekanizma niteliği kazandığı söylenebilir.

²² Radaelli, 2003, s. 42.

²³ Epistemik topluluk, belirli bir politika alanındaki yetkinliklerine ve bilgilerine güven duyulan ve belirli bir dünya görüşünü paylaşan uzmanlardan oluşan bir ağı ifade etmektedir. Bir alanda bilgi talebi oluşması, bilgi üretme ve sunma becerisine sahip uzmanlar topluluğu ya da ağının oluşumunu teşvik eder. Epistemik topluluklar siyasi karar alıcılar açısından bilgi ve tavsiye kaynağı işlevi görmektedir. Epistemik topluluklar devletlere çıkarlarını tanımlamalarında, politika önerileri geliştirmelerinde, ihtilafli konuları ortak tartışma zeminine çekmelerinde ve aralarındaki müzakereler için önceliklerini belirlemelerinde yardımcı olmaktadır. Bkz. Peter M. Haas, “Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination”, *International Organization*, Special Issue on Knowledge, Power, and International Policy Coordination, Vol. 46, No. 1, 1992, s.2.

²⁴ Claudio M. Radaelli, “Policy Transfer in the European Union: Institutional Isomorphism as a Source of Legitimacy”, *Governance*, Vol. 13, No. 1, January 2003, ss. 28-29.

²⁵ Knill and Lehmkuhl, 1999, ss. 2-3.

²⁶ Schmidt, ss. 10-11.

²⁷ Radaelli, 2003, s. 41.

Yatay mekanizmalarda AB modellerine uyum sağlamaya yönelik bir uyum baskısı söz konusu olmamakta, pazar koşullarına ya da sosyalizasyon sürecine bağlı olarak uyum sağlanmaktadır. Bunlar, entegrasyon sürecini ve iç aktörlerin beklentilerini “*şekillendirici mekanizmalar*”dır. Bu mekanizmalar kapsamında AB bazen üye ülkeler için zorunluluk taşımayan düzenlemeler yaparak iç aktörlerin beklentilerini etkilemekte ve bu şekilde iç değişimi teşvik edebilmektedir. Bu noktada AB zorunluluk getirmese de üye ülkelerde reform sürecinin meşruiyet kazanmasına katkıda bulunmaktadır. Bazı durumlarda ise hiçbir yasal düzenleme yapmaksızın sadece fikirlerin ve politika paradigmalarının paylaşılması için gerekli platformları oluşturma ve böylece üye ülkeler arasındaki koordinasyonu kolaylaştırma yoluna gitmektedir. Özellikle sosyalizasyon sürecinde fikirlerin, söylemlerin ve üye ülkeler arasındaki en iyi uygulamaların yayılması ile mekanizma işlemektedir. AB’nin en iyi uygulamaların yayılması ve karşılıklı öğrenme yoluyla üye ülkeler arasında yakınsama sağlanmasına yönelik olarak kullandığı “açık eşgüdüm yöntemi” (open method of coordination) bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu yöntem istihdam politikaları, dolaysız vergi politikaları gibi alanlarda kullanılmaktadır²⁸.

1.1.3 Avrupalılaştırmanın Koşulları ve Aracı Faktörler

Börzel ve Risse²⁹, üye ülkelerde Avrupalılaştırma çerçevesinde yaşanan ulusal/iç değişimin koşullarını incelerken AB ve iç düzeydeki politikalar, süreçler ve kurumlar arasındaki uyumsuzluğu iç değişimin gerçekleşmesi açısından önemli, ama yeterli olmayan bir faktör olarak değerlendirmektedir. Yazarlara göre; Avrupa ve iç düzey arasındaki uyumun düzeyi (goodness of fit), Avrupalılaştırmanın üye ülkeler üzerinde yaratacağı adaptasyon baskısının düzeyini belirlemektedir. Bu bağlamda Avrupa ile iç süreçler, politikalar ve kurumlar arasındaki uyum ne kadar düşükse, adaptasyon baskısı da o kadar fazla olacaktır. Diğer taraftan, Avrupa normları,

²⁸ Radaelli, 2003, s. 43.

²⁹ Tanja A. Börzel and Thomas Risse, “Conceptualizing the Domestic Impact of Europe”, *The Politics of Europeanization*, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 61-63; Risse, Cowles and Caporaso, ss. 6-9.

kuralları ve onlara bağı kolektif anlayışların büyük ölçüde iç düzey ile uyumlu olması durumunda uyum sorununun ortaya çıkması söz konusu olmayacaktır.

Börzel ve Risse³⁰, uyumsuzluk (misfit) olgusunu iç değişimin gerçekleşmesi açısından gerekli ancak yeterli olmayan bir koşul olarak ele almaktadırlar. Daha önce Risse, Cowles ve Caporaso³¹ tarafından da öne sürüldüğü gibi, uyumsuzluğun iç düzeyde esaslı bir etki yaratıp yaratmaması, adaptasyonu kolaylaştıran ve iç değişim için katalizör görevi gören birtakım faktörlerin varlığına bağlıdır. Bunlar, aracı faktörlerdir (mediating factors). Ancak bu aracı faktörlerin etkisiyle üye ülkelerde politikalar, siyaset ve yönetim biçimlerinde değişim yaşanması beklenebilir. Çünkü bu faktörler, adaptasyon baskısına verilen cevabı etkilemektedirler. Featherstone³², bu faktörlerden “Avrupalılaştırmanın farklı sonuçlarını” açıklayan faktörler olarak bahsetmektedir.

Bu faktörler yapısal faktörler olabileceği gibi aktör düzeyindeki faktörler (agency-related factors) de olabilmektedir. Risse, Cowles ve Caporaso³³, kurumsal ve kültürel koşulların yapısal düzeyde adaptasyon baskısına verilen esnek cevabı kolaylaştırabildiğini ya da tam tersine engelleyebildiğini belirtmektedirler. Yazarlar, değişimi sağlayabilecek veya bloke edebilecek üç temel yapısal faktörden söz etmektedirler. Bunlar; içyapıdaki çoklu veto noktaları, kolaylaştırıcı kurumlar ve işbirliğine dayalı kültürdür.

Bir politika oluşturma alanı içerisinde *çoklu veto noktalarının* bulunması yapısal adaptasyonu engelleyen ya da zorlaştıran başlıca faktörlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Siyasi karar alma sürecine bu şekilde etki eden birçok aktörün bulunması durumunda, iç düzeyde uzlaşma sağlanması veya Avrupalılaştırma baskıları karşısında kurumsal değişikliklerin gerçekleştirilmesi açısından gerekli olan

³⁰ Börzel and Risse, 2003, ss. 61-63.

³¹ Risse, Cowles and Caporaso, ss. 6-9.

³² Kevin Featherstone, “The Limits to Europeanization”, 2003a, http://pened2003.pspa.uoa.gr/The_Limits_to_Europeanization_Athens_1_1_%5B1%5D.07.ppt (01.06.2008); Kevin Featherstone, “The Limits to Europeanization: Explaining Domestic Change”, *Lecture at the Workshop on Europeanization and Domestic Change*, Izmir, 14.03.2008.

³³ Bkz. Risse, Cowles and Caporaso, ss. 9-10.

koalisyonun (winning coalition) oluşması zorlaşmaktadır. Özellikle arabulucu kurumsal faktörlerin bulunmaması durumunda veto noktalarının etkisi daha fazla hissedilmektedir.

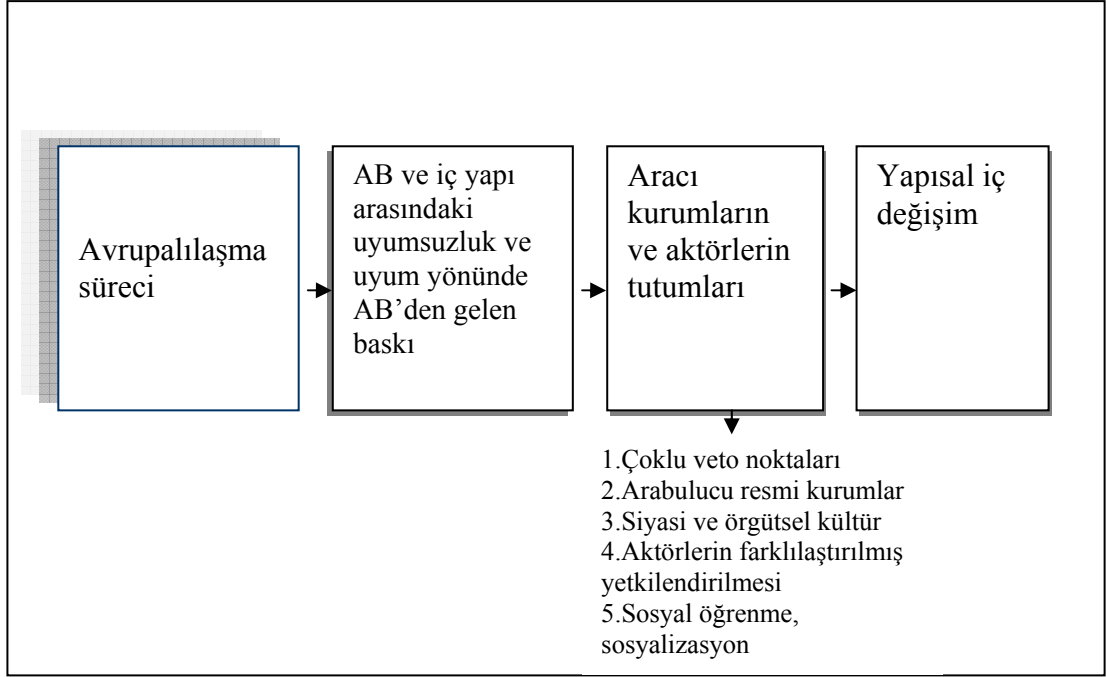
Kolaylaştırıcı rol oynayan *arabulucu resmi kurumlar*, yapısal değişimlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan maddi ve düşünsel kaynakları sağlarlar. Bir taraftan çoklu veto noktaları, diğer taraftan da arabulucu resmi kurumlar yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak aktörlerin kapasitelerini birbirine zıt yönde etkilemeye çalışmaktadırlar. Her iki faktörün ortak özelliği, aktörlerin çıkarlarının ve tercihlerinin sabit olduğunu ve her zaman bunları maksimize etmeye çalıştıklarını varsayan bir mantığa dayanmalarındır. Bu mantık, “*sonuçsallık mantığı*” (logic of consequentialism) şeklinde adlandırılmaktadır.

Siyasi ve örgütsel kültürler de iç aktörlerin adaptasyon baskısı sonucunda yapısal değişim gerçekleştirip gerçekleştirilmeyeceğini belirleyen yapısal faktörlerdir. Bu faktörler, uygun davranışın ne olması gerektiğine dair kolektif anlayışlar içermekte ve bu anlamda aktörlerin bir “*uygunluk mantığını*” (logic of appropriateness) takip ederek meşru bir şekilde çıkarlarını gözettikleri varsayımına dayanmaktadır. Burada eylemlerin kurala dayalı olması esası bulunmaktadır. Konsensüse ya da işbirliğine dayalı kültürlerde çoklu veto noktalarının üstesinden daha kolay gelinebilmektedir.

Yapısal faktörlerin yanı sıra Avrupalılaşıma sürecinde aktörlerin rolü de büyük önem taşımaktadır. Risse, Cowles ve Caporaso’nun ifadesi ile³⁴ “Kurumlar, kurumları değiştiremez; aktörler değiştirebilir. Kurumlar, aktörlere olanaklar sunar ve hatta onların çıkarlarını ve kimliklerini etkiler. Bu aktörler, eninde sonunda bu olanakları yapısal değişimler üretmek için kullanırlar”. Bu kapsamda yazarlar, Avrupalılaşıma ve içyapısal değişim arasındaki ilişkiyi aşağıdaki şekilde gösterilen modele oturtmaktadırlar.

³⁴ Risse, Cowles and Caporaso, s. 11.

Şekil 1: Avrupalılaştırma ve İç Değişim

Kaynak: Risse, Cowles and Caporaso, s. 6.

Avrupalılaştırma sürecinde aktörlerin rolü ile ilgili olarak iki farklı bakış açısından bahsedilmektedir. Bunlar “aktörlerin farklı şekillerde yetkilendirilmesi” (differential empowerment of actors) ve “sosyal öğrenme”dir (social learning). Aktörlerin farklı şekillerde yetkilendirilmesine odaklanan bakış açısı, Avrupalılaştırma sonucunda gerçekleşen iç değişimi kaynakların yeniden dağıtılması süreciyle bağlantılı olarak değerlendirmektedir. Bu bakış açısı, rasyonalist kurumsalcılık ve yukarıda sözedilen sonuçsallık mantığı doğrultusunda işlemekte ve aktörlerin rasyonel ve hedef odaklı olduğu ve farklı strateji seçeneklerinin maliyet ve faydalarını tartarak araçsal bir rasyonellik içerisinde davrandıkları varsayımından hareket etmektedir. Buna göre Avrupalılaştırma, büyük ölçüde bazı iç aktörlere etkilerini artırmak için ek kaynaklar sunarken, diğer bazı aktörlerin hedeflerini izleme yeteneğini önemli ölçüde sınırlandıran siyasi bir fırsat yapısı olarak düşünülmektedir³⁵.

³⁵ Tanja A. Börzel and Thomas Risse, “When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change”, *European Integration Online Papers (EIoP)*, Vol. 4, No. 15, 2000, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm> (14.04.2008), s. 6.

Börzel ve Risse'ye göre³⁶, Avrupalılaştırmanın kaynakların yeniden dağılımı ve iç düzeyde aktörlerin güçlerinin farklılaşmasına yol açması ancak iki koşulla gerçekleşir. Bunlardan ilki yukarıda sözedilen uyumsuzluk (misfit) durumunun olması ve bunların iç aktörler bakımından bazı fırsat ve kısıtlamalar oluşturmasıdır. İkincisi ise, iç aktörlerin bu fırsat ve kısıtlamaları kullanacak kapasitelerinin bulunmasıdır. Aktörlerin kapasitelerini etkileyecek olan iki önemli faktör ise yukarıda söz edilen çoklu veto noktaları ve arabulucu kurumlardır.

Aktör ile ilgili diğer bir bakış açısı ise sosyal öğrenme mekanizmasıdır. Uygunluk mantığına göre işleyen bu mekanizmada, aktörlerin üyelik için yeni norm ve kuralları içselleştirerek sosyalizasyonu söz konusudur. Aktörlerin uygun görülen norm ve kurallar çerçevesinde sosyalizasyonu tartışma, ikna ve sosyal öğrenme süreçlerinden geçmeleri ve kimliklerini bunlara göre tanımlamaları ile olmaktadır. Bu süreçte aktörlerin hedeflerini yerine getirmek için salt araç ve stratejilerini yeni normlara uyarladıkları durumlarla karşılaşılabilirdiği gibi, aktörlerin çıkar ve kimliklerinin de değişikliğe uğradığı " karmaşık öğrenme" de gerçekleşebilir. Ancak karmaşık öğrenmenin genellikle ileri aşamalarda ve ilk tür öğrenmeye kıyasla daha seyrek olarak gerçekleştiği kabul edilmektedir.

Risse ve Börzel'e göre³⁷, Avrupa normları ile iç düzeydeki normlar arasındaki yüksek uyumsuzluk durumunun sosyalizasyon ve öğrenmeye yol açabilmesi için *değişim aktörleri veya norm girişimcileri* denilen grupların iç düzeyde harekete geçmesi gerekmektedir. Bu gruplar politika yapıcılar üzerinde değişim baskısı uygularlar. Ayrıca aktörleri çıkarlarını ve kimliklerini yeniden tanımlamaları gerektiğine inandırmak için ahlaki argümanlar ve stratejik yorumlar kullanırlar. Epistemik topluluklar, bu çerçevede değerlendirilmektedir. Norm girişimcileri dışında uzlaşma temelli bir siyasi kültür de sosyalizasyon sürecini kolaylaştıran bir faktör olarak görülmektedir.

³⁶ Börzel and Risse, 2000, s. 6.

³⁷ Börzel and Risse, 2000, ss. 8-9.

Diğer taraftan, Avrupalılaşıma sürecinde ilgili ülkelerdeki siyasi dinamiklerin de gözardı edilmemesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle Bache³⁸; Risse, Cowles ve Caporasso'nun ortaya koyduğu aracı faktörlere ek olarak “siyasi ve parti temelli çekişmelerin” de dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu tür çekişmeler, AB'nin iç alandaki etkilerine aracılık etmekte ve bu etkilerin şeklinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sonuçta, diğer aracı faktörlerle birlikte “iç alandaki siyasi tutum değişikliklerini ve siyasetin yeniden şekillenmesi” sürecini etkilemektedir.

Risse, Cowles ve Caporaso'nun ortaya koyduğu Avrupalılaşıma modeli (Şekil 1), birçok çalışmada çıkış noktası olarak kabul edilmektedir. Böylece Avrupalılaşıma, AB'nin ortaya çıkardığı uyum baskısı ve bu baskıya direnç veya iç değişim şeklinde verilen cevap temelinde ele alınmaktadır³⁹. Bununla birlikte, uyum derecesi ve adaptasyon baskısı argümanları çeşitli eleştirilerle karşılaşmaktadır. Bu eleştirilerin başında adaptasyon baskısı olmaksızın gerçekleşen Avrupalılaşıma örneklerinin söz konusu argümanda dikkate alınmamış olması gelmektedir. Çünkü bazı durumlarda iç aktörler, adaptasyon baskısı ile karşılaşmalar dahi çeşitli değişiklikleri meşrulaştırmak için “Avrupa”yı kullanabilmektedirler. Bu şekilde iç değişim, adaptasyon baskısı olmaksızın da gerçekleşebilmektedir. Ayrıca uyum derecesinin objektif bir ölçü olmadığı, çoğu zaman AB ve iç siyasi aktörlerce bir yorum sürecinin sonucu olarak tanımlanmaya çalışıldığı da vurgulanmaktadır⁴⁰. Bu açıdan bakıldığında AB'nin politikalarının ve sunduğu çerçevenin mutlak varlığı ve doğruluğundan ziyade yoruma açık niteliği ön plana çıkmaktadır⁴¹.

Başka bir eleştiri ise, “uyum derecesi” argümanı ile oluşturulan çerçevenin oldukça “yapısal” nitelik taşıdığı, aktörlerin (agency) rolü için çok fazla yer bırakmadığına ilişkindir. Aktörler tamamen görmezden gelinirse de sadece baskıya

³⁸ Ian Bache, *Europeanization and Multilevel Governance Cohesion Policy in the European Union and Britain*, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 2008a, s. 17.

³⁹ Sabine Saurugger and Claudio M. Radaelli, “The Europeanization of Public Policies: Research and Practice”, *Journal of Comparative Policy Analysis*, Vol. 10, No. 3, 2008, ss. 214-215.

⁴⁰ Radaelli, 2004, s. 6.

⁴¹ Bache, 2008a, s. 16.

cevap veren birimler olarak ele alınmaktadırlar. Oysa aktörlerin adaptasyon baskısı dışında da bazı konularda Avrupa'daki politikaları ve uygulamaları örnek almaları mümkün olabilmektedir. Bu nedenle değişim sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için iç aktörlerin Avrupa'yı, AB'nin politikalarını ve kullandığı araçları nasıl algıladıklarının ve hatta söylemlerinde ve politikalarında nasıl kullandıklarının anlaşılması gerekmektedir⁴².

Yapı ile aktörler arasındaki ilişki basit nitelikli bir ilişki değildir. Aktörler; bireysel, kolektif veya tüzel kişilik sahibi (corporate) olabilmektedir. Featherstone'a göre⁴³; Avrupalılaştırma süreci incelenirken en doğru yaklaşım yapı ile aktörlerin birbiriyle ilişkili kavramlar olarak ele alınmasıdır. Çünkü "Aktör sadece yapılandırılmaz, yapılandırılabilir de, çünkü aktörler liderlik yapar". Bu bağlamda bu tezde aktörlerin Avrupalılaştırma sürecindeki yaklaşımları ve bu yaklaşımların söylemlerine yansıma biçimleri belirleyici bir faktör olarak kabul edilmektedir.

1.1.4 Adaylık Sürecinde Avrupalılaştırmanın Ayırıcı Nitelikleri

Avrupalılaştırma alanındaki çalışmalar, uzun süre AB'nin üye ülkeler üzerindeki etkisine odaklanırken 2000'li yıllarda AB'ye aday ülkelerin Avrupalılaştırması, ayrı bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllarda AB'nin genişleme politikasında görülen gelişmeler ve katılım koşulluluğunun önemli bir araç haline gelmesi, aday ülkelere uygulanan uyum baskısını oldukça büyük boyutlara taşımıştır. 1993 yılında Kopenhag kriterleri adı altında AB'ye üyelik koşullarının oluşturulması Birliğin aday ülkeler üzerindeki etki gücünü (leverage) artırırken aday ülkelerin katılım sürecinde taviz isteme olanağını da azaltmıştır. Bu açıdan AB, Birliğe katılım kriterlerini daha önceki genişlemelerden farklı bir

⁴² Radaelli, 2004, s. 6.

⁴³ Kevin Featherstone, "Introduction: In the Name of Europe", *The Politics of Europeanization*, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003b, s. 4.

biçimde, daha çok üye ülkeler için parasal birliğe geçmenin koşulu olan Maastricht yakınsama kriterlerinin uygulanışına benzer bir şekilde uygulamaya başlamıştır⁴⁴.

Üye olmayan bu ülkelerin Avrupalılaşıma sürecinde AB politika ve mekanizmalarına gösterdiği uyum, tüm AB müktesebatını kapsayacak kadar kapsamlıdır. AB'nin aday ülkeler ile gerçekleştirdiği müzakereler, AB'den aday ülkelere kapsamlı bir politika transferi yaratmaktadır. Bu süreçte AB müktesebatı bir anlamda aday ülkelere ihraç edilmektedir. Bu açıdan AB'nin aday ülkeler üzerindeki etkisi, üye ülkeler üzerindeki etkisi ile benzerlikler göstermektedir. Öte yandan, üye ülkelerin ve aday ülkelerin Avrupalılaşıma süreçleri arasında bazı önemli farklılıklar da bulunmaktadır. İlk olarak, üye ülkelerden karşılanması beklenen siyasi ve ekonomik kriterler bulunmamaktadır. Bu durum, aday ülkelerin Avrupalılaşıma sürecine koşulluluk gibi farklı araçların dahil edilmesine ve kriterlere gösterdikleri uyumun üye ülkelere nazaran daha yakından izlenmesine yol açmıştır.

Kopenhag kriterleri ile AB'nin sadece düzenleyici boyutunun (regulatory pillar) değil aynı zamanda normatif boyutunun da (normative pillar) adaylara transfer edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Bulmer ve Radaelli⁴⁵, AB genişleme sürecini kaynağında AB'nin yer aldığı en kapsamlı Avrupalılaşıma örneklerinden birisi olarak değerlendirmektedir. Bu süreçte dışa doğru gerçekleşen (externally) "Avrupalılaşıma etkisi" son derece kuvvetli olup aday ülkelerin AB üyesi olmasıyla birlikte söz konusu etki içsel (internal) bir nitelik kazanmaktadır.

Başka bir önemli nokta ise, aday ülkelerin uyum sağlamak durumunda oldukları kuralların belirlenmesinde üye ülkeler gibi söz hakkının olmaması nedeniyle kendi tercihlerini AB düzeyinde yansıtmaya olanaklarının (uploading)

⁴⁴ Heather Grabbe, "Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process," *The Politics of Europeanization*, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 304-305.

⁴⁵ Bulmer and Radaelli, 2004, s. 2.

bulunmamasıdır. Bu durumda, AB'den aday ülkelere kural transferi daha çok yukarıdan aşağıya bir şekilde (downloading) gerçekleşmektedir⁴⁶.

Oysa üye ülkeler bakımından Avrupalılaşıma karşılıklı bir süreç olup yukarıda da belirtildiği gibi bu ülkeler bir taraftan Avrupa bütünleşme sürecinden etkilenirken diğer taraftan da sürecin başlatılmasında ve şekillendirilmesinde rol oynamaktadırlar. Diğer bir deyişle, AB ile üye ülkeler arasında “iki yönlü bir süreç” ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, aday ülkeler açısından Avrupalılaşıma sürecinin dinamikleri daha farklı bir şekilde işlemektedir. Çünkü aday ülkelerin AB'nin kendilerini etkileyen kararlarının alınmasına katılma imkanları bulunmamaktadır. Böylece aday ülkelerde yaşanan Avrupalılaşıma, bir anlamda AB için bir dış politika aracı görünümünü almaktadır⁴⁷.

1.2 SİYASİ KOŞULLULUK KAVRAMI

1.2.1 Tanım ve Kapsam

“Koşul” kavramı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “bir başka şeyin kendisine bağlı olduğu, bir başka şeyi olanaklı kılan şey” olarak tanımlanmaktadır. Oxford İngilizce Sözlüğün tanımına göre ise koşul, “birşeyin gerçekleşmesi veya hibe edilmesi için talep edilen veya önkoşul olarak istenen bir başka şey”dir. Koşulluluk, “bir devlet ya da uluslararası örgütün başka bir devletin kendisinden beklediği birtakım çıkarların gerçekleşmesini belli koşulların ve yükümlülüklerin yerine getirilmesine bağladığı” bir araçtır⁴⁸. Bu araç temel olarak, *uluslararası örgütlerin üçüncü ülkeleri belli koşulları karşılaması koşuluyla mali yardım ya da üyelik gibi*

⁴⁶ Ulrich Sedelmeier, “Europeanisation in New Member and Candidate States”, *Living Reviews in European Governance*, Vol. 1, 2006, <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2006-3/download.html> (07.03.2009), ss. 4-5.

⁴⁷ Michael Emerson and Gergana Noutcheva, “Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation”, *CEPS Working Document*, No. 214, 2004, www.ceps.be (12.07.2009), s. 5.

⁴⁸ Karen E. Smith, “The Evolution and Application of EU Membership Conditionality”, *The Enlargement of the European Union*, Ed. Marise Cremona, Oxford University Press, New York, 2003, s. 108.

*birtakım ödüller sunmayı taahhüt etmesine dayanmaktadır*⁴⁹. Koşulluluk, doğası gereği iki ya da daha fazla aktörlü bir oyundur: bu kapsamda koşulluluğu uygulayan bir aktör ile koşulluluğa tabi olan bir aktör bulunmaktadır. Bu eşitsiz ilişkide koşulluluğu uygulayan aktör belli koşullar oluştururken, diğer aktör ise alıcı konumundadır ve koşulları karşılamakla yükümlüdür⁵⁰.

Bu anlamda koşulluluk iki ya da daha fazla aktör arasındaki mantıksal ilişkileri açıklayan bir çeşit kurumsal anlaşma olarak değerlendirilebilir. Koşulluluk kullanımının işlevini açıklayan temel argüman daha maliyetli yöntemlerden kaçınarak bazı aktörler üzerinde daha fazla siyasi, ekonomik, sosyal etki sağlama hedefidir. Koşulluluğun genellikle bir aktörün vaat ettikleri ile diğer bir aktörün normalde yapmayacağı bir davranışta bulunmasını veya normalde bulunacağı bir davranıştan kaçınmasını sağlamaya yönelik olarak kullanıldığı varsayılmaktadır⁵¹. Bu anlamda koşulluluk, aktörlerin davranışlarını etkilemeye yönelik bir politikadır. Bununla birlikte, bir araç olarak, bir aktörün uyum sağlamaya başladığı bir davranış biçimini kuvvetlendirmek, bu doğrultuda ilgili aktörü teşvik etmek için de kullanılabilir⁵².

Öte yandan, ilgili aktörün koşulluluk aracının kullanılması sonucunda bulunduğu bir davranışta bu araç olmasaydı hiçbir şekilde bulunmayacağını ispatlamak oldukça zordur. Ancak sonuçta önemli olan koşulluluk sonucunda uyumun gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Checkel, “uyumu” (compliance) bir aktörün diğer bir aktör tarafından ileri sürülen koşullara uygun davranılması şeklinde tanımlamaktadır. Koşulluluk, değişik şekillerde de olsa, bir aktörün diğerinin

⁴⁹ Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, “Candidate Countries and Conditionality”, *Europeanization New Research Agendas*, Ed. Paolo Graziano and Maarten P. Vink, Palgrave Macmillan, London and New York, 2007, ss. 88-89.

⁵⁰ Çağlar Dölek, “Human Rights Conditionality in the Relations of the EU and Turkey: A Framework for Analysis”, *International Strategic Research Organization Paper*, 2007, <http://www.turkishweekly.net/article/246/research-paper-human-rights-conditionality-in-the-relations-of-the-eu-and-turkey.html> (02.03.2010), s. 4.

⁵¹ Tony Killick, “Principals, Agents and the Failings of Conditionality”, *Journal of International Development*, Vol. 9, No. 4, 1997, s. 487.

⁵² Elena Fierro, *The EU's Approach to Human Rights Conditionality in Practice*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 2003, s. 96.

kurallarına, normlarına ve politikalarına uyumunu teşvik etmek için kullanılmaktadır. Bu noktada koşulluluk ile uyum arasındaki bağlantı önem taşımaktadır⁵³.

Koşulluluk, hiçbir hukuki metinde tanımlanmamaktadır. Bu açıdan kapsamı da oldukça geniştir. Önemli değişikliklerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak kullanılabilmesi gibi bazı durumlarda statükonun korunması için de kullanılabilir. Koşulluluğun uygulanışını etkileyen önemli bir unsur, psikolojik unsurdur. Çünkü koşulluluğa muhatap olan aktörün, kendisine birşeylerin dayatılmaya çalışıldığı hissine kapılması durumunda direnç oluşabilmektedir⁵⁴. Bu anlamda dile getirilen önemli sorunlardan birisi ulusal bağlamda oluşan sahiplenme sorunudur. Reformların ilgili ülkede dış dayatmanın sonucu olarak algılanması uyum sağlama yönündeki istekliliği düşürebilmektedir. Ayrıca bu konuda iç politika ortamının da bölünmüş olması koşulluluğun işleyişini olumsuz yönde etkilemektedir. Uluslararası düzeyde ortaya çıkan bir sorun ise, koşulluluğun siyasileştirilmesidir. Örneğin üçüncü bir ülkeye koşulluluk uygulayan bir uluslararası kuruluşun üye ülkeleri bazı durumlarda uyum gerçekleşmese de teşviklerin verilmesi için, bazı durumlarda da tersi yönde baskı yapabilmektedir⁵⁵.

Siyasi koşulluluk ise, aynı mantık çerçevesinde, “bir devlet ya da uluslararası kuruluş tarafından bir başka devlete sunulan birtakım çıkar ve faydaların insan haklarının korunması ve demokratik ilkelerin geliştirilmesi ile ilgili koşullara bağlanması” anlamına gelmektedir. Philippe Schmitter⁵⁶, siyasi koşulluluğu demokratikleşme süreçleri üzerinde uluslararası etkide bulunulabilmesini sağlayan önemli bir alt-bağlam olarak değerlendirmektedir. Schmitter’e göre koşulluluğun ayırıcı niteliği vaad edilen çıkarların sağlanmasını bazı koşullara bağlayarak ilgili aktör üzerinde maksatlı bir zorlama oluşturulmasıdır. Burada mantık, ekonomik

⁵³ Jeffrey T. Checkel, “Compliance and Conditionality”, *Arena Working Papers*, No. 18, 2000, http://www.arena.uio.no/publications/wp00_18.htm (10.03.2008).

⁵⁴ Fierro, ss. 96-98.

⁵⁵ Checkel, 2000.

⁵⁶ Philippe C. Schmitter, “The Influence of the International Context upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies”, *The International Dimensions of Democratization Europe and the Americas*, Ed. Laurence Whitehead, Oxford University Press, Oxford, 1996, ss. 30, 42.

yardım, borçtan kurtulma, kredilere erişim, bölgesel veya küresel kuruluşlara üyelik gibi birtakım faydalardan yararlanabilmek için önkoşul olarak bazı siyasi yükümlülüklerin yerine getirilmesidir. Koşulluluk uygulayan aktörlerin, vaat ettikleri teşvikleri ilgili aktörlerin siyasi dönüşümünü ve belli aşamalardan geçmesini destekleyecek şekilde yönlendirmesi gerekmektedir. Diğer taraftan, koşulluluk yoluyla ilgili aktörün içişlerine yapılan müdahaleler, muhalefetin yoğun olduğu bazı durumlarda iç politikacılar açısından belli reformların gerçekleştirilebilmesi için gerekçe oluşturmaktadır⁵⁷.

Kurumsal anlamda bakıldığında, koşulluluk uluslararası örgütlerle ülkeler arasındaki etkileşim mekanizmalarından birisi olarak ele alınabilir. Uluslararası örgütler, işlevlerine göre koşulluluk mekanizmasını farklı biçimlerde kullanabilmektedirler. Kullanım biçimine göre koşulluluğun kapsamı da değişikliğe uğramaktadır. Örneğin koşulluluk, geleneksel olarak Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından “yardım koşulluluğu” şeklinde uygulanmaktadır. Bu tür koşullulukta, kurumların verdiği yardım, borç alan ülkenin ekonomik ve mali politikalarında yapacağı iyileştirmelere bağlı kılınmaktadır. Bu tür koşulluluk, yardım alan ülkenin demokratik yönetişimine ilişkin iç politikalarını etkileme amacı taşımamakta, ekonomi odaklı bir anlayışa dayanmaktadır⁵⁸.

Özellikle Soğuk Savaş’ın ardından koşulluluğun kullanımındaki artışa paralel olarak doğasında da bazı değişiklikler olmuş ve kavram giderek daha geniş kapsamlı bir biçimde ele alınmaya başlamıştır. Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve AB gibi uluslararası örgütlerin demokratik kurumlar, özgür seçimler, insan haklarının korunması gibi ilkelerin yayılmasına olan ilgisi artarken, üçüncü ülkelere verilen yardımları ilgili ülkede gerçekleştirilecek siyasi reformlara bağlama eğilimi de artmıştır⁵⁹. Bu bağlamdaki siyasi koşulluluk, “belirli hedeflere ulaşmak üzere üst

⁵⁷ Schmitter, 2001, ss. 30, 42.

⁵⁸ Eva Svobodova, *Institutional Conditionality and State Compliance: the Czech and Slovak Accession to NATO and the EU*, PhD Dissertation, Old Dominion University, Norfolk, 2008, ss. 32-33.

⁵⁹ Svobodova, ss. 32-33.

veya sivil düzeyde bazı siyasi ve davranışsal değişimlerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak temelde ekonomik araçların kullanılması veya kullanılmaması durumu” şeklinde tanımlanabilir⁶⁰.

Yardım koşulluluğu veya insan hakları koşulluluğu gibi siyasi koşulluluk şekilleri, belirli konulara odaklı koşulluluk türleridir. Bunların dışında, özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin (ODAÜ), AB ve NATO gibi Batı kurumlarına yönelmesine paralel bir şekilde gelişim gösteren “üyelik koşulluluğu” (membership conditionality) ise daha bütüncül bir koşulluluk şeklidir. Bu tür koşulluluk, kurumsal koşulluluk şekilleri içerisinde sıkı kurallar çerçevesinde en kapsamlı şekilde yürütülenidir. Aday ülkelerin karşı karşıya olduğu bu koşulluluk, ulusal politika değişimi ile uluslararası örgütün sunduğu üyelik ödülü arasında doğrudan bir bağlantı kurmaktadır. Böylece aday ülkelerin ekonomik, siyasi, yargı ve bürokratik sistemlerinde dönüşüm niteliğinde önemli değişikliklerin yapılmasını gerektirmektedir⁶¹. Bu anlamda üyelik koşulluluğu siyasi koşulluluğu da içinde barındırmakta ancak bununla sınırlı kalmamaktadır.

Görüldüğü gibi koşulluluğun kapsamında değişiklikler söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte koşulluluğun, kendi başına bir amaç olmayıp birtakım amaçların gerçekleştirilmesine yönelik bir araç olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Bu araç, koşulluluk uygulayan aktörler tarafından bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda jeopolitik, siyasi, stratejik, ticari ve ekonomik çıkarlarla sistematik bir etkileşim içerisindedir. Koşulluluk açısından önemli bir konu politikanın etkileri ve etkinliğidir. Koşulluluk aracının hedeflenen amaçları gerçekleştirip gerçekleştirmediği, hangi koşullar altında işlediği veya işlemediği ve bu açıdan temel sınırlamaların neler olduğu etkinlik açısından belirleyicidir. Diğer taraftan, amaçların ve bunlara ulaşmak için kullanılan araçların ne ölçüde meşru olduğu konusu, koşulluluğun normatif boyutunu gündeme getirmektedir. Bu

⁶⁰ Fierro, s. 95.

⁶¹ Svobodova, s. 38.

bağlamda koşulluluğa yönelik analizlerin hem araçsal hem de normatif kriterler dikkate alınarak yapılması gerekmektedir⁶².

1.2.2 Koşulluluk Türleri

Genel olarak iki çeşit koşulluluktan söz etmek mümkündür. Bunlar; *ön koşulluluk (ex ante conditionality)* ve *ardıl koşulluluktur (ex post conditionality)*. Ön koşulluluk, birtakım koşulların akdi bir ilişkiye girmeden önce karşılanmasının gerektiği koşulluluk modelidir. Bu da koşullara hukuki nitelikten ziyade siyasi nitelik katmaktadır. Bu tür koşulluluk ilişkisinin gelişimi, ilişkinin ilgili aktörler tarafından karşılıklı olarak avantajlı algılanmasıdır⁶³. AB'ye katılım için aday ülkeler tarafından karşılanması önkoşul olan Kopenhag kriterleri bu kapsamda yer almaktadır. Ardıl koşulluluk ise, taraflar arasında anlaşma yapıldıktan ya da diğer bir tür akdi ilişki doğduktan sonra koşulların gündeme geldiği bir koşulluluk modelidir. AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı ticaret ve ortaklık anlaşmalarına eklediği "insan hakları hükümleri"⁶⁴ bu tür koşulluluğa örnek oluşturmaktadır⁶⁵. Bu modelde tarafların söz konusu anlaşmada ortaya konan kurallar ve koşullar temelinde hareket etmesi beklenmektedir. Bu koşullara uyulmaması durumunda çeşitli önlemler alınması söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan ardıl koşulluluk, *negatif koşulluluk* ile bağlantılıdır⁶⁶.

Koşulluluk doğası gereği *pozitif veya negatif koşulluluk* niteliğinde olabilmektedir. Pozitif koşulluluk, teşviklere dayalı bir politikadır. Koşulluluğa tabi olan aktöre koşulları karşılması durumunda elde edeceği çıkarlara ve kazanımlara ilişkin birtakım sözler verilir. Koşullar ekonomik, siyasi, hukuki nitelik taşıyabilir.

⁶² Olav Stokke, "Aid and Political Conditionality: Core Issues and State of the Art", *Aid and Political Conditionality*, Ed. Olav Stokke, Frank Cass, London, 1995, ss. 2-3.

⁶³ Piotr Zalewski, "Sticks, Carrots and Great Expectations: Human Rights Conditionality and Turkey's Path Towards Membership of the European Union", *Center for International Relations Report*, 2004, http://edoc.bibliothek.uni-halle.de/servlets/MCRFileNodeServlet/HALCoRe_derivate_00002977/Sti_cks.%20carrots%20and%20great%20expectations.pdf (23.04.2007), s. 4.

⁶⁴ Bkz. 3.1.2 Koşulluluğun Avrupalılaşması: AB'de Siyasi Koşulluluğun Gelişimi.

⁶⁵ Fierro, s. 98.

⁶⁶ Dölek, s. 4.

Çıkarlar ise hibeler, krediler, teknik, mali yardım, ticari bağlar kurulması veya artırılması, diplomatik bağlar kurulması veya korunması, uluslararası alanda tanınma veya bir organizasyona üyelik hakkı tanınması gibi kazanımlar olabilir.

Negatif koşulluluk ise, ilgili aktörün koşullara uymaması durumunda sunulan kazanımların azaltılmasını, askıya alınmasını veya cezai yöntemlere başvurulmasını içeren bir politikadır. Bu kapsamda ilgili ülke ile ticari ve diplomatik bağların askıya alınması, yaptırım uygulanması, uluslararası alanda kınama, kalkınma yardımının kesilmesi, kültürel işbirliği programlarının durdurulması gibi önlemler alınabilmektedir. Negatif koşulluluk, önleyici bir politika olmaktan ziyade tepkisel bir politikadır. Aktörler ilişkilerinde belli bir zarar gerçekleştikten sonra tepki gösterirler. Bu anlamda sistematik bir yaklaşımdan ziyade geçici ve olay temelinde (ad hoc) bir yaklaşıma dayanır⁶⁷. Doğası itibariyle çatışmacı ve cezalandırıcı olan negatif koşulluluğun etkinliğinin pozitif koşulluluğa göre daha zayıf olduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda ABD'nin Küba, Irak ve İran'a uyguladığı ambargoların sonuçları sıkça verilen örneklerdir⁶⁸.

Negatif koşulluluk politikasının olumsuz etkilerinden bahsedilmektedir. İlk olarak, bir aktör negatif önlemler aldığı anda muhatap aktör üzerindeki etkisini büyük ölçüde kaybetmektedir. Diplomatik ilişkilerin kesilmesi çoğu zaman yapıcı diyalog olanağını da ortadan kaldırmaktadır. Diğer bir sorun, belli bir ülkeye yaptırım uygulanıp da benzer koşullar altındaki başka bir ülkeye uygulanmadığında ortaya çıkan çifte standart sorunudur. Ayrıca, bazı hallerde negatif koşulluluğun ters etkilerinin olabileceği de ileri sürülmektedir. Burada alınan önlemlerin beklenen değişiklikleri teşvik etmek yerine ilgili hükümetin onaylanmayan politikalarını meşrulaştırabileceği düşünülmektedir. Böyle durumlarda ilgili devletin kamuoyunda koşulluluk politikasını uygulayan aktöre karşı tepki oluşabilmektedir. Yine önemli bir sorun, yaptırım uygulandığında bunun insanları değil ilgili devlet hükümetini etkilemesi ilkesinin çoğu zaman uygulamada gerçekleştirilememesidir. Özellikle ticari önlemler ve ambargolar genellikle hükümetlerden ziyade ilgili devletin halkını

⁶⁷ Fierro, ss. 100-101.

⁶⁸ Zalewski, ss. 3-4.

etkilemektedir⁶⁹. Bu açıdan negatif koşulluluk, insanların sosyal ve ekonomik refahını azaltma riski taşımaktadır⁷⁰.

Görüldüğü gibi koşulluluk politikası hem teşvikler hem de negatif önlemler içerebilmektedir. Literatürde teşvikler “havuç” (carrot), negatif önlemler ise “sopa” (stick) şeklinde anılmaktadır. Sopa tehdit unsuruna dayanırken, teşvikler ise işbirliğine dayanmaktadır. Havuçlar, aktif ve işbirlikçi planlar sunarken, sopalar negatif ve cezalandırıcı tutumlar içermektedir⁷¹. David Baldwin⁷², bir aktörün tehdide ve ödüllere verdiği ani tepkilerin birbirinden oldukça farklı olduğuna dikkat çekmektedir. Yaptırımlar veya yaptırım tehdidi genel olarak korku, endişe ve direnç ile karşılanırken, vaadler ise umut, güven duygusu ve çekim etkisi yaratmaktadır.

1.2.3 AB’ye Katılım Sürecinde Siyasi Koşulluluk

Aday ülkelerin Avrupalılaştırma sürecindeki mekanizmalar, üye ülkelere önemli bazı farklılıklar göstermektedir. AB’ye katılım sürecinde aday ülkeler, üyelik koşullarının karşılanmasına yönelik zorlayıcı bir uyum baskısına tabidirler. Bu baskı, aday ülke ile AB arasındaki asimetrik ilişki modeli tarafından desteklenmektedir. Bu doğrultuda, üye ülkelere farklı olarak, aday ülkelerdeki Avrupalılaştırma sürecine iki önemli mekanizma eklenmiştir. Bunlar; koşulluluk ve katılım müzakereleridir. Bu mekanizmalar, genişleme sürecinde AB’nin aday ülkelerdeki değişimi tetiklemek için kullandığı önemli bir araç olmuştur. Koşulluluk; AB adaylık sürecinde belli aşamalara geçilmesini, katılım öncesi yardımlardan yararlanmayı ve nihayetinde AB üyesi olmayı aday ülkenin Birlik tarafından belirlenen koşullara uymasına bağlı hale

⁶⁹ Fierro, ss. 101-102.

⁷⁰ OECD, “DAC Guidelines Helping Prevent Violent Conflict”, 2001, <http://www.oecd.org/dataoecd/15/54/1886146.pdf> (12.11.2007), s. 27.

⁷¹ Fierro, s. 99.

⁷² David A. Baldwin, “The Power of Positive Sanctions”, *World Politics*, Vol. 24, No. 1, 1971, s. 32.

getirmektedir⁷³. Böylece uyum baskısı ile üyelik ödülü birbirine bağımlı kılınmaktadır⁷⁴.

AB'ye katılım sürecinde koşulluluk, aday ülkelerin üyeliğin önkoşulu olarak birtakım siyasi, ekonomik ve müktesebat koşullarına uyumunu zorunlu kılan dinamik politika araçlarının kullanımını içermektedir. Üyelik koşulları, üyelik için gerekli asgari standartları ortaya koyarken aday ülkelerde birçok kapsamlı reformu teşvik etmekte ve bu ülkelerin Avrupalılaşıma süreçlerini şekillendirmektedir. Bu şekilde AB, Avrupa değerlerinin ve normlarının yayılmasını, aday ülkelerde belirli uluslararası ve ulusal davranış kalıplarının geliştirilmesini amaçlamaktadır. Bu amaçların gerçekleşmesi, Avrupa güvenliğini destekleyici bir unsur olarak görülmektedir. AB, katılım “havucunu” kullanarak, aday ülkelerdeki reform sürecini güçlendirmekte ve böylece üye ülkeler ile aday ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik farklılıkları azaltmayı hedeflemektedir. Bunun yanısıra, koşulluluğun genişleme sürecinde AB'ye yönelik bir iç işlevi de bulunmaktadır. Bu da, üye ülkelerin Birliğin değerlerinin, çıkarlarının, standartlarının ve etkinliğinin korunduğu veya bunların yeni katılımlarla zarar görmesinin engellendiği konusunda inandırılmasıdır⁷⁵.

Koşulluluk, aday ülkelerin Avrupalılaşıma sürecinde AB'nin başvurduğu tek mekanizma değildir. Bazı durumlarda aday ülkeler, uyum baskısından bağımsız olarak AB normlarını iç politika sorunlarının çözülebilmesi için en etkin yol olarak görebilirler. Bazı durumlarda ise aday ülkelerdeki aktörlerin ikna (persuasion) ve sosyal öğrenme süreçlerinden geçmesi ile norm aktarımı gerçekleşebilmektedir. Bu anlamda Avrupalılaşıma daha yatay bir şekilde sosyalizasyon mekanizması ile işleyebilmektedir. Bununla birlikte literatürde koşulluluk modelini AB'nin genişleme politikası çerçevesindeki en temel mekanizma olarak değerlendiren yaklaşımların

⁷³ Grabbe, 2003, ss. 304-309.

⁷⁴ Judith Green Kelly, *Norms and Membership Conditionality: The Role of European Institutions in Ethnic Politics in Latvia, Estonia, Slovakia and Romania*, PhD Dissertation, Harvard University, Massachusetts, 2001, s. 71.

⁷⁵ Ian Barnes and Claire Randerson, “Can Conditionality Counter Enlargement Fatigue?”, *Paper Presented at the International Conference on Economic Relations in the Enlarged European Union Euro and Democracy*, 11.05.2006, <http://www.imediterranei.eu/wroclaw/BarnesIan.doc> (10.01.2010), ss. 7-8.

ağırlıklı olduğu görülmektedir⁷⁶. Bu yaklaşımlarda, koşulluluk “AB’nin genişleme politikasının kalbi” olarak değerlendirilmektedir⁷⁷.

AB’nin aday ülkelere uyguladığı koşulluluk, ön koşulluluk (ex ante conditionality) kapsamında olup “ödül yoluyla pekiştirme” (reinforcement by reward) stratejisine dayanmaktadır. Bu stratejide AB üyelik ödülünü, koşulların karşılanması halinde aday ülkeye sunmak üzere, elinde tutmaktadır. Aday ülkenin koşulları karşılamaması durumunda, söz konusu ülkenin koşulluluğa uyuma ilişkin fayda-maliyet hesaplamalarını değiştirecek şekilde zorlayıcı veya ek destek sağlayıcı şekilde herhangi bir müdahalede bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle, uyumsuzluğun sonucunda aday ülke için yaptırımlarla ek maliyet yaratmadığı gibi, koşulsuz destek de vermemektedir. Uyumun gerçekleşmemesi halinde AB, cezalandırıcı veya destekleyici pekiştirme yoluna gitmemektedir. Ancak uyumsuzluğa aday ülkeye üyelik ödülünün verilmemesi şeklinde bir tepkiyle cevap vermektedir⁷⁸.

Koşulluluk hem bir Avrupalılaştırma mekanizması hem de aday ülkeler üzerinde bir dış etki aracı olarak işlev görmektedir⁷⁹. Bu araç, doğası gereği AB düzeyinden ulusal düzeye dikey ya da diğer bir ifadeyle hiyerarşik bir norm veya politika aktarımını içermektedir. Bu şekilde AB, kendinin belirlediği ve pazarlığa açık olmayan kuralları aday ülkelere aktarmakta ve aday ülkelerin bu kurallara ne

⁷⁶ Bkz. Heather Grabbe, *The EU’s Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2006a; Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 11, No. 4, 2004, ss. 661-679.

⁷⁷ Heather Grabbe, “The Conditionality at the Heart of EU Enlargement Policy”, *Development & Transition*, No. 4, 2006b, ss. 2-3.

⁷⁸ Frank Schimmelfennig, Stefan Engert and Heiko Knobel, “The Conditions of Conditionality The Impact of EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States”, *Paper prepared for Workshop 4, Enlargement and European Governance*, ECPR Joint Session of Workshops, Turin, 22-27 March 2002, <http://www.essex.ac.uk/ECPR/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws4/Schimmelfennig.pdf> (14.11.2008), ss. 2-3.

⁷⁹ Eline De Ridder, *the European Union, a Promoter of Substantive Democracy? EU Support to Fight Corruption, Develop Civil Society and Enhance Media Independence A Political Analysis of the Accession Process of the Czech Republic and Slovakia to the European Union*, PhD Dissertation, Ghent University, Ghent, 2010, s. 51.

ölçüde uyduğunu düzenli izleme mekanizmaları ile takip etmektedir⁸⁰. Öyle ki Wade Jacoby⁸¹, AB'nin aday ülkelerle ilişkilerinde, “öğrencilerine” modeller sunan, üyelik için asgari standartlar oluşturan ve yapılması gereken düzenlemeler konusunda önerilerde bulunan “kurumsal bir öğretmen” gibi hareket ettiğini ileri sürmüştür. Bu benzetme, ilişkinin hiyerarşik niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Bununla birlikte, koşulluluğu tamamıyla tek yönlü bir ilişki modeli olarak nitelendirmek de doğru olmayacaktır. Çünkü koşulluluk, AB'nin aday ülke üzerinde koşullara uyum baskısı uygulamasına olanak sağlarken, aynı zamanda Birliğe aday ülkede reformlar için “dayanak noktası” (anchor) oluşturma, ödül taahhüdünü koruma, vaat edilen faydaları dengeli ve tarafsız bir şekilde dağıtma ve koşullar gerçekleştiğinde taahhüt edilen ödülü sunma yükümlülüğü getirmektedir. Ancak AB ile aday ülke arasındaki asimetric ilişki çerçevesinde şekillenen AB koşulluluğunun, siyasi nitelikli bir mekanizma olması, “çifte standart” tartışmalarına açık olmasına yol açmaktadır⁸².

Aday ülkeler için katılım sürecinin farklı aşamalarında iki tür koşulluluk ön plana çıkmaktadır. Bunlar; siyasi/demokratik koşulluluk ve müktesebat koşulluluğudur⁸³. Siyasi koşulluluk, hem özsel hem de uygulama boyutu olan bir politika aracıdır. Özsel boyut, insan hakları, liberal demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi AB'nin temel siyasi ilke ve normlarına ilişkindir. Aday ülkelerin benimseyip uygulaması gereken değerleri, standartları, talepleri, yükümlülükleri kapsamaktadır. Kopenhag siyasi kriterleri çerçevesinde aday ülkelerin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlık haklarına saygıyı garanti eden kurumların istikrarını sağlaması beklenmektedir. Siyasi koşulluluğun uygulama boyutu ise aracın kullanılma biçimine ilişkindir. Burada AB'nin kullandığı mekanizmalar, araçlar ve aşamalar önem taşımaktadır⁸⁴.

⁸⁰ Sandra Lavenex, “A Governance Perspective on the European Neighbourhood Policy: Integration Beyond Conditionality”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 15, No. 6, 2008, s. 941.

⁸¹ Wade Jacoby, “Tutors and Pupils: International Organizations, Central European Elites and Western Models”, *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Vol. 14, No. 2, 2001, ss. 170-171.

⁸² Zalewski, ss. 4-5.

⁸³ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2004, s. 677.

⁸⁴ Othon Anastasakis, “The EU's Political Conditionality in the Western Balkans: Towards a More Pragmatic Approach”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol.8, No.4, 2008, s.367.

Aday ülkelerin katılım müzakerelerine başlayabilmesi için siyasi kriterleri yeterince karşıladığının AB tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Müzakereler başladıktan sonra her ne kadar müktesebat koşulluluğu ön plana çıksa da, AB Komisyonu siyasi koşulluluğun işleyişini takip etmeye devam etmektedir. Bu şekilde AB, aday ülkenin siyasi kriterleri ciddi şekilde ihlal etmesi durumunda müzakerelerin askıya alınması kozunu prensip olarak elinde tutmaktadır.

Müktesebat koşulluluğu, aday ülkelerin üyelik öncesinde başlıklar altında düzenlenmiş olan AB müktesebatını üstlenmiş olmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede aday ülkelerin AB Antlaşmaları, düzenlemeleri ve belirli hukuk kurallarına uyum sağlamasını kapsamaktadır. Müktesebata dayalı koşulluluk, aday ülkelerin AB üyeliğine teknik yönden hazır olma durumlarının düzenli olarak değerlendirilmesiyle ve taramaların yapılmasıyla ilerleyen bir süreçtir⁸⁵. Aday ülkelerin üyelik sonrasında karşılaşmasının mümkün olduğu müktesebat kısımları (Maastricht kriterlerine uyum gibi) oldukça azdır. Ayrıca aday ülkeler, bazı alanlarda kısa geçiş süreleri alabilseler de bu durum uyum baskısını ortadan kaldırmamaktadır. Bu koşullar altında, üye ülkeler açısından Avrupalılaştırma mekanizmaları bağlamında pozitif, negatif ve şekillendirici entegrasyon politikaları arasındaki ayırım önem taşıırken, aday ülkelerdeki Avrupalılaştırma süreci açısından çok da anlamlı olmadığı ortaya çıkmaktadır⁸⁶. Koşulluluk, zamansal açıdan katılım süreciyle kısıtlı bir araçtır. Elbette AB üyesi olan ülkelerin koşulluluk kapsamındaki ilkeleri, üyeliklerinin gerçekleşmesinin ardından da koruması gerekmektedir. Yine de bazı durumlarda aday ülkelerden karşılaşması beklenen koşulların, üye ülkelerin uyum düzeyi ile karşılaştırıldığında daha katı olabildiği ileri sürülmektedir⁸⁷.

⁸⁵ Anastasakis, s.367.

⁸⁶ Anna Gwiazda, "Europeanisation in Candidate Countries from Central and Eastern Europe", *Paper Prepared fro the EPIC Workshop*, Florence, EUI, 19-22 September 2002, http://aei.pitt.edu/737/01/C2W3_Gwiazda.pdf (10.01.2010), s. 11.

⁸⁷ Linde Lindkvist, "Punching Below its Weight? The European Union's Use of Human Rights Conditionality in the Enlargement and the European Neighbourhood Policy", Sök uppsatser och examensarbeten, Lund University, Lund, 2007, <http://www.lu.se/o.o.i.s?id=19464&postid=1321657> (10.01.2010), s. 9.

1.3 ELİT KAVRAMI VE SİYASİ ELİTLER

1.3.1 Siyasi Katmanlaşma ve Elitler

Türk Dil Kurumu sözlüğünde elitler: “Bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan kişi veya grup” şeklinde tanımlanmaktadır⁸⁸. “Elit” kavramı, Latince “eligre” ve “electa” sözcüklerinden türetilmiş ve Türkçe’ye Fransızca “elite” sözcüğünden geçmiştir. “Eligre” sözcüğü Latince’de seçme anlamına gelirken, “electa” ise seçilmiş veya en iyisi anlamına gelmektedir. Elit sözcüğü batı toplumlarında 17. yüzyıldan bu yana günlük dilde kullanılmaktadır. Sosyal bilimler alanında ise 19. yüzyıldan bu yana kullanılmaya başlanmış ve bu kullanım 1930’lu yıllardan itibaren İngiliz ve Amerikan bilimsel literatüründe yaygınlaşmıştır⁸⁹.

Elit kavramı, birçok düşünür tarafından farklı dönemlerde, farklı ideolojik yaklaşımlarla ele alınmıştır. Kavramın kullanımındaki çeşitlilik, zaman içerisinde kapsamının belirsizleşmesine yol açmıştır⁹⁰. Sonuçta, elit kavramının tanımı konusunda sosyal bilimciler arasında görüş birliği sağlanamamıştır. Kavram ile ilgili önemli bir sorun, bazı çalışmalarda kavramın gelişigüzel ve çok genel bir şekilde kullanılmasıdır. Böyle durumlarda ya kavramın kapsamı çok geniş tutulmakta ya da elitler diğer sosyal gruplarla karıştırılmaktadır. Oysa elit kavramı açısından başlangıç noktası, söz konusu grubun belli oranda gücünün olup olmadığına bakılmasıdır. Diğer bir deyişle elit kavramı, “güç” sahibi olmak ve bunu kullanmakla doğrudan ilgilidir. Sosyal güç, bir aktörün gücünü diğer bir aktörün davranışlarını etkilemek için kullanmasıyla ilgilidir. Sosyal güç, iki taraflı bir ilişkiyi içermektedir. Bu ilişkide ana aktör güç sahibiyken; ikincil aktör ise ana aktörün bu gücünden etkilenmektedir⁹¹. Max Weber⁹², gücü “toplumsal ilişki içerisinde olan bir aktörün

⁸⁸ Bkz. Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr> (08.10.2009).

⁸⁹ Ali Arslan, *Elit Sosyolojisi*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 2.

⁹⁰ Paolo Zannoni, “The Concept of Elite”, *European Journal of Political Research*, Vol. 6, 1978, s. 1.

⁹¹ John Scott, “Modes of Power and the Re-conceptualization of Elites”, *The Sociological Review: Special Issue on Remembering Elites*, 2008, ss. 27-29.

veya grubun diğeri tarafından direnç veya muhalefet gösterilse dahi kendi isteğini gerçekleştirebilme yeteneği” olarak tanımlamıştır.

Robert Putnam⁹³, elit kavramını geniş bir biçimde güç dağılımı açısından ele alanlar arasında yer almaktadır. Güç, insanları etkileyebilme kabiliyeti ya da kolektif kararları etkileyebilme kabiliyeti olarak ortaya çıkabilmektedir. Putnam, siyasi elitlere ilişkin çalışmalarda gücün sonuçları etkileyebilme derecesi açısından değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmekte ve gücü “devletin faaliyetlerini ve politikalarını ya da değerlerin dağıtımını etkileyebilme olasılığı” şeklinde tanımlamaktadır. Putnam’ın söz ettiği etki “doğrudan etki”, “dolaylı etki” veya “sahte etki” şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Doğrudan etki söz konusu olduğunda aktör A son kararın alınmasına katılmaktadır. Aktör A, politika kararını verecek olan aktör B’yi etkilediğinde ise dolaylı bir etkide bulunmaktadır. Sahte etkide ise, aktör B hem politika kararını doğrudan etkilemekte hem de sonuç üzerinde bağımsız bir etkisi bulunmayan aktör A’nın konuya ilişkin duruşunu belirlemektedir. Güç elitler bağlamında ele alındığında, doğrudan ve dolaylı etkiyi içermekte ama sahte etkiyi içermemektedir.

Putnam siyasi sistemlerin katmanlar şeklinde düşünülmesinin siyaset bilimi çalışmalarında önemli kolaylıklar sağlayacağını belirtmekte ve “siyasi katmanlaşma”dan (political stratification) söz etmektedir. Siyasi katmanlar piramidinin en üstünde ulusal politikanın oluşturulması sürecine doğrudan katılan insanlar, yani “*karar vericiler*” (*proximate decision makers*) yer almaktadır. Karar vericilerin hemen altındaki katmanda, “*nüfuzlu kişiler*” (*influentials*) yer almaktadır. Bu kişiler, karar verme sürecine önemli ölçüde dolaylı veya zımni etkisi bulunan karar vericilerin tavsiye için başvurdukları, çıkarlarını ve görüşlerini dikkate aldıkları kişilerdir. Yüksek düzeyli bürokratlar, sanayiciler, çıkar grubu liderleri, danışmanlar gibi kişiler bu grup içerisinde yer almaktadır. Üçüncü katmanda, “*aktivistler*”

⁹² Max Weber, *the Theory of Social and Economic Organization*, Trans. A M Henderson and Talcott Parsons, The Free Press and the Falcon's Bring Press, 1947, s. 328, <http://taodesigns.tripod.com/weber/weber47.html> (31.05.2009).

⁹³ Robert D. Putnam, *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1976, ss. 5-7.

(*activists*) olarak parti üyeleri, orta düzeyli bürokratlar gibi politika çalışmalarında aktif rol alan kişiler bulunmaktadır. Dördüncü katmanda, “*ilgili halk*” (*attentive public*) yer almaktadır. Bu katmandaki kişiler, kamu meselelerini birçok vatandaştan daha fazla dikkatle takip etmekte ancak siyasete doğrudan katılmamaktadırlar. Temsili demokratik sistemlerde beşinci katman, etkileri sadece seçim sandıklarında ortaya çıkan vatandaşların yani “*seçmenlerin*” (*voters*) bulunduğu bir katmandır. Son olarak altıncı katmanda ise siyasi anlamda bir aktör olarak değerlendirilemeyecek “*katılımcı olmayan kişiler*” (*nonparticipants*), diğer bir ifade ile oy kullanmayanlar yer almaktadır⁹⁴.

Siyasi sistemlerin katmanlı bir yapıya sahip olmaları, ülkeler arasında veya aynı ülkede zaman içerisinde bütün katman sistemlerinin birbirinin aynı olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca farklı katmanlar arasındaki bağlantılar da büyük önem taşımaktadır. Sonuçta kararlar karar vericiler tarafından alınmakta fakat daha alt katmanlardan gelen dolaylı veya zımni etkiye tabi olabilmektedirler. Öte yandan bazı durumlarda katmanlar karşılıklı olarak birbirinden izole de olabilmektedirler. Böyle durumlarda, “*elit-halk açığı*” (*elite-mass gap*) ortaya çıkabilmektedir⁹⁵.

Katmanlar arasında yatay bölünmelerin yanısıra dikey bölünmeler de olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, aynı siyasi katman içinde farklı gruplar bulunabilmektedir. Birçok modern toplumda elitler arasında önemli ölçüde işbölümü olduğu görülmektedir. Suzanne Keller⁹⁶, güç piramidinin üstünde yer alan fonksiyonel olarak farklı grupları nitelendirmek için “*stratejik elitler*” ifadesini kullanmaktadır. Bütün elitler kendi sosyal bağlamlarında önemli olsalar da sadece bazıları toplumun tümü için önem taşırlar. Etki bakımından elitler arasında bir hiyerarşi bulunmaktadır. Elitlerin hepsi sosyal etki bakımından aynı önemde değildirler. Bazı elitlerin kararları ve eylemleri toplumun birçok üyesi açısından önemli ve belirleyici sonuçlara yol açmaktadırlar. Keller, bu tür elitleri stratejik elitler olarak adlandırmaktadır. Stratejik elitler sadece siyasi, ekonomik, askeri

⁹⁴ Putnam, ss. 9-12.

⁹⁵ Putnam, s. 13.

⁹⁶ Suzanne Keller, *Beyond the Ruling Class: Strategic Elites in Modern Society*, Revised Edition, Transaction Publishers, 1991, s. 20.

elitleri değil kültürel ve bilimsel elitleri de kapsamaktadır. Bir elitin stratejik elit olup olmaması onun belirli faaliyetlerine değil, faaliyetlerinin kapsamına ve kararlarının toplum üyelerinden kaç kişiyi hangi yönlerden etkilediğine bağlıdır.

Max Haller⁹⁷ ise elitler içindeki dikey ayrımlaşmadan (vertical differentiation) söz ederken öncü ve karizmatik elitler (leading or charismatic elite personalities), merkezi elitler veya çekirdek elitler (the elite core or nucleus), alt-elitlerden (subelites) bahsetmektedir. Merkezi elitler, güçlü pozisyonlarda bulunan sınırlı sayıdaki kişilerden oluşmaktadır. Bu elitlerin çoğunlukla kamuoyu tarafından tanınırlığı yüksektir. Avrupa bütünleşmesi örneğinde Haller, merkezi elitler olarak üye devlet hükümet başkanları, öncü rolü oynayan Avrupa Parlamenterleri, üst düzey Komiserler, az sayıdaki etkili girişimciler, siyasi olarak aktif olan büyük işletme yöneticileri, büyük çıkar gruplarının temsilcileri gibi kişileri saymaktadır. Bu çekirdek elitler, Mattei Dogan'ın⁹⁸ ifadesiyle “gücün doruklarında” (apex of power) yüksek pozisyonlarda bulunan elitleri kapsamaktadır. Bu noktada merkezi elitler ile stratejik elitler arasında bir örtüşme olduğu düşünülebilir. Karizmatik elitler de genellikle merkezi elitlerin içinden çıkmaktadır. Karizmatik elitler görev odaklı ve diğer özel kişilik özellikleri ile kamuoyunun dikkatini çeken ve çoğu zaman liderlik eden elitlerdir. Alt-elitler ise merkezi elitlerden sonra gelen elit grubunu oluşturmaktadır.

1.3.2 Elit Kavramının Kuramsal Gelişimi

19. yüzyılın sonlarına doğru elitlerin siyasi rolüne ilişkin tartışmalarının yapılmaya başlanması ile elit kavramı siyaset bilimi, sosyoloji, siyasal ve sosyal düşünce bakımından önem kazanmıştır. Bazılarına göre elit, güçleri toplumdaki hiçbir birim tarafından denetlenmeyen “karar vericiler” iken bazılarına göre bir topluluktaki bütünleştirici güçtür. Bazı yazarlar, elitleri demokrasinin önündeki en büyük tehdit olarak görmektedirler. Bunlara göre; elitlerin sayıları az olsa da

⁹⁷ Max Haller, *European Integration as an Elite Process the Failure of a Dream?*, Routledge, London, 2008, ss. 39-41.

⁹⁸ Bkz. Mattei Dogan (Ed.), *Elite Configurations at the Apex of Power*, Brill, Leiden-Boston, 2003.

toplumdaki anahtar pozisyonları ellerinde bulundurmaları ve çok önemli politikaları kontrol etmeleri demokrasinin “halk tarafından yönetim” (government by the people) anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Oysa diğer bazı yazarlar, elitleri demokrasiyi totaliter rejimlere karşı koruyan “muhafızlar” olarak değerlendirmektedir. Bu farklı anlayışlar dikkate alındığında elit kavramının tanımlanması oldukça zorlaşmaktadır⁹⁹. Bu nedenle kavramın netleştirilebilmesi için farklı kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde ne şekilde kullanıldığının incelenmesi yerinde olacaktır.

1.3.2.1 Klasik Elit Yaklaşımlarında Elit Kavramı

Plato’dan modern düşünörlere pek çok yazar siyasi elit kuramının gelişimine katkıda bulunmuştur. Plato, ünlü çalışması “Cumhuriyet”te (the Republic)¹⁰⁰ ortaya koyduğu ütöpic “ideal devlet” modelinde, üstün nitelikli kişilerin devleti yönetmek üzere seçilmeleri ve eğitilmeleri gerektiği düşüncesini savunmuştur¹⁰¹. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başlarında ise siyaset biliminin bir parçası olarak elit çalışmaları büyük ölçüde Vilfredo Pareto ve Gaetona Mosca tarafından yapılandırılmıştır. Bu iki İtalyan sosyoloğun öncülüğünü yaptığı klasik elit kuramının “klasik” metinleri arasında; Pareto’nun *Akıl ve Toplum Genel Sosyoloji İncelemesi (Mind and Society Treatise of General Sociology)*, Mosca’nın *Yönetici Sınıfı (The Ruling Class)*, Michels’in *Siyasi Partiler’i (Political Parties)*, Burnham’ın *Yönetimsel Devrim’i (The Managerial Revolution)* ve C. Wright Mills’in *İktidar Elitler’i (The Power Elite)* yer almaktadır.

Klasik elit kuramı, bir anlamda Marksizmin karşı tezi olarak ortaya çıkmıştır. Klasik elit kuramcılarını politika sürecine, sınıf mücadelesine dayanan anlayış yerine,

⁹⁹ Geraint Parry, *Political Elites*, ECPR Classics Press, Colchester, 2005, s. 13.

¹⁰⁰ Bkz. Plato, *the Republic*, Translated by Tom Griffith, Ed. G.R.F. Ferrari, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Plato’nun ideal devletinde vatandaşlar muhafızlar, askerler ve işçiler olmak üzere üçe ayrılır. Muhafızlar eğitilmiş, bilim ve felsefeyle ilgilenen kişilerdir. Devletin yöneticileri muhafız sınıfı içerisinde en güçlü ve zeki kişiler arasından seçilir. Plato’nun Cumhuriyet’inde yöneticiler seçkin ve özel kişilerdir. Bkz. Talip Kabadayı, “Platon ve Farabi’de İdeal Devlet”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2004, ss. 237-248.

¹⁰¹ Urmila Sharma and S.K. Sharma, *Principles and Theory of Political Science*, Atlantic Publishers, New Delhi, 2007, s. 371.

yönetenler ve yönetilenler arasındaki ayrım açısından bakmışlardır. Klasik elit kuramının temelinde her toplumda temel kararları alan ve toplumu yöneten bir azınlığın olduğu düşüncesi yatmaktadır. Toplumun çoğunluğunu oluşturan “kitleler” (masses) ise azınlığı oluşturan elitler tarafından yönetilmektedir¹⁰².

Klasik elit kuramının öncülerinden Gaetano Mosca, elit kavramını açık olarak kullanmamakla birlikte, toplumdaki “yönetici sınıf” ve “yönetilen sınıf” farkını gündeme getirerek elit-kitle ayrımını sistemleştiren ilk siyaset bilimci olarak anılmaktadır. Mosca yönetici sınıfı, “siyasal sınıf” (political class) olarak da adlandırmaktadır. Mosca’ya göre; tüm toplumlarda yönetici sınıf ve yönetilen sınıf olmak üzere iki grup insan bulunmaktadır. Azınlığı oluşturan yönetici sınıf, tüm siyasal işlevleri yerine getirmekte, gücü tekelinde tutmakta ve gücün getirdiği avantajlardan yararlanmaktadır. Çoğunluğu oluşturan yönetilen sınıf ise, yönetici sınıfın kontrolü ve yönetimi altındadır. Mosca, azınlığın çoğunluk üzerindeki kontrolünü, yönetici sınıfın örgütlenmiş bir topluluk oluştururken çoğunluğun örgütlenmemiş bir yığın oluşturmasıyla açıklamaktadır¹⁰³.

Diğer taraftan Mosca, ilk yapıtlarında olmasa bile zaman içerisinde yönetici azınlığın, çoğunluğun baskı ve etkisinden tamamen bağımsız olmadığını kabul etmektedir. Çünkü özellikle parlamenter demokrasilerde çoğunluk, temsilcileri aracılığıyla hükümet politikası üzerinde belli bir denetime sahip olabilmektedir. Bu nedenle, yönetici sınıfın çoğunluğun bazı istek ve eğilimlerini dikkate alması gerekmektedir. Bu anlamda Mosca’nın modern demokrasinin belirgin özelliklerini sınırlı düzeyde de olsa kabul ettiği söylenebilir¹⁰⁴.

Elit kavramını doğrudan kullanarak bu kavramı siyaset bilimi literatürüne dahil eden kişi ise Mosca’dan önemli ölçüde etkilenen Pareto olmuştur. Pareto’ya

¹⁰² Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 20. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 123.

¹⁰³ Eva Etzioni-Halevy, “The Ruling Class in Representative Democracy Selections from the Work of Gaetano Mosca”, *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1997, ss. 53-55.

¹⁰⁴ Tom B. Bottomore, *Seçkinler ve Toplum*, Çev. Erol Mutlu, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997, s. 11.

göre kendi etkinlik alanlarında en üstün dereceleri almış olanların oluşturdukları sınıfa “elit” ismi verilir. Bir toplumda “elitler” ve “elit olmayanlar” olmak üzere iki ana sınıf bulunmaktadır. Elitler kendi içlerinde “yönetici elitler” ve “yönetici olmayan elitler” olarak iki kısma ayrılmaktadır. Yönetici elitler yönetimde doğrudan veya dolaylı olarak önemli rol oynayan kişilerden oluşurken, geriye kalan elitler ise yönetici olmayan elitlerdir. Pareto, toplumun üst tabakasını oluşturan elitleri “aristokrasi” olarak da adlandırmakta ve bu sınıfı kalıcı ve değişmez bir sınıf olarak görmemektedir. Pareto’nun deyişine göre: “Tarih bir aristokrasiler mezarlığıdır.” Bu bağlamda elitlerin zaman içerisinde hem sayı hem de nitelik bakımından zayıfladıklarına ve böylece yenilendiklerine inanmaktadır. Toplumun alt tabakalarındaki başarılı kişilerin elitler sınıfına yükselmesi ile “elitlerin dolaşımı” (circulation of elites) gerçekleşmektedir¹⁰⁵.

Pareto elitlere psikolojik bir bakış açısı ile yaklaşmış ve konumlarını kişisel özellikleri ile bağdaştırmıştır. Oysa Mosca ve onun takipçisi Roberto Michels örgütsel bir yaklaşımı benimseyip elitlerin elit olmayanlar üzerindeki kontrolünü örgütlenebilme kapasiteleri ile bağlantılı görmüşlerdir. Michels, organize toplumların yapısının elitleri kaçınılmaz kıldığını ve her toplumda ve her örgütte ortaya çıkan küçük yönetici grubun giderek bir oligarşi oluşturma eğilimi taşıdığını savunmuş ve bu durumu “oligarşinin demir yasası” (iron law of oligarchy) olarak adlandırmıştır. Michels’e göre örgütlenmeler liderlik gerektirmekte ve zaman içerisinde lider konumundaki azınlık karar verme süreçlerine egemen oldukça otoritesini sağlamlaştırıp sürekli hale getirmeye çalışmaktadır. Michels, özellikle siyasal parti örnekleri üzerinde durarak demokratik partilerde bile oligarşinin demir yasasının işlediğini kanıtlamaya çalışmıştır¹⁰⁶.

Bir başka klasik elitist olan C. Wright Mills ise gözlemlerini belli bir zaman diliminde belli bir toplumla sınırlayarak 1950’lerde ABD’deki durum üzerine odaklanmıştır. Mills’e göre; elitler bir toplumun “kurumsal görünümünün” ürünüdür.

¹⁰⁵ Eva Etzioni-Halevy, “The Governing Elite in Present-Day Democracy Selections from the Work of Vilfredo Pareto”, *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1997, ss. 47-49.

¹⁰⁶ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 273.

Modern toplumlarda güç kurumsallaşmıştır. Bu anlamda iktidar, sınıflara ya da kişilere değil kurumlara bağlıdır¹⁰⁷. Belli kurumlar toplumlarda kilit pozisyonları ellerinde tutmakta ve bu kurumların hiyerarşisindeki üst kademeler, “sosyal yapının stratejik yönetim noktalarını” oluşturmaktadırlar. Mills, bu noktalardaki ana pozisyonlara sahip kişileri “iktidar elitleri” (power elites) olarak adlandırmıştır. İktidar elitleri, büyük sonuçları olabilecek kararlar alabilecek pozisyonlardaki kişilerden oluşmaktadır. Mills, iktidar elitleri olarak siyasi, ekonomik ve askeri alanlardaki elitlerden bahsetmiştir¹⁰⁸.

Her ne kadar klasik elitistler, özellikle Mosca ve Pareto, oluşturdukları kuramın pozitif ve bilimsel bir nitelik taşıdığını vurgulasalar da, söz konusu kuramın ideolojik yönünü bilimsel yönünden ayırmanın mümkün olmaması nedeniyle eleştirilmişlerdir. Çünkü gerek Pareto gerekse Mosca, esasen sadece olana değil kendi gözlerinde olması gerekene de değerlendirmeleri içinde yer vermişlerdir. Klasik elitistlere göre; tarihin tüm dönemlerinde ve tüm toplumlarda bir azınlık grubu çoğunluğu yönetmiştir. Klasik elitistler bu durumu determinist bir yaklaşımla kaçınılmaz bir olgu olarak görmektedirler¹⁰⁹.

Oysa modern demokrasilerdeki çok çeşitli siyasi görevler, oldukça karmaşık bir siyasi katmanlaşma yapısı oluşturabilmektedir. Ayrıca demokratik anayasalar elitlerin gücünü bir ölçüde sınırlayan mekanizmalar oluşturmaktadır. Ek olarak farklı sektörlerde yer alan elitler birbirlerini ve vatandaşlar da belli bir ölçüde siyasi elitleri denetleyebilmektedirler. Halkı da birbirinden hiç farkı olmayan bir kitle şeklinde değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan klasik elitizm genellikle demokrasi ile bağdaşmaz görülmektedir. Bununla birlikte klasik elitizmin “siyasal elit” kavramına dikkat çekerek elitlere ilişkin yeni araştırmalara yol açtığı noktasını genel olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır.

¹⁰⁷ Parry, ss. 46-47.

¹⁰⁸ C. Wright Mills, “The Power Elite”, *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York & London, 1997, ss. 72-74.

¹⁰⁹ Kapani, ss. 129-131.

1.3.2.2 Plüralist Yaklaşımlarda Elit Kavramı

Klasik elitizmden sonraki çalışmalarda, elit olgusu ile demokrasiyi bağdaştırma çabaları dikkati çekmektedir. Bu bağlamda bazı siyaset bilimciler bir toplumda elitlerin bulunmasının ve politika sürecinde etkin rol oynamalarının o toplumun mutlaka anti-demokratik bir biçimde yönetildiği anlamına gelmediğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu görüşü savunanlar, demokrasinin halkın doğrudan doğruya yönetimi şeklinde değil halkın yani çoğunluğun kendisini yönetecek olan elitleri veya diğer bir deyişle azınlığı seçmesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu noktadan hareket eden plüralistlerin elit anlayışı siyaset biliminde önemli yankılar uyandırmıştır¹¹⁰.

Kökeni liberal düşünceye dayanan *plüralizm*, 1950’li ve 1960’lı yıllarda popülerlik kazanmıştır. Plüralistler çok temel olarak toplumsal ve siyasi gücün toplumdaki çok sayıdaki baskı ve çıkar grupları arasında dağılmış olduğunu ve bu grupların karar verme sürecini belli bir düzeyde etkileyebildiklerini ileri sürmüşlerdir. Plüralistlere göre; hiçbir grubun tek başına belirleyici bir gücünün bulunmadığı bu yapıda her bir grup birbirini denetlemekte ve dengelemektedir. Ayrıca bu gruplardan gelen çeşitli baskılara cevap vermek durumunda kalan hükümetlerin gücü de sınırlanmaktadır. Bu şekilde halkın önemli bir kısmının sesi karar alma sürecinde duyulabilmektedir.

Plüralizmin bir türü olarak değerlendirilebilecek olan *plüralist elit kuramı* ise birbiri ile yarışan gruplardan ziyade demokratik toplumlarda çoğulcu bir ortamda hükümetin gücünü sınırlayacak şekilde birbiriyle yarışan “güç sahipleri” (power holders) üzerinde durmaktadır. Galbraith, Truman, Robert A. Dahl (tüm çalışmalarında olmasa bile) ve daha sonraları Bealey, Nelson W. Polsby ve Giovanni Sartori bu kuramın temsilcileri olarak göze çarpmaktadır¹¹¹. Klasik elitler, gücün kümülatif olduğu ve az sayıdaki bir grup insanın elinde toplandığı düşüncesini

¹¹⁰ Mehmet Turhan, *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 33.

¹¹¹ Eva Etzioni-Halevy, *The Elite Connection Problems and Potential of Western Democracy*, Polity Press, Cambridge, 1993, s. 76.

savunurlarken plüralist elit kuramcıları ise buna karşı çıkmışlar ve modern toplumlarda gücün önemli ölçüde bölünmüş olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Dahl, modern demokrasileri ideal demokrasilerden farklı “poliarşiler” (polyarchy)¹¹² diğ er bir deyiş le çokluk yönetimleri olarak nitelendirmiştir¹¹³. Dahl’a göre bir toplumda iki tür insan bulunmaktadır. Bunlar siyasi konulara ilgisi olmayan kişiler (homo civicus) ve siyasi konularla aktif olarak ilgilenen kişilerdir (homo politicus). Diğ er bir deyiş le toplumlarda apolitik sınıf ve politik sınıf olmak üzere baş lı ca iki sınıf bulunmaktadır. Yönetici grup, politik sınıf arasından herkesin katılabileceğ i ve birbiriyle yarışabileceğ i seçimler yoluyla seçilmekte ve böylece sınırlı demokratik temsil sistemine dayalı poliarşiler gerçekleşmektedir¹¹⁴.

Dahl, poliarşilerde oligarşinin yerini birbirinden farklı çıkarları temsil eden çoklu güç merkezlerine bıraktığ ını ileri sürmüştür. Bunların çıkarları birbiriyle rekabet etmekte ve birbirlerinin tamamen egemen olmasını engellemeye çalışmaktadır. Bu da gücün geniş ölçüde paylaşılmasına yol açmaktadır. Benzer bir şekilde Sartori’de demokrasileri gücün yayılması ve birbiriyle kesiş en güç gruplarının çokluğ u ile nitelendirmiştir¹¹⁵. Plüralist elit kuramcıları, her bir çıkar grubunda veya uzmanlaşmaya dayalı etkinlik alanlarında liderlerden oluş an bir iç çekirdeğ in veya aktif katılımcıların varlığ ını kabul etmişlerdir. Bu çerçevede geliş miş demokratik toplumlarda siyasal kararların birçok elit tarafından etkilendiğ ini ileri sürmüşlerdir. Elit ifadesi bu kuramcılar tarafından zayıflatılmış bir biçimde herhangi bir çıkar grubunda veya politika oluşturma sürecini etkileyen bir etkinlik alanında en üst pozisyonlarda bulunan insanları nitelendirmek için kullanılmış tır. Bu nitelendirme her ne kadar Pareto’nun elit tanımını hatırlatsa da

¹¹² Bu kavram, birden fazla elit grubunun aynı anda toplumsal ve siyasi süreçleri etkilemesiyle ortaya çıkan bir elit çoğ ulculuğ una dayanan bir yönetim tarzını ifade etmektedir.

¹¹³ Eva Etzioni-Halevy, “The Dilemma of Pluralist Democracy (Autonomy versus Equality) Selections from the Work of Robert A. Dahl”, *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York & London, 1997, ss. 267-269.

¹¹⁴ Amandeep Sandhu, “Political Sociology in the Light of Globalization: New Perspectives and Future Directions”, *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Vol. 4, No. 3, 2005, ss. 56-57.

¹¹⁵ Etzioni-Halevy, 1993, s. 77.

plüralistler en üst pozisyonlarda bulunan kişileri en yetenekli kişiler anlamında kullanmamaktadır. Bu kişiler doğum, zenginlik, şans gibi farklı nedenlerle üst noktalarda bulunabilmektedirler. Ayrıca her bir politika alanında farklı kişiler etkin olmaktadır. Bu bağlamda klasik elitlerin sosyal yapıyı tek bir piramit biçiminde görmesinden farklı olarak plüralist elit kuramcıları sosyal yapıyı bir piramitler dizisi şeklinde nitelendirmiştir¹¹⁶.

Plüralist elit kuramcılarına yöneltilen temel eleştirilerden birisi elitler arasında sahip oldukları güç bakımından bir ayırım yapmamış olmamalarına ilişkindir. Burada plüralistlerin bazı anahtar elitlerin (key elites) diğerlerinden daha güçlü olduğunu yeterince dikkate almadığı vurgulanmaktadır. Anahtar elitlerle (hükümet, ana muhalefet partileri, bürokrasi, iş ve sendikal örgütlenme elitleri gibi) daha az etkili baskı ve çıkar grupları arasında ayırım yapmamaları bu eleştirilerin temelini oluşturmaktadır. Plüralizme yöneltilen bu eleştirileri dikkate alan neo-plüralizm ise ekonomik elitleri ayrıcalıklı bir konumda değerlendirmiştir. Bu doğrultuda Dahl ve Lindblom gibi bazı eski plüralistler sonraları neo-plüralist çizgiyi benimsemişlerdir¹¹⁷.

1.3.2.3 Demokratik Elit ve Demo-Elit Yaklaşımlarında Elit Kavramı

Elit kavramı ile demokrasiyi bağdaştırmaya çalışan bir diğer yaklaşım ise demokratik elit kuramıdır. Max Weber, Joseph Schumpeter ve Raymond Aron gibi düşünürler demokratik elit kuramının öncülerindedir. Esasen demokratik elit kuramının kökenleri liberal düşünceye dayanmakta ve Charles Montesquieu'nun 18. yüzyılda geliştirdiği güçler ayrılığı doktrinine kadar uzanmaktadır. Montesquieu yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılığı ilkesi ile bir gücün ötekini denetlemesinin mümkün olacağını ve bireysel özgürlüklerin ancak bu şekilde elde edilebileceğini ortaya koymuştur. Daha sonraları James Mill ve Jeremy Bentham liberal demokrasinin dayandığı ilkeler arasında güçler ayrılığının yanısıra düzenli ve

¹¹⁶ Parry, s. 59.

¹¹⁷ Ali Arslan, "Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol. 6, No. 2, 2003, s. 117.

özgür seçimler, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi ilkelere de vurgu yapmıştır. John Stuart Mill ise evrensel oy hakkını savunmuştur¹¹⁸.

Max Weber'in analizleri, demokratik elit kuramının gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Weber'e göre doğrudan demokrasi ancak küçük ve görece basit toplumlarda mümkün olabilmektedir. Bunun ötesindeki büyük ve karmaşık toplumlarda diğer bir deyişle modern toplumlarda, doğrudan demokrasinin yerini temsili demokrasi almaktadır. Bu tür demokrasilerde siyasi kararlar bürokratik idarenin ve siyasi parti liderlerinin yetki alanına girmektedir. Bürokratik ve siyasi elitlerin güçlü pozisyonları, yönetim araçlarını ellerinde bulundurmalarından kaynaklanmaktadır¹¹⁹.

Avusturyalı sosyolog Joseph Schumpeter ise demokrasiyi siyasi partiler arasında seçmenlerin oylarını almaya yönelik bir yarışma olarak görmüş ve bir amaçtan ziyade siyasi liderlerin seçilmesine yönelik bir yöntem olarak değerlendirmiştir¹²⁰. Schumpeter'e göre demokrasi insanların kendilerini yönetecek kişileri demokratik bir yöntem ile seçmeleridir. Bu yöntemin belirleyici özelliği seçmenlerin oyunu kazanmak için lider adayları arasında gerçekleşecek rekabettir.

Schumpeter seçilmiş siyasi liderlerin dengelenmesinde bağımsız elitlerin ve birimlerin oynayacağı rolü çok önemli görmüştür. Ona göre; demokrasinin önemli gerekliliklerinden birisi siyasi kararların etki alanının çok geniş tutulmaması ve siyasi liderler karşısında toplumdaki diğer organizasyonların ve bunların üst pozisyonlarında yer alan kişilerin bağımsız olmalarıdır. Bu bağlamda Schumpeter sadece yargı, bürokrasi gibi devlet içi güç alanlarındaki elitlerin bağımsızlığına değil devlet yapısı dışındaki elitlerin- iş örgütlenmeleri, üniversite, medya, akademik elitler gibi- bağımsızlığına da vurgu yapmıştır¹²¹.

¹¹⁸ Arslan, 2003, ss. 120-121.

¹¹⁹ Tom Bottomore, *Political Sociology*, 2. Edition, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1993, s. 16.

¹²⁰ Bottomore, 1993, s. 17.

¹²¹ Eva Etzioni-Halevy, "An Elite Theory of Democracy Selections from the Work of Joseph A. Schumpeter", *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1997, ss. 81-83.

Devlet elitlerinin yanısıra devlet dışı elitlerin bağımsızlığı konusu üzerinde duran bir başka demokratik elit kuramcısı Fransız sosyoloğu ve liberal düşünürü Raymond Aron olmuştur. Elitleri evrensel bir olgu olarak ele alan Aron, modern toplumlarda birçok güç grubu bulunmasına rağmen bunlardan beş tanesinin toplumsal yapı içerisinde ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir. Bunlar; siyasi liderler, hükümet yöneticileri, ekonomi elitleri, askeri elitler ve işçi liderleridir. Aron, “elit birlikteliği ve dayanışması” konusunun da üzerinde durmuş ve bu birlikteliğin sınırlarının ve dengesinin demokratik rejimler açısından taşıdığı önemi vurgulamıştır. Aron’a göre; elitlerin tümüyle birleşmiş olması özgürlüğün son bulması anlamına gelirken elitlerin tümüyle parçalanmış olması ise devletin sonunu getirebilecektir. Bu bakımdan özgürlüğün dengesi ortada bir yerde ortaya çıkmaktadır. Öte yandan demokratik elitler arasında toplum açısından çok temel konularda uzlaşa sağlanırken, diğer birçok konuda önemli farklılıklar olabilmektedir¹²².

Genel olarak bakıldığında demokratik elit kuramının vurguladığı ana noktalarından birisi “elitlerin bağımsızlığı” (the autonomy of elites) konusu olmuştur. Bu konu, kökenlerini liberal düşüncenin “bireysel hak ve özgürlükler için devlet gücünün sınırlandırılması” ilkesinden almıştır. Elitlerin bağımsızlığı ile bir elitin gücünün diğer elitler tarafından kontrol edilebileceği ve bu şekilde demokrasinin korunabileceği üzerinde durulmuştur. Böylece “elitlerin dengeleyici gücü” (countervailing power of elites) demokratik rejimlerin bir koşulu olarak vurgulanmıştır¹²³. Ayrıca Harold D. Lasswell, demokrasilerde siyasal elitin yönetilen kitle karşısında sorumluluğunun ve hesap verilebilirliğinin sağlanması koşulu üzerinde durmuştur. Bunun sağlanması seçimler, siyasi örgütlenme özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi çeşitli yollardan olabilecektir¹²⁴.

Daha sonraları Eva Etzioni-Halevy’nin geliştirdiği “demo-elit yaklaşımla” demokratik elit kuramında yeni bir açılım sağlanmıştır. Bu yaklaşımda, toplumda

¹²² Arslan, 2007, s. 41.

¹²³ Michael Woods, “Rethinking Elites: Networks, Space and, Local Politics”, *Environment and Planning*, Vol. 30, 1998, s. 2102.

¹²⁴ Kapani, s. 134.

tekel bir güç yapısı olduğu düşüncesi kabul edilmemektedir. Öte yandan, modern toplumlarda gücün birçok baskı grubu arasında dağılmış olduğunu varsayan plüralist yaklaşımdan farklı olarak, gücün dağılımı anahtar elitler ve onların alt-elitleri bağlamında değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede söz konusu elitlerin belli bir baskı grubunu temsil edip etmemeleri belirleyici olmamakla birlikte baskı grupları arasında da güç derecelerine göre ayrıma gidilmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Diğer bir deyişle güçlü baskı grupları ile daha zayıf çıkar grupları arasındaki fark dikkate alınmalıdır. Zaten “*anahtar elitler*” ifadesi de bu yaklaşımın bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda; hükümet üyeleri, parlamento üyeleri, siyasi parti liderleri gibi üst siyasi pozisyonlardaki kişiler, üst düzey kamu yöneticileri ve bürokratlar, üst düzey askeriye üyeleri, yargı mensupları, üst düzey yöneticilerden oluşan ekonomik elitler, üst düzey medya elitleri, akademik/entelektüel elitler yer almaktadır.

Elit kuramlarının toplumu güç ve etki sahibi olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayıran yaklaşımı yerine, demo-elit yaklaşımda toplum; *elitler*, *alt-elitler* (subelites) ve *halk* olmak üzere üçlü bir yapı çerçevesinde ele alınmaktadır. Elitler güç ve etki sağlayan yapıların en üstlerinde bulunan kişiler iken alt-elitler ise güç yapılarında orta kademelerde bulunanlardan oluşmaktadır. Daha sonra ise halk gelmektedir. Etzioni-Halevy’e göre çoğulcu ve çok merkezli güç yapısı elitlerin gücünün dengelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çok merkezli güç yapısının ana unsurlarından bir tanesini de alt-elitler oluşturmaktadır. Alt-elitler halk ile yönetici elitler arasında ara bir düzey oluşturdukları ve elitler ile halk arasındaki hareketliliği kolaylaştırdıkları için önem taşımaktadırlar¹²⁵.

Demo-elit yaklaşımda *halk* da önemli bir konuma sahiptir. Burada demokratik rejimlerde elitlerin var olabilmeleri ve amaçlarını gerçekleştirebilmeleri açısından halkın desteğine duydukları ihtiyaç vurgulanmaktadır. Bu yaklaşıma

¹²⁵ Etzioni-Halevy, 1993, ss. 91-95.

paralel olarak özellikle son dönemlerde elitler ile halk arasındaki bağlantıların siyasal sistem için taşıdığı önemin daha fazla üzerinde durulduğu görülmektedir¹²⁶.

Diğer taraftan, küreselleşme sürecinin gösterdiği gelişime paralel olarak ulusötesi güç merkezlerinin ve uluslararası kurumların etkisini artırması, yeni bir elit katmanının ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Bu katman, ulus-devletin ötesinde ulusötesi düzeydeki elitlerdir. Bu tür kurumlar ve elitler geçmişte de olmasına rağmen son dönemde önemlerinin ve sahip oldukları gücün giderek arttığı gözlenmektedir. Küreselleşme süreci ivme kazandıkça “ulusötesi veya uluslarüstü elitlerin” (transnational elites / supranational elites) ellerindeki gücün de artış gösterdiği görülmektedir¹²⁷. Öte yandan, elitler ile halk arasındaki bağlantının sağlanması, ulusal düzeyde olduğu kadar ulusötesi düzeyde de önem taşımaktadır. Bu bağlamda, AB gibi kurumlardaki ulusötesi elitlerle Avrupa halkları arasında ortaya çıkan bağlantı sorunlarının demokrasinin işleyişi açısından yarattığı olumsuzluklar sık sık vurgulanmaktadır.

1.3.3 İşlevsel Açıdan Elitler ve Siyasi Elitler

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, İtalyan ve Alman faşizm deneyimlerinin etkisiyle klasik elitizm hem akademik dünyada hem de kamuoyunda ciddi eleştirilerle karşılaşmıştır. Faşizm ve yıkıcı sonuçları konusundaki tartışmalar, elitlere ilişkin araştırmalar bakımından da sorun oluşturmaya başlamıştır. Birçok sosyal bilimci, bu sorunun üstesinden gelebilmek için elitlere plüralist ve işlevsel bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiği noktasında birleşmiştir¹²⁸. Bu açıdan bakıldığında insanların yürüttüğü etkinlik sayısı kadar çok elit olabileceği düşünülse de kuşkusuz her elitin etki gücü aynı derecede olmamaktadır.

¹²⁶ Bkz. Eva Etzioni-Halevy, “Linkage Deficits in Transnational Politics”, *International Political Science Review*, Vol. 23, No. 2, 2002, ss. 203-204.

¹²⁷ Eva Etzioni-Halevy, “Network Governance as a Challenge to Democratic Elite Theory”, *Paper to be Presented at the Conference on Democratic Network Governance*, Copenhagen, 22-23 May 2003, http://www.ruc.dk/upload/application/pdf/f51d6748/Eva_Etzioni-Halevy.pdf (10.02.2009), s. 4.

¹²⁸ Michael Hartmann, *The Sociology of Elites*, Routledge, London and New York, 2007, s. 22.

Elitler, monolitik yapıda değildirler. Sınıf temelli kuramlarda sınıf veya benzer topluluklar, çıkarlarını koruyan tek bir birim olarak değerlendirilirken, elitlerin sahip oldukları güç, dahil oldukları grup ve kamu profilleri gibi özelliklerine bağlı olarak kendi içlerinde heterojen bir yapı oluşturdukları varsayılmaktadır. Bu özellikler, elitlerin kendi aralarındaki ilişkileri düzenlediği gibi elit ile halk arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde de önemli rol oynamaktadırlar.

İşlevsel olarak elitlere ilişkin değişik sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalarda güç hiyerarşisi, zenginlik ve statü gibi ölçütler dikkate alınmıştır. Elitistler gücü kümülatif bir şekilde değerlendirip zenginliği ve statüyü de bunun uzantısı olarak görürken plüralistler, bu unsurların mutlaka entegre bir şekilde olmayabileceğini belirtmişlerdir¹²⁹. İlk işlevsel sınıflandırmalardan biri Manheim'a aittir. Manheim, 1935 tarihinde üç tür elitten söz etmiştir. Bunlar siyasi ve örgütsel elitler; entelektüel ve sanat alanındaki elitler ve ahlaki/dini elitlerdir. Siyasi ve örgütsel elitler siyaset, iş dünyası ve idari yapıda yer alan elitleri kapsamakta olup değişik iradelerin bütünleştirilmesinden sorumludurlar. Manheim'ın söz ettiği diğer elit grupları ise toplumun bilim, kültür ve ahlaki yapısını geliştirmekle yükümlüdürler. Daha sonraları 1960'lı yıllarda Dahrendorf ekonomi, siyaset, eğitim, din, kültür, ordu ve hukuk olmak üzere değişik alanlardaki işlevsel elitlerden bahsetmiştir. 1970'lerde ise resmi olarak siyasi güç pozisyonlarına sahip elitler, idari pozisyonlardaki elitler, siyasi güce sahip diğer elitler (dernekler gibi), siyasi etki pozisyonlarındaki elitler (büyük işletme ve sendika başkanları gibi) arasında bir ayrıma gitmiştir¹³⁰.

Elitlerin işlevlerini analitik olarak ortaya koymaya yönelik en kapsamlı girişimlerden birisi, Suzanne Keller'in 1963 tarihli "Yönetici Sınıfın Ötesinde: Modern Toplumlarda Stratejik Elitler" (Beyond the Ruling Class: Strategic Elites in Modern Society) isimli çalışması ile olmuştur. Keller'e göre elitler, toplumun temel ilkesel hedeflerini gerçekleştirmek ve toplumsal düzenin devamını sağlamakla görevli etkin azınlıklardır. Modern sanayi toplumlarında görülen ve giderek artan iç

¹²⁹ Parry, ss. 60-62.

¹³⁰ Hartmann, s. 28.

ayrılmalar, bir taraftan elitlerin sayısında önemli bir artışa yol açarken diğer taraftan da elit gruplarının yönetici sınıf, aristokrasi gibi eski kavramlarla açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Bu doğrultuda Keller, çalışmasında “stratejik elitler” şeklinde bir kavram geliştirmekte ve bu kapsamda kararları ve eylemleri toplumun önemli bir kısmını etkileyen, bu nedenle de sadece kendi alanında değil toplumun neredeyse tamamı açısından önem taşıyan elitleri ele almaktadır¹³¹.

Keller’e göre modern toplumlarda siyasi, ekonomik, akademik, dini, kültürel elitler gibi işlevsel elitler organizasyon ve meslek açısından daha bağımsız hale gelmektedir. Artık temel işlevlerin tek ve aynı tarzdaki elitler tarafından gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bu nedenle üst katmanda bir elit grubunun yer aldığı tek bir hiyerarşik toplum piramidi yapısı yerine, üst katmalarda farklı elit gruplarının yer aldığı birbirine paralel çoklu piramitler oluşmuştur. Böylece geçmişin “yönetici sınıfı”ndan modern toplumların “stratejik elitleri”ne geçiş tek bir elit yapısı yerine birçok elit grubunun birarada olduğu ve uzmanlaşma düzeyinin yükseldiği bir yapıyı getirmektedir.

Keller, elitlerin sosyal işlevlerini açıklarken Talcott Parsons tarafından geliştirilen kuramsal çerçeveyi kullanmaktadır. Parsons, toplumları birbirinden farklı ama birbirine bağımlı, amaçları ve çabaları belli ölçüde eşgüdümlü olan birimlerin oluşturduğu bütüncül bir yapı olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda her toplumda birtakım zorunlu işlevsel alt sistemler olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; belirlenen hedeflere ulaşılmasını sağlama (goal attainment), hedefler için gerekli değişikliklere uyum sağlanması ve bunun için ilgili araçların sağlanması (adaptation), farklı alt sistemler arasında bütünleşme sağlanması (integration) ve sosyal sistemin temel değerlerinin ve kalıplarının sürdürülmesidir (pattern maintenance)¹³². Bu doğrultuda Keller dört farklı elit grubu temelinde bir sınıflandırmaya gitmektedir. Buna göre; (1) siyasi elitler hangi hedeflere, hangi yollarla, ne zaman ve ne şekilde ulaşılmaya çalışılacağı konusundaki kararların

¹³¹ Keller, ss. 4, 20.

¹³² Talcot Parsons, *On Institutions and Social Evolution: Selected Writings*, Ed. Leon H. Mayhew, University of Chicago Press, Chicago, 1985, s. 23.

verilmesinden sorumlu iken (2) uyum işlevini gören ekonomik, akademik, askeri ve diplomatik elitler hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli araçların sağlanmasından sorumludurlar. (3) Din adamları, eğitimciler, felsefeciler gibi öncülerden oluşan “bütünleştirici elitler” (integrative elites) ise ahlaki standartların oluşturulması ve toplumun bu standartlar konusunda ikna edilmesi işlevini görmektedirler. Keller, son olarak da (4) yazarlar, artistler, sporcular gibi toplumsal moral ve dayanışmanın sağlanmasında rol oynayan bir elit grubundan söz etmektedir. Keller’e göre ilk iki grup elit, başarı sağlamak için işbirliğine ihtiyaç duyduklarından diğer iki grup elite kıyasla daha ileri düzeyde organize olmuşlardır. Ayrıca bu elitlerin etkinlikleri çalışmalarının somut sonuçları çerçevesinde değerlendirilirken (yaşam standartlarının iyileştirilmesi, dış politika başarıları, güvenlik vb.) diğer iki grup elitin işlevleri daha soyut ve manevi düzeyde kalmaktadır¹³³.

Bir elit grubunun diğerinden farkı, aralarındaki işbölümünün bir fonksiyonu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte hızlı sosyal değişimler ve sosyal örgütlenmelerin geniş kapsamlara ulaşması temel elit grupları arasındaki sınırların belirsizleşmesine yol açmaktadır. Bu anlamda özellikle ileri derecede sanayileşmiş toplumlarda elitlerin yönetim, siyaset ve iş dünyası arasında hareket etmesi olağan karşılanmaktadır¹³⁴.

Siyasi elitler, genellikle Keller’in stratejik elitler tanımlamasına da paralel bir şekilde “iktidar elitleri” çerçevesinde ele alınmaktadır. İktidar elitleri, büyük sonuçları olabilecek kararlar alabilecek pozisyonlardaki kişilerden oluşmaktadır. Bu anlamda siyasi elitler, siyaset kurumu içinde en üst ya da üste yakın konumları işgal eden bireyler olarak tanımlanmakta ve siyasi partiler ile yasama ve yürütme organlarındaki en etkin ve yetkin konumdaki kişiler siyasi elit kapsamında değerlendirilmektedir.

¹³³ Keller, ss. 96-98.

¹³⁴ Morris Janowitz, “Social Stratification and the Comparative Analysis of Elites”, *Social Forces*, Vol. 35, No. 1, 1956, s. 84.

Diğer taraftan Burton ve Higley, siyasi elitleri stratejik konumları ile siyasi kararların alınmasına katılan veya bu kararları etkileyebilen kişiler olarak değerlendirmektedir. Burada yazarlar, siyasi kararları etkileyebilme yönünde organize bir kapasiteye sahip olma ölçütünden söz etmektedirler. Bu anlamda geniş bir yorum yaparak siyasi elitlere, sadece iktidar elitlerini değil siyasi partiler, meslek örgütlenmeleri, çeşitli çıkar grupları, sendikalar gibi güçlü ve hiyerarşik şekilde yapılandırılmış organizasyonlardaki pozisyon sahibi kişileri de dahil etmektedirler¹³⁵. Burton ve Higley'in bakış açısının, Putnam'ın "doğrudan etki" ve "dolaylı etki" yaklaşımı ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Burada, karar alma sürecine doğrudan katılanların yanısıra bu kararların alınması sürecine dolaylı da olsa etki edenler de dikkate alınmaktadır.

1.4 AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ SÜRECİNDE ELİTLER VE AVRUPALILAŞMA

Avrupa'nın ulusal elit çevreleri, uzun yıllar boyunca birbiriyle çatışma içerisinde ulusal bloklar halinde bölünmüşlerdir. Bu süreçte, uluslararası ilişkileri hakimiyet elde etmeye yönelik bir mücadele aracı olarak algılamışlardır. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu ulusal elit çevreleri, aşamalı bir şekilde Avrupa düzeyinde daha uyumlu bir elit grubunu oluşturma yolunda ilerlemişlerdir. Avrupa'da ulusal elitlerin savaşı devletlerarasındaki ilişkilerin temeli olarak görmekten vazgeçmesi, Avrupa düzeyindeki elitlerin yaygınlaşması için gerekli ortamın hazırlanmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda konsensüse varan Avrupa elitleri (consensually unified European elite), siyaseti pozitif toplamlı bir süreç olarak değerlendirmeye ve tek taraflı avantajlar için savaşmak yerine karşılıklı çıkarlar için pazarlık etmeye başlamışlardır¹³⁶.

¹³⁵ Michael Burton and John Higley, "The Study of Political Elite Transformations", *International Review of Sociology-Revue Internationale de Sociologie*, Vol. 11, No. 2, 2001, s. 182.

¹³⁶ Mark Spencer Stephens, "A Supranational Elite Theory of Neo-functionalist European Integration", PhD Dissertation, The University of Texas, Austin, 2004, <https://repositories.lib.utexas.edu/handle/2152/2212> (23.04.2009), ss. 13-14.

Avrupa elitleri arasında konsensüse dayalı barışçıl bir pazarlık anlayışının oluşması Avrupa bütünleşmesinin yolunu açmıştır. Avrupalı siyasetçiler uluslararası çatışmaları sona erdirmek, ekonomik refahı yükseltmek ve toplumsal uyumu güçlendirmek amacıyla Avrupa kıtasında ekonomik ve siyasi bütünleşme fikrini desteklemişlerdir. Konrad Adenauer, Winston Churchill, Alcide de Gasperi ve Robert Schuman gibi siyasi elitler 1945 ve 1950 yılları arasında bu doğrultuda çalışmışlardır. Avrupa’da kalıcı barışın sağlanabilmesi hedefiyle Fransa Planlama Teşkilatı başkanı Jean Monnet tarafından geliştirilen plan Avrupa’da bütünleşme fikrinin somutlaşmasını sağlamıştır. 9 Mayıs 1950’de Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman’ın adıyla anılan ve Monnet’in fikirlerini esas alan Schuman Deklarasyonu’nun yayınlanması ise 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun kurulması ile sonuçlanmıştır.

Avrupa elitleri bütünleşme yönünde ortak bir irade göstermekle birlikte, bütünleşmenin şekli konusunda farklı düşünceleri savunmuşlardır. Ulusüstü hedefler çerçevesinde hareket eden bir grup elit, çeşitli yetkilerin AB’ye devredilmesi yoluyla federal bir Avrupa devleti, diğer bir deyişle “Birleşik Avrupa Devletleri” kurmayı amaçlamıştır. Diğer taraftan, daha çok ulusal hedeflere odaklanan bir grup elit ise, “Uluslar Avrupası” amacına bağlı kalmıştır¹³⁷. Farklı elit gruplarının farklı amaçlar çerçevesinde hareket etmiş olmalarının Avrupa’da bütünleşmenin şeklinin belirlenmesi açısından kuşkusuz önemli bir etkisi olmuştur. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun kurulmasının ardından Avrupa Siyasi Birliği ve Avrupa Savunma Topluluğu oluşturma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması bu etkinin bir yansıması şeklinde değerlendirilebilir.

Bu şekilde Avrupa bütünleşmesi öncelikle siyasal elitlerin girişimiyle ve yukarıdan aşağı bir yaklaşımla yapılandırılmaya başlanmıştır. Dinan’ın deyişiyle; Avrupa bütünleşmesini mevcut şekliyle ortaya çıkaran çeşitli siyasi, ekonomik ve stratejik değişimlere karşı siyasetçilerin, işadamlarının ve diğer kilit aktörlerin verdikleri rasyonel tepkiler olmuştur¹³⁸. AET Antlaşması ile ekonomik elitler de

¹³⁷ Stephens, s. 14.

¹³⁸ Desmond Dinan, *Avrupa Birliği Tarihi*, Çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 18.

sürece dahil olmaya başlamışlardır. Tek Avrupa Senedi, iş örgütlenmeleri ve sendika liderlerinin Avrupa bütünleşmesinin yapılandırılması sürecine katılımlarının artmasına yol açmıştır¹³⁹. Avrupa ekonomik elitleri, Avrupa ekonomik bütünleşmesinin değişik aşamalarında belirleyici rol oynamışlardır. Bu kapsamda özellikle büyük işletmelerin sahipleri ve yöneticileri, tarım ve mesleki çıkar grupları etkili bir konumdadırlar. Ayrıca Avrupa bütünleşme sürecinde özellikle kamuoyunun şekillendirilmesinde medyanın, kültürel, entelektüel ve akademik elitlerin de önemli rolleri olmuştur. Bu elitler, bütünleşmenin amaçlarına ve gelişimine ilişkin olarak yürütülen kamu diyalogunda yer almaktadırlar. Avrupa bütünleşme süreci hakkında bir taraftan bilimsel ve teknik bilgiler sunarken diğer taraftan da yeni fikirler üretip eleştirel analizler yapmaktadırlar¹⁴⁰.

Siyaset bilimciler, AB'yi ulusal ve Avrupa düzeyindeki politikacıların, bürokratların ve profesyonellerin katılım sağladığı girift ve çok katmanlı bir yönetim sistemi (multilevel system of governance) olarak değerlendirmektedir. Bu sistem içerisinde Avrupa düzeyindeki siyasi elitler, Avrupa Konseyi'nin ve Bakanlar Konseyi'nin üyesi olan ulusal hükümet başkanları ve bakanları, Avrupa Parlamenterleri, Avrupa Komisyonu başkanları ve Komisyon Genel Müdürlüklerinden sorumlu Komisyonerler gibi AB'de kilit roller oynayan elitlerden oluşmaktadır. Özellikle AB düzeyinde hareket eden Avrupa Parlamenterleri ve Avrupa Komisyonu üyeleri gibi uluslararası elitler, "yeni kozmopolit Avrupa elitlerini" oluşturmaktadırlar¹⁴¹.

Avrupa bütünleşmesini şekillendiren önemli bir aktör AB'nin uluslararası yapıdaki kurumu olan Avrupa Komisyonudur. Komisyonda görev yapanlar, Avrupa siyasi elitleri içinde stratejik bir altküme oluşturumaktadırlar. Üst düzey Komisyon

¹³⁹ Jacqueline M. Spence, "The European Union a View from the Top-Top Decision Makers and the European Union", 1996, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/top/top.pdf (23.04.2009).

¹⁴⁰ Haller, ss. 39-40.

¹⁴¹ Hans-Jörg Trenz, "Elements of a Sociology of European Integration", *Arena Working Paper*, No. 11, 2008, s. 26.

görevlileri bürokrasi ile politika karışımı bir rol oynamaktadır¹⁴². Komisyonun işleyişinde AB düzeyindeki memurlardan oluşan Avrupa bürokratik elitlerinin (Eurocracy) işlevleri oldukça önemlidir. Bu grup, bir anlamda AB'nin "hizmet sınıfı"nı oluşturmaktadır¹⁴³.

AB siyasi sisteminde ulusal elitlerin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Özellikle ülke düzeyinden Avrupa düzeyine yetki aktarımı ve çeşitli politika alanlarının Avrupalılaşmasına ilişkin olarak bu elitlerin tutumları önem taşımaktadır. Avrupa düzeyindeki siyasi ve bürokratik elitlerle karşılaştırıldığına ulusal siyasi elitlerin özellikle de siyasi liderlerin Avrupa bütünleşmesi kapsamındaki faaliyetlerinin daha zamansal olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ulusal düzeydeki siyasi elitler Avrupa bütünleşmesine yönelik olarak zamana ve koşullara bağlı bir tavır izleyebilmektedirler¹⁴⁴.

Avrupa bütünleşme sürecinin ulusal elitlerin pozisyonlarını nasıl etkilediği konusu değişik kuramsal yaklaşımlarda ele alınmaktadır. Liberal hükümetlerarasıcılık yaklaşımında, uluslararası örgütlerin ve müzakerelerin iç kurumsal ve düşünsel bağlamı değiştirerek siyasi kaynakları, ulusal elitler lehine yeniden tahsis ettiği ileri sürülmektedir. Örneğin Andrew Moravcsik'e göre¹⁴⁵, AB ulusal yöneticilerin dış esnekliğini kısıtlasa da iç etkisini diğer iç aktörler karşısında arttırmakta ve bu anlamda uluslararası sistemi, "millileştirmek" yerine, "iç politikayı uluslararasılaştırmaktadır".

Neofonksiyonalistlere göre ise AB, ulusal hükümetlerin ulus-altı ve uluslarüstü düzeyler arasındaki geçişi denetleyici rolünü geri planda bırakarak,

¹⁴² Liesbet Hooghe, "Supranational Activists or Intergovernmental Agents? Explaining the Orientations of Senior Commission Officials towards European Integration", *Comparative Political Studies*, Vol. 32, No. 4, 1999, s. 436.

¹⁴³ Haller, ss. 152-153.

¹⁴⁴ Haller, s. 81.

¹⁴⁵ Andrew Moravcsik, "Why the European Union Strengthens the State: Domestic Politics and International Cooperation", *Harvard University Center for European Studies Working Paper 52*, 1994, <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/docs/pdfs/Moravcsik52.pdf> (17.03.2008), ss. 1-3.

toplumsal ve ulus-altı aktörlerin uluslarüstü aktörler ile ilişki kurmasını olanaklı kılmaktadır. Böylece bütünleşme sürecinde uluslarüstüne bağlılık transferinin gerçekleşmesi beklenilmektedir. Bu bağlamda, Avrupalılaşıma bu aktörlere yeni kaynaklar sağlamaktadır¹⁴⁶. Çok katmanlı yönetim yaklaşımını benimseyen yazarlar ise, Avrupalılaşımanın belli bir aktör grubunun gücünü arttırmadığını, fakat aktör grupları arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırarak daha işbirlikçi yönetim şekillerine olanak sağladığını ileri sürmektedirler. Buna göre, karar verme yetkisi farklı düzeydeki aktörler arasında paylaşılmaktadır¹⁴⁷.

Avrupa bütünleşmesi, geleneksel olarak yukarıdan aşağıya doğru işleyen ve elitler tarafından yönlendirilen bir proje olarak görülmüştür. Projenin karmaşıklığı ve bireylerin günlük yaşamlarından uzak olmasının, Avrupa bütünleşmesinde aracı kurum ve aktörlerin belirleyici olmasına yol açtığı ileri sürülmüştür¹⁴⁸. Bu tür değerlendirmeler, Avrupa bütünleşmesi için gerekli desteğin sağlanmasında elitlere merkezi bir rol yüklerken, Avrupa halklarının ise elitlerle “izin verici konsensüs” içerisinde olduğunu varsaymıştır. Buna göre; Avrupa bütünleşmesi konusunda yeterince bilgili ve ilgili olmayan vatandaşlar, konuyu elitlere bırakmışlardır.

Ancak Maastricht Antlaşması’ndan sonraki dönemde, Avrupa düzeyindeki gelişmelerin vatandaşların çıkarlarını ve yaşamlarını daha fazla etkilemeye başlamasıyla izin verici konsensüsün yavaş yavaş bozulmaya başladığı görülmüştür¹⁴⁹. AB Anayasal Antlaşması’nın onay sürecinde yaşanan sıkıntılar bu durumu daha da açık hale getirmiştir. 2005 yılında Fransa’da ve Hollanda’daki referandumlarda AB Anayasal Antlaşması’nın reddedilmesinin ardından Avrupa

¹⁴⁶ Ben Rosamond, *Theories of European Integration*, Palgrave MacMillan, Hampshire, 2000, s.52,56.

¹⁴⁷ Ian Bache, “Europeanization and Multi-Level Governance: Empirical Findings and Conceptual Challenges”, *Arena Working Paper*, No. 16, 2008b, http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2008/papers/wp08_16.pdf (04.12.2009).

¹⁴⁸ Bkz. Bernhard Weßels, “Evaluations of the EC: Elite or Mass Driven?”, *Public Opinion and International Governance*, Ed. Oskar Niedermayer and Richard Sinnott, Oxford University Press, Oxford, 1995, ss. 137-162.

¹⁴⁹ Clifford J. Carubba, “The Electoral Connection in European Union Politics”, *The Journal of Politics*, Vol. 63, No. 1, 2001, s. 141.

bütünleşmesi sürecinde halk-elit bağlantısı sorununun önemi bir kez daha ortaya konulmuştur¹⁵⁰.

Avrupalılaşıma açısından değerlendirildiğinde, Avrupa bütünleşme sürecinin temel aktörlerinden birisi olarak elitlerin yaklaşımları ve izledikleri stratejiler kuşkusuz önem taşımaktadır. Üye ülkelerde gerçekleşen Avrupalılaşmada, elitler bir taraftan AB ile üye ülke arasında karşılıklı bir biçimde gerçekleşen iki yönlü sürecin şekillenmesine katkı sağlarken, diğer taraftan ulusal düzeyde verilecek tepkileri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedirler. Her ne kadar aday ülkelerde Avrupalılaşıma daha hiyerarşik bir biçimde gerçekleşse de ulusal elitler, iç bağlamın ana unsurlarından birisi olarak sürece katılmaktadırlar. Bu bağlamda bu çalışmada ulusal elitler, Avrupalılaşıma sürecinde iç aracılar (domestic mediators) olarak ele alınmaktadır.

Avrupalılaşıma ve iç değişim arasındaki ilişkide elitlerin uyum baskısına verecekleri yanıt son derece önemlidir. Bu yanıtta, çıkarlar, kimlik, normatif değerlendirmeler gibi farklı değişkenler belirleyici olabilmektedir. Ladrech'in deyişiyile Avrupalılaşıma en geniş anlamıyla kurumsal ya da diğer aktörlerin Avrupa bütünleşmesinin etkilerine yönelik tepkilerine dayanmaktadır. Bu tepkiler, bazı durumlarda Avrupa bütünleşmesinin yönünü dahi etkileyebilecek nitelikte olabilmektedir. Bu anlamda Avrupalılaşıma kişi ya da organizasyon düzeyindeki aktörlerin veya kurumların Avrupa bütünleşmesinin gelişimiyle değişen koşullara yanıt verdiği bir süreç olarak da ele alınabilir. Ancak bu yanıt ve tepkilerin tek ve doğrusal nitelikte olması mümkün değildir. Çünkü çoğu zaman tek bir siyasi sistemde bile farklı tepkiler ortaya çıkmaktadır¹⁵¹. Sonuçta, Avrupalılaşıma sürecinde elitler, bir boşluk içerisinde hareket etmemektedirler. Ulusal ve uluslararası bağlam ve faktörler arasındaki etkileşim, elitlerin yaklaşımlarını ve uyum baskısına verecekleri cevapları doğrudan etkilemektedir.

¹⁵⁰ Marco V. Steenbergen, Erica E. Edwards and Catherine E. de Vries, "Who's Cueing Whom? Mass-Elite Linkages and the Future of European Integration", *European Union Politics*, Vol. 8, No. 1, 2007, s. 14.

¹⁵¹ Robert Ladrech, "Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis", *Party Politics*, Vol. 8, No. 4, 2002, ss. 389-393.

Diğer taraftan, sürecin meşruiyetinin sağlanmasında kamuoyunun tutumu özellikle siyasi elitler açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda Avrupalılaşma sürecinde de elit-halk bağlantıları önemli bir faktör olarak gündeme gelmektedir. Ulusal alandaki siyasi ve parti temelli rekabet, seçmenlerin ve diğer aktörlerin (diğer elit grupları, çıkar grupları, sivil toplum ve sosyal hareketler gibi) tutumlarının dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu aktörler, siyasi elitlerin rekabetçi stratejileri açısından kaynak yaratıcı veya kısıtlayıcı etkiler yaratabilmektedir¹⁵².

¹⁵² Maurizio Cotta, “Domestic Elites in the Transformation of the European Polity: the Case of Italy”, *Comparative Studies of Social and Political Elites- Comparative Social Research*, Vol. 23, 2007, s. 138.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE SİYASİ KOŞULLULUK VE ELİTLER

2.1 AVRUPALILAŞMA MEKANİZMALARI VE SİYASİ KOŞULLULUK

Literatürde birçok çalışmada, ulusal siyasi sistemler ve politika oluşturma süreçleri üzerindeki uluslararası etkiler incelenmiş ve bu kapsamda AB'nin genişleme sürecinde aday ülkeler üzerindeki etkileri önemli bir yer tutmuştur. AB üye ülkelerinde ve aday ülkelerde yaşanan Avrupalılaştırma süreçleri arasındaki en belirgin farklılıklardan birisi AB'nin uyum baskısı yaratmak için kullandığı politika araçları ve mekanizmalardır. Koşulluluk, AB'nin aday ülkeleri etkilemek için kullandığı temel politika araçları arasında yer almaktadır. Bu araç, AB'nin doğruya genişleme sürecinin en çok tartışılan özelliklerinden birisi olmuştur. 2005 yılında AB'nin genişleme stratejisinin temel ilkeleri arasına dahil edilen koşulluluk¹⁵³, doğruya genişleme sürecinin tamamlanmasından sonra da önemini korumaktadır.

Koşulluluk, “bir aktörün başka bir aktörün eylemlerini şekillendirmek ve bazı alanlarda uyum göstermesini sağlamak için kullandığı bir politika aracı”dır¹⁵⁴. Genişleme politikası kapsamında aday ülkelerin üyeliğin önkoşulu olarak siyasi, ekonomik ve müktesebata ilişkin kriterlere uyum sağlamasını öngören koşulluluk, dinamik bir araçtır. 1993 yılında Kopenhag Avrupa Konseyi'nde “Kopenhag kriterleri”nin belirlenmesi ile birlikte siyasi koşulluluk, üyelik ya da diğer bir deyişle “genişleme koşulluluğunun” içine resmen entegre edilmiştir. Buna göre aday ülkelerin AB'ye üye olabilmek için “demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması ve saygı gösterilmesini garanti altına alan kurumların istikrarı”nı sağlamış olmaları gerekmektedir. 1993'ten bu yana AB'nin genişleme

¹⁵³ Bkz. European Commission, “2005 Enlargement Strategy Paper”, COM (2005) 561 Final, Brussels, 09.11.2005, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0561:FIN:EN:PDF> (19.03.2008).

¹⁵⁴ Ian Barnes and Claire Randerson, “EU Enlargement and the Effectiveness of Conditionality: Keeping to the Deal?”, *Managerial Law*, Vol. 48, No. 4, 2006, s. 352.

politikası ve politika araçlarının gelişimine paralel olarak siyasi koşulluluğun kapsamı genişlemiştir.

AB koşulluluğuna ilişkin çalışmalar, çoğunlukla koşulluluğun değişik ülkeler, politika alanları ve kurumsal düzenlemeler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ancak bu çalışmalar genellikle uluslararası ortamın ve koşulların kurumsal ve politika değişiklikleri üzerindeki etkilerini ulusal faktörlerden izole ederek ele almaktadırlar. Böyle bir yaklaşım ise, ulusal faktörler karşısında AB koşulluluğunun etkilerini olduğundan fazla görme ya da genelleştirme riskini beraberinde getirmektedir. Oysa yapılan çalışmalar, AB koşulluluğunun sonuçlarının aday ülkelere ve politika alanlarına göre değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca koşulluluğun uygulanma biçimi de her zaman bir örnek olmamakta ve hedef ülkeye, uygulama alanına ve zamana göre farklılıklar taşıyabilmektedir. Bu noktaları dikkate alan bazı çalışmalarda AB koşulluluğunun etkinliğini belirleyen faktörler üzerinde durulmaktadır¹⁵⁵.

Diğer taraftan AB, aday ülkelerdeki ulusal değişimi etkilemek için koşullulukla birlikte “ikna etme” (persuasion) ve “sosyalizasyon” (socialization) mekanizmalarını da kullanmaktadır. Bu noktadan hareket eden bazı çalışmalarda koşulluluğun ve alternatif mekanizmaların etkinliği birbiriyle karşılaştırılmaktadır¹⁵⁶. Bu tür araştırmaların kuramsal arka planını genellikle uluslararası ilişkilerin rasyonalist-yapısalcı tartışmaları oluşturmaktadır. Rasyonalist yazarlar, uluslararası alanda normların yayılmasını ve bunun teşvik edilmesini maddi pazarlık modelleri

¹⁵⁵ Bkz. Heather Grabbe, “How Does Europeanization Affect CEE Governance? Conditionality, Diffusion and Diversity”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 8, No. 6, 2001, ss. 1013-1031; Heather Grabbe, 2006a ; Geoffrey Pridham, *Designing Democracy EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*, Palgrave Macmillan, Hampshire & New York, 2005a; Milada Anna Vachudova, *Europe Undivided Democracy, Leverage & Integration After Communism*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

¹⁵⁶ Bkz. Judith Kelley, *Ethnic Politics in Europe the Power of Norms and Incentives*, Princeton University Press, Princeton, 2004; Paul J. Kubicek, “International Norms, the European Union and Democratization Tentative Theory and Evidence”, *The European Union and Democratization*, Routledge, London and New York, 2003b; Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier (Ed.), *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Cornell University Press, Ithaca, 2005.

çerçevesinde incelerken¹⁵⁷ yapısalcı yazarlar ise sosyal etki (social influence)¹⁵⁸, tartışma (argumentation)¹⁵⁹ ve inandırma (persuasion)¹⁶⁰ süreçleri ile gerçekleşen çıkar ve kimlik değişikliklerinin etkilerine odaklanmakta ve *uluslararası sosyalizasyon* çerçevesinde değerlendirmeler yapmaktadır.

Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, aday ülkelerde işleyen farklı Avrupalılaştırma mekanizmalarını iki temel açıklayıcı model çerçevesinde incelemektedir. Bunlar dış teşvik modeli (external incentives model) ve sosyal öğrenme modelidir (social learning model). Yazarlar, ders çıkarma modelini ise daha çok aday ülkelerin gönüllülüğü temelinde işleyen alternatif bir kural ve politika transfer modeli olarak ele almaktadırlar. Dış teşvik modeli koşullar tutarlı ve inandırıcı, aday ülkelerin karşılaştığı uyum maliyetleri düşük olduğunda sonuç veren rasyonalist bir pazarlık modelidir. Sosyal öğrenme modeli aday ülkelerin sonuçsal teşviklerden ziyade AB normlarını uygunluğuna inandığı için benimsediği sosyal yapısalcı bir modeldir. Ders çıkarma modeli ise bu iki modelin arasında bir yerde yer almakta kavramsal ve uygulama olarak izlenmesi daha zor bir modeldir. Her ne kadar politika ve ülke örnekleri aday ülkeler üzerindeki AB etkisinin izole edilmesinin zor olduğunu gösterse de Schimmelfennig ve Sedelmeier, dış teşvik modelinin daha baskın olduğu sonucuna varmışlardır¹⁶¹. Bu bulgu ile uyumlu bir şekilde etkin koşulluluğu iki temel şarta indirgeme eğilimi ortaya çıkmıştır: tutarlı ve inandırıcı koşullar ve düşük iç uyum maliyeti.

¹⁵⁷ Örnek için bkz. Frank Schimmelfennig, Stefan Engert and Heiko Knobel, “The Impact of EU Political Conditionality”, *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ed. Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, Cornell University Press, Ithaca, 2005, ss. 29-50.

¹⁵⁸ Bkz. Alastair Iain Johnston, “Treating International Institutions as Social Environments”, *International Studies Quarterly*, Vol. 45, No. 4, 2001, ss. 487-515.

¹⁵⁹ Bkz. Thomas Risse, “Let’s Argue Communicative Action in World Politics”, 2000, <http://www.iue.it/Personal/Risse> (10.12.2007).

¹⁶⁰ Bkz. Jeffrey T. Checkel, “International Institutions and Socialization”, *Arena Working Papers, WP 99/5*, 1999a, http://www.arena.uio.no/publications/wp99_5.htm (24.11.2007); Jeffrey T. Checkel, “Why Comply? Social Learning and European Identity Change”, *International Organization*, Vol. 55, No. 3, 2001, ss.553-588.

¹⁶¹ Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, “Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe”, *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ed. Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, Cornell University Press, Ithaca, 2005, ss. 1-28.

Diğer taraftan James Hughes, Gwendolyn Sasse ve Claire Gordon, koşulluluğun kurumsal ya da politika düzeyindeki değişiklikleri, nedensel bir mekanizma içinde açıklayan sabit bir değişken (bağımsız ya da ara değişken) olduğu varsayımını sorgulamıştır. Bunun yerine koşulluluğun, esnek, sürekli gelişen ve oldukça siyasi olan kapsamına işaret etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre; koşulluluğun işleyişi, ilgili politika alanı, politik bağlam ve ulusal ve uluslararası aktörler arasındaki etkileşim dikkate alınarak incelenmelidir. Bu doğrultuda yazarlar, koşulluluğu “çoklu düzeylerde yer alan aktörlerin, bunların algı ve çıkarlarının, farklı ödül ve yaptırımların, zamansal faktörlerin ve farklı düzeylerdeki kurumsal ve politik uyumun etkileşimi ile şekillenen bir süreç” olarak değerlendirmektedir¹⁶². Bu tanımlama, koşulluluğu açık uçlu bir süreç olarak ele almakta ve daha esnek bir biçimde kavramsallaştırmaktadır. Koşulların siyasi niteliğini de dikkate alan bu yaklaşım, farklı aktörlerin ve konuların zaman içerisinde biraraya gelme biçiminin ve ağırlığının kurumsal, politik ve davranışsal değişimin etkinliğini artırabileceğine ya da sınırlandırabileceğine işaret etmektedir. Bu ise, koşulluluğa ilişkin çalışmalarda siyasi ve zamansal bağlamın incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır¹⁶³.

Şekil 2: Süreç Temelli Koşulluluk Anlayışı

- Koşulluluk ► Çoklu düzeylerdeki aktörler
 - Algılamalar
 - Ödüller / Yaptırımlar
 - Zamanlama
 - Uyum

Kaynak: Hughes, Sasse and Gordon, s. 4.

Aday ülkelerin siyasi koşullara uyumu, *sonuçsallık mantığı* (*logic of consequentialism*) ve *uygunluk mantığı* (*logic of appropriateness*) olmak üzere iki

¹⁶² James Hughes, Gwendolyn Sasse and Claire Gordon, *Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement to Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2004, ss. 3-4.

¹⁶³ Gwendolyn Sasse, “The ENP Process and the EU’s Eastern Neighbours: ‘Conditionality-lite’, Socialisation and ‘Procedural Entrapment’”, *Global Europe Papers*, No. 9, 2008, <http://www.bath.ac.uk/esml/research/security/pdf/sasse.pdf> (10.01.2010), ss. 3, 7.

farklı yaklaşımla açıklanmaya çalışılmaktadır. Sonuçsallık mantığı çerçevesinde aday ülkeler AB'nin üyelik için koşul olarak öne sürdüğü taleplerini karşılamaya yönelik büyük bir baskı ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Uygunluk mantığında ise daha çok bir sosyal öğrenme süreci ve AB siyasi standartlarının kabul edilmesi söz konusu olmaktadır.

Her ne kadar bu iki mantığın birbirini dışlamadığı ileri sürülse de, koşulluluğu nedensel etkilere dayalı bir mekanizma olarak değerlendiren yaklaşımlar daha çok rasyonalist düzeydeki fayda-maliyet hesaplamalarını temel almaktadır. Bununla birlikte, dış teşvik modeli gibi rasyonel seçim temelli yaklaşımlar, koşulluluğun etkinlik bakımından özellikle ODAÜ ile Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye gibi diğer aday ülkeler arasında niçin farklı düzeyde sonuçlara yol açtığını açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Bu açıdan bu çalışmada, rasyonalist temelli değişkenlerin yapısalıcı değişkenlerle tamamlanması gerektiği varsayımından hareket edilmektedir. Diğer bir deyişle siyasi koşulluluk, “sonuçsallık mantığı” ve “uygunluk mantığı”nı birleştiren bir analitik çerçevede incelenmeye çalışılacaktır.

Böyle bir senteze dayalı yaklaşım Checkel'in deyişiyle¹⁶⁴, ya rasyonel seçim ya da yapısalıcı değişkenleri dikkate alan “gladyatör” tarzındaki anlayıştan farklı olarak her iki bakış açısını da analizlere dahil etmektedir. Checkel'e göre¹⁶⁵; en ilginç bulmacalar yapı ile aktörün kesiştiği noktalardadır. Oysaki rasyonel seçim temelli ya da yapısalıcı kuramlar tek başlarına aktör-yapı tartışmalarında farklı uçlarda bulunup her iki boyutu da dikkate alan orta noktayı çoğunlukla görmezden gelmektedirler.

Bu açıdan bu tezde siyasi koşulluluğa verilen cevapların ve sonuçta ortaya çıkan uyum veya uyumsuzluğun hem rasyonel seçimlerin hem de sosyal öğrenmenin koşullarını kapsayabilecek bir süreç olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir. Böyle bir yaklaşım, öncelikle aday ülkelerin Avrupalılaşıma sürecindeki iki temel mekanizma olan dış teşvik modeli ve sosyal öğrenme modelinin kuramsal

¹⁶⁴ Checkel, 2001, s. 581.

¹⁶⁵ Jeffrey T. Checkel, “Social Construction and Integration”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 4, 1999b, ss. 557-558.

altyapısının ortaya konulmasını, daha sonra ise bu modellerin dayandığı temel değişkenlerin birlikte incelenmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda izleyen kısımda AB siyasi koşulluluğunun işleyişinde etkili olan temel faktörler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

2.1.1 Dış Teşvik Modeli

Dış teşvik modeli rasyonalist bir pazarlık modelidir. Aktör temelli olan bu model, *sonuçsallık mantığına* dayanmaktadır. Bu mantığa göre aktörlerin eylemleri ve davranışları önceden tahmin edilen sonuçlar ve sahip olunan tercihler temelinde şekillenmektedir. Burada aktörler değişik alternatiflerin kişisel ve kolektif amaçları açısından olası sonuçlarını değerlendirerek ve diğer bütün aktörlerin de aynı biçimde davrandığını düşünerek bu alternatifler arasından seçimde bulunurlar. Her türlü aktörün (birey, kurum, devlet, uluslararası örgüt vd.) eylemi önceden varolan tercihler temelinde şekillenen sonuç hesaplamalarına dayanmaktadır. Bu varsayımdan hareketle, aktörlerin davranışlarının sonuçsal teşvikler ile etkilenebileceği düşüncesi ortaya konulmaktadır¹⁶⁶.

Bu çerçeveden bakıldığında siyasi düzen, kendi tercihlerini ve çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan rasyonel aktörlerin, koordine eylemlerin kendileri için faydalı olacağına inandıkları durumlarda yaptıkları pazarlıklara ve müzakerelere dayanmaktadır. Koordinasyonun gerçekleşip gerçekleşmemesi ve bunun koşulları tamamen aktörlerin pazarlık pozisyonlarına ve güçlerine bağlıdır¹⁶⁷. Pazarlık sürecine katılan aktörlerin, stratejik bir biçimde, bu süreçten sağladıkları faydayı, güçlerini ve refahlarını maksimize etmeye odaklandıkları varsayılmaktadır. Bu süreçte aktörler bilgi paylaşımında buldukları gibi birbirlerine sözler vermekte ve tehditler yöneltmektedirler. Pazarlık sürecinin sonucu aktörlerin göreceli pazarlık gücüne dayanmaktadır. Bu süreçte daha çok ve daha etkin bilgiye sahip olan ve

¹⁶⁶ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, s. 10.

¹⁶⁷ James G. March and Johan P. Olsen, "The Institutional Dynamics of International Political Orders", *International Organization*, Vol. 52, No. 4, 1998, ss. 949-950.

anlaşmaya daha az ihtiyacı olan aktörler sonucu daha rahat bir şekilde yönlendirebilmektedirler¹⁶⁸.

Bu mantık ile bakıldığında kurumların pazarlık sürecindeki konumu ve etkisi rasyonel seçime dayalı kurumsalcılık (rational choice institutionalism) yaklaşımı çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu yaklaşımda kurumlar değişik şekillerde ele alınabilmektedir. Bazı durumlarda; kurumlar aktörler açısından dışsal kısıtlar (exogenous constraints) olarak görülmekte ve aktörlerin davranış seçeneklerini, stratejilerini, aktörlerin seçimlerinden kaynaklanan sonuçları kısıtladıkları düşünülmektedir. Diğer bir bakış açısında ise, kurumlar aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerini belirli şekil ve prosedürlere bağlamak üzere kendi istekleriyle oluşturdukları odak noktaları olarak ele alınmaktadır. Böylece kurumlar, kendi etrafında koordinasyon sağlamak ve aktörlerin davranışlarını dengede tutmaktadır¹⁶⁹.

Bu şekilde kurumların yol açtığı sosyal etkileşim, aktörlerin fayda-maliyet hesaplamalarını ve bu doğrultuda davranışlarını ve stratejilerini daha işbirlikçi yönde değiştirmektedir. Ayrıca aktörlerin kurumlar içerisindeki etkileşimlerinden geleceğe yönelik somut çıkar beklentilerinin olması bu aktörleri kurumların oluşturduğu kurallara uyarak itibar kazanmaya teşvik edebilmektedir. Buradaki itibar kazanma arayışı, imajını iyileştirerek sosyal faydalar sağlamaktan ziyade somut ve maddi çıkarlar elde etmeye yönelik olduğundan araçsal bir nitelik taşımaktadır. Diğer bir önemli faktör ise kurumlar kapsamındaki etkileşimin aktörlere yeni bilgiler sağlamasıdır. Bu bilgiler, diğer aktörlerin davranışları ile ilgili belirsizliklerin azalmasına ve aktörlerin beklentilerinin işbirlikçi sonuçlar etrafında yakınlaşmasına olanak sağlamaktadır¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, s. 10.

¹⁶⁹ Kenneth A. Shepsle, "Rational Choice Institutionalism", *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Ed. R.F.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford University Press, Oxford, 2006, ss. 24-26.

¹⁷⁰ Johnston, ss. 488, 490, 491.

Her ne şekilde ele alınırsa alınsın kurumların aktörlerin davranışları üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü kurumlar, aktörlerin maddi ortamı ve çıkarları ile eylemleri ve bunların kolektif sonuçları arasında bir ara değişken oluşturmaktadır¹⁷¹. Uluslararası örgütlerin etkisi de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu kurumların, üye ülkelerin yanısıra üye olmayan ülkeler üzerinde de etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Dış teşvik modeline göre, Avrupa'daki uluslararası örgütlerin ve özellikle AB'nin üye olmayan ülkeleri etkilemeye yönelik en önemli stratejisi siyasi koşulluluktur. Siyasi koşulluluk ile uluslararası örgütler, bu ülkelere sunacakları çeşitli ödülleri kendi belirledikleri liberal demokratik normlara uyum sağlamaları koşuluna bağlamaktadır. Böylece belirli koşulların karşılanması karşılığında, üye olmayan ülkelere mali yardım ya da kurumsal bağlar şeklinde ödüller vaad edilmesi gündeme gelmektedir.

AB, gerek aday ülkelere gerekse diğer üçüncü ülkelere çeşitli yardım programları altında mali ve teknik destek sağlamaktadır. Örneğin AB'nin ODAÜ için adaylıkları öncesinde ve süresince en önemli yardım aracı, 1989 yılında oluşturduğu Phare programı¹⁷² olmuştur. Bu program altında AB söz konusu ülkelerin önceleri piyasa ekonomisine geçişlerini, daha sonraları ise AB üyeliğine hazırlık süreçlerini desteklemek üzere teknik ve mali yardım sağlamıştır. AB'nin üye olmayan ülkelere sunduğu kurumsal bağlar ise ticaret ve işbirliği anlaşmaları, ortaklık anlaşmaları ya da en önemlisi AB üyeliği gibi farklı bağlardır¹⁷³.

Dış teşvik modelinde pazarlık sürecinin başlangıç noktası, AB normlarından bir ölçüde farklılık gösteren ulusal statüko durumudur. Bu statüko, ilgili ülkenin toplumunda mevcut tercihlerin ve pazarlık gücünün dağılımını yansıtan bir "iç

¹⁷¹ Frank Schimmelfennig, *The EU, NATO and Integration of Europe-Rules and Rhetoric*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 19.

¹⁷² Phare programı, ODAÜ'de komünist rejimlerin yıkılmasıyla birlikte, bu devletlerin ekonomilerini yeniden yapılandırma çabalarını desteklemek amacıyla 1989 yılında oluşturulmuştur. Başlangıçta yalnızca Polonya ve Macaristan'a yönelik olan program, zaman içerisinde genişletilmiştir. Program, AB'nin doğuya genişleme sürecinde ise ODAÜ için hazırlanan katılım öncesi strateji kapsamında kullanılan temel mali araçlardan birisi olmuştur. Phare programı 2006'da sona ermiştir. 2007'den itibaren AB mali yardım programları IPA (Instrument for pre-accession assistance) olarak tek çatı altında toplanmıştır.

¹⁷³ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, s. 10.

denge” (domestic equilibrium) olarak görülebilir. AB koşulluluğu AB normları ile uyum sağlamaya yönelik bazı ödüller ve teşvikler sunarak bu dengeyi değiştirmektedir¹⁷⁴. Model iki farklı düzeyde işlemektedir. İlk olarak, AB’nin sunduğu ödüllerin faydasının, Birliğin belirlediği kurallara uyumun maliyetini aşp aşmadığını hesap eden ilgili ülke hükümeti düzeyinde doğrudan bir şekilde işlemektedir. İkinci olarak ise, dolaylı bir şekilde ulusal aktörlerin yetki dağılımlarının farklılaşmasına yol açabilmektedir (differential empowerment of domestic actors). Bu durumda ulusal aktörler açısından AB kurallarının benimsenmesi için çeşitli teşvikler bulunmaktadır. Bu teşvikler, AB kurallarının belli politika sorunlarının bu aktörlerin lehine çözülmesini sağlayacak ya da bu aktörlerin siyasi sistemdeki etkilerini artıracak olmasından kaynaklanabilmektedir. Böylece koşulluluk iç fırsatlar yapısını bu aktörler lehine değiştirmekte ve bu aktörlerin toplumdaki pazarlık gücünü artırmaktadır.

Hükümet düzeyindeki pazarlık ile AB kurallarının benimsenmesi yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen bir norm transferine yol açarken, iç aktörlerin yetki dağılımlarının farklılaşması süreci aşağıdan yukarıya doğru işlemektedir. Ancak sonuçta AB normlarının benimsenmesi AB kaynaklı, ulusal kaynaklı ve diğer uluslararası kaynaklı baskıları dengeleyerek siyasi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan ilgili hükümetin bağlayıcı kararına bağlı olacaktır. Bu süreçte iç aktörler arasındaki yetki dağılımlarında ortaya çıkan değişiklik, hükümetin sosyal aktörler veya rakip siyasi partiler karşısında pazarlık gücünü de arttırabilir¹⁷⁵.

Burada süreç, aktörlerin rasyonalist bir yaklaşımla yaptıkları stratejik hesaplamalara dayanmaktadır. Süreci şekillendiren temel unsurların, dışsal ve özel çıkarlara dayalı siyasi tercihler (exogenous and self-interested political preferences) ve bunları gerçekleştirmeye yönelik araçsal eylemler olduğu varsayılmaktadır. Böyle bir yaklaşım, bazı kavramsal ve kuramsal önermeleri de beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki, aktörlerin uluslararası toplumun ya da aktörlerin norm ve kurallarına

¹⁷⁴ Frank Schimmelfennig, “The International Promotion of Political Norms in Eastern Europe: A Qualitative Comparative Analysis”, *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, Vol. 5, No. 28, 2005a, <http://aei.pitt.edu/8157/> (09.02.2009), s. 4.

¹⁷⁵ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, s. 12.

mutlaka kendiliğinden uyum sağlamayabileceğidir. Aktörlerin kendilerinin tanımladığı siyasi tercihler, söz konusu norm ve kurallar ile çeliştiğinde bunlara karşı koyabilmektedirler. Burada sözedilen siyasi tercihler, maddi ve güç temelli tercihler olup daha çok güvenlik, refah ve siyasi gücü sürdürme gibi çıkarları içermektedir. Bu koşullar altında uluslararası örgütler, sosyalizasyon¹⁷⁶ faaliyetlerinin bir parçası olarak ilgili ülkelerin normlara uygun davranışlarını ödüllendirmeye, normlara uygun olmayan davranışlarını ise cezalandırmaya yönelik bir yaklaşımla hareket ederler. Bu şekilde aktörlerin siyasi tercihlerini etkilemeyi amaçlarlar. Uluslararası sosyalizasyon, Schimmelfennig'in deyişiyle, temel olarak uluslararası örgütlerin "pekiştirme/sağlamaştırma" (reinforcement)¹⁷⁷ stratejileri yoluyla işlemektedir. Pekiştirme stratejisi karşısında aktörler hedefleri doğrultusunda söz konusu norm ve kurallara uymanın maliyet ve faydalarını tartmaktadırlar. Siyasi fayda getirmesi ve uyum maliyetinin uyumun getireceği faydalardan az olması durumunda söz konusu norm ve kurallara uyum sağlamaktadırlar. Ayrıca aktörler maliyetlerden kaçınmak ya da bunları azaltmak için normları stratejik olarak yönlendirebilmektedirler. Diğer bir deyişle, uluslararası normları kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamakta ve kendi tercihlerini ve eylemlerini normlara uyumlu olacak şekilde şekillendirebilmektedirler¹⁷⁸.

Koşulluluk bağlamında bir aktör diğer bir aktörün davranışlarını değiştirmeye yönelik olarak pekiştirme yöntemine başvurmaktadır. Pekiştirme, öne sürülen koşullara uygun davranışın ödüllendirildiği, tersi yöndeki davranışların ise

¹⁷⁶ Jeffrey T. Checkel, uluslararası sosyalizasyonu "aktörlerin belirli bir topluluğun normlarının ve kurallarının parçası haline getirildiği bir süreç" olarak tanımlamak ve uluslararası örgütler ve normları ülkelere, bu ülkelerdeki çeşitli gruplara veya diğer aktörlere bağlayan temel bir mekanizma olarak ele almaktadır. Frank Schimmelfennig, Stefan Engert ve Heiko Knobel, ise uluslararası sosyalizasyonu "devletlerin uluslararası toplumun kurucu kurallarını benimsemeye ikna edildiği bir süreç" şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Checkel, 1999a; Frank Schimmelfennig, Stefan Engert and Heiko Knobel, *International Socialization in Europe European Organizations, Political Conditionality and Democratic Change*, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2006.

¹⁷⁷ Bkz. Frank Schimmelfennig, "International Socialization in the New Europe: Rational Action in an Institutional Environment", *European Journal of International Relations*, Vol. 6, No. 1, 2000, ss.109-139.

¹⁷⁸ Frank Schimmelfennig, "Strategic Calculation and International Socialization: Membership Incentives, Party Constellations, and Sustained Compliance in Central and Eastern Europe", *International Organization*, Vol. 59, 2005b, s. 830.

cezalandırıldığı bir sosyal kontrol mekanizmasıdır. Belli bir zaman sonra ilgili aktörün teşvik edilen davranış biçimine bağlanacağı beklenilmektedir. Bu kapsamda AB'nin aday ülkelere yönelik siyasi koşulluluğu, genel olarak “ödül yoluyla pekiştirme” stratejisi olarak nitelendirilmektedir¹⁷⁹.

AB'nin sunduğu iki temel ödül, mali destek ve çeşitli düzeylerde kurumsal bağlar olup bunlar içerisinde en önemli ve nihai ödül AB'ye tam üyeliktir. Siyasi koşulluluk çerçevesinde bu ödüllerin sunulması Soğuk Savaş'ın bitişinden itibaren giderek artan bir biçimde demokrasi ve insan hakları standartlarının karşılanmasına bağlanmıştır. 1990'ların ilk yarısından itibaren işbirliği ve ortaklık anlaşmalarına “insan hakları hükmü” eklemiş ve demokratik standartlara uymayan ülkelerle yapılan anlaşmaların askıya alınması mümkün kılınmıştır. Ancak uygulamada askıya alma mekanizması kullanılmamıştır. Bunun yerine, demokrasi ve insan hakları standartlarına uygun olmayan davranışlara, yardımları veya kurumsal bağları kısıtlayarak veya durdurarak tepki verilmiştir. Bu anlamda cezalandırma ile pekiştirme AB'nin siyasi koşulluluk yaklaşımında hiçbir zaman baskın olmamıştır. 1993 yılında Kopenhag siyasi kriterleri, ödül ile pekiştirmeye dayalı siyasi koşulluluk anlayışını iyice yerleştirmiştir¹⁸⁰.

Dış teşvik modelinin en temel varsayımı; AB'nin sunduğu ödüllerin ve bunlardan elde edilecek faydaların iç uyum maliyetlerini aşması durumunda ilgili ülkelerin AB kurallarını benimseyeceği şeklindedir. Bu noktada Schimmelfennig ve Sedelmeier¹⁸¹, yapılacak maliyet-fayda analizinin bazı faktörlere bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu faktörler; koşulların belirliliği, ödüllerin büyüklüğü ve hızı, verilen sözlerin ve yaptırım tehditlerinin inandırıcılığı ve iç uyum maliyetlerinin ve veto oyuncularının azlığıdır. Yazarlara göre ilgili ülkelere sunulan AB üyeliği teşvikinin inandırıcı olması ve iç uyum maliyetlerinin düşük olması AB'nin aday ülkeler üzerindeki etkisi bakımından en önemli faktörlerdir. Bunlar daha sonra “AB siyasi koşulluluğunun işleyişinde temel faktörler” başlığı altında ele alınacaktır.

¹⁷⁹ Schimmelfennig, Engert and Knobel, 2002, ss. 2-3.

¹⁸⁰ Schimmelfennig, Engert and Knobel, 2002, ss. 3-5.

¹⁸¹ Bkz. Schimmelfennig and Sedelmeier, 2004.

Literatürde rasyonel seçim temelli dış teşvik modelini AB siyasi koşulluluğunu açıklayan temel model olarak değerlendirme eğiliminin yaygın olduğu görülmektedir. Buna göre; March ve Olsen'in¹⁸² sonuçsallık mantığı çerçevesinde aday ülkeler kendilerine sunulan inandırıcı ödüller ve koşullara uymanın maliyetleri karşısında fayda-maliyet hesaplamaları yapmaktadır. Ancak bu yaklaşım, tek başına esnekliği olmayan bir neden sonuç ilişkisi ortaya koymakta, siyasi koşulluluğun siyasi süreçle bağlantısını ve aktörlerin bu bağlantıdaki konumlarını çok fazla dikkate almamaktadır. Ayrıca inandırıcılık ve uyum maliyetleri dışındaki faktörleri arka planda tutmaktadır. Bu çalışmada, dış teşvik modelinin ortaya koyduğu ödüllerin inandırıcılığı ve uyum maliyetleri gibi faktörlerin koşulluluğun işleyişi açısından çok önemli olduğu kabul edilmekte, ancak sosyal öğrenme modelinin ortaya koyduğu faktörlerin de siyasi koşulluluğun işleyişine ilişkin değerlendirmelerde dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir. Burada amaç, Hughes, Sasse ve Gordon'un¹⁸³ vurguladığı şekilde, siyasi koşulluluğun siyasi bir süreç olduğu noktasını ve bu süreçte ulusal ve uluslararası faktörlerin ve aktörlerin etkileşim içerisinde olduğunu dikkate alarak bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirme yapmaktır.

2.1.2 Sosyal Öğrenme Modeli

Dış teşvik modelinde, aktörlerin tercihleri ödüller ve yaptırım tehditleri gibi maddi unsurlarla yönlendirilmektedir. Burada güç doğrudan maddi kaynakların yönetimi ile ilgilidir. Sosyalleşme mekanizması ise maddi unsurlar yerine normatif ideallerin ve değerlerin yayılması yoluyla işlemektedir. Burada iç aktörlerin temel (substantive) inançlarının değiştirilmesi söz konusudur¹⁸⁴. Sosyalleşme aktörlerin tercihlerinin oluşturulması ve değiştirilmesi, uluslararası normların oluşturulması ve yayılması açısından önemli bir kavramdır. Aktörlerin zorlayıcı nitelikte olmayan diplomatik etki girişimlerinin çoğu diğer aktörleri bazı normları kabullenmesi ve

¹⁸² Bkz. March and Olsen, 1998.

¹⁸³ Bkz. Hughes, Sasse and Gordon, 2004.

¹⁸⁴ G. John Ikenberry and Charles A. Kupchan, "Socialization and Hegemonic Power", *International Organization*, Vol. 44, No. 3, 1990, ss. 283-285.

hatta daha ileriki aşamalarda içselleştirmesi için inandırmaya yöneliktir. İçselleştirme durumunda söz konusu normlara uyum otomatik hale gelmektedir¹⁸⁵.

Genel olarak sosyalizasyon, normların ve ideallerin bir taraftan öteki tarafa aktarıldığı bir sosyal öğrenme süreci olarak nitelendirilebilir¹⁸⁶. Sosyal öğrenme modeli, büyük ölçüde sosyal yapısalcılığın temel ilkelerini takip etmekte ve rasyonel seçim temelli modellere alternatif oluşturmaktadır. Checkel'in deyişiyle sosyal öğrenme; açık maddi teşviklerden ayrı olarak, aktörlerin normlar ve mantıksal yapılar ortaya koyan geniş kurumsal bağlamlardaki etkileşimler yoluyla, yeni çıkarlar ve tercihler edinmesi sürecidir. Bu süreçte aktörlerin çıkarları ve kimlikleri etkileşim yoluyla şekillenmektedir. Bu tür öğrenme, aktörlerin yeni bilgiler edindiği ve stratejilerini değiştirdiği ancak süregelen sabit çıkarlarını izlemeye devam ettiği basit öğrenmeden ayırdedilmelidir¹⁸⁷.

Bu model, kural ve normlara dayalı davranış biçimlerini gerektiren “*uygunluk mantığını*” temel almaktadır. Uygunluk mantığı, aktörlerin eylemlerini yorumlamaya yönelik olarak sonuçsallık mantığından farklı bir perspektif ortaya koymaktadır. Bu perspektifte aktörlerin eylemleri, kurumlar çerçevesinde düzenlenen uygun ve örnek niteliğindeki davranış kurallarına göre şekillenmektedir. Kurallara uygun davranılmaktadır, çünkü bu doğal, haklı, meşru ve beklentileri karşılayan bir durumdur. Aktörler bir rolün, kimliğin, siyasi bir topluluğa ya da gruba üyeliğin ve söz konusu topluluğun değerler sisteminin, uygulamalarının ve beklentilerinin gereklerini yerine getirmeye çabalamaktadırlar. Bu doğrultuda sosyal bir topluluğun parçası olarak kendileri için belli bir durumda uygun ve makul gördükleri davranışlarda bulunmaktadırlar. Bunu yaparken aktörler kendilerine üç temel soru sormakta ve sonuçta eylemlerini bu sorulara verecekleri cevaplara göre şekillendirmektedirler. Bu sorular şunlardır: “İçinde bulunduğum durum nasıl bir

¹⁸⁵ Johnston, s. 489.

¹⁸⁶ Ikenberry and Kupchan, s. 289.

¹⁸⁷ Checkel, 1999b, s. 548.

durum?”, “Ben nasıl birisiyim?” “Benim gibi birisi içinde bulunduğum bu durum karşısında nasıl davranmalıdır?”¹⁸⁸.

Bu soruların cevaplanmasında normlar önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası normlara ilişkin çalışmalarda uzun yıllar neoliberal kurumsalcılık ve rejim kuramı hakim olmuştur. Bu kuramsal yaklaşımlar, rasyonel temelli varsayımlarında normların rolüne sınırlı düzeyde yer vermişlerdir. Bu kapsamda, normların özel çıkarlarıyla hareket eden aktörler arasında işbirliğini kolaylaştırdığını, devletlerin ve diğer aktörlerin davranışlarını sınırlandırdığını ancak aktörlerin çıkarlarını ya da kimliklerini değiştirmedikçe ileri sürmüşlerdir. Ayrıca normların da güç dağılımlarına bağlı olduğunu varsaymışlardır. Bu argümanlar ve varsayımlar, daha sonra yapısalcı araştırmalarda sorgulanmıştır. Yapısalcılar, uluslararası normların sosyal içerik taşıdığını ve aktörlerin sadece davranışlarını kısıtlamakla kalmayıp onların çıkarlarını da şekillendirdiğini ileri sürmüşlerdir¹⁸⁹. Bu açıdan, uygunluk mantığı çerçevesinde normların, çıkarlar ve tutumlar karşısındaki yapıcı gücünü vurgulamışlardır¹⁹⁰.

Uluslararası normların belirgin çıkarları doğrultusunda hareket eden iç aktörleri kısıtladığını ileri süren rasyonel yaklaşımların tersine, sosyal yapısalcı yaklaşım normların iç aktörlerin kimliğini şekillendirdiğini ve çıkarlarının oluşmasında rol oynadığını vurgular. Bu açıdan anarşi, egemenlik, siyasi çıkarlar ve kimlikler sosyal olarak yapılandırılır ve zamanla değişebilir. Sübjektif olan çıkarlar ve değişen kimlikler birbiriyle ilişkilidir. Ayrıca sosyal gerçeklik de insanlar tarafından yapılandırıldığından değişikliğe uğrayabilir. Fikirler ve kültür, bu gerçekliğin şekillenmesinde rol oynar. Diğer taraftan, insanlar da sosyal ortamdan ve onun getirdiği değerler sisteminden bağımsız değildirler¹⁹¹.

¹⁸⁸ James G. March and Johan P. Olsen, “The Logic of Appropriateness”, *Arena Working Papers WP 04/09*, 2004, http://www.arena.uio.no/publications/wp04_9.pdf (19.10.2008), ss. 3-4.

¹⁸⁹ Jeffrey T. Checkel, “Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe”, *International Studies Quarterly*, Vol. 43, 1999c, s. 84.

¹⁹⁰ Nilüfer Karacasulu and Elif Uzgören, “Explaining Social Constructivist Contributions to Security Studies”, *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol. 12, No 2-3, 2007, s. 30.

¹⁹¹ Nilüfer Karacasulu, “Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşaatçı Yaklaşım”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı: 9, 2007, s. 84.

Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink'in deyişiyile¹⁹², normlar belli bir kimliğe sahip aktörler için uygun davranış standartları oluşturmaktadır. Normlar “düzenleyici” veya “yapısal” nitelikte olabilmektedir. Düzenleyici normlar (regulative norms) davranışları yönlendirip kısıtlarken kurucu normlar (constitutive norms) ise yeni aktörler, çıkarlar ve eylem biçimleri oluşturan normlardır. Bir davranışın uygun olup olmaması ancak bir toplumun normlar çerçevesindeki yargıları ile belirlenebilmektedir. Normları ihlal eden bir davranış onaylanmayıp kınanırken normlara uygun davranış takdirle karşılanmakta ya da içselleştirme durumunda zaten olması gereken bir davranış olarak normal karşılanmaktadır. Uluslararası normların etkisi her zaman ulusal yapılar ve normların süzgecinden geçmekte bu durumda normlara gösterilen uyum bakımından önemli farklılıklara yol açabilmektedir. Böylece ulusal ve uluslararası norm bağlamının birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu “iki düzeyli bir norm oyunu” (two-level norm game) yaşanmaktadır.

Finnemore ve Sikkink, normların belirli bir yaşam döngüsü içerisinde gelişip etki doğurduğunu ortaya koymaktadır. Bu döngüdeki üç temel aşama normların ortaya çıkması (norm emergence), kabul edilme/yaygınlaşma (norm cascade) ve içselleştirme (internalization) aşamalarıdır. Bu kapsamda yazarlar, uluslararası sosyalizasyonu normların yaygınlaşmasında en temel mekanizma olarak görmektedirler. Bu mekanizmada norm liderleri normlara uymayanları uymaları konusunda inandırmaya çalışmaktadır. Sosyalizasyon taklit, övgü ve kınama gibi farklı şekillerle gerçekleştirilebilmektedir. Sosyalizasyon sürecini gerçekleştiren devletler, uluslararası örgütler ya da norm girişimcilerinden oluşan çeşitli ağlar olabilmektedir. Bu süreçte ilgili aktörlerin çeşitli uluslararası standartlara uyumu izlenmekte, bazı yeni politikaları, yasaları ve anlaşmaları benimsemeleri için bu aktörlere baskı uygulanmaktadır. Aktörlerin uluslararası toplumun üyesi olarak sahip oldukları kimlik davranışlarını şekillendirici niteliktedir. Söz konusu kimliğin şekillenmesinde ise aktörlerin kültürel-kurumsal bağlamları önem taşımaktadır¹⁹³.

¹⁹² Martha Finnemore and Kathryn Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change”, *International Organization*, Vol. 52, No. 4, 1998, ss. 891-893.

¹⁹³ Finnemore and Sikkink, ss. 895-905.

Bu açıdan makul olan tutum, dahil olunan topluluğun doğru, mantıklı ve haklı bulunduğu kurumsallaşmış uygulamalara uygun bir şekilde davranmaktır. Sosyolojik kurumsalcılıkla bağlantılı bu bakış açısında kurumlar büyük önem taşımaktadır. Çünkü kurumlar rolleri/kimlikleri, çeşitli durumları ve uyulması gereken kural ve uygulamaları birbirine bağlayan organizasyonel düzenlemelerdir. Böylece kurumlar davranışlara rehberlik etmekte ve beklentileri istikrarlı hale getirmektedirler. March ve Olsen, kurumları “belli durumlarda belli bir grup aktör için uygun davranışları tanımlayan göreceli olarak istikrarlı kural ve uygulamalar bütünü” şeklinde ele almaktadır. Buna göre; belli kurumsal düzenlemeler, bir taraftan düşünce ve anlayışları şekillendiren değer yargıları oluştururken diğer taraftan da meşru argümanların, haklılık ve eleştiri standartlarının neler olduğunu tanımlarlar¹⁹⁴.

Bu kurumsal perspektif, kendi çıkarlarına ve buna göre yaptığı rasyonel hesaplamalara odaklı aktörler ve sonuçsallık mantığı temelindeki değerlendirmelerin tersi yöndedir. Sonuçsallık mantığında, kurallar ya çıkarları ve gücü yansıtmaktadır ya da önemsizdirler. Bu mantığa göre, muhtemel kurallar ve yorumlar bir rasyonel seçim sorunundaki alternatifleri oluştururlar. Aktörlerin normlara ve kurallara uyması onların istediklerini elde etmesi halinde gerçekleşir. Bu doğrultuda sonuçsallık mantığına dayalı eylemde aktör kendisine şu soruları sorar: “Alternatiflerim neler?”, “Değerlerim (values) neler?”, “Alternatiflerimin değerlerim açısından sonuçları neler?” ve sonuçta en iyi sonuç vermesi beklenen alternatifi seçer. Burada davranışları kısıtlayan kurallara uygun şekilde davranılması rasyonel hesaplamalara ve anlaşmalara dayalı olup ödüller ve kişisel faydalarla teşvik edilmektedir¹⁹⁵.

Uygunluk mantığı, rollere ve kimliğe dayalı olarak işlerken sonuçsallık mantığında ise tercihler esastır. March ve Olsen’in de belirttiği gibi demokratik yönetim bu iki mantık arasındaki gerilimlerin dengelenmesini gerektirmektedir. Çünkü siyasi aktörler davranış ve eylemlerinin hem uygunluğu hem de sonuçları açısından sorumludurlar. Burada ortaya çıkan ikilem uygun görülen davranışın bazı

¹⁹⁴ March and Olsen, 1998, s. 948.

¹⁹⁵ March and Olsen, 2004, s. 5.

durumlarda kötü sonuçlara yol açabilmesi ya da makul olmayan bir davranışın aktör açısından faydalı sonuçlar getirebilmesidir. Bu nedenle söz konusu gerilim iki mantık arasında bir döngüsellik ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Farklı motivasyonların ve eylem mantıklarının tek bir çerçevede ele alınması kuramsal açıdan bir zorluktur. Bununla birlikte, uygunluk kurallarını izlemek veya beklenen faydaları hesaplamak gibi farklı mantıkların herhangi birinin önemini yadsımak ve sadece birine dayanmak da yetersiz olacaktır. Bu açıdan, aktörlerin tutumları incelenirken kuramsal açıdan olası motivasyonların ve davranış biçimlerinin çeşitliliği ve farklı kurumsal ortamlarda farklı davranış mantıkları arasındaki etkileşim dikkate alınmalıdır. March ve Olsen'in deyişiyle, tek bir davranış mantığının üstünlüğünü kabul etmek yerine farklı mantıkların birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunun varsayılması daha doğru olacaktır. Bu şekilde, değişik mantıklar arasındaki değişim, farklılaşan önemleri, koşulları, birbirlerini ne şekilde etkiledikleri incelenebilir ve farklı modelleri uzlaştıran fikirler ortaya konulabilir. Böylelikle farklı mantıkların nasıl, nerelerde, hangi koşullarda geliştiği ve kaybolduğu sorgulanabilir. Bunların ne şekilde etkileşimde bulunduğu, birbirlerini nasıl destekledikleri ya da birbirlerine nasıl karşı koydukları incelenebilir. Ayrıca hangi süreçlerle farklı mantıkların üstün kılınabileceği de araştırılabilir¹⁹⁶.

Uygunluk mantığı ve sonuçsallık mantığı yapı-aktör tartışmaları bakımından da farklı noktalardan hareket etmektedirler. Elde edilebilecek faydaların maksimize edilmesini hedefleyen sonuçsallık mantığı daha çok aktörler ve onların seçimlerine odaklanırken uygunluk mantığında yapının ön plana çıktığı görülmektedir. Çünkü burada davranış ve tutumları yönlendiren normlar, sosyal kurumlar, değerler, roller ve bunların gerektirdiği kurallar gibi sosyal yapının unsurlarıdır. Görev, sorumluluk, kimlik, yükümlülük gibi sosyal yapılanmalar hem davranışları hem de çıkar ve kazanç anlayışlarını şekillendirmektedir¹⁹⁷. Böylece normlar artık sadece maddi altyapıya dayalı üstyapıyı oluşturmamakta, altyapının yaratılmasında ve

¹⁹⁶ March and Olsen, 2004, s. 19.

¹⁹⁷ Finnemore and Sikkink, ss. 912-913.

tanımlanmasında rol oynamaktadırlar. Bu şekilde aktörler ve yapılar (normlar) birbirini etkilemekte, diğer bir deyişle karşılıklı olarak birbirini oluşturmaktadır¹⁹⁸.

Diğer taraftan, bir uluslararası norm, bir devlette önemli düzeyde etki yaratırken, bir başka devlette aynı etkiyi yaratmayabilmektedir. Checkel aynı normun devletlere göre değişen farklı etkilerini açıklarken ulusal bağlamın ve bu bağlamdaki aktörlerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada, yapısalcı yaklaşımlarla ilgili ontolojik bir eleştiri de ortaya koymaktadır. Checkel'e göre; yapısalcı yaklaşımlarda her ne kadar yapı ve aktörün karşılıklı olarak birbirini oluşturduğu varsayılsa da ampirik çalışmalarda daha çok yapı odaklı bir bakış açısı benimsenmektedir. Bu bakış açısında yapının (genellikle normlar) aktörlerin (devletler veya devletlerdeki kişi/gruplar) çıkarlarını belirlediği kabul edilmektedir¹⁹⁹.

Oysaki normlara uyum sağlanması deterministik bir şekilde gerçekleşmemekte ve uygunluk mantığının işletilmesinde de aktörlerin seçimleri belli ölçüde önem taşımaktadır. Aktörler, değişik davranış biçimleri gerektiren farklı kural ve normlarla karşılaşabilmektedirler. Böyle durumlarda kapsamlı bir muhakeme sürecinden geçmeleri gerekebilmektedir. Ancak bu süreçte aktörlerin cevaplamaya çalıştıkları temel soru "İstediğim şeyi nasıl elde edebilirim?" sorusu değil, "Şimdi ne yapmam gerekir?" sorusudur. Buradaki seçim çıkar ve faydaların maksimize edilmesi anlayışından ziyade yine norm ve kurallara dayalıdır²⁰⁰. Değişik davranış alternatifleri arasından aktörler en uygun ya da meşru olduğunu düşündüklerini seçerler. Bu doğrultuda kuralların transferi ve benimsenmesi, koşullar hakkında pazarlık yapmak yerine kuralların meşruiyeti veya davranışın uygunluğuna ilişkin tartışmalar ve zorlamadan ziyade inandırma yoluyla gerçekleşir.

Uygunluk mantığı farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bu doğrultuda literatürde sosyolojik kurumsalcılık yaklaşımı temelinde değişik sosyal öğrenme

¹⁹⁸ Jeffery T. Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory", *World Politics*, Vol. 50, No. 2, 1998, s. 328.

¹⁹⁹ Checkel, 1999c, s. 85.

²⁰⁰ Finnemore and Sikkink, ss. 912-914.

mekanizmalarından söz edilmektedir. Bu mekanizmalar, normların içselleştirilmesinden önceki sosyal etkileşim süreçleri olarak değerlendirilebilir. Checkel'e göre, aktörleri belirli bir topluluğun norm ve kurallarını benimsemeye yönelten sosyalizasyon süreci aktörlerin sonuçsallık mantığından uygunluk mantığına geçişini sağlamaktadır. İlk aşamalarda rasyonel temelli stratejik hesaplamalar zaman zaman sosyalizasyon dinamikleri ile birlikte işleyebilmektedir. Diğer bir deyişle, ilgili aktöre sunulan maddi veya sosyal ödüller sosyalizasyon sürecinde rol oynayabilmektedir. Bu noktada aktörlerin hangi zamanlarda sonuçsallık mantığından uygunluk mantığına geçtiğinin anlaşılması önem taşımaktadır²⁰¹.

Diğer taraftan, içselleştirme sürecine uzanan sosyal öğrenme mekanizmaları fayda maliyet hesaplamalarının önemini yitirmesine yol açmaktadır. Schimmelfennig'in deyişiyile taklit yoluyla sosyal öğrenme (mechanism of imitation) veya Checkel'in deyişiyile rol oynama (role playing) bu mekanizmalardan birisidir. Burada sosyalizasyon aktörlerin uluslararası toplulukta oynaması gereken rolleri öğrenmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Topluluk normları aktörlerin sosyal durumları ve uluslararası toplulukta oynaması gereken rolleri anlamasını ve yorumlamasını sağlayan bir model oluşturmaktadır. Sosyalleşme sürecini şekillendiren aktör rol model olarak uygun davranış biçimlerini gösterirken, ilgili devlet ise bu davranış biçimlerini yoğun temaslar ve rol oynama (role playing) yoluyla öğrenmektedir²⁰².

Rol oynama gerçekleştiğinde, fayda-zarar hesaplamalarına dayanmayan davranışsal bir uyum söz konusu olmakta ve böylece sonuçsallık mantığından uygunluk mantığına geçiş yaşanmaktadır. Burada örgütsel ortam, belirli rolleri gerekli kılarken aktörler içinde buldukları ortamda uygun görülen rolleri oynamayı öğrenmektedirler. Aktörün uluslararası normları benimsemesi, söz konusu normlara uyumu alışkanlık haline getirmesi sonucunda otomatik olarak gerçekleşmekte, düşünsel bir normatif içselleştirme süreci yaşanmamaktadır. Aktörler, burada stratejik ya da normatif olarak düşünmeksizin topluluğun normlarına uyum

²⁰¹ Jeffrey T. Checkel, "International Institutions and Socialization in Europe", *International Organization*, Vol. 59, 2005, ss. 808-809.

²⁰² Schimmelfennig, 2005a, s. 6.

sağlamakta ve herhangi bir inandırma (ikna) süreci olmamaktadır. Bir süre sonra herhangi bir inandırma eylemi olmaksızın benimsenen roller alışkanlık halini almaktadır²⁰³.

Sosyal öğrenmenin daha normatif düzeyde gerçekleşmesi de mümkün olmaktadır. Bu kapsamda Johnston, “*inandırma/ikna etme*” (persuasion) sürecine odaklanmaktadır. İnanırma süreci, açık bir zorlamanın olmadığı durumlarda fikirlerin ve davranışların değiştirilmesini sağlamaktadır. Bu süreç ortak bir bilgiye, epistemik anlaşmalara veya çıkarların homojenleşmesine yol açabilmektedir²⁰⁴. İnanırma sürecinde, savların argümanlarla ortaya konulması önemli yollardan birisidir. Bu anlamda tartışma (argumentation) da bir sosyal öğrenme mekanizması olarak değerlendirilmektedir.

Checkel, özellikle “*savlara dayalı inandırma*” (*argumentative persuasion*) üzerinde durmaktadır. Bu tür inandırma, “ilettiği mesajlarla çeşitli savlar ileri süren bir aktörün bu şekilde diğer bir aktörün inançlarını, tutum veya davranışlarını değiştirmeye çalıştığı bir faaliyet veya süreçtir”. Bu süreçte ikna edilen aktör, belli bir ölçüde serbest seçimde bulunma yetisine sahiptir. Diğer bir deyişle ikna manipülasyon yoluyla gerçekleşmemektedir. Bunun yerine savlar ve ilkeli tartışmalar yoluyla bir aktörün inandırılması süreci yaşanmaktadır. Süreç içerisinde ilgili aktörün tercihlerinin değişmesi söz konusu olabilmektedir²⁰⁵. Sosyalizasyonu gerçekleştiren aktör, uluslararası söylemlerinde kendi normlarının normatif geçerliliğini çeşitli savlarla doğrulamaya çalışmaktadır. Böylece diğer aktörü inandırmayı ve bu şekilde o aktörün çıkarlarının ve kimliklerinin kendi normları doğrultusunda değişmesini hedeflemektedir.

Temelde inandırma (ikna) açık bir zorlamanın olmadığı hallerde aktörlerin tutumlarının değiştirilmesini hedefleyen bilişsel bir süreçtir. Bu süreç çıkarların yeniden tanımlanması ve kimlik değişimini içerecek şekilde sosyal öğrenmeyle

²⁰³ Checkel, 2005, ss. 810-811.

²⁰⁴ Johnston, s. 496.

²⁰⁵ Checkel, 2001, s. 562.

sonuçlanabilecek bir süreçtir. Literatür, aktörlerin iknaya açık olduğu ortamlarla ilgili üç temel hipotez ortaya koymaktadır²⁰⁶: (1) yeni veya belirsiz bir ortamda, bilişsel olarak yeni bilgileri analiz etmeye istekli olma, (2) İkna etmeye çalışan aktörün, diğer aktörün katılmak istediği grubun yetkili ve güvenilir bir üyesi olması, (3) Aktörün kendisini ikna etmeye çalışan aktörün mesajı ile uyumsuz köklü inançlarının kısıtlı olması.

Johnston'ın vurguladığı bir diğer mekanizma ise “sosyal etki” dir. Sosyal etki, imaj ve statü temelinde sosyal teşvik ve caydırma unsurlarının kullanılması ile normlara uygun davranışın teşvik edilmesine dayanmaktadır. Saygınlık ve olumlu imaj gibi sosyal ödüllerin elde edilmesi için ilgili normların üstlenilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, söz konusu aktörler kınama gibi sosyal cezalarla tehdit edilmektedir. Burada aktörün uyumunu sağlayan “sosyal baskı”dır. Başarılı bir sosyal etki sürecinde aktör, sosyal baskı sonucunda belli bir grup tarafından önerilen normlara ve davranışlara uyum sağlar. Bunun için de öncelikle, aktörün kendini ilgili grupla özdeşleştirmesi gerekmektedir²⁰⁷.

Sosyal öğrenme modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde; AB uluslararası Avrupa Topluluğunda yer alan bir bölgesel örgütlenme olarak spesifik bir kolektif kimlik ve ortak değer ve normlarla tanımlanmaktadır. Bu bağlamda üye olmayan bir ülkenin AB kurallarını benimseyip benimsememesi bu kuralları ve AB'nin kurallara uyum sağlama yönündeki taleplerini kolektif kimlik, değerler ve normlar açısından ne derece uygun gördüğüne bağlıdır. Burada yapılabilecek en temel önerme; bir aday ülkenin AB kurallarının uygunluğu konusunda inandırılması durumunda bu kurallara uyum sağlayacağıdır²⁰⁸.

²⁰⁶ Checkel, 1999b, ss. 549-550.

²⁰⁷ Johnston, s. 499.

²⁰⁸ Schimmelfennig, 2005a, s. 18.

2.2 AB SIYASİ KOŞULLULUĞUNUN İŞLEYİŞİNDE TEMEL FAKTÖRLER

2.2.1 Güç Asimetrisi

AB'nin katılım öncesi süreçte aday ülkeler üzerindeki etki gücünü artıran önemli faktörlerden birisi güç asimetrisidir. AB ile aday ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılığın asimetrik niteliğinin süreçte AB koşulluluğunu daha etkili kıldığı genel olarak kabul edilmektedir. Güç, taraflar arasındaki karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Koşulluluğu politika aracı olarak kullanan aktör, fayda ve çıkar beklentisi içinde olan diğer aktöre kıyasla daha güçlü durumdadır. Bu nedenle koşulluluk, belli ölçüde güç kullanımını içermektedir.

Güç, bir aktörün diğer aktörleri başka türlü yapmayacakları birşeyi yapmasını sağlama yetisine işaret etmektedir. Bu yeti, güç sahibi aktöre sonuçlar üzerinde kontrol sağlamaktadır. Asimetrik karşılıklı bağımlılık da bir güç kaynağı olarak değerlendirilebilir. Burada gücün temelinde kaynaklar üzerindeki kontrol ya da sonuçları etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Böyle bir ilişkide daha az bağımlı olan aktörün elinde önemli bir siyasi kaynak bulunmaktadır ve bu nedenle ilişkideki herhangi bir değişiklik bu aktör açısından diğerlerine kıyasla daha az maliyetli olacaktır. Ancak yine de bu avantaj, asimetrik karşılıklı bağımlılığın sağladığı siyasi kaynakların sonuçlar üzerinde her zaman aynı şekilde kontrol sağlayacağı anlamına da gelmemektedir. Potansiyel gücü sonuca dönüştüren çoğu zaman siyasi pazarlıklardır²⁰⁹.

Bu noktalardan hareketle Heather Grabbe²¹⁰, AB ile aday ülke arasındaki güç asimetrisini, koşulluluk açısından bir ara değişken olarak nitelendirmektedir. Bu ilişkide AB'nin elinde aday ülkelere sunabileceği ticaret, mali yardım ve Birliğe katılım gibi ödüller bulunmaktadır. Bu ödüllerden faydalanmak isteyen aday ülkelerin AB'ye sunabileceği ekonomik ve siyasi faydalar ise çoğu zaman daha

²⁰⁹ Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, 2. Edition, Harper Collins Publishers, 1989, s. 11.

²¹⁰ Grabbe, 2003, s. 318.

kısıtlıdır. Ayrıca aday ülkelerdeki siyasi elitlerin AB'ye katılım arzusu Birliğe üye ülkelerin onları Birliğe kabul etme arzusundan çok daha büyüktür. Bu asimetrik ilişki, AB'nin katılım koşulluluğu bakımından oyunun kurallarını belirleyen taraf olmasını sağlamaktadır.

AB'de genişleme, kendi yönetim şeklini ortaya çıkarmıştır. Asimetri ve koşulluluk bu yönetim şeklinin temel unsurlarındandır. Bu bağlamda aday ülkelerde neredeyse tüm iç meseleler AB genişleme sürecinden etkilenmektedir²¹¹. AB genişleme koşulluluğunun doğasında üç farklı güç şekli bulunmaktadır. Bunlar: bürokratik güç, normatif güç ve ekonomik güçtür²¹². Avrupa Komisyonu özellikle doğuya genişleme süreciyle birlikte AB'nin genişlemesine yönelik kurumsal bir itici güç oluşturmaya başlamıştır. Haziran 1993'teki Kopenhag Avrupa Konseyi'nde genişleme sürecini idare etmekle görevlendirilmesinin ardından Komisyon'un bu yeni rolü yetkilerinin ve bütçesinin artmasına yol açmıştır. Komisyon, aday ülkelerin üyelik koşullarına uyum düzeyini sistematik izleme mekanizmaları ile takip ederek koşulluluğun bürokratik güç boyutunu desteklemiştir.

Diğer taraftan, liberal, demokratik ve kapitalizm temelli normlar koşulluluğun normatif gücünü oluşturmaktadır. Yapısalcı bir yaklaşımla değerlendirildiğinde, uluslararası etkileşimler uluslararası bir ortamda meydana gelmektedir ve bu ortamı oluşturan sosyal kimlikler, değerler ve normlar aynı zamanda etkileşimlerin sonucunu belirlemektedir. Bu bakış açısına göre uluslararası örgütler de “uluslararası topluluk temsilcileri” oldukları gibi aynı zamanda “topluluk oluşturan birimler”dir. Bunların amaçlarını ve geçtikleri süreçleri, temsil ettikleri uluslararası topluluğun değer ve normları şekillendirmektedir²¹³.

²¹¹ Antoaneta Dimitrova, “Enlargement, Institution-Building and the EU's Administrative Capacity Requirement”, *West European Politics*, Vol. 25, No. 4, 2002, s. 171.

²¹² James Hughes, “EU Enlargement Conditionality and Coercive Europeanization in the Central and Eastern Europe Transition States”, 2003, www.lse.ac.uk/collections/europeaninstitute/articles/hughesj1.pdf (14.03.2009), ss. 2-3.

²¹³ Frank Schimmelfennig, “Liberal Community and Enlargement: Liberal Community and Enlargement: an Event History Analysis”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 9, No. 4, 2002, s. 599.

Bu bağlamda AB, uluslararası alanda hem Avrupa topluluğunu temsil eden hem de bu topluluğun oluşumunda rol oynayan en önemli bölgesel kuruluşlardan birisi olarak kolektif kimliğini sadece coğrafi unsurlarla değil, bunun ötesinde liberal değerler ve normlarla tanımlamaktadır. Bunlar, kurumsal düzeydeki kurucu normlardır. AB'nin üye olmayan ülkelere yönelik politikalarını, bu liberal topluluk normları yönlendirmektedir. AB, aktörler için ulusal ve uluslararası davranış biçimlerini liberal temelde tanımlayan ilkelerini uluslararası alanda yaymayı hedeflemektedir. Dolayısıyla AB'nin genişleme sürecinde değerler ve normlar ön plana çıkmaktadır. AB'ye katılmak isteyen Avrupalı devletlerden, mutlaka liberal uluslararası topluluğun ilke ve değerlerini benimsemeleri beklenmektedir. Bu normlara uymayan ülkeler ise dışlanmaktadır²¹⁴. Burada AB'nin normatif temellerde topluluğa kabul etme veya topluluktan dışlama gücü bulunmaktadır. AB, bu gücü kullanarak aday ülkelerin ulusal ve uluslararası davranış biçimlerini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Rasyonel seçim temelli bir yaklaşımla değerlendirildiğinde ise AB'nin ekonomik gücü üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda adaylık sürecinde yararlanılan mali yardımların ötesinde AB üyeliğinin getireceği ekonomik faydalar Birliği aday ülkeler karşısında güçlü kılmaktadır. Birlik pazarına giriş, AB bütçesinden yapılacak transferler, yabancı yatırımların artması gibi ekonomik fayda beklentileri aday ülkeleri AB'nin koşullarına uyum sağlamaya yöneltmektedir. Ekonomik faydaların yanısıra diğer maddi ve somut faydalar da aday ülkeler tarafından dikkate alınmaktadır. AB üyeliği, dünyanın en büyük pazarına dahil olmaktan başka siyasi bağların güçlendirilmesi, demokratik ve ekonomik istikrar sağlanması, iç ve dış güvenliğin geliştirilmesi gibi farklı faydalar da sunmaktadır. Bunlar, dışarıda kalmanın maliyetleri ile karşılaştırıldığında oldukça fazladır.

Diğer taraftan, daha uzun vadede ortaya çıkacak da olsa, genişlemenin AB açısından da ekonomik, jeopolitik ve güvenlikle ilgili önemli faydaları bulunmaktadır. Bunlar genişlemenin AB açısından çıkar temelli faydalarıdır. Bu perspektiften bakıldığında, genişleme AB'nin ve üye devletlerinin çıkar ve

²¹⁴ Schimmelfennig, 2003, s. 4.

tercihlerini gerçekleştirmeye ve aday ülkelerde AB'nin güvenliği ve istikrarı açısından sorun oluşturabilecek konuları etkin bir şekilde çözmeye yönelik kolektif bir karardır. AB'de genişlemenin güvenlik boyutuna ilişkin argümanlar, sert güvenlik konularından ziyade yumuşak bir güvenlik anlayışını yansıtmaktadır. Genişlemenin, Birliğin yumuşak güvenliğini tehdit eden unsurlara karşı bir korunma mekanizması oluşturması hedeflenmiştir²¹⁵. AB'ye katılım sürecinin aday ülkelerde jeopolitik ve ekonomik istikrar sağlaması, ulusal çatışmalar veya yasadışı göç gibi güvenlik sorunlarının çözülmesi AB'nin genişleme sürecinden önemli beklentileri arasındadır. Bunun dışında bir dış politika aracı olarak genişleme AB'nin küresel bir aktör olarak dünyadaki konumunu güçlendirmekte ve meşrulaştırmaktadır. Ekonomik açıdan ise, yeni üye ülkelerin katılmasıyla Avrupa Tek Pazarının genişlemesinden, ortaya çıkacak ölçek ekonomilerinden, kaynakların daha iyi tahsis edilmesi ve uzmanlaşma ile dünya pazarında AB'nin rekabet gücünün artmasından, demografi sorununun çözülmesinden beklenen faydalar ön plana çıkmaktadır²¹⁶.

Fayda odaklı bu faktörler AB açısından genişlemenin çıkar temelli mantığını oluşturmaktadır. Ancak genişlemenin AB açısından Birlik içinde heterojenliği artırma, karar alma sürecini zorlaştırma, ek mali kaynak ihtiyacı yaratma, ortak tarım politikası ve yapısal fonlar gibi politika alanlarında zorluk yaratma gibi riskleri de bulunmaktadır. Bu durum, çıkar temelli mantığın norm temelli mantık ile tamamlanmasını gereğini ortaya çıkarmaktadır. Bu mantığa göre genişleme AB'nin dayandığı normların ve değerlerin yayılması açısından önemli bir araçtır. Norm temelli mantığın iki farklı boyutu bulunmaktadır. İlk boyut, aday ülkelerin demokratik ilkelere ve insan haklarına saygı gibi değerlere bağlılığı ile bu değerler topluluğunun parçası olmasıyla ilgilidir. İkinci boyut ise, AB'nin bir değerler topluluğu olarak bu değerleri ve dolayısıyla kolektif kimliğini paylaşılanlara karşı etik

²¹⁵ Canan Balkır, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79.

²¹⁶ Sonia Piedrafita and José I. Torreblanca, "The Three Logics of Enlargement: Interests Identities and Arguments", *Politique Européenne*, No. 15, 2005, ss. 36-38.

sorumluluğuna ilişkindir. Her iki boyut da AB açısından genişlemenin meşrulaştırılmasına yardımcı olmaktadır²¹⁷.

Diğer taraftan özellikle çıkar temelli bakıldığında, her ne kadar bu süreç tüm taraflara fayda sağlayacak olsa da, aday ülkelerin sağlayacağı faydanın AB'ye kıyasla daha fazla ve daha kısa vadede ortaya çıkacak nitelikte olması asimetrik bir karşılıklı bağımlılığa yol açmaktadır. Bu durum, aday ülkelerin süreçteki pazarlık gücünü azaltmaktadır. Örneğin, ODAÜ 2002 yılının sonlarına doğru, katılım müzakerelerinin son aşamalarında, AB üyeliğinin uzun vadeli avantajları karşısında kısa vadeli tavizler vermeyi kabul etmişlerdir. Bu bağlamda AB ile aday ülkeler arasındaki asimetrik ilişkiyi vurgulayan Moravcsik ve Vachudova katılım öncesi süreci “eşitsizler arasındaki pazarlık” olarak nitelendirmektedir²¹⁸.

2.2.2 Belirsizlik Sorunu

Koşulluluk, AB'ye özgü bir politika aracı değildir. Bu araç, diğer uluslararası örgütler ve uluslararası mali kuruluşlar tarafından da kullanılmaktadır. Koşulluluk düşüncesi ilk önce liberal piyasa ekonomisi perspektifinde kalkınmayla bağlantılı olarak ortaya çıkmış ve daha sonra siyasi alanda uygulanmaya başlamıştır. Bu kapsamda koşulluluğun gelişimi ve Avrupalılaşması üçüncü bölümde ayrıntılarıyla ele alınacaktır. Ancak burada vurgulanması gereken nokta; Kopenhag kriterleri ile şekillenen AB koşulluluğunun, uluslararası mali kuruluşlar tarafından kullanılan geleneksel koşulluluktan birçok açıdan farklı olduğudur. Uluslararası mali kuruluşların uyguladığı koşulluluk, en basit şekliyle öne sürülen faydaları belirli ve statik bazı koşulların karşılanmasına bağlamaktadır. Örneğin IMF ve Dünya Bankası'nın sağladıkları finansmanlarda koşulluluk, mali disiplin ve yeniden yapılanma gibi ekonomik politikaların uygulanmasına bağlıdır ve karşılık olarak

²¹⁷ Helene Sjursen, “Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU's Enlargement Policy”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, ss. 502-503.

²¹⁸ Andrew Moravcsik and Milada Anna Vachudova, “Bargaining among Unequals: Enlargement and the Future of European Integration”, *EUSA Review*, Vol. 15, No. 4, <http://aei.pitt.edu/71/01/MoravcsikVachudovaEssay.pdf> (02.03.2010), s. 1.

sunulan ödül ise finansmandır. Burada koşulluluk bir sözleşmenin işleyişini garanti altına almakta ve “bir tarafın gelecekte yapmaya söz verdiği bir şey için diğer tarafın başka bir şey yapmasını” gerektirmektedir. Buna karşılık, AB’nin aday ülkelere talepleri vaad edilen ödüllerin sunulması için birtakım önkoşulların karşılanmasını gerektirmektedir. Ayrıca sürekli gelişen ve oldukça da siyasetleşmiş bir süreci beraberinde getirmektedir²¹⁹.

Bu süreç, siyasi koşulluluk açısından belirsizlik sorununu beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda Grabbe²²⁰, güç asimetrisinin yanısıra belirsizlik faktörünü de AB koşulluluğunu etkileyen bir ara değişken olarak görmek ve belirsizliğin farklı boyutlarına dikkat çekmektedir. Öncelikle, siyasi koşullar gibi AB’nin hukuki yetkisinin nispeten daha kısıtlı olduğu alanlarda belirsizlik sorununun daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. 2009 yılında Lizbon Antlaşması ile birlikte yürürlüğe giren Temel Haklar Şartı ile bu sorun bir ölçüde aşılmaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan, üye ülkelerin demokratik sistemleri ve azınlıkların korunması gibi alanlardaki politikaları arasında birçok farklılıklar bulunmaktadır. Bu alanlarda AB’den aday ülkelere ihraç edilebilecek tek ve uyumlu bir model bulunmamaktadır.

Katılım öncesi süreçte belirsizliğin diğer bir boyutu ise aday ülkelerin gerçekleştirilmesi gereken çalışmaların hiyerarşisidir. Bu belirsizlik, AB’nin aday ülkelerin üyelik koşullarına uyum sağlamak için yapması gerekenleri kısa ve orta vadeli öncelikler çerçevesinde ortaya koyduğu katılım ortaklığı belgeleri ile çözülmeye çalışılmıştır. Ancak yine de, Grabbe’a göre resmi öncelikler ile aday ülkelere farklı AB aktörleri tarafından verilen sinyaller arasında farklılıklar olabilmektedir. Bu farklı sinyaller bazen aktörlerin tutumlarından bazen de AB’deki politika gündeminde ortaya çıkan değişikliklerden kaynaklanabilmektedir²²¹.

²¹⁹ Heather Grabbe, “A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for the Central and East European Applicants”, *Robert Schuman Centre Working Paper*, No. 12/99, 1999, http://www.cer.org.uk/pdf/grabbe_conditionality_99.pdf (05.06.2009), ss. 4-5.

²²⁰ Bkz. Grabbe, 2003.

²²¹ Grabbe, 2003, ss. 318-320.

Zamanlama konusundaki belirsizlik de, AB koşulluluğunu önemli ölçüde etkilemektedir. Bunun ilk boyutu, maliyet ve faydaların zamanlamasına ilişkindir. Uyum maliyetlerinin ortaya çıktığı aşamalarda katılım ödülü aday ülkeler için hala zamanlama olarak uzak bir hedeftir. Yardımlar, ticari serbestleştirmeler gibi ara ödüller olsa da sonuçta üyeliğin getireceği faydalar önceki aşamalarda sunulamamaktadır. AB'ye üyelik ödülüne ancak son aşamada, uzun ve büyük ölçüde siyasi bir sürecin ardından ulaşılabilir. Bu nedenle bazı durumlarda aday ülkeler eksikliklerini katılım tarihine yaklaşırken tamamlama yönünde bir yaklaşım sergileyebilmektedirler. Yine bir diğer belirsizlik, süreçte “kimin istek ve beklentilerinin karşılanacağı”na ilişkindir. Her ne kadar AB belgelerinde aday ülkelere beklenen adımlar ortaya konulsa da AB düzeyinde her politika alanında farklı veto oyuncuları olabilmektedir. Üye ülkeler farklı politika alanları konusunda farklı düzeylerde hassasiyet taşıyabilmektedirler²²².

2.2.3 Koşulların Belirliliği

AB koşulluluğunun işleyişini etkileyen bu faktör aslında yukarıda sözedilen belirsizlik sorunu ile yakından ilişkilidir. Hatta belirsizlik sorununun bir boyutu olarak da değerlendirilebilir. Ancak siyasi koşulluluk açısından taşıdığı önem gözönünde bulundurularak ayrı bir başlık altında başlıbaşına bir faktör olarak ele alınması daha uygun görülmüştür. Dış teşvik modeline göre; AB kurallarının diğer aktörler tarafından benimsenmesi için öncelikle Birliğin sonucunu bazı ödüllere bağladığı koşullar belirlemesi gerekmektedir. Bu koşulların ve bunların dayandıkları kuralların belirli olması ise söz konusu kuralların aday ülkelere benimsenmesi olasılığını güçlendirmektedir. Belirlilik, kuralların açık ve resmi (formality) olmasını gerektirmektedir. Bir kuralın davranışsal etkilerinin açıklığı ve bağlayıcılık derecesi arttıkça belirliliği de artmaktadır²²³. Belirlilik, sağlam bir kural için temel

²²² Grabbe, 2003, ss. 320-322.

²²³ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, s. 12.

kriterlerden birisidir. Belirlilik bir kuralın kullanımına ve getirdiği yasaklara ilişkin ilkelerin ne derece iyi tanımlandığı ve anlaşıldığı ile ilgilidir²²⁴.

Belirlilik iki açıdan önem taşımaktadır. İlk olarak, aday ülkelerin kendilerine vaad edilen ödülleri almaları için ne yapmaları gerektiğini anlamalarına yardımcı olan bilgilendirici bir değeri bulunmaktadır. İkinci olarak ise, belirlilik koşulluluğun inandırıcılığını artırmaktadır. Aday ülkeler açısından AB üyeliğinin gerektirdiği kuralları benimsemekten kaçınamayacakları ve bu kuralları kendi lehlerine olacak şekilde manipüle edemeyecekleri anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, AB açısından da bağlayıcı bir etkisi bulunmaktadır. Bir koşul bütünüyle belirli ise, AB için haksız bir şekilde o kuralın aday ülke tarafından karşılanmadığını ileri sürmek ve bu nedenle üyelik ödülünü sunmamak daha zor hale gelmektedir²²⁵.

AB koşulluluğunda IMF koşulluluğu kapsamındaki makroekonomik beklentiler gibi nicel ve kesin olarak ölçülebilir hedeflerden söz edilememektedir. AB koşulluluğunda belirleyici olan en önemli faydaya, diğer bir deyişle üyelik hedefine, ancak sürecin sonunda erişilebilmektedir. Bu süreçte üyelik koşullarını karşılamamanın ne demek olduğunu ve üyeliğin ne zaman gerçekleşeceğini belirleyen salt AB'dir ve bu kapsamda oyunun kurallarını dilediği gibi değiştirebilme yetkisine sahiptir. AB, koşulluluğun uygulanmasında bir oyuncu olmanın ötesinde belirleyici bir hakem görevi görmektedir. Grabbe²²⁶ bu durumun, aday ülkeler için "sürekli hareket eden ve ilerleyen bir hedef" sorunu ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Bu sorun, katılım sürecinde ve müzakerelerinde AB ile aday ülke arasındaki göreceli güç farkını güçlendirmektedir.

Siyasi koşullar açısından değerlendirildiğinde, Kopenhag kriterlerinin oldukça geniş ve önemli ölçüde yoruma açık olduğu, bu durumun da aday ülkelerin bu kriterleri karşılama yönünde kaydettikleri ilerlemenin ölçülmesinde zorluk yarattığı eleştirileri ile karşılaşmaktadır. Bu eleştirilere göre; siyasi kriterlere ilişkin

²²⁴ Jeffrey W. Legro, "Which Norms Matter? Revisiting the Failure of Internationalism", *International Organization*, Vol. 51, No. 1, 1997, s. 34.

²²⁵ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, ss. 12-13.

²²⁶ Grabbe, 1999, s. 6.

ifadelerin çok geniş ve kapsamlı tutulması hem aday ülkelerin hem de Komisyon'un bu kriterleri uygulamada nasıl ele alması gerektiği konusunda belirsizlik yaratmıştır. Öyle ki kriterlerin kapsamı konusundaki belirsizliklerin bazı durumlarda genişleme sürecinin “tahminlere dayalı bir oyuna” dönüşmesine yol açtığı dahi ileri sürülmektedir²²⁷.

Antoaneta Dimitrova²²⁸, kuralların açık olup olmamasının AB koşulluluğu üzerindeki etkilerini aday ülkelerde kurumsal ve idari kapasitesinin geliştirilmesi süreci açısından değerlendirmiştir. Bu konuda AB'nin önerdiği kuralların yeterince açık olmamasının uyumlu ve istikrarlı bir kurumsal modelin ortaya çıkmasına engel olduğu sonucuna varmıştır. Benzer bir şekilde Grabbe'da²²⁹, AB koşulluluğunun etkisinin koşulların genel ve bazı durumlarda yeterince açık olmamasından dolayı azaldığı kanısındadır. Bu durum aday ülkelerin yapması gerekenler, karşılması gereken standartlar ve idari yapılanma bakımından belirsizliklere yol açmaktadır.

Belirsizliğin diğer bir boyutu, bir aktörün öne sürülen koşullara ne ölçüde uyum sağladığına ilişkin değerlendirmelerin öznel niteliğinden kaynaklanmaktadır. Peter Uvin²³⁰, siyasi koşulluktaki bu özneliği şu soruyu sorarak ortaya koymaya çalışmaktadır: “Demokratikleşmenin ve insan haklarına saygının talep edilen asgari ölçütü nedir veya ne olmalıdır?”. AB'nin yaptığı gibi bu doğrultuda standartlar oluşturulması, değişik aktörler bakımından değişik faktörler söz konusu olsa da, aynı standartların tüm aktörlere aynı şekilde uygulanması zorunluluğunu doğurmaktadır²³¹.

²²⁷ Dmitry Kochenov, “Behind the Copenhagen Façade The Meaning and Structure of the Copenhagen Political Criterion of Democracy and the Rule of Law”, *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 8, No. 10, 2004, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-010a.htm> (14.02.2010), s. 23.

²²⁸ Bkz. Dimitrova, ss. 171-190.

²²⁹ Grabbe, 2001, s. 1025.

²³⁰ Peter Uvin, “Do As I Say, Not As I Do: The Limits of Political Conditionality”, *Political Conditionality*, Ed. Georg Sorensen, Frank Cass, London, 1993, s. 70.

²³¹ Karen E. Smith, “The Use of Political Conditionality in the EU's Relations with Third Countries: How Effective?”, *Paper for the ECSA International Conference*, Seattle, 29 May- 1 June 1997, http://aei.pitt.edu/2729/01/002732_1.PDF (12.09.2009), s. 5.

Bu sorun aday ülkelere katılım öncesi süreçte yol haritası oluşturan katılım ortaklıkları ve ilerleme raporları ile aşılmaya çalışılmıştır. Zaman içerisinde bu kriterleri karşılama ölçüsü ortaya konulmaya çalışılırken koşulların kapsamı hem içerik olarak hem de işlevsel olarak giderek daha da genişlemiştir. Doğuya genişleme sürecinde geliştirilen sistematik ve kurumsallaşmış izleme mekanizması, Birliğe katılım koşullarının önceki genişlemelere kıyasla daha sıkı bir şekilde uygulanmasına yol açmıştır. Diğer taraftan AB, aday ülkelerin koşulları karşılayıp karşılamadığını yorumlama bakımından hala önemli bir alana sahiptir. Bu da aday ülkeler için oyunun kurallarını belirsizleştirmektedir²³².

Kopenhag siyasi koşulları, demokrasi, demokratikleşme, demokratik konsolidasyon gibi tartışmaya açık bazı kavramların tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu tür kavramların içeriği ile ilgili Komisyon belgelerinde örtülü açıklamalar yer alsa da, genellikle kesin tanımlamalar yapmaktan kaçınılmaktadır. Çünkü AB'nin siyasi koşulları kesin olarak bir siyasi doktrince belirlenmemektedir. Daha çok pragmatik bir biçimde tasarlanmakta ve ele alınmaktadır. Bu gibi sebeplerle bazı yazarlarca, AB'nin siyasi koşulların içeriğini genişletirken, kapsamlı bir liberal demokrasi anlayışı oluşturamadığı ileri sürülmektedir. Komisyon'un siyasi partiler gibi demokratik aktörlere ilgi göstermemesi bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, Komisyon'un siyasi partilerle ilişki kurmadaki isteksizliğinin, bürokratik yaklaşımından kaynaklandığı düşünülebilir. Bununla birlikte Komisyon, bazı durumlarda siyasi partilerle ilgili bazı konularda (örneğin aşırı partilerle ilgili sorunlar, kapatma davaları) kamusal açıklamalarda bulunabilmektedir²³³.

Ayrıca bazen Komisyon, kendisinin ele almasının zor olabileceği bazı siyasi konulara yönelmesi için Avrupa Parlamentosu'nu teşvik etmektedir. Avrupa Parlamentosu'nun aday ülkelere ilişkin olarak hazırladığı yıllık raporlar,

²³² Grabbe, 2006a, ss. 14-16.

²³³ Geoffrey Pridham, "Political Elites in Central & Eastern Europe and the EU's Democratic Conditionality: A Case of Convergence?", *Paper for Conference on Elites and EU Enlargement*, Bremen, 13-14 May 2005b, <http://www.iaw.uni-bremen.de/~jtholen/tagungen/papers/Pridham.pdf> (10.12.2008), ss. 4-5.

Komisyon'un ilerleme raporlarına kıyasla daha kısa olup hem stil hem de içerik olarak çok daha siyasi nitelik taşımaktadır. Parlamenterlerin esasen siyasetçi oldukları ve raporların da çoğunlukla kişisel olarak raportörlerce yazıldıkları dikkate alınırsa Avrupa Parlamentosu raporlarının siyasi nitelik taşımasının normal olduğu düşünülebilir. Sonuçta raportörler, kendi ideolojik ve siyasi düşüncelerini bu raporlara yansıtmakta serbestirler. Raportörler, bazı durumlarda belli aday ülkelere özel ilgi duyabilmekte ve bazen de belli konularda "tarafli" pozisyonlar geliştirebilmektedirler²³⁴.

2.2.4 Ödülün Büyüklüğü ve İnanırcılığı

Koşulluluğu etkileyen diğeri bir önemli faktör ise koşullara bağlanan ödüllerin büyüklüğü ve sunulma hızıdır. Ödüllerin büyüklüğü söz konusu ödüllerin hem niteliğine hem de niceliğine dayanmaktadır. Nitelik bakımından, hedef ülkenin refahını, güvenliğini ve gücünü geliştiren somut ve maddi teşviklerin uyum yönünde güçlü bir etkisi olmaktadır. Bu mantığa göre liberal demokratik normlara uyumla ilgili caydırıcı algılamalar varsa, bunların pozitif teşviklerle dengelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle uluslararası örgütler içinde en yüksek ekonomik veya güvenlik faydaları sağlayabilen AB ve NATO gibi kurumların etkisi daha fazla olmaktadır. Diğer taraftan, AGİT ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler ise daha çok uluslararası meşruiyet gibi sosyal ödüller sunmaktadırlar. Bu nedenle bu kurumların uluslararası normlara uyum konusundaki etkilerinin çoğu zaman AB ve NATO tarafından desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir²³⁵.

Nicelik bakımından değerlendirildiğinde ise AB'nin tam üyelik sözü, ortaklık ya da yardım sözlerinden çok daha etkili bir araçtır. Bu doğrultuda AB'nin aday ülkeler üzerindeki etkisinin potansiyel AB üyeleri olarak düşünülmeyen diğeri üçüncü ülkelerden daha güçlü olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan, ödüllerin sunulmasına olan zamansal uzaklık arttıkça, uyum yönündeki teşvik unsuru azalmakta veya en azından uyum hızı düşmektedir. AB'ye katılım konusunda önemli

²³⁴ Pridham, 2005b, s.5.

²³⁵ Schimmelfennig, 2005a, s. 4.

kararların alınacağı tarihlere yaklaşıldığında ise kurallara uyum hızı artmaktadır. Uyum yönündeki ilerlemenin kontrol edildiği aşamalı bir süreç ve ara ödüller (katılım öncesi yardımlar, katılım müzakerelerine başlama gibi) ile bu sorunun etkisi azaltılmaya çalışılmaktadır²³⁶.

Yine de AB koşulluluğunun aday ülkeleri Birliğin taleplerine uyuma zorlama konusundaki etkililiği, koşullar ile ödüller arasındaki uzaklık nedeniyle kısıtlanmaktadır. Katılım politikası, aday ülkelerin uyum sürecini ara ödüllere ancak sınırlı bir ölçüde bağlayabilmektedir. Üyeliğin farklı boyutlarının belirli koşullara bağlı olması gibi bir durum söz konusu olmadığından AB'ye katılım, aday ülkelerin üyelik için bütünüyle hazır olmasını gerektirmektedir. Katılım süreci boyunca ticaret ilişkileri, yardımlar, AB'nin çeşitli program ve projelerine katılım gibi ara ödüllerle Birlik aday ülkeler üzerindeki etki gücünü desteklemeye çalışmaktadır. Bununla birlikte aday ülkeler açısından en büyük teşvik unsuru olan üyelik, uzun ve büyük ölçüde siyasileşmiş bir sürecin sonunda tek bir büyük adım olarak gerçekleşmektedir. Böyle olunca bazı durumlarda belirsizlik faktörünün de etkisiyle koşulluluğa uyum olumsuz etkilenmektedir²³⁷.

AB koşulluluğunun işleyişinde önemli bir faktör Birliğin inandırıcılığıdır. AB'nin aday ülkelerin gerekli koşulları karşılamaması durumunda üyelik vermeyeceği konusundaki uyarılarının inandırıcılığı kadar, koşullar karşılandığında genişleme sürecini tamamlayacağına ilişkin vereceği sözlerin inandırıcılığı da önem taşımaktadır. Ancak uygulamada AB'nin inandırıcılık düzeyinin aday ülkelere göre değişiklik gösterebildiği görülmektedir. Aday ülkelerin genişleme süreci boyunca AB'den aldığı sinyaller, Birliğin aday ülke nezdindeki inandırıcılığını doğrudan etkilemektedir. Bu sinyaller resmi düzeydeki AB politikaları yoluyla verilebileceği gibi gayriresmi düzeydeki etkileşimler veya tek tek üye ülkelerin ortaya koyduğu yaklaşımlar yoluyla da verilebilmektedir. AB'nin genişlemenin değişik aşamalarında aday ülkelere ilişkin olarak alacağı kararların oybirliğini gerektirmesi hem AB kurumlarından hem de üye ülkelere gelecek sinyallerin inandırıcılık açısından

²³⁶ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, s. 13.

²³⁷ Grabbe, 1999, s. 8.

taşıdığı önemi artırmaktadır. Bununla birlikte iç konsensüsü yansıtması açısından kurumsal düzeydeki sinyallerin daha belirleyici olduğu söylenebilir²³⁸.

Olli Rehn²³⁹, Financial Times gazetesinde yayınlanan bir makalesinde genişlemeyi AB'nin yumuşak gücünün önemli örneklerinden ve en başarılı politikalarından birisi olarak nitelendirirken koşulluluğun bu politikanın merkezinde olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda koşulluluğun işleyişi için inandırıcılığın şart olduğunu vurgulamıştır. Rehn'e göre; inandırıcılık için aday ülkelerin uzun süre alsa da gerçek anlamda AB'ye katılma şansları olduğundan emin olmaları gerekmektedir. Ancak bu şekilde liderler halkı AB koşullarını karşılamak için gerekli olan büyük çabanın gerekliliğine inandırabilirler. Aday ülkelerin AB'ye katılım süreçlerinde her küçük adım, aday ülkelerde Avrupa gündemine devam edilmesi gerektiğine olan inancı artıracaktır.

Yine aynı doğrultuda Rehn²⁴⁰ 4 Ekim 2006'da Ankara'ya ziyaretinde yaptığı bir konuşmada, yeni taahhütler konusunda temkinli olunması ve aday ülkelerin AB'ye katılım sürecinin dikkatli ve aşamalı bir şekilde yürütülmesi gerektiğini belirtirken mevcut taahhütlere bağlılığın korunmasının önemini vurgulamıştır. Uluslararası alanda verilen sözlerin tutulmasının, diğer bir deyişle "pacta sunt servanda" kuralının, Avrupa'nın temel ilkelerinden birisi olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca AB'nin aday ülkeler üzerindeki etki gücünün ancak inandırıcı bir Avrupa perspektifi ile bütünleşen bir koşulluluk anlayışı ile sağlanabileceğini belirtmiştir.

Aday ülkelerin siyasi elitleri, ülkelerinde siyasi koşulluluğun gerektirdiği köklü dönüşümleri gerçekleştirirken bazı riskleri de kabul etmektedirler. Demokratikleşme süreci aday ülkelerde geleneksel siyasi dengeleri bozabilmektedir.

²³⁸ Antoaneta Dimitrova, "Europeanization and Civil Service Reform in Central and Eastern Europe", *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ed. Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, Cornell University Press, Ithaca, 2005, ss. 72-73.

²³⁹ Olli Rehn, "Brussels must offer the Balkans a credible future", *Financial Times*, 03.04.2006, <http://proquest.umi.com/pqdweb?index=2&did=1014339601&SrchMode=1&sid=1&Fmt=3&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1265499112&clientId=42977> (23.05.2008), s. 15,

²⁴⁰ Olli Rehn, "Europe's Next Frontiers", *Lecture at Bilkent University*, 04.10.2006, Ankara, http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_6320_en.htm (23.05.2008).

Örneğin liberal demokrasi ve ekonomiye geçiş süreçlerindeki yapısal değişimlerin siyasi dengeleri iktidarı elinde bulunduran siyasi elitlerin aleyhine değiştirme olasılığı bulunmaktadır. Bu açıdan siyasi koşullara uyum sürecinde siyasi karar vericilerin riskler/fırsatlar ve fayda/maliyetler konusundaki değerlendirmeleri önem taşımaktadır. Bu noktada siyasi karar vericilerin ödülün büyüklüğü ve inandırıcılığı konusunda şüpheleri bulunmaması gerekmektedir. Doğuya genişleme sürecinde ödülün inandırıcılığının genel olarak yüksek olması, değişimin getirebileceği risklere rağmen ODAÜ’de önemli adımlar atılmasını sağlayan temel bir faktör olarak değerlendirilmektedir²⁴¹.

2.2.5 İç Uyum Maliyetleri ve Veto Oyuncuları

Avrupa’da sınırlar gittikçe geçirgen hale gelirken, ulusal ve uluslararası siyasi alanlara birbirinden izole şekilde bakmak zorlaşmaktadır. Kurumsal açıdan aktörlerin tercihlerini şekillendiren ulusal normlar, uluslararası normların etki derecesinin belirlenmesinde rol oynamaktadır. İç yapı ise, temel aktörleri ve bunların ülkesel düzeydeki farklılıklarını belirlemektedir. Böylece hem ulusal normlar hem de iç yapı, ulusal düzeydeki sonuçları etkileyen ara değişken işlevi görmektedirler²⁴². Bu açıdan bakıldığında ulusal ve AB düzeyindeki etkileşimlerin çok yoğun bir şekilde yaşandığı AB’ye katılım sürecinde aday ülkelerdeki iç koşullar, koşulluluğu etkileyen önemli bir faktör olarak dikkati çekmektedir.

Literatürde koşullara bağlanmış inandırıcı AB üyeliği perspektifinin, AB’nin üçüncü ülkelerde iç değişimi teşvik etmesinin temel yollarından birisi olduğuna dair kapsamlı bir görüş birliği bulunmaktadır. Bununla birlikte inandırıcı koşulluluk AB’nin başarısı için gerekli ama yeterli olmayan bir değişken olarak değerlendirilmektedir. Çünkü AB koşulluluğunun etkili olabilmesi için aday ülkelerdeki iç koşulların da elverişli olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, siyasi koşulluluğun etkinliği AB kaynaklı faktörlerin ve ulusal faktörlerin etkileşimine

²⁴¹ Ali Resul Usul, “Avrupa Birliği’nin Demokrasi/Siyasi Şartlılığında Çekme-İtme Dengesi ve Bu Dengenin Bozulması”, *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 5, No. 17, 2008, s. 115.

²⁴² Checkel, 1999c, s. 84.

dayalıdır. Bu bakış açısından hareketle, Schimmelfennig²⁴³ siyasi koşulluluğun başarısını üç temel faktöre bağlamaktadır: (i) ilgili ülkeye AB üyeliği teklifinin koşullu olarak sunulması (ii) AB'nin genişleme kararlarının normatif tutarlılığı (iii) siyasi olarak uyum maliyetlerinin düşük olması.

Bu kapsamda dış teşvik modelinin vurguladığı temel faktörlerden bir tanesi, iç uyum maliyetleridir. Koşulluluğun etkinliği üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olan bu faktör, aday ülkenin AB'nin koşullarını kabul etmesi halinde ortaya çıkacak siyasi ve güç konularına ilişkin maliyetlere işaret etmektedir²⁴⁴. Dış teşvik modeli, AB kurallarının benimsenmesinin her durumda maliyetli olduğunu varsaymaktadır. Çünkü böyle olmasaydı kurallara uyumun AB koşulluluğu olmaksızın gerçekleşmesi beklenirdi. Bu model, koşulluluğun daha çok hükümetlerarası pazarlıklar yoluyla işlediğini varsaydığından, aday ülke hükümeti için AB'nin koşullarını karşılamının yaratacağı siyasi maliyetler üzerinde durmaktadır. Bu maliyetler, AB koşullarının aday ülkenin güvenliğini ve bütünlüğünü, hükümetin ulusal güç tabanını, gücün korunmasını sağlayan temel siyasi uygulamaları olumsuz etkilemesi durumunda artış göstermektedir. Bu bağlamda; iç maliyetler ne kadar düşük olursa AB koşulluluğunun da o kadar etkili olacağı varsayılmaktadır²⁴⁵.

AB koşullarının karşılanmasının aday ülkede hükümet ve diğer aktörler için ortaya çıkardığı uyum maliyetleri, AB ödülllerinin getireceği fayda ile dengelenmektedir. Bu durumda siyasi aktörler, AB'nin sunduğu ödüllerin maliyetleri karşılayıp karşılamadığını hesap edeceklerdir. Diğer bir deyişle iç uyum maliyetlerinin büyüklüğü koşulların karşılanıp karşılanmayacağı konusunda belirleyici olacaktır. İç uyum maliyetleri çok yüksek olduğunda, inandırıcı teşvik unsurlarının bulunduğu hallerde dahi koşulluluğun etkinliği zarar görmektedir. Ancak katılım müzakerelerinin açılması ya da kapanması öncesindeki süreçlerde

²⁴³ Frank Schimmelfennig, "EU Political Accession Conditionality after the 2004 Enlargement: Consistency and Effectiveness", *Journal of European Public Policy*, Vol. 15, No. 6, 2008, ss. 918-921.

²⁴⁴ Schimmelfennig, Engel and Knobel, 2006, s. 59.

²⁴⁵ Frank Schimmelfennig, Stefan Engert and Heiko Knobel, "Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 41, No. 3, 2003, s. 499.

aday ülkeler büyük ama daha kısa vadeli gördükleri iç maliyetlere rağmen uyum sağlamayı tercih edebilmektedirler²⁴⁶.

AB kurallarının aday ülke hükümeti tarafından kabul edilip uygulandığı düşünüldüğünde, koşulluluğun etkinliği açısından hükümetin ve onu etkileyen diğer aktörlerin tercihleri önemli bir faktör olarak dikkate alınmalıdır. Bu aktörler, ulusal politika kapsamında uyum sürecini destekleyici veya veto edici roller oynayabilmektedirler. Bunlar, AB'nin aday ülkeler üzerindeki etkisi bakımından aracı faktörlerdir. George Tseblis²⁴⁷ “veto oyuncularını” (veto players); “*statükonun değişimi için onayı gereken bireysel veya kolektif aktörler*” şeklinde tanımlamıştır. Veto oyuncularının arttıkça statükonun değişimi de zorlaşmaktadır. Schimmelfennig ve Sedelmeier²⁴⁸, koşulluluğa ilişkin değerlendirmelerinde Avrupalılaştırma literatürüne paralel bir şekilde veto oyuncularını ile iç maliyetler faktörünü bütünleştirmektedir. Bu bağlamda; AB koşullarının benimsenmesi kendileri için maliyet yaratan veto oyuncularının sayısının artışı dikkate almakta ve şöyle bir önermede bulunmaktadırlar: “uyum dolayısıyla kendileri için net maliyet (fırsat maliyeti, refah ve güç kaybı) oluşan veto oyuncularının sayısı arttıkça, koşulların benimsenmesi olasılığı azalmaktadır”.

Bu kapsamda iç yapıdaki siyasi elitlerin rolü de önem kazanmaktadır. AB koşulluluğuna ilişkin karar alma süreçlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen bu elitler, uyumu destekleyip kolaylaştırabilecekleri gibi veto oyuncularını olarak uyumun zorlaşmasına da yol açabilmektedirler. Siyasi elitlerin AB taraftarı veya Avrupa şüpheli çizgileri de yaklaşımlarının belirlenmesinde etkili olmaktadır.

2.2.6 Meşruiyete İlişkin Değerlendirmeler

Kurala uygun davranış, farklı sebeplere dayalı olabilmektedir. Üç temel sebep; (1) cezalandırılma korkusu veya zorlama, (2) fayda-maliyet hesaplamaları,

²⁴⁶ Schimmelfennig, 2008, ss. 920-921.

²⁴⁷ George Tsebelis, “Veto Players and Institutional Analysis”, *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Vol. 3, No. 4, 2000, s. 442.

²⁴⁸ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, ss. 16-17.

(3) normun bağlayıcı olarak kabul edilmesidir. İlk ikisinde kurallara uyum, belli bir durumun koşullarına cevap olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle uyumu şekillendiren korku veya maddi ödülün ortadan kalkması halinde uyum düzeyinin düşmesi riski ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsünde ise, kuralın veya sosyal düzenin doğruluğuna olan inanç uyumu sağlamaktadır. Burada uyum duruma bağlı olarak değil daha çok meşruiyete bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Meşruiyet, sosyolojik kurumsalcılık temelli uygunluk mantığı ve sosyal öğrenme modeli ile yakından ilişkili bir faktördür. Meşruiyet, aktörlerin bir sosyal düzene ya da kurala uyum sağlama ve uygun davranma konusunda karar verirken yaptığı hesaplamaları etkilemektedir. Bu açıdan ulusal veya uluslararası, resmi veya resmi olmayan tüm sosyal kurumlar açısından son derece önemlidir. Aktörlerin bir kurala ya da kurumun gereklerine uygun davranılması gerektiğine dair normatif inançları ve kurum konusundaki algılamaları meşruiyet açısından belirleyicidir. Çünkü bunlar, aktörün çıkarlarını nasıl tanımladığını ve sonuçta davranışlarını nasıl şekillendirdiğini etkilemektedir. Bu perspektiften bakıldığında, meşruiyet oldukça öznel bir nitelik taşımaktadır²⁴⁹.

AB koşulluluğu örneğinde, AB normlarını benimseyen aday ülkelerin kendilerini bu normlarla özdeşleştirmeleri ve bunları kabullenmeleri için hem koşulları hem de koşulluluk sürecini meşru algılamaları gerekmektedir. Bu yöndeki algılamalar uygunluk mantığı çerçevesinde önem taşımaktadır. Diğer taraftan, meşruiyet kuralların niteliği, oluşturulma ve hedef ülkelere aktarılma biçimleri ve prosedürleri ile de yakından ilgilidir. Thomas Franck'in deyişiyle²⁵⁰; her ne kadar bir topluluğa üye olma isteği o topluluğun kurallarına uygun davranışı teşvik etse de, kuralların iletilme biçiminin açıklığı, bu kuralların oluşturulma ve uygulanma süreçlerindeki bütünsellik ve kavramsal uyum da önem taşımaktadır. Bu açıdan meşruiyet sağlanması kurallara gösterilecek saygı bakımından belirleyicidir.

²⁴⁹ Ian Hurd, *After Anarchy Legitimacy and Power in the United Nations Security Council*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2007, ss. 8, 12.

²⁵⁰ Thomas M. Franck, *The Power of Legitimacy Among Nations*, Oxford University Press, Oxford, 1990, s. 38.

Franck, meşruiyet sahibi kural ya da kural yapıcı kurumların ilgili aktörler üzerinde uyum yönünde çekim gücü yarattığını, çünkü ilgili aktörlerin söz konusu kural veya kurumların genel olarak kabul gören haklı bir süreç ile ortaya çıktığına ve işlediğine inandığını vurgulamaktadır²⁵¹. Dış teşvik modeli açısından önem taşıyan bir faktör olan belirlilik, meşruiyet açısından da önem taşımaktadır. Ancak burada ödül ile bağlantısı yerine kuralın kendi çekim gücü ile bağlantısı üzerinde durulmaktadır. Belirlilik için minimum koşul, kuşkusuz AB'nin ilgili alanda kurallarının olmasıdır. Ancak kural olsa dahi, bunların muğlak bir şekilde tanımlanması veya tutarsız bir şekilde uygulanması kuralların çekim gücünü azaltmaktadır. Eğer üye ülkeler, ilgili kuralı genel olarak kabul etmezler ve tutarlı bir biçimde uygulamazlarsa kuralın aday ülkeleri uyuma yöneltme kapasitesi zarar görmektedir. Ayrıca bir kural, ilgili topluluğun kurucu değerleri ve normlarına bağlı olduğu ve meşru bir kural oluşturma sürecinin sonucu olduğu ölçüde meşruiyeti artmaktadır.

Üye olmayan ülkeler, AB'nin kural oluşturma süreçlerine katılamamaktadır. Bu durum AB kurallarının üye olmayan ülkelere bir çeşit dış dayatma olarak değerlendirilmesi olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Aynı sebeple, AB kurallarının bu ülkelere nasıl iletildiği ve aktarıldığı da önem kazanmaktadır. AB'nin, ilgili aday ülkenin ihtiyaç ve kaygılarını hiçbir şekilde dikkate almaksızın, bu ülkeden Birliğin oluşturduğu kuralları benimsemesini talep etmesi meşruiyet sorununu artırabilmektedir. Ancak istişare süreci içerisinde kuralların ilgili ülkenin özel ihtiyaç ve kaygıları dikkate alınacak şekilde yorumlanması ve uygulanması, ayrıca taleplerin daha üst ilkeler ve genel uluslararası standartlarla ilişkilendirilmesi dayatma algılamalarını yumuşatacaktır²⁵². Bu yaklaşım, Checkel'in sosyal öğrenme modelleri içerisinde vurguladığı “*savlara dayalı inandırma*” (*argumentative persuasion*) yöntemi ile örtüşmektedir. Checkel'e göre; diğer aktörü bir kuralı benimsemesi konusunda inandırmaya çalışan aktör, doğrudan talep etmek ya da ders vermek yerine istişare ederek kurallarını aktarırsa bu tür bir yöntem daha etkili olacaktır²⁵³.

²⁵¹ Franck, ss. 24, 49.

²⁵² Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, ss. 18-19.

²⁵³ Checkel, 2001, s. 563.

Christophe Hillion²⁵⁴ ise; meşruiyete ilişkin değerlendirmeleri esasen hukukun üstünlüğü ile bağlantılı bir konu olarak görmektedir. Burada önemli olan sürecin ne ölçüde tahmin edilebilir prosedürlere ve açıkça tanımlanmış kurallara bağlı olduğudur. Diğer bir deyişle AB'nin katılım koşullarını nasıl tanımladığı ve izlediği yöntem ve prosedürler önem taşımaktadır. Beşinci genişleme süreciyle birlikte Birliğe katılımın koşulları ve araçları önceki genişlemelere kıyasla çok daha fazla kurumsallaşmıştır. Bu durum, gerekli koşullar karşılandığında üyeliğin gerçekleşeceğine dair aday ülkelerin beklentilerini artırmaktadır.

Ancak Hillion'a göre; koşulların gelişimi süreci kesin olarak tahmin edilebilir kılmamıştır. Bu koşullar AB Konseyi tarafından, AT ve AB Antlaşma hükümlerine dayanarak ancak Antlaşma hükümlerinin dışında geliştirilmiş ve genişleme hız kazandıkça düzenli olarak bazı ayarlamalar yapılmıştır. Kopenhag kriterlerinin açık bir biçimde katılım koşulları olarak Antlaşmalarda tanımlanmaması, bunun yerine özellikle Avrupa Komisyonu'nun AB Konseyi'nin de onayını gerektiren tanımlamaları ile şekillenmesi, süreci üye devletlerin müdahalelerine oldukça açık hale getirmektedir. Bu şekilde koşullar bakımından "sürekli bir revizyon ve adaptasyon" ortamı ortaya çıkmaktadır. Bu ortam, Birliğe süreç bakımından önemli bir hareket alanı sağlarken, aday ülkeler içinse artan bir belirsizlik ve rahatsızlık yaratmaktadır. Yapılan revizyonlar, Komisyon'un deyişle aday ülkelerin doğasından ve sayısından kaynaklansa da aday ülkeler açısından sürecin belirsizleşmesine yol açmaktadır. Bu durum, meşruiyet ile ilgili eleştirileri artırırken koşulların bazen aday ülkelere farklı şekillerde uygulandığı iddialarını da gündeme getirmektedir²⁵⁵.

AB siyasi koşulluluğu, genellikle tek bir devlet tarafından uygulanan koşulluluğa nazaran daha kabul edilebilir ve meşru görülmektedir. Bu şekilde tek başlarına üye devletlerin sorumluluğu da azalmaktadır. Örneğin siyasi koşulluluk

²⁵⁴ Christophe Hillion, "Enlargement: A Legal Analysis", *Accountability and Legitimacy in the European Union*, Ed. A. Arnall and D. Wincott, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 402.

²⁵⁵ Hillion, 2002, ss. 402, 405, 408.

gereği bir aktöre yönelik yardımların kesilmesi ya da azaltılması durumunda üye devletler kendi başlarına sorumluluk altına girmek istemeyebilmektedir. Bu durumda ilgili kararın AB bünyesinde verilmiş olması üye devletleri rahatlatmaktadır. Diğer taraftan, AB tarafından uygulanan siyasi koşulluluk uzun yıllar boyunca AB'nin kendi demokrasi açığı ve kendine ait bir haklar bildirgesi olmadığı gerekçesi ile eleştirilmiştir²⁵⁶. 2000 yılında kabul edilen ve AB vatandaşlarının sivil, siyasi, sosyal ve ekonomik haklarını ortaya koyan “AB Temel Haklar Şartı” bu eleştirileri bir ölçüde bertaraf edecek niteliktedir. Şart, Lizbon Antlaşması'nın 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe girmesi ile birlikte bağlayıcılık kazanmıştır.

AB'nin üyelik için ortaya koyduğu koşullar, bazı durumlarda üye ülkelerden beklenenlerin çok daha ötesinde olabilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda üye ülkeler için geçerli olabilen bazı politika ve önlemlere katılmama hakkı aday ülkeler açısından söz konusu olamamaktadır. Esasen aday ülkeler ile gerçekleştirilen müzakere sürecinde aday ülkeler için gerçek anlamda çok az müzakere olanağı bulunmaktadır. Aday ülkelerin koşulları üyelik öncesinde, eksiksiz bir biçimde karşılaması beklenmektedir. Ancak sonuçta AB'nin üyelik kararını kesin olarak vereceği konusunda aynı ölçüde sıkı bir taahhüt söz konusu olmayabilmektedir. AB'nin yaklaşımları zaman zaman aday ülkelerde çifte standart kaygılarına yol açarken, bu kaygılar iç siyasi tartışmalara yansımaktadır²⁵⁷. Bu noktalardan hareketle Checkel, genişleme sürecinde AB'yi “hegemonik bir aktör” olarak değerlendirmektedir²⁵⁸.

Kopenhag kriterlerinin genel niteliği, aday ülkelerin bu kriterleri karşılamaya gerçekten ne kadar yaklaştığı ile ilgili farklı yorumlara neden olabilmekte ve iç tartışmalarda AB'nin yaklaşımı ilgili aday ülkenin ulusal koşullarını anlamamasının sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. Örneğin Meciar hükümeti döneminde Slovak siyasi elitlerinin bu yönde iddiaları olmuştur. Bu dönemde siyasi elitler, AB'nin farklı türlerdeki demokrasileri birbirinden ayırması gerektiğini, AB'nin kendi

²⁵⁶ Smith, 1997, s. 5.

²⁵⁷ Grabbe, 1999, s. 7.

²⁵⁸ Checkel, 2000.

üye devletleri arasında bile farklı uygulamalar olabildiğini vurgulayarak aslında Slovakya'nın AB'nin siyasi normlarından çok da uzak olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda Meciar hükümeti AB'nin politikalarının meşruiyetini sorgulamış ve AB konusu ulusal tartışmalarda bir “siyasi maç” havası kazanmıştır²⁵⁹.

AB koşulluluğu bağlamında meşruiyet açısından değinilmesi gereken diğer bir tartışma, koşulluluğun zorlama veya gönüllü adaptasyon olarak ele alınmasıdır. Koşulluluğun salt zorlayıcı bir dayatma süreci ya da gönüllü adaptasyona dayalı norm aktarımı olarak görülmesi kuşkusuz meşruiyete ilişkin değerlendirmeleri etkileyecektir. Zorlama, bir aktörün diğer bir aktörün normalde yapmayacağı birşeyi dayatmasını içermekte ve bu açıdan iki aktör arasında bir anlamda çatışmaya dayalı bir ilişki ortaya çıkarmaktadır. Zorlamanın en önemli etkisi, ilgili aktörün yapabileceği gönüllü seçimleri kısıtlamasıdır. Uyumun gönüllü olması durumunda ise davranışın alternatif davranışlar içerisinde seçilmesi söz konusudur. Ancak her alternatif eylem gönüllü seçim olmayabilir. Bazı durumlarda alternatif eylemin etkisi zorlamaya benzer bir etki yaratabilir²⁶⁰.

Koşulluluğu bir zorlama ya da gönüllü uyum aracı olarak gören farklı yaklaşımlardan söz edilebilir. Bir taraftan, AB ile aday ülke arasındaki ilişkinin her iki tarafın gönüllülüğüne dayanan bir ilişki olmasının zorlayıcı unsuru hafiflettiği ileri sürülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, her aday ülkenin AB'ye üye olmama ve koşulluluğa uyum sağlamama seçeneği bulunmaktadır. Ayrıca AB koşulluluğunun “ödül yoluyla pekiştirmeye” dayalı olması ve doğrudan cezalandırma içermemesi de gönüllülük unsurunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftansa, AB ile aday ülke arasındaki asimetric güç ilişkisinin koşulluluğa zorlayıcı bir boyut kattığı vurgulanmakta ve böyle bir ilişkide ödüllerin verilmemesinin de daha zayıf olan taraf üzerinde bir zorlama oluşturduğu ileri sürülmektedir. Buna göre katılım sürecinin zorlayıcı olmaması ve AB ile aday ülke arasındaki ilişkinin gönüllü olması, uyum sürecinin hiçbir zorlama içermediği anlamına gelmemektedir. Ayrıca bir

²⁵⁹ Grabbe, 1999, s. 8.

²⁶⁰ Hans Agne, “European Union Conditionality: Coercion or Voluntary Adaptation?”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 8, No. 1, 2009, ss. 8-9.

ülkenin AB üyeliğinden vazgeçmesi doğrudan AB'nin cezalandırıcı bir eylemine yol açmasa da, ülkenin kendi iç koşullarından dolayı ya da diğer uluslararası faktörlerden dolayı kendisi için maliyetli olabilmektedir. Bu noktalar dikkate alındığında zorlama ve gönüllü tercih kavramsal olarak birbirinden farklı da olsa AB koşulluluğunun uygulanması bağlamında birlikte işledikleri düşünülebilir. Böyle bir bakış açısı, koşulluluğa uyum sürecinde zorlayıcılık ve gönüllülük unsurunu birarada değerlendirmektedir²⁶¹.

2.2.7 Zamansallık

Genel olarak tüm siyasi süreçlerde zaman boyutu bulunmakta ve açık veya üstü örtülü biçimde zamansal kural ve araçlar kullanılmaktadır. *Zamansallık/zaman faktörü (temporality)* siyaset kuramı açısından yeni bir konu olmasa da analizlerde çok fazla üzerinde durulmadığı görülmüştür. Özellikle AB yönetişimi ile bağlantılı olarak zamansallık faktörüne ilişkin analizlerin yetersizliğine çeşitli çalışmalarda dikkat çekilmiştir²⁶². Bu doğrultuda AB yönetişimine ilişkin çalışmalara zaman boyutunun katılması gereği vurgulanırken²⁶³, AB genişleme politikası ve araçları da aynı çerçevede ele alınmaya başlanmıştır²⁶⁴. Bu kapsamda zamansallık AB koşulluluğuna etki eden bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

²⁶¹ Agne, ss. 10-16.

²⁶² Örnek olarak bkz. Magnus Ekengren, *The Time of European Governance*, Manchester University Press, Manchester, 2002; Jan-Hinrik Meyer-Sahling, "Time and European Governance: An Inventory", *Paper presented at the Biennial Conference of the European Studies Association, Panel 'The Temporality of Europeanisation and Enlargement'*, Montreal/Canada, 17 – 20 May 2007, <http://aei.pitt.edu/8017/> (18.05.2009) ; Klaus H. Goetz, "The EU Timescape: An Emergent Temporal Order", 2007, www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/.../chapter8.pdf (12.11.2008).

²⁶³ Bkz. Klaus H. Goetz, "Territory, Temporality and Clustered Europeanization", *Political Science Series 109*, 2006a, http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_109.pdf (20.12.2009); Klaus H. Goetz, "Temporality and the European Administrative Space", *Paper presented at the Connex Thematic Conference titled Towards a European Administrative Space*, London, 16-18 November 2006b, http://www.mzes.unimannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/research%20groups/crosscutting/Papers_London_Nov2006/Goetz.pdf (22.01.2010).

²⁶⁴ Bkz. Esra LaGro, "The Temporality of Enlargement: Comparing East Central Europe and Turkey", *Paper prepared for the Biennial Conference of the European Studies Association (EUSA), Panel 'The Temporality of Europeanization and Enlargement'*, Montreal/Canada, 17 – 20 May 2007, <http://aei.pitt.edu/7944/01/lagro-e-04h.pdf> (09.07.2009); Graham Avery, "Uses of Time in the EU's Enlargement Process", *Journal of European Public Policy*, Vol. 16, No. 2, 2009, ss. 256-269.

Klaus Goetz²⁶⁵, Avrupalılaşmanın üye ülkeler üzerindeki farklı yakınsama etkileriyle ilgili olarak zamansallık faktörünü incelerken; bu faktörün ülkelerin Birliğe katılımı esnasındaki ulusal siyasi ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve Avrupa bütünleşmesinin bulunduğu aşama ile bağlantılı olarak üye ülkelerin Avrupalılaşma süreçlerini etkilediğini ileri sürmüştür. Goetz²⁶⁶, zaman faktörünü iki farklı boyutuyla ele almaktadır. Bunlar “yönetişim zamanlaması” (time of governing) ve “zaman faktörünü dikkate alan yönetişim”dir (governing with time). *Yönetişim zamanlaması*, yönetimsel veya idari bir eylemin gerçekleştirilmesine ilişkin zamanlama kurallarını temel almaktadır. Bu kapsamda kuralların nasıl ortaya çıktığı ve zaman içerisinde nasıl geliştiği dikkate alınmalıdır. *Zaman faktörünü dikkate alan yönetişim* ise; zaman, sıralama, hız, süre gibi unsurların politika oluşturma süreçlerinde ve yönetim araçları kapsamında kullanılmasıyla ilgilidir. Zaman faktörünün kullanılma biçimi, süreçte esnekliğe veya sınırlamalara yol açabilmektedir. Örneğin politikacıların belirli hedeflere yönelik olarak zamanı nasıl kullandığı zamansallığın bu boyutu ile ilgilidir.

AB’de genişleme yönetişimi ve Avrupalılaşmaya ilişkin kuramsal tartişmalar, zamansallık tartişmalarını da şekillendirebilecek niteliktedir. Rasyonel seçim perspektifinden bakıldığında, zaman faktörü aktörlerin çıkarları doğrultusunda esnek bir biçimde kullanılmaktadır. Böylece, karar alma sürecine katılan aktörlerin birbirinden farklı çıkarlarını maksimize etmeye yönelik bir araç görevi görmektedir (zaman faktörünü dikkate alan yönetişim). Zaman, sıralama, hız ve sreler genişleme tercihlerinin gerçekleştirilmesinde kullanılmaktadır. Burada AB’nin ve üye ülkelerin tercihleri ve çıkarları belirleyici olmaktadır. Müzakere başlıklarının açılıp kapanma zamanı ve sıralaması bu çerçevede deęerlendirilebilir²⁶⁷.

Yapısalcı perspektiften bakıldığında ise, zaman faktörü rasyonel seçimlerden ziyade, uygunluk mantığıyla bağlantılı olarak önem kazanmaktadır. Yönetişim

²⁶⁵ Goetz, 2006a, s. 2.

²⁶⁶ Goetz, 2006b, s. 3.

²⁶⁷ Goetz, 2006b, ss. 6-7.

zamanlaması ve zaman faktörünü dikkate alan yönetim boyutları zamansal bir uygunluk mantığını izlemektedir. Bu bağlamda örgütsel ve düşünsel faktörlere göre şekillenen uygun zaman, sıralama, hız ve süre kavramları ön plana çıkmaktadır. Bu perspektifte zaman faktörü, aday ülkelerin sosyalizasyonu ve AB üyeliğine uygun şekilde hazırlanması amacına hizmet etmektedir. Bu açıdan genişlemenin zamansal yapısının bu süreci kolaylaştıracak şekilde tasarlanması ve aday ülkelerdeki dinamiklerle uyumlaştırılması hedeflenmektedir. Aday ülkelere yönelik sosyalizasyon ve öğrenme mekanizmalarının ulusal zamanlamaların AB'nin beklentileri ile giderek daha uyumlu hale gelmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bu uyumlaştırma sürecinde değişim aktörleri olarak hareket eden aktörlerin etkisi dikkate alınmaktadır²⁶⁸.

Zaman faktörünün kullanım biçimi genişleme dalgalarına hatta aday ülkelere göre farklılık gösterebilmektedir. AB tüm genişleme dalgalarında edindiği tecrübeleri daha sonraki genişleme süreçlerine aktarmaktadır. Bu açıdan 2004 ve 2007 yıllarında gerçekleşen beşinci genişleme sürecinde önceki genişlemelerden edinilen tecrübelerin de etkisiyle farklı bir yönetim modeli geliştirilmiştir. Aday ülkeler için yeni bir yol haritası anlayışı oluşturan ve koşulluluğu daha sistematik hale getiren bu modelde zaman faktörü önem kazanmıştır.

Örneğin müzakerelerin açılabilmesi için aday ülkelerin Kopenhag siyasi kriterlerini karşılaması gerekmektedir. Bu kural, Birliğin genişleme politikasına ilişkin zamansal bir kuraldır (yönetişim zamanı) ve zaman faktörünün siyasi koşulluğa uyum açısından önem kazanmasına yol açmaktadır. Uygunluk mantığı çerçevesinde düşünüldüğünde, bu kural aday ülke ile müzakerelere başlanabilmesi için söz konusu ülkenin belli bir demokratik olgunluğa erişmiş olması beklentisi ile bağdaştırılabilir. Rasyonel seçim temelli bir perspektifle bakıldığında ise, siyasi koşulları karşılamanın öznel niteliği de gözönünde bulundurularak, bu zamansal kuralın AB'ye kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceği bir araç sağladığı düşünülebilir.

²⁶⁸ Goetz, 2006b, ss. 7-8.

Sürekli gelişim içerisinde dinamik bir yapıda olan AB'nin aday ülkeler için devamlı hareket eden bir hedef olması, genişlemenin ve koşulluluğun zamansal niteliğini kuvvetlendirmektedir²⁶⁹. Genişleme süreçlerinde, katılım takvimi ve zamanlamalara ilişkin kurallar AB tarafından kontrol edilmektedir. AB üye ülkeleri ile aday ülkeler arasındaki güç dağılımına paralel bir biçimde zaman faktörünün parametrelerini belirleyen taraf AB olmaktadır. Bu açıdan zaman faktörü, asimetrik güç ilişkisi çerçevesinde şekillenmektedir²⁷⁰.

Zaman faktörünün AB koşulluluğunu etkileyen önemli bir boyutu, "zamanlamanın tutarsızlığı"dır. Nathalie Tocci²⁷¹ tarafından dile getirilen bu tutarsızlık sorunu, aday ülkelere beklenen reformların kısa ve orta vadede gerçekleştirilmesi gerekirken, aday ülkelere sunulan en önemli ödülün, yani üyeliğin, uzun vadede gerçekleşmesidir. Bu bakımdan süreç aday ülkeler için öncelikle gerçekleştirilmesi gereken yükümlülüklerle yüklü iken, ödülün alınması ancak sürecin sonunda mümkün olmaktadır. Bu noktada uzun vadede yaşanabilecek gelişmelerin tahmin edilemezliği reform sürecindeki şevki azaltma riskini taşımaktadır. Zamanlamanın tutarsızlığı, aday ülkeleri reformları ödülün yaklaştığı zamana ertelemeye yönlendirebilmektedir. Böyle bir durum, özellikle reformlar aday ülke açısından riskli görüldüğünde söz konusu olabilmektedir.

Diğer taraftan, genişleme süreci boyunca koşulluluğun uygulanmasında zaman faktörü açısından önemli bir konu AB'de, üye ülkelerde ve aday ülkelerdeki yaklaşımların uyumlu bir şekilde seyretmesidir. Avrupalılaşıma, birörnek ya da doğrusal bir süreç olmayıp inişli çıkışlı interaktif bir süreçtir. Bu süreçte Avrupa düzeyi ve ulusal bağlam arasındaki uyum veya uyumsuzluk önemli bir değişkendir. Bu değişkeni dikkate alan Atila Eralp²⁷², zaman faktörünün Avrupa bütünleşmesinin dinamikleri ile ulusal bağlamdaki gelişmeler arasındaki yakınlaşma ve farklılaşmaya

²⁶⁹ LaGro, 2007, s. 6.

²⁷⁰ Avery, 2009, s. 267.

²⁷¹ Nathalie Tocci, "Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?", *South European Society & Politics*, Vol. 10, No. 1, 2005, ss.73-83, s. 78.

²⁷² Atila Eralp, "The Role of Temporality and Interaction in Turkey-EU Relationship", *New Perspectives on Turkey*, No. 40, 2009, ss. 150-151.

dayalı olduğu görüşündedir. Zaman faktörü AB ile aday ülke arasındaki etkileşimler açısından belirleyicidir. Bu faktör Avrupa ve aday ülkedeki hükümet ve hükümet dışı aktörler arasındaki ilişkilerin kalitesi ve yoğunluğunu etkilemektedir.

2.2.8 AB ile Özdeşleşme ve Ulusal Rezonans

Aday ülkeler, AB'nin temsil ettiği devletler topluluğunun kolektif kimliğini, değerlerini ve normlarını paylaştığı, bu topluluk tarafından tanınmayı ve ona dahil olmayı istedikleri ölçüde, AB'nin kurallarını benimsemeleri daha kolay olacaktır. Bu doğrultuda aday ülkede hükümetin ve toplumun kendini AB ile özdeşleştirmesinin, AB kurallarını benimseme olasılığını artırdığı varsayılmaktadır. Ayrıca sosyal öğrenme perspektifinden bakıldığında, *aday ülkelerin norm transferi konusunda inandırılmasını kolaylaştıran veya engelleyen ulusal faktörler* ön plana çıkmaktadır. Schimmelfennig ve Sedelmeier bu faktörleri “*ulusal rezonans*” kapsamında ele almaktadır²⁷³.

İlk olarak, eğer bir alanda ulusal kural yoksa ya da mevcut kurallar bir kriz veya ciddi bir politika başarısızlığı nedeniyle ulusal alandaki meşruluğunu kaybetmişse, o alanda dış kaynaklı yeni bir kuralın benimsenmesi daha kolay olacaktır. Diğer bir deyişle, bu koşullar altında aday ülke yeni normlara daha açık olacaktır. Yine aynı şekilde AB kuralları mevcut ve geleneksel kurallarla bağlantılı ise veya AB kurallarının dayandığı ilkeler, ilgili ülkede uygun görülen politika anlayışlarıyla örtüşüyorsa, bu kuralların benimsenmesi daha kolaydır. Diğer taraftan, AB kurallarının ulusal alanda büyük ölçüde meşru kabul edilen kurallarla çelişmesi, aday ülkenin Birliğin kurallarını kabullenmesini zorlaştırmaktadır. Bu durumda ulusal rezonans arttıkça AB kurallarının benimsenmesinin daha kolay olacağı varsayımında bulunmaktadır²⁷⁴.

Checkel, ulusal rezonansı “kültürel uygunlukla” (cultural match) ifade etmektedir. Kültürel uygunluğu, bir uluslararası normun söylemlere, hukuki sisteme

²⁷³ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, ss. 19-20.

²⁷⁴ Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005, ss. 19-20.

ve bürokratik kurumlara yansıdığı şekliyle ulusal normlara yakınlığı olarak tanımlamaktadır. Checkel, dış kaynaklı kurallar ile ulusal uygulamalar arasındaki “kültürel uygunluğun” kuralların ulusal alana yayılmasının (diffusion) şekli ve düzeyi açısından belirleyici olduğunu belirtmektedir. Buna göre; uluslararası norm ile ulusal norm arasında kültürel uygunluk olduğunda, diğer bir deyişle uluslararası normların tarihsel olarak yapılanmış olan ulusal normlara kolay uyarlanabilir olması durumunda uluslararası normun iç alana yayılması daha hızlı gerçekleşmektedir. Yayılma (diffusion) normların, süreçlerin, düşüncelerin ve bilginin bir toplumdaki veya bölgeden diğerine aktarılması anlamına gelmektedir²⁷⁵.

Uluslararası norm transferleri açısından yine ulusal rezonans faktörüne dikkat çeken Andrew P. Cortell ve James W. Davis²⁷⁶, uluslararası normun ulusal etkisinin işareti olarak ulusal söylemlere, devlet kurumlarına ve politikalarına yansımalarının gözönünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Bir uluslararası norm, devlet aktörleri veya sosyal aktörler tarafından ulusal söylemlere taşınabilmekte ve çoğunlukla politikalarda değişikliğe gidilmesi talebini içermektedir. Uluslararası normu savunan aktörler, bu normu kurumsal veya politika değişikliğinin gerekliliğini savunmak ya da diğer aktörlerin tercihlerinin meşruiyetini sorgulamak için gündeme getirirler. Uluslararası normun ulusal yasalara ve prosedürlere aktarılmasından sonra devlet kurumlarına ve politikalarına yansımaları da mümkün olmaktadır. Cortell ve Davis, bu tür bir sonucun elde edilebilmesinin söz konusu normun ulusal normlara uygunluğu (domestic salience) ile bağlantılı olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda özellikle, her ne kadar öznel nitelik taşısa da söylemler önemli bir göstergedir. Çünkü iç söylemler kurumlar veya politikalardaki değişiklikler öncesinde veya esnasında değişimin nedenleri ve bunlara nasıl yaklaşıldığı ile ilgili ipuçları ortaya koymaktadır²⁷⁷.

²⁷⁵ Checkel, 1999c, ss. 85-87.

²⁷⁶ Andrew P. Cortell and James W. Davis, “Understanding the Domestic Impact of International Norms: A Research Agenda”, *International Studies Review*, Vol. 2, No. 1, 2000, ss. 70-71.

²⁷⁷ Cortell and Davis, ss. 70-71.

2.3 AVRUPA BİRLİĞİ'NE ADAYLIK SÜRECİNDE SİYASİ KOŞULLULUK VE ELİTLER

2.3.1 Demokratikleşme Aracı Olarak Siyasi Koşulluluk

Koşulluluk, ne uluslararası ilişkiler ne de genel olarak insan ilişkileri açısından yeni bir olgu değildir. Bununla birlikte kavramsal olarak uluslararası ilişkiler literatürüne dahil olması göreceli olarak yeni sayılmaktadır. Soğuk Savaşın sonuna kadar koşulluluğa ilişkin akademik çalışmalar uluslararası mali kuruluşların borç verme politikalarına odaklanırken 1990'ların ikinci yarısından itibaren uluslararası ilişkilerde koşulluluğun siyasi boyutuna odaklanan çalışmalar artmaya başlamıştır²⁷⁸. Bu bağlamda demokratikleşmenin uluslararası boyutu önemli bir inceleme konusu haline gelmiştir²⁷⁹.

AB'ye adaylık sürecinde siyasi koşulluluk, AB ile aday ülke arasındaki ilişkinin tek olmasa da önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. AB siyasi koşulluluğunun kapsamlı amaçları ve boyutu, Soğuk Savaşın bitmesinden bu yana demokratikleşme ve demokrasi teşvikinin artan önemi ile bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Soğuk Savaş'ın ardından insan hakları ve azınlık hakları konularında yoğunlaşan uluslararası ilgiye paralel olarak, uluslararası kuruluşlar ve özellikle Avrupa kuruluşları giderek artan bir biçimde siyasi koşulluluk yöntemini kullanmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda, demokratikleşme süreçlerinde uluslararası kuruluşların rolü konusundaki literatür hızla gelişmiş ve bu kapsamda Avrupalılaşıma ve siyasi koşulluluk kavramları sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

²⁷⁸ Angel Angelov, "The Concept of Conditionality and its Application to the Provision of Foreign Aid and the Enlargement of NATO", *Paper presented at the annual meeting of the Cross-Regional Conference for AFP Fellows in Political Science/International Relations/History*, Sinaia, Romania, 23.02.2006, www.allacademic.com (27.12.2007), s. 1.

²⁷⁹ Örnek olarak bkz. G. Pridham, E. Herring, and G. Sanford Ed., *Building Democracy? The International Dimension of Democratization in Eastern Europe*, St. Martin's Press, New York, 1994; L. Diamond, *Promoting Democracy in the 1990s: Actors and Instruments, Issues and Imperatives*, Carnegie, 1995; Laurence Whitehead (Ed.), *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*, Oxford University Press, Oxford, 1996; Jean Grugel, *Democracy without Borders: Transnationalization and Conditionality*, Routledge, London, 1999; G. Pridham, *The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach*, Continuum, London, 2000.

Uluslararası etkilerin demokratikleşmeyi kolaylaştırıcı ve destekleyici bir faktör olduğu düşüncesi oldukça yaygındır. Bu kapsamda AB, üçüncü ülkelerde demokratikleşmeyi teşvik eden önemli uluslararası aktörlerden birisi olarak değerlendirilmektedir²⁸⁰. Uluslararası düzeyde demokrasi teşviki için kullanılan farklı araçlardan söz edilmektedir. Koşulluluk da bunlar arasında yer almaktadır. Bunun dışında kontrol (control), yayılma (contagion), yakınsama (convergence) gibi araçlardan da bahsedilmektedir²⁸¹. Kontrol, “demokratikleşme” adına bir ülkenin siyasi kurumlarının bir başka ülke veya aktör tarafından doğrudan kontrol altına alındığı, genellikle askeri önlemlerin ardından işleyen bir mekanizmadır. İlgili ülkenin ulusal kurumları ve hukuku bir dış aktör tarafından doğrudan müdahale yoluyla değiştirilmektedir²⁸².

Yayılma ise, bir ülke veya ülkeler topluluğunda uygulanan sistemlerin çekici ve gerçekleştirilebilir görüldüğü ölçüde kendi sınırları dışına yayılma eğilimi göstereceği düşüncesine dayanmaktadır. Yakınsama, bazı ülkelerin demokratik kabul edilen bir ülkeler topluluğuna yakınsama sağlaması ile gerçekleşmektedir. Laurence Whitehead²⁸³, yakınsamayı “önceden mevcut olan egemen bir devletler topluluğunun genişlemesi” olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda AB’ye üyelik sürecinin Avrupa ekonomik ve siyasi bütünleşmesi ile *yakınsama yoluyla demokratikleşme (democracy by convergence)* sağlayarak aday ülkelerin demokratikleşme süreçlerine önemli bir uluslararası boyut kattığını ileri sürmektedir.

²⁸⁰ Bkz. Diamond; Whitehead (Ed.); Pridham, 2000; A. Pravda and J. Zielonka (Ed.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, Vol. 2, *International and Transnational Factors*, Oxford University Press, Oxford, 2001; Paul J. Kubicek (Ed.), *The European Union and Democratization*, Routledge, London and New York, 2003a; G. Pridham, 2005a; Jon C. Pevehouse, *Democracy From Above Regional Organizations and Democratization*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

²⁸¹ Philippe C. Schmitter, “The Influence of the International Context Upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies”, *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*, Ed. Laurence Whitehead, Oxford University Press, Oxford, 1996, ss. 29-31; Laurence Whitehead, “Three International Dimensions of Democratization”, *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*, Ed. Laurence Whitehead, Oxford University Press, Oxford, 1996a, ss. 3-25; Kubicek, 2003b, ss. 4-7.

²⁸² Kubicek, 2003b, ss. 4-5.

²⁸³ Laurence Whitehead, “Democracy by Convergence: Southern Europe”, *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*, Ed. Laurence Whitehead, Oxford University Press, Oxford, 1996b, ss. 266-271.

Demokratikleşme açısından “yakınsama”nın (convergence) temel özelliği; demokratik geçiş sürecinde olan rejimlerin, istikrarlı demokratik yönetime sahip bir grup devlete sistemli bir uyum içerisinde ve aşamalı bir şekilde yaklaşmasıdır. Burada demokratik devletlerin geçiş sürecindeki devletleri kendilerine çekmesini ve demokratikleşme süreçlerine yardımcı olmasını sağlayacak güçleri ve kurumsal mekanizmaları bulunmaktadır. Bu bağlamdaki en iddialı örnek olan AB, içine alma (inclusion) olasılığını kullanarak yakınsama sürecine yön vermekte ve amaç kazandırmaktadır²⁸⁴.

Demokratikleşme sürecinde olan ülkelerin AB’ye üye olma kararlılığı, AB’ye bu ülkelerdeki elit grupları üzerinde zorlayıcı bir etki gücü verirken, halk üzerinde de değişik kanallarla etkili olabilmesini sağlamaktadır. AB’ye üye yapma sözü yakınsamayı teşvik ettiğinden yakınsama ile AB’ye katılım arasında doğrudan bir zamansal bağlantı ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de genel olarak yakınsama ile katılım sürecinin birbirinden farklı olduğu unutulmamalıdır. Katılım süreci, yakınsamanın en görünür kısmıdır. Bununla birlikte, yakınsama farklı düzeylerde ve aşamalarda (dış politikada AB’ye yönelim, ilişkilerin ortaklık anlaşmaları yoluyla düzenlenmesi, danışma prosedürleri ve nihayet müzakere ve katılım süreci) gerçekleşebilmektedir. Yakınsama sürecinde politika tercihleri, taahhütler ve sosyo-ekonomik çıkarlar rol oynamaktadır. Bunun yanında sürecin elit zihniyeti üzerindeki etkisi de önemlidir. Böyle bir etki demokratik sistemin güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır²⁸⁵.

Koşulluluk ise demokratik yakınsama sağlama amacıyla kullanılan proaktif bir politika aracıdır. Demokratikleşmenin uluslararası boyutunda kullanılan en gelişmiş araçlardan birisi olarak görülmektedir²⁸⁶. AB, özellikle doğuya genişleme sürecinde siyasi (demokratik) koşulluluk yöntemini yoğun biçimde kullanmıştır. Siyasi koşulluluk ile aday ülkelerde yaşanan demokratikleşme süreçlerinin

²⁸⁴ Pridham, 2000, s. 296; Whitehead, 1996b, ss. 261-284.

²⁸⁵ Geoffrey Pridham, “The European Union's Democratic Conditionality and Domestic Politics in Slovakia: the Mečiar and Dzurinda Governments Compared”, *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 2, 2002a, s. 205.

²⁸⁶ Kubicek, 2003b, s. 7.

etkilenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç, sunulan maddi ya da siyasi olanaklar karşısında bazı önkoşullar ileri sürülmesi yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu önkoşulların gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği veya ne ölçüde gerçekleştirildiğini tespit etmeye yönelik olarak aday ülkelerdeki gelişmeler düzenli bir siyasi izleme sürecine tabi tutulmaktadır²⁸⁷. Bu bağlamda siyasi koşulluluk, AB'den aday ülkeye doğru norm ve kural transferi içermektedir. Bu transferde AB “demokratikleşme açısından bir çekim merkezi” oluşturmaktadır²⁸⁸.

Demokratikleşme, çok aşamalı bir süreçtir. Bu süreçte ilk aşama otoriter rejimlerin sona erdiği ve liberalizasyonun gerçekleştiği demokratik geçiş (democratic transition) dönemidir. İkinci aşama ise, demokrasinin tam anlamıyla tesis edildiği demokratik konsolidasyon (democratic consolidation) dönemidir. Gerçek anlamda demokratikleşme konsolidasyon tamamlandığında gerçekleşmektedir. Diğer taraftan bu süreç tamamen doğrusal bir süreç değildir. Çünkü geçiş dönemi otomatik olarak konsolidasyona yol açmamakta veya konsolidasyon sürecinin başlaması mutlaka başarıyla tamamlanacağı anlamına gelmemektedir. Bazı durumlarda geçiş ve konsolidasyon dönemlerinin unsurlarının örtüştüğü hatta paralel yürüdüğü de olabilmektedir²⁸⁹.

Burada dikkate alınması gereken nokta, demokratik konsolidasyonun demokratik geçiş dönemine göre hem daha uzun hem de daha kapsamlı ve derin etkileri olan bir süreç olmasıdır. Demokratik geçiş döneminde liberalizasyonla birlikte yeni bir anayasal düzen oluşturulması, siyasi rekabet kurallarının belirlenmesi, yeni siyasi yapıların işleyişinin rutinleşmesi, demokratik hayata uygun olmayan kuralların kaldırılması gibi adımlar atılmaktadır. Demokratik konsolidasyonda ise öncelikle geçiş döneminden geriye kalan belirsizlikler kaldırılır (negatif konsolidasyon), daha sonraki aşamada ise demokrasinin kurumsallaşması, kuralların ve prosedürlerin içselleştirilmesi, hem elit hem halk düzeyinde demokratik değerlerin yayılması ve siyasi kültürün yeniden yapılanması sağlanır (pozitif

²⁸⁷ Geoffrey Pridham, “EU Enlargement and Consolidating Democracy in Post-Communist States – Formality and Reality”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, 2002b, ss. 956-957.

²⁸⁸ Emerson and Noutcheva, 2004.

²⁸⁹ Pridham, 2000, ss. 17-20.

konsolidasyon). Demokratik konsolidasyon, özellikle pozitif boyutu, “resmi düzeydeki demokrasinin” (formal democracy) ötesinde siyasi hayata ve sivil topluma da nüfuz eden “özel demokrasinin” (substantive democracy) kökleşerek istikrar kazanmasına yöneliktir²⁹⁰.

Demokratik konsolidasyon farklı hızlarda ilerleyen çok düzeyli bir süreçtir. Pridham, bu düzeyleri şu şekilde sıralamaktadır²⁹¹: kural ve prosedürlerin kurumsallaşmasına ilişkin resmi düzey; aktörler ve aralarındaki bağlantılar (siyasi ve siyasi olmayan elit grupları, bunlar arasındaki ilişkiler, bu grupların değişime gösterdikleri uyum ve demokrasinin meşrulaştırılmasında oynadıkları rol); ekonomik dönüşüm ve siyasi demokratikleşme ile etkileşimi; sivil toplum ve elit-toplum etkileşimleri; ulusal kimlik sorunları ve bunların demokratikleşme süreci ile etkileşimi ve demokratikleşmeyi şekillendiren uluslararası etkiler. Demokratik konsolidasyon süreci, farklı düzeylerde farklı hızlarla ilerlemektedir. Örneğin kurumsal konsolidasyon, sivil toplum düzeyindeki konsolidasyondan daha kısa sürede gerçekleşmektedir.

Kopenhag siyasi kriterlerinin içeriği, büyük ölçüde demokratik konsolidasyon ile ilişkilidir. AB’ye üye olmak isteyen ülkelerin katılım müzakerelerine başlayabilmesi için bu kriterleri karşılaması gerekmektedir. Bunun anlamı bu aşamada aday ülkelerin bütünüyle tamamlamasalar bile inandırıcı bir şekilde demokratik konsolidasyona doğru ilerlemeleridir. Bu açıdan Pridham²⁹², AB üyelik müzakerelerinin başlamasını aday ülkelerin demokratikleşme süreci açısından kritik bir dönüm noktası (critical juncture) olarak değerlendirmektedir. Birliğin koşulluluk yoluyla ortaya koyduğu talepler, diğer uluslararası örgütlerin üyelik koşullarına göre oldukça genişletir ve daha sıkı bir izleme mekanizmasına tabidir. Süreç içerisinde, Birliğin siyasi kriterleri özel demokrasi gerekliliklerini içerecek şekilde genişlemiştir. AB’nin aday ülke üzerinde koşulluluk yoluyla doğrudan siyasi etkileri olurken, aday ülkenin katılım sürecinde AB sistemine sınırlı da olsa katılmaya

²⁹⁰ Pridham, 2000, ss. 20-21.

²⁹¹ Pridham, 2002b, s. 956.

²⁹² Geoffrey Pridham, “Assessing Democratic Consolidation in Central & Eastern Europe: The European Dimension”, *Acta Politica*, Vol. 41, 2006a, ss. 343,344, 346.

başlamısından dolayı dolaylı siyasi etkiler de olabilmektedir. Yine de AB'ye katılımın siyasi etkileri, birebir demokratik konsolidasyona eşit değildir. Çünkü konsolidasyonun gerekleri ile karşılaştırıldığında AB siyasi koşulluluğunun kapsamı sınırlı ve kısa süreli kalmaktadır. Demokratik konsolidasyonun tamamlanmasının, ancak üyelik sonrasında ilgili ülkeye göre değişebilecek zaman dilimlerinde gerçekleşebileceği düşünülmektedir. Yine de aynı anda gerçekleşen AB'ye katılım ve demokratik konsolidasyon süreçleri arasındaki dinamik bir ilişki bulunmaktadır.

Schmitter'e göre, AB aday ülkelerde demokratik konsolidasyonu doğrudan garanti altına almamakla birlikte iç aktörler için üzerinde uzlaşılabilir bir dizi kural ve uygulama örneği sunarak dolaylı bir etkide bulunmaktadır²⁹³. AB'nin genişleme sürecindeki ülkelerde demokratik konsolidasyonu kolaylaştırıp teşvik ettiği düşüncesi, AB kurumları ve üye devletlerinin ötesinde AB üyeliği hedefinde olan ülkelerin siyasi ve ekonomik elitleri tarafından da paylaşılmaktadır. Bu düşünce gerek AB gerekse aday ülkelerde siyasi liderlerin söylemlerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır²⁹⁴.

Siyasi koşulluluk aracı, AB'nin doğuya genişleme sürecinin merkezi ve proaktif bir parçası olmuştur. ODAÜ örneğinde AB'ye katılım süreci, demokratik konsolidasyon aşamasına rastlamıştır. Bu ülkeler, AB ile ticari ilişkilerinin başladığı dönemlerde demokratik geçiş sürecindeydiler. 1998 ve 2000 yıllarında üyelik müzakerelerine başladıklarında ise, geçiş sürecini tamamlamış bulunuyorlardı. AB'nin ODAÜ üzerindeki doğrudan siyasi etkileri Avrupa Anlaşmalarının işlerlik kazanması ile birlikte 1990'ların ortalarından itibaren başlarken, siyasi koşulluluğun resmen uygulanmaya başlaması ise Komisyon'un 1997 tarihinde hazırladığı görüşün ardından olmuştur. Bu anlamda genel olarak siyasi koşulluluk demokratikleşme sürecinin demokratik konsolidasyon aşamasını şekillendirmeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte Romanya ve Slovakya'da demokratik geçiş süreçlerinin uzaması, Birliğin bu ülkelerin demokratikleşmesi üzerindeki etkisinin geçiş döneminden

²⁹³ Philippe Schmitter, "The International Context of Contemporary Democratization", *Transitions to Democracy: Comparative Perspectives from Southern Europe, Latin America and Eastern Europe*, Ed. Geoffrey Pridham, Aldershot, Dartmouth, 1995, s.524.

²⁹⁴ Pridham, 2005a, s. 1.

itibaren hissedilmesine yol açmıştır. Diğer taraftan AB'ye katılım süreci ile demokratik konsolidasyon arasındaki zamansal ilişki, Batı Balkanlar ve Türkiye örneklerinde de görülmektedir²⁹⁵.

AB'nin demokratikleşme süreçlerini etkileme potansiyeli üç farklı aşamada kendini göstermektedir: (1) aday ülkelerden Kopenhag siyasi kriterlerini karşılamalarının beklendiği katılım müzakereleri öncesindeki dönem; (2) siyasi kriterlere uyum derecesinin düzenli olarak izlendiği müzakere dönemi; (3) AB'nin doğrudan etki gücünün zayıfladığı ancak yoğunlaşan ağ ilişkilerinin de yardımıyla yeni üye ülkelerin demokratik konsolidasyonuna yardımcı olan dolaylı etkilerin arttığı üyelik dönemi. Bütünleşmenin demokratikleşme süreçleri üzerindeki en derin etkileri ülkelerin üçüncü aşamada AB'ye katılmalarıyla gerçekleşmektedir, bununla birlikte Birliğin doğrudan etkisinin en yoğun hissedildiği aşamalar birinci ve ikinci aşamalardır. Birinci aşamada müzakerelerin başlatılmaması, ikinci aşamada ise müzakerelerin askıya alınması ya da durdurulması olasılığı aday ülkeler üzerindeki doğrudan baskıyı artırmaktadır²⁹⁶.

Her ne kadar “demokratik konsolidasyon” AB çevrelerine yabancı bir ifade olmasa da ve ilerleme raporlarında sıklıkla tekrarlınsa da, Pridham²⁹⁷ Komisyon üyeleri ve genişleme politikası ile ilgili diğer AB personeli ile yaptığı görüşmelere dayanarak demokratik konsolidasyonu tam olarak kavramsallaştıramadıkları ve bu konuda AB'de bütüncül bir bakış açısının olmadığı sonucuna varmaktadır. Bu nedenle, siyasi koşulluluk da bütünsel değil daha ziyade parçalı bir şekilde uygulamaya geçirilmektedir.

AB'nin siyasi koşulları 1993 yılında Kopenhag Avrupa Konseyi'nde ortaya konulan Kopenhag kriterleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu koşullar, Komisyon'un 1997 yılında hazırladığı görüşte ve 1998 yılından itibaren hazırlamaya başladığı ilerleme raporlarında daha da ayrıntılandırılmıştır. Kopenhag Zirvesi'nden bu yana

²⁹⁵ Pridham, 2006a, s. 343.

²⁹⁶ Pridham, 2002b, s. 958.

²⁹⁷ Pridham, 2002b, s. 958.

siyasi kriterlerin tanımı aşamalı, bürokratik ve bazı durumlarda da fiili bir şekilde genişlemiştir. Komisyon, siyasi koşullar bakımından adeta bir “denetim listesi” çerçevesinde değerlendirmeler yapmaktadır. İlerleme raporları, ilgili ülkedeki Avrupa Birliği Delegasyonu, yerel kaynaklar ve Avrupa Konseyi, Dünya Bankası gibi diğer uluslararası kuruluşlar gibi çok farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında bir komite raporu stilinde hazırlanmaktadır.

Yine de AB'nin siyasi koşulluluk yaklaşımı, kapsam bakımından demokratik konsolidasyonun tüm unsurlarını kapsamamaktadır. Örneğin koşullarda siyasi partiler konusunda önemli açıklar bulunduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, AB aday ülkelerde demokratik kuralların ve prosedürlerin, sivil ve diğer hakların geliştirilmesine yönelik doğrudan ve yoğun bir baskı uygulamaktadır. Aday ülkeler bu çerçevede devamlı bir siyasi izleme mekanizmasına tabi tutulmaktadır. Bu yaklaşım AB'nin demokratikleşmeye belli bir noktada ulaşılan bir durumdan ziyade süregelen bir süreç (a rolling process) olarak yaklaştığını göstermektedir²⁹⁸.

AB'nin demokratik koşulluluk anlayışı, büyük ölçüde Avrupa Komisyonu tarafından tasarlanmaktadır. Bu anlayış, aday ülkelerde demokratik konsolidasyonun sağlanması kadar AB'nin genişlemenin sonuçlarına ilişkin endişelerini giderme amacına da odaklanmaktadır. Bu açıdan pragmatik bir özellik de taşımaktadır. Bu süreçte AB'nin aday ülke üzerindeki etki gücü oldukça asimetric niteliktedir. Bu nedenle de aday ülke siyasi elitlerinin bu ilişkiyi nasıl değerlendirdikleri ve siyasi koşullara nasıl tepki verdikleri büyük önem taşımaktadır²⁹⁹.

2.3.2 Siyasi Koşulluluk ve Elitler

AB'nin değerlerini, normlarını ve kurallarını yayarak ortaya koyduğu dönüştürücü gücünün aday ülkelerde dönüşüm ve uyuma yol açması beklenmektedir. Ancak bu süreç aday ülkelerdeki uyuşmazlıklardan, dirençten ve siyasi gelişmelerden bağımsız olarak işlememektedir. Bu anlamda AB'nin aday ülkeler

²⁹⁸ Pridham, 2002b, s. 959.

²⁹⁹ Pridham, 2005b, s. 6.

üzerindeki dönüştürücü gücü söz konusu ülkelerin ulusal düzeninden etkilenmektedir. Ulusal özellikler, AB normlarının yayılması sürecinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Cowles, Caporaso ve Risse, Avrupalılaşıma etkisini “ulusal renklerin etkili olduğu bir iç uyum süreci” (domestic adaptation with national colours) şeklinde nitelendirmektedir³⁰⁰.

Bu doğrultuda Gourevich’in ikinci-imgenin tersine çevrilmesi (second-image reversal) yaklaşımı doğrultusunda uluslararası etkinin önemli olduğu, ancak iç yapının da önemli bir ara değişken olarak incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Pravda, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “...uluslararası ve ulusötesi faktörler, demokrasinin konsolidasyonu sırasındaki gelişmeleri koşullandırabilir, sınırlandırabilir, teşvik edebilir; ama nadiren nihayetinde bunları belirleyebilir... Uluslararası faktörler dış etkiyi ve bunun kabulünü koşullandırırken, nihai olarak bunun demokratik konsolidasyon üzerindeki etkilerini belirleyen ulusal bağlamdır”³⁰¹. Bu nedenle çeşitli normların ulusal düzeye aktarılmasını açıklamaya yönelik çalışmalarda, normun aktarıldığı bağlamın da dikkate alınması gerekmektedir.

Avrupalılaşıma, birörnek ya da doğrusal bir süreç olmayıp inişli çıkışlı interaktif bir süreçtir. Bu açıdan Avrupalılaşımanın ilgili ülkenin ulusal bağlamı ile ilişkisi hem genel olarak hem de sürecin inişli çıkışlı döngüselliklerinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan Avrupa düzeyi ve ulusal bağlam arasındaki bağlantının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Dış teşvikler ile ulusal bağlam arasındaki etkileşim, ülkelerin Avrupalılaşıma şekillerini etkilemektedir. Dış koşullar AB stratejilerinin özelliklerine ilişkindir. Ödüllerin büyüklüğü ve inandırıcılığı ve meşruiyet bu kapsamda değerlendirilebilir. İç koşullar ise aday ülke kaynaklı koşullardır (maliyetler, veto oyuncuları, uyum-rezonans)³⁰².

³⁰⁰ Cowles, Caporaso and Risse, s. 1.

³⁰¹ Engin Erdem, “When Domestic Meets with International: The Political Transformation of Turkey, 1997-2004”, *Social Science Research Network*, 2007, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1013126 (19.09.2009).

³⁰² Diğdem Soyaltın, *Does Candidate Status Matter? Unpacking the Relationship between Europeanization and Conditionality in Turkey and Serbia*, MA Dissertation, Lund University, Lund, Sweden, 2009, s. 26.

Avrupalılaşma sürecinde AB'nin etkisi politikalar düzeyinin ötesine geçmekte ve siyasi ayrımlaşmalar, partiler, demokratik meşruiyet şekilleri ve kimlik oluşumu gibi farklı alanlara yayılabilmektedir. Böylece aday ölkelerde Avrupalılaşma, ulusal siyasette Avrupa gündemi için alan yaratmakta ve siyaseti yeni bir bağlama taşıyabilmektedir³⁰³. Grabbe³⁰⁴, AB koşulluluğunun aday ölkelerde yönetişim üzerindeki etkisine ilişkin olarak üç temel faktörden söz etmektedir. Bunlar; katılım öncesi süreçteki uyum hızı, ulusal elitlerin AB etkisine açıklığı ve aday ölkelerde kurumsal ve politika değişiklikleri gerektiren AB gündeminin geniş boyutudur. Kulahcı³⁰⁵ ise, bu faktörlerin dışında aday ölkenin göstereceği uyum açısından AB'nin baskısına verilen parti temelli tepkilerin de önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda siyasi elitlerin rolü vurgulanmaktadır. Özellikle yönetimde bulunan siyasi partilerin AB koşulluluğuna yönelik tavrı belirleyici olmaktadır.

AB'ye adaylık sürecinde Avrupalılaşma ve koşulluluk, AB ve ulusal politika arasında hiyerarşik bir ilişki modelini beraberinde getirirse de, esasen aday ölkelerin AB koşullarına uyumu tam olarak doğrusal bir şekilde gerçekleşmemektedir. Ulusal hükümetlerin AB'nin taleplerine etkin bir şekilde cevap verip vermemesi aday ölkenin Avrupalılaşma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanısıra süreç, siyasi ve ekonomik çıkarları olan diğer iç aktörlerce, hükümet dışı kuruluşlarca ve belli bir ölçüde kamuoyu tarafından da etkilenmektedir. Analitik olarak bir taraftan AB ile ulusal hükümet düzeyinde etkileşim yaşanırken diğer taraftan ise ulusal hükümet ve politika oluşturma ortamı arasında bir etkileşim yaşanmaktadır. Bu

³⁰³ Kıvanç Ulusoy, "The Changing Challenge of Europeanization to Politics and Governance in Turkey", *International Political Science Review*, Vol. 30, No. 4, 2009, s. 365.

³⁰⁴ Grabbe, 2001, ss. 1014-1015.

³⁰⁵ Erol Kulahcı, "EU Political Conditionality and Parties in Government: Human Rights and the Quest for Turkish Transformation", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 7, No. 3, 2005, s. 387.

açından bir aday ülkede elitlerin siyasi koşulluluğa yaklaşımı ve tepkileri, iç baskılarla etkileşimleri Avrupalılaştırma sürecinde önem taşımaktadır³⁰⁶.

Elitlerin söylem ve eylemleri, AB'nin taleplerinden ve koşullarından, bu koşulların kısıtlı sürelerde yerine getirilmesi gerekliliğinden, üyelik müzakerelerindeki baskılardan ve ayrıca ulusal hükümetler üzerindeki iç baskılardan etkilenmektedir. Avrupalılaştırma çabaları ile ortaya çıkan yapılanmaların değişik elit grupları için değişik sonuçları olabilmektedir. Koşulluluk, siyasi elitler, ekonomik elitler (aralarındaki ilişki), bürokratik elitler, yargı elitleri gibi elit gruplarını farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Bir anlamda AB, koşulluluk üzerinden aday ülkelerin elitleri üzerinde de zorlayıcı bir etki gücü kazanmaktadır. Esasen AB koşulluluğunun etkisi otomatik olmayıp, değişik elitlerin bu koşulluluğa vereceği cevaplara bağlıdır³⁰⁷. Bu nedenle elitlerin genel olarak Avrupalılaştırma ve AB koşulluluğu ile ilgili düşünceleri, değerlendirmeleri ve tutumları önem taşımaktadır.

Siyasi elitler, AB koşulluluğu ile iç uyum arasındaki ilişkide önemli bir yere sahiptirler. Özellikle anahtar elit konumundaki siyasi elitler, koşulluluğa uyum sürecinde temel aktörlerden birisi olarak hareket etmektedirler. Bu elitlerin, uyum için gerekli önlemleri alma veya uyumu engelleme şeklindeki tutumları siyasi koşulluluğun işleyişinde belirleyici olabilmektedir. Koşulluluk siyasi elitlerin cevap vermesi gereken bir "dış etkendir". Ancak elitler koşulluluğa bir boşluk içerisinde cevap vermemektedirler. Elitlerin yaklaşımları, uyumun çıkarlarına ne derece uygun olduğuna ilişkin değerlendirmelerine ve normatif pozisyonlarına bağlı olarak şekillenmektedir. Her ne kadar sonuçsallık mantığı koşulluluğun işleyişinde etkili olsa da, bunlar normatif yaklaşımlardan tamamen bağımsız değildirler³⁰⁸.

³⁰⁶ Geoffrey Pridham, "Political Elites, Domestic Politics and Democratic Convergence with the European Union: The Case of Romania During Accession", *The Journal of Communist Studies and Transition Politics, Special Issue on European Union: Enlargement and After*, Vol. 23, No. 4 2007a, ss. 525-526.

³⁰⁷ Geoffrey Pridham, "Between Rhetoric and Action: Reflections on Romania's European Union Accession and Political Conditionality - The Views from Brussels and Bucharest", *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 6, No. 3, 2006b, ss. 1-4.

³⁰⁸ Svobodova, ss. 66-67.

Sonuçta, AB'nin taleplerine siyasi elitlerin verdiği tepkiler koşulluluğun işleyişini doğrudan etkilemektedir. Özellikle iktidardaki siyasi liderlerin kararları ve parlamentodaki siyasi elitlerin yaklaşımları, AB'nin taleplerine uyum şekilleri açısından belirleyici olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında özellikle yasal düzeydeki uyumun büyük ölçüde elitler tarafından yönetilen bir süreç olduğu varsayılabilir. AB'ye katılım sürecinde AB ile doğrudan iletişimin önemli bir kısmı siyasi elitlerce, özellikle hükümet elitlerince gerçekleştirilmektedir. Katılım sürecinin, resmi düzeyde AB ile ulusal elitler arasında yürütülen müzakerelere dayanması bu durumu güçlendirmektedir. Bu süreçte aday ülkelerde baş müzakereci ve ekibi, katılım hazırlıklarından sorumlu bakanlar ve idari görevliler Brüksel ile doğrudan temas kuran çekirdek grubu oluşturmaktadır³⁰⁹.

Diğer taraftan, çıkar grupları, büyük iş örgütlenmeleri, hükümet dışı örgütler ve diğer sivil toplum örgütleri gibi aktörlerin de Avrupalılaşıma sürecinde önemli rolleri olmaktadır. Bu aktörler, “değişim aktörleri” (change agents) olarak davranabilmekte ve bu şekilde siyasi elitler üzerinde Avrupalılaşıma yönelik baskı yapabilmektedirler. Öte yandan, bazı aktörler ise uyum süreci üzerinde veto edici etkide bulunabilmektedir. Bu kapsamda Avrupalılaşıma sürecinde kurumlar gibi aktörler de “iç düzeydeki araçlar” olarak işlev görmektedirler. Ulusal düzeydeki aracılık rollerinin yanısıra siyasi partiler ve hükümet-dışı kuruluşlar gibi aktörler, ulusötesi bağlantıları yoluyla da bütünleşme faaliyetlerinin bir parçası haline gelebilmektedirler.

Bu tezde aday ülkelerin siyasi koşulluluğa verdiği tepkilerin-diğer bir deyişle gösterilen uyumun (compliance)- büyük ölçüde siyasi elitler tarafından yönlendirildiği varsayımından hareket edilmektedir. Bu anlamda siyasi elitler, siyasi koşulluluğa verilen tepkilerin somutlaşmasında belirleyici bir rol oynamaktadırlar. Siyasi elitlerin/aktörlerin rasyonel hesaplamaları ve normatif yaklaşımları AB'nin

³⁰⁹ Grabbe, 2001, ss. 1017-1018.

aday ülkelerden katılım öncesinde karşılmasını beklediği koşullara uyum şekli açısından son derece önemlidir³¹⁰.

AB'nin teşvik ettiği düşünce ve standartların aday ülkeler tarafından benimsenmesi siyasi elitlerin AB'nin taleplerinin “sonuçlarını” ya da “uygunluğunu” nasıl değerlendirdiği ile yakından ilgilidir. AB koşullarına siyasi muhalefet bulunması ya da AB'nin taleplerinin uygunluğunun açık bir biçimde sorgulanması AB koşulluluğunun meşruiyeti açısından sorunlara yol açmaktadır. Siyasi aktörlerin AB taleplerine kaşı çıkmaması ve kamuoyu önünde bunlara karşı bir duruş sergilememesi durumunda ise meşruiyetin yüksek olduğu varsayılabilir. Gergana Noutcheva³¹¹, iç aktörlerin çoğu zaman siyasi koşulluluğa bütünüyle uyumsuzluk cevabı vermek yerine tam uyum olmasa bile belli ölçüde uyum gösterme seçeneğini tercih ettiklerini belirtmektedir. Bugüne kadar olan tecrübeler, aday ülkelerin AB'ye üyeliğin gerektirdiği dönüşüm sürecinin maliyetlerinin farkında olmalarına rağmen üyelik perspektifi için çabaladıklarını göstermektedir. Hiçbir aday ülke açık bir şekilde kriterlere uyum sağlamayı reddetmemiştir. Ayrıca bugüne kadar katılım öncesi yol haritası verildikten sonra üyelik perspektifini kaybeden bir aday ülke de olmamıştır.

Aday ülkelerin Avrupalılaşıma sürecinde gösterdikleri uyum, çıkara ya da normlara dayalı olabilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta aktörlerin uyumu maddi veya sosyal faydalar için mi yoksa “yapmaları gereken doğru şey” olduğuna inandıkları için mi sağladıklarıdır. Çıkara dayalı uyum ile normlara dayalı uyumu birbirinden ayırt etmek genellikle güçtür çünkü katılım öncesi süreçte çoğu zaman her ikisi birlikte işlemekte ve birbiriyle çelişmekten ziyade birbirini tamamlamaktadır. Koşulluluğunun uyum üzerindeki etkilerini ölçmek için maliyet-fayda hesaplamalarına ilişkin argümanları dikkate alınmalı ve kazanç ve kayıplara ilişkin dengenin ne şekilde algılandığı anlaşılmaya çalışılmalıdır. Diğer taraftan

³¹⁰ Gergana Noutcheva, *EU Conditionality and Balkan Compliance: Does Sovereignty Matter?*, PhD Dissertation, University of Pittsburgh, Pittsburgh, 2006, s. 17.

³¹¹ Noutcheva, s. 17.

sosyal öğrenme temelli yaklaşımlar açısından iç aktörlerin özellikle AB taleplerinin meşruiyeti konusundaki düşünceleri önem taşımaktadır.

Demokratikleşme sürecinde dış ve iç etkenler arasında karmaşık bir etkileşim yaşanmaktadır. Bazı durumlarda uluslararası faktörler ve ulusal faktörler arasındaki sınırları belirlemek oldukça zor hale gelmektedir. Bu nedenle, bu faktörler arasındaki iki taraflı etkilerin araştırılması önem taşımaktadır. Böyle bir araştırma, siyasi seçimler ile yapısal faktörlerin bütünleştirilmesini ve demokratikleşme sürecinin değişik aşamalarındaki dinamiklerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda aday ülkelerdeki katılım baskısı ile ulusal politika arasındaki interaktif etkileşim önem taşımaktadır³¹². Böyle bir yaklaşımın önemli bir boyutunu ise iç aktörlerin, siyasi koşulluluğa ve koşullara bakışı oluşturmaktadır. Çünkü siyasi koşulluluğun işleyişi, büyük ölçüde iç aktörlerin, koşulluluğa vereceği tepki ve cevaplara bağlıdır. Bu kapsamda iç aktörlerin AB idealine bağlılığının da belirleyici bir etken olduğu unutulmamalıdır.

³¹² Pridham, 2005a, ss. 10,22.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SİYASİ KOŞULLULUĞUN GELİŞİMİ,
SİYASİ ELİTLERİN ROLÜ VE GENİŞLEME SÜREÇLERİ
PERSPEKTİFİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1 KOŞULLULUĞUN GELİŞİMİ VE AVRUPALILAŞMASI

Uluslararası koşulluluğun başlangıçtaki gelişimi çok taraflı veya iki taraflı yabancı kaynaklı yardımlar ve kalkınma yardımlarına bağlı olmuştur. Bu tür koşulluluk, büyük ölçüde batı dünyasının gelişmekte olan ülkelere sağladıkları yardımlarda uygulanmıştır. Esasen, kalkınma yardımlarının kökeni sömürgecilik dönemlerine kadar uzanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren, yardımların dağıtımı ile yardım sağlayan aktörlerin ileri sürdüğü koşullar arasındaki bağlantının giderek güçlenmesi ile koşulluluk uygulamaları daha karmaşık bir hal almıştır.

Kalkınma yardımları, iki kutuplu dünya sisteminde uluslararası güç oyununun önemli bir unsuru haline gelmiştir. Yardımlar, gerek ABD liderliğindeki batı bloğu gerekse SSCB liderliğindeki doğu bloğu açısından önemli bir dış politika aracı haline gelmiştir. Sömürgecilik, sömürgecilik sonrası ve Soğuk Savaş dönemlerinde yardımlar, büyük güçlerin güvenlik çıkarlarının korunması ile yakından ilişkilidir. Yardımların verilmesinde normatif ve çıkar dayalı sebepler birbirinden ayırt edilebilse de, genel olarak yardımları veren aktörlerin çıkarlarının birincil, bu yardımları alan aktörlerin çıkarlarının ise ikincil olduğu kabul edilmektedir. Bu durum, koşulluluğu uygulayan ile buna tabi olan aktörler arasındaki güç asimetrisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır³¹³.

1960'larda ve 1970'lerde sömürgeci ülkeler ikili yardımlarını eski sömürgelerine yönlendirmişlerdir. Ticari ve insani geleneklerin ve Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesindeki uluslararası taahhütlerinin sonucu olarak sömürgeci tarihi olmayan ülkeler de uluslararası yardım vermeye başlamıştır. Yardımlar, kuzey-

³¹³ Hughes, 2003, ss. 4-5.

güney ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar 1970 ve 1980'lerde siyasi koşulluluğun etkinliği düşük olsa da, 1990'lardan itibaren bu yöntemin kullanımı ve popülaritesi giderek artmıştır. Bu gelişmede; uluslararası sistemin giderek güçlenen çok taraflı niteliği, uluslararası alanda askeri müdahalelerin maliyetinin artması ve uluslararası aktörlerin saldırgan olmayan politikalar izleme eğilimi gibi farklı faktörler etkili olmuştur³¹⁴. Koşulluluk tek taraflı ya da çok taraflı nitelikte olabilmektedir. Soğuk Savaş boyunca tek taraflı uygulanan koşulluluk politikaları yaygınken, 1990'lardan bu yana AB, NATO, AGİT gibi uluslararası kuruluşların uyguladığı çok taraflı koşulluluk modelleri ağırlık kazanmıştır³¹⁵.

Bu çerçevede çalışmanın bu bölümünde uluslararası koşulluluğun İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik koşulluluktan siyasi koşulluluğa uzanan gelişimi genel olarak incelendikten sonra, siyasi koşulluluğun AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinde ve genişleme politikası perspektifindeki gelişimi ayrıntılı bir biçimde değerlendirilecektir. Burada amaç, AB'nin genişleme politikası çerçevesinde dinamik bir politika aracı olarak siyasi koşulluluğun ne şekilde kullanıldığının ortaya konulmasıdır.

3.1.1 Ekonomik Koşulluluktan Siyasi Koşulluluğa

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı kaynaklı yardımların ve koşulluluk politikalarının gelişimini inceleyen Olav Stokke³¹⁶, birinci kuşak ekonomik koşulluluk ile ikinci kuşak siyasi koşulluluk arasındaki ayrımı ortaya koymuştur. Birinci kuşak koşulluluk, 1970'lerin başlarında gelişmekte olan ülkelerde, özellikle Latin Amerika ve Afrika'da Sahara altı ülkelerinde, hızla büyüyen ekonomik kriz sonucunda Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından başlatılan yapısal uyum programları çerçevesinde gelişmiştir. Bu kuruluşlar, IMF'nin 1968 yılında oluşturduğu resmi koşulluluk ana hatları doğrultusunda, dış borcu yüksek gelişmekte

³¹⁴ Viljar Veebel, "European Union's Positive Conditionality Model in Pre-Accession Process", *Trames*, Vol. 13, No. 3, 2009, ss. 208-209.

³¹⁵ Veebel, s. 209.

³¹⁶ Stokke, ss. 1, 7-9.

olan ülkelere verecekleri kredileri bu ülkelerde ekonomik reformlar yapılması koşuluna bağlamışlardır. IMF'nin analizlerine göre; gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı krizin temelinde aşırı bütçe açıklarına ve enflasyona yol açan kamu harcamaları ve aşırı değerlenen paralar gibi etkenler bulunmaktaydı. Bu nedenle söz konusu ekonomik reformlar, ilgili ülkelerde neoliberal bir perspektifle makroekonomik yeniden yapılanmayı, piyasa liberalizasyonunu, mali ve idari reformları ve bütçe dengesini teşvik etmeyi hedeflemiştir.

1980'ler boyunca dış yardımlar ve buna bağlı olarak koşulluluk uygulamaları hızlı bir artış göstermiştir. Bu süreç büyük ölçüde IMF tarafından yönlendirilmiştir. Esasen uluslararası siyasi eğilimler ile dış yardım siyaseti arasında her zaman yakın bir ilişki olmuştur. 1980'lerde bu ilişki daha da güçlenmiştir. Bu dönemde Soğuk Savaş'ın da etkisiyle dış yardım rejiminin siyasi ve güvenlikle ilgili konularla bağlantısı artmış ve siyasi yönelimler dış yardım politikaları ile her zaman olduğundan daha da yakından ilgili hale gelmiştir. Bu ortamda dış yardım sağlayan aktörler arasındaki koordinasyon ve birbiriyle kesişen alanlarda koşulluluk uygulamaları artmıştır. Koşullar, neo-liberal ekonomik politikaların gerektirdiği tüm alanlara yayılmıştır³¹⁷.

1990'ların başında Batının yardım koşulluluğunda komünizmin çöküşünün yarattığı siyasi olanaklardan yararlanmaya yönelik paradigmatik bir geçiş yaşanmıştır. Soğuk Savaş'ın bitişiyle ortaya çıkmaya başlayan yeni dünya düzeninde Batı devletleri diğer ülkeler ile olan ilişkilerinde siyasi normlara öncelik vermeye başlamışlardır. Böylece neoliberal ekonomik politikalarını tamamlayıcı şekilde Batının siyasi normlarının da diğer ülkelere yayılması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda özellikle demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, sivil haklar gibi normlar ön plana çıkmıştır. 1990'lı yıllarda resmi kalkınma yardımları giderek artan bir biçimde bu alanlarda siyasi ve idari reformlar yapılması koşuluna bağlanmış ve Stokke'nin ikinci kuşak koşulluluk olarak adlandırdığı "siyasi koşulluluk" ağırlık kazanmıştır.

³¹⁷ Peter Gibbon, "The World Bank and the New Politics of Aid", *Political Conditionality*, Ed. Georg Sorensen, Frank Cass, London, 1993, s. 45.

Esasen siyasi koşulluluk gündemi, Soğuk Savaş yılları boyunca kısıtlı bir ölçüde de olsa oluşmaya başlamıştır. Kalkınma yardımlarının insan haklarına ilişkin koşullara bağlanması 1975 yılına kadar uzanmaktadır. Bu tarihte ABD Kongresi böyle bir bağlantıyı dile getiren bir düzenleme yapmıştır. Hollanda’da benzer bir şekilde 1979 yılında dış yardım politikasını insan haklarının korunması anlayışı ile düzenlemiştir. 1980’ler boyunca benzer gelişmeler artmıştır. Bununla birlikte Soğuk Savaş’ın koşulları altında bu anlayışın uygulamaya geçirilmesi pek de mümkün olmamıştır. Bu dönemde daha çok güvenlik kaygıları ile hareket edilmiş ve insan hakları ve demokrasi gibi konular arka planda kalmıştır. Ancak Soğuk Savaş’ın bitmesi ve uluslararası ideolojik ortamın değişmesi ile birlikte uluslararası alanda demokrasi teşviki ve insan haklarının korunmasına gibi yaklaşımlar ön plana çıkabilmiştir. Bununla birlikte bu yeni dönemde de demokrasi ve insan hakları ile güvenlik kaygıları ve ekonomik çıkarların karşı karşıya geldiği durumlar zaman zaman politika ikilemleri oluşturmaya devam etmiştir. Batı ülkelerinin stratejik ve ekonomik çıkarları gereği bazı ülkelerin insan hakları ihlallerini görmezden gelmesi eleştiri konusu olmuştur. Bu konuda sıkça verilen bir örnek Batının Çin’e yönelik politikalarıdır³¹⁸.

Diğer taraftan, ikinci kuşak siyasi koşulluluk birinci kuşak ekonomik koşulluluktan bağımsız olarak ortaya çıkmamıştır. Yapısal uyum programlarının özellikle Afrika’da ekonomik toparlanma anlamında beklenen sonuçları vermemesi ikinci kuşak koşulluluğu destekleyen bir anlayışın oluşmasına yardımcı olmuştur. Bu anlayış; ekonomi politikası reformlarının siyasi ve idari reformlarla bütünleştirilmesi gereğini gündeme getirmiştir. Bu anlayışın ardında, aslında ekonomik kalkınma ile demokratik gelişimin bağlantılı olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünce ekonomik ve siyasi koşulluluk arasındaki ilişkiyi desteklemiştir³¹⁹. Koşulluğun her iki şeklinin ortak özelliği, uluslararası örgütlerin veya diğer aktörlerin belli ülkelerde sistematik değişim gerçekleştirmeye yönelik taleplerini içermeleridir. Diğer taraftan ikinci kuşak koşulluluk, yardım alabilmek için karşılanması gereken koşulların kapsamını

³¹⁸ Georg Sorensen, “Introduction”, *Political Conditionality*, Ed. Georg Sorensen, Frank Cass, London, 1993 s. 2.

³¹⁹ Hughes, 2003, s. 5.

genişletmiş ve siyasi normları gündeme taşımıştır. Böylelikle daha önce devletlere münhasır iç politika alanı olarak değerlendirilen siyasi süreçlere diğer aktörlerce müdahale edilebilmesi mümkün kılınmıřtır³²⁰.

Ekonomik koşulluluk politikaları, esasen pazar ekonomilerinin yayılmasını hedeflemekte ve bu şekilde liberal ekonomik düzenin de yayılmasına yardımcı olmaktadır. Bu anlamda siyasi koşulluluk ile yakın bir ilişki içerisindedir. Çünkü genel olarak siyasi koşulluluk ile teşvik edilen liberal ve demokratik siyasi düzenin ancak liberal bir ekonomik düzenin olduğu ülkelerde gelişeceği varsayılmaktadır. Bununla birlikte uygulamada ekonomik koşulluluğun her zaman siyasi koşulluluk ile paralel işlemediği durumlar oktur³²¹.

Birinci kuşak ekonomik koşullulukta olduğu gibi siyasi koşulluluk bakımından da önemli bir nokta, koşulluluğun işleyişinde çok taraflı diplomasinin ve uluslararası kuruluşların artan rolü olmuştur. Ekonomik yardım koşulluluğunun en aktif uygulayıcısı IMF ve Dünya Bankası olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise AB, NATO, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve işbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi bölgesel örgütler özellikle eski SSCB lkeleri olan Orta ve Doğu Avrupa lkeleri ile ilişkilerinde siyasi koşulluluğu giderek atan bir biçimde kullanmaya başlamışlardır. Bu ülkelere üyelik perspektifi sunan söz konusu kuruluşların uyguladığı koşulluluk standart IMF koşulluluğu paketinin çok daha ötesinde bir şablonla ülkelerin sosyal ve siyasal özelliklerini etkilemeyi hedeflemiştir. Bu kuruluşlar içerisinde en geniş kapsamlı ve en sıkı siyasi koşulluluk mekanizması AB tarafından uygulanmıřtır³²².

Siyasi koşullulukta özellikle insan haklarının korunması gibi siyasi normlar bakımından ulusal egemenliğin bir anlamda arka plana alınması, çok taraflı

³²⁰ Angelov, 2006, s. 4.

³²¹ Yannis A. Stivachtis, "Conditionality: A New Form of the Old Standard of 'Civilization': The Case of EU Conditionality", *Paper prepared for the 48th ISA Annual Convention*, Chicago, 28 February - 3 March 2007, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/8/0/2/7/p180272_index.html (12.04.2009), s. 6.

³²² Checkel, 2000.

kuruluşların bu tür koşulluluğun uygulanışında ön plana çıkmasını sağlamıştır. Çünkü bu tür konularda tek tek değişik devletlerin taleplerinden uluslararası kuruluşların taleplerini gerekçelendirmek daha kolaydır. Bu durum çok taraflı siyasi koşulluluğunun daha fazla ağırlık kazanmasına yol açmıştır³²³.

Kalkınma yardımları temelinde uygulanan siyasi koşullulukta gelişmiş kuzey ülkeleri ile gelişmekte olan güney ülkeleri arasındaki farklılıklar ön plana çıkmıştır. Böylece Soğuk Savaş'ın güvenlik eksenli batı-doğu ayrımının yerini kalkınma eksenli kuzey-güney ayrımı almaya başlamıştır³²⁴. Siyasi koşulluluk, temel insan haklarına ilişkin evrensel akitler temelinde uluslararası topluluğun devletlerin içişlerine müdahale edebilmesini sağlamıştır. Yardım koşulluluğu bağlamında bu tür müdahalelerin parametreleri çoğunlukla yardımı sağlayan aktörler tarafından belirlenmektedir. Diğer taraftan koşulluluğa tabi olan aktörler ise gelişmiş ülkelerin uluslararası siyasi ve ekonomik sistemi kendi çıkarları doğrultusunda düzenledikleri gerekçesi ile bu tür müdahalelere eleştirel yaklaşabilmekte ve yardım koşulluluğu altındaki önlemlerin gerçek nedenlerini sorgulayabilmektedir. Bu doğrultuda önlemlerin amacının gerçekten demokrasinin teşvik edilmesi mi yoksa gelişmekte olan ülkeler üzerinde hakimiyet kurulması mı olduğuna ilişkin tartışmalar yapılmıştır³²⁵.

Diğer bir tartışma konusu ise, özellikle yardımlar ekseninde yürütülen siyasi koşulluluk yoluyla demokratikleşmenin üçüncü ülkelere dışarıdan empoze edilip edilemeyeceği olmuştur. Bu konu Sorensen'in³²⁶ kalkınma yardımları ekseninde siyasi koşulluluğu inceleyen derleme çalışmasında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Sorensen'e göre; demokratikleşme öncelikle bir iç sosyal değişim sürecidir. Ancak siyasi koşulluluk iki şekilde bu sürece yardımcı olabilir. İlk olarak demokratik olmayan ya da yeni demokratikleşen yöneticilerin insan hakları ihlallerinden

³²³ Schmitter, 2001, s. 42.

³²⁴ Randi Mørk Lildballe, "Globalization as a Global Standard of Civilization the Role of Human Rights in Development", 2001, http://www.ulandslaere.au.dk/Opgavestof/2001/EndeligeOpgaver_2001/PDF_RandiMoerkLildballe.pdf (20.05.2008), s. 14.

³²⁵ Sorensen, s. 1.

³²⁶ Sorensen, ss. 4-5.

vazgeçirilmesini sağlayabilir. İkinci olarak ise demokratikleşme süreçlerinin yeniden otokratik yönetimlere dönüşmesinin önüne geçebilir. Yine de siyasi koşulluluğun içerdeki sivil toplumu güçlendirecek önlemlerle tamamlanması gerekmektedir.

Siyasi koşulluluk ile ilgili insan haklarının korunması bağlamında da bazı eleştiriler yapılmıştır. Temel eleştirilerden birisi, koşulluluk kapsamında insan haklarının sivil, siyasi ve kültürel haklar gibi belirli boyutları üzerinde durulurken, ekonomik ve sosyal haklar gibi diğer bazı boyutlarının yeterince dikkate alınmadığıdır³²⁷. Ayrıca yardımları sağlayan aktörlerin dış politikalarının ahlaki niteliği de tartışma konusu olmuştur. Burada gelişmiş ülkelerin bir taraftan geliştirmekte olan ülkeler için pazara giriş koşullarını kısıtlayıp eşitsiz bir ekonomik sistemi sürdürürken, diğer taraftan siyasi koşulluluğa başvurmalarının kafalarda yarattığı soru işaretlerine dikkat çekilmektedir³²⁸.

Bu noktalardan hareketle, siyasi koşulluluğun geliştirmekte olan ülkelere sürdürülebilir bir demokratikleşmenin önündeki sorunlar için tek başına “büyülü bir çözüm” olmadığı görüşü çeşitli çalışmalarda dile getirilmektedir. Bununla birlikte, bir aktörün yardım sağlayan diğer bir aktörün uygulayacağı baskıya açık olması ve koşulluluk aracını kullanan aktörün bu baskıyı tutarlı bir şekilde uygulaması durumunda siyasi koşulluluğun demokratikleşme sürecine katkıda bulunabileceği kabul edilmektedir. Yine de kalkınma yardımları gibi kısıtlı bağlamlarda koşulluluğun etkisinin ne kadar kalıcı olduğu tartışmalıdır³²⁹.

Koşulluluk ilişkisinde baskıya açık olan aktör, maddi teşviklere çeşitli politika ve tutum değişiklikleri ile cevap verse de, teşvik yapısı değiştiğinde, politika

³²⁷ Lildballe, 2001, ss. 14-15.

³²⁸ Sorensen, ss. 4-5.

³²⁹ Sorensen, s. 5.

ve tutum değişikliklerinin de tersine dönme riski bulunmaktadır³³⁰. Bu açıdan, insan hakları uygulamalarında kalıcı iyileşmelerin gerçekleşmesi için, uluslararası insan hakları normlarının ulusal karar vericilerin inanç ve değer sistemlerine tam olarak entegre olmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Normların süreç içerisinde bu şekilde içselleştirilebilmesi için ilgili ülkelerin normların oluşturulma ve yayılma süreçlerini meşru görmesi önem taşımaktadır. Meşruiyet, sistemin tüm aktörlere aynı şekilde uygulanan maddi ve prosedürel kurallar oluşturma yetisine bağlıdır. Bu, sistemin tüm aktörlere ayrımcı olmayan temelde davranmasını gerektirmektedir. Belirli normları teşvik eden aktörler normların yayılması sürecinde ancak bu şekilde etik ve ahlaki bir otoriteye sahip olabilirler. Bu tür bir otorite, normlara uygun davranışın kalıcılığı açısından son derece önemlidir³³¹.

3.1.2 Koşulluluğun Avrupalılaşması: AB’de Siyasi Koşulluluğun Gelişimi

AB’de üçüncü ülkelerle ilişkiler bakımından koşulluluğun proaktif bir biçimde uygulanmaya başlanması Soğuk Savaş’ın bitişiyle olmuştur. Bununla birlikte Birliğe yeni üye olacak ülkelerin demokratikleşmesi gerektiğine ilişkin düşüncelerin, günümüzdeki siyasi koşulluluk uygulamalarından farklı şekilde de olsa, Soğuk Savaş döneminde temellenmeye başladığı görülmektedir. Özellikle Yunanistan, Portekiz ve İspanya’nın Avrupa Topluluğu’na üyelik süreçlerinde böyle bir yaklaşım gündeme gelmiştir³³². Diğer taraftan, bu dönemde Topluluk ve üye ülkeler, üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde siyasi koşulluluk uygulamalarından ziyade

³³⁰ Örnek olarak, 1970 yılında Batının ekonomik yardımına olan bağımlılığı Polonya’daki komünist hükümeti, rejim muhaliflerine daha fazla siyasi alan bırakmaya zorlarken, 1981 yılında kendi varlığını tehdit altında hissetmeye başlayan hükümetin baskıyı artırmasına engel olamamıştır. Benzer bir şekilde, uluslararası yaptırım tehdidi 1992 yılında Endonezya hükümetinin bazı yeni siyasi partilerin, bir sendikanın ve bağımsız bir gazeteciler topluluğunun kurulmasına izin vermesini sağlasa da, 1997 yılında hükümetin kontrolü yitirmekte olduğunu hissettiğinde yaptığı yoğun baskılara ve insan hakları ihlallerine engel olamamıştır.

³³¹ Elena Jurado, “Assigning Duties in the Global System of Human Rights: the Role of the European Union”, *A Responsible Europe? Ethical Foundations of EU External Affairs*, Ed. Hartmut Mayer and Henri Vogt, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2006, s. 124.

³³² Yunanistan, İspanya, Portekiz’in AT’ye üyelik süreçlerinde demokratikleşme konusundaki yaklaşımlar, “Genişleme Perspektifinde Siyasi Koşulluluk” başlığı altında daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

ekonomik liberalizasyonun teşvik edilmesi için ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi yolunu tercih etmişlerdir³³³.

1980'lerin sonuna kadar üçüncü ülkelerle ilişkilerde insan haklarının korunması gibi siyasi normların teşvik edilmesi daha çok “Avrupa Siyasi İşbirliği”³³⁴ mekanizması kapsamında ele alınmıştır. AT üye devletleri 1970 yılında bu mekanizma çerçevesinde dış politikalarını koordine etmeye karar vermişlerdir. Ancak bu konuda karşılaştıkları önemli bir sorun, her üye devletin dış politikasını şekillendiren sosyal ve siyasi koşulların birbirinden oldukça farklı olması ve ortak bir dış politikanın temelini oluşturacak açık ve homojen bir Avrupa kimliğinin bulunmamasıydı. Bu koşullar altında, üye ülkeler, dış politika koordinasyonunda esas alınacak birtakım ortak değerleri belirleme arayışına girmişlerdir³³⁵. 14-15 Aralık 1973 tarihinde gerçekleştirilen Kopenhag Avrupa Konseyi’nde dokuz AT üye ülkesi, dış ilişkilerine “Avrupa kimliği” anlayışı getirme niyetlerini ortaya koymuşlardır. Avrupa Kimliğine İlişkin Kopenhag Deklarasyonu’nda üye devletler, “temsili demokrasi, hukukun üstünlüğü, ekonomik ilerlemenin nihai amacı olan sosyal adalet ve insan haklarına saygı ilkelerini savunma konusundaki kararlılıklarını” ifade etmişlerdir³³⁶.

Daha sonraki yıllarda Avrupa Siyasi İşbirliği kapsamında Avrupa dış politikasına yön veren ilkelerin tekrarlandığı birçok rapor ve deklarasyon yayınlanmıştır. Bu ilkeler arasında özellikle Birleşmiş Milletler Şartı ilkelerine bağlılık ve uluslararası hukuka saygı, demokrasi ve insan haklarına bağlılığa vurgu yapılmıştır. Üye ülkeler bu ilkeleri, dış dünya ile ilişkilerinin temeline oturtmayı

³³³ Smith, 1997, s. 6.

³³⁴ Avrupa Siyasi İşbirliği, 27 Ekim 1970 tarihli Davignon Raporu’nun kabul edilmesiyle işlerlik kazanan bir işbirliği mekanizmasıdır. Bu kapsamda AT üye devletleri, bağlayıcı bir taahhüt altına girmeksizin dış politika konularında karşılıklı danışmalarda bulunarak işbirliği yapmaya başlamışlardır. Avrupa Siyasi İşbirliğinin AT Antlaşması metinlerine girerek hukuksal nitelik kazanması, Topluluk Kurucu Antlaşmalarına ilk değişikliği getiren ve 1987 tarihinde yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi ile olmuştur.

³³⁵ Toby King, “Human Rights in European Foreign Policy: Success of Failure for Post-Modern Diplomacy?”, *European Journal of International Law*, Vol. 10, No. 2, 1999, s. 313.

³³⁶ European Council, “Declaration on European Identity”, Copenhagen, 14 December 1973, *Bulletin of European Communities*, No. 12, ss. 118-122, <http://www.ena.lu/declaration-european-identity-copenhagen-14-december-1973-020002278.html> (02.01.2010).

amaçlamışlardır. Ancak Soğuk Savaş'ın sonuna kadar bu amaç tam olarak uygulamaya konulamamıştır. Gelişmekte olan ülkeler, insan haklarının dışarıdan teşvik edilmesini içişlerine karışılması olarak algılayarak buna şüphe ile yaklaşmışlardır. Özellikle üye ülkelerin eski kolonileri olan ülkeler açısından bu şüphe daha da kuvvetli olmuştur. Avrupa bütünleşmesinin dinamikleri demokrasi ve insan haklarının Avrupa dış politikasının temel ilkeleri olarak tanımlanmasına yol açsa da, Soğuk Savaş koşulları altında güvenlik kaygıları ve ulusal çıkar farklılıkları üye ülkelerin üçüncü ülkelerdeki siyasi meselelere farklı şekillerde yaklaşmasına neden olmuştur³³⁷.

Bu nedenle benimsenen ilkelerin dış dünya ile ilişkilerdeki rolü, Avrupa Siyasi İşbirliği kapsamındaki diplomatik beyanlar ile kısıtlı kalmıştır. Bu beyanlarda ve diplomatik girişimlerde insan haklarının önemi vurgulanmış ve üçüncü ülkelerin insan hakları ihlalleri kınanmıştır. Ancak insan hakları ihlallerinin cezalandırılmasına yönelik olarak AT'nin ticaret anlaşmaları ya da kalkınma yardımları kullanılmamıştır. Aslında Avrupa Parlamentosu'nun, Topluluk yardımlarının ilgili ülkelerde insan haklarının korunması koşuluna bağlanması ve üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmalara insan hakları ihlalleri durumunda yaptırım uygulanmasını mümkün kılacak hükümler konulması yönünde önerileri olmuştur. Ancak AB Komisyonu bu önerileri geri çevirmiştir. Çünkü bu dönemde temel anlayış, "Topluluğun kalkınma yardımlarının siyasi olmaması, Üçüncü Dünya ile ilişkilerin sömürgeci dönemin izlerini taşıyaması ve süper güçlerin ilişkilerinden farklı olması gerektiği" şeklindedir. Bu anlayışa göre; gelişmekte olan ülkelerle ilişkiler bu ülkelerin iç politikalarından etkilenmemeliydi³³⁸.

Bu durum 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren kısmen Avrupa Parlamentosu'nun eleştirileriyle bağlantılı olarak değişmeye başlamıştır. AB Dışişleri Bakanları 21 Temmuz 1986 tarihinde Avrupa Siyasi İşbirliği kapsamında bir İnsan Hakları Deklarasyonu yayınlamışlar ve burada "insan haklarının ve temel

³³⁷ King, ss. 315-316.

³³⁸ Karen E. Smith, "The EU, Human Rights and Relations with Third Countries: Foreign Policy with an Ethical Dimension?", *Ethics and Foreign Policy*, Ed. Karen E. Smith and Margot Light, Cambridge University Press, Cambridge, 2004a, s. 186.

özgürlüklerin korunması ve teşvik edilmesi taahhütlerini” ifade etmişlerdir. Bu deklarasyon, insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasının Avrupa Siyasi İşbirliğinin temel taşlarından birisi olduğunu ve oniki üye ülkenin bu ilkelerin evrensel olarak uygulanmasını hedeflediğini belirtse de bu doğrultuda atılacak adımlar konusunda sessiz kalmaktadır. Bu açıdan deklarasyonun belirsiz bir yaklaşım ortaya koyduğu söylenebilir³³⁹.

Diğer taraftan, Avrupa Tek Senedi'nin Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini artırmasının önemli sonuçları olmuştur. Parlamento, Avrupa Tek Senedi ile kazandığı “uygun bulma yetkisini” (assent power)³⁴⁰ insan hakları konusunda baskı yapmak için kullanmaya başlamış ve 1987 ve 1988 yıllarında Türkiye ve İsrail ile olan mali protokollere insan hakları ihlalleri kaygılarını dile getirerek onay vermeyi reddetmiştir. Diğer taraftan Topluluk, artan kamu baskısının da etkisiyle insan hakları ihlalleri karşısında 1986 ve 1987 yıllarında Güney Afrika'ya yönelik bazı negatif önlemler, 1989 yılında ise Çin'e yönelik silah ambargosu ve bazı diplomatik ve ekonomik yaptırımlar uygulamıştır³⁴¹.

Siyasi koşulluluğun AT (daha sonra AB) tarafından gerçek ve proaktif anlamda uygulanmaya başlaması Soğuk Savaş sonrasında olmuştur. Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşünün ve tek kutuplu bir sistemin ortaya çıkmasının ardından öncü adım, 1989 yılında OECD Kalkınma Yardımı Komitesi'nin ortak bildirisinde açık, demokratik ve sorumlu siyasi sistemler ve bireysel haklar ile ekonomik sistemlerin etkin işleyişi arasındaki önemli bağlantının vurgulanmasıyla atılmıştır³⁴². Aynı yıl AB Bakanlar Konseyi siyasi koşulluluğu dış yardım rejiminin bir ilkesi olarak benimsemiştir. Bu ilke hemen bir yıl sonra tek tek üye ülkeler tarafından da benimsenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda Fransız, İngiliz ve Alman hükümetleri

³³⁹ King, s. 316.

³⁴⁰ AB'de bir karar alma süreci olan uygun bulma (onay) prosedürüne göre; AB Konseyi, bazı önemli konularda karar almadan önce Avrupa Parlamentosu'nun onayını almak zorundadır. Parlamento karar önerisini reddedebilir veya kabul edebilir, ancak değişiklik önerisi getiremez. Bu prosedür, temel olarak Birliğe yeni üye ülkelerin kabulünde, üçüncü ülkelerle yapılan ortaklık anlaşmalarının ve diğer temel anlaşmaların onaylanmasında uygulanmaktadır.

³⁴¹ Smith, 2004a, ss. 186,187.

³⁴² Stokke, 1995, ss. 22-23.

yardımlar politikaları çerçevesinde siyasi koşulluluk ilkesini biraz daha detaylı bir şekilde düzenlemişlerdir³⁴³.

Esasen bu dönemde Batının yardım koşulluluğu gündeminin gelişimi ile AB koşulluluğunun gelişimi arasındaki açık bağlantı dikkati çekmektedir. Bu bağlantı, AB'nin 1989 yılında ODAÜ'deki komünizm sonrası dönüşümü desteklemek için başlattığı Phare programında somutluk kazanmaktadır. Bu program, başlangıçta sadece Polonya ve Macaristan'a yönelik teknik yardımlara odaklanmış ancak 1997 yılından itibaren katılım öncesi yardımlarının finansmanına yönlendirilmiştir. Programın ilk halinde AB'nin ilgisi, siyasi konulardan çok ekonomik geçiş üzerine odaklanmış ve Komisyon bilinçli olarak koşulluluğu piyasayı geliştirmeye yönelik önlemlerle sınırlandırmıştır. Ancak 1992 yılından itibaren Phare bütçesinde demokrasi başlığı da yer almaya başlamıştır. Phare fonlarındaki koşulluluk ve sağlanan teknik yardımlar AB'nin neo-liberal gündemini güçlendirici niteliktedir³⁴⁴.

ODAÜ ile ilişkilerin ticari boyutu ise bu ülkelere sağlanan tercihli tavizlerle başlamıştır. 1988-1990 yılları arasında birçok ODAÜ ile ticaret ve işbirliği anlaşmaları yapılmıştır. 1989 yılında Avrupa Parlamentosu, bu anlaşmalarda "insan haklarına" atıfta bulunulması ve Avrupa Komisyonu'na anlaşmaların müzakeresine ilişkin olarak verilen yetkilerde bunun da yer almasını istemiştir³⁴⁵. Bununla birlikte bu anlaşmalar daha çok ticari ve ekonomik işbirliği konularına odaklanmıştır.

Diğer taraftan, 1990'ların başında siyasi koşulluluk ilkesi giderek AB normlarına nüfuz etmeye başlamıştır. 25-26 Haziran 1990'da gerçekleştirilen Dublin Avrupa Konseyi toplantısında AGİT'in Avrupa'da oynadığı önemli role ve Roma'da gerçekleştirilecek AGİT toplantısına verilen önem belirtildikten sonra toplantının demokratik bir Avrupa ve hukukun üstünlüğü ilkesinin güçlendirilmesine katkı

³⁴³ Gibbon, 1993, s. 53.

³⁴⁴ Grabbe, 2006a, ss. 7-8.

³⁴⁵ Stivachtis, s.11.

sağlaması beklentisi dile getirilmiştir³⁴⁶. AGİT'in Kasım 1990'da yayınladığı ve AT'nin de bütün olarak katıldığı “Yeni bir Avrupa için Paris Şartı” ile Avrupa’da demokrasi söylemi daha da güçlenmiştir. Paris Şartı’nda AGİT’in Avrupa ulusları için tek yönetim şekli olarak demokrasinin kurulması, konsolide edilmesi ve güçlendirilmesi konusunda görev üstlendiği ifade edilmiştir³⁴⁷. Şartın kabul edilmesinin ardından 14-15 Aralık 1990 tarihlerinde gerçekleştirilen Roma Avrupa Konseyi Sonuç Bildirgesinde demokrasinin, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarına saygının teşvik edilmesi AB’nin dış ve güvenlik politikasının temel amaçları arasında sayılmıştır³⁴⁸. Bu şekilde demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi konular, AB’nin dış ilişkilerinde normatif ilkeler olarak yerini almaya başlamıştır.

Haziran 1991’de Lüksemburg Avrupa Konseyi yeni bir “İnsan Hakları Deklarasyonu” yayınlanmıştır. 1986 tarihinde Topluluk dışişleri bakanları tarafından yayımlanan deklarasyona atıfta bulunan bu yeni deklarasyonda; insan haklarının korunması, teşvik edilmesi ve bunlara saygı gösterilmesi uluslararası ilişkilerin, Avrupa işbirliğinin ve Topluluk ve üye ülkelerinin diğer ülkelerle olan ilişkilerinin temel taşlarından birisi olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu kapsamdaki girişimlerin “içişlerine meşru olmayan müdahalelere” yol açtığı ve devletlerin egemenliğine zarar verdiği şeklindeki eleştirilere karşılık, deklarasyonda insan haklarının korunmasına yönelik müdahalelerin meşruiyeti üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşım, insan haklarını evrensel ilkeler olarak gören ve demokrasiyi ise bu ilkelerin uygulanmasını kolaylaştıran bir yönetim biçimi olarak değerlendiren bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda, “İnsan Hakları Deklarasyonu”nda şöyle denilmektedir³⁴⁹:

³⁴⁶ European Council, “Presidency Conclusions: Extract Concerning the CSCE ”, Dublin, 25-26 June 1990, <http://www.ena.lu/conclusions-dublin-european-council-extract-concerning-csce-25-26-june-1990-020003642.html> (02.03.2010).

³⁴⁷ “Charter of Paris for a New Europe”, Paris, 1990, http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_en.pdf (23.03.2010), s. 3.

³⁴⁸ European Council, “Conclusions”, Rome, 14-15 December 1990, <http://www.ena.lu/conclusions-rome-european-council-14-15-december-1990-020004570.html> (20.03.2010).

³⁴⁹ European Council, “Conclusions-Declaration on Human Rights”, Luxembourg, 28-29 June 1991, http://www.centrodirittumani.unipd.it/a_temi/normedu/003_ue/1_2/1_2_3_en.pdf (23.03.2010).

Topluluk ve üye devletleri, dünyada insan hakları ve temel özgürlüklerin teşvik edilmesi ve korunmasına yönelik politika izleme görevini üstlenmektedir. Bu, uluslararası topluluğun ve tek tek veya kolektif olarak hareket eden tüm devletlerin meşru ve sürekli görevidir. Bu nedenle Topluluk ve üye devletleri, insan hakları ihlallerine ilişkin endişelerin değişik şekillerde dile getirilmesinin ve bu hakların korunmasına yönelik taleplerde bulunulmasının bir devletin içişlerine karışma olarak değerlendirilemeyeceğini ve bu unsurun üçüncü ülkelerle kurulan diyalogların önemli ve meşru bir parçası olduğunu hatırlatmaktadır.

Bu yaklaşım, her egemen devletin kendi ülkesinde insan haklarının korunmasından sorumlu tek aktör olduğu şeklinde önceden hakim olan düşüncenin yavaş yavaş değişmeye başladığının bir göstergesidir. Soğuk Savaş'ın bitişi ile biraraya gelen değişik faktörlerin etkisiyle insan hakları ihlallerinin ulusal değil uluslararası bir konu olduğu düşüncesi kabul edilmeye başlanmıştır. AB'nin çeşitli deklarasyonlarında, kararlarında, sonuç bildirgelerinde, AB elitlerinin konuşmalarında ve hukuki metinlerde, AB'nin bir "değerler topluluğu" olarak sahip olduğu kimlikten dolayı uluslararası düzeyde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi şeklinde bir görevinin olduğu düşüncesi yapılandırılmaya başlamıştır³⁵⁰.

İnsan haklarının korunması ve demokrasi gibi siyasi normların AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerine etkisini şekillendirecek diğer bir gelişme 28 Kasım 1991 tarihinde Bakanlar Konseyi'nin yayınladığı "İnsan Hakları, Demokrasi ve Kalkınmaya İlişkin Karar"³⁵¹ olmuştur. Bu kararda; insan hakları ve demokrasinin dengeli ve sürdürülebilir kalkınma ile bağlantısı vurgulanmıştır. Demokrasi ve insan haklarının teşvik edilmesi, kalkınma alanında işbirliğinin hem amacı hem de koşulu haline getirilmiştir³⁵². Böylece, koşulluluk politikası AB'nin gelişmekte olan ülkelerle olan ilişkilerine resmen dahil edilmiştir³⁵³.

Söz konusu Kararda, gelişmekte olan ülkelerle yapılan işbirliğinde insan hakları, demokrasi ve kalkınma konularına yönelik uyumlu bir yaklaşıma duyulan

³⁵⁰ Jurado, ss. 120-121.

³⁵¹ Council of Ministers of the EC, "Resolution on Human Rights, Democracy and Development", 28.11.1991, http://archive.idea.int/lome/bgr_docs/resolution.html (03.02.2009).

³⁵² Gordon Crawford, "Evaluating EU Promotion of Human Rights, Democracy and Good Governance: Towards a Participatory Approach", *Journal of International Development*, Vol. 14, No. 6, 2002, s. 912.

³⁵³ Jurado, s. 125.

ihtiyaç dile getirilmiştir. Kalkınma yardımlarının, ekonomik ve sosyal hakların yanısıra sivil ve siyasi özgürlüklerin de, insan haklarına dayalı temsili demokrasi yoluyla teşvik edilmesini sağlayacak şekilde oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Bu amaç için pozitif ve yapıcı yaklaşımlar öncelikli olsa da ciddi ve devamlı insan hakları ihlalleri ve demokratik sürecin ciddi şekilde kesintiye uğraması durumunda Topluluğun daha sert önlemler de alabileceği ifade edilmiştir. İhlalin ciddiyetine bağlı olarak alınabilecek önlemler arasında diplomatik girişimler, işbirliği sürecinin kapsamında veya şeklinde değişikliğe gidilmesi ve ilgili ülkeyle işbirliğinin askıya alınması sayılmıştır³⁵⁴.

AB’de siyasi koşulluluk anlayışının gelişiminde önemli bir aşama, AB’nin üçüncü ülkelerle yaptığı işbirliği ve ortaklık anlaşmalarına “insan hakları hükmü” (human rights clause) koymaya başlaması ile olmuştur. AT’nin Afrika Karayip Pasifik ülkeleri (AKPÜ) ile 1989 yılında imzaladığı IV. Lome Sözleşmesi, Topluluğun üçüncü ülkelerle işbirliğinde “temel bir unsur” (basis clause) olarak insan hakları hükmüne (5. madde) yer veren ilk kalkınma anlaşması olmuştur³⁵⁵. Bu doğrultuda bir sonraki adım, 11 Mayıs 1992 tarihinde Letonya, Litvanya, Estonya ve Arnavutluk ile yapılan ticaret ve işbirliği anlaşmaları ile atılmıştır. Söz konusu anlaşmalarda, insan haklarına ve demokratik ilkelere saygı anlaşmaların “asli unsuru” (essential element) olarak tanımlanmıştır³⁵⁶.

29 Mayıs 1995 tarihinde AB Konseyi, üçüncü ülkelerle yapılan tüm anlaşmalarda “asli unsur” olarak insan hakları hükmü ve ayrıca “anlaşmaların askıya alınmasına” ilişkin bir hüküm bulunmasına karar vermiştir. Bu düzenleme, ilgili ülke tarafından demokratik ilkelerin ve insan haklarının ihlal edilmesi durumunda Birliğin

³⁵⁴ Council of Ministers of the EC, 28.11.1991.

³⁵⁵ Hanne Cuyckens, “Human Rights Clauses in Agreements between the Community and Third Countries the Case of the Cotonou Agreement”, *Institute for International Law of the K.U.Leuven Working Paper*, No. 147, 2010, <https://www.law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/wp/WP147e.pdf> (10.06.2010).

³⁵⁶ Lorand Bartels, “Human Rights and Democracy Clauses in the EU’s International Agreements”, *Paper Presented to the European Parliament’s Subcommittee on Human Rights*, 29.09.2005, http://www.law.ed.ac.uk/file_download/publications/3_568_humanrightsanddemocracyclausesintheeusin.pdf (02.07.2009), s. 28.

bu hükme dayanarak tepki göstermesine olanak sağlanmıştır³⁵⁷. Böylece insan hakları hükmünün tüm ticaret, işbirliği ve ortaklık anlaşmalarında standart bir şekilde yer alması öngörülmüştür. Bu hüküm ile anlaşmaların temel niteliği değişmemekte, yalnız öngörülen ekonomik işbirliğinin önkoşulu olarak tarafların demokrasi ve insan haklarına saygı ilkelerine bağlılığı karşılıklı olarak teyid edilmektedir³⁵⁸. İnsan hakları hükümlerinde, anlaşmaların asli unsuru olarak insan haklarına, demokrasiye, hukukun üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Ayrıca ek bir hüküm ile bu ilkelere uyulmaması durumunda Topluluk ile yapılan anlaşmaların askıya alınabilmesi durumu düzenlenmektedir³⁵⁹.

1995 yılında gözden geçirilen IV. Lome Sözleşmesi'nde³⁶⁰ bu yönde hükümler daha da geliştirilmiştir. Bu çerçevede; “AKPÜ ile Topluluk arasındaki ilişkiler ile Sözleşme hükümlerini ve tarafların iç ve uluslararası politikalarının yönetimini destekleyen insan haklarına saygı, demokratik ilkeler ve hukukun üstünlüğü Sözleşme'nin ‘asli bir unsurunu’ oluşturduğu” ve bu ilkelerin ihlal edilmesinin bir ön danışmanın ardından ilgili ülkeye yönelik kalkınma yardımlarının kısmen veya bütünüyle askıya alınmasına yol açabileceği belirtilmektedir³⁶¹. Ayrıca Haziran 2000'de AKPÜ ile Lome Sözleşmesi'nin ardılı olarak imzalanan Cotonou Anlaşması'nda “iyi yönetim” asli unsur olarak değil ama “temel ve pozitif bir unsur” olarak yer almaktadır. Böylece iyi yönetim de, AB'nin desteklediği

³⁵⁷ Bartels, s. iv.

³⁵⁸ Barbara Brandtner and Allan Rosas, “Human Rights and the External Relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice”, *European Journal of International Law*, Vol. 9, ss. 473-474.

³⁵⁹ Der-Chin Horng, “The Human Rights Clause in the European Union's External Trade and Development Agreements”, *European Law Journal*, Vol. 9, No. 5, 2003, ss. 678-679.

³⁶⁰ IV. Lome Sözleşmesi, Avrupa Topluluğu ile AKPÜ arasında 1989 yılında on yıllık bir dönem için imzalanmıştır. Öngörüldüğü üzere Sözleşme 1994 ve 1995 yıllarında gözden geçirilmiş ve 1995 yılında gözden geçirilmiş IV. Lome Sözleşmesi imzalanmıştır. Gözden geçirilmiş IV. Lome Sözleşmesi'nde yapılan değişikliklerde; AKPÜ'deki demokratikleşme hareketleri ve yapısal uyum önlemleri, AB'nin yeni genişleme süreci çerçevesinde ODAÜ'ye yönelik artan ilgisini dengeleme ihtiyacı, Uruguay Sözleşmesi gibi uluslararası gelişmelerin ortaya çıkardığı siyasi ve ekonomik değişimler etkili olmuştur.

³⁶¹ European Commission, “The Lome Convention”, http://ec.europa.eu/development/geographical/cotonou/lomegen/lomeitoiv_en.cfm (29.10.2008).

alanlardan birisi haline getirilmekte ancak askıya alma hükmüne tabi tutulmamaktadır³⁶².

Uygulamada AB'nin hiçbir anlaşmayı insan hakları hükmüne dayanarak askıya aldığı görülmemiştir. Ancak bazı durumlarda AB'nin insan hakları ihlalleri nedeniyle üçüncü ülkelere yönelik yardımlarını azalttığı ya da askıya aldığı olabilmektedir. AB'nin dış ilişkilerinde pozitif yaklaşıma yönelik açık eğilim dikkati çekmektedir. Avrupa Komisyonu, daha 1994 yılında hazırladığı bir raporda "Topluluğun yaklaşımının, uluslararası işbirliği çerçevesinde demokrasi ve insan haklarının teşvik edilmesi için öncelikle pozitif önlemlere başvurulması gerektiği anlayışına dayandığını; yaptırım uygulanmasının ise ancak diğer tüm araçların tüketilmesi durumunda düşünülebileceğini" belirtmiştir³⁶³. Aynı şekilde insan hakları hükümlerinde de önceliğin mümkün olduğunca anlaşmanın işlevini korumasını sağlamak olduğu ve herhangi bir eylemde bulunulmadan önce mutlaka bir istişare sürecinden geçilmesi gerektiği ifade edilmektedir³⁶⁴. Komisyon, 1995 tarihinde hazırladığı bir belgede ciddi insan hakları ihlalleri veya demokratik sürecin ciddi şekilde kesintiye uğraması halinde AB'nin alabileceği yaptırım niteliğindeki önlemleri şu şekilde sıralamıştır³⁶⁵:

- İşbirliği programlarının içeriğinin değiştirilmesi
- Kültürel, bilimsel ya da teknik işbirliği programlarının azaltılması
- Ortak Komite toplantılarının ertelenmesi
- Üst düzey ikili görüşmelerin askıya alınması
- Yeni projelerin ertelenmesi
- Ortaklık girişimlerinin tamamlanmaması

³⁶² Crawford, s. 912. AKPÜ, iyi yönetişimin Cotonou Anlaşması'nda askıya alma hükmüne tabi olan asli bir unsur olarak yer almasına karşı çıkmıştır. Sonuçta Anlaşmada "temel ve pozitif bir unsur" ifadesi ile yer alan iyi yönetişim, AB'nin sağladığı fonlara ilişkin ciddi bir yolsuzluk söz konusu olmadığı sürece askıya alma hükmüne tabi tutulmamıştır.

³⁶³ European Commission, "Report from the Commission to the Council on the Implementation in 1993 of the Resolution of the Council and of the Member States Meeting in the Council on Human Rights, Democracy and Development Adopted on 28 November 1991", COM (94) 42 final, Brussels, 23.02.1994, s. 11, http://aei.pitt.edu/4125/01/000853_1.pdf (24.11.2008).

³⁶⁴ Smith, 2004a, s. 190.

³⁶⁵ European Commission, "Communication from the Commission on the Inclusion of Respect for Democratic Principles and Human Rights in Agreements between the Community and the Third Countries", COM (95) 216 final, Brussels, 23.05.1995, <http://aei.pitt.edu/4097/> (22.10.2008) s. 17.

- Ticari ambargolar
- Silah satışlarının ve askeri işbirliğinin askıya alınması
- İşbirliğinin ve anlaşmaların askıya alınması

AB’de siyasi koşulluluğun gelişimini şekillendiren bu normatif ilkeler, 1991 yılından itibaren AB’nin ODAÜ ile ikili olarak imzalamaya başladığı “Avrupa Anlaşmaları”na da yansımıştır. ODAÜ ile AB arasındaki ortaklık ilişkilerini kapsamlı bir şekilde düzenleyen bu anlaşmalar, AB üyeliğine başvuruda bulunan ODAÜ için ticaret ve işbirliği anlaşmalarının yerini almıştır. Mayıs 1992’den itibaren imzalanan anlaşmalarda siyasi koşulluluk açısından önemli bir adım atılarak, bütün Avrupa Anlaşmalarına “askıya alma ifadesi” eklenmiş ve anlaşmalar şu beş koşula bağlanmıştır: hukukun üstünlüğü, insan hakları, çok-partili sistem, serbest ve adil seçimler ve piyasa ekonomisi. Böylelikle bu koşulların yerine getirilmemesi durumunda anlaşmaların askıya alınması mümkün hale getirilmiş olmakla birlikte, daha önce de belirtildiği gibi uygulamada böyle bir durum yaşanmamıştır. Örneğin AB, 1994 ve 1995 yıllarında Slovakya’daki demokratik olmayan uygulamaları açık bir şekilde eleştirse de bu hükmü uygulamaya koymaktan kaçınmıştır. Bu durum, AB’nin askıya almayı en son başvurulacak önlem olarak gördüğünü göstermektedir³⁶⁶.

7 Şubat 1992 tarihinde imzalanarak 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması (AB Antlaşması), AB’nin dış ilişkilerinde demokrasi ve insan hakları konularının giderek güçlenen rolünü daha da pekiştirmiştir. Maastricht Antlaşması’nın “Ortak Dış ve Güvenlik Politikası”na ilişkin 5. Başlığın J.1. Maddesinde bu politikanın amaçları arasında “demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesi ve güçlendirilmesi” de sayılmıştır. Kalkınma yardımlarına ilişkin 17. Başlığın 130u Maddesinin 2. Bendinde ise “bu alandaki Topluluk politikasının demokrasi ve hukukun üstünlüğünün

³⁶⁶ Grabbe, 2006a, s. 9.

geliştirilmesi ve güçlendirilmesi ile insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının sağlanması genel amaçlarına katkıda bulunacağı” ifade edilmiştir³⁶⁷.

1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile AB Antlaşması’na getirilen değişikliklerle, AB’nin dış faaliyetlerindeki normatif boyut daha da güçlenmiştir. Antlaşma’nın 1. Başlığında 3. Maddede ifade edildiği şekliyle: “Birlik, dış dünya ile ilişkilerinde değerlerini ve çıkarlarını teşvik eder... Barışa, güvenliğe, dünyada sürdürülebilir kalkınmaya, halklar arasındaki dayanışma ve karşılıklı saygıya, serbest ve adil ticarete, yoksulluğun giderilmesine, çocuk hakları başta olmak üzere insan haklarının korunmasına, BM Şartı ilkelerinin korunması dahil uluslararası hukukun gelişimine ve sıkı bir şekilde uygulanmasına katkıda bulunur”³⁶⁸.

Ayrıca Antlaşma’nın “Birliğin Dış Faaliyetine İlişkin Genel Hükümler” kısmında 21. Madde altında³⁶⁹ AB’nin uluslararası alandaki faaliyetlerine Birliğin kendi oluşumuna, gelişimine ve genişlemesine kaynaklık eden ve dünya çapında yaymak istediği ilkelere göre yön verileceği belirtilmiştir. Söz konusu ilkeler; demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarının ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri, BM Şartı ve uluslararası hukuk ilkelerine saygı olarak belirlenmiştir. AB’nin bu ilkeleri paylaşan üçüncü ülkeler ve bölgesel veya küresel uluslararası örgütlerle ilişkilerini derinleştirmeyi ve ortaklıklar kurmayı hedeflediği belirtilerek Birliğin dış ilişkilerinin normatif çerçevesi çizilmiştir³⁷⁰. Aslında böylece AB’nin üçüncü ülkelerle olan ilişkilerinde kullandığı siyasi koşulluluk aracına da birincil hukuk düzeyinde temel kazandırılmıştır. Bu düzenlemeler, siyasi normların AB’nin dış

³⁶⁷ Bkz. “Treaty on European Union”, *Official Journal C 191*, 29 July 1992, [http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001\(20.01.2010\)](http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001(20.01.2010)).

³⁶⁸ Avrupa Birliği Antlaşması’nın Birleştirilmiş Metni, Başlık I Ortak Hükümler, Madde 3 (5).

³⁶⁹ Avrupa Birliği Antlaşması’nın Birleştirilmiş Metni, Başlık V Birliğin Dış Faaliyetine İlişkin Genel Hükümler, Bölüm 1 Birliğin Dış Faaliyetine İlişkin Genel Hükümler, Madde 21 (1).

³⁷⁰ Bkz. “Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union”, *Official Journal C 83*, 30.3.2010, <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:EN:HTML> (23.05.2010).

ilişkilerinin ve faaliyetlerinin değişik boyutlarında temel oluşturacağının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

3.2 AVRUPA BİRLİğİ’NİN GENİŞLEME SÜREÇLERİ PERSPEKTİFİNDE SİYASİ KOŞULLULUK VE SİYASİ ELİTLER

NATO ve özellikle de AB’nin Soğuk Savaş sonrasında geçirdiği kapsamlı genişleme süreçleri koşulluluk kavramının gelişiminde önemli bir aşamayı oluşturmuştur. Bu süreçler, “*genişleme koşulluluğu*” adı altında yeni nesil bir koşulluluğun ortaya çıkmasında rol oynamışlardır. Söz konusu genişlemeler gerek kapsamı gerekse niteliği bakımından geçmişte benzeri görülmemiş örnekler oluşturmaktadır. Bir taraftan çok sayıda yeni üye ülke kabul ederken, diğer taraftan bütünleşme projesinin kazançlarının korunması özellikle AB için önemli bir meydan okuma olmuştur. Bu meydan okuma karşısında Birliğin hem çıkarlarını hem de değerlerini korumaya yönelik üyelik kriterleri oluşturulmuş ve böylece genişleme koşulluluğu şekillendirilmiştir. Genişleme koşulluluğu, uluslararası örgütlere üyelikte, ancak ilgili örgütün işleyişine ve üye ülkelerin çıkarlarına zarar vermeyecek ve hedeflerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunabilecek ülkelerin üyeliğini mümkün kılan bir “filtreleme” sistemi oluşturulmasını sağlamıştır³⁷¹.

Bir topluluğun yeni üyeler alacak şekilde genişlemesi o topluluğun işleyişinde ve yerine getirdiği işlevlerde birtakım değişikliklere yol açmaktadır. Bu doğrultuda Smith³⁷², üyelik koşullarının oluşturulmasını söz konusu topluluğun temel değerlerini ve çıkarlarını genişlemeyle ortaya çıkabilecek radikal değişimlerden korumanın bir yolu olarak değerlendirmektedir. AB örneğinde üyelik için koşullar oluşturulması, genişlemenin Avrupa bütünleşmesinin ilerlemesi açısından engel oluşturmaması hedefini de yansıtmaktadır. Bu açıdan kısmen de olsa AB’deki genişleme/derinleşme ikileminin çözülmesine de odaklanmaktadır. Ancak bunun ötesinde, “*üyelik koşulluluğu*” AB tarafından aday ülkelerin iç ve dış politikalarını etkilemek için bir dış politika aracı olarak kullanılmaktadır. Daha önce de belirtildiği

³⁷¹ Angelov, 2006, s. 4.

³⁷² Smith, 2003, ss. 106-108.

gibi koşulluluk, “bir devlet ya da uluslararası örgütün başka bir devletin kendisinden beklediği birtakım faydaları belli koşulların ve yükümlülüklerin yerine getirilmesine bağladığı” bir araçtır. Bu anlamda uluslararası örgütlere katılmak için birtakım üyelik koşullarının belirlenmesi bir koşulluluk şeklidir (bkz. önkoşulluluk / ex ante conditionality).

Üçüncü kuşak koşulluluk olarak nitelendirebileceğimiz genişleme koşulluluğunun mantığı diğer ilk iki kuşak koşulluluk ile büyük ölçüde paraleldir. Hughes’a göre³⁷³ AB genişleme koşulluluğu Batının daha önceki uluslararası koşulluluk modelleriyle oldukça uyumlu bir bağlamda şekillenmiştir. Komünizmin çöküşünün ardından AB’nin dış ilişkilerinde koşulluluğun genel ilkelerine ilişkin bir politika konsensüsü oluşmaya başlamıştır. AT/AB koşulluluğu, pazar liberalizasyonuna ve idari reformlara odaklanan birinci nesil IMF/Dünya Bankası ekonomik koşulluluğu ile ikinci nesil siyasi koşulluluğu bütünleştirmiştir. Özellikle ilk yıllarda ODAÜ’ye yönelik koşullulukta birçok unsur kalkınma yardımı modellerinden ve politikalarından aktarılmıştır.

Diğer taraftan, AB genişleme koşulluluğu daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, çok daha kapsamlı bir boyutta üçüncü ülkelerdeki sistemin dönüştürülmesi misyonuna odaklanmıştır. AB müktesebatının aday ülkelere aktarılmasının dışında ekonomik ve siyasi unsurları biraraya getirme ve bunları aday ülkelere yayma biçimi bakımından farklı bir model oluşturmuştur³⁷⁴. Bu modelin temel farkı boyut, koşulların kapsamı ve bunlara yapılan kuvvetli vurgular ve iç süreçlere müdahale düzeyi bakımından ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda genişleme koşulluluğu, ilk iki kuşak koşulluluğun yerini almamış, ancak koşulluluğun uygulama alanını ve şeklini genişletmiştir³⁷⁵.

AB’ye katılmak isteyen ülkelerin sayısı arttıkça üyelik koşulluluğu AB’nin önemli dış politika araçlarından birisi haline gelmiştir. AB, bu aracı kullanırken

³⁷³ Hughes, 2003, s. 13.

³⁷⁴ Hughes, 2003, s. 13.

³⁷⁵ Angelov, 2006, s. 5.

kendi çekim gücünü kullanmaktadır. Çünkü AB, aday ülkeler tarafından çoğunlukla demokrasi, zenginlik ve güvenlik unsurlarını bütünleştiren bir çekim merkezi olarak görülmektedir. AB, çekim gücünü katılım koşulları vasıtasıyla aday ülkeler üzerinde bir etki gücüne dönüştürmektedir. Bu durum, AB'nin aday ülkeler üzerindeki etkisini arttırırken aynı zamanda Birliğin uluslararası rolünün güçlenmesine de katkı sağlamaktadır³⁷⁶.

AB genişleme koşulluluğunun ve bu kapsamda siyasi koşulluluğun sistematik bir şekilde uygulanmaya başlanması, Birliğin beşinci genişleme süreciyle gerçekleşmiştir. AB'nin doğuya genişlemesi olarak da adlandırılan bu süreç 2004 yılında Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Slovakya, Litvanya, Letonya, Estonya, Güney Kıbrıs ve Malta'nın; 2007 yılında ise Bulgaristan ve Romanya'nın AB üyesi olması ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte doğu genişlemesinden önce AB'nin aday ülkelere yönelik hiçbir koşulluluk anlayışının bulunmadığını ileri sürmek yanlış olacaktır. Esasen uygulamada her genişleme, Birliğe katılım koşullarının ortaya konulması için gereklilik yaratmıştır. Bu gereklilik, sadece Birliğin ve hukuki düzeninin devamlı gelişiminden değil aynı zamanda üyelik başvurularının artmasından da kaynaklanmıştır³⁷⁷.

Bu doğrultuda AT/AB'de ilk genişleme dalgasından itibaren genişlemenin temel ilkeleri şekillenmeye başlamıştır. Danimarka, İrlanda ve İngiltere'yi kapsayan ilk genişleme sürecinde şekillenen ve bugün de geçerliliğini koruyan önemli bir ilke; aday ülkelerin müktesebatı bütünüyle kabul etmeleri ve uygulama konusunda kısıtlı bazı geçiş süreleri alabilseler de bunların kalıcı olmaması gereğidir. 1963 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle, Paris'te yaptığı basın toplantısında İngiltere'nin Topluluğa ve ortak pazara katılmaya "ekonomik nedenlerden dolayı" hazır olmadığını açıklamıştır. De Gaulle'ün İngiltere'nin üyeliğini reddetmesi, temelde İngiltere'nin müktesebatın tamamına uymak istememesi ile ilişkilendirilmiştir. Bu konudaki sorun, İngiltere'nin İngiliz Milletler Topluluğu'na

³⁷⁶ Smith, 2003, ss. 108-109.

³⁷⁷ Christophe Hillion, "The Copenhagen Criteria and their Progeny", *EU Enlargement: A Legal Approach*, Ed. Christophe Hillion, Hart Publishing, Portland Oregon, 2004, s. 3.

yönelik ticari tercihlerini ve eski Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi ortakları ile serbest dış ticaret rejimini korumak istemesinin AT üyeliğinin temel taahhütleri ile bağdaşmadığı düşüncesinden kaynaklanmıştır³⁷⁸.

Ayrıca De Gaulle, İngiltere'nin ABD ile olan stratejik bağlarının da etkisiyle AT'nin siyasi gelişimine engel oluşturacağını düşünmekteydi. Bu sebeplerle Fransa, 1967 yılında İngiltere'nin üyelik başvurusunu ikinci kez reddetmiştir. Ancak 1968 yılında De Gaulle'ün devlet başkanlığından istifası ile genişlemenin önü açılabilmiştir. De Gaulle'den sonra göreve gelen Georges Pompidou'nun genişleme konusunun derinleşme süreci ile bağlantılı olarak açıklığa kavuşturulması için özel bir zirve yapılması önerisi üzerine 1-2 Aralık 1969 tarihinde Lahey'de bir zirve toplantısı yapılmıştır. Bu şekilde bir taraftan bütünleşme süreci ile ilgili kararlar alınırken diğer taraftan genişlemenin çerçevesi çizilmiştir³⁷⁹.

Lahey'de kabul edilen bildirmede Roma Antlaşması'nın 237. Maddesi çerçevesinde Topluluğun genişlemesi ilkesi üzerindeki anlaşma teyit edilirken, aday ülkelerle Topluluk arasındaki müzakerelerin başlatılabilmesi için bu ülkelerin Antlaşmaları ve siyasi sonuçlarını, Antlaşmaların yürürlüğe girdiği tarihten itibaren alınan kararları ve kalkınma alanında benimsenen ilkeleri bütünüyle benimsemeyi kabul etmesi gerektiği belirtilmiştir³⁸⁰. Bu şekilde; AT'de genişlemenin esasının mevcut bir Topluluğa katılmak olduğu ve bu kapsamda Topluluk müktesebatının bütünüyle kabul edilmesi gerektiği açıkça ortaya konulmuştur.

Birinci genişleme sürecinde Danimarka ve İrlanda'nın durumu ise, daha çok İngiltere'nin durumuna bağlı olarak gelişmiştir. İngiltere ile olan tarihsel ve ekonomik bağları, bu ülkelerin Topluluğa katılma isteklerinin İngiltere ile aynı doğrultuda gelişmesine yol açmıştır. İngiltere'nin üyelik başvurusu 1963 ve 1967

³⁷⁸ Christopher Preston, "Obstacles to EU Enlargement: The Classical Community Method and Prospects for a Wider Europe", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 33, No. 3, September 1995, s. 452.

³⁷⁹ Desmond Dinan (Ed.), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, Cilt: 1-2, Çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005a, s. 203.

³⁸⁰ "Final Communiqué of the Hague Summit", 2.12.1969, <http://www.ena.lu/final-communique-hague-summit-december-1969-020000913.html> (14.05.2009).

yıllarında reddedildiğinde bu ülkeler de üyelik başvurularını geri çekmişlerdir. Daha sonra İngiltere ile aynı dönemde üyelik müzakerelerini yürütmüşler ve 1 Ocak 1973’de üye olmuşlardır. Yine aynı dönemde AT ile üyelik müzakerelerini tamamlayan Norveç ise 1972 yılında gerçekleştirilen referandumda Norveç halkının AT’ye katılımı reddetmesi nedeniyle başvurusunu geri çekmiştir. Norveç’in AT’ye üyelik için yaptığı ikinci başvuru da 1994 yılında aynı şekilde sonuçlanmıştır³⁸¹.

AT’nin 1981 ve 1986 yıllarında gerçekleşen ikinci (Yunanistan’ın katılımı) ve üçüncü (İspanya ve Portekiz’in katılımı) genişleme süreçlerinde aday ülkelerin ekonomik durumları kaygı konusu olmuştur. Ancak ilk genişlemeden farklı olarak, Topluluğun güneye genişlemesi veya Akdeniz genişlemesi olarak da anılan bu genişleme süreçlerinde demokrasi, insan haklarına, temel hak ve özgürlüklere saygı gibi siyasi konular ön plana çıkmıştır³⁸². Bu genişleme, başvuruda bulunan ülkelerin ekonomik durumları üye ülkelerin gerisinde olsa da, siyasi nedenlerin üyelik başvurularının kabul edilmesinde etkili olabileceğini göstermiştir. Özellikle Yunanistan örneğinde Komisyon’un görüşünde ülkenin ekonomik durumuyla ilgili kaygıların dile getirilmesine rağmen, siyasi konular Konsey’in kararını etkilemiştir³⁸³. Bu bağlamda AT üyeliği, Güney Avrupa’daki yeni demokrasilerinin istikrarını sağlamaya yönelik bir araç olarak ele alınmıştır³⁸⁴. Siyasi norm ve ilkelerin üyeliğin gerekleri olarak gündeme getirilmesi genişleme politikası kapsamında siyasi koşulluluk düşüncesinin oluşmaya başladığının bir göstergesidir. Ancak bu dönemde biraz da Soğuk Savaş ortamının etkisiyle siyasi koşulluluk, daha çok fiili bir yaklaşımla şekillenmiştir³⁸⁵.

³⁸¹ Neill Nugent, “Previous Enlargement Rounds”, *European Union Enlargement*, Ed. Neill Nugent, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2004, ss. 24-25.

³⁸² Ania Kork-Paszowska and Jan Zielonka, “European Union Enlargement”, *European Politics*, Ed. Colin Hay and Anand Menon, Oxford University Press, Oxford, 2007, 367-385, s. 370; Nugent, 2004, ss. 27-28.

³⁸³ Bache and George, s. 542.

³⁸⁴ John K. Glenn, “EU Enlargement”, *European Union Politics*, Ed. Michelle Cini, Oxford University Press, Oxford, 2003, 211,228, s. 212.

³⁸⁵ Pridham, 2005a, s. 35.

AB'nin dördüncü genişleme süreci ise 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in AB üyeliği ile sonuçlanmıştır. Söz konusu ülkeler, Soğuk Savaş yılları boyunca SSCB'ye olan coğrafi yakınlıklarının etkisiyle benimsedikleri tarafsızlık politikası nedeniyle AT üyeliğinden kaçınırken, Soğuk Savaş'ın bitmesini Avrupa bütünleşmesine katılmak için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Ayrıca EFTA üyesi olan bu ülkelerin 1990'ların başında Avrupa Ekonomik Alanı'na dahil olmaları, AB'ye üyelik başvurularını destekleyen bir gelişme olmuştur. Kuzey genişlemesi veya EFTA genişlemesi olarak da adlandırılan bu genişleme sürecinde aday ülkelerin ekonomik olarak birçok üye ülkeden daha iyi durumda olması ve idari yapılarının AB düzenlemelerini rahatça uygulayabilecek kapasiteye sahip olması Birliğe katılım süreçlerini kolaylaştırmıştır³⁸⁶.

Sosyal devlet ve demokratik ilkelere bağlılıkları ile anılan Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in genişleme sürecinde siyasi koşulluktan ziyade yeni üye ülkelerin giderek kapsamlı ve karmaşık hale gelen AB müktesebatını üstlenmesi konusu üzerinde durulmuştur. Mart 1993'te müzakerelere başlanmadan önce söz konusu ülkelere AB'ye katılımın müktesebat olarak bilinen Topluluk sistemine ilişkin gerçek ve potansiyel tüm hak ve yükümlülüklerin ve kurumsal çerçevenin kabul edilmesini gerektirdiği bildirilmiştir. Üzerinde durulan diğer bir önemli konu ise müktesebatı üstlenme bakımından aday ülkelere tanınan geçiş dönemlerinin zamansal olarak kısıtlı tutulmasıdır. Bu kapsamda yine aynı bildiriye müktesebatla ilgili hak ve yükümlülüklerin kabul edilmesinin kalıcı olmayan geçici derogasyonlara ve geçiş düzenlemelerine yol açabileceği ancak bunların hiçbir şekilde Topluluk kurallarına değişiklik getirmeyeceği belirtilmiştir³⁸⁷.

Genişleme perspektifinde AB siyasi koşulluğunun belirli prosedürlere ve izleme mekanizmalarına dayanan bir politika niteliği kazanması ise ancak Birliğin doğu genişlemesi ile olmuştur. AB siyasi koşulluluk modeli, temel esasları korunarak Birliğin doğu genişlemesi sonrasında da gelişimini sürdürmektedir. Bu bağlamda, aşağıdaki kısımda AB'de genişleme perspektifinde siyasi koşulluğun gelişimi

³⁸⁶ Desmond Dinan, *Ever Closer Union an Introduction to European Integration*, Third Edition, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2005b, ss. 135- 138.

³⁸⁷ Christopher Preston, *Enlargement and Integration in the European Union*, Routledge, London, 1997, ss. 18-19.

ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu şekilde Birliğin siyasi koşulluluk modelinin esasları ve temel unsurları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Öncelikle AT'nin güneye genişleme sürecinde siyasi koşulluluk anlayışının gelişimi ele alındıktan sonra doğruya genişleme sürecinde ve sonrasındaki gelişmeler değerlendirilecektir.

3.2.1 Güneye Genişleme Sürecinde Siyasi Koşulluluk

1950'li yıllarda Avrupa bütünleşmesinin temelleri atılırken kurucu metinlerde demokrasi ve insan hakları gibi siyasi ilkelere yer verilmemiştir. AKÇT'yi kuran 1951 tarihli Paris Antlaşması, Avrupa kıtasında kalıcı barışın sağlanması amacına odaklanmış, demokrasi ya da insan hakları gibi ilkelere değinmemiştir. 1957 tarihli Roma Antlaşması ise önsöz kısmında "barış ve özgürlükleri koruma ve güçlendirme amacı"ndan bahsetmiş ancak AET'nin kurucu ilkeleri olarak demokrasi ve insan haklarına atıfta bulunmamıştır. Antlaşma'nın 237. maddesinde "Herhangi bir Avrupa devleti Topluluk üyesi olmak üzere başvuruda bulunabilir" denilerek siyasi ilkeler yerine Avrupalı olma unsuruna vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda, Avrupa Komisyonu'nun ilk başkanı Walter Hallstein, 1958 yılında AET'nin, ekonomileri ve düzenleyici yapıları ortak pazarın gelişimine uygun olan tüm Avrupa devletlerine açık olacağını ifade etmiştir³⁸⁸.

Oysa Kurucu Antlaşmaların yapılmasından önce Avrupa'da demokratik ve insan hakları ilkelerinin hukuksal olarak düzenlenmesi yönündeki eğilim dikkat çekici niteliktedir. Avrupa Konseyi'nin 1949 tarihli Kuruluş Statüsü'nde insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne vurgu yapılmış ve Konsey'e üyelik bu ilkelere saygılı demokratik devletlerle sınırlandırılmıştır³⁸⁹. Avrupa Konseyi'nin bu yaklaşımı, kuruluşundan hemen bir yıl sonra imzalanan İnsan Hakları ve Temel Hakların Korunmasına İlişkin Sözleşme ile güçlenmiştir. Diğer taraftan, Roma Antlaşması'nda bu siyasi ilkelere yer verilmemesi esasen bilinçli bir tercih olarak

³⁸⁸ Daniel C. Thomas, "Constitutionalization through Enlargement: The Contested Origins of the EU's Democratic Identity", *Journal of European Public Policy*, Vol. 13, No. 8, December 2006, s. 1195.

³⁸⁹ Bkz. "Statute of the Council of Europe", London, 05.05.1949, <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Word/001.doc> (16.06.2009).

değerlendirilebilir. Öncelikli hedefleri Avrupa'da ekonomik engellerin kaldırıldığı bölgesel bir topluluk oluşturmak olan kurucu üye ülkeler, bugün AB müktesebatının parçası olan demokrasi ve insan haklarının korunması gibi normları açık bir biçimde Kurucu Antlaşmalara dahil etmemeyi tercih etmişlerdir³⁹⁰. Bu durum, Antlaşmaların fonksiyonalist yaklaşımı, üye ülkelerin ulusal egemenlik kaygıları, insan haklarının korunmasına yönelik belirli düzenlemeler içeren Avrupa Savunma Topluluğu ve Avrupa Siyasi Topluluğu girişimlerinin başarısız olmasından edinilen tecrübe gibi değişik nedenlerle açıklanabilmektedir³⁹¹.

Roma Antlaşması'ndan sadece birkaç yıl önce gerçekleştirilmeye çalışılan ancak başarısızlıkla sonuçlanan Avrupa Siyasi İşbirliği'nin Taslak Antlaşması'nda insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması ilkeleri yer almıştır. Diğer taraftan, Roma Antlaşması'nda açık bir biçimde belirtilmese de, Topluluğa üyelik için bu siyasi normların üstü kapalı bir şekilde gözetilmeye devam edildiği düşünülebilir³⁹². Üçüncü ülkeler tarafından Topluluğa yapılan başvuruların yol açtığı tartışmalar bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Söz konusu tartışmaların ana eksenini, AET ile ortaklık veya Topluluğa üyeliğin siyasi koşullara bağlanması konusu oluşturmuştur.

1962 yılında diktatörlük rejimi ile yönetilen İspanya'nın AET'ye üyelikle sonuçlanacak şekilde bir ortaklık anlaşması yapma talebi bu tür bir tartışmayı tetiklemiştir. Bu kapsamda önemli bir gelişme 1962 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından yayınlanan bir rapor olmuştur. Birkelbach Raporu³⁹³ olarak anılan bu belgeyle, Topluluğun genişleme perspektifinde siyasi koşulluluk düşüncesinin

³⁹⁰ Thomas, s. 1195.

³⁹¹ Stephen Hall, "Tales from the Vienna Woods: EU Constitutional Law and Democracy in the Member States", *Challenge Europe, Issue 1 - Reforming the EU: Institutions, Rights and Governance*, 2000, <http://www.epc.eu/en/ce.asp?TYP=CE&LV=177&see=y&t=42&PG=CE/EN/detail&l=3&AI=8> (19.06.2008).

³⁹² Hillion, 2004, s. 4.

³⁹³ Bkz. "Report by Willi Birkelbach on the Political and Institutional Aspects of Accession to or Association with the Community", 19 December 1962, <http://www.ena.lu/report-willi-birkelbach-political-institutional-aspects-accession-association-with-community-december-1961-020006013.html> (19.06.2008).

gelişimi açısından önemli bir adım atılmıştır³⁹⁴. Raporda; sadece topraklarında gerçek demokratik uygulamaları ve temel hak ve özgürlüklere saygıyı garanti eden ülkelerin Topluluğun üyesi olabileceği belirtilmiştir. Raporda Topluluğa katılmak isteyen ülkelerin Avrupa Konseyi Statüsü'nde geçen hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin ilkeleri tanınması gerektiği de ifade edilmiştir.

AET'de özellikle Fransa ve Almanya'nın, İspanya ile ilişkilerin geliştirilmesine olumlu yaklaşmasına rağmen Birkelbach Raporu, İspanya'nın başvurusunu eleştirel bir tartışma zeminine taşımıştır. Sosyal grupların da tartışmalara katılmasıyla, üye ülkeler üzerinde retorik niteliğinde bir baskı oluşmuştur. Herhangi bir bağlayıcı yetkileri olmasa da, bu tartışmalara katılan siyasi elitler ve hükümet dışı aktörler, Topluluğun korumasını ve geliştirmesini bekledikleri değerleri ortaya koymuşlardır. Sonuçta, AET ile İspanya arasında 1963 yılında bir tarife anlaşması, 1970 yılında ise sınırlı bir ticaret sözleşmesi imzalanmış ancak İspanya'nın 1970'lerdeki demokratik geçiş sürecine kadar ortaklık veya üyelik söz konusu olmamıştır. Bu tutuma paralel olarak AET, Yunanistan'daki askeri darbe nedeniyle 1967 yılında bu ülke ile olan ortaklık anlaşmasını dondurmıştır. Benzer bir durum 1980 yılında Topluluğun Türkiye ile ortaklık ilişkisinde de yaşanmıştır. Bu gelişmeler, aslında Topluluk vatandaşları için yeni haklar ya da Topluluğun genişleme süreçlerine resmi olarak yeni kurallar getirmemiştir. Ancak resmi olmayan düzeyde de olsa demokratik ve insan hakları ilkelerinin ileride antlaşmalara ve Topluluk hukukuna dahil edilmesi için gerekli zemini hazırlamıştır. Burada dikkate alınması gereken nokta, Topluluğun esasen bu ilkeleri kendi hukuk düzenine dahil etmesinde dış dünya ile olan etkileşimlerinin ve Topluluğa üyelik taleplerinin etkili olduğudur. Bu etkileşimler, Topluluktaki siyasi aktörleri “biz” ve “ötekiler” kavramını tartışmaya ve tanımlamaya yönlendirmiştir³⁹⁵.

³⁹⁴ Sonia Alonso and Jose Maria Maravall, “Democratizations in the European Periphery”, *Governing Europe*, Ed. Jack Hayward and Anand Menon, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 264.

³⁹⁵ Thomas, ss. 1191, 1195, 1205-1206.

Bu yaklaşım doğrultusunda 1973 Kopenhag Avrupa Konseyi toplantısında yayınlanan Avrupa Kimliğine İlişkin Deklarasyonda³⁹⁶ temsili demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkelerine vurgu yapılmıştır. 7-8 Nisan 1978 tarihli Kopenhag Avrupa Konseyi toplantısında ise Demokrasiye İlişkin Deklarasyon³⁹⁷ yayınlanmıştır. Bu belgede, üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanları temsili demokrasi, hukukun üstünlüğü, sosyal adalet ve insan haklarına saygı ilkelerini koruma yönündeki iradelerini teyit etmişlerdir. Ayrıca temsili demokrasinin ve insan haklarına saygının Avrupa Topluluklarına üyeliğin asli unsurları olduğunu resmi olarak deklare etmişlerdir.

Demokrasiye İlişkin Deklarasyon'un yayınlanmasında Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in üyelik başvuruları etkili olmuştur. Bu açıdan, AET ile Güney Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişimi ve bu ülkelerin demokratik geçişleriyle bağlantılı olarak Topluluğa üyelikleri AET'de siyasi koşulluluk düşüncesinin gelişiminde önemli bir adımdır³⁹⁸. Avrupa Komisyonu, Yunanistan'ın üyelik başvurusu konusunda Konsey'e 23 Mayıs 1979 tarihinde olumlu görüşünü bildirirken çoğulcu demokrasi ve insan haklarına saygı ilkelerinin Avrupa Topluluklarında biraraya gelen devletlerin halklarının ortak mirasının bir parçasını oluşturduğunu, bu nedenle de Topluluklara üyeliğin asli unsurlarından olduğunu tekrar etmiştir³⁹⁹.

³⁹⁶ European Council, 1973.

³⁹⁷ Bkz. European Council, "Declaration on Democracy", Copenhagen, 7-8 April 1978, *Bulletin of the European Communities*, No. 3, 1978, http://aei.pitt.edu/1440/01/Copenhagen_1978.pdf (09.05.2008), ss. 99-100.

³⁹⁸ Stivachtis, s. 11.

³⁹⁹ European Commission, "Opinion on the Application for Accession to the European Communities by the Hellenic Republic", 23 May 1979, http://www.ena.lu/commission_opinion_application_accession_european_communities_hellenic_republic_1979-030003599.html (31.05.2008)

1970'lerin ortalarında Güney Avrupa'da yeni demokrasilerin ortaya çıkması, literatürde bazı yazarlarca “üçüncü kuşak demokratikleşme”⁴⁰⁰ olarak adlandırılan bir akımın ilk adımları olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Yunanistan, İspanya ve Portekiz demokratik geçiş süreçlerini tamamlamalarının ardından 1980'lerin ortalarında demokratik konsolidasyon sürecine girmişlerdir. Bu akım, 1989 yılında Doğu Avrupa ve SSCB'de komünist rejimlerin çöküşü ve demokratikleşme sürecine girmeleri ile birlikte zirveye ulaşmıştır⁴⁰¹.

1983 yılında Stuttgart'ta gerçekleştirilen Avrupa Konseyi toplantısında yayınlanan “Avrupa Birliğine İlişkin Solemn Deklarasyonu” ile AT üyeliğine ilişkin 1978 yılında Kopenhag'ta ortaya konan taahhütler, yeniden teyit edilmiştir⁴⁰². Avrupa Topluluklarını Kuran Antlaşmalara ilk değişikliği getiren 1987 tarihli Tek Avrupa Senedi'nde üye ülkelerin ilişkilerini, Solemn Deklarasyonu'na uygun bir şekilde, Avrupa Birliği'ne dönüştürme isteğiyle hareket ettiği belirtilmiştir. Böylece dolaylı da olsa 1978 tarihli Demokrasi Deklarasyonu'na, Solemn Deklarasyonu aracılığıyla Tek Avrupa Senedi'nde atıfta bulunulmuştur⁴⁰³. Ayrıca “üye ülkelerin anayasalarında ve yasalarında, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi'nde ve Avrupa Sosyal Şartı'nda kabul edilen temel haklar ve özellikle özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet temelinde demokrasinin geliştirilmesi için birlikte çalışma kararlılığı” dile getirilmiştir⁴⁰⁴.

⁴⁰⁰ Bu ifade, ilk kez 1991 yılında Samuel Huntington tarafından kullanılmıştır. Huntington, ilk iki akım demokratikleşmeyi 1828-1926 yılları arasındaki ve II. Dünya Savaşının ardından 1943-1964 yılları arasındaki dönemlerle tanımlamıştır. Bu akımların herbiri, yazarın deyişiyle, “demokratik çöküşlere yol açan tersine akımlarla” (1922-42 ve 1958-75) sonuçlanmıştır. Huntington, 1974 sonrası Güney Avrupa ülkelerindeki demokratikleşme hareketleriyle başlayan dönemi ise üçüncü kuşak demokratikleşme olarak adlandırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Samuel Huntington, *Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman, 1991.

⁴⁰¹ Richard Gunther, Nikiforos P. Diamandouros, Hans-Jürgen Puhle, “Introduction”, *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*, Ed. Richard Gunther, Nikiforos P. Diamandouros, Hans-Jürgen Puhle, John Hopkins University Press, Baltimore, 1995, s. 1.

⁴⁰² Bkz. European Council, “Solemn Declaration on European Union”, Stuttgart, 19 June 1983, *Bulletin of the European Communities*, No. 6, 1983, http://aei.pitt.edu/1788/01/stuttgart_declaration_1983.pdf (19.10.2009), ss. 24-29.

⁴⁰³ Hall, 2000.

⁴⁰⁴ Bkz. “Single European Act”, 17 February 1986, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/SingleEuropeanAct_Crest.pdf (19.10.2009).

AT'nin güneye genişleme süreci, 1981 yılında Yunanistan'ın, 1986 yılında ise İspanya ve Portekiz'in Topluluğa katılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreç, AB'nin genişleme politikası kapsamındaki siyasi koşulluluk politikası için hazırlık dönemi olarak değerlendirilebilir. Bu ilk dönemde siyasi koşulluluk, daha çok ilkeler deklarasyonları çerçevesinde gelişmiş ve çok katı olmayan bir şekilde yürütülmüştür. Topluluk, aday ülkelerdeki anayasal düzene, rekabetçi parti sistemine ve serbest seçimlere yönelik resmi taleplerde bulunurken tek tek koşullar arasında ayırma yapmamıştır. Bunları genel olarak ele almıştır⁴⁰⁵.

Diğer taraftan, güneye genişleme süreci AT'de siyasi koşulluluğun işleyişi ile ilgili önemli sorunları ortaya çıkarmıştır. Öncelikle süreç, bu alanda Topluluktaki açık koordinasyon eksikliğini ve üye ülkelerin tutumları arasındaki farklılıkları somutlaştırmıştır. Fransa ve Almanya, İspanya ve Portekiz'in ortaklık ve üyelik isteğine daha olumlu yaklaşırken, özellikle Benelüks ülkeleri bu ülkelerin demokrasiye geçişlerinden önce AT ile bütünleşmelerine karşı çıkmıştır. Ayrıca bu süreçte Avrupa Komisyonu etkin bir rol oynamamıştır. Zaten Komisyon, bu dönemde aday ülkelerdeki gelişmeleri denetleme yetkisine sahip değildir. Bu dönemde kendi içindeki parti temelli farklılıklara rağmen genişlemenin siyasi boyutunu en çok vurgulayan Topluluk organı Avrupa Parlamentosudur⁴⁰⁶.

Ön plana çıkan ikinci bir sorun ise, siyasi koşulların ne zaman ve ne şekilde uygulanacağını, hatta ne zaman bunlardan vazgeçilebileceğinin belirlenmesinde yüksek düzeyli siyasetin oynadığı rol olmuştur. Bu sorun, Soğuk Savaş dönemindeki güvenlik eksenli anlayış ile yakından ilgilidir. Ayrıca böyle bir ortamda aday ülkelerin, bazı üye ülkelerin desteğini aldıklarında siyasi olarak şanslarının arttığı görülmüştür. Böyle bir durum Portekiz örneğinde İngiltere'nin desteği ile Yunanistan örneğinde ise Fransa'nın desteği ile somutlaşmıştır.

⁴⁰⁵ Geoffrey Pridham, "Change and Continuity in the European Union's Political Conditionality: Aims, Approach and Priorities", *Democratization*, Vol. 14, No. 3, 2007, 446-471, s. 451.

⁴⁰⁶ Pridham, 2005a, s. 34.

Bunun dışında, güneye genişleme sürecinde demokrasinin AT üyeliği için bir önkoşul olduğu kabul edilse bile, demokrasi farklı unsurlardan oluşan bir yönetim biçimi olarak değil, bütünsel ve prosedürel bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Bunun için serbest seçimler, anayasa, partiler arasında demokrasi taraftarı partiler lehine denge, istikrarlı bir hükümet gibi asgari standartlar yeterli görülmüştür. Bu standartlar, resmi açıklamalarda sıklıkla dile getirilmiştir. Ancak standartların ne ölçüde gerçekleştiğine ilişkin resmi ve düzenli bir izleme ve denetleme süreci işletilmemiştir. Bu dönemde AT koşulluluğu, belirlenmiş prosedürlerle değil daha çok fiili yaklaşımlarla yönlendirilmiştir. Süreç, sonuçları belirleme çabası yerine olaylara verilen tepkilerle şekillenmiştir. Bu durum Soğuk Savaş'ın bitişi ve komünizmin çöküşüne kadar böyle devam etmiştir⁴⁰⁷.

3.2.2 Doğuya Genişleme Sürecinde Siyasi Koşulluluk

3.2.2.1 Avrupa Anlaşmalarına Giden Süreçte Koşulluluk

1990'ların başlarında komünizmin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın bitişiyle Avrupa kıtasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1989 ile 1991 yılları arasında ODAÜ'de birer birer komünist rejimlerin yıkılması ve sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılması ODAÜ'nün siyasi gelişimi açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur. Birçok ODAÜ'de komünizm sonrası yönetime gelen liderler daha ilk yıllarında AB'ye katılımı en önemli dış politika hedefleri olarak belirlemişlerdir. Bu hedef, sembolik olarak "Avrupa'ya geri dönüşün" işareti olmanın ötesinde ulusal çıkarların gereği olarak görülmüştür. ODAÜ, AB'ye üyeliğin ulusal egemenlik yetkilerini kısıtlayacağına ilişkin endişelerine rağmen bunun getireceği siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel faydalarının çıkarlarına olduğunu düşünmüşlerdir⁴⁰⁸.

Soğuk Savaş boyunca IMF ve Dünya Bankası gibi küresel ve AB gibi bölgesel örgütler liberal devletlerin oluşturduğu kulüpler olarak görülmüştür. Bu dönemde liberal ekonomik ve siyasi sistemler sınırlı bir coğrafi alanla sınırlı

⁴⁰⁷ Pridham, 2005a, ss. 34-35.

⁴⁰⁸ Vachudova, ss. 1-4, 63.

kalmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından ODAÜ'nün liberal sistemin parçası olarak görülen uluslararası örgütlere üyelik isteği bu sistemin yayılması için olanak sağlamıştır. Bu kuruluşlardan yardım alınabilmesi veya bunlara üyelik giderek siyasi, demokratik ve ekonomik koşulların karşılanmasına bağlı hale gelmiştir⁴⁰⁹.

Uluslararası alandaki bu önemli gelişmeler AB'de Tek Pazarın tamamlanması hedefi ve ekonomik ve parasal birlik oluşturulması planlarını içeren oldukça dinamik bir döneme denk gelmiştir. Bu ortamda Birlik içerisinde ve dışında AB'nin Avrupa'nın yeni yapılanmasında belirleyici bir rol oynayacağına dair beklentiler artmıştır. Birliğin, ODAÜ'nün Batı ile ticaret, ekonomik reform ve Avrupa'ya dahil olma gibi önceliklerini karşılayabilecek doğru araçlara sahip olduğu düşünülmüştür. Bu doğrultuda AB'nin ODAÜ'ye yönelik birincil amacı bu ülkelerdeki reform sürecini desteklemek ve teşvik etmek olmuştur. Reformların başarılı olması, Avrupa'da uzun vadeli istikrar ve güvenliğin sağlanabilmesi açısından bir zorunluluk olarak görülmüştür. Birlik reformları teşvik etmek için ODAÜ'ye demokrasi ve pazar ekonomisi yönünde ilerleme gösterilmesi ve insan haklarının korunması koşuluna bağlı olarak ticari tavizler ve yardım önerisinde bulunmuştur. Bu tür bir koşulluluk, ekonomi ile politikayı birbirine sıkı bir biçimde bağlamıştır. ODAÜ ile ilişkilerin geliştirilmesi Avrupa'da istikrar için gerekli görülürken, koşulluluk aracı aşamalı bir biçimde AB'nin politikalarında bir standart halini almaya başlamıştır⁴¹⁰.

Genişleme koşulluluğunun AB'nin doğu genişlemesi çerçevesindeki gelişimi incelendiğinde koşulluluk anlayışının değişik dönemlerden geçtiği görülmektedir. İlk dönemi oluşturan 1989-93 yılları arasında AB, kalkınma politikalarından edindiği deneyimleri ve diğer uluslararası örgütlerin politikalarını temel alarak genişleme koşulluluğunu oluşturma sürecine girmiştir. Bu dönemde ODAÜ ile yapılan Avrupa Anlaşmaları ve Phare isimli mali yardım programı belirleyici olmuştur. Söz konusu dönemde AB koşulluluğu insan hakları, demokratik ilkeler ve demokratik istikrar

⁴⁰⁹ Stivachtis, ss. 9-10.

⁴¹⁰ Karen E. Smith, *The Making of EU Foreign Policy The Case of Eastern Europe*, Second Edition, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2004b, ss. 43-44.

gibi konuları bir bütün şeklinde ele almıştır. Bu ilkelere uyulmaması durumunda anlaşmaların askıya alınmasına ilişkin hüküm, siyasi koşulluluğu gündeme getirmiştir⁴¹¹.

Bu dönemde AB'nin ODAÜ'ye yönelik politikalarında üç temel hedefin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar; ODAÜ'nün pazar ekonomisine geçişini, çoğulcu demokrasiye geçişini ve uluslararası bütünleşme sürecini desteklemektir. Bu hedefler Phare programına ve Avrupa Anlaşmalarına ilişkin Topluluk belgelerinde vurgulanmıştır. Avrupa Anlaşmalarında, tarafların “ortaklığın temelini oluşturan siyasi ve ekonomik özgürlükleri güçlendirme taahhüdü” ve “Topluluğun bu ülkelerdeki yeni demokratik düzenin güçlendirilmesine katkı sağlamaya hazır olduğu” ifade edilmiştir. Avrupa Anlaşmalarında pazar ekonomisi ve uluslararası bütünleşme hedefi daha genel bir şekilde ele alınırken demokrasinin unsurları detaylandırılmıştır. Bu kapsamda özellikle hukukun üstünlüğüne, insan haklarına, çoğulculuğa, çok partili sisteme ve özgür ve adil seçimlere vurgu yapılmıştır. Diğer taraftan AB, başlangıçta Avrupa Anlaşmalarını ODAÜ'nün olası AB üyeliği konusuna bağlamaktan kaçınmıştır. Ancak özellikle Polonya ve Macaristan'ın ısrarı üzerine Konsey anlaşmaların önsözünde “ortak ülkenin nihai amacının Topluluğa katılmak olduğunu ve tarafların bakış açısından bu ortaklığın bu amacı gerçekleştirmeye yardımcı olacağını kabul ederek...” şeklinde bir ifade konulmasını onaylamıştır⁴¹².

Vachudova⁴¹³, 1989'dan 1994'e kadar olan dönemde AB'nin ODAÜ üzerindeki etkisini “pasif etki gücü” (passive leverage) olarak nitelendirmektedir. Bu, doğrudan AB üyeliğinin dışardaki ülkeler için yarattığı çekim gücü ile ilgilidir. Bu dönemde AB'nin bu ülkeleri kendine çekme ve iç politikalarını etkileme gücü ODAÜ'nün AB'ye üyeliğin siyasi ve ekonomik faydalarına ve dışarıda kalmanın

⁴¹¹ Dimitrova, 2005, s. 75.

⁴¹² John Pinder, “The European Community and Democracy in Central and Eastern Europe”, *Building Democracy? The International Dimension of Democratisation in Eastern Europe*, Ed. Geoffrey Pridham, Eric Herring and George Sanford, Leicester University Press, London and Washington, 1997, ss. 114-115, 123.

⁴¹³ Vachudova, 2005, s. 65.

maliyetlerine ilişkin değerlendirmelerine dayanmaktadır. AB'nin bu ülkeleri dönüştürmeye yönelik aktif politikaları henüz oluşturulmamıştır.

Pasif etki gücünün oluşmasında AB üyeliğinin değişik faydaları etkili olabilmektedir. AB üyeliği, ODAÜ için kırk yıllık bir komünizm geçmişinin ardından bir medeniyet tercihi olmasının ötesinde demokratik bir siyasi topluluk, güvenlik garantörü ve ekonomik zenginlik simgesi olarak çekim noktası olmuştur. Eski SSCB uyduları veya cumhuriyetleri olan bu ülkeler mümkün olduğunca Avrupa güvenlik yapısı içerisinde yer edinmek istemişlerdir. Güvenlik temelinde asıl öncelikleri NATO üyeliği olsa da, AB üyeliğini de Rusya karşısında önemli bir güvenlik garantisi olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bunun da ötesinde ODAÜ açısından AB üyeliğinin özellikle ekonomik çekim gücü oldukça kuvvetli olmuştur. Bu ülkeler için AB üyeliği, Birlik pazarına giriş, AB bütçesinden yapılacak transferler, yabancı yatırımların artması gibi farklı ekonomik faydalar elde edilmesi anlamına gelmekteydi. Bunun yanında pasif etki gücünün oluşumunda etkili olan iki önemli fayda; AB kurallarının getireceği koruma ve AB politikalarının oluşturulmasında söz sahibi olma isteęidir⁴¹⁴.

Kurumsalcı kurama göre; AB'ye katılımın temel siyasi nedeni işbirliği yoluyla refahın artırılması ve belirsizliklerin azaltılmasıdır. Bu açıdan uluslararası örgütlerin oluşturulma nedenleri ile büyük benzerlik göstermektedir. En önemlisi AB'ye katılım, açık ve kurumsallaşmış kurallar yoluyla üye ülkelerin kendi aralarındaki ve diğer ülkelerle ilişkilerini düzenlemektedir. Üyelik, bu kuralların oluşturulma aşamasına katılma olanağı sağlamaktadır. Örneğin AB'nin ticaret ortakları, Birlik pazarına girişlerini düzenleyen kurallara tabidirler ancak bunların oluşturulması ya da değiştirilmesinde söz sahibi değildirler. Bu durum önemli bir güç farklılığı yaratmaktadır. Avrupa Anlaşmaları yoluyla AB kurallarına sağlanan tek taraflı uyum, ODAÜ için AB ekonomisinin dışında olmanın maliyetini ortadan

⁴¹⁴ Desmond Dinan, "The Road to Enlargement", *Developments in the European Union*, Ed. Maria Green Cowles and Desmond Dinan, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2004, 7-24, s. 9.

kaldırmamıştır. Bu sebeple Avrupa Anlaşmaları, ODAÜ'yü tatmin etmemiş ve üyelik hedefine odaklanmalarına engel olmamıştır⁴¹⁵.

Diğer taraftan AB'nin yarattığı pasif çekim gücü, ODAÜ'nün hepsinde aynı türden siyasi etkiye yol açmamıştır. ODAÜ'de yönetimde bulunan siyasi elitler, AB üyeliğinin gereklerine birbirinden farklı yaklaşmışlardır. Bazı ülkelerde komünizm sonrasında demokratik seçimle yönetime gelen hükümetler, liberal demokrasinin temellerini oluşturup ekonomik reformlar uygulamaya başlarken diğer bazı ülkelerde ise reformlardan kaçınılmıştır. Vachudova⁴¹⁶ bu durumu ülkelerin iç politikaları ile ilişkilendirmekte ve farklı yaklaşımların temel nedeni olarak elitler için AB kuralları ile uyum sağlamanın farklı düzeylerde maliyetleri olmasını göstermektedir.

Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi nispeten daha liberal eğilimli bazı ülkelerde AB üyeliğinin gerekleri politika gündemi ile daha uyumlu iken Bulgaristan, Romanya ve Slovakya'da ise uyum maliyetinin yüksekliği AB'ye uyum açısından engel oluşturmuştur. 1989-1994 döneminde siyasi rekabetin sınırlı ve ekonomik yolsuzluğun fazla olduğu bu ülkelerde AB üyeliğinin gereklerinin yerine getirilmesi, yönetici elitlerin siyasi güçlerini sarsacağı için uyum daha maliyetli görülmüştür. Bununla birlikte uyum maliyetinin yüksek olduğu ülkelerde dahi, AB üyeliği hedefinden bütünüyle vazgeçilmemiştir. Bunda seçmenlerin AB üyeliğine yönelik destekleyici yaklaşımının yanı sıra Birlik üyeliğinin sunacağı ekonomik ödüller (AB pazarına giriş, ekonomik yardımlar vb.) de etkili olmuştur. Bu dönemde AB'ye üyelik koşullarının açık olarak ortaya konmamış olması ve aktif bir koşulluluk uygulanmaması bazı ODAÜ için bir taraftan AB üyeliği ile çelişen iç politikalarını sürdürürken diğer taraftan üyelik hedefinin korunabilmesini mümkün kılmıştır⁴¹⁷.

⁴¹⁵ Vachudova, 2005, ss. 65-67.

⁴¹⁶ Vachudova, 2005, s. 72.

⁴¹⁷ Vachudova, 2005, ss. 72-75.

3.2.2.2. Kopenhag Kriterleri ve Katılım Öncesi Strateji: Zorlaşan Siyasi Koşulluluk Anlayışı

AB genişleme koşulluluğunun gelişimde kuşkusuz en önemli aşama, 1993 yılında Kopenhag Avrupa Konseyi'nde Kopenhag Kriterleri olarak bilinen üyelik koşullarının belirlenmesidir. Ayrıca yayınlanan sonuç bildirgesinde arzu eden ODAÜ'nün AB'ye tam üye olabilecekleri, katılımın bu ortak ülkeler gerekli siyasi ve ekonomik koşulları karşıladıklarında ve üyelik yükümlülüklerini üstlenebildiklerinde gerçekleşeceği belirtilmiştir. Bu şekilde AB ilk kez, Birliğe üye olma istekleri genel olarak bilinmekle birlikte, resmen üyelik başvurusunda bulunmamış ODAÜ'ye açık bir biçimde üyelik vaadinde bulunmuştur⁴¹⁸. Böylece AB koşulluluğu 1993-97 yılları arasında kapsayacak şekilde ikinci bir döneme girmiştir⁴¹⁹. Kopenhag kriterleri çerçevesinde her aday ülkenin AB'ye üye olabilmek için şu koşulları karşılaması gerekmektedir⁴²⁰:

- *Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması ve saygı gösterilmesini garanti altına alan kurumların istikrarı*
- *İşleyen bir pazar ekonomisi ve AB içindeki piyasa güçlerine ve rekabet baskısına karşı koyabilme kapasitesi*
- *Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyum da dahil AB üyeliğinin yükümlülüklerini üstlenebilme yeteneği*

Kopenhag kriterlerinin belirlenmesi ile Birliğin genişleme sürecinde koşulluğun kapsamı genişlemiş ve siyasi koşulluluk, üyelik ya da diğer bir deyişle “genişleme koşulluluğunun” içine ekonomik koşulluluk ve müktesebat koşulluluğu ile birlikte resmen entegre edilmiştir. Böylece literatürde genişleme koşulluluğu

⁴¹⁸ AB üyeliği için Macaristan 31 Mart 1994'te; Polonya 5 Nisan 1994'te; Romanya 22 Haziran 1995'te; Slovakya 27 Haziran 1995'te; Letonya 27 Ekim 1995'te; Estonya 24 Kasım 1995'te; Litvanya 8 Aralık 1995'te; Bulgaristan 14 Aralık 1995'te; Çek Cumhuriyeti 17 Ocak 1996'da; Slovenya 10 Haziran 1996'da resmen başvuruda bulunmuştur.

⁴¹⁹ Dimitrova, 2005, s. 75; Grabbe, 2006a, ss. 10-13; De Ridder, 2009, s. 69.

⁴²⁰ Bkz. European Council, “Presidency Conclusions”, Copenhagen, 21-22 June 1993, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf (26.09.2009), s. 13.

olarak adlandırılan üçüncü kuşak koşulluluk, NATO ve AB'nin Soğuk Savaş sonrasındaki genişleme stratejileri ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır⁴²¹. AB genişleme koşulluluğu, “AB ile aday ülke arasında gerçekleşen ve aday ülkenin AB tarafından yönlendirilen geniş kapsamlı iç reformları gerçekleştirmesi karşılığında adaya AB üyeliği olasılığı sunulmasına dayanan etkileşim” şeklinde tanımlanabilir⁴²².

Kopenhag kriterleri Topluluk tarafından benimsenen siyasi ilkelerin teyit edilmesinin ötesinde hem esas hem de kurumsal açıdan katılım kurallarına yeni unsurlar eklemiştir. Bu açıdan önemli bir yenilik, siyasi kriterler içerisine “azınlıkların korunması ve azınlıklara saygı” unsurunun dahil edilmesidir. Avrupa Komisyonu 1997 yılında yayınladığı Gündem 2000 isimli raporda bu unsurun kriterlere eklenmesini aday ülkelerde önemli oranlarda azınlık olması iddiası ile gerekçelendirmeye çalışmaktadır. Aday ülkelerdeki azınlıklarla ilgili sorunların, çözülememesi durumunda, demokratik ve uluslararası istikrarı etkileyeceği ve bu nedenle AB'ye katılım öncesinde bu azınlıkların entegrasyonlarının sağlanmasının hem Birliğin hem de aday ülkelerin çıkarına olduğu belirtilmektedir⁴²³. Bu kapsamda Kopenhag kriterleri çerçevesindeki azınlıklarla ilgili unsur, kendi başına bir kriter olmaktan ziyade demokratikleşmenin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, bu konunun esasen AB'nin yetki alanına dahil olmadığıdır⁴²⁴. Ayrıca Lizbon Antlaşması'na kadar bu unsura AB Antlaşması'nda Birliğin ilkeleri arasında atıfta bulunulmamıştır.

Kopenhag kriterleri iki boyutlu bir amaca hizmet etmektedir. İlk boyutta, AB'ye katılacak ülkelerin Birliğe siyasi istikrarsızlık ve ekonomik yük getirmeleri riskini asgariye indirme amacı bulunmaktadır. Diğer boyut ise Birliğin genişlemesi

⁴²¹ Angel Angelov, “EU, NATO, and the Politics of Conditionality”, <http://www.chu.cam.ac.uk/~PJV24/EFSPLecture3.ppt> (17.02.2010).

⁴²² Bernard Steunenbergh and Antoaneta Dimitrova, “Compliance in the EU Enlargement Process: the Limits of Conditionality”, *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 11, No. 5, 2007, http://eiop.or.at/eiop/index.php/eiop/article/view/2007_005a/52 (31.05.2009), s. 3.

⁴²³ European Commission, “Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union”, COM (97) 2000, Vol. 1, 16.07.1997, <http://www.ena.lu/> (18.06.2009).

⁴²⁴ Hillion, 2004, s. 11.

konusunda isteksiz olan üye devletlerin endişelerini giderme amacını yansıtmaktadır. Bu iki boyutlu amaç, başlangıçtan bu yana AB'ye katılım politikalarının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Yine Kopenhag'ta "Avrupa bütünleşmesinin hızı korunurken, Birliğin yeni üyeleri hazmetme kapasitesinin de önemi" vurgulanarak aslında üye ülkelerin genişlemenin etkileri konusundaki endişeleri giderilmeye çalışılmaktadır. Kopenhag kriterleri AB'ye katılım koşulları iken, hazmetme kapasitesine ilişkin nokta genişlemenin koşulu olarak değerlendirilebilir⁴²⁵.

Ancak Kopenhag'ta ODAÜ'nün tam üyeliklerinin gerçekleşmesine yönelik herhangi bir takvim sunulmamıştır. Ayrıca kriterlerin kapsamının açık olmaması ve ODAÜ'den beklentilerin tam olarak ortaya konulmaması eleştiri konusu olmuştur⁴²⁶. 1994 yılında Essen Avrupa Konseyi'nde önceki genişlemelerden farklı bir unsur olarak "katılım öncesi strateji" kavramı ortaya atılmıştır. Katılım öncesi strateji, çok temel olarak, AB'nin aday ülkeleri siyasi, ekonomik ve yasal olarak Birliğe yaklaştırmaya yönelik girişimlerini kapsamaktadır. Bu doğrultuda aday ülkelere siyasi ve ekonomik sistemlerini AB normlarına yakınlaştırmaları için kılavuzluk edilmekte ve mali destek sağlanmaktadır. Aynı zamanda bu strateji AB'nin aday ülkelerdeki siyasi ve ekonomik gelişmeler üzerindeki etki gücünü kuvvetlendirmektedir⁴²⁷.

Çok sayıda ve oldukça farklı ülkeyi entegre etme olasılığı, AB'yi önceki genişlemelere kıyasla çok daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirmeye zorlamıştır. Essen'de kabul edilen katılım öncesi strateji, ODAÜ ile olan önceki anlaşmalara ve taahhütlere (Avrupa Anlaşmaları ve Phare programı) ek olarak "Tek Pazara İlişkin

⁴²⁵ Grabbe, 2006a, s. 10.

⁴²⁶ Erhan Erçin, *Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No. 170, İstanbul, 2002, s. 17.

⁴²⁷ Harun Arıkan, *Turkey and the EU-An Awkward Candidate for EU Membership?*, 2nd Ed. Ashgate Publishing, Hampshire, 2006, ss. 38-43.

Beyaz Kitap”⁴²⁸ ve “Yapısal Diyalog”⁴²⁹ gibi bazı yeni unsurlar getirmiştir⁴³⁰. Böylece ODAÜ’nün bir dizi politika alanında kabul etmesi gereken yasal düzenlemeler detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Strateji öncelikle dış ekonomik ilişkilerin serbestleştirilmesi ve sanayi mallarının, hizmetlerin ve bir ölçüde sermayenin serbest dolaşımı üzerine odaklanmış, diğer taraftan işgücünün serbest dolaşımı ve tarım politikası gibi bazı unsurlar dışarıda bırakılmıştır. Diğer bir deyişle Tek Pazar ile ilgili müktesebatın bir kısmı dikkate alınmamış ve bu kapsamdaki uyum takvimi belirsiz bırakılmıştır⁴³¹.

Bu dönemde daha önce Güney Avrupa ülkelerine yönelik olarak daha çok fiili bir yaklaşımla şekillenen siyasi koşulluluk uygulamaları artık yeterli görülmemektedir. Kopenhag kriterleri, koşulluluk aracının daha sistematik bir biçimde kullanılabilmesi için önemli bir adım olmuştur. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi, koşulların içeriği Kopenhag’da tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Aday ülkeleri üyeliğe hazırlamaya yönelik olarak hazırlanan katılım öncesi strateji, bu belirsizliği bir ölçüde gidermeyi hedeflese de bunu tam olarak gerçekleştirememiştir. Bu nedenle AB, 1997 yılında “güçlendirilmiş katılım öncesi stratejisi”ni (enhanced pre-accession strategy) ortaya koymuştur.

⁴²⁸ European Commission, “White Paper: Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration of the Internal Market of the Union”, COM(95)163 final, Brussels, 03.05.1995, [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1995:0163:FIN:EN:PDF\(20.02.2008\)](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1995:0163:FIN:EN:PDF(20.02.2008)). Bu belge, AB İç Pazarında özellikle mal ve hizmet ticaretine ilişkin olan ve ODAÜ’nün uyum sağlaması gereken düzenlemeleri ortaya koymaktadır. Beyaz Kitap, Avrupa Anlaşmaları gibi yasal olarak bağlayıcı olmasa da ODAÜ için AB düzenlemelerine uyum programı oluşturması bakımından söz konusu dönemde koşulluluğunun fiili bir parçası haline gelmiştir.

⁴²⁹ Marc Marescau, “Pre-Accession”, *The Enlargement of the European Union*, Ed. Marise Cremona, Oxford University Press, New York, 2003, ss. 20-21. 1994 yılında gerçekleştirilen Essen Avrupa Konseyi toplantısında AB ile ODAÜ arasında oluşturulan bu mekanizma ile ODAÜ’nün AB’nin faaliyetlerini tanıması, karşılıklı güvenin geliştirilmesi, ortak çıkar niteliğindeki konuların görüşülmesi için bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda farklı düzeylerde (çoğunlukla bakanlık düzeyinde) ortak toplantılar düzenlenmiştir. Bu mekanizma her ne kadar yapılandırılmış bir diyalog öngörse de, yapılan toplantılar çoğunlukla genel nitelikli olmuş ve tarafların beklentilerini tam olarak karşılayamamıştır. Zaman kısıtı, hazırlık ve koordinasyon eksikliği gibi sorunlar bu mekanizmanın etkinliğini sınırlandırmıştır.

⁴³⁰ Bkz. European Council, “Presidency Conclusions”, Essen, 9-10 December 1994, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00300-1.EN4.htm (03.02.2010).

⁴³¹ Grabbe, 2006a, ss. 11-12.

Katılım öncesi strateji, önceleri ODAÜ’de serbestleşme ve düzenleyici alanlarda uyum unsurlarına odaklanırken, Temmuz 1997 tarihinde Komisyon’un AB üyeliğine başvuran ülkelerin Kopenhag kriterlerini karşılama düzeyiyle ilgili görüşlerini (avis)⁴³² yayınlaması ile birlikte koşulluluk açısından yeni bir dönem başlamıştır. Komisyon, görüşlerinde ODAÜ’nün Kopenhag kriterleri açısından durumunu değerlendirirken⁴³³, müzakerelerin açılması konusunda da önerilerde bulunmuştur. Ayrıca Komisyon, Gündem 2000 kapsamında güçlendirilmiş katılım öncesi strateji oluşturulmasına ilişkin önerilerini de sunmuştur. Bu çerçevede, ilk kez Kopenhag kriterleri temelinde bütüncül bir değerlendirme yapılmış ve koşulluluğun aktif olarak uygulanmasına yönelik bir temel oluşturulmuştur. Komisyon’un önerilerinin çok önemli bir kısmı Aralık 1997 tarihli Lüksemburg Avrupa Konseyi⁴³⁴ tarafından onaylanmış ve güçlendirilmiş strateji uygulamaya konulmuştur. Böylece AB’nin genişleme koşulluluğu, yeni bir aşamaya geçerek daha zorlaştırılmış ve sistematik bir koşulluluk halini almıştır⁴³⁵.

Katılım Ortaklıkları bu stratejinin çok önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Katılım Ortaklıkları çok genel ve yoruma açık olan Kopenhag kriterlerinin aşamalı olarak daha belirli ve açık hale gelmesine yardımcı olmaktadır. Bu şekilde bir taraftan üyelik için gerekli olan siyasi koşullar açıklığa kavuşturulurken diğer taraftan AB koşullarının aday ülkelere ne derece karşılandığını izlemek üzere gerekli mekanizmalar geliştirilmiştir. İlk kez Gündem 2000’de tanıtılan Katılım Ortaklığı, Komisyon tarafından önerilen ve Konsey tarafından tüzük şeklinde kabul edilen tek taraflı bir araçtır. Buna dayalı olarak tek tek aday ülkelere yönelik Konsey Kararı niteliğinde Katılım Ortaklığı Belgeleri⁴³⁶ (KOB) kabul edilmektedir. AB’nin

⁴³² Bkz. European Commission, “Documents Concerning the Enlargement Process with the Fifth Enlargement Countries”, http://ec.europa.eu/enlargement/press_corner/key-documents/index_archive_en.htm (10.01.2010).

⁴³³ Avrupa Komisyonu, Malta ve Güney Kıbrıs’a ilişkin değerlendirmelerini 30 Haziran 1993’te yayınlamıştır. Malta için yaptığı değerlendirmeyi, 17 Şubat 1999’da güncellemiştir.

⁴³⁴ European Council, “Presidency Conclusion”, Luxembourg, 12-13 December 1997, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm (13.11.2008).

⁴³⁵ Grabbe, 2006a, s. 13.

⁴³⁶ Katılım Ortaklığı Belgeleri, “İlgili Aday Ülke” ile Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara ilişkin Konsey Kararı şeklinde yayımlanmaktadır.

beşinci genişleme sürecinde; aday ülkeler için Katılım Ortaklığı Belgelerinin dayanağını 16 Mart 1998 tarihli ve 622/98 sayılı Konsey Tüzüğü oluşturmuştur⁴³⁷. Bu Tüzüğe dayanarak 30 Mart 1998’de 10 ODAÜ için ilk KOB’lar yayımlanmıştır⁴³⁸.

KOB’lar, aday ülkelerin gerçekleştirmesi gereken reformları kısa ve orta vadeli öncelikler çerçevesinde ortaya koymaktadır. Aday ülkelerin bu öncelikleri gözönünde bulundurarak atacağı adımları, gerçekleştireceği reformları ve bunların takvimini ortaya koyacak şekilde Ulusal Program hazırlaması gerekmektedir. Bu kapsamda aday ülkelerin gösterdiği ilerleme ise Komisyon tarafından yıllık olarak hazırlanan ilerleme raporlarında değerlendirilmektedir. Komisyon, 1998 yılından bu yana her sene aday ülkelere ilişkin ilerleme raporları yayımlamaktadır. KOB’lar ve bunların tamamlayıcısı niteliğindeki Ulusal Programlar, kaydedilen ilerlemeler dikkate alınarak güncellenmektedir.

Ayrıca daha önceleri aday ülkelere yönelik mali yardımlar genel siyasi ve ekonomik amaçlar doğrultusunda idare edilirken, yeni sistemde katılım ortaklıklarındaki önceliklerle uyumlu hale getirilmiştir⁴³⁹. Beşinci genişleme sürecinde Phare programının yanısıra 2000 yılından itibaren ISPA (Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı/Pre-Accession Instrument for Structural Policies)⁴⁴⁰ ve SAPARD (Tarımsal ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı/Special Accession Program for Agriculture and Rural Development)⁴⁴¹ isimli iki yeni yardım programı daha oluşturulmuştur. Bu programlar artık genel kalkınma ve geçiş

⁴³⁷ “Council Regulation (EC) No 622/98 of 16 March 1998 on assistance to the applicant States in the framework of the pre-accession strategy, and in particular on the establishment of Accession Partnerships”, [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998R0622:EN:NOT\(07.03.2009\)](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998R0622:EN:NOT(07.03.2009)).

⁴³⁸ Malta ve Güney Kıbrıs için Katılım Ortaklığı Belgeleri Mart 2000’de yayımlanmıştır.

⁴³⁹ Graham Avery, “The Enlargement Negotiations”, *The Future of Europe Integration and Enlargement*, Ed. Fraser Cameron, Routledge, London and New York, s. 38.

⁴⁴⁰ ISPA programı, 1999 yılında çevre ve ulaşım altyapısıyla ilgili ODAÜ’nün Katılım Ortaklıklarında tespit edilen öncelik alanlarında kullanılmak üzere oluşturulmuş bir hibe programıdır.

⁴⁴¹ SAPARD programı ODAÜ’nün Tek Pazar ile Ortak Tarım Politikasına hazırlık süreçlerini destekleme hedefiyle 1999 yılında oluşturulmuştur. Bu kapsamda bu ülkelerde kırsal bölgelerin kalkınmasına, tarım sektörünün gelişmesine ve AB’nin Ortak Tarım Politikası’na uyumun sağlanmasına yönelik projelere hibe yardımıyla bulunmuştur.

hedefleri yerine doğrudan AB'ye katılıma bağlanmıştır. Bu şekilde aday ülkelerin uyum sürecindeki çalışmalarının desteklenmesi amaçlanmıştır.

AB tarafından tek taraflı olarak hazırlanan KOB'lar, AB ikincil hukukunun bir parçasıdır. Diğer taraftan, Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiş olan Kopenhag kriterlerinin Antlaşmalarda yer almaması nedeniyle tam olarak hukuki nitelikte olmadığı ancak son derece kuralcı bir şekilde oluşturulmuş olmaları nedeniyle “hukuksal türden talepler gibi” (legal-like requirements) bir etkiye yol açtıkları ileri sürülmektedir. Kopenhag Avrupa Konseyi, bir anlamda AB Antlaşması'nın 49. Maddesini tamamlamıştır. Bu açıdan Hillion⁴⁴², Kopenhag kriterlerinin “yarı-hukuki” (quasi-legal)/yumuşak hukuk (soft law) niteliğinden söz etmektedir. Bu niteliğin, en azından ilke olarak AB açısından da bir taahhüt oluşturduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tüzük ve Konsey kararlarına dayanan Katılım Ortaklıkları da, Kopenhag kriterlerinin yarı-hukuki niteliğini güçlendirmektedir.

Bu çerçevede doğruya genişleme sürecinde daha önceki genişlemelerden farklı olarak aday ülkelerdeki siyasi gelişmeleri izleme ve denetleme mekanizmaları oluşturulmuş ve bu mekanizmalar sistematik ve kurumsallaşmış bir temele oturtulmuştur. Katılım öncesi strateji kapsamında Avrupa Komisyonu, “izleyici aktör” olarak önemli bir role kavuşmuştur. Siyasi elitler içerisinde özellikle genişlemeden sorumlu Avrupa Komisyoneri önemli bir aktör haline gelmiştir. Komisyon'un güçlenen rolü, özellikle aday ülkeye ve AB üyeliğine uygunluğuna ilişkin yaptığı değerlendirmeler ve yayınladığı belgelerle kuvvetlenmektedir⁴⁴³. Daha önceleri biri müzakerelere başlamadan diğeri müzakereler bittikten sonra olmak üzere aday ülkeye ilişkin sadece iki kere görüş bildirirken, 1998 yılından itibaren Komisyon her bir aday ülke için her yıl ilerleme raporu yayınlamaktadır. Böylece aday ülkelerin katılım koşullarını karşılamaya yönelik önlemlerini ve bu doğrultudaki ilerlemelerini yakından izlemektedir. Komisyon'un hazırladığı raporlar,

⁴⁴² Hillion, 2002, ss. 405-408, 417.

⁴⁴³ James Hughes and Gwedolyn Sasse, “Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, No. 1, 2003, http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus1-2003_Hughes_Sasse.pdf (08.04.2008) s. 2; Hillion, 2004, ss. 13-14.

genişlemeye ilişkin olarak alınacak kararlar için temel oluşturmaktadır. Konsey, Komisyon'un önerileri doğrultusunda katılım öncesi süreçle ilgili son kararı vermektedir.

Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren AB'de demokrasi kavramına bakış açısının önemli ölçüde değiştiği görülmektedir. Daha önceki prosedürel demokrasi anlayışı yerine daha geniş kapsamlı ve özsel bir demokrasi anlayışı (substantive democracy) gelişmiştir. Bu anlayış çerçevesinde artık demokrasi için sadece serbest ve adil seçimler ile bazı kurumsal düzenlemeler yeterli görülmemektedir. Azınlıkların korunması, kadın hakları, bazı sosyo-ekonomik haklar, yolsuzlukla mücadele gibi farklı unsurlar demokrasi anlayışında yer bulmaktadır. İlerleme raporlarında siyasi kriterlerin ele alınış biçimi, bu özsel demokrasi anlayışını yansıtmaktadır⁴⁴⁴.

Bu anlayış içerisinde siyasi koşulluluk, AB'nin mali yardım programlarının, katılım ortaklıklarının ve tüm katılım öncesi stratejinin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Koşulluluk, aday ülkelerdeki politika gündemini doğrudan etkilemeye başlamıştır. Böylece, Birliğin aday ülkeler üzerindeki pasif etki gücü, "aktif etki gücü"ne dönüşmüştür. AB'nin bilinçli bir şekilde aday ülkelerin siyasi yapılarını dönüştürme gayreti, etki gücünün aktifleşmesinde rol oynamaktadır. Bu da, aday ülkelerde iç siyasi dönüşümü teşvik etmektedir. Vachudova, AB'nin aktif etki gücünün bu kadar kuvvetli olmasını AB üyeliğinin aday ülkeler için faydalarına bağlamaktadır. Üyeliğin faydaları üyelik koşulları ile birleştiğinde AB'nin aday ülkelerin iç politikaları üzerindeki etki gücü artmaktadır. Üyeliğin faydalarının aday ülkeler açısından fazla olması bu ülkelerin siyasi ve ekonomik koşulları karşılama yönündeki siyasi isteğini artırmaktadır. AB'ye katılım iradesi, aday ülkeler için bir dış politika hedefi olarak başlasa da Avrupalılaştırma süreciyle beraber zaman içerisinde bir iç politika projesine dönüşmektedir⁴⁴⁵.

⁴⁴⁴ Usul, 2008, ss. 111-112.

⁴⁴⁵ Vachudova, 2005, ss. 105-108.

3.2.2.3 Katılım Müzakereleri ve Üyelik Süreci

Siyasi koşulluluk, 1990'ların ikinci yarısından itibaren AB'nin genişleme politikasının temel araçlarından birisi haline gelmiştir. Avrupa Komisyonu'nun aday ülkelerden demokratik standartlar ve diğer siyasi koşullar konusundaki talepleri hem müzakerelerin açılması aşamasında hem de üyeliğin gerçekleşmesinde belirleyici olmaktadır. AB'nin aday ülkeler üzerindeki çekim gücü, Birliğin bu ülkelere yönelik koşulluluk uygulamalarında güçlü bir konumda olmasını sağlamaktadır.

Grabbe'a göre; katılım sürecinin aşamalı olarak ilerleme niteliği, AB'nin en güçlü koşulluluk aracıdır. Özellikle adaylık statüsü tanınması ve müzakerelere başlama kararı bu aşamaların en önemlileridir. Yardımlar ve ticaret gibi aday ülkelere sağlanan diğer ödüller de iç değişim açısından teşvik unsuru oluştursalar da doğrudan etkileri oldukça kısıtlıdır⁴⁴⁶. Doğuya genişleme sürecinde siyasi koşulluluk anlayışı, Güney Avrupa ülkelerine yönelik daha esnek yaklaşımdan farklı olarak aday ülkelerde demokratik standartların üyelik öncesinde karşılanmasını gerektirmektedir. AB ile katılım müzakerelerine başlayabilmek için aday ülkelerin Kopenhag siyasi kriterlerini "yeterli ölçüde" karşılaması gereği özellikle bu aşamaya geçişte siyasi koşulluluğun ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle AB bu aşamada siyasi koşullara diğer koşullardan daha fazla vurgu yapmakta ve siyasi koşulluluk aracını daha etkin bir şekilde kullanmaktadır. Müzakereler başladıktan sonra ise siyasi ve diğer koşulların karşılanma düzeyini izlemeye devam etmektedir.

Katılım öncesi süreçte aday ülkelerin geçtikleri aşamalar, AB'nin aktif etki gücünü desteklemektedir. Aday ülkeler bir aşamadan ötekine geçerken izleme ve denetleme mekanizmaları daha etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Gerekli reformları gerçekleştirmeyen ve koşulları karşılamayan aday ülkelerin bir sonraki aşamaya geçişi engellenirken gerekli uyumu gösteren aday ülkelerin daha ileri bir aşamaya geçişle "ödüllendirilmesi" söz konusu olmaktadır. Katılım öncesi sürecin bu aşamalı niteliği, AB ile aday ülke arasındaki uzun dönemli ilişkinin ara ödüllerle dinamikleştirilmesi amacını taşımaktadır. Bu temel aşamalardan geçerken AB'nin

⁴⁴⁶ Grabbe, 2001, s. 1020.

kullandığı temel araçlar; aday ülkelerin açık veya örtülü şekilde kınanması (demarche); Avrupa Komisyonu'nun üyelik başvurularını değerlendirdiği görüşler, ilerleme raporları, katılım ortaklığı belgeleri, müzakere çerçeve belgesi, tarama ve müzakere sürecidir⁴⁴⁷.

ODAÜ için katılım öncesi sürecin temel aşamaları şunlar olmuştur:

- (1) AB ile ticaret anlaşmaları imzalanması ve Phare programı altında yardım alınması
- (2) Ortaklık Antlaşmaları (Avrupa Anlaşmaları) imzalanması
- (3) Resmi aday statüsünün verilmesi
- (4) Müzakere sürecinin başlaması
- (5) Müzakere başlıklarının açılıp kapatılması
- (6) Katılım Antlaşmalarının imzalanması
- (7) Katılım Antlaşmalarının üye ülkelerin parlamentolarında veya referandumlarda ve ayrıca Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanması

AB, 12-13 Aralık 1997 tarihli Lüksemburg Zirvesi'nde Polonya, Estonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Güney Kıbrıs ile müzakerelerin 1998 yılında başlamasına karar vermiştir. Bulgaristan, Romanya, Slovakya, Litvanya ve Letonya ise aday ülke olmalarına rağmen bu ülkelerle müzakereler başlatılmamıştır. Bu karar ile aday ülkeler arasında iki grup oluşmuştur. Böylece Lüksemburg'da Kopenhag kriterleri temelinde aday ülkelere müzakerelere başlama şeklinde bir faydanın sunulduğu ya da bundan yoksun bırakıldığı ilk örnek yaşanmıştır⁴⁴⁸. Diğer taraftan Türkiye ise Lüksemburg'da aday ülke ilan edilmeyerek Birliğin genişleme sürecinin dışında bırakılmıştır.

Siyasi koşulları karşılama yönünde gösterilen ilerlemelerin uluslararası alanda takdir görmesi aday ülkelerdeki siyasi reformları meşrulaştırmaktadır. Diğer taraftan, AB'nin siyasi koşullara uyum göstermeyen aday ülkelere yönelik

⁴⁴⁷ Vachudova, 2005, ss. 126-132.

⁴⁴⁸ Grabbe, 2006a, s. 14.

eleştirileri, uluslararası ve ulusal alanda bu ülkelere yönelik siyasi baskı oluşturmaktadır. Ayrıca AB raporlarında yapılan eleştirilerin aday ülkelerdeki kamu tartışmaları üzerinde de önemli yansımaları olmaktadır. AB aday ülkelerdeki demokratik olmayan uygulamaları nadiren diplomatik girişimlerle kınamaktadır. Bu tür kınamalar ciddi insan hakları veya azınlık hakları ihlalleri gibi durumlarda kullanılmaktadır⁴⁴⁹.

Doğuya genişleme sürecinde böyle bir gelişme Slovakya örneğinde yaşanmıştır. Slovakya ile müzakere sürecinin başlatılmaması AB tarafından açık bir şekilde siyasi koşulların karşılanmamasına dayandırılmış ve bu durumdan ülkedeki siyasi rejim sorumlu tutulmuştur. AB'nin 1994'ten 1998'e kadar sürekli olarak Slovakya'ya yönelttiği eleştiriler Meciar hükümetinin zayıflamasında rol oynamıştır. Vladimir Meciar hükümetinin başarısızlığı ile sonuçlanan 1998 seçimlerinden sonra kurulan Dzurinda hükümeti, bu durumun düzeltilmesine öncelik vermiş ve sonuçta Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde Letonya, Litvanya, Bulgaristan ve Romanya ile birlikte Slovakya ile de müzakerelerin Şubat 2000'de başlatılması kararı alınmıştır⁴⁵⁰.

Siyasi koşulluluk uygulamalarının daha sistematik hale gelmesi ile katılım öncesi süreçte Avrupa Komisyonu'nun teknik yönlendirmelerinin rolü artmıştır. Bu şekilde sürecin sadece üye ülkelerin siyasi iradesine bağımlı olmaması amaçlanmaktadır. Yine de alınan kararlarda siyasi faktörlerin etkisinin ortadan kalktığını söylemek zordur. Genişleme süreçlerinde siyasi, jeopolitik kaygılar veya tek tek üye ülkelerin baskıları hala etkili olabilmektedir. Örneğin Komisyon'un Rusya lehine propaganda yapmamak için, Letonya ve Estonya'daki Rus azınlıkların durumları ile ilgili eleştirileri fazla sesli dile getirmediği şeklinde eleştiriler yapılmıştır⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ Grabbe, 2001, s. 1021.

⁴⁵⁰ Pridham, 2002a, s. 204.

⁴⁵¹ Pridham, 2007a, s. 453.

Diğer bir örnek olarak, Aralık 1999'da Bulgaristan ve Romanya'nın bazı eksikliklerine rağmen üyelik müzakerelerine davet edilmesinde, aynı yıl gerçekleşen Kosova Savaşı'nda NATO hareketına olan katkılarının önemli rol oynadığı ileri sürülmüştür. "Kosova ödülü" özellikle Bulgaristan açısından önemli bir etken olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Bulgaristan'ın durumunun Romanya'ya göre daha iyi olması AB'nin Bulgaristan ile müzakerelerin başlatılmasını daha kolay meşrulaştırmasını sağlamıştır. Diğer taraftan, Romanya çok az ilerleme göstermesine ve ekonomik durumunda da kötüleşme olmasına rağmen tek bir aday ülkenin müzakerelerin dışında bırakılması AB tarafından siyasi açıdan doğru bulunmamıştır. Bu açıdan bu ülkelerle müzakerelere başlanması kararında siyasi kriterler dışında bazı faktörlerin oldukça etkili olduğu söylenebilir⁴⁵².

Böylece 2000 yılına gelindiğinde beşinci genişleme sürecinde yer alan tüm aday ülkelerle müzakereler başlatılmıştır. 2002 yılı sonunda Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovenya, Güney Kıbrıs ve Malta ile yürütülen müzakereler sonuçlandırılmıştır. Bu on ülke 16 Nisan 2003 tarihinde Atina'da Katılım Antlaşmalarını imzalanmışlar ve 1 Mayıs 2004 tarihinde AB üyesi olmuşlardır. Bulgaristan ve Romanya ile müzakereler ise, 2004 yılı sonuna kadar devam etmiştir. Bu ülkelerin müzakerelerinde, bazı alanlardaki kısıtlı ilerlemelerine paralel olarak, zorlaşan koşulluluk anlayışının yansımaları daha çok hissedilmiştir. Avrupa Parlamentosu, Şubat 2004'te yayınladığı bir raporda AB'ye Bulgaristan ile birlikte 1 Ocak 2007'ta üye olacak Romanya'da yolsuzluk, gazetecilere baskı, kimsesiz çocukların bakımı ve evlat edinilmesi koşulları, yargının siyasetten bağımsızlığı gibi sorunların çözümüne yönelik ilerleme sağlanamazsa üyeliğin belirlenen tarihte gerçekleşmesinin zor olduğunu belirtmiştir⁴⁵³.

Yine de doğu genişlemesinde AB'nin büyük ölçüde koşulluluğun negatif boyutundan ziyade pozitif boyutuna öncelik verdiği görülmektedir. AB'nin üyelik sürecinde elinde tuttuğu ödül mekanizmalarından aday ülkeleri mahrum etmesi

⁴⁵² Grabbe, 2006a, ss. 18-19.

⁴⁵³ Paul Kubicek, "Turkish Accession to the EU in Comparative Perspective", *SEESP European Studies Centre Occasional Paper*, No. 1, 2004, <http://www.econturk.org/Turkisheconomy/kubicek.pdf> (08.06.2008), s. 17.

şeklinde ortaya çıkan negatif boyut ise daha çok arka planda kalmıştır. Mahrum bırakma durumu, müzakerelerin açılmaması, üyelik koşullarının ciddi ve kalıcı şekilde ihlal edilmesi durumunda müzakerelerin durdurulması ve AB üyeliği verilmemesi şeklinde olabilmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu dönemde müzakerelerin durdurulması prosedürü oldukça zor ve zaman alıcı niteliktedir. Ayrıca yaklaşım olarak da böyle bir tutum benimsenmemektedir. Örneğin Romanya'nın katılım sürecinde özellikle 2004 yılında müzakerelerin tamamlanması aşamasına yaklaşıldığı dönemde yargı reformu ve yolsuzlukla mücadele alanlarında yaşanan sıkıntılar nedeniyle Avrupa Parlamentosu baskı yapmış olsa da yaptırım niteliğindeki uygulamalardan kaçınılmıştır⁴⁵⁴.

25 Nisan 2005 tarihinde Bulgaristan ve Romanya, AB ile Katılım Antlaşmalarını imzalamıştır. Bu Antlaşmalara, “koruma önlemleri”⁴⁵⁵ (safeguard clauses) ve “katılımı erteleme hükmü” (postponement provision) eklenmiştir. Antlaşmalarda bu ülkelerin katılım tarihine kadar belirli bazı reformları gerçekleştirmemeleri durumunda AB'ye katılımlarının bir yıl ertelenebilmesini mümkün kılan bir hüküm yer almıştır⁴⁵⁶. Bu kapsamda katılımcı ülkelere beklenen ve bunun için AB'ye katılımlarına kadar izlenmeye devam edilecek bazı alanlar (yolsuzlukla mücadele, yargı reformu gibi) ortaya konulmuştur. Koruma önlemleri⁴⁵⁷ ise, koşulluluğu müzakerelerin ve katılımın ötesine taşıyan bir uygulama

⁴⁵⁴ Geoffrey Pridham, “Unfinished Business? Eastern Enlargement and Democratic Conditionality”, *Fride Working Paper*, No. 36, April 2007, <http://www.fride.org/publication/212/unfinished-business-eastern-enlargement-and-democratic-conditionality> (04.12.2009), s.4.

⁴⁵⁵ 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde gerçekleştirilen Brüksel Avrupa Konseyi toplantısında, Bulgaristan ve Romanya için katılım tarihi belirlenirken katılımlarından itibaren üç yıl süreyle gerekli görülmesi halinde belirli alanlarda koruma önlemleri alınabilmesi öngörülmüştür. Bu önlemler, daha sonra Katılım Antlaşmalarında da yer almıştır. Bkz. European Council, “Presidency Conclusions”, Brussels, 16-17 December 2004, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/83201.pdf (20.02.2009).

⁴⁵⁶ Bkz. “Treaty Between Member States of the European Union and the Republic of Bulgaria and Romania Concerning the Accession of the Republic of Bulgaria and Romania to the European Union”, *Official Journal of the European Union*, L157/12, 21.6.2005, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2005/l_157/l_15720050621en00110027.pdf (16.07.2009).

⁴⁵⁷ Bulgaristan ve Romanya'nın katılımlarından itibaren üç yıl süreyle ekonomi, iç pazar ve adalet ve içişleri alanlarında ciddi eksiklikler olması durumunda AB'nin bu ülkelere yönelik koruma önlemleri uygulayabilmesi mümkün kılınmıştır.

olarak AB'nin bu ülkeler üzerindeki etki gücünün devam etmesini sağlamıştır⁴⁵⁸. Komisyon'un 2005 ve 2006 izleme raporlarında Bulgaristan ve Romanya'da halen çaba gerektiren kaygı yaratıcı alanlara dikkat çekilmiştir. Ancak Eylül 2006 izleme raporunda Bulgaristan ve Romanya'nın 1 Ocak 2007 tarihi itibarıyla AB üyeliğinin hak ve yükümlülüğünü üstlenebileceğine karar verilmiştir ve bu ülkelerde katılımdan önce ve sonra gerekli reform sürecinin devamı için koşullar ortaya konulmuştur⁴⁵⁹. Sonuçta Bulgaristan ve Romanya daha önceden öngörüldüğü tarihte AB üyesi olmuşlardır.

3.2.3 Güneydoğu Avrupa'ya Genişleme Sürecinde Siyasi Koşulluluk

2004 yılında on yeni üye ülkenin, 2007'de ise Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ye katılımı ile birlikte Birliğin doğu genişlemesi olarak bilinen beşinci genişleme süreci tamamlanmıştır. Batı Balkan ülkelerini ve Türkiye'yi kapsayan Güneydoğu Avrupa'ya genişleme süreci ise devam etmektedir⁴⁶⁰. Kasım 2000'de gerçekleştirilen Zagreb Avrupa Konseyi'nde İstikrar ve Ortaklık Sürecindeki Batı Balkan ülkelerinin Avrupa perspektifi ve AB üyeliği için potansiyel aday ülke statüleri teyit

⁴⁵⁸ Florian Trauner, "Post-accession Compliance with EU Law in Bulgaria and Romania: a Comparative Perspective", *Post-accession Compliance in the EU's New Member States*, Ed. Frank Schimmelfennig and Florian Trauner, *European Integration Online Papers (EIoP)*, Vol. 13, No. 2, 2009, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2009-021a.htm> (13.02.2010), s. 2; Pridham, 2007b, s. 5.

⁴⁵⁹ European Commission, "Enlargement Strategy and Main Challenges 2006 – 2007 Including Annexed Special Report on the EU's Capacity to Integrate New Members", COM(2006) 649, Brussels, 08.11.2006, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/com_649_strategy_paper_en.pdf (12.10.2009), s. 4.

⁴⁶⁰ Avrupa Komisyonu, genişleme sayfasında AB'nin gelecekteki genişlemelerinin Güneydoğu Avrupa ülkelerini kapsadığını belirtmektedir. Bu kapsamda AB'ye katılım süreçlerinin farklı aşamalarında olan Batı Balkan ülkeleri ve Türkiye'den bahsetmektedir. Bu ülkeler dışında İzlanda'da 2009 yılında AB üyeliğine başvurmuş ve 17 Haziran 2010'da Avrupa Konseyi İzlanda ile üyelik müzakerelerinin başlatılmasına karar vermiştir. 1994'ten bu yana Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) üyesi olması nedeniyle İzlanda, AB ile şimdiden önemli ölçüde entegre olmuş durumdadır. İzlanda AEA yoluyla iç pazara dahildir ve Schengen alanına da katılmıştır.

Bkz. European Commission, "Enlargement-Countries", http://ec.europa.eu/enlargement/countries/index_en.htm (10.01.2010).

edilmiştir⁴⁶¹. Haziran 2003'te AB-Batı Balkanlar Selanik Zirvesi Bildirisinde “Balkanların geleceğinin AB’de olduğu” ilan edilmiştir⁴⁶²

Batı Balkan ülkelerinin AB perspektifi, Batı Balkanlardaki çatışma sonrası dönemde 1999 yılında başlatılan İstikrar ve Ortaklık Süreci ile bütünleştirilmiştir. Sürecin üç temel amacı; söz konusu ülkelerde istikrarın sağlanması ve pazar ekonomisine geçişin desteklenmesi, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi ve nihai olarak AB üyeliğidir⁴⁶³. Bu kapsamda Batı Balkan ülkelerinin AB’ye doğru göstereceği ilerleme Kopenhag kriterlerinin karşılımlarının yanısıra bölgesel işbirliği, iyi komşuluk ilişkileri, Uluslararası Savaş Suçluları Mahkemesi ile tam işbirliği, ortaklıklardaki önceliklerin gerçekleştirilmesi, AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları yapılması gibi unsurları içeren İstikrar ve Ortaklık Sürecine bağlıdır⁴⁶⁴.

Batı Balkanlarda AB koşulluluğu, ilgili ülkelerde ve bölgede uzlaşma, istikrar, yeniden yapılanma ve gerekli reformların gerçekleştirilmesine yönelik çok boyutlu ve çok amaçlı bir araçtır. Bu anlamda AB’nin Batı Balkanlara yönelik politikaları uzun vadeli bir barış stratejisinin parçası olarak değerlendirilmektedir⁴⁶⁵. Bu kapsamda her bir ülkenin öncelikle AB ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması imzalaması gerekmektedir. Bu Anlaşma, AB ile ilgili ülke arasında oluşturulacak serbest ticaret bölgesi için temel oluştururken ekonomik ve siyasi düzeyde de birtakım reform öncelikleri ortaya koymaktadır. AB’ye katılım sürecinin resmi

⁴⁶¹ “Zagreb Summit Final Declaration”, 24.11.2000, http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/zagreb_summit_en.htm (10.01.2010).

⁴⁶² “EU-Western Balkans Summit Declaration”, Thessaloniki, 21.05.2003, http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/thessaloniki_summit_en.htm (11.01.2010).

⁴⁶³ European Commission, “The stabilisation and association process”, http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/index_en.htm (25.11.2009).

⁴⁶⁴ European Commission, “Western Balkans: Enhancing the European Perspective”, COM(2008) 127 final, Brussels, 05.03.2008, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/balkans_communication/western_balkans_communication_05_0308_en.pdf (11.12.2009), ss. 3-4.

⁴⁶⁵ Liu Zuokui, “EU’s Conditionality and the Western Balkans’ Accession Roads”, *European Perspectives-Journal on European Perspectives of the Western Balkans*, Vol. 2, No. 1, April 2010, 79-98, s. 82.

olarak başlaması ise daha sonraki aşamada aday ülke statüsünün kabul edilmesi ile olmaktadır⁴⁶⁶.

Diğer taraftan, Türkiye'nin durumu ise Batı Balkan ülkelerinden oldukça farklıdır. AET ile Türkiye arasındaki 1963 tarihli Ankara Anlaşması⁴⁶⁷ ile kurulan ortaklık ilişkisi uzun yıllardır devam etmektedir. Türkiye-AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde işlerlik kazanan gümrük birliğinin ötesinde Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefi hiçbir zaman değişikliğe uğramamıştır. 1997 yılında Lüksemburg Zirvesi'nde AB'nin genişleme sürecine dahil edilmezken, 1999 Helsinki Avrupa Konseyi tarafından resmen aday ülke ilan edilmiştir.

AB'nin devam eden Güneydoğu Avrupa genişlemesinde üyelik perspektifi sunulan ülkeler, AB'ye katılım süreçlerinin farklı aşamalarında bulunmaktadır. Hırvatistan ve Türkiye'nin müzakere süreci 3 Ekim 2005'te başlatılmıştır. Ancak her iki ülkenin müzakerelerde ilerleme hızı birbirinden oldukça farklı olmuştur. Temmuz 2010 itibarıyla AB Hırvatistan ile 33 başlıkta müzakereleri başlatmış ve bunun 22 tanesi geçici olarak kapatılmıştır⁴⁶⁸. Oysa aynı dönemde Türkiye ile müzakere başlıklarının 13'ü açılmış ve bunlardan sadece bir tanesi geçici olarak kapatılabilmektedir⁴⁶⁹. Makedonya ise Aralık 2005'te resmen aday ülke haline gelmiştir. Diğer Batı Balkan ülkeleri⁴⁷⁰ ise potansiyel aday ülkeler olarak AB ile olan İstikrar ve Ortaklık Süreçleri kapsamında Avrupa perspektiflerine yönelik ilerleme sağlamaktadırlar.

⁴⁶⁶ Natasha Wunsch and Julian Rappold, "Western Balkans: EU Enlargement in Crisis", *DGAP Analyse Kompakt*, No. 6, August 2010, http://en.dgap.org/midcom-serveattachmentguid-1dfd12627ab7084d12611dfb2fcfb5714b9bc65bc65/2010-06_dgapanakt_wunsch-rappold_engl_www.pdf (10.09.2010), s. 2.

⁴⁶⁷ Bkz. "Ankara Anlaşması - Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma", 12.09.1963, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=117&l=1> (19.10.2009).

⁴⁶⁸ Bkz. Delegation of the European Union to the Republic of Croatia, "Croatia Negotiations Progress Table", 27.07.2010, http://delhrv.ec.europa.eu/files/file/tablice%20pregovora/Negotiations%20-TABLICA_ENGL20.doc (06.09.2010).

⁴⁶⁹ Bkz. T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, "Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum", Temmuz 2010, http://www.abgs.gov.tr/files/fasillar/muzakere_surecinde_mevcut_durum_tablo.pdf (06.09.2010).

⁴⁷⁰ Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan, 1244/99 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı altındaki Kosova. Bkz. European Commission, "Enlargement-Potential Candidates", http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidates/index_en.htm (16.08.2010).

Katılım öncesi strateji, devam eden genişleme sürecinde de AB'nin genişleme politikasının temelini oluşturmaya devam etmektedir. AB, Ocak 2007'den itibaren Katılım Ortaklıklarında tanımlanan öncelikler temelinde aday ve potansiyel aday ülkelere "Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı" (Instrument for Pre-Accession Assistance)⁴⁷¹ çerçevesinde destek vermektedir. Tüm aday ve potansiyel aday ülkelere koşulluluk uygulanmaya devam edilmektedir. AB'ye katılım sürecinde atılan her adım, ilgili ülkenin gerekli koşulları karşılama yönünde gösterdiği ilerlemeye dayandırılmaktadır. Böylece aday ülkelerde reformların teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun değişimiyle, AB'nin yumuşak güç olma niteliğini yansıtan genişleme politikasıyla yaratılan çekim gücü sayesinde diğer araçların çok ötesinde sonuçlar elde edilmektedir⁴⁷².

Koşulluluk, sürekli gelişim içerisinde olan dinamik bir politikadır. Bu politika açısından dönüm noktası Soğuk Savaş'ın bitişi olmuştur. Daha sonra koşulluluk 1990'lar boyunca gelişimini sürdürmüş ve zaman içerisinde kapsam, öncelikler ve prosedürler bakımından Kopenhag kriterlerinin oldukça ötesine geçmiştir. Bu gelişim, doğu genişlemesinin ardından da devam etmektedir. Batı Balkanlara ve Türkiye'ye yönelik genişleme süreci, AB'nin doğu genişlemesi kapsamında geliştirilen birçok aracı korurken, gelişmekte olan siyasi koşulluluk anlayışına yeni bazı unsurlar da eklemiştir. Yeni unsurlar değişen uluslararası koşulların, AB

⁴⁷¹ Bkz. European Commission, "Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)", http://ec.europa.eu/enlargement/how-does-it-work/financial-assistance/instrument-pre-accession_en.htm (02.03.2010). 2007-2013 mali çerçevesi kapsamında 11.5 milyar € tutarında katılım öncesi yardım verilmesini öngören IPA, aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik mali desteği tek bir çatı altında düzenlenmektedir. Her bir ülkenin özelliklerini dikkate alarak daha etkili ve tutarlı şekilde yardım sağlanmasını hedefleyen IPA, beş bileşenden oluşmaktadır. Bunlar: geçiş dönemine destek ve kurumsal yapılanma, sınır-ötesi işbirliği, bölgesel kalkınma, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kırsal kalkınmadır. Bu bileşenler içerisinde aday ülkeler tüm bileşenlerden yararlanabilirken, potansiyel aday ülkeler ise sadece ilk ikisinden yararlanabilmektedir.

⁴⁷² Bkz. European Commission, "Enlargement Strategy and Main Challenges 2006 – 2007 Including Annexed Special Report on the EU's Capacity to Integrate New Members", COM (2006) 649, Brussels, 08.11.2006, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/com_649_strategy_paper_en.pdf (12.10.2009), s. 2.

içerisindeki kaygıların ve dengelerin, bölgesel ve ülke temelli özelliklerin bir yansıması olarak görülebilir⁴⁷³.

Pridham⁴⁷⁴, doğu genişlemesinin ardından AB'nin siyasi koşulluluğunun amaçlarında, yaklaşımında, önceliklerinde ve yöntemlerinde bazı değişiklikler olduğunu belirtmekte ve bu değişiklikleri etkileyen dört temel faktöre dikkat çekmektedir. Bunlar; (a) AB'nin yeni dönemde katılım öncesi dönüşüm süreçleri daha zorlu geçen aday ve potansiyel aday ülkelerle karşı karşıya olması; (b) doğu genişlemesinde elde edilen deneyimlerin yansımaları; (c) koşulluluk politikasının itici gücü olan Komisyon'daki değişiklikler (genişlemeden sorumlu Komisyoner Günter Verheugen'in ardından sırasıyla Olli Rehn ve Stefan Füle bu göreve getirilmiştir⁴⁷⁵); (d) Anayasal reform konusunda yaşanan sıkıntılar ve bunların "genişleme yorgunluğu" ile bağlantısıdır.

AB genişleme süreci, Avrupa'nın geleceğine ilişkin tartışmalarda ön plana çıkan konular arasında yer almıştır. Hatta genişleme, Anayasal Antlaşma'nın Fransa ve Hollanda'daki referandumlarda reddedilmesinde rol oynayan bir etken olarak değerlendirilmiştir. Oysa vatandaşlar tarafından olumsuz oyların nedeni olarak daha çok ekonomik kaygılar, bilgi eksikliği ve ulusal hükümetlere yönelik tehdit algılamaları gibi noktalara işaret edilmektedir. Yine de son yıllarda birçok üye ülkede genişlemeye yönelik destekte görülen düşüş, dikkate alınması gereken bir gelişmedir. Bu bağlamda genişleme ile ilgili konular, hem Avrupa için Taslak bir Anayasal Antlaşma hazırlayan Avrupa Konvansiyonu tartışmalarında hem de Lizbon Antlaşması ile sonuçlanan hükümetlerarası müzakerelerde önemli bir yer tutmuştur⁴⁷⁶.

⁴⁷³ Anastasakis, ss. 367-368.

⁴⁷⁴ Pridham, 2007, s. 454.

⁴⁷⁵ Olli Rehn 2006-2010 döneminde genişlemeden sorumlu AB Komisyoneri olarak görev yapmıştır. 2010-2014 dönemi için Stefan Füle aynı konumda görevlendirilmiştir.

⁴⁷⁶ Sonia Piedrafita, "The Treaty of Lisbon: New Signals for Future Enlargements?", *EIPASCOPE*, No. 1, 2008, http://www.eipa.eu/files/repository/eipascope/20080509184645_SCOPE2008-1-6_SoniaPiedrafita.pdf (12.11.2009), s. 33.

AB’de genişlemeye yönelik tartışmaların artması, daha sıkı koşulluluk ve yeni üyelerin Birliğin hedef ve politikalarına zarar gelmeden entegrasyonu gibi unsurları ön plana çıkaran yeni bir genişleme stratejisinin oluşturulmasında rol oynamıştır. Yeni üye ülkelerin AB’nin işleyişi üzerindeki olası olumsuz etkilerine ilişkin endişeler, önce “hazmetme kapasitesi” daha sonra ise “entegrasyon kapasitesi” gibi koşulluluğun işleyişini doğrudan etkileyen bazı kavramların giderek daha çok kullanılmasına yol açmıştır. İlk kez Haziran 1993’te gerçekleştirilen Kopenhag Avrupa Konseyi’nde resmi olarak “Avrupa bütünleşmesinin hızı korunurken, Birliğin yeni üyeleri hazmetme kapasitesinin önemi” dile getirilmiştir⁴⁷⁷.

Bununla birlikte daha önceki genişleme dalgalarında da doğrudan hazmetme kapasitesi kavramı ile ifade edilmese de bu yönde kaygılar olmuştur. İngiltere, Danimarka ve İrlanda’yı kapsayan birinci genişleme sürecinde genişlemenin Topluluğun etkin bir şekilde işleyişini ve Topluluk politikalarının gelişimini zorlaştıracağından korkulmuştur. 1970 ortalarında 1973 petrol krizinin etkisiyle Topluluk üye ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluk, ilk parasal işbirliği girişimi olan parasal yılan uygulamasının başarısız olması gibi nedenlerle Avrupa’da bütünleşmenin derinleştirilmesine yönelik destek azaltmıştır. 1973 yılında Avrupa Siyasi İşbirliği ile ortak bir dış kimlik oluşturma yönünde ilk adım atılmış olsa da, ortak karar için oybirliğinin şart koşulmuş olması bu girişimi zayıflatmıştır⁴⁷⁸.

Verney⁴⁷⁹, bu koşullar altında, “genişleme yorgunluğu” ve “hazmetme kapasitesi” gibi ifadeler kullanılmasa da, benzer düşüncelerin Topluluk gündeminde 1970’li yıllarda da var olduğu görüşündedir. 1973 genişlemesi Topluluğun üye sayısını yarı yarıya artırırken, özellikle Avrupa bütünleşmesi vizyonu kurucu üye ülkelerinkinden farklı olan İngiltere’nin entegrasyonunda bazı zorluklar yaşanmıştır. Yine 1976 yılında Yunanistan ile katılım müzakerelerine başlanacağı açıklandığında Avrupa basınında dile getirilen ilk sorulardan biri, bu genişlemenin bütünleşmenin

⁴⁷⁷ European Council, 21-22 June 1993.

⁴⁷⁸ Susannah Verney, “The Dynamics of EU Accession: Turkish Travails in Comparative Perspective”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 9, No. 3, 2007, s. 307.

⁴⁷⁹ Verney, 2007, s. 308.

derinleşmesi ve Topluluğun güçlendirilmesi hedefleriyle ne derece uyumlu olduğu olmuştur.

Avusturya, Finlandiya, Norveç ve İsveç'in üyelik başvuruları ve ODAÜ'nün kendilerine bir Avrupa perspektifi sunulması için artan baskıları karşısında Komisyon, 24 Haziran 1992'de "Avrupa ve Genişlemenin Yarattığı Meydan Okuma" (Europe and the Challenge of Enlargement) isimli bir rapor yayınlamıştır. 26-27 Haziran 1992 tarihli Lizbon Avrupa Konseyi'ne sunulan bu raporda, Komisyon üyelik başvurusunda bulunan ve başvuru niyetinde olan ülkeleri dikkate alarak genişlemenin Birliğin gelecekteki gelişimine olası etkilerini ve yol açacağı meydan okumaları ele almıştır. Genişlemelerin AB'nin etkinliğine zarar vermemesi için gerekli koşulları vurgulamıştır⁴⁸⁰.

AB'nin yeni üyeleri hazmetme kapasitesi geleneksel olarak Avrupa Komisyonu'nun üyelik başvuruları ile ilgili görüşleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu görüşler bir taraftan adayın üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme yeteneğini diğer taraftan da AB'ye katılımların Birlik üzerindeki etkilerini incelemektedir. Doğuya genişleme sürecinde genişlemenin olası sonuçları "Gündem 2000" raporunda değerlendirilmiştir. Benzer şekilde Komisyon, Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılmasını önerdiği 2004 İlerleme Raporu ile birlikte Türkiye'nin AB üyeliğinin olası etkilerini değerlendiren "Türkiye'nin Üyeliği Perspektifinden Kaynaklanan Hususlar" başlıklı bir rapor yayınlamıştır⁴⁸¹.

AB'de genişlemenin etkilerine ilişkin kaygılar ilk genişleme dalgasından bu yana gündeme gelen bir konu olsa da, son dönemde bu kaygıların önceki dönemlere kıyasla kazandığı yoğunluk dikkat çekicidir. Bunda doğu genişlemesinin geniş kapsamlı niteliğinin, bu genişlemenin ardından AB'de genişleme sürecinin kesintisiz

⁴⁸⁰ Bkz. European Commission, "Europe and the Challenge of Enlargement", Brussels, 24.06.1992, Prepared for the European Council, Lisbon, 26-27 June 1992, Brussels, 24.06.1992, Bulletin of the EC Supplement 3/92.

⁴⁸¹ Bkz. European Commission, "Issues Arising from Turkey's Membership Perspective", COM(2004) 656 final, Brussels, 6.10.2004, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/issues_paper_en.pdf (24.10.2009).

devam ediyor olmasının, Anayasal Antlaşma sürecinde yaşanan sıkıntıların ve bunların genişleme ile ilişkilendirilmesinin etkili olduğu düşünülebilir. Bu koşullar altında Avrupa Komisyonu, 2005 yılında genişleme stratejisini gözden geçirmiştir. Komisyon, stratejiyi üç temel ilkeye dayandırmıştır. Bunlar; AB'nin genişleme konusundaki *taahhütlerinin güçlendirilmesi (consolidation)*, *adil ve daha katı koşulluluk (rigorous and fair conditionality)* ve genişlemeyle ilgili konularda vatandaşlarla daha iyi *iletişim (communication)* sağlanmasıdır. Yeni genişleme stratejisini tanıtan dönemin genişleme politikasından sorumlu Komiseri Olli Rehn, AB'nin aday ülkelerden kriterlerin karşılanması isterken kararlı ve katı bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini ancak ödüllendirme sürecinde de adil olması gerektiğini vurgulamıştır⁴⁸².

2005 Strateji Belgesinde taahhütlerin güçlendirilmesi çerçevesinde iyi yönetilen bir katılım sürecinin AB projesine olumlu katkıda bulunacağı inancı vurgulanırken genişleme hızının AB'nin hazmetme kapasitesini gözönünde bulundurması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca gelecekteki genişlemelerin her aday ülkenin kriterleri karşılama yönündeki performansına dayalı olacağının altı çizilmiştir. Belgede; AB'nin katı bir koşulluluk anlayışı ile hareket edeceği ancak koşulluluğun etkinliğinin aday ülkelerde Birlik ile nihai entegrasyona ilişkin inandırıcı bir siyasi perspektifin sürdürülmesine bağlı olduğu ifade edilmiştir. AB genişlemesinin sürdürülebilmesi için geniş kapsamlı bir kamuoyu desteğinin gereği üzerinde durulurken, bunun için genişlemenin amaçlarının ve yarattığı meydan okumaların halka daha iyi iletilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁴⁸³.

Daha katı ve adil koşulluluk öncelikle, AB'nin kriterlerinin aday ülkeler tarafından bütünüyle karşılanması talebini ve bu yönde ilerleme gösteren ülkelerin gerektiği gibi ödüllendirmesini içermektedir. Diğer taraftan, AB'nin temel ilkelerinin aday ülke tarafından ciddi ve sürekli olarak ihlal edilmesi veya koşulların karşılanmaması durumunda sürecin durdurulması gibi bir seçeneği de

⁴⁸² European Commission, "Consolidation, Conditionality, Communication – the Strategy of the Enlargement Policy", Brussels, 9 November 2005, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/1392> (18.11.2009).

⁴⁸³ European Commission, "2005 Enlargement Strategy Paper", ss. 2-4.

kapsamaktadır⁴⁸⁴. Ayrıca koşullara uyum sağlayan ve sağlamayan aday ülkeler arasında ayırım yapılmasını mümkün kılmaktadır⁴⁸⁵.

Yeni genişleme stratejisi, Birliğin üyelik başvurularını değerlendirirken yeni üye ülkeleri entegre edebilme kapasitesinin de bir koşul olarak dikkate alınması konusundaki tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Haziran 2006'da Avrupa Konseyi, Komisyon'dan bu konuda bir rapor hazırlamasını istemiştir. Avrupa Komisyonu, cevaben, 8 Kasım 2006 tarihinde yayınladığı “Genişleme Stratejisi ve Temel Meydan Okumalar 2006-2007” başlıklı belgeye AB'nin yeni üyeleri entegre etme kapasitesi ile ilgili özel bir rapor eklemiştir⁴⁸⁶. Bu raporda Komisyon, tartışmalı bir kavram olan “hazmetme kapasitesi” yerine “entegrasyon kapasitesi” kavramını tercih etmiştir.

2006 yılında sunulan genişleme stratejisinde bir önceki stratejinin esasları korunmakta ve AB'nin genişleme politikasının güçlendirme, koşulluluk ve iletişim ilkelerine bağlılığı teyit edilmektedir. Bu esaslar temelinde yeni strateji, Birliğin yeni üyeler kabul etme kapasitesini dikkate alacak şekilde genişlemesi konusunda yenilenmiş bir konsensüsü ortaya koymaktadır⁴⁸⁷. AB'nin süreçteki mevcut ülkelere yaptığı taahhütlerin arkasında olduğu ancak yeni taahhütler üstlenme bakımından temkinli olunması gerektiği belirtilmektedir.

Komisyon'a göre AB'nin yeni üyeleri entegre edebilme kapasitesi iki faktöre dayanmaktadır. Bunlardan ilki; AB'nin işleyişinin garanti altına alınarak Avrupa bütünleşmesinin güçlenmesi ve derinleşmesi için gerekli ivmenin korunmasıdır. İkincisi ise; aday ülkelerin AB'nin kriterlerini karşılaması sağlanarak Birliğe katıldıklarında üyelik yükümlülüklerini üstlenebilmelerinin garanti edilmesidir. Bu faktör, Komisyon tarafından katı koşulluluk anlayışı çerçevesinde

⁴⁸⁴ Bkz. European Commission, “2005 Enlargement Strategy Paper”.

⁴⁸⁵ Piedrafita, 2008, s. 34.

⁴⁸⁶ Bkz. European Commission, “Enlargement Strategy and Main Challenges 2006 – 2007 Including Annexed Special Report on the EU's Capacity to Integrate New Members”.

⁴⁸⁷ “Enlargement Strategy 2006-2007: Challenges and Integration Capacity”, http://europa.eu/legislation_summaries/enlargement/ongoing_enlargement/e50025_en.htm (15.02.2010).

değerlendirilmektedir. AB'nin entegrasyon kapasitesinin katılım sürecinin tüm temel aşamalarında gözden geçirilmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda Komisyon, üyelik başvurularına ilişkin görüşlerinde, müzakerelerin başlatılmasından önce ve daha sonraki aşamalarda değişik politika alanlarına ilişkin etki değerlendirmeleri yapmaktadır. Ayrıca katı koşulluluk ve AB'nin entegrasyon kapasitesi konusundaki değerlendirmeler, genişlemeye yönelik kamuoyu desteğinin sağlanması açısından da önemli unsurlar olarak görülmektedir⁴⁸⁸.

Entegrasyon kapasitesi kavramı, AB'nin bir taraftan genişlerken diğer taraftan derinleşme kapasitesinin korunmasına işaret etmektedir. Bu bağlamda genişlemenin hızı belirlenirken AB'nin entegrasyon kapasitesinin dikkate alınması gereği doğmaktadır. Bu kapasite; bir taraftan Birliğin politika ve kurumlarının gelişimi diğer taraftan aday ülkelerin katılıma iyi hazırlanmış üye ülkelere dönüşümü ile belirlenmektedir. Burada vurgulanan nokta, yeni üye ülkelerin Antlaşmalarca oluşturulan siyasi ve politika amaçlarına zarar verilmeksizin kabul edilmesidir. Bu nedenle, entegrasyon kapasitesi fonksiyonel bir kavram olarak sunulmaktadır⁴⁸⁹.

Komisyon, AB'nin entegrasyon kapasitesine ilişkin hazırladığı özel raporda AB Antlaşması demokrasi, insan hakları gibi siyasi ilkelere saygılı her Avrupa devletinin üyelik başvurusuna hukuki olarak olanak sağlasa da, bunun her Avrupa devletinin üyelik için başvurması ya da AB'nin tüm başvuruları kabul etmesi gerektiği anlamına gelmediğini belirtmektedir. Bununla birlikte, Birliğin kendi gelişiminin sürmesi ve aday ülkelerin sorumluluklarını gerçekleştirmeleri koşuluyla yeni üye ülkeler kabul edebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca Avrupa vatandaşlarının da yeni genişlemelere hazır olmaları ve bundan sağlanacak faydaları anlamaları gerekmektedir. Bu, genişleme sürecinin demokratik meşruiyetinin sağlanması

⁴⁸⁸ European Commission, "Enlargement Strategy and Main Challenges 2006 – 2007 Including Annexed Special Report on the EU's Capacity to Integrate New Members", ss. 15-16.

⁴⁸⁹ European Commission, "Special Report on the EU's Capacity to Integrate New Members", Annex 1 to the Enlargement Strategy and Main Challenges 2006 – 2007, Brussels, 08.11.2006, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/com_649_strategy_paper_en.pdf (20.06.2009), s. 17.

açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda Komisyon üç ayaklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bunlar şu şekildedir⁴⁹⁰:

- Avrupa bütünleşmesine ilişkin ivmenin korunması kapasitesi
- Aday ülkelerin katılım koşullarını karşılamasına yönelik katı bir koşulluluk anlayışı
- Daha iyi iletişim

Bu yaklaşımda dikkati çeken nokta; katı koşulluluk ile entegrasyon kapasitesi arasındaki ilişkinin ön plana çıkarılmış olmasıdır. Bu iki unsurun Avrupa kamuoyuna iletilmesi ile genişlemeye yönelik desteğin artırılması amaçlanmaktadır. Bu şekilde entegrasyon kapasitesinin genişleme stratejisindeki ağırlığı artırılmaktadır. Burada entegrasyon kapasitesi koşulluluk ile taahhütler arasındaki ilişkiye müdahale eden bir ara değişken olarak ele alınabilir. Doğuya genişleme sürecinde bu ara değişken arka planda tutulurken, yeni dönemde oldukça görünür hale gelmiştir. Bu durumun, aday ülkeler açısından belirsizlik faktörünü artırması ve koşulluluğun inandırıcılığı bakımından sorunlara yol açması kaçınılmaz görünmektedir.

Koşulluluk ile üyelik ödülü arasındaki bağlantı ne kadar güçlü olursa koşulluluğun etkinliğinin de o kadar yüksek olması beklenmektedir. Doğuya genişleme sürecinde koşulluluğa uyumun AB üyeliği ile sonuçlanacağına dair inanç oldukça kuvvetlidir. ODAÜ katılım kriterlerini karşılama sürecinde zorluklarla karşılaşsalar da, bu zorlukları aşip kriterleri karşıladıklarında bekledikleri sonucun yani üyeliğin gerçekleşeceği konusunda şüphe taşımamışlardır. Böylece koşulluluk aracı sonuç odaklı bir anlayışla kullanılmıştır. Oysa doğu genişlemesinin ardından entegrasyon kapasitesi gibi unsurların süreçteki ağırlığının artırılması, koşulluluğa uyumun üyelikle sonuçlanacağı beklentisinde zayıflamaya yol açmaktadır. Bir taraftan koşulluluk daha katı bir yaklaşımla ele alınırken, diğer taraftan uyumun sonucu belirsizleştirilmektedir. Böyle bir yaklaşım, sonuç odaklı koşulluluktan süreç odaklı koşulluluk anlayışına geçişi beraberinde getirmektedir. Diğer bir deyişle,

⁴⁹⁰ European Commission, "Special Report on the EU's Capacity to Integrate New Members", 2006, s. 18.

genişleme stratejisinde vurgu artık sonuçtan ziyade kriterler, standartlar, ara ödüller (müzakereler, mali destek, AB programlarına katılım vb.), düzenli değerlendirmeler, iletişim gibi sürece ilişkin unsurlara yapılmaktadır⁴⁹¹.

Güneydoğu Avrupa'ya genişleme sürecinde, aday ülkelerin katılım öncesi dönüşüm ve demokratik konsolidasyon süreçlerinin zorlu geçmesi, bir taraftan daha katı bir siyasi koşulluluk anlayışına yol açarken diğer taraftan koşulluluğun sınırlarına daha fazla görünürlük kazandırmıştır. Koşulluluk gündemi genişlemiş ve demokratikleşmenin gereklerinin yerine getirilmesi zorlaşmıştır. Koşulluluk gündemini ve prosedürlerini temelde Komisyon yönlendirse de Bakanlar Konseyi, Avrupa Parlamentosu, tek tek üye ülkeler gibi farklı siyasi aktörler giderek daha müdahaleci bir rol oynamaya başlamışlardır. Bu aktörlerin yaklaşımları her zaman aynı yönde olmayabilmektedir. Bu ortamda, genişleme yorgunluğunun da etkisiyle, Komisyon üzerindeki baskılar doğu genişlemesinin ardından önemli ölçüde artmıştır. AB'de siyasi elitler arasındaki farklılıklar, 2004 sonrası dönemde genişleme politikasında bazı tutarsızlıklara ve genişlemenin geleceği ile ilgili yeni bir belirsizliğe yol açmıştır. Bu belirsizlik kuşkusuz, koşulluluğa yönelik tutumları da etkilemektedir⁴⁹².

Doğuya genişleme sürecinde edinilen deneyimler yeni dönemde koşulluluk anlayışına yansıtılmaya başlanmıştır. ODAÜ örneği, siyasi koşulluluğun farklı alanlarda ve ülkelerde farklı düzeyde etkilere yol açtığını göstermiştir. Ayrıca koşulluluk sayesinde özellikle azınlıkların korunması gibi bazı alanlarda resmi düzeydeki politikalarda ve yasal düzenlemelerde değişiklik sağlasa da, bu değişikliklerin uygulamadaki etkilerinin kısıtlı olduğu görülmüştür⁴⁹³. Avrupa Parlamentosu 2004 genişlemesinden sadece birkaç ay önce yayınladığı bir raporda Letonya'da yolsuzluk, aşırı kalabalık hapisaneler, insan kaçakçılığı ve etnik

⁴⁹¹ Anastasakis, s. 368.

⁴⁹² Pridham, 2007, s. 455.

⁴⁹³ Tim Haughton, "Central and Eastern Europe", *European Politics*, Ed. Colin Hay and Anand Menon, Oxford University Press, Oxford, 2007, ss. 140-142.

Örnek olarak bkz. Jennie Schulze, *Understanding the Conditionality Gap in Estonia and Latvia The Influence of EU Conditionality and Russia's Activism on Minority Inclusion*, PhD Dissertation, Columbian College of Arts and Sciences, George Washington University, 2009.

azınlıkların entegrasyonu; Slovakya’da yolsuzluk ve Roman azınlıkların kötü koşulları; Polonya’da yolsuzluk, yargı ve kamu hizmetlerine ilişkin devam eden sorunları sıralamıştır⁴⁹⁴.

Bu değerlendirmeler, bir anlamda AB koşulluluğunun uygulama sorunlarının çözümünde beklenildiği kadar etkili olmadığını ortaya koymuştur. Belli bazı koşulların davranışsal değişiklik gerektirdiği için uygulanmasının daha zor olduğu genel olarak kabul edilse de, siyasi koşullulukta uygulamanın daha çok vurgulanması gerektiği düşüncesi güçlenmiştir. Öyle ki Komisyon’un, uygulama konusunda aday ülkelere esnek davrandığı şeklinde bazı eleştiriler yapılmıştır. Bu yaklaşım, 2004 genişlemesinin ardından siyasi koşulluluğun uygulama boyutuna daha fazla ağırlık verilmesinde etkili olmuştur. Koşulluluğu daha katı bir zemine taşıyan ve hukuki düzenlemelerin ötesinde uygulamanın da iyileştirilmesini amaçlayan bazı yeni araçlar geliştirilmiştir. Müzakere başlıklarının açılması ve kapatılması aşamasında belirlenen “karşılaştırma ölçütleri” (benchmarks) ve aday ve katılımcı ülkelerin izlenme sürelerinin uzatılmasına olanak sağlayan “koruma önlemleri” (safeguard clauses) bu araçlar arasında yer almaktadır⁴⁹⁵.

2006 genişleme stratejisi ile getirilen karşılaştırma ölçütleri, müzakere başlıklarının açılması ve kapatılmasında belirleyici olmaktadır. Bir müzakere başlığının açılmasına ve kapanmasına, Komisyon’un önerisi üzerine üye ülkeler karar vermektedirler. Bu aşamalarda, aday ülkelerin belirlenen karşılaştırma ölçütlerini karşılayıp karşılamadığı dikkate alınmaktadır. Bu ölçütler, ilgili müktesebat başlığının ölçülebilir nitelikteki temel unsurlarına ilişkindir. Müzakere başlıkları için açılış ölçütleri, ilgili başlıkta beklenen uyum için temel hazırlık adımlarını (stratejiler veya eylem planları) ve müktesebatın gerektirdiği sözleşme yükümlülüklerini içermektedir. Kapama ölçütleri ise yapılması gereken hukuki düzenlemeler ve önlemler, idari ve yargı organlarına ilişkin reformlar ve

⁴⁹⁴ “Enlargement Weekly”, 24.02.2004, www.europa.eu.int/comm/enlargement/docs/newsletter/weekly_240204.htm (22.08.2009).

⁴⁹⁵ Pridham, 2007, s. 460.

müktesebatın belli ölçüde uygulanması ile ilgilidir⁴⁹⁶. Karşılaştırma ölçütleri, bir taraftan uygulama boyutuna ağırlık verirken, diğer taraftan müzakerelerin açılması ve kapanması aşamalarına bir ölçüde nesnellik katmıştır. Bununla birlikte, müzakerelerin açılması ve kapanması süreçlerinin siyasi etkilerden bağımsız tamamen nesnel olarak işlediğini söylemek güçtür. Üye ülkelerin ilgili kararlarında etkili olan tek faktör kuşkusuz karşılaştırma ölçütleri olmamaktadır.

Koruma önlemleri aracı, daha önce de belirtildiği gibi, ilk kez 2004 sonunda müzakerelerini tamamlayan ancak bazı üyelik koşullarını hayata geçirip geçiremeyecekleri konusunda halen ciddi endişeler olan Bulgaristan ve Romanya örneklerinde ön plana çıkmıştır. Bu ülkelerin Katılım Antlaşmalarında koruma önlemlerine ilişkin hükümler yer almıştır. Devam eden genişleme sürecinde ise, koruma önlemleri düşüncesinin müzakere aşamasından itibaren daha kapsamlı bir şekilde vurgulanmaya başladığı görülmektedir. Bu doğrultuda, aday ülkelerin müzakere çerçeve belgelerinde olası koruma önlemlerine ilişkin hükümler yer almaktadır. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta, koruma önlemleri düşüncesinin kullanılma biçiminin söz konusu aday ülkeye göre farklılık gösterebilmesidir. Aday ülkeler arasında bu tarzda farklılaşmalarına gidilmesinin, koşulluluğun işleyişini etkileyen belirsizlik ve meşruiyet gibi bazı faktörler açısından yansımalarının dikkate alınması gerekmektedir.

Örneğin, Türkiye'nin müzakere çerçeve belgesinde yer alan koruma önlemlerine ilişkin hükmün niteliği, Hırvatistan'ın belgesindeki hükümden farklılık göstermektedir. Türkiye'nin belgesinde şöyle denilmektedir: “Uzun geçiş süreleri, derogasyonlar, belirli düzenlemeler veya daimi koruma hükümleri (yani, koruma önlemlerinin alınmasına dayanak teşkil eden, daimi surette ileri sürülebilecek hükümler) öngörülebilir. Komisyon, gerektiğinde bu hükümleri, kişilerin serbest dolaşımı, yapısal politikalar veya tarım gibi alanlarda hazırlayacağı önerilere dahil eder...”⁴⁹⁷ Oysa Hırvatistan için hazırlanan belgede; Birliğin çıkarları doğrultusunda

⁴⁹⁶ European Commission, “Enlargement Strategy 2006-2007”.

⁴⁹⁷ “Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler”, Çev. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ekim 2005, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/muzakere/cerceve.pdf> (14.07.2009), s. 6.

geçiş önlemleri ve belirli düzenlemeler, özellikle koruma hükümleri kararlaştırılabileceği belirtilmekte ancak bunların daimi nitelik taşıyabileceğinden ya da hangi alanlarda olabileceğinden bahsedilmemektedir⁴⁹⁸. Hırvatistan ile Türkiye arasındaki diğer bir önemli farklılık ise üyelik perspektifinin belirginliği açısından ortaya çıkmaktadır. Komisyon'un 2009 genişleme paketi sunulurken yapılan açıklamada; Hırvatistan'ın katılım müzakerelerinde önemli ilerleme sağlandığı ve Hırvatistan'ın geriye kalan karşılaştırma ölçütlerini zamanında karşılaması durumunda müzakerelerin 2010 yılı içinde tamamlanabileceği belirtilmiştir⁴⁹⁹. Oysa Türkiye ile müzakerelerin ne zaman tamamlanabileceği ile ilgili ortaya konan herhangi bir takvim bulunmamaktadır.

Müzakerelerin başlatılabilmesi için aday ülkenin Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli ölçüde karşılamasının beklenmesi, siyasi koşulluluğun özellikle bu aşamada ön plana çıkmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan, müzakere sürecinde ise aday ülkelerin siyasi kriterlere uyum düzeyini yükseltmesi beklenmektedir. Aday ülkelerin bu yönde gösterdikleri ilerleme ve siyasi reformlar müzakere sürecini olumlu etkilemekte, bu da döngüsel olarak aday ülkelerde gerekli reformların yapılmasını teşvik etmektedir⁵⁰⁰. Ayrıca "yargı ve temel haklar" isimli bir başlığın (23. başlık) müzakerelere eklenmesi siyasi koşulluluğun müzakere sürecindeki uygulama alanını güçlendirmiştir.

Bu kapsamda, siyasi kriterlere uyum düzeyine ilişkin değerlendirmeler müzakerelerin başlatılmasından sonra da Komisyon'un ilerleme raporlarında yer almaya devam etmektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda ön plana çıkan eksiklikler Katılım Ortaklıkları Belgelerinde ele alınması gereken öncelikli alanlar olarak yansımaktadır. Bu dönemde ilerleme raporları, aday ülkenin siyasi kriterleri yeterince karşılamaya devam ettiği şeklinde bir ifadeyle değerlendirmeyle başlasa da

⁴⁹⁸ "Negotiation Framework for Croatia", s. 5.

⁴⁹⁹ "The EU Enlargement Process: A Year of Progress in the Western Balkans and Turkey", *European Commission Press Release*, Brussels, 14.10.2009, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1519&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> (15.07.2010).

⁵⁰⁰ European Commission, "Enlargement Strategy and Main Challenges 2006–2007", s. 6.

bunun ardından ilerleme gösterilmesi gereken alanları ve çözülmesi gereken sorunları sıralamaktadır. Örneğin beşinci genişleme sürecinde aday ülkelerin Katılım Antlaşmalarını imzalamalarının öncesinde 2002 yılında yayınlanan ilerleme raporlarında dahi bu türde eksiklikler dile getirilmiştir⁵⁰¹.

Doğu genişlemesinin ardından siyasi koşulluluk ile bağlantılı olarak müzakerelerin askıya alınması daha rutin ve esnek bir prosedüre bağlanmıştır. Buna göre; aday ülkelerin Birliğin temelini oluşturan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerini ciddi ve sürekli olarak ihlal etmesi durumunda, Komisyon kendi inisiyatifiyle veya üye ülkelerin üçte birinin talebi üzerine müzakerelerin askıya alınmasını tavsiye edebilir ve müzakerelerin tekrar başlatılması için gerekli koşulları önerebilir. Konsey ise bu konudaki kararını “nitelikli çoğunlukla” alır. Üye ülkeler, Hükümetlerarası Konferansta, oybirliği genel kuralına hanel gelmeksizin, Konsey kararı doğrultusunda hareket ederler. Konuyla ilgili olarak Avrupa Parlamentosu da bilgilendirilir. Bu mekanizmaya ilişkin hükümler, katılım müzakerelerine 3 Ekim 2005’te başlayan Hırvatistan ve Türkiye’nin müzakere çerçeve belgelerine dahil edilmiştir⁵⁰².

Pridham’a göre; yeni mekanizmalar, özellikle müzakerelerin durdurulması prosedürünün kolaylaştırılması, bir önceki dönemden farklı olarak koşulluluğun negatif boyutunu daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Bu durum kısmen genişleme yorgunluğu ile kısmen de 2004 genişlemesinden elde edilen deneyimlerle ilişkilidir⁵⁰³. Daha katı koşulluluk anlayışını destekleyen yeni mekanizmalar ve araçlar, Avrupa Parlamentosu ve üye ülkeler tarafından desteklenmiştir. Avrupa Parlamentosu, özellikle Bulgaristan ve Romanya’nın üyelikleri öncesi koruma önlemleri argümanı üzerinden Komisyon üzerindeki baskısını artırmıştır. Parlamento Mart 2006’da kabul ettiği bir kararda ise Komisyon’un katı koşulluluğa yaptığı

⁵⁰¹ Bruno de Witte and Gabriel N. Toggenburg, “Human Rights and Membership of the European Union”, *The EU Charter of Fundamental Rights*, Ed. S. Peers and A. Ward, Hart Publishing, Oxford, 2004, s. 65.

⁵⁰² Bkz. “Negotiation Framework for Croatia”, Luxembourg, 03.10.2005, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/croatia/st20004_05_hr_framedoc_en.pdf (10.04.2009); “Negotiation Framework for Turkey”, Luxembourg, 03.10.2005, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf (10.04.2009).

⁵⁰³ Pridham, 2007b, s. 4.

vurguyu desteklerken, Komisyon’u Birliğin hazmetme kapasitesini müzakere takvimlerinde bir etken olarak dikkate almaya çağırıştır⁵⁰⁴.

Yeni mekanizmalar, özellikle genişleme konusunda daha temkinli hareket edilmesini isteyen üye ülkeler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Komisyon daha katı koşulluluk yaklaşımını, aday ülkelerin üyelik için uygun şekilde hazırlanması amacına yönelik bir araç olarak tasarladığını vurgularken, bu yaklaşım bazı üye ülkeler tarafından genişleme sürecini yavaşlatmak, hatta bazı durumlarda bloke etmek için bir yol olarak kullanılabilmektedir⁵⁰⁵. Örneğin Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, cumhurbaşkanlığı seçimi kampanyalarında Türkiye’nin AB üyeliğine karşı olduğunu sıkça dile getirmiş ve 2007 yılında cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından da bu tutumunu sürdürmüştür. Türkiye ile müzakerelerde yeni başlıkların açılmasını, açılacak başlıkların ilişki modeli olarak tam üyelik dışında yakın ortaklık vizyonunu da kapsayan başlıklar olması koşuluyla, engellemeyeceğini belirtmiştir⁵⁰⁶. Bu doğrultuda Sarkozy, AB-Türkiye katılım müzakerelerinde doğrudan üyelikle ilgili olduğu için beş başlığın açılmasını veto edeceğini açıklamıştır⁵⁰⁷. Bu kararını ilk kez Haziran 2007’de Ekonomik ve Parasal Birlik başlığının açılmasını engelleyerek uygulamıştır. Fransa’nın bu tavrı, oybirliği ile onaylanan ve müzakerelerin ortak amacının katılım olduğunu belirten Türkiye’nin müzakere çerçeve belgesini ihlal etmesine rağmen, müzakere sürecini etkilemiştir. Bunun dışında diğer bazı üye ülkeler de Türkiye-AB müzakerelerinde bazı başlıkların açılmasına siyasi nedenlerle engel olmaktadır. Örneğin Güney Kıbrıs, enerji, eğitim, kültür, ortak dış ve güvenlik politikası, işçilerin serbest dolaşımı, yargı

⁵⁰⁴ European Parliament, “Resolution on the Commission's 2005 Enlargement Strategy Paper”, Strasbourg, 16.03.2006, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0096+0+DOC+XML+V0//EN> (15.09.2008).

⁵⁰⁵ Pridham, 2007, s. 466.

⁵⁰⁶ Esra Lagro, “Why is President Sarkozy Against Turkish Accession to the EU? Facts and Challenges”, *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol 13, No. 1, 2008, s. 73.

⁵⁰⁷ Söz konusu başlıklar şunlardır: Ekonomik ve Parasal Birlik, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu, Mali ve Bütçesel Hükümler, Kurumlar.

ve temel haklar, adalet, özgürlük ve güvenlik başlıklarının açılmasına karşı çıkmaktadır⁵⁰⁸.

Genel olarak bakıldığında, doğu genişlemesi sonrasında siyasi koşulluluğun kapsamı genişlemiş ve bağlı olduğu prosedürler zorlaşmıştır. Diğer taraftan, genişlemeye yönelik çok da olumlu bir havanın olmadığı ve genişleme ile ilgili belirsizliklerin arttığı bir ortamda siyasi koşulluluğun yönetiminin de zorlaştığı söylenebilir. AB içi kurumsal yaklaşımlardaki farklılıklar, AB'nin koşulluluk kapsamındaki taleplerinin giderek artması, aday ülkelerin beklentilerine karşılık genişlemeye karşı baskıların yoğunlaşması doğu genişlemesi sırasında oldukça dengeli bir şekilde işlemiş olan itme-çekme (push-pull) dinamiklerini sarsmıştır. Bu açıdan Pridham, özellikle 2004 sonrası siyasi koşulluluk açısından yeni bir dönem olarak nitelendirmekte ve bu dönemde siyasi koşulluluk daha talepkar olurken, işleyişinin de daha zorlaştığını düşünmektedir. Bu koşullar altında siyasi koşullulukta başarısızlık riski artmıştır⁵⁰⁹. Çünkü koşulluluğun itme-çekme dengesinin bozulması, AB'nin aday ülkeler üzerindeki dönüştürücü etkisini olumsuz yönde etkilemektedir⁵¹⁰.

3.3 GENİŞLEME PERSPEKTİFİNDE SİYASİ KOŞULLULUĞUN BİRİNCİL HUKUKA YANSIMASI

AB'de genişleme politikasının hukuki temelini AB Antlaşması'nın ilgili hükümleri oluşturmaktadır. Bu hükümler, Kurucu Antlaşmalar ve bunları değiştiren Tadil Edici Antlaşmalardaki düzenlemeler doğrultusunda şekillenmiştir. AB'nin genişleme politikasının temel araçlarından ve ilkelerinden birisi olan koşulluluk ise

⁵⁰⁸ Nilgün Arısan Eralp, "How Do EU Decisions of December 2009 Summit Affect Turkey-EU Negotiation Process?", *TEPAV Evaluation Note*, December 2009, http://www.tepav.org.tr/eng/admin/dosyabul/upload/Turkey-EU_Negotiation_Process_2009.pdf (03.03.2010), s. 3.

⁵⁰⁹ Pridham, 2007, ss. 468-469. ,

⁵¹⁰ Usul, 2008, s. 105.

Antlaşma metinlerinde, diğer bir deyişle birincil hukukta⁵¹¹, tanımlanmamıştır. Koşulluluk, Kopenhag kriterleri ve bu kriterleri tamamlayıcı nitelikteki belgeler tarafından şekillendirilmektedir. Bu belgeler genişleme sürecine hukuki ve siyasi boyutları olan karma nitelikli bir yapı kazandırmaktadırlar⁵¹². Bu yapı “yarı-hukuki” (quasi-legal) şeklinde nitelendirilmektedir⁵¹³. Bu kapsamda Kopenhag kriterlerinin etkin bir şekilde uygulanması amacıyla hazırlanan yedi farklı hukuki-siyasi araçtan söz edilebilir. Bunlar şu şekildedir⁵¹⁴:

- Katılım başvurularına ilişkin olarak Avrupa Komisyonu’nun yayınladığı “Görüşler”
- Avrupa Komisyonu’nun aday ülkelerin katılım yönünde gösterdikleri ilerlemeyi değerlendirdiği yıllık olarak yayınlanan “İlerleme Raporları”
- Avrupa Komisyonu’nun yıllık olarak ilerleme raporları ile birlikte yayınladığı “Strateji Belgeleri” (genel ilkeleri ve ülke raporlarının bulgularını ortaya koyar)
- Avrupa Komisyonu’nun önerisi doğrultusunda Konsey kararı şeklinde yayınlanan ve her aday ülkenin katılım yönünde ilerlemesi için ele alması gereken öncelikli alanları ortaya koyan “Katılım Ortaklığı Belgeleri”
- Katılımcı ülkelerdeki (accession countries) reform sürecini değerlendiren “Kapsamlı Ülke İzleme Raporları” (Katılım Antlaşması imzalandıktan sonra üyeliğin resmen gerçekleştiği zamana kadar olan dönemde yayınlanır)
- Kapsamlı Ülke İzleme Raporlarının bulgularını özetleyen “Kapsamlı İzleme Raporları”

⁵¹¹ Birincil hukuk, Avrupa Topluluklarını ve Birliği kuran Antlaşmaları, planları, ekleri, protokolleri ve bunları değiştiren veya bunlara ekleme yapan antlaşmaları kapsamaktadır. Bkz. Ünal Tekinalp, “Topluluk Hukuku, Kaynakları ve Özellikleri”, *Avrupa Birliği Hukuku*, Ed. Gülören Tekinalp ve Ünal Tekinalp, 2.b., Beta, İstanbul, 2000, ss. 68-69.

⁵¹² Dimitry Kochenov, “EU Enlargement Law : History and Recent Developments : Treaty – Custom Concubinage?”, *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 9, No. 6, 2005, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2005-006a.htm> (14.08.2009), ss. 2-3.

⁵¹³ Hillion, 2002, s. 402; “Assessing the Accession Criteria”, *Report from the Workshop on Political Dimensions of the Accession Criteria*, Rapporteur Ned Burton, European Research Institute, University of Birmingham, 30.11.2002, <http://www.eri.bham.ac.uk/documents/reports/phare-workshop-report01.pdf> (16.07.2009), s. 3.

⁵¹⁴ Dimitry Kochenov, “The Failures of Conditionality EU Enlargement Law: A Plea for Reform of Democracy Promotion Component”, *Paper Presented at the Jean Monnet Conference on Europe’s Democratic Challenges- EU Solutions?*, Università degli studi de Trento, Trento, 30 June-1 July 2006, <http://www.rug.nl/staff/d.kochenov/research> (06.10.2009), s. 10.

- Bazı aday ülkelerin sorunlarının ele alındığı “Beyaz Kitaplar” (Bulgaristan ve Romanya örneklerinde yayınlanmıştır)

Bu yapı içerisinde genişleme politikasının ve dinamik bir araç olan siyasi koşulluluğun uygulamadaki gelişimi birincil hukuk ile yakın ilişki içerisinde gerçekleşmektedir. Bir taraftan uygulamadaki gelişmeler ve araçlar birincil hukuku etkilerken, diğer taraftan birincil hukuktaki boşluklar uygulamada ortaya çıkan hukuki-siyasi araçlarca tamamlanmaktadır. Bu açıdan, AB’de siyasi koşulluluğun gelişiminin, birincil hukuk düzeyindeki yansımalarının dikkate alınması yerinde olacaktır.

3.3.1 Kurucu Antlaşmalar ve Tek Avrupa Senedi

AKÇT, AET ve AAET’yi Kuran Antlaşmalarda (sırasıyla 98., 237. ve 205. Maddeler) her Avrupa devletinin üyelik için başvuruda bulunabileceği belirtilmiştir. AKÇT’yi Kuran 1951 tarihli Paris Antlaşması’nda üyelik başvurularının Bakanlar Konseyi’ne iletilmesi ve Topluluğa katılımın koşullarının Konsey tarafından oybirliğiyle belirlenmesi öngörülmüştür. Süreçte rol oynayacak diğer bir kurum olarak Yüksek Otorite’ye (Avrupa Komisyonu) ise başvuruya ilişkin görüş bildirme görevi verilmiştir. Maddeye göre Konsey başvuruya ilişkin kararını Yüksek Otorite’nin görüşünü aldıktan sonra oybirliğiyle belirleyecektir⁵¹⁵. Paris Antlaşması’nda üyelik başvurularıyla ilgili yetkinin münhasıran Konsey’e verildiği görülmektedir. Maddede üye ülkelerin süreçteki rolünün vurgulanmamış olmasının, ilgili maddenin uluslararası yaklaşımından kaynaklandığı düşünülebilir⁵¹⁶.

AET ve Euratom’u Kuran Roma Antlaşmaları’nda⁵¹⁷ Topluluklara üyelik için başvuru prosedürü değiştirilmemiştir. Bununla birlikte, AKÇT Antlaşması’nın 98. Maddesi ile AET Antlaşması’nın 237. Maddesi ve AAET Antlaşması’nın 205.

⁵¹⁵ Bkz. “Treaty Establishing the European Coal and Steel Community”, Paris, 18 April 1951, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm#founding> (20.06.2008).

⁵¹⁶ Kochenov, 2005, ss. 5-6.

⁵¹⁷ Roma’da imzalanan AET ve AAET Antlaşmaları, Roma Antlaşmaları olarak da anılmaktadır.

Maddesi arasında bazı önemli farklılıklar dikkati çekmektedir. Birbirinin aynı olan 237. ve 205. Maddeler Topluluklara yeni katılımları şu şekilde düzenlemiştir⁵¹⁸:

*Her Avrupa Devleti Topluluğa üye olmak için başvuruda bulunabilir. Üye olmak isteyen devlet başvurusunu, Komisyonun görüşünü aldıktan sonra oybirliğiyle karar verecek olan Konsey'e gönderir.
Kabul koşulları ve bu kabulün işbu Antlaşmada yapılmasını gerektirdiği uyarlamalar üye devletlerle başvuran devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile belirlenir. Bu anlaşma, kendi Anayasal kurallarına göre onaylanmak üzere bütün Akit Devletlere sunulur.*

Görüldüğü gibi AET ve AAET Antlaşmaları, Avrupa bütünleşmesinin diğer Avrupa devletlerine açık niteliğini ve başvuru prosedürünü değiştirmemiştir. Bununla birlikte, AKÇT Antlaşması'na göre katılımın koşulları Konsey tarafından belirlenirken, AET ve AAET Antlaşmalarında yeni üye ülkenin kabul koşulları üye ülkeler ile başvuruda bulunan ülke arasındaki anlaşmaya bağlı kılınmıştır. Bu şekilde Topluluklara katılımın, Topluluk ile başvuran ülke arasında yapılacak anlaşma yerine ilgili Topluluğun üye ülkeleri ile başvuran ülke arasındaki uluslararası anlaşmaya dayalı olması öngörülmüştür. Bundan sonraki aşamada ise söz konusu anlaşmanın herbir üye ülkenin kendi Anayasal kuralları doğrultusunda onaylanması gerekmektedir⁵¹⁹. Burada AKÇT Antlaşması'ndan farklı olarak katılım sürecinde iki farklı aşama öngörülmektedir. Bunlar Topluluk eylemlerine dayalı aşama (üyelik başvurusu, Komisyon'un görüşü ve başvuruya ilişkin Konsey kararı) ve devletlerarası aşamadır (üye ülkeler ile başvuran ülke arasındaki anlaşma ve anlaşmanın tüm akit taraflarca onaylanması)⁵²⁰.

⁵¹⁸ Bkz. "Treaty establishing the European Economic Community", Rome, 25 March 1957, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm#founding> (20.06.2008); "Treaty Establishing the European Atomic Energy Community", Rome, 25 March 1957, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm#founding> (20.06.2008).

⁵¹⁹ AKÇT Antlaşmasının 98. Maddesinde katılımın, katılım araçları AKÇT Antlaşmasının tevdi makamı (depository) olarak hareket eden hükümete iletildiğinde gerçekleşeceği belirtilmektedir.

⁵²⁰ Karolina Ristova-Aasterud, "The Legal Aspects of EU Accession Procedure and Its Implications for the EU Eastern Enlargement (From EU Founding Treaties to the Treaty of Amsterdam)", *Iustinianus Primus Law Review*, Vol. 1, No. 1, 2010, 1-35, ss. 3-4, <http://www.law-review.mk/pdf/01/Karolina%20Ristova-Aasterud.pdf> (18.01.2010).

Bu bağlamda, AKÇT Antlaşması'nın uluslararası yaklaşımına karşılık AET ve AAET Antlaşmalarında hükümetlerarası bir yaklaşımla üye ülkelerin genişleme sürecindeki yetkilerinin ve rolünün güçlendirildiği görülmektedir. Sonuçta, Topluluklara üye olmak isteyen ülkeler, her üç Topluluğa aynı anda katıldığından söz konusu üç madde (98. Madde, 237. Madde, 205. Madde) arasında bağlantı oluşmuştur⁵²¹. Kurucu Antlaşmalara⁵²² ilk değişikliği getiren 1986 tarihli Tek Avrupa Senedi'nde ise Topluluk kurumlarının genişleme sürecindeki rolü geliştirilmiş ve Konsey'in karar vermeden önce üyelerinin mutlak çoğunluğu ile karar verecek Avrupa Parlamentosu'nun uygun görüşünün (assent) alınması gerekli kılınmıştır⁵²³.

Demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi siyasi normlar Kurucu Antlaşmalarda yer almasa da bunlar aslında Avrupa bütünleşmesinin başlangıcından bu yana teamül olarak üyelik için aranan koşullar olmuştur. Özellikle Topluluğun güneye genişlemesi olarak bilinen Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in katılım sürecindeki yaklaşımlar bu eğilimi açıkça yansıtmaktadır. Topluluğun demokratik yönetime verdiği önem yayınladığı birçok deklarasyonda ve bildirmede ortaya konulmuştur⁵²⁴. Bu yaklaşıma paralel olarak 1990'lı yıllarda aday ülkeler için AB'ye katılım süreci ve koşulları şekillenirken aynı dönemlerde, AB'nin kendi iç düzenlemelerinde de demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması gibi ilkeler ağırlık kazanmaya başlamıştır. 1990'lar boyunca AB bir Temel Haklar Şartı oluşturmamıştır. Ancak Avrupa Toplulukları Adalet Divanı (ATAD), Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi'nde garanti edilen ve üye ülkelerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel insan hakları anlayışının

⁵²¹ Dimitry Kochenov, *EU Enlargement and the Failure of Conditionality Pre-Accession Conditionality and the Rule of Law*, Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn, 2008, ss. 18-19.

⁵²² AKÇT, AET, AAET ve AB Antlaşmaları Kurucu Antlaşmalar olarak adlandırılmaktadır. Diğer Antlaşmalar, kurucu antlaşmalara değişiklik getiren antlaşmalardır. Bu değişikliklerle konsolide antlaşma metinleri oluşturulmaktadır. Bkz. Eur-Lex, "Treaties", <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm#founding> (19.01.2010).

⁵²³ Bkz. "The Single European Act", Luxembourg, 17 February 1986, <http://www.eurotreaties.com/singleeuropeanact.pdf> (20.03.2009).

⁵²⁴ Bkz. 3.1.2 Koşulluluğun Avrupalılaşması: AB'de Siyasi Koşulluluğun Gelişimi.

Topluluk hukukunun genel ilkelerinden olduğuna dair bir hukuk doktrini geliştirmiştir⁵²⁵.

Bu anlayış, 7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan AB Antlaşması'na da (Maastricht Antlaşması) yansımıştır. Antlaşmada, üye ülkelerin demokratik ilkelere bağlılığı ve Birliğin insan haklarına, temel hak ve özgürlüklere saygılı olacağı hükme bağlanmıştır. Antlaşmanın F Maddesinin 1. Bendinde; Birliğin yönetim sistemleri demokrasi ilkelerine dayanan üye ülkelerin ulusal kimliklerine, 2. Bendinde ise; 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi'nde garanti edilen ve üye ülkelerin anayasal geleneklerinden ve Topluluk hukukundan kaynaklanan temel haklara saygılı olacağı belirtilmiştir⁵²⁶. Böylece uzun zamandır ATAD içtihatlarında varolan bir ilke birincil hukuka aktarılmıştır.

Maastricht Antlaşması ile genişlemenin düzenlenmesi Topluluktan Birlik düzeyine taşınmış ve böylece tek bir madde altına alınmıştır (Madde O). AKÇT, AET ve AAET Antlaşmalarındaki Topluluklara katılımı düzenleyen maddeler ise iptal edilmiştir. Yeni maddede, AET Antlaşması'nın 237. Maddesindeki düzenleme aynı şekilde korunmuş, sadece Topluluk ifadesi Birlik ifadesi ile değiştirilmiştir⁵²⁷. Bu açıdan, Maastricht Antlaşması'nın, genişleme politikasının uygulama boyutuna önemli bir etkisi olmamıştır.

3.3.2 Amsterdam Antlaşması

Siyasi koşulluluk kapsamındaki ilkelerin doğrudan AB'nin temel ilkeleri olarak Topluluk birincil hukukuna dahil edilmesi, 2 Ekim 1997 tarihinde imzalanan Amsterdam Antlaşması ile olmuştur. Amsterdam'da AB Antlaşması'na getirilen değişiklik sonucunda Madde F, 6. Madde olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu

⁵²⁵ Cesare Pinelli, "Conditionality and Enlargement in Light of EU Constitutional Developments", *European Law Journal*, Vol. 10, No. 3, 2004, s. 358.

⁵²⁶ Bkz. "Treaty on European Union", *Official Journal C 191*, 29 July 1992, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001> (04.03.2010).

⁵²⁷ Bkz. "Treaty on European Union".

maddenin 1. Bendine yapılan ekleme ile “Birliğin üye devletlerde ortak olan özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine kurulu olduğu” açıkça ifade edilmiştir⁵²⁸. Bu madde aslında “azınlıklara saygı” unsuru dışında Kopenhag siyasi kriterlerini AB’nin kendi üye ülkeleri bakımından da teyit eder niteliktedir.

Antlaşmanın 49. Maddesi ise AB genişleme koşulluluğunu doğrudan etkileyecek bir hüküm getirmiştir. 49. madde ile “Madde 6(1)’de ortaya konan ilkelere saygılı her Avrupa devletinin Birliğin üyesi olmak üzere başvuruda bulunabileceği” kabul edilerek Birlik üyeliğine kabul edilecek ülkelerin karşılaması gereken siyasi koşullara hukuki dayanak kazanmıştır. Amsterdam Antlaşması’nın yürürlüğe girdiği tarihe kadar bir devletin AB’ye üyelik başvurusunda bulunabilmesi için Avrupalı devlet olmasına vurgu yapılırken, 1999’dan itibaren özgürlük, demokrasi, insan hakları, temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü ilkelerine saygı da başvuru için gerekli kılınmıştır.

Amsterdam Antlaşması, aynı dönemde aday ülkelere uygulanmaya başlanan disiplinli ve düzenli siyasi koşulluluk anlayışı ile uyumlu çok önemli bir adımdır. 49. Madde, Kopenhag siyasi kriterlerinin azınlık hakları dışındaki boyutlarını AB birincil hukukuna yansıtmıştır. Bu açıdan Kopenhag siyasi kriterlerinin ilgili Antlaşma hükümleri ile birlikte okunması gerekmektedir. Avrupa Komisyonu’nun 2002 yılında yayınladığı “Genişleyen Birliğe Doğru” (Towards the Enlarged Union) isimli Strateji Belgesinde belirtildiği üzere “Mayıs 1999’da Amsterdam Antlaşması’nın yürürlüğe girmesinden itibaren siyasi kriterler anayasal ilkeler olarak AB Antlaşması’na dahil edilmiştir”⁵²⁹.

⁵²⁸ Bkz. “Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Related Acts”, *Official Journal C 340*, 10.11.1997, [http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html#0001010001\(20.01.2010\)](http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html#0001010001(20.01.2010)); *Amsterdam Antlaşması Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları*, Yayına Haz. Cenk Bolayır, İKV Yayınları, No. 162, İstanbul, 2000.

⁵²⁹ European Commission, “Towards the Enlarged Union- Strategy Paper and Report of the European Commission on the Progress towards Accession by Each of the Candidate Countries”, COM (2002)700 final, Brussels, 09.10.2002, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0700:FIN:EN:PDF> (10.11.2009), s. 9.

49. Madde, esasen AB üyeliği için başvuru kriterlerini ortaya koyan bir maddedir. Bunlar üyelik için başvuruda bulunan ülkelerin, başvurularının Birliğe ileildiği tarihte karşılıyor olması gereken kriterlerdir. Bu anlamda her ne kadar Kopenhag siyasi kriterlerindeki ilkeleri içerseler de, uyum açısından bakıldığından farklı bir mantığa dayanmaktadırlar. Bunlar, Kopenhag siyasi kriterleri gibi aday ülkelerin katılım süreci içerisinde karşılayabileceği koşullar değildir ve Avrupalılık gibi aday ülkelerin sonradan değiştiremeyeceği bazı unsurlar içermektedir. Başvuran ülkenin 49. Maddedeki koşulları kriterleri karşılamaması durumunda, ilgili ülkenin başvurusu cevapsız bırakılır veya reddedilir. Buna örnek olarak Fas'ın 1987 tarihli başvurusu gösterilebilir. Ülkenin başvurusu, Avrupalı bir devlet olmadığı gerekçesi ile reddedilmiştir⁵³⁰. Bu noktada AB'ye katılım açısından "seçilebilirlik" (eligibility) ile "kabul edilebilirlik" (admissibility) koşulları arasındaki fark dikkate alınmalıdır. Seçilebilirlik, 49. Maddede öngörülen koşulların karşılanmasını, kabul edilebilirlik ise Kopenhag kriterlerinin karşılanmasını gerektirmektedir⁵³¹.

Kochenov'un⁵³² "başvuru kriterleri", Hillion'un⁵³³ ise "seçilebilirlik koşulları" olarak adlandırdığı unsurların üçü 49. Maddede açık bir biçimde ortaya konulmaktadır. Bunlar; devlet olma, Avrupalılık ve 6(1). Maddede sayılan ilkelere saygıdır. Bu ilkelere ilk ikisi, başlangıçtan bu yana AT'ye üyeliğin koşulunu oluşturmuş ve AKÇT, AET ve AAET Antlaşmalarının 237. Maddesinde açıkça düzenlenmiştir. Bununla birlikte, "Avrupalı devlet olmanın" tanımı Antlaşmalarda yer almamıştır. Bu kriterin tanımı oldukça zordur. Wallace'ın⁵³⁴ deyişiyle, "Avrupa siyasi ve sembolik açıdan önem taşıyan, ancak açık bir tanımı ve üzerinde anlaşılabilir sınırları olmayan coğrafi bir ifadedir". Bu ifade, farklı şekillerde, bazen yanlış anlamlarda kullanılan, farklı yorumlanabilen bir kavrama işaret etmektedir. "Avrupa'nın" tanımı temel alınan referans noktalarına ve tercihlere göre

⁵³⁰ Kochenov, 2005, s. 9.

⁵³¹ Hillion, 2004, ss. 19-20.

⁵³² Kochenov, 2008, s. 22.

⁵³³ Hillion, 2004, s. 19.

⁵³⁴ William Wallace, *The Transformation of Western Europe*, Pinter Publishers, London, 1990, s. 7.

değişebilmektedir. Avrupa, kurumsal ve siyasi yapı, tarih, coğrafya, siyasi, ekonomik ve siyasi etkileşim şekilleri, değerler, kültür, topluluk algılamaları gibi farklı temellerde tanımlanabilmektedir⁵³⁵.

Avrupa Komisyonu, 1992 yılında yayınladığı genişlemeye ilişkin bir raporda “Avrupa” kavramının Avrupa kimliğine katkıda bulunan coğrafi, tarihi ve kültürel unsurları biraraya getirdiğini belirtmiştir. Komsiyon’a göre; coğrafi yakınlık, fikirler, değerler, tarihsel etkileşimler gibi ortak tecrübeleri tek ve basit bir tanımla özetlemek mümkün değildir. Ayrıca Komisyon, halen belirlenme aşamasında olan AB’nin dış sınırlarını kesin bir biçimde ortaya koymanın uygun ve mümkün olmadığı görüşünü de dile getirmiştir⁵³⁶.

Genel anlamda bakıldığında Avrupa, belirli bir bölgede ayırt edici özellikler taşıyan bir devletler topluluğudur. Diğer özelliklerinin dışında Kopenhag siyasi kriterleri kapsamında ifade bulan siyasi değerler de bu devletler topluluğunun ayırt edici özelliklerinden birisidir⁵³⁷. Amsterdam Antlaşması’na kadar üyeliğin koşulu olarak demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ilkeleri Antlaşmalarda yer almasa da teamül hukukunun bir parçasını oluşturmuştur. Avrupalılığın tanımında belirleyici bir yeri olan bu ilkeler, uygulamada birinci genişleme dalgasından itibaren dikkate alınmıştır. Özellikle AT’nin güneye genişleme sürecinde ön plana çıkmıştır. 1978 yılında Kopenhag Avrupa Konseyi tarafından yayınlanan Demokrasiye İlişkin Deklarasyon⁵³⁸ ile temsili demokrasinin ve insan haklarına saygının AT’ye üyeliğin asli unsurları olduğu açıkça ortaya konulmuştur.

⁵³⁵ Wallace, 1990, ss. 8-10.

⁵³⁶ European Commission, “Europe and the Challenge of Enlargement”, Brussels, 24. 06. 1992, Prepared for the European Council, Lisbon, 26-27.06. 1992, Brussels, 24.06.1992, Bulletin of the EC Supplement 3/92, <http://aei.pitt.edu/1573/>(19. 05. 2009), s. 11.

⁵³⁷ Mustafa Fişne, *Political Conditions for Being a European State- The Copenhagen Political Criteria and Turkey*, Afyon Kocatepe University Publication, Afyon, 2003, s. 2.

⁵³⁸ Bkz. “Declaration on Democracy”.

Yine aynı yıl Avrupa Komisyonu, ATAD'a giden *Mattheus v. Doego* davasında⁵³⁹ AET Antlaşması'nın 237. Maddesinde ortaya konulan Topluluğa başvuru kriterleri hakkında görüş bildirme fırsatı bulmuştur. Komisyon'un yorumuna göre; 237. Madde bir ülkenin AT'ye katılımına ancak (a) söz konusu ülkenin Avrupalı bir devlet olması (b) Anayasasının bir taraftan çoğulcu demokrasinin varlığını ve devamını diğer taraftan insan haklarının etkin şekilde korunmasını garanti altına alması durumunda izin vermektedir⁵⁴⁰. Görüldüğü gibi bu dönemde 237. Maddede açıkça ortaya konulmasa da demokrasi ve insan haklarının korunması normları AT'ye katılım için gerekli koşullar olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda Amsterdam Antlaşması ile düzenlenen 49. Madde ve burada 6. Maddeye yapılan atıf, mevcut anlayışın ve uygulamaların birincil hukuka aktarılması olarak değerlendirilebilir⁵⁴¹.

Ayrıca 1993 yılında ortaya konan ortaya konan Kopenhag siyasi kriterleri ile Komisyon'un 1978 yılındaki yorumu arasındaki benzerlik de açıkça görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kopenhag siyasi kriterlerinin bir anda ortaya çıkan bir yenilik olmadığı, AT'nin uzun zamandır benimsediği ilkelerin ve yaklaşımın bir uzantısı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Komisyon'un 1978 tarihli Avrupalılık vizyonu ile Kopenhag kriterleri arasındaki önemli bir fark aday ülkeler için siyasi kriterler kapsamında yer alan "azınlıkların korunması" ilkesidir. Bu noktada vurgulanması gereken bir başka nokta, Komisyon'un yorumundan anlaşıldığı üzere beşinci genişleme süreci öncesinde üyelik için başvuruda bulunan ülkenin çoğulcu demokrasinin varlığını ve insan haklarının korunmasını Anayasal olarak garanti etmesi yeterli görüldüğüdür. Diğer bir deyişle, prosedürel düzenlemeler ve uygulamadaki farklılıklar dikkate alınmamaktadır⁵⁴².

⁵³⁹ "Case 93/78, *Mattheus v. Doego*", 22.11.1978, ECR 2203, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61978J0093:EN:HTML> (20.12.2007).

⁵⁴⁰ Tanja Marktler, "The Power of the Copenhagen Criteria", *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, Vol. 2, No. 2, 2006, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=44723&lang=en (19.02.2009), s. 345.

⁵⁴¹ Manfred Nowak, "Human Rights Conditionality in Relation to and Full Participation in the EU", *The EU and Human Rights*, Ed. Philip Alston, Mara Bustelo and James Heenon, Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 688.

⁵⁴² Kochenov, 2008, ss. 33-34.

Bu yaklaşım, AB'nin günümüzdeki siyasi koşulluluk anlayışından farklıdır. Bu açıdan her ne kadar demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi ilkeler AT'de Kopenhag siyasi kriterlerinin ortaya konmasından çok önce benimsenmiş olsa da, söz konusu kriterlerin ve bu kriterlere uyumun izlenmesi için geliştirilen katılım öncesi araçların siyasi koşulluluk anlayışına getirdiği en önemli farklılık, kriterlere uyumun basit bir “evet” ya da “hayır” cevabından çok dinamik bir süreç olarak algılanmaya başlanmasıdır. Bu algılama, AB'nin aday ülkelerdeki reform süreçlerini yönlendirebilmesini sağlamaktadır⁵⁴³.

Yine her ne kadar AB Antlaşması'nın 6 (1). Maddesinde ortaya konan ilkeler çoğunlukla Kopenhag siyasi kriterlerinin teyidi olarak görülse de, azınlıkların korunması üye ülkeleri de bağlayan bu maddede kapsam dışında bırakılmıştır. Böylece, Kopenhag siyasi kriterleri kapsamındaki ilkeler ancak kısmi olarak birincil hukuka aktarılmıştır. Bu durum, üye ve aday ülkelerin uyması gereken normlar arasında farklılığa sebep olduğu gerekçesiyle eleştirilere konu olmuştur⁵⁴⁴. Diğer taraftan, söz konusu maddede Kopenhag siyasi kriterlerinde yer almayan “özgürlük” ilkesi de yer almaktadır. Bu kapsamda, ilgili maddede ortaya konan ilkelerin büyük ölçüde Avrupa Konseyi Statüsü'ndeki⁵⁴⁵ ilkelerle benzerlik gösterdiği görülmektedir⁵⁴⁶.

Aslında yukarıda da değinildiği gibi Roma Antlaşması'nın öncesinde insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ilkeleri Avrupa bütünleşmesi kapsamındaki antlaşma metinlerine ekleme yönünde girişimler olmuştur. Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) Taslak Antlaşması'nın 116(1). Maddesinin, AB Antlaşması'nın 49. Maddesi ile benzerliği dikkat çekicidir. Söz konusu maddede şöyle denilmekteydi:

⁵⁴³ Kochenov, 2008, s. 34.

⁵⁴⁴ Bu eleştirilerde, azınlıkların korunması ilkesinin ilgili maddede yer almaması bazı üye ülkelerin azınlıklar konusundaki tutumları ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin Fransa, kendi ülkesinde azınlıkların varlığını tanımamaktadır. Bu doğrultuda, Fransa Birleşmiş Milletler Medeni ve Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin azınlıkların korunmasına ilişkin 27. Maddesine çekince koymuştur. İlgili Sözleşme için bkz. “BM Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi”, <http://www.belgenet.com/arsiv/bm/bmsiyasihak.html>.

⁵⁴⁵ Bkz. “Statute of the Council of Europe”.

⁵⁴⁶ Nowak, s. 692.

“Topluluğa katılım, Avrupa Konseyi üye ülkelerine ve 3. Maddede belirtilen insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması ilkelerini garanti eden diğer tüm Avrupa devletlerine açık olacaktır”. Bazı yazarlar⁵⁴⁷, yürürlüğe girmeyen ASİ’nin bu maddesini de dikkate alarak 49. Maddede belirtilen unsurlara ek olarak, Avrupa Konseyi (Council of Europe) üyeliğini üyelik başvurularında dikkate alınan “üstü örtülü” bir kriter olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda AB üyeliğine başvuruda bulunmak isteyen ülkeler, genellikle Avrupa Konseyi üyeliğini önemli bir adım olarak görmektedirler.

Katılım sürecinde aday ülkelerden Avrupa Konseyi’nin birçok yasal aracını kabul etmesinin beklenmesi de bu yönde bir eğilim olarak değerlendirilebilir. Beşinci genişleme sürecinde Komisyon tarafından yayınlanan belgelerin çoğunda Avrupa Konseyi’ne atıfta bulunmaktadır. Komisyon 2002 tarihli Strateji Belgesinde, aday ülkelerin Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen uluslararası insan hakları belgelerine uyum sağlamasının önemini vurgulamaktadır. Söz konusu belgede insan haklarına ilişkin olarak, Komisyon’un aday ülkelerin temel insan hakları sözleşmeleri hükümlerine gösterdiği saygıyı ve bunları uygulama biçimlerini değerlendirdiği belirtilmektedir. Bu kapsamda özellikle Avrupa İnsan Hakları ve Temel Hakların Korunması Sözleşmesi’ne⁵⁴⁸ ve Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi’ne⁵⁴⁹ vurgu yapılmaktadır⁵⁵⁰.

Amsterdam Antlaşması ile AB Antlaşması’na getirilen bir diğer değişiklikle, 6(1). Maddedeki ilkeler üye ülkeler bakımından da açıkça bağlayıcı hale getirilmiştir. Antlaşma’nın 7. Maddesi ile 6(1)’deki ilkelerin üye ülkeler tarafından ciddi ve sürekli bir şekilde ihlal edilmesi durumunda Konsey’in ilgili ülkenin bu Antlaşmanın

⁵⁴⁷ Erwan Lannon, Kirstyn M. Inglis and Tom Haenebalcke, “The Many Faces of EU Conditionality in Pan-Euro-Mediterranean Relations”, *The EU’s Enlargement and Mediterranean Strategies A Comparative Analysis*, Ed. Marc Maresceau and Erwan Lannon, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2001, 97-140, ss. 99-100; Kochenov, 2005, ss. 9-10.

⁵⁴⁸ Bkz. “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, Rome, 04.11.1950, <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CL=ENG>.

⁵⁴⁹ Bkz. “Framework Convention for the Protection of National Minorities”, Strasbourg, 01.02.1995, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CL=ENG>.

⁵⁵⁰ European Commission, 09.10.2002, s. 10.

uygulanmasından kaynaklanan bazı haklarını askıya alabileceği yönünde bir hüküm getirilmiştir. Böylece söz konusu ilkeler AB'ye başvuru için önkoşul olmanın ötesinde, genel olarak üyeliğin sürekli ve uygulanabilir bir koşulu haline getirilmiştir⁵⁵¹.

3.3.3 Lizbon Antlaşması

13 Aralık 2007 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile AB Antlaşması ve AT'yi Kuran Antlaşma'da en son değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Beşinci genişlemenin ardından AB'de genişleme konusunda yoğunlaşan tartışmalar, birincil hukuk düzenlemelerine de bir ölçüde yansımıştır. Lizbon Antlaşması, genişleme konusunda nispeten daha olumlu bir havanın olduğu bir dönemde imzalanan ancak yürürlüğe giremeyen Taslak Anayasa'daki yaklaşım ile daha sonraları yoğunlaşan genişleme yorgunluğunun getirdiği yaklaşımı bütünleştirmiştir⁵⁵².

Lizbon Antlaşması ile AB Antlaşması'na eklenen yeni 2. Maddede AB'nin dayandığı değerler düzenlenmektedir. Bu maddenin daha önce Birliğin dayandığı ilkeleri ortaya koyan eski 6. Maddeye göre daha geniş kapsamlı olduğu görülmektedir. Yeni madde şu şekildedir⁵⁵³:

Birlik insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulmuştur. Bu değerler çoğulculuğun, eşit muamelenin, hoşgörü, adalet ve kadın ve erkekler arasında eşitliğin hakim olduğu bir toplumda Üye Devletlerin ortak değerleridir.

Görüldüğü gibi Lizbon Antlaşması ile getirilen bu hüküm ile Birliğin dayandığı ilkeler daha da ayrıntılandırılmakta ve artık azınlıklara saygı unsuru da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu anlamda Kopenhag siyasi kriterleri ile örtüşme

⁵⁵¹ Kochenov, 2008, s. 35.

⁵⁵² Piedrafita, 2008, s. 35.

⁵⁵³ Bkz. "Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union", *Official Journal C 115*, 9 May 2008, <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2008:115:SOM:EN:HTML> (23.05.2010).

sağlanmaktadır. Ayrıca terminolojik açıdan hükümde “ilke” yerine “değer” ifadesinin tercih edilmiş olması dikkati çekmektedir. Bu tercihin, AB’yi bir “değerler topluluğu” olarak değerlendiren anlayışı güçlendirdiği düşünülebilir.

Lizbon Antlaşması’nın 6. Maddesindeki düzenleme de AB’nin değer temelli yaklaşımı ve dolayısıyla siyasi koşulluluk açısından önem taşımaktadır. Bu Maddede; Birliğin 7 Aralık 2000’de imzalanan AB Temel Haklar Şartı’nda⁵⁵⁴ ortaya konan haklar, özgürlükler ve ilkeleri tanıdığı ve bunların Antlaşmalar ile aynı yasal değeri taşıyacağı ortaya konularak Şart’a bağlayıcılık kazandırılmaktadır. Böylece AB’nin bağlı olduğu temel hak ve özgürlükleri ortaya koyan kendine ait ilk belge olan Temel Haklar Şartı yürürlüğe girmektedir. Bu durum, kuşkusuz aday ülkelere karşı beklenen siyasi koşulların hukuki niteliğinin de güçlenmesini sağlamaktadır. Ancak burada dikkate alınması gereken bir nokta ilgili Maddede, Temel Haklar Şartı hükümlerinin hiçbir şekilde Birliğin Antlaşmalarda tanımlanan yetkilerini genişletmediğinin belirtilmesidir. Yine 6. Maddede, Birliğin Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Hakların Korunması Sözleşmesi’ne katılacağı belirtilerek, aslında siyasi koşulluluk kapsamında aday ülkelere beklenen bir talebe Birlik düzeyinde hukuki temel ve meşruiyet kazandırılmaktadır.

AB Antlaşması’nın yeni konsolide metninin 49. Maddesinde ise; “2. Maddede ortaya konan değerlere saygılı ve bunların geliştirilmesi hedefine bağlı her Avrupa Devletinin Birlik üyesi olmak için başvuruda bulunabileceği” belirtilmektedir. 49. Maddenin yeni düzenlenmiş halinde sayılan değerlere saygılı olmanın ötesinde bunların geliştirilmesi hedefine bağlılık da gerekli görülmektedir. 49. Maddede başvuru prosedürüne ilişkin önceki düzenleme büyük ölçüde korunmaktadır. Bu kapsamda yapılan bir değişiklik, üyelik başvurusu ile ilgili olarak

⁵⁵⁴ Bkz. “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, *Official Journal C 83*, 30.03.2010 , <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF> (15.07.2010).

AB Temel Haklar Şartı, Birlik üye devletleri tarafından 7 Aralık 2000’de Nice Zirvesi’nde imzalanmıştır. Avrupa vatandaşlarının ve AB’de ikamet eden herkesin medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal haklarını ortaya koyan Temel Haklar Şartı, Lizbon Antlaşması’nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 2009 tarihine kadar bağlayıcılığı olmayan bir bildirge niteliğindedir. Şart, Lizbon Antlaşması ile beraber üye ülkeler için bağlayıcılık kazanmakla birlikte İngiltere, Polonya ve Çek Cumhuriyeti Şartı uygulamamak için istisna statüsü (opt-out status) elde etmişlerdir.

Avrupa Parlamentosu'nun ve ulusal parlamentoların bilgilendirilmesi gereğidir. Lizbon Antlaşması'na kadar Avrupa Parlamentosu'nun rolü genişleme kararına onay verme ile sınırlı tutulmuştur. Ulusal parlamentoların rolü ise imzalanan katılım antlaşmalarını ulusal hukukun öngördüğü prosedürler çerçevesinde onaylamaktan ibarettir. Yeni düzenleme bir anlamda AB'deki demokrasi açığı sorununa cevaben Avrupa Parlamentosu'nun karar alma sürecindeki rolünü ve ulusal parlamentolarla etkileşimi artırma eğilimini yansıtmaktadır. Daha önce Taslak Anayasal Antlaşma'da (Madde I-58) öngörülen bu değişiklik Lizbon Antlaşması'nda da korunmuştur⁵⁵⁵.

Bu yeni düzenlemenin, genişleme sürecinin meşruiyetinin artmasına ve vatandaşların süreci daha iyi anlamasına yardımcı olabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte, bu düzenleme aslında çok önemli bir değişiklik getirmemektedir. Çünkü uygulamada Avrupa Parlamentosu ve ulusal parlamentolar zaten üyelik başvurularından haberdar edilmektedir. Bu açıdan 49. Maddeye yapılan bu ekleme, teamülün birincil hukuka aktarılması olarak görülebilir. Söz konusu Maddeye getirilen bir başka değişiklik ise, bir üyelik başvurusu kabul veya reddedilirken Avrupa Konseyi tarafından belirlenen seçilebilirlik koşullarının dikkate alınması gereğine ilişkindir. Bu düzenleme Anayasal Antlaşma metninde yer almazken, Lizbon Antlaşması ile maddeye yapılan yeni bir ekleme olarak dikkati çekmektedir. Bu bir anlamda bazı AB ülkelerinin genişlemeye ilişkin endişelerini hafifletmeye yönelik bir ekleme olarak görülebilir. Ancak yine de uygulamada varolanlardan başka bir koşul getirmemekte ve bir farklılık yaratmamaktadır⁵⁵⁶.

Bu noktada Anayasal Antlaşma'da yer almasına rağmen Lizbon Antlaşması'ndan çıkarılan bir ifadeye dikkat çekmekte yarar vardır. Anayasal Antlaşma'da (Madde I-58) "Birliğin 2. Maddede atıfta bulunulan değerlere saygılı ve birlikte bunları geliştirme hedefine bağlı her Avrupa devletine açık olacağı" belirtilirken, Avrupa bütünleşmesinin açık olma niteliğini vurgulayan bu ifade

⁵⁵⁵ "The Lisbon Treaty and the European Constitution: A Side-by-Side Comparison", *OpenEurope*, 2008, <http://www.openeurope.org.uk/research/comparative.pdf> (05.05.2010), s. 46.

⁵⁵⁶ Piedrafita, 2008, ss. 36-37.

Lizbon Antlaşması'ndan çıkarılmıştır⁵⁵⁷. Daha önceki antlaşmalardaki ifade tarzı korunarak belirtilen değerlere saygılı ve bunları geliştiren Avrupa devletlerinin üyeliğe başvurabileceği ancak bu başvuruyu kabul veya reddetme kararının tamamen AB'ye ait olduğu ortaya konulmuştur.

Görüldüğü gibi Lizbon Antlaşması, AB'nin genişleme politikası bağlamında çok önemli değişiklikler getirmemekte, daha çok uygulamayı birincil hukuka yansıtmaktadır. Kopenhag siyasi kriterlerine Antlaşma'da halen doğrudan atıf yapılmamaktadır. Yine de Birliğin dayandığı değerlerin kapsamına azınlık hakları da dahil edilerek, siyasi kriterlerin dayandığı ilkelerin bütünüyle Antlaşma'da yer alması sağlanmıştır⁵⁵⁸. Diğer taraftan, genişlemenin tersi olarak "AB üyeliğinden çekilme" konusu da ilk kez bir Antlaşma'da yer bulmaktadır. Üyelikten çekilme 49. Maddenin hemen ardından 50. Maddede düzenlenmektedir. Böylece, her üye ülkenin kendi Anayasal gereklilikleri doğrultusunda AB üyeliğinden çekilmeye karar verebilme hakkı açıkça tanınmakta ve bunun uygulamaya konulma prosedürü belirlenmektedir⁵⁵⁹.

⁵⁵⁷ "The Lisbon Treaty and the European Constitution: A Side-by-Side Comparison", s. 46.

⁵⁵⁸ Nilgün Arısan Eralp, "Lisbon Treaty and Turkey at a First Glance", TEPAV Evaluation Note, December 2009, http://yeni.tepav.org.tr/upload/files/1262780646r7109.Lisbon_Treaty_and_Turkey.pdf (03.03.2010), ss. 3-4.

⁵⁵⁹ İlgili Maddeye göre; Birlikten çıkmaya karar veren bir üye ülke niyetini Avrupa Konseyi'ne bildirir. Birlik, Avrupa Komisyonu'nun belirlediği ilkeler temelinde bu üye ülkeyle üyelikten çıkmanın ayrıntılarını müzakere eder ve bu ülkenin Birlik ile gelecekteki ilişkilerinin çerçevesinin dikkate alınacağı bir anlaşma akdeder. Bu anlaşma, Avrupa Birliği'nin İşleyişine Dair Antlaşma'nın 218. Maddesinin 3. fıkrası gereğince müzakere edilir ve Konsey tarafından Birlik adına akdedilir; Konsey, Avrupa Parlamentosu'nun onayından sonra nitelikli çoğunlukla karar verir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE SİYASİ ELİTLERİN SİYASİ KOŞULLULUĞA YAKLAŞIMI

4.1 TÜRKİYE’NİN AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE KOŞULLULUK VE SİYASİ ELİTLER: GENEL ÇERÇEVE

Türkiye AB ilişkileri, doğrusal bir süreç içerisinde gelişmemiş, daha çok döngüsel bir şekilde ilerlemiştir. Taraflar arasında bütünleşme düzeyi artarken, ikili ilişkileri bazı dönemlerde olumlu gelişmeler bazı dönemlerde ise krizler şekillendirmiştir. Luigi Narbone ve Natalie Tocci’nin⁵⁶⁰ de ifade ettiği gibi ilişkideki dalgalanmalar ile Türkiye’nin ulusal dönüşümü arasındaki etkileşim giderek artmıştır. Bu etkileşim, bazı zamanlarda değişimi teşvik ederken, bazı zamanlarda ise yavaşlatmıştır. Böylece AB, Türkiye’nin demokratikleşme sürecini etkileyen bir dış faktör haline gelmiştir.

Özellikle Türkiye’nin aday ülke ilan edildiği Aralık 1999’dan itibaren AB, siyasi koşulluluk mekanizması yoluyla Türkiye üzerindeki etki gücünü artırmıştır. Bu durum, 1999-2004 yılları arasında Türkiye’de siyasi reform sürecinin önemli ölçüde hızlanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte AB, Türkiye’nin ulusal dönüşümünü açıklayan tek faktör olarak görülmemelidir. Daha geniş bir açıdan bakıldığında diğer uluslararası gelişmeler ile birlikte, ulusal faktörler ve aktörler Türkiye’deki demokratikleşme eğilimlerinde belirleyici olmaktadır. Yine de AB ile ilişkilerin ulusal gelişmeler ile etkileşimi, bunun önemli bir faktör olarak dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır⁵⁶¹.

⁵⁶⁰ Luigi Narbone and Natalie Tocci, “Running Around In Circles? The Cyclical Relationship Between Turkey and the European Union”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 9, No. 3, 2007, s. 233.

⁵⁶¹ Narbone and Tocci, s. 233.

Bu noktada Putnam⁵⁶² tarafından geliştirilen ve “iki düzeyli oyun mantığı” (the logic of two-level games) olarak bilinen analitik çerçevenin, Türkiye’nin Avrupalılaşıma süreci açısından önem taşıdığı düşünülmektedir. Ulusal siyaset ile dış politika kararları arasındaki bağlantıların vurgulandığı bu çerçeve, ikili ilişkilerin analizinde bu tür bağlantıların sistematik bir biçimde dikkate alınması gerekliliğinden hareket etmektedir. İki düzeyli oyun ulusal ve uluslararası etkileşimleri açıklamaya yönelik bir metaforu ifade etmektedir. Uluslararası düzeydeki müzakereler genellikle iki düzeyli bir oyun olarak kavramsallaştırılabilir. Ulusal düzeyde, ulusal gruplar çıkarlarını korumak amacıyla hükümetlere kendileri açısından uygun politikalar benimsemesi yönünde baskı uygulamaktadır ve siyasetçiler bu gruplar arasında ittifaklar kurarak güçlerini arttırmayı amaçlamaktadırlar. Uluslararası düzeyde ise, ulusal hükümetler iç baskılara yanıt verme kapasitelerini en üst düzeye çıkarmanın yollarını ararken aynı zamanda ülke dışındaki gelişmelerin olumsuz etkilerini en aza indirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle, karar alıcılar bu iki oyundan ikisini de dikkate almak zorundadır⁵⁶³.

Uluslararası düzeyde etkileşimde bulunan her iki taraf kendilerini oluşturan iç düzeydeki birimlerden kabul görecektir şekilde anlaşmaya varmayı istediğinden, her iki tarafın da politika tercihleri bağımsız değildir. Bu açıdan bakıldığında etkileşim süreci, iki düzeye ayrılabilir. İlk düzeyde, uluslararası etkileşimde bulunan aktörler arasında pazarlık dönemi (uluslararası düzey) ve ikinci düzeyde (iç düzey), anlaşmayı onaylayıp onaylamama konusunda her iki aktörü oluşturan iç birimler bünyesinde yürütülen tartışma süreci yer almaktadır. İç düzeyde, uluslararası düzeydeki pozisyonu belirlemek için önceden danışma ve pazarlık süreçleri olabilmektedir. Ya da tam tersine, iç düzeyde onay sağlanmasına duyulan ihtiyaç, uluslararası düzeydeki pazarlığı etkileyebilmektedir. İç aktörlerin görüşleri de müzakere sürecinde değişebilmektedir. Ancak, uluslararası düzeyde varılan her

⁵⁶² Bkz. Robert Putnam, “Diplomacy and Domestic Politics: the Logic of Two-Level Games”, *International Organization*, Vol. 42, No. 3, Summer 1988, ss. 427- 460.

⁵⁶³ Putnam, 1988, s. 434.

anlaşmanın, iç düzeyde onaylanmasının gerekli olması bu iki düzey arasında önemli bir bağ kurmaktadır⁵⁶⁴.

Bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde uluslararası etkiler ile ulusal siyasi güçler arasındaki etkileşimin bazen kısır döngüyle bazen de olumlu bir döngüsellikle sonuçlandığı görülmektedir. Bu etkileşimler, koşulluluğa uyum şeklini ve etkinliğini belirlemektedir. Ulusal alandaki gelişmeler aday ülkelerin siyasi koşulları karşılama yetisini belirlerken, AB koşulluluğu ise iç siyaseti ve dengeleri etkilemektedir. AB'nin aday ülkelere vaat ettiği üyelik ödülü, ulusal alanda dengeyi AB taraftarı çevrelerin lehine kaydırmakta ve böylece siyasi elitlerin gerçekleştirecekleri reformları meşrulaştırmasını kolaylaştırmaktadır. AB'nin aday ülkeye karşı tutumunda tutarsızlıklar olması ve ödülün belirsizleşmesi durumunda ise Avrupa şüpheci eğilimler (Euroscepticism)⁵⁶⁵ güçlenmekte ve siyasi koşulluluğa uyum sağlanması zorlaşmaktadır. Aday ülkedeki ulusal koşulların reformlar için elverişli olmaması uyumun daha da zorlaşmasına yol açmaktadır⁵⁶⁶.

Bu çerçevede, uluslararası etki odaklı siyasi koşulluluk mekanizmasının aday ülkelerin Avrupalılaşma sürecindeki önemi kabul edilirken, ulusal faktörlerin rolü de dikkate alınmaktadır. Böylece koşulluluk mekanizmasının sonuçları, AB normlarına basit bir uyum veya uyumsuzluk sorunu olarak görülmemekte, farklı faktörlerin ve aktörlerin etkileşimine dayalı bir süreç olarak ele alınmaktadır. Koşulluluğun etkinliğinin belirlenmesinde, ulusal faktörler ve aktörler kimi zaman sınırlayıcı kimi zaman ise kolaylaştırıcı bir etki yaratmaktadır. AB koşulluluğuna uyum aday ülkelerde oldukça çekişmeli bir süreç haline gelebilmektedir. Ancak burada dikkate alınması gereken nokta ulusal faktörlerin, uluslararası etkilerden tamamen bağımsız bir şekilde işlemediğidir.

⁵⁶⁴ Putnam, 1988, s. 436.

⁵⁶⁵ Avrupa şüpheciliği geniş anlamda Avrupa ve Avrupa bütünleşmesine, dar anlamda ise AB'ye şüphe ile yaklaşma durumunu ifade etmektedir. Bu tezde Avrupa şüpheciliği kavramı, AB odaklı bir biçimde ele alınmaktadır.

⁵⁶⁶ Ziya Öniş, "Diverse But Converging Paths to European Union Membership: Poland and Turkey in Comparative Perspective", *East European Politics and Societies*, Vol. 18, No. 3, 2004, ss. 493-494.

Bu doğrultuda tezin bu bölümünde, Türkiye'nin Avrupalılaşıma sürecinde ulusal alanın önemli bir parçası olan siyasi elitlerin, AB koşulluluğuna yaklaşımları incelenmektedir. Elitler, toplumsal karar verme sürecini yönlendirme ve şekillendirme araçlarını ellerinde bulunduran kişilerdir. Özellikle anahtar elitler, toplumun genelini ilgilendiren makro düzeydeki kararların alınmasında etkilidirler. Bu açıdan siyasal hayatın temel yapı taşları olarak nitelendirilebilecek siyasi elitlerin tutum ve yaklaşımları önem taşımaktadır. Genel olarak, siyaset kurumu içerisinde en üst ya da üste yakın konumlardaki bireyler siyasi elitler olarak tanımlanmaktadır. Siyasi partiler ile yasama ve yürütme kurumlarındaki etkin ve yetkin konumdaki kişiler başlıca siyasi elitlerdir⁵⁶⁷. Siyasi parti liderleri, siyasi partilerin genel sekreterleri, milletvekilleri, hükümet başkanları ve bakanlar, meclis başkanları, Cumhurbaşkanı ya da devlet başkanı gibi elitler bu kapsamda değerlendirilmektedir⁵⁶⁸. Bu siyasi elitler Türkiye'deki anahtar elitler⁵⁶⁹ arasında yer almaktadır. Türkiye'deki diğer anahtar elit grupları arasında büyük iş örgütlenmeleri, bürokratik elitler, askeri elitler ve medya elitleri gibi elit gruplarından söz edilebilir⁵⁷⁰.

AB'ye katılım sürecinde Türkiye'deki elitlerin yaklaşımlarını ve tutumlarını inceleyen araştırmaların sayısı çok fazla değildir. Bununla birlikte Nicolas

⁵⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. 1.3 Elit Kavramı ve Siyasi Elitler.

⁵⁶⁸ Ali Arslan, "1999'dan 2007'ye Türk Toplumunun Yasama Sürecine Yön Vermiş Türk Siyasi Elitlerinin Sosyolojik Analizi", *Yasama Dergisi*, Sayı: 4, Ocak-Şubat-Mart 2007, http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2007/sayi4/1999_2007_Turk_Toplumunun_Yasama_Sureci.pdf (23.04.2009), ss. 1-3.

⁵⁶⁹ Bazı yazarlar, elitlere ilişkin sınıflandırmalarda "devlet elitleri" ve "siyasi elitler" ayrımına dikkat çekmişlerdir. Devlet elitleri ve siyasi elitler kavramları, esasen çok partili sisteme geçilmesinin ardından yeni siyasi aktörlerin ortaya çıkmasıyla bağlantılı olarak kullanılmıştır. Buna göre; siyasi elitler seçimlerle belirli dönemler için işbaşına gelen parlamento elitlerini ve siyasetçileri, devlet elitleri ise ülkenin uzun vadeli çıkarlarının, Batılılaşma hedefli reformların ve özellikle laikliğin koruyuculuğu rolünü üstlenen elitleri (bürokratik ve askeri elitler) kapsamaktadır. Bu bağlamda, devlet elitleri ile siyasi elitler arasındaki çatışmaların Türkiye'de demokrasinin ve siyasetin gelişimi üzerinde önemli etkilerinin olduğu vurgulanmaktadır.

Bkz. Metin Heper, "Conclusion-The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey", *Political Parties in Turkey*, Ed. Barry Rubin and Metin Heper, Frank Cass, London, 2002, s. 140; Ergun Özbudun, "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasi Kültür", *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Ed. Ergun Özbudun, Ersin Kalaycıoğlu, Levet Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995, ss. 1-42.

⁵⁷⁰ Bkz. Ali Arslan, "Elite and Power in Contemporary Turkey in the Context of the EU Integration", *Entelequia Revista Interdisciplina*, No. 2, 2006, www.eumed.net/entelequia/pdf/2006/e02a15.pdf (23.04.2009), s. 218.

Monceau'nun⁵⁷¹ da belirttiği gibi, Türkiye'de elit ve kamuoyu düzeyinde giderek daha fazla gözlemlenen Avrupa şüpheciliği nedeniyle, Türkiye'deki elitlerin ve kamuoyunun AB'ye katılım sürecinin değişik boyutlarına ilişkin yaklaşımlarının ve değerlendirmelerinin araştırılması önem kazanmaktadır. Bu çerçevedeki değerlendirmelerin ve görüşlerin daha iyi kavranılması, Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinin dinamiklerinin anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Siyasi elitlerin yaklaşımlarını inceleyen çalışmaların bazıları, parlamenterlerin ve bakanlıkların genel olarak Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine ilişkin görüşlerini araştırmıştır. Örneğin Lauren M. McLaren⁵⁷² AB üyeliği konusunda elit perspektiflerini incelediği çalışmasında işadamları, akademisyenler, gazeteciler ve bakanlıklarda görevli ilgili personel ile gerçekleştirdiği mülakatların sonuçlarına yer vermiştir. McLaren ve Meltem Müftüler Baç⁵⁷³ ise, parlamenterlerle görüşmelerinin sonuçlarına yer verdikleri çalışmalarında, siyasi elitlerin Türkiye'nin AB üyeliğine desteğini, üyelik açısından gördükleri en önemli engelleri, üyeliğin fayda ve maliyetlerine ilişkin düşüncelerini incelemişlerdir. Her iki çalışma da, Helsinki kararının yarattığı oldukça olumlu bir ortamda ve AB taraftarı eğilimlerin güçlendiği dönemlerde gerçekleştirilmiştir.

Bunun dışında, siyasi elitlerin tutumlarını ve yaklaşımlarını inceleyen çalışmaların büyük bir kısmı siyasi söylem temelinde gerçekleştirilmekte ve bu

⁵⁷¹ Nicolas Monceau, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci Çerçevesinde Türk Elitlerinin ve Kamuoyunun Avrupa Birliği'ne Yönelik Tavrı", *Fransa ve Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğu-Önyarguları Aşmak*, Ed. Senem Aydın Düzgit ve Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 99-100.

⁵⁷² Bkz. Lauren M. McLaren, "Turkey's Eventual Membership of the EU: Turkish Elite Perspectives on the Issue", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No. 1, 2000, ss. 117-129.

⁵⁷³ Bkz. Lauren M. McLaren and Meltem Müftüler-Baç, "Turkish Parliamentarians' Perspectives on Turkey's Relations with the European Union", *Turkish Studies*, Vol. 4, No. 1, 2003, ss. 195-218.

çerçevede siyasi partilere odaklanılmaktadır⁵⁷⁴. 2004 yılından sonra artan Avrupa şüpheci eğilimler, siyasi elit ve siyasi partilerin yaklaşımlarını AB taraftarlığı ve Avrupa şüpheciliği ekseninde inceleyen çalışmaların artmasına yol açmıştır⁵⁷⁵. Bu çalışmalar, genellikle siyasi elitlerin Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine bakışlarını genel olarak değerlendirmektedir. Diğer bazı çalışmalarda ise söylemlerin Avrupalılaşması ekseninde incelemeler yapılmaktadır. Siyasi koşulluluğu inceleyen çalışmalarda da, daha çok demokratikleşmeye etkisi ekseninde değerlendirmelerde bulunmaktadır⁵⁷⁶.

Bu tezde ise, siyasi elitlerin AB siyasi koşulluluğuna yaklaşımlarına, elitlerin yaklaşımlarındaki dönemsel değişikliklere, benzerliklere ve farklılaşmalara odaklanılmaktadır. Böylece siyasi elitlerin yaklaşımları ve bu çerçevede yapılandıkları söylemler açıklayıcı bir faktörden çok, açıklanması gereken bir değişken olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, siyasi elitlerin yaklaşımlarını açıklamaya yönelik mantıksal dayanakları esas alan analitik bir çerçeve geliştirilmektedir. Bu şekilde siyasi elitlerin yaklaşımları genel bir bakış açısından

⁵⁷⁴ Örnek olarak bkz. Gamze Avcı, "Turkish Political Parties and the EU Discourse in the Post-Helsinki Period: A Case of Europeanization", *Turkey and European Integration Accession Prospects and Issues*, Ed. Mehmet Uğur and Nergis Canefe, Routledge, London, 2004, ss. 194-214; Ziya Öniş, "Conservative Globalists versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey," *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 9, No. 3, 2007, s. 247-261; Joakim Parslow, "Turkish Political Parties and the European Union How Turkish MPs Frame the Issue of Adapting to EU Conditionality", *ARENA Report*, No. 7, 2007; Filiz Başkan, "Siyasi Partilerin Avrupa Birliği Söylemleri", *Türkiye-AB İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar*, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 91-108; Şaban Taniyıcı, "Europeanization of Political Elite Discourses in Turkey: A Content Analysis of Parliamentary Debates 1994-2002", *Turkish Studies*, Vol. 11, No. 2, 2010, ss. 181-195.

⁵⁷⁵ Örnek olarak bkz. Nergis Canefe and Taniş Bora, "The Intellectual Roots of Anti-European Sentiments in Turkish Politics: The Case of Radical Turkish Nationalism", *Turkey and European Union - Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, Ed. Ali Çarkoğlu and Barry Rubin, Frank Cass, London, 2003, ss. 127-148; Ayşe Güneş-Ayata, "From Euro-Scepticism to Turkey-scepticism: Changing Political Attitudes on the European Union in Turkey", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 5, No. 2, 2003, ss. 205-222; Seçkin Barış Gülmez, "The EU Policy of the Republican People's Party: An Inquiry on the Opposition Party and Euro-Scepticism in Turkey", *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 3, 2008, ss. 423-436; Hakan Yılmaz, "Türkiye'de Avrupa Şüpheciliği: Siyasi Seçkinler ve Kamuoyundaki Eğilimler", *Türkiye-AB İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar*, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 61-73.

⁵⁷⁶ Örnek olarak bkz. Meltem Müftüler-Baç, "Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union", *South European Society and Politics*, Vol. 10, No. 1, 2005, ss. 17-31; Füsün Türkmen, "The European Union and Democratization in Turkey: the Role of the Elites", *Human Rights Quarterly*, Vol. 30, 2008, ss. 146-163; Ali Resul Usul, *Democracy in Turkey the Impact of EU Conditionality*, Routledge, London and New York, 2010.

ziyade, ortaya konulan açıklama mantıkları ve kuramsal çerçevede belirlenen faktörler temelinde analiz edilmektedir. Bu şekilde, tezde siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarını açıklamaya ve analiz etmeye yönelik kuramsal temelli bir bakış açısı geliştirilerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Siyasi elitler, Türkiye'deki siyasi koşulluluğa uyum sürecine doğrudan katılan iç aracılar (domestic mediators) arasında yer almaktadır. Siyasi elitlerin uyum sürecinde aldıkları kararlar ve genel olarak yaklaşımları, AB'nin taleplerinden, zaman baskısından ve ulusal koşul ve baskılardan etkilenmektedir. Bu açıdan AB siyasi koşulluluğunun etkisi otomatik olarak gerçekleşmemekte, talep edilen koşulların, yapılması gereken yasal düzenlemenin ve uygulamanın niteliğine göre elitlerin koşulluluğa verecekleri cevaplara bağımlı olmaktadır⁵⁷⁷. Koşulluluk mekanizmasının etkisi, talep edilen koşulun niteliğine göre değişebildiği gibi siyasi elitlerin yaklaşımlarına bağlı olarak da değişiklik gösterebilmektedir. Bu nedenle bu tezde sadece uyum veya uyumsuzluk şeklindeki sonuca bakılmamakta, siyasi elitlerin zaman içerisindeki pozisyonları önemli bir değişken olarak ele alınmaktadır. Dönemsel olarak AB'nin Türkiye'ye yönelik yaklaşımındaki değişikliklerle birlikte siyasi elitlerin yaklaşımlarındaki değişiklikler de ortaya konulmaktadır.

Seçime dayalı demokrasilerde siyasi partiler, siyasi hayatın temel aktörleridir. Siyasi partiler, "bir program çerçevesinde siyasal kararları etkilemek ve siyasal iktidarı ele geçirmek üzere örgütlenmiş kuruluşlardır"⁵⁷⁸. Frederick Frey⁵⁷⁹, Türk siyasi elitlerini incelediği ünlü çalışmasında Türkiye'de siyasi partilerin rolünü şu sözlerle özetlemiştir: "Türk siyaseti, parti siyasetidir". Temsili demokrasinin temel unsurlarından birisi olan siyasi partiler, gündem oluşturulmasında ve siyasi söylemin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynarlar. AB konusu iç politikada siyasallaştığı ölçüde, siyasi partilerin oylarını artırmak için izlediği AB taraftarı veya şüpheli stratejiler ön plana çıkmaktadır. Ladrech, bu durumu Avrupalılaştırma sürecinin siyasi partiler arasındaki rekabetin şekli üzerindeki etkisi bağlamında

⁵⁷⁷ Pridham, 2007a, ss. 526-530.

⁵⁷⁸ Kışlalı, s. 219.

⁵⁷⁹ Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, The M.I.T. Press, Massachusetts, 1965, s. 301.

değerlendirmektedir⁵⁸⁰. AB'ye katılım sürecinde, siyasi partilerin tercihleri ve koşulluluğa tepkileri partiler arası rekabeti ve uyuşmazlıkları olduğu kadar reform sürecini de doğrudan etkilemektedir. Siyasi partilerin bu bağlamdaki yaklaşımları, reform sürecinin hızlanmasında, yavaşlamasında, sınırlanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Çoğunlukla, siyasi partiler Avrupalılaştırma sürecini kendi çıkarlarını geliştirmeye yönelik “bir fırsat yapısı” olarak algılayıp kullanırlar. Avrupa düzeyindeki kurumsal ortam, ulusal düzeydeki iç aktörler için yeni fırsat yapıları sunarken ulusal siyasi sistemleri de etkilemektedir⁵⁸¹.

Simon Hix ve Klaus Goetz⁵⁸², bu yeni fırsatları *çıkış, veto ve bilgi fırsatları* (*exit, veto and information opportunities*) şeklinde sınıflandırmaktadır. İlk olarak, ulusal düzeyde gerçekleştiremedikleri politika ya da kurumsal hedeflerini, Avrupa düzeyinde daha kolay gerçekleştirebileceklerine inanan ulusal aktörler Avrupa düzeyine odaklanırlar (ulusal düzeyden çıkış). Bu yolu tercih eden aktörler, ulusal sistemde güçlü de olsalar, eylemleri çoğunlukla kamuoyu ya da politika sürecindeki veto oyuncularından engellenmektedir. Böyle durumlarda ulusal sistemdeki güçlü aktörler dahi -örneğin iktidardaki siyasi partiler- Avrupa düzeyinde hareket kabiliyeti kazanma yoluna gidebilirler. İkinci olarak, ulusal aktörler ulusal düzeydeki bazı eylemleri veto etmek için Avrupa düzeyini kullanabilirler. Bu şekilde, ulusal alandaki gücü kısıtlı olsa da Avrupa düzeyine ulaşma olanağı bulunan aktörler, AB'nin doğrudan veya dolaylı etkilerini kullanarak diğer aktörlerin hedeflerini gerçekleştirmelerine engel olmaya çalışabilirler.

Son olarak ise, resmi veya resmi olmayan bir şekilde AB düzeyindeki mekanizmalara katılabilme olanağı bulunan aktörler bu pozisyonlarını ulusal alanda bilgi avantajı kazanmak için kullanabilirler. Olası politika sonuçları konusunda daha fazla bilgiye ya da bir politika alanında daha fazla teknik uzmanlığa sahip olan aktörler, politika tartışmalarını kendi lehlerine olacak biçimde şekillendirebilirler.

⁵⁸⁰ Ladrech, 2002, ss. 397-398.

⁵⁸¹ Bkz. Simon Hix and H. Klaus Goetz, “Introduction: European Integration and National Political Systems”, *West European Politics*, Vol. 23, No. 4, 2000, ss.1-26; Ladrech, 2002, s. 398.

⁵⁸² Hix and Goetz, 2000, ss. 12-14.

İktidardaki partiler, genellikle çıkış stratejilerini daha çok kullanmakta ve daha fazla bilgi avantajından yararlanmaktadırlar. Muhalefet partileri ise iktidardaki partilerin karşılaştırmalı avantajını dengeleyebilmek için veto stratejilerine daha sık başvurumaktadırlar. Bu stratejiler siyasi elitler açısından son derece önemlidir. Çünkü Hix ve Goetz tarafından da belirtildiği gibi, siyasi elitler, sıradan parti üyeleri veya seçmenlerle kıyaslandığında, Avrupa düzeyini kendi lehine kullanma olanağına daha fazla sahiptirler.

Siyasi partilerin genel tutumları siyasi elitlerin AB'ye ve siyasi koşulluluğa bakışları açısından da belirleyicidir. Bu açıdan, tezde iktidar ve ana muhalefet partileri konumundaki siyasi partilerin AB ve siyasi koşulluluk konusundaki yaklaşımları hükümet programları, seçim bildirgeleri ve çeşitli yayınları esas alınarak incelenmektedir. Ayrıca siyasi parti genel başkanlarının ve partileri adına söz alan milletvekillerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) genel kurul toplantılarında yapmış oldukları konuşmalar ve açıklamaları da bu bağlamda değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler, TBMM Milletvekili ve Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu (KPK) üyesi olan siyasi elitler ile gerçekleştirilen mülakatlarla desteklenmektedir⁵⁸³. Söz konusu üyeler, milletvekili olmalarından dolayı, Putnam'ın⁵⁸⁴ siyasi katmanlaşma sınıflandırmasındaki “karar vericiler” konumundadırlar. Devletin faaliyetleri ve politikaları üzerindeki etkileri bakımından, yine Putnam'ın söz ettiği “doğrudan etki”ye sahip kişilerdir. Diğer bir deyişle ulusal aktörler olarak kararların alınmasına katılmaktadırlar. Bu milletvekillerinin aynı zamanda TBMM AB Uyum Komisyonu üyesi olmaları uyum sürecindeki rollerini güçlendirmektedir. Böylece siyasi koşulluluğa uyum sürecine doğrudan katılabilmektedirler. Aynı zamanda KPK çalışmaları kapsamında düzenli olarak Komisyon üyesi Avrupa Parlamenteleri ile biraraya gelerek çeşitli konuları tartışma olanağına sahiptirler. Bu şekilde, sosyal öğrenme mekanizmasına da katılabilmektedirler.

⁵⁸³ Mülakat listesi için bkz. Kaynaklar.

⁵⁸⁴ Putnam, 1976, ss. 9-12.

Elitlerin görüşlerinin ve tutumlarının değerlendirilmesinde mülakat önemli bir veri toplama aracıdır. Elitler, siyasi süreçler, kurumlar, aktörler hakkında kilit bilgi ve uzman bakış açısı sağlayabilecek aktörlerdir⁵⁸⁵. İçeriden birinin görüşlerinin, araştırma sürecine katılması yazılı belgelerde yer almayan düşüncelerin ve değerlerin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayabilir⁵⁸⁶. Mülakat yönteminin kendine özgü yapısı, olayların genellikle resmi boyutunu gösteren yazılı kaynakların ötesine geçilerek olayın gerçekleştiği bağlam ve etkili olan koşullar hakkında daha ayrıntılı bilgi edinilmesini kolaylaştırmaktadır. Siyasi süreçlere yönelik resmi belgeler genellikle resmi olmayan süreçleri ve karar alma süreci öncesindeki düşünme süreçlerini yansıtmazlar. Elit mülakatı ise süreçlere tanıklık eden birincil kişilerin ağzından, mevcut durumun arka planında yer alan tartışmalara ve endişelere ışık tutmaktadır. Ayrıca, belgelerin ve verinin çok olduğu bir alanda elit mülakatı, önemli noktalara dikkati çekerek, araştırmacıyı hangi noktalara odaklanması gerektiği konusunda yönlendirmektedir⁵⁸⁷.

Bu yönüyle, elit mülakatı genellikle tek başına bir araştırma aracı olarak değil de diğer kaynaklardan toplanan verileri tamamlayıcı bir araç olarak tercih edilmektedir ve yöntem çeşitlemesine katkı sağlamaktadır⁵⁸⁸. Yöntem çeşitlemesi çeşitli veri kaynaklarının ve veri toplama stratejilerinin aynı araştırmada birlikte kullanılmasıdır. Yöntem çeşitlemesinin güçlü yönü, analizin tek bir veri setine veya tek bir yönteme dayalı olarak yapılmasının önüne geçerek, yöntemlerin güçlü yanlarının birbirlerindeki eksiklikleri tamamlamasını sağlamasıdır⁵⁸⁹. Buna uygun olarak tezde, elit mülakatı tek başına bir yöntem olarak değil, birincil ve ikincil

⁵⁸⁵ “Elite Interviewing”, *EPIC Workshop*, Florence, May 2002, <http://www.lse.ac.uk/collections/EPIC/events/Interviewing.pdf> (03.11.2009).

⁵⁸⁶ Lewis Antony Dexter, *Elite and Specialized Interviewing*, ECPR Press, Colchester, 2006, s. 22.

⁵⁸⁷ Oisín Tansey, “Process Tracing and Elite Interviewing: A Case for Non-probability Sampling”, *Political Science and Politics*, Vol. 40, 2007, ss.765-772.

⁵⁸⁸ Tansey, s.769.

⁵⁸⁹ Carolyn S. Ridenour and Isadore Newman, *Mixed Methods Research Exploring The Interactive Continuum*, Southern Illinois University Press, Illinois, 2008, s. 88.

kaynaklardan ulaşılan verileri tamamlayan ve daha bütüncül bir analiz yapılmasına olanak sağlayan bir araştırma aracı olarak kullanılmıştır.

Bu kapsamda tezin bu bölümünde öncelikle Türkiye’de siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımını yönlendiren mantıksal dayanaklar ve Türkiye’de siyasi elit düzeyindeki AB taraftarlığının ve Avrupa şüphecililiğinin genel nitelikleri ortaya konulacaktır. Böylece Türkiye’de siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarının genel çerçevesi çizilmeye çalışılmaktadır. Tarihsel perspektifte siyasi elitlerin genel olarak AT/AB’ye bakışlarına değinildikten sonra ise elitlerin koşulluluğa yaklaşımı, ulusal ve AB kaynaklı faktörler arasındaki etkileşim dikkate alınarak, dönemsel olarak analiz edilecektir. Bu dönemler, 1999-2002, 2002-2004 ve 2005 sonrası dönemlerdir.

İlk dönem; Türkiye’nin Aralık 1999 AB üyeliği için aday ülke olarak kabul edilmesi ile başlayan ve siyasi koşulluluğa uyum anlamında ilk girişimlerin gerçekleştirildiği ve üç siyasi partinin iktidarda olduğu bir zaman dilimini kapsamaktadır. İkinci dönem; ard arda çıkarılan AB uyum yasaları ile siyasi koşulluluğa uyumun hızlandığı 2002-2004 zaman aralığını kapsarken, son dönem ise AB ile katılım müzakerelerinin başlatıldığı ancak uyum hızının önemli ölçüde düşerken koşulluluğun sorgulanmaya başladığı bir dönemdir. Bu bölümde son olarak, yapılan mülakatlar ve dönemsel analizlerden elde edilen sonuçlar ışığında siyasi elitlerin koşulluluğa farklı yaklaşımlarının genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

4.1.1 Siyasi Elitlerin Koşulluluğa Yaklaşımını Yönlendiren Mantıksal Dayanaklar

AB’nin genel olarak genişlemeye ve özel olarak da Türkiye’nin üyeliğine yaklaşımını açıklamaya yönelik farklı mantıksal açıklamalar ve argümanlar ortaya konulmaktadır. Örneğin Helene Sjursen⁵⁹⁰, AB’nin genişlemesinin ardındaki farklı

⁵⁹⁰ Helene Sjursen, “Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU’s Enlargement Policy?”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, 2002, ss. 494, 496-499.

mantıksal dayanakları tartıştığı makalesinde Jürgen Habermas'ın⁵⁹¹ pragmatik argümanlar, etik-siyasi argümanlar ve ahlaki argümanlar şeklindeki ayrımından yararlanmaktadır. *Pragmatik argümanlar*, çıkar temelli bir yaklaşımı esas almaktadır. Bu argümanlarda; AB'nin genişleme politikası, yaratması beklenen sonuçlar açısından ele alınmaktadır. Burada aktörlerin belirli çıkarlarına dayalı olarak yaptıkları fayda-maliyet hesaplamaları doğrultusunda rasyonel bir biçimde karar aldıkları kabul edilmektedir. Bu doğrultuda AB'nin genişlemeyi ve aday ülkelerin üyeliğini Birliğin ve üye ülkelerin çıkarları açısından değerlendirdiği ileri sürülmekte ve bu açıdan beklenen faydaların ekonomik fayda veya güvenliğe ilişkin olabileceği vurgulanmaktadır.

Etik-siyasi argümanlar ise daha çok kolektif bir duyusuna yaptığı vurgu ile kimlik unsurunu ön plana çıkarmaktadır. Burada AB'nin belirli değerlere dayalı bir devletler topluluğu olduğu ve bu topluluğun bir parçası olarak gördüğü devletlere karşı etik-siyasi sorumluluk ve görev bilinciyle hareket ettiği ileri sürülmektedir. Bu normatif bakış açısı, *ahlaki argümanlarla* tamamlanmaktadır. Bu argümanların temelinde, çıkarlar veya belirli bir topluluğun parçası olma düşüncesinden ziyade demokrasi, insan hakları gibi evrensel hak ve ilkeler bulunmaktadır. Bu hak temelli mantık Kopenhag siyasi kriterleri yoluyla resmi düzeyde AB'nin genişleme politikalarına yansımaktadır. Bu üç argüman bağlamında Sjursen'in⁵⁹² genişlemenin çıkar temelli araçsal nedenleri (fayda/maliyet hesaplamaları) ile normlara dayalı nedenleri arasında bir ayrıma gittiği görülmektedir. Bunun da ötesinde genişlemenin normlara dayalı nedenlerini “değerlere dayalı topluluk kimliğinin gerekleri” ve “hak temelli nedenler” olmak üzere kendi içinde ikiye ayırmaktadır. Bu ayrımlar sayesinde AB'nin politika önceliklerinin daha iyi anlaşılabilceğini savunmaktadır. Böylece Birliğin niçin yeni üye ülkeler kabul ettiği sorusuna haklar-kimlik-faydacılık üçgeni etrafında yanıt aramaya çalışmaktadır.

⁵⁹¹ Bkz. Jürgen Habermas, *Justification and Application Remarks on Discourse Ethics*, Çev. Ciaran Cronin, MIT Press, Cambridge, 1993, ss. 1-17.

⁵⁹² Sjursen, 2002, ss. 492, 494, 502-503.

Literatür büyük ölçüde AB perspektifine odaklanmakta, aday ülkelerin bakış açılarını, diğer bir deyişle genişlemenin “talep boyutunu” çok fazla dikkate almamaktadır. Ancak sadece AB perspektifinden bakıldığında, aday ülkelerde AB koşulluluğuna uyum ve reform sürecinin dinamiklerini ve bu çerçevede yürütülen tartışmaları anlamak güçleşmektedir. Oysa AB üyeliğinin ve reform sürecinin halka nasıl sunulduğu ve siyasi elitlerin ve karar vericilerin reformlarla ilgili tutumlarını ne şekilde oluşturdukları, reformları nasıl meşrulaştırdıkları veya meşrulaştırmadıkları aday ülkelerdeki dinamiklerin kavranması açısından önem taşımaktadır⁵⁹³.

Bu çerçevede bakıldığında Türkiye’de siyasi elitlerin AB’nin siyasi koşulluluğuna yaklaşımını açıklamaya yönelik farklı mantıksal dayanakların tespit edilmesi önem taşımaktadır. Bu mantıksal dayanaklar, siyasi koşullara uyum veya uyumsuzluk kararlarının açıklanmasına yardımcı olmaktadır. Bu anlamda siyasi elitlerin AB koşulluluğuna yaklaşımları açısından önemli ipuçları vermektedir. Burada önemli olan nokta, Türkiye’de siyasi elitlerin AB’nin siyasi koşullarına uyum konusunu ve bu bağlamdaki reformları daha çok hangi argümanlarla, hangi dayanaklarla açıkladıklarıdır. Mantıksal dayanakların belirlenmesi, bu konudaki önceliklerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu açıdan aktörlerin “söylemleri” ve “söz edimi” (speech acts) önem kazanmaktadır. Özellikle siyasi konularda, aktörler belirli kararlarını veya buna ilişkin planlarını söz edimler yoluyla koordine ederler. Bu yolla kararlarının ve eylemlerinin dayanaklarını değişik ortamlarda “iletişimsel” bir biçimde ortaya koymaya çalışırlar (iletişimsel eylem-communicative action). Bu dayanaklar, maddi kazançları referans alabileceği gibi aktörün kimliğine ilişkin veya neyin doğru ve hakkaniyetli olduğuna ilişkin değerlendirmelerini de içerebilir⁵⁹⁴.

Siyasi elitlerin siyasi koşulluluğa ilişkin argümanlarının temelinde farklı açıklama mantıkları bulunabilmektedir. Örneğin Tarık Oğuzlu ve Mustafa

⁵⁹³ Gamze Avcı, “Turkey’s EU Politics Consolidating Democracy Through Enlargement?”, *Questioning EU Enlargement Europe in Search of Identity*, Ed. Helene Sjursen, Routledge, London and New York, 2006, s. 63.

⁵⁹⁴ Helene Sjursen, “Introduction Enlargement and the Nature of the EU Polity”, *Questioning EU Enlargement Europe in Search of Identity*, Ed. Helene Sjursen, Routledge, London and New York, 2006, ss. 7-8.

Kıbarođlu⁵⁹⁵, Türkiye'nin AB normlarına uyum sürecini "koru mantığı" (logic of fear), "kimlik mantığı" (logic of identity) ve "çıkar mantığı" (logic of interest) olmak üzere üç alternatif açıklama mantığı çerçevesinde ele almaktadır.

Koruk mantığı çerçevesindeki temel argüman, Türkiye'nin AB'ye yaklaşımının Batının ve AB'nin parçası olma isteği kadar güvenlik kaygılarıyla da ilgili olduğudur. Söz konusu güvenlik kaygılarının iki boyutu bulunmaktadır. İlk olarak Batının Türkiye'yi potansiyel tehdit olarak görmesinin ve içişlerine karışmasının önüne geçilmesi, ikinci olarak da diğer dış tehditlere karşı Batı ile birlikte hareket edilmesi amaçlanmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, tarihsel tecrübelerin etkisiyle dışlanma, dış güçlerle çevrelenme, bölünme, ulusal egemenliğin ve bağımsızlığın kaybedilmesi gibi güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı görülmektedir. Böyle bir bakış açısının temelinde tehdit altında olduğu düşünölen güvenliğin korunması düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle tezin devamında bu bakış açısı, "güvenlik kaygılarına odaklı mantık" olarak adlandırılacaktır.

Bu mantığın temelinde güvenlik kaygıları ile birlikte AB'ye karşı olan güvensizlik duygusu göze çarpmaktadır. Bu da mantığın kendi içerisinde bir ikileme yol açmaktadır. Bir taraftan Avrupa'nın parçası olmak hedeflenirken diğer taraftan Avrupa'ya şüphe ile yaklaşılmaktadır. Böyle bir tutum, AB'nin siyasi koşullarının da şüpheli bir yaklaşımla değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Burada AB'ye olan güvensizlik ve dışlanma duygusu, Birliğin Türkiye'ye yönelik politikalarının müdahaleci, samimiyetsiz, ayrımcı olarak tanımlandığı bir söylemi beraberinde getirmektedir. Bir anlamda AB'nin ve üye ölkelerinin Türkiye'nin egemenliğine ve içişlerine kasıtlı olarak müdahale ederek Türkiye'yi yıldırma istedikleri varsayılmaktadır⁵⁹⁶. Bu varsayım, koşulluluğa uyumun maliyetlerini güvenlik kaygıları temelinde ön plana çıkaran bir yaklaşıma yol açmaktadır.

⁵⁹⁵ Tarık Oğuzlu and Mustafa Kıbaroğlu, "Is the Westernization Process Losing Pace in Turkey: Who's to Blame?", *Turkish Studies*, Vol. 10, No. 4, 2009, ss. 579-580.

⁵⁹⁶ Özlem Demirtaş Bağdonas, "Türkiye'nin Vazgeçilmez İki Davası: Kıbrıs ve Batı / Avrupa'ya Yönelim", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, No. 11, 2007, ss. 29-30.

Türkiye-AB ilişkilerinde siyasi koşulluluğun tarihsel gelişimi incelendiğinde, özellikle 1990'lı yıllarda AB'nin Türkiye'deki demokrasi, insan hakları gibi sorunları daha çok gündeme getirmeye başlaması, bu mantık çerçevesinde Türkiye'nin içişlerine karışma olarak algılanıp şüpheyle karşılanmıştır. Ancak adaylık süreci ile birlikte siyasi koşulluk mekanizması daha etkin bir şekilde işlemeye başlamış ve bu mantık arka plana geçmiştir. Bu gelişmede esasen Helsinki sonrası dönemde Türkiye'nin gözünde AB'nin inandırıcılığının ve güvenilirliğinin artmasının olduğu düşünülebilir. Böyle bir ortamda daha önceleri, iç meseleler olarak görülen konular AB'nin etkisine açık hale gelmiştir.

Diğer taraftan, AB'nin siyasi koşullarına yaklaşım açısından bu mantığın etkisini yitirdiğini söylemek zordur. Bu mantığın genel argümanları düşünüldüğünde AB'nin Türkiye'ye çifte standart uyguladığı veya dışladığı yönündeki şüphelerin diğer bir deyişle AB'ye yönelik güvensizliğin arttığı ve AB'nin üyelik vaadinin inandırıcılığının azaldığı dönemlerde, güvenlik kaygılarına odaklanan bu mantığın etkinliği artmaktadır. Böyle bir durum, kuşkusuz siyasi elitlerin AB'nin siyasi koşulluluğuna uyumun iç maliyetleri ile ilgili algılamalarını da etkilemektedir. Bu açıdan güvenlik kaygılarına odaklı mantığın işleyişinin kuramsal açıdan "sonuçsallık mantığı" (logic of consequentialism) ile paralellik gösterdiği düşünülebilir.

"Çıkar mantığında" ise hakim olan düşünce, Türkiye'nin AB'nin normlarını kendi ulusal çıkarlarına uygun olduğu ölçüde benimsemesidir. Böyle bir yaklaşımın doğal sonucu siyasi koşulluluğa uyum sağlamanın maliyetleri faydalarını aşmadığı sürece, uyum sürecinin devam etmesidir. Bu mantık kuramsal anlamda tamamen dış teşvik modeli ile örtüşmekte ve ana unsur olarak merkezinde iç uyum maliyetleri yer almaktadır. Buna göre; Türkiye'nin Avrupalılaşıma sürecinden net fayda gördüğüne inanıldığı ölçüde uyumun maliyetlerine katlanılacaktır⁵⁹⁷. Bu mantığın temelinde faydacı (utilitarian) bir anlayış bulunmaktadır. Faydacı anlayış, sorunlara etkin çözümler bulma arayışı ile bağlantılı olup belirli çıkarlar ve tercihler temelinde fayda sağlayacağı düşünülen bir sonuca yönelmeyi gerektirmektedir. Bu doğrultuda AB üyeliği ve siyasi koşullara uyum süreci, Türkiye'nin mevcut sorunlarına çözüm

⁵⁹⁷ Oğuzlu and Kibaroglu, s. 580.

getireceği ve böylece çıkarlarına uygun olduğu düşünüldüğü ölçüde desteklenmektedir.

Çıkar mantığı da, güvenlik kaygılarına odaklı mantık gibi rasyonel temelli bir bakış açısı sağlamaktadır. Bununla birlikte, güvenlik kaygılarına odaklı mantıkta vurgu doğrudan iç ve dış güvenlik temelindeki maliyetlere yapılmaktadır. Bu açıdan, siyasi koşulluluğa olumsuz anlam yüklenmesi olasılığı artmaktadır. Oysa çıkar mantığında maliyetlerle birlikte faydalar da dikkate alınmaktadır. Faydaların maliyetlerden daha fazla olacağına inanılan durumlarda siyasi koşulluluğa daha olumlu yaklaşılması beklenmektedir.

“*Kimlik mantığında*” ise Türkiye’nin Avrupa kurumlarına ve özellikle AB’ye üye olma isteği, uluslararası alanda bir Avrupa devleti olarak tanınma hedefi ile ilişkilendirilmektedir. Bu çerçevede bakıldığında kuruluş yıllarından itibaren Türk dış politikasını “kimliğin tanımlanmasına yönelik bir mantığın” şekillendirdiği noktasından hareket edilmektedir. Böyle bir mantıksal dayanağın Türkiye’nin AB’nin normlarına uyum sürecini meşrulaştırması ve uyumun maliyetlerini daha katlanabilir hale getirmesi beklenmektedir⁵⁹⁸. Bu açıdan kimlik mantığında daha çok meşruiyet, AB ile özdeşleşme gibi faktörlerle birlikte ortak değerlere dayanan bir topluluğa ait olma duygusunun ön planda olacağı varsayılabilir.

Türkiye’nin genel olarak Batıya ve özel olarak AB’ye yöneliminin kimliksel yönünü vurgulayan bu mantıkta, Avrupa başlıca medeniyet referansı olarak alınırken, muasır medeniyet seviyesini sembolize eden AB’ye üyelik ise sadece bir dış politika tercihi değil aynı zamanda Cumhuriyet değerlerinin bir uzantısı olarak görülmektedir. Burada Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesinde yer alan “muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkma hedefi”, Batılı olmayan bir ülkeyi Batılılaştırmak olarak değil, bu değerleri Batılı olarak görülen devletlerden daha ileri seviyede savunabilecek bir duruma erişerek çağdaşlaşmak şeklinde tanımlanmıştır. Diğer taraftan, Rönesans’tan bu yana Türkiye’yi içine alıp almamayı tartışan Avrupa,

⁵⁹⁸ Oğuzlu and Kibaroglu, s. 580.

Türkiye'ye farklı açılardan bakabilmektedir⁵⁹⁹. Bu noktada, Avrupa'da Türkiye'nin Avrupalı kimliğini sorgulayan yaklaşımların varlığı, kimlik mantığının işleyişinde önemli bir çelişki yaratmaktadır. Bu çelişki, siyasi elitler tarafından Türkiye'nin çoğul kimliği ile Avrupa'da yer edinebileceğini ve Türkiye'nin farklılıklarının AB'nin çoğulculuğu açısından bir avantaj olduğunu vurgulayan bir söylemin geliştirilmesinde etkili olmuştur. Özellikle ABD'deki 11 Eylül saldırılarının ardından, Türkiye'nin Doğulu ve Batılı kimliğinin medeniyetler uzlaşmasına katkıda bulunabileceği yönündeki söylem güçlenmiştir⁶⁰⁰.

Bu tezde, Türkiye'de AB siyasi koşulluluğuna yönelik yaklaşımlar açısından dördüncü bir mantıksal dayanak olarak “*hak temelli mantığın*” da ayrıca dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir. Çıkar mantığı kuramsal açıdan “sonuçsallık mantığı” ile örtüşürken, kimlik mantığında olduğu gibi hak temelli mantık da “uygunluk mantığı”nı esas almaktadır. Uygunluk mantığının bu şekilde ikiye ayrılarak değerlendirilmesi, kurallara uygun davranışın, belli bir kimliğin gereği olabileceği gibi hak temelli değerlendirmelerle de ilişkili olabileceği anlamına gelmektedir. Kimlik boyutunda alınan kararlar ve izlenen politikalar, bir grubun kendini tanımlama biçimiyle ilgiliyken, hak temelli boyutta ise politikalar tüm taraflar tarafından meşru görülen demokrasi, insan hakları gibi ilkeler temelinde meşrulaştırılmaktadır⁶⁰¹. Hak temelli mantık çerçevesinde, AB demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel ilke ve değerlere dayanan “uluslarötesi bir birlik” olarak görülmektedir⁶⁰². AB'ye katılım sürecinde siyasi koşulluluğa uyum konusu da yine bu açıdan değerlendirilmektedir.

⁵⁹⁹ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 886.

⁶⁰⁰ Bagdonas, ss. 32-35.

⁶⁰¹ Sjursen, 2002, s. 494-495.

⁶⁰² Helene Sjursen, “Enlargement in Perspective: The EU's Quest for Identity”, *Arena Working Papers*, No. 5, 2008, http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2008/papers/wp08_05.pdf (12.06.2010), s. 6.

Tablo 1: Siyasi Elitlerin Yaklaşımlarında Mantıksal Dayanaklar

Güvenlik Kaygılarına Odaklı Mantık	-Vurgu noktası: İç ve dış güvenliğe yönelik tehdit algılaması -Güvenlik ekseninde iç uyum maliyetlerine odaklı yaklaşım
Çıkar Mantığı	-Vurgu noktası: çıkarlara dayalı fayda/maliyet hesaplamaları -Faydacı anlayış temelinde sorunlara çözüm bulma arayışı (pragmatik yaklaşım)
Kimlik Mantığı	-Vurgu noktası: ortak aidiyet duygusu -Kendini değerlere dayalı bir topluluğun parçası olarak tanımlama
Hak Temelli Mantık	-Vurgu noktası: demokrasi, insan hakları, azınlık hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel standartlar ve ilkeler -Evrensel standartlara ve ilkelere ulaşma hedefi

Kaynak: Sjursen ve Oğuzlu ve Kibaroğlu'nun çalışmalarından yararlanılarak geliştirilmiştir. Bkz. Sjursen, 2002, ss. 494-496; Oğuzlu and Kibaroğlu, ss. 579-580.

4.1.2 Siyasi Elit Düzeyinde AB Taraftarlığı ve Avrupa Şüpheliği

AB koşulluluğuna uyumun maliyetleri ve bu süreçten sağlanacak faydaların değeri konusunda elitlerin algılamaları ve tutumları aday ülkelerdeki reform süreçleri üzerinde etkili bir faktördür; bu açıdan adaylık sürecinin ulusal dinamiklerini şekillendirici bir etkisi bulunmaktadır. Türkiye'de genel olarak siyasi elitlerin tutumları, AB taraftarı (pro-EU) ve Avrupa şüpheli (Euroscptic) söylemler arasında dalgalanmaktadır. Helsinki sonrasındaki dinamikler, Türkiye'de özellikle 1999-2004 döneminde AB taraftarı çevrelerin konumunu güçlendirmiştir. Ancak 2004 sonrası dönemde hem kamuoyu hem de siyasi elit düzeyinde Avrupa şüpheliğin artışa geçtiği görülmüştür. Aynı dönemde hükümetin reform sürecindeki istekliliğinde de düşüşten söz edilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'ye yönelik olarak

2005'ten bu yana İlerleme Raporlarında reform hızının düştüğü eleştirisi yapılmaktadır⁶⁰³.

AB'ye yönelik destek veya muhalefet genellikle mutlak değildir. Örneğin Avrupa şüpheciliği kendi içinde AB'ye yönelik birbirinden farklı tutumları içerebilmektedir. Bazı Avrupa şüpheciler doğrudan Avrupa bütünleşmesi fikrine karşı olduklarından bütünleşme karşıtı bir tavır gösterirken, diğer bazıları ise ilkesel olarak Avrupa bütünleşmesine karşı olmamakla birlikte bütünleşmenin şekliyle ilgili şüpheler taşıyabilmektedir. Bazı Avrupa şüpheci gruplar Avrupa bütünleşmesini fazla içerici bulurken, bazıları ise fazla dışlayıcı bulabilmektedir. Bu açıdan Paul Taggart'a göre⁶⁰⁴ Avrupa şüpheciliği "sadece Avrupa bütünleşme sürecine bütünsel ve koşulsuz olarak karşı çıkılması anlamına gelmemekte, bunun yanısıra bütünleşmeye yönelik koşullu ve sınırlı muhalefet" gösterilmesi şeklinde de ortaya çıkabilmektedir.

Taggart ve Aleks Szczerbiak⁶⁰⁵, aday ülke oldukları dönemde ODAÜ'deki Avrupa şüpheciliğini inceledikleri çalışmalarında, "yumuşak Avrupa şüpheciliği" (soft Euroscepticism) ile "katı Avrupa şüpheciliği" (hard Euroscepticism) arasında bir ayrıma gitmişlerdir. Katı Avrupa şüpheciliği, Avrupa siyasal ve ekonomik bütünleşme projesinin bütünüyle reddedilmesi ve ilgili ülkenin AB'ye katılımına karşı çıkılması şeklinde kendini göstermektedir. Burada Avrupa bütünleşmesi fikrine ilkesel olarak karşı çıkılmaktadır. Bu tutum, AB'nin yerleşmiş değerlere aykırı

⁶⁰³ Bkz. European Commission, "Turkey 2005 Progress Report", COM (2005) 561 final, Brussels, 9.11.2005; European Commission, "Turkey 2006 Progress Report", COM(2006) 649 final, Brussels, 8.11.2006; European Commission, "Turkey 2007 Progress Report", COM(2007) 663, Brussels, 6.11.2007; European Commission, "Turkey 2008 Progress Report", COM(2008)674, Brussels, 05.11.2008; European Commission, "Turkey 2009 Progress Report", COM(2009) 533, Brussels, 14.10.2009.

⁶⁰⁴ Paul Taggart, "A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems", *European Journal of Political Research*, Vol. 33, No. 3, 1998, ss. 365-366.

⁶⁰⁵ Paul Taggart and Aleks Szczerbiak, "Parties, Positions and Europe: Euroscepticism in the EU Candidate States of Central and Eastern Europe", *SEI Working Paper*, No. 46, 2001, <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp46.pdf> (19.10.2008); Paul Taggart and Aleks Szczerbiak, "The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States", *SEI Working Paper*, No. 51, 2002, <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp51.pdf> (03.02.2009); Paul Taggart and Aleks Szczerbiak, "Contemporary Euroscepticism in the Party Systems of the European Union Candidate States of Central and Eastern Europe", *European Journal of Political Research*, Vol. 43, 2004, ss. 1-27.

olduğu veya olumsuz olarak nitelenen bazı değerleri beraberinde getirdiği inancından kaynaklanmaktadır. Ancak aday ülkeler söz konusu olduğunda bazı siyasi partiler özellikle retorik olarak katı bir Avrupa şüpheci söylem benimsemelerine rağmen AB'ye katılımı hala nominal düzeyde destekleyebilmektedirler. Bu durum, partinin pozisyonundan çok aday ülkede Avrupa'ya ilişkin olarak oluşan elitler konsensüsünden kaynaklanmaktadır. Bazı durumlarda ise her ne kadar Avrupa bütünleşmesi mevcut şekliyle olumlu görülme de, AB'ye alternatif olarak görülen bir seçeneğin olmaması böyle bir yaklaşıma neden olabilmektedir⁶⁰⁶.

Diğer taraftan yumuşak Avrupa şüpheciliğinde ise “Avrupa bütünleşmesine veya AB üyeliğine ilkesel olarak karşı çıkılmamakta, belli politika alanlarındaki kaygılar veya AB'nin bazı eğilim ya da taleplerinin ulusal çıkarlarla çeliştiği düşüncesiyle koşullu veya kısıtlı muhalefet” söz konusu olmaktadır⁶⁰⁷. Bu tür Avrupa şüpheciliği “politika düzeyinde” ya da “ulusal çıkar” temelli olarak kendini göstermektedir. İlkinde belirli bazı AB politikalarına karşı çıkılırken ikincisinde ise AB ile ilgili tartışmalarda “ulusal çıkarların” korunması söylemi ön plana çıkmaktadır. Yumuşak Avrupa şüpheciliğinin her iki şeklinde de AB üyeliğine ilkesel olarak karşı çıkılmadığından politika alanında veya ulusal çıkarlardaki değişikliklerle şüpheci tutumun da değişmesi mümkün olabilmektedir.

Genellikle aday ülkelerde katı Avrupa şüpheciliğinden ziyade yumuşak Avrupa şüpheciliği daha yaygındır. ODAÜ örneğinde, katı Avrupa şüpheci söylemlerin merkez partilerden ziyade çevre partiler tarafından farklılıklarını vurgulamak ve siyasi sistemdeki rekabet avantajlarını artırmak için kullanıldığı, merkez partilerin ise daha çok yumuşak Avrupa şüpheci söylemler kullandığı görülmüştür. Bu durum aday ülkelerde genellikle AB'ye katılımın faydaları konusundaki fikir birliğinden kaynaklanmaktadır. Yine de katılım sürecinin uzunluğu, iç siyasi rekabetin de etkisiyle, katılım sürecinin yönetilme biçimi veya katılımın belli alanlardaki etkileri konusunda rahatsızlıkların dile getirilmesine yol

⁶⁰⁶ Taggart and Szczerbiak, 2001, ss. 9-10.

⁶⁰⁷ Taggart and Szczerbiak, 2002, s. 7.

açabilmektedir. Bu kapsamda özellikle ulusal çıkar temelli Avrupa şüpheciliği ön plandadır⁶⁰⁸.

Diğer taraftan, her ne kadar etkileşim içerisinde olsa da aday ülkelerde siyasi elit düzeyindeki Avrupa şüpheciliği ile kamuoyundaki Avrupa şüpheciliğini farklı değerlendirmek gerekmektedir. Bu iki farklı düzeyde Avrupa şüpheciliğinin dinamikleri her zaman birbirine paralel olmayabilmektedir. Siyasi elit düzeyindeki Avrupa şüpheciliğinde siyaset faktörü ön plandadır. Siyaset, siyasi alandaki belirli bölünme çizgilerinin meşrulaştırılmasında her aktörün dünyayı kendi tasvir ettiği şekilde dayatmaya çalıştığı bir rekabettir. Bu rekabet, siyasi aktörlerin kendilerini rakiplerinden farklılaştırma ve siyasi sermaye (meşruiyet ve seçmenlerin veya parti üyelerinin oyları gibi değişik şekillerde vatandaşların desteğini kazanma) elde etme arayışına girmelerine yol açmaktadır⁶⁰⁹.

Siyasi elit düzeyindeki Avrupa şüpheciliğinde siyasi partilerin yaklaşımları önem taşımaktadır. Çünkü siyasi partiler arasındaki rekabet kendi farklı dinamiklerini ortaya çıkarmaktadır. Öyle ki siyasi parti düzeyindeki Avrupa şüpheciliğini “hükümet-muhalefet dinamikleri etrafında şekillenen siyasi rekabetin bir sonucu”⁶¹⁰ veya “siyasi bir etiket”⁶¹¹ olarak değerlendiren yaklaşımlara rastlamak mümkündür. Bu nedenle siyasi elitlerin AB konusundaki farklı tutumlarını bütünüyle kavrayabilmek için ulusal alandaki siyasi parti rekabetini dikkate almak gerekmektedir.

Bazı durumlarda parti sistemleri içerisindeki rekabet dinamikleri siyasi partilerin tutumlarını birbirinden farklılaştırmak için Avrupa şüpheci söylemlere kaymasına neden olabilmektedir. Bu tür söylemler, iç siyasette “stratejik” amaçlarla

⁶⁰⁸ Taggart and Szczerbiak, 2004, ss. 4-5, 14.

⁶⁰⁹ Laure Neumayer, “Euro-scepticism as a Political Label: The Use of European Union Issues in Political Competition in the New Member States”, *European Journal of Political Research*, Vol. 47, 2008, s. 137.

⁶¹⁰ Bkz. Nick Sitter, “The Politics of Opposition and European Integration in Scandinavia: Is Euro-scepticism a Government-Opposition Dynamic?”, *West European Politics*, Vol. 24, No. 4, 2001, ss. 22-39.

⁶¹¹ Bkz. Neumayer, ss. 135–160.

kullanılabilmektedir. Avrupa bütünleşmesinin sürekli gelişen dinamik niteliği AB konusuna stratejik bir değer katmakta ve siyasi elitlerin söylemlerinde bu şekilde kullanılabilmesini kolaylaştırmaktadır. Siyasi söylemler değişen koşullara göre rahatlıkla uyarlanabilmektedir. Diğer bazı durumlarda ise, örneğin koalisyon dönemlerinde, parti sistemleri AB konusunda uzlaşma oluşmasına katkıda bulunabilmektedir⁶¹². Bu açıdan bakıldığında siyasi elitlerin AB koşulluluğuna ilişkin yaklaşımlarının arka planında koşulluluğun işleyişini etkileyen faktörlerin yanısıra ülkenin kendi iç siyaset bağlamının önemli bir etken olarak gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

Avrupa şüpheciliği, aday ülkenin geçtiği katılım sürecinin ilerleme şekline, AB üyeliğinin ülke için anlamına ve ülkeye özgü koşullara bağlı olarak değişik biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Aday ülke için katılımın anlamı beklentileri etkilerken, beklentiler ile sürecin işleyişi arasındaki farklılıklar, Avrupa şüpheciliğini beslemektedir. Katılım süreci, AB'ye üyelik yönündeki güçlü isteğe rağmen süreç içerisinde desteğin zayıflamasına yol açabilmektedir. Türkiye örneğinde, hem kamuoyu hem de siyasi parti düzeyinde AB'ye karşı duyulan yoğun güvensizlik, diğer aday ülkelerden farklı bir özellik olarak dikkati çekmektedir. Bu durum, büyük ölçüde Avrupa'da Türkiye'nin katılımına yönelik muhalefetin yoğun olmasından ve katılım sürecinin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu iki faktör siyasi rekabetin de etkisiyle, kamuoyundaki genel güvensizliğin yanısıra, siyasi parti düzeyinde sağ-sol yelpazesindeki konuma bağlı olmayan bir Avrupa şüpheciliğine yol açmaktadır⁶¹³. Bu açıdan Türkiye'deki Avrupa şüpheciliği ile Avrupa'daki Türkiye-şüpheciliği arasında sıkı bir ilişkinin varlığından söz etmek yerinde olacaktır⁶¹⁴.

Diğer taraftan, Türkiye'de ODAÜ örneğine benzer bir şekilde Avrupa şüpheciliğinin genellikle “yumuşak Avrupa şüpheciliği” şeklinde olduğu

⁶¹² Taggart and Szczerbiak, 2001, ss. 12, 24, 27-30; Taggart and Szczerbiak, 2002, ss. 15-21.

⁶¹³ Başak Taraktaş, “A Comparative Approach to Euroscepticism in Turkey and Eastern European Countries”, *Journal of Contemporary European Studies*, Vol 16, No. 2, 2008, ss. 249-250.

⁶¹⁴ Barış Seçkin Gülmez, “A Comparative Analysis on Turko-scepticism in the EU vs. Euro-scepticism in Turkey”, *Paper Presented at PSA Postgraduate Northern Conference*, 06.06.2008, http://www.pol.ed.ac.uk/_data/assets/word_doc/0017/15650/gulmez.doc (27.03.2010), s. 7.

görülmektedir. Bu kapsamda Avrupa ile bütünleşme fikrinden ziyade tam üyeliğin gerektirdiği koşullara muhalefet edilmektedir. Diğer taraftan katı Avrupa şüpheciliği daha kısıtlı düzeydedir⁶¹⁵. Türkiye'deki siyasi hayatı değerlendirirken kullanılan önemli kavramsal çerçevelerden bir tanesi Şerif Mardin'in⁶¹⁶ 1973 yılında yayınladığı bir makalesinde ortaya koyduğu "merkez-çevre" (center-periphery) ayrımı olmuştur. Modern Türk siyasetini Osmanlı döneminin siyasi ve sosyal tarihini yorumlayarak değerlendiren Mardin'e göre; çok partili dönemde Türk siyasi sistemini şekillendiren en önemli ayırım, merkezileşmiş ve ağırlıklı olarak laik devlet elitleri ile güçlü dini motifleri bulunan, kültürel olarak heterojen çevre arasındaki sürekli çatışmadır. Çok partili siyaset döneminin başlangıcında merkezi temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile çevreyi temsil eden Demokrat Parti (DP) arasındaki bu ayırım, Türk siyasi hayatını açıklayan temel bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan, Türkiye'de siyasi elitlerin ve siyasi partilerin AB'ye yönelik yaklaşımları açısından değerlendirildiğinde merkez-çevre ayrımı tam olarak açıklayıcı olamamaktadır⁶¹⁷. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İsmet İnönü'nün başkanlığındaki merkez-sol partisi CHP liderliğinde Türkiye'nin Batılılaşma hedefi Batı kurumlarına katılma şeklinde kendi göstermeye başlamıştır. Bu kapsamda AET'ye üyelik başvurusu Mardin'in çevreye ait bir siyasi parti olarak nitelendirdiği DP döneminde yapılırken, Topluluk ile Ortaklık Anlaşması'nın imzalanması ise 1960 askeri müdahalesinin ardından 1963 yılında İnönü hükümeti döneminde olmuştur. AT'ye 1987 yılında tam üyelik başvurusu ise, bir taraftan merkez ile diğer taraftan da çevrede yer alan Adalet Partisi (AP) geleneği ile bağlantılı olan Turgut Özal'ın başbakanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP) hükümeti tarafından yapılmıştır. Özal'ın tam üyelik başvurusunu Meclis'teki siyasi partilerin yanısıra hem askeri hem de ekonomik elitler desteklemiştir. Genel olarak bakıldığında Toplulukla- daha

⁶¹⁵ Öniş, 2007, s. 249.

⁶¹⁶ Bkz. Şerif Mardin, "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, Vol. 102, No. 1, winter 1973, ss. 169-190.

⁶¹⁷ Paul Kubicek, "The European Union and Political Cleavages in Turkey", *Insight Turkey*, Vol. 11, No. 3, 2009, s. 118.

genel bir biçimde Batıyla- ilişkiler konusunda muhalefet, aşırı sol ve ulusalcı ve/veya siyasi İslam çizgisindeki sağ partilerden gelmiştir.

Ancak 1970’lerde AP ve CHP gibi siyasi partiler de Topluluk ile ilişkilerin geçiş döneminde Türkiye aleyhine işleyen koşullarla ilgili eleştirilerde bulunmuşlar, ilişkilerin durdurulmasını istemeseler de bu koşulların değiştirilmesini istemişlerdir. 2000’li yıllara gelindiğinde, merkez-çevre ayrımı siyasi partilerin AB’ye yaklaşımını açıklamakta daha da yetersiz kalmaktadır. Paul Kubicek’in⁶¹⁸ deyişiyle özellikle 2000’li yıllarda Avrupa ile bütünleşme hedefini sadece “merkez”le bağdaştırmak mümkün olmadığı gibi, köken olarak “çevre” ile bağlantılı görülebilecek siyasi partilerce de AB üyeliği hedefi daha çok vurgulanır hale gelmiştir. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), AB taraftarı bir çizgide konumlanırken, “merkez” ile özdeşleştirilen CHP ise özellikle 2004 yılından sonra Avrupa şüpheli bir çizgiye kaymaya başlamıştır.

AB’ye yaklaşım açısından siyasi elitlerin ideolojik tutumları, diğer bir deyişle sağ-sol ayrımı da açıklayıcı olamamaktadır. Bu durum, Türkiye’de Batılılaşma ve çağdaşlaşma hedefleri ekseninde AB ile bütünleşmenin bir devlet politikası olarak ele alınmasıyla ilgilidir. Bu nedenle Türkiye’de AB üyeliği hedefi siyasi yelpazenin değişik yönlerindeki partiler tarafından benimsenmiştir. Bu bağlamda siyasi koşulluluğa yaklaşımları bakımından siyasi elitlerin ideolojik eğilimleri açıklayıcı bir faktör olarak yetersiz kalmaktadır. Bu noktaları dikkate alan Öniş⁶¹⁹ siyasi elitlerin AB’ye yaklaşımlarını değerlendirirken merkez-çevre ya da ideolojik eğilim çerçevesinde sol-sağ ayrımı yerine alternatif bir yaklaşım geliştirmekte ve “muhafazakar globalistler” (conservative globalists) ve “korumacı ulusalcılar” (defensive nationalists) ayrımını ortaya koymaktadır.

Bu ayırımıda “muhafazakar globalistler” AB taraftarı siyasi elitleri kapsarken, “korumacı ulusalcılar” ise daha çok Avrupa şüpheli elitlerle bağdaştırılmaktadır. Öniş, bu kavramsallaştırmasında “globalistleri” devletin ve toplumun küreselleşmeyi

⁶¹⁸ Kubicek, 2009, ss. 119-120.

⁶¹⁹ Öniş, 2007, ss. 248-252.

pozitif şekilde değerlendiren kesimi olarak ele almaktadır. Bu kesim Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini globalist eğilimlerine paralel görmekte ve bu nedenle AB ile bütünleşmeyi destekleyici bir tutum sergilemektedir. Bu doğrultuda küreselleşme ve Avrupalılaşıma sürecinden faydalanmanın yolu olarak gördükleri siyasi ve ekonomik reform sürecini de desteklemektedirler.

“Korumacı ulusalcılar” ise küreselleşmeyi ulusal egemenliğin zarar görmesine, sınırların korunması kabiliyetinin düşmesine ve hatta bölünmeye yol açabilecek bir olgu olarak algılamaktadırlar. Avrupalılaşıma ile küreselleşmeye bakışları bu anlamda paralel olup bu süreçlerin Türkiye'nin üniter ve laik yapısına aykırı sonuçlara yol açabileceğini düşünmektedirler⁶²⁰. Türkiye'nin AB'ye katılımı konusunda Avrupa'daki isteksizlik, Türkiye'deki genel güvensizlikle birlikte ulusal bütünlüğe yönelik “tehlikeleri” ve AB'nin “çifte standartlarını” vurgulayan bir “ulusalcı tepkiselliğin” oluşmasında rol oynamaktadır⁶²¹.

Bu noktada, “muhafazakar globalistler” ve “korumacı ulusalcılar” ayrımı Avrupa şüpheciliğine ve AB taraftarlığına ilişkin genel bir ayrım olmaktan ziyade, özellikle Türkiye'de 2002 seçimlerinden sonra oluşan siyasi ortamın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu kavramsallaştırma, 2002 yılında iktidara gelen ve kendini “muhafazakar demokrat” olarak tanımlayan AKP'nin AB taraftarı bir söylemle hareket etmesi, buna karşılık Avrupa şüpheciliğinin daha çok ulusalcı söylemlerle özdeşleştirilmeye başlanmasıyla ilişkilendirilebilir. Öniş, bu kavramsallaştırmanın özellikle 2007 seçimlerinden sonra Türkiye'deki siyasi kompozisyonu daha iyi açıkladığı ve bu kompozisyon içerisinde “liberal globalistler ve dönüşümcü bir gündeme sahip sosyal demokratların yeterince temsil edilmediği” görüşündedir⁶²². Yine de böyle bir ayrımın sınırlarının çok kesin olmayıp oldukça geçirgen olduğu düşünülmektedir. Sonuçta uluslararası ve ulusal koşulların

⁶²⁰ Öniş, 2007, ss. 248-250.

⁶²¹ Taraktaş, 2008, s. 257.

⁶²² Ziya Öniş, “Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Development Party and the Thorny Path to Democratic Consolidation in Turkey”, *Mediterranean Politics*, Vol. 14, No. 1, 2009, s. 22.

etkileşiminin, siyasi aktörlerin yaklaşımlarını ve söylemlerini doğrudan etkilediği ve değişikliğe uğratabildiği unutulmamalıdır.

Hakan Yılmaz⁶²³ ise, Türkiye’de elit düzeyindeki Avrupa şüpheciliğinde “Sevr sendromu” ve “Tanzimat sendromu” şeklinde kavramsallaştırdığı iki faktörün önemli ölçüde etkili olduğunu ileri sürmektedir. Yılmaz’a göre elitlerin hafızasında yer etmiş tarihsel tecrübe ve korkularla bağlantılı olan bu iki “sendrom” Türkiye’de ulusalcı çizgideki Avrupa şüpheli söylemin temel dayanağını oluşturmaktadır. Aralarındaki farklara rağmen, her iki “sendrom” da, Batı ve Avrupa karşısında duyulan güvensizlikten, Batının Türkiye’ye karşı gizli ve kötü niyetler taşıdığı inancından ve bu niyetler karşısında kendini koruma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Yılmaz, “Tanzimat sendromu”nu azınlıklar, azınlık hakları, kolektif haklar, bireysel haklar ve genel olarak hak kavramıyla ilişkilendirmektedir. Bu “sendromun” temelinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Tanzimat döneminde Hıristiyan azınlıklara tanıdığı hakların kötüye kullanıldığı ve Batılıların Osmanlı’nın içişlerine karışması için alan yaratarak bölünme sürecini hızlandırdığı düşüncesi bulunmaktadır.

“Sevr sendromu”nun temelinde ise genel olarak Batının ve özel olarak Avrupa’nın Türkiye’ye yönelik politika ve stratejilerini “Sevr Antlaşması”⁶²⁴ perspektifiyle değerlendiren bir bakış açısı bulunmaktadır. Bu bakış açısını Batının Türkleri Avrupalı olarak görmediği ve “Haçlı seferlerinden bu yana devam eden ve Sevr ile tepe noktasına varan gizli gündemlerinin” bir parçası olarak topraklarını bölmek istediği düşüncesi şekillendirmektedir. Yılmaz’a göre “Sevr sendromu”, II. Dünya Savaşı’nın ardından dış politika koşulları Batı ile ittifakı gerektirene kadar Türkiye’de bir çeşit “izolasyon” ve “Batisız Batılılaşma” refleksine yol açmıştır.

⁶²³ Yılmaz, 2009, ss. 64-66.

⁶²⁴ İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan 1920 tarihli Sevres Anlaşması Osmanlı Devletinin bölünmesini öngörmekteydi. Osmanlı Devleti’nin imzalandığı son anlaşma olan Sevres, dağılan Mebuslar Meclisi tarafından onaylanmadığından ve TBMM tarafından da tanınmadığından hukuken geçersiz kalmıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde yürütülen Türk Kurtuluş Savaşı’nın ardından Sevres Anlaşmasının yerine Türkiye Cumhuriyeti tarafından 24 Temmuz 1923’te Lozan Antlaşması imzalanıp uygulamaya konulmuştur.

Daha sonraları ise Batıdan ve özellikle Avrupa'dan gelen siyasi taleplere kuşkuyla yaklaşılmasına neden olmuştur⁶²⁵.

Türkiye'de AB ile ilişkilerin siyasi boyutu, AB taraftarı ve Avrupa şüpheli çevreler arasındaki önemli tartışma konularından birisini oluşturmaktadır. Her ne kadar AB'ye katılım sürecinde Kopenhag kriterlerinin bütünüyle karşılanması gerekse de, siyasi kriterler kapsamındaki tartışmaların önemli bir ağırlığı söz konusudur. Bu bağlamda AB'nin Türkiye'deki siyasi konular üzerinde giderek artan etkisi Avrupa şüpheli çevrelerde ulusal bağımsızlık ve egemenlik kaybı ile ilgili endişelere yol açmaktadır. Bu çevreler siyasi koşulluluk mekanizmasına kuşkuyla yaklaşmaktadır⁶²⁶.

Diğer taraftan, AB taraftarı çevreler ise Türkiye için güvenlik riski oluşturan faktörün siyasi koşullara uyumdan ziyade iç istikrarsızlıklar olduğunu düşünmekte ve AB'ye katılım sürecini Türkiye'nin kendi siyasi sorunlarını çözmesi ve demokrasinin konsolidasyonu için bir fırsat olarak görmektedirler. Ayrıca Türkiye'nin bir aday ülke olarak kendi hakları konusunda AB ile inandırıcı bir şekilde müzakere edebilmesi için de siyasi koşullara uyumun bir zorunluluk olduğunu, Türkiye tüm koşullara uyum sağladıktan sonra AB'nin Türkiye'nin katılımını reddetmesinin güçleşeceğini ileri sürmektedirler⁶²⁷. Bu bakış açısında AB ile bütünleşme sürecinin aday ülkelerin egemenliklerinde bazı kısıtlamalara yol açması normal karşılanmakta ve AB'ye üye olmak isteyen ülkelerin iç politikalarının AB etkisinden bağımsız olmasının mümkün olmadığı kabul edilmektedir⁶²⁸.

⁶²⁵ Hakan Yılmaz, "Two Pillars of Nationalist Euroskepticism in Turkey: The Tanzimat and Sevres Syndromes", *Turkey Sweden and the European Union Experiences and Expectations*, Swedish Institute for European Policy Studies, Stockholm, 2006, ss. 35-37.

⁶²⁶ Tarık Oğuzlu, "The Impact of Democratization in the Context of the EU Accession Process on Turkish Foreign Policy", *Mediterranean Politics*, Vol. 9, No. 1, 2004, ss. 104-105.

⁶²⁷ Tarık Oğuzlu, "How to Interpret Turkey's Accession Process with the EU? A Clash of Discourses", *Perceptions*, Vol. 7, December 2002-February 2003, <http://www.sam.gov.tr/volume7e.php> (31.05.2009).

⁶²⁸ Ziya Öniş, "Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era", *Turkey and European Union - Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, Ed. Ali Çarkoğlu and Barry Rubin, Frank Cass, London, 2003, s. 23.

4.2 SİYASİ ELİTLERİN KOŞULLULUĞA YAKLAŞIMI: DÖNEMSEL DEĞİŞİMLER

4.2.1 Tarihsel Perspektifte Siyasi Elitler ve Avrupa Birliği

Tarihsel olarak bakıldığında Türkiye-AB ilişkilerinde dört temel gündem maddesinin belirleyici rol oynadığı ve karar alıcıların yaklaşımlarını etkilediği görülmektedir. Bir anlamda Türkiye'nin AB politikasının dinamikleri olan bu gündem maddeleri; (a) serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaşması ve istikrarlı kalkınma (b) demokrasinin kurumsallaşması ve insan haklarının geliştirilmesi (c) istikrarsız bir bölgede istikrarlı dış politika arayışları ve (d) Batılılaşma ile ilişkilendirilen çağdaşlaşmadır. Bu gündem maddeleri birbirleriyle sürekli etkileşim içerisinde olup Türkiye-AB ilişkilerinin seyrini etkilemişlerdir. Esasen bunlar içerisinde “Batılılaşma ile ilişkilendirilen çağdaşlaşma” hedefi diğer gündem maddeleri için felsefi bir çerçeve oluşturmuştur⁶²⁹. Bu çerçeve, Türkiye'nin Avrupa yöneliminin değişik boyutlarını doğrudan etkilemiştir.

“Batılılaşma” geleneksel olarak Türk siyasi elitlerinin temel hedeflerinden birisi olmuştur. Bu hedefin temelleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına, hatta daha da öncesinde Osmanlı dönemlerine kadar uzanmaktadır. Bu kapsamda Batılılaşma ve çağdaşlaşma eşanlamlı olarak kullanılmış ve en ileri medeniyet seviyesine ve standartlarına ulaşmak olarak değerlendirilmiştir. Çağdaş medeniyeti sembolize eden Avrupa ise bu denklemin merkezinde yer almıştır. Bu açıdan, Türk siyasi söyleminde Batılılaşma, çağdaşlaşma ve Avrupalılaşma sıklıkla birbirinin yerine kullanılan kavramlardır.

Çağdaşlaşma ve batılılaşma arasındaki ilişkiye yapılan vurgu, Osmanlı siyasal elitinin 1830'lu yıllardan itibaren giriştiği reform hareketlerinin en belirgin özelliğidir. Bu dönemde Avrupa'daki devrimlerin ortaya çıkardığı gücü gören elitler, Osmanlı'nın çağdaş olmayan siyasi ve sosyal yapılarının Avrupa'nın çağdaş

⁶²⁹ Mehmet Özcan, Fatma Y. Elmas, Mustafa Kutlay, Ceren Mutuş, *Bundan Sonrası? Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri*, Usak Yayınları, Ankara, 2009, ss. 5-24.

toplumlarına karşı direnebilmesinin mümkün olmadığını farkına varmışlardır. Batılılaşma, Osmanlı kurumlarının Avrupa modernitesinin karşısında ayakta kalabilmesinin temel yolu olarak görülmüştür. Bu bağlamda ordunun ve idari yapının Avrupa standartlarında modernizasyonu ve devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması ile birlikte Avrupa devletler sistemine entegre olunması hedeflenmiştir. Ancak gerçekleştirilen reformların etkisi kısıtlı olmuştur⁶³⁰.

Sistematik ve kapsamlı boyutta bir çağdaşlaşma projesinin hayata geçirilmesi, ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile mümkün olmuştur. Atatürk çağdaş ve Batılı bir toplum yaratma hedefini çağdaş medeniyet seviyesini yakalama süreci olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen tüm reformlarda çağdaşlaşma ile Batılılaşma eşanlı olarak değerlendirilmiştir⁶³¹. Saygı duyulan bir Avrupa devleti olarak tanınma isteği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından itibaren Türk dış politikasının temel amaçlarından birisi olmuştur⁶³². Mustafa Kemal Atatürk, 29 Ekim 1923 tarihli konuşmasında bu amacı şu sözlerle ortaya koymuştur: “Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye’de asri binaenaleyh batılı bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de Batıya yönelmemiş millet hangisidir?”⁶³³. Bu doğrultuda Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana neredeyse her hükümet Avrupa ile bütünleşme hedefine bağlı olmuştur. Bu hedef genel olarak aydınlar, bürokrasi ve ordu tarafından da desteklenmiştir⁶³⁴.

1945 sonrasında Batılılaşma kavramı, yeni bir boyut kazanarak bir reform modeli olmanın yanısıra Batı kurumlarına bağlanma anlamı kazanmıştır. Batı kurumlarına üyelik, Türkiye'nin çağdaşlaşma projesinin güvencesi olarak görülmüştür. Batılılaşma hedefi ise, bir tercih olmanın ötesinde bir dayanak işlevi

⁶³⁰ Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London and New York, 1993, ss. 3-4.

⁶³¹ Bkz. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 1967, ss. 239-294.

⁶³² William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Frank Cass, London and Portland, 2002, s. 57.

⁶³³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: 3, Ankara, 1959, s. 68.

⁶³⁴ Meltem Müftüler-Bac, “The Never-Ending Story: Turkey and the European Union”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 4, 1998, s. 243.

görmeye başlamıştır⁶³⁵. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren hayata geçirmeye çalıştığı Batılılaşma projesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı kurumlarının ve Batı ittifakının parçası olma amacıyla özdeşleşmiştir. Bu amaç, Türk dış politikasını şekillendiren temel unsurlardan birisi haline gelmiştir. Bu şekilde çağdaşlaşma, demokrasi ve kalkınma hedeflerinin aynı anda gerçekleştirebileceği düşünülmüştür⁶³⁶. Bu doğrultuda Türkiye, 1948 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (OEEC)⁶³⁷, 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne, 1952 yılında ise NATO'ya katılmıştır. Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler ise 1959 yılında Türkiye'nin Topluluğa ortak üyelik için başvurmasıyla birlikte başlamıştır. Bu tarihten itibaren, önceleri AET'ye sonraları AB'ye tam üyelik siyasi elitler tarafından Türkiye'nin Batılılaşma sürecinin doğal ve kaçınılmaz bir adımı olarak görülmüştür⁶³⁸.

Türkiye'de karar vericiler, Türkiye'nin tüm Batı ve Avrupa örgütlerine katılması gerektiğini, çünkü bunun Türkiye'nin çağdaş ve Batılı kimliğini kanıtlayacağını düşünmüşlerdir. Bu bağlamda, Batılılaşma hedefi, eşit muamele temelinde Batı camiasında saygın bir yer almakla özdeşleştirilmiştir⁶³⁹. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin AET'ye olan ilgisinde kimlik mantığı önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu dönemde, kimlik konusunun Soğuk Savaş koşullarına büyük ölçüde bağımlı olduğu dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede AET ile ilişkiler, "hür Batı ideallerini paylaşan"⁶⁴⁰ bir ülke olan Türkiye'nin "Batı alemi ile kader birliği"nin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir⁶⁴¹. Buradaki kimlik yaklaşımı, Soğuk Savaş'ın

⁶³⁵ Mehmet Uğur, *Avrupa Birliği ve Türkiye Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, İkinci Basım, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 2.

⁶³⁶ Eralp, 1997, s. 90.

⁶³⁷ OEEC, 1961 yılında İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'na (OECD) dönüşmüştür. Türkiye OECD'ye kurucu üye olarak katılmıştır.

⁶³⁸ Ziya Öniş, "Turkey, Europe and the Paradoxes of Identity: Perspectives on the International Context of Democratization", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 10, No. 3, 1999, s. 107.

⁶³⁹ Bagdonas, 2007, s. 23.

⁶⁴⁰ Bkz. IX. İnönü Hükümeti Programı, 25.06.1962-25.12.1963, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP27.htm> (10.12.2009).

⁶⁴¹ Bkz. X. İnönü Hükümeti Programı, 25.12.1963-20.02.1965, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP28.htm> (13.12.2009).

getirdiği güvenlik eksenli rasyonalite ile sıkı sıkıya bağlıdır⁶⁴². Bu rasyonalite kapsamlı bir fayda maliyet analizinden ziyade bir boyutuyla Batı ile bütünleşerek Batılılaşma felsefesine, diğer boyutuyla ise Soğuk Savaş'ın getirdiği güvenlik temelli mantığa dayanmaktadır.

Bu kapsamda Türkiye'de siyasi elitler, Avrupa'da AKÇT ile başlayıp AET ile devam eden ekonomik bütünleşme hareketini yakından izlemiştir. AET'nin kurulduğu 1950'li yıllar Türkiye'nin çok partili demokrasiye geçtiği ve DP'nin iktidara geldiği yıllardır. DP, her ne kadar geleneksel olarak Avrupa ile yakın ilişkiyi savunan “merkez”deki güçler karşısında “çevre”deki güçlerin temsilcisi olarak iktidara gelmiş olsa da Batılılaşma politikasından vazgeçmemiştir. İlkesel olarak liberalizmi benimsediğini açıklayan DP, Yunanistan'ın 8 Haziran 1959'da AET'ye yaptığı başvuruyu takiben 31 Temmuz 1959 tarihinde Topluluğa ortak üyelik başvurusunda bulunmuştur.

Ancak Türkiye ile AET arasındaki görüşme süreci, 1960 askeri müdahalesinden olumsuz etkilenmiştir. Türkiye'nin 1959 yılında Adnan Menderes hükümeti tarafından yapılan AET'ye ortak üyelik başvurusu, askeri yönetimin ardından yapılan seçimle iktidara gelen İsmet İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümeti döneminde 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Anlaşması'nın imzalanması ile sonuca ulaştırılmıştır. Ankara Anlaşması hazırlık, geçiş ve gümrük birliğinin gerçekleşmesi ile başlayacak son aşama olmak üzere üç aşamalı bir ortaklık öngörürken Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik olanağını da düzenlemiştir⁶⁴³.

İnönü, Ankara Anlaşması'nın TBMM'de gerçekleştirilen imza töreninde Türkiye'nin Topluluğa yönelik politikasının belli bir hükümetin politikası olmadığını, devlet politikası olduğunu açıklamıştır. İnönü, Ankara Anlaşması'nı Türkiye'yi Avrupa'ya ebediyen bağlayan bir belge olarak değerlendirmiş ve bunun

⁶⁴² Şaban H. Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Dördüncü Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 2008, ss. 68-69.

⁶⁴³ Bkz. Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Antlaşma (Ankara Anlaşması) 28. Madde: “Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlerin tümünün Türkiye'ce üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler.”

Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin mantıksal ve doğal bir sonucu olduğunu belirtmiştir. Benzer bir şekilde dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Ankara Anlaşması'nı Türkiye'nin Avrupalılığını doğrulayan bir anlaşma olarak nitelendirmiştir. Bu şekilde siyasi elitler, Ankara Antlaşması'nın içeriğinden çok, siyasi ve sembolik anlamına dikkat çekmişlerdir⁶⁴⁴. Erkin'in şu sözleri dönemin siyasi elitlerinin yaklaşımını açıkça ortaya koyar niteliktedir: “Müşterek Pazar'ı bir Gümrük Birliği, bir iktisadi topluluk telakki etmek çok yanlış olur. Müşterek Pazar herşeyden önce müşterek bir zihniyettir...”⁶⁴⁵.

Türkiye'nin AET'ye ortak üyelik için başvurduğu 1959 yılından Katma Protokol'ün imzalandığı 1970 yılına kadar olan dönem genel olarak değerlendirildiğinde Avrupa bütünleşmesi dinamikleri ile Türkiye'deki gelişmeler arasında önemli bir yakınsama ve uyum dönemi olduğu söylenebilir. Bu dönemde Türkiye İşçi Partisi, Türkiye'nin AET ile ilişkilerini eleştiren tek siyasi partidir. TBMM'de temsil edilmeyen bu parti, Ankara Anlaşması'na karşı çıkmıştır. İşçi Partisi dışındaki diğer siyasi partiler ise, Anlaşmayı desteklemişlerdir⁶⁴⁶. Türkiye-AET ilişkilerinde 1959-1970 dönemi Avrupa ve Türkiye'deki elitler arasında uyumun olduğu ve Türkiye'deki elitler arasında da Topluluk ile ilişkiler konusunda yüksek düzeyde konsensüs olan bir dönemdir⁶⁴⁷.

Türkiye ile AET ilişkilerinde hazırlık dönemini izleyen geçiş dönemi, 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanan Katma Protokol'ün 1973 yılında resmen yürürlüğe girmesi ile başlamıştır. 1970'lerden 1980'e kadar olan dönemde Topluluğun siyasi ve ekonomik dinamikleri ile Türkiye'deki gelişmeler arasında “uyumsuzluk sorunu” ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'taki yumuşama dönemiyle birlikte artık Avrupa'nın uluslararası olaylara bakışını sadece güvenlik endişeleri değil ekonomik konular ve demokrasinin Avrupa'da geliştirilmesi amacı da şekillendirmeye başlamıştır. Bu

⁶⁴⁴ Şaban H. Çalış, “Formative Years: A Key for Understanding Turkey's Membership Policy towards the EU”, *Perceptions Journal of International Affairs, Special Issue on Turkey-European Union Relations*, Vol 9, No. 3, 2004, 73-96, s. 92.

⁶⁴⁵ Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999*, 11. Baskı, Doğan Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s. 161.

⁶⁴⁶ Çalış, 2004, ss. 93-94.

⁶⁴⁷ Eralp, 2009, ss. 151-153.

dönemde özellikle ekonomik nitelikli sorunlar Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Topluluktaki ve Türkiye'deki elitler arasındaki etkileşim azalmıştır⁶⁴⁸.

1970'lerde uluslararası ortamda önemli bazı değişiklikler olmuştur. 1973-74 petrol krizinin dünya ekonomisinde yol açtığı ciddi durgunluk ve enflasyon şokunun etkileri 1970'lerin ikinci yarısında hafiflemeye başlamış ancak 1978'deki ikinci petrol krizi koşulları yeniden bozmuştur⁶⁴⁹. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı ittifakı ve kurumlarına katılma şeklinde tanımlanan Batılılaşma projesinin çağdaşlaşma, demokrasi ve kalkınmayı birarada getireceği düşünülmüştür. Oysa 1970'lerdeki gelişmeler Türkiye'nin Batılılaşma ve kalkınma hedefleri arasındaki uyumun bozulmasına neden olmuştur. Bu yıllarda kalkınma-sanayileşme eksenini ağırlık kazanmaya başlamıştır⁶⁵⁰. Ülke içindeki siyasal ve ekonomik kriz ortamında iç sorunlar ön plana çıkmıştır. 12 Mart 1971 tarihinde ordunun bir muhtıra ile yönetime müdahale etmesinin ardından 12 Mart döneminin ardından 1973 genel seçimleri ile demokratik yaşama dönüş sürecine girilse de hiçbir siyasi partinin tek başına iktidar olamaması bir koalisyon hükümetleri dönemini başlatmıştır.

1970'lerde AT ile ilişkilere en soğuk yaklaşan siyasi partiler, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Milli Selamet Partisidir (MSP). Yine de, bu yıllarda TBMM'de Topluluk ile ilişkilere sistematik bir biçimde karşı çıkan daha çok MSP ve Erbakan olmuştur. MHP ise, AT ile ilgili olarak MSP'nin tutumuna paralel bir yaklaşım içerisinde olsa da, Topluluk ile ilgili görüşleri süreklilik göstermemiştir⁶⁵¹.

Önce Milli Nizam Partisi'ni, onun kapatılmasından sonra da MSP'yi kuran Necmettin Erbakan, bir Hıristiyan birliği olarak nitelediği Topluluk ile ilişkilere

⁶⁴⁸ Atilla Eralp, "Soğuk Savaş'tan Günümüze Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", *Türkiye ve Avrupa*, Ed. Atilla Eralp, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, ss. 87, 94.

⁶⁴⁹ Canan Balkır and Allan M. Williams, "Introduction: Turkey and Europe", *Turkey and Europe*, Ed. Canan Balkır and Allan M. Williams, Pinter Publishers Ltd, London and New York, 1993, s. 9.

⁶⁵⁰ Eralp, 1997, s. 95.

⁶⁵¹ Esra Çayhan, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s.70.

muhalefet ederken bunun yerine bir İslam Ortak Pazarının kurulmasını önermiştir. Erbakan bu görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir⁶⁵²:

Türkiye'nin her şeyden önce içtimai bünyesi, dünya görüşü ve tarihi seyir ve şuuru Batı Avrupa ile aynı bir siyasi bünye içerisinde birleşmesine manidir....Böyle bir birleşme Türkiye'nin Batı memleketler camiası içerisinde eritilmesi manasını taşır...Türkiye'nin menfaatleri ve icapları Batı ile Müşterek Pazara girmek yerine tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğu ve ekonomik seviyeleri arasında bir dengenin mevcut bulunduğu Doğu memleketleri ile bir müşterek Pazar kurmasını gerektirmektedir...Bu Müslüman milletin, bir Hristiyan topluluğu içerisinde erimesine imkan verilemez...

MHP lideri Alparslan Türkeş ise, özellikle ulusal egemenliği zedeleyeceği düşüncesiyle Topluluk ile ilişkilere karşı çıkarken argümanlarında “ulusal sanayi”, “ulusal ekonomi”, “ulusal kültür ve değerler” gibi unsurlara vurgu yapmıştır⁶⁵³. Türkeş, ortak pazara girmenin kültürel ve sosyal anlamda bozulmaya yol açacağını ileri sürerken Sevr Antlaşması ile de ilişki kurarak ekonomik boyutun ötesinde güvenlik kaygılarına odaklı bir yaklaşımı da gündeme getirmiştir.

Ortak Pazara girişimiz sanayileşmemiz için ciddi bir engel teşkil edecektir...Yabancıların ülkenin istediği yerinde, istediği ölçüde arazi ve imkan edinmelerine fırsat vererek Sevr Anlaşmasının dolaylı uygulamasına sebep olacağı, kültürel ve sosyal deformasyona yol açacağı ve milli sanayi gelişmesini engelleyeceği için ortak pazarın açıkça ve kesinlikle karşısındayız⁶⁵⁴.

Bu dönemdeki görüş farklılıkları, bir taraftan ekonomik çıkar eksenli mantık ile Batılılaşma eksenli kimlik mantığı, diğer taraftan ise Batılılaşma eksenli kimlik mantığı ile İslam kimliğini temel alan mantık arasındaki çatışmalardan kaynaklanmıştır. Daha sonra Erbakan kimlik ekseninde benzer görüşleri Refah Partisi döneminde de tekrarlamıştır. Bu görüşlerin devamlılığı açısından ilk kırılma 28 Şubat sürecinde yaşanmış ve siyasal İslamcı kesimin AB'ye ilişkin görüşlerinde değişim görülmeye başlanmıştır.

⁶⁵² Necmettin Erbakan (MSP Grubu Adına), *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:3, Cilt: 4, 15.05.1970, ss. 737-742, Aktaran Çayhan, s. 70-78.

⁶⁵³ Veysel Bozkurt, *Avrupa Birliği ve Türkiye Siyasi Kurumlar Çıkar Grupları Kamuoyu Ortaklık Belgeleri*, Vıpaş Yayınları, Bursa, 2001, s. 271.

⁶⁵⁴ Alparslan Türkeş, *Temel Görüşler*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1979, s. 215, Aktaran Çayhan, s. 179.

1970'lerin ikinci yarısında AP ve CHP gibi siyasi partiler de Topluluğa daha eleştirel bakmaya başlamışlardır. Topluluğun üçüncü ülkelerle kurduğu ilişkiler sebebiyle Türkiye'nin daralan avantaj marjının genişletilmesi konusuna 31 Mart 1975 tarihli Demirel hükümeti programında vurgu yapılmıştır. Benzer endişeler daha sonra kurulan Ecevit hükümetlerinin programlarında da dile getirilmiştir⁶⁵⁵. Daha önce Topluluk ile bütünleşme hedefini yoğun bir şekilde destekleyen AP'nin tavrında ve söylemlerinde 1970'lerin ikinci yarısındaki değişim dikkat çekicidir. Örneğin 1977 seçim kampanyasında AP, AET'ye Türkiye'nin Batı ile siyasal birliğinin bir yolu olarak değil, ekonomik bir fırsat olarak baktığını vurgulayarak aslında Batılılaşma ve çağdaşlaşma söyleminden uzaklaşmış görünüyordu. Bu değişimde Kıbrıs'la ilgili reel politiğin etkisinin yanı sıra iç politikadaki aktörlerin de önemli bir etkisi olmuştur. Örneğin MSP ve MHP, çeşitli dönemlerde koalisyon ortakları olarak hükümet politikalarını doğrudan etkileme olanağına sahip olmuşlardır⁶⁵⁶.

Topluluk ile rekabetin gereklerinin karşılanamaması Türkiye'de siyasi ve ekonomik elitlerin Türkiye ile Topluluk arasında kurulması istenen gümrük birliği ilişkisini sorgulamaya başlamasına yol açmıştır. "Onlar ortak, biz pazar" sloganlarının yaygınlaştığı bir ortamda Topluluk ile ilişkiler gerginleşmiştir. Bu ortam içerisinde geçiş döneminin ilk yıllarından itibaren siyasi elitler, Topluluk ile ilişkilerinde Türkiye'nin lehine bazı yeni düzenlemeler yapılması istemini dile getirmeye başlamıştır. Dönemin tüm hükümetleri tarafından benimsenen bu istem, Ocak 1978-Ekim 1979 arasında iktidarda olan Ecevit hükümeti tarafından uygulamaya konulmuş ve beş yıl için Türkiye'nin Topluluğa olan yükümlülüklerinin dondurulması önerilmiştir.

Türkiye'nin Toplulukla ilişkileri 12 Eylül 1980 tarihli askeri müdahalenin etkisiyle oldukça kötüleşmiştir. Bu müdahale, Topluluk ile ilişkilerde zaten mevcut olan uyumsuzluk sorununu daha da artırmıştır. Diğer taraftan, aynı dönemlerde Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in Topluluğa tam üyelik süreçleri, AT'de siyasi

⁶⁵⁵ Bozkurt, 2001, ss. 269-270.

⁶⁵⁶ Çalış, 2008, ss. 186-187.

koşulluluk anlayışının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye 1980’de askeri yönetime girerken, bu ülkeler demokrasiye geçiş süreci içerisindeydiler. Bu süreçte Yunanistan, İspanya ve Portekiz Topluluğun Akdeniz’deki demokratik rejimleri destekleme çabasından yararlanarak Avrupa bütünleşmesinin dinamiklerine yaklaşmayı başarmışlardır. Böylece bu ülkelerin AT’ye katılım süreçleri bütünleşme dinamikleriyle uyumlu bir zaman çizelgesi içerisinde gerçekleşmiştir. Oysa zaman faktörü Türkiye için aynı şekilde işlememiştir⁶⁵⁷.

Haziran 1981’de dördüncü mali protokol kabul edilmiştir. Ancak yardım paketinin siyasal gelişmeler şartına bağlanmasıyla AT Türkiye’ye demokrasiye geçiş ve insan haklarına saygı konusunda baskı yapma olanağına sahip olmuştur. Böylece protokol, bir siyasal araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. AT’nin tavrındaki esas değişim, 1981 sonlarına doğru Türkiye’de Milli Güvenlik Konseyi’nin 12 Eylül öncesi varolan tüm siyasi partileri kapatma kararı almasının ardından olmuştur. Buna karşılık Topluluk dördüncü mali protokolü dondurmıştır. 1981’de Yunanistan’ın AT’ye üye olması Türkiye’ye yönelik Topluluk merkezli muhalefetin artışını etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Ayrıca Avrupa kamuoyu ve Uluslararası Af Örgütü gibi çeşitli hükümet dışı kuruluşlar da AT’nin tepki vermesi için baskılarını artırmışlardır⁶⁵⁸. Bu koşullar altında Topluluk Türkiye’ye yönelik negatif siyasi koşulluluk mekanizmasını kullanmaya yönelmiştir.

Avrupa Parlamentosu, aldığı 22 Ocak 1982 tarihli bir karar ile Topluluk-Türkiye Karma Parlamento Komisyonu toplantılarını askıya alırken Ortaklık Konseyi’nin de toplanmaması yönünde karar alınmıştır. Bu şekilde Topluluk mali boyuttaki negatif koşulluluk politikasını kurumsal boyuta da taşıyarak Türkiye ile ilişkilerini dondurmıştır. 1982 yılının Mart ayında Ortaklık süresiz olarak askıya alınmıştır. 1983 genel seçimleri ile Türkiye’de demokrasiye dönüş süreci başlasa da, seçimler Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerde hemen bir iyileşme

⁶⁵⁷ Atila Eralp, “Temporality, Cyprus Problem and Turkey-EU Relationship”, *EDAM Discussion Paper Series*, No. 2, 2009a, s. 4, http://www.ces.metu.edu.tr/docs/eralp_discuss_paper.pdf (10.06.2010).

⁶⁵⁸ İhsan Dağı, “İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut”, *Türkiye ve Avrupa*, Ed. Atila Eralp, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, ss. 126-132.

yaratmamıştır. Milletvekili adaylarının Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmesi ve siyasi yasaklar, AT tarafından kınanmıştır⁶⁵⁹. Avrupa Parlamentosu, seçimleri antidemokratik ve temsil kabiliyetinden yoksun olarak nitelendirmiştir. Bu ortamda AT, ilişkilerin canlandırılmasını Türkiye’de demokrasinin işleyişinin ve insan hakları sicilinin iyileştirilmesine bağlamıştır⁶⁶⁰.

Bu noktadan sonra ilişkilerde insan hakları konusu ön plana çıkarken Topluluk kurumlarının Türkiye’ye yönelik eleştirel raporları artmıştır. Özellikle Avrupa Parlamentosu’nun tutumu giderek sertleşmiş, Parlamento Türkiye’yi oldukça ciddi şekilde eleştiren bir uluslararası foruma dönüşmüştür. Bu tutum, hem askeri yönetim hem de 1983 seçimlerinden sonra iktidara gelen Anavatan Partisi (ANAP) Hükümeti Başbakanı Turgut Özal tarafından egemen bir ülkenin içişlerine müdahale olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada Topluluk ve Türkiye’nin demokrasiye ilişkin yaklaşımlarında önemli bir farklılık ortaya çıkmıştır. Topluluk, demokrasi ve insan haklarının korunmasını Avrupa’ya katılım için vazgeçilmez bir koşul haline getirirken, Türkiye’de siyasi elitler demokrasiyi göreceli bir kavram olarak değerlendirip bu konuyu bir iç sorun olarak görmüşlerdir⁶⁶¹.

Bu ortamda ANAP programının dış politika ile ilgili kısmında Topluluk ile ilişkiler konusundan bahsedilmemesi dikkat çekicidir⁶⁶². 13 Aralık 1983’te kurulan Özal hükümeti programında ise Topluluk ile ilişkilerde temel hedef tam üyelik olsa da bütün aşamalarda çıkarların dengelenmesini esas alan bir anlayış içerisinde

⁶⁵⁹ Milli Güvenlik Kurulu’nun vetosu nedeniyle Sosyal Demokrat Parti, Doğru Yol Partisi ve Refah Partisi seçimlere katılamamıştır. Seçime girebilen üç siyasi parti Turgut Özal’ın genel başkanlığındaki ANAP, Necdet Calp’ın genel başkanlığındaki Halkçı Parti ve Turgut Sunalp’ın genel başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi olmuştur. ANAP, oyların %45,1’ini alarak hükümeti kurmuştur. Halkçı Parti %30,5, Milliyetçi Demokrasi Partisi ise %23,3’lük oy oranları elde ederek TBMM’de temsil edilmeye hak kazanmışlardır.

⁶⁶⁰ İhsan Dagı, “Human Rights, Democratization and the European Community in Turkish Politics: The Özal Years, 1983-87”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 1, ss. 17-19.

⁶⁶¹ Atila Eralp, “Turkey and the European Community in the Changing Post-War International System”, *Turkey and Europe*, Ed. Canan Balkır and Allan M. Williams, Pinter Publishers Ltd, London and New York, 1993, s. 32.

⁶⁶² Bkz. Anavatan Partisi Programı, 1983, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (18.04.2010).

olunacağı belirtilmiştir⁶⁶³. Ancak hükümet programı TBMM’de görüşülürken muhalefet, hükümetin dış politika ve özellikle Topluluk konusundaki yaklaşımını açık olmadığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Meclis’teki tartışmalarda hükümetin Topluluk ile ilişkileri sadece ekonomik temellere dayandırma eğiliminde olduğu, Türkiye için taşıdığı siyasi ve tarihi önemi ise dikkate almadığı ileri sürülmüştür. Özal ise bu eleştirilere şu şekilde karşılık vermiştir: “Programda da açık bir surette yazıldı, açık bir şekilde ifade ettik; Müşterek Pazara tam üye olmak bizim hedefimizdir. Bunu açık bir şekilde söyledik; ama şunu da ilave ettik, dedik ki: ‘Kendimizi, her ne pahasına olursa olsun, buraya giren bir ülke durumuna da düşürmek istemiyoruz, çünkü pazarlık etmek istiyoruz’...”⁶⁶⁴.

AT ile Türkiye arasındaki ilişkiler 1984 yerel seçimlerden sonra normalleşme sürecine girmiştir. Topluluk önceden yasaklanan siyasi partilerin katılabildiği bu seçimleri demokrasi yönünde atılmış olumlu bir adım olarak değerlendirmiş ve tavrını yumuşatmıştır. Özal hükümetinin de ilişkileri normalleştirme yönündeki isteği ile Ortaklık Anlaşması’nın canlandırılması için adımlar atılmıştır. 16 Eylül 1986 tarihinde uzun bir aradan sonra Ortaklık Konseyi toplantısı gerçekleştirilmiştir. Ocak 1989’da ise Karma Parlamento Komisyonu toplanmıştır. Ancak 1981’den bu yana askıda olan dördüncü mali protokolün serbest bırakılması Yunanistan’ın vetosu nedeniyle mümkün olmamıştır. Dördüncü protokol, ekonomik araçların siyasallaştığı bir dönemde Topluluk-Türkiye ilişkilerinin önemli bir göstergesi haline gelmiştir⁶⁶⁵.

Özal hükümeti 14 Nisan 1987 tarihinde Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Başvurunun ardından AB’nin Türkiye’deki siyasi konulara yaklaşımı daha görünür hale gelmiştir. Avrupa Parlamentosu’nun benimsediği sert yaklaşımın yanısıra, Komisyon ve üye ülkeler de Türkiye’nin Topluluğa üyeliği için demokratikleşme, insan haklarına ve azınlık haklarına saygı gibi konularda daha aktif ve eleştirel bir duruş sergilemeye başlamışlardır. Bu süreçte Türkiye siyasi konularda

⁶⁶³ I. Özal Hükümeti Programı, 13.12.1983-21.12.1987, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html (20.11.2009).

⁶⁶⁴ Turgut Özal (ANAP Hükümeti Adına), *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:17, Cilt: 1, 19.12.1983, s. 84, Aktaran Çayhan, s. 254.

⁶⁶⁵ Eralp, 1997, s. 102.

AT'nin etkisine daha açık hale gelmiş ve bu etkiye cevap vermeye başlamıştır. Bu etkinin farkında olan Topluluğun Türkiye'den siyasi koşul anlamındaki talepleri ve Türk hükümeti üzerindeki baskısı artmıştır. Türkiye'nin 1987-1989 döneminde hukuki sistemini AT'ye yaklaştırma yönündeki çabaları Topluluğun Türkiye üzerinde artan etki gücünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir⁶⁶⁶.

Başvuru, Avrupa'nın Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları konularına yapacağı müdahaleler için siyasi ve hatta bir anlamda hukuki-prosedürel bir meşruiyet oluşturmuştur. Özellikle Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'ye ilişkin sert eleştirileri artmıştır. Öyleki Türkiye'de Parlamento'nun yaklaşımı tepkilere neden olurken Parlamento'nun yanlı değerlendirmelerle Türkiye ile AT arasındaki ilişkilerin yakınlaşmasını engellediği ileri sürülmüştür⁶⁶⁷. Parlamento raporlarındaki temel eleştiri konuları arasında insan hakları ihlalleri, işkence olayları, Ermenilere ilişkin meseleler, ölüm cezası, Kürt kökenli vatandaşların hakları, Kıbrıs sorunu gibi konular yer almıştır.

Bu iki yıllık dönemde AT'ye ilişkin beklentiler belirli bir davranış biçimini dayatmış ve hükümeti ulusal ve uluslararası bazı yükümlülükler almaya zorlamıştır. Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik hedefi kendi dinamiklerini, sınırlamalarını ve zorunluluklarını beraberinde getirmiştir⁶⁶⁸. Bu gelişmeler, Türkiye'nin tam üyelik başvurusuyla ilgili olarak Kopenhag kriterlerinin henüz oluşturulmadığı bir dönemde AT'nin siyasi koşulluluğuna bir ölçüde tabi olduğunu göstermektedir. Bu dönemde siyasi elitlerin Topluluğa tam üyelik beklentileri bu koşulluluğa olumlu cevap vermelerinde etkili olmuştur.

Bu doğrultuda Ocak 1987'de Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkı kabul edilmiştir. Hükümet 1988'de işkenceyi yasaklayan Avrupa ve Birleşmiş Milletler Sözleşmelerini imzalamıştır. Bu sözleşmelerin TBMM'de onaylanması ile Türkiye bağımsız gözlemcilerle hükümetin izni olmaksızın işkence

⁶⁶⁶Harun Arıkan, "A Lost Opportunity? A Critique of the EU's Human Rights Policy Towards Turkey", *Mediterranean Politics*, Vol. 7, No. 1, 2002, s. 28.

⁶⁶⁷ Dağı, 2001, s. 29.

⁶⁶⁸ Dağı, 1997, ss. 151-152.

iddialarını inceleme yetkisi tanımıştır. İşkencenin ve insanlık dışı muamelenin yasaklanmasına ilişkin bir madde Anayasaya dahil edilmiştir. Ceza Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılarak gözaltı süresinin düşürülmesi ve tutukluların avukatlarını görmelerinin kolaylaştırılması sağlanmıştır. Yine aynı dönemde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin zorunlu yargı yetkisi kabul edilmiştir.

Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin tam üyelik başvurusu ile ilgili görüşünü hazırlaması 1989 yılını bulmuştur. Komisyon, tam üyelik konusuna olumlu yaklaşmazken, Türkiye'nin Topluluk üyeliği açısından ehil (eligible) olduğuna ilişkin hiçbir şüphe olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Topluluğun Türkiye'nin çağdaşlaşma çabalarını desteklemeye yönelik olarak gümrük birliğinin tamamlanması, mali işbirliğinin canlandırılması, endüstriyel ve teknik işbirliğinin geliştirilmesi, siyasi ve kültürel bağların güçlendirilmesi için adımlar atılmasını önermiştir⁶⁶⁹.

1992 yılından itibaren Ortaklık Konseyi kapsamında gümrük birliği çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Gümrük birliği müzakereleri sırasında Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimi açısından siyasi konuların taşıdığı önem bir kez daha ortaya çıkmıştır. Maastricht Antlaşması ile Birliğin uluslararası antlaşmalarının onaylanması için Avrupa Parlamentosu'nun kabulünün (assent procedure) gerekli kılınması Türkiye üzerindeki baskıyı artırmıştır. Böylece AB, Parlamento aracılığıyla sistematik bir şekilde olmasa da siyasi koşulluluk mekanizmasını işletmiştir⁶⁷⁰. Tartışmalar özellikle AB'nin "Kürt sorununun siyasi yollarla çözülmesi" talepleri üzerinde odaklanmıştır. Avrupa Parlamentosu, 1995 yılının başında gümrük birliğinin onaylanabilmesi için demokratik katılım olanağını genişleten bir Anayasa değişikliği, Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesinin kaldırılması veya değiştirilmesi ve Demokrasi Partisi'nin (DEP) kapatılmasının ardından mahkum edilen DEP milletvekillerinin serbest bırakılması gibi unsurlar içeren bir istek listesi

⁶⁶⁹ European Commission, "Opinion on Turkey's request for accession to the Community", 20.12.1989, http://www.ena.lu/commission_opinion_turkey_request_accession_community_20_deember_1989-020005676.html (13.08.2008).

⁶⁷⁰ Mehmet Ali Birand, *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, 11. Baskı, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 367-368.

oluşturmuştur. Ortaklık Konseyi tarafından 6 Mart 1995 tarihinde kabul edilen gümrük birliği kararının Avrupa Parlamentosu'nda görüşülmesinden önce 1995 yılının Temmuz ayında 15 maddelik bir Anayasa değişikliği TBMM'de kabul edilmiştir. Ekim 1995'te Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesinde değişiklik gerçekleştirilmiştir. Ancak Avrupa Parlamentosu'nun yapılan değişiklikleri yeterli görmemesi ve DEP'li milletvekillerinin mahkumiyeti ile ilgili sert eleştirileri nedeniyle gümrük birliğinin onay süreci ile ilgili belirsizlik bir süre daha devam etmiştir⁶⁷¹.

Bu ortamda dönemin Başbakanı Tansu Çiller ve Avrupa'daki birçok siyasetçi Avrupa Parlamentosu'nun olumsuz kararının Türkiye'de Batı ve Avrupa karşıtı kesimlerin güçlenmesine yol açacağını ileri sürmüşlerdir. Çiller, Parlamentodaki oylamadan bir gün önce tek tek parlamenterlere gönderdiği mektupta, Türkiye'nin jeostratejik önemini vurgularken, kurumsal reformlar gerçekleştirme ve insan hakları standartlarının iyileştirilmesi konusunda taahhütte bulunmuştur⁶⁷². Siyasi partilerin ve Avrupa'da yürüttükleri yoğun lobi faaliyetlerinin ve Komisyon ile AB üye ülkelerinin de gümrük birliği konusunda benimsedikleri olumlu tavrın etkisiyle 13 Aralık 1995 tarihinde gümrük birliği kararı Avrupa Parlamentosu'nda onaylanmıştır⁶⁷³.

Bununla birlikte, Parlamento siyasi konulardaki eleştirilerini devam ettirmiştir. Oylamanın hemen öncesinde, daha sonra Sosyalist Grubun lideri olan Pauline Green, aslında Türkiye'nin gerçekleştirdiği reformların yeterli görülmediğini ve bu nedenle “oylamaya üzgün ve coşkusuz bir biçimde gittiklerini”, ancak Türkiye'de demokratikleşme yönünde atılan adımların teşvik edilmesi için gümrük birliğine evet denileceğini belirtmiştir⁶⁷⁴. Bu tutumu yansıtır bir biçimde aynı gün,

⁶⁷¹ Heinz Kramer, “The EU-Turkey Customs Union: Economic Integration Amidst Political Turmoil”, *Mediterranean Politics*, Vol. 1, No. 1, 1996, ss. 67-69.

⁶⁷² Aaretti Siitonen, *The Debate on Turkey the Perspective of the European Parliament on Turkey's Affiliation with the European Union*, Turku, Publications of the Department of Contemporary History University of Turku, 2008, s. 51.

⁶⁷³ Kramer, 1996, ss. 61, 70.

⁶⁷⁴ Siitonen, s. 52; “Turkey and the European Union Open a New Era”, *Turkish Daily News*, 14.12.1995, <http://www.b-info.com/places/Turkey/news/95-12/dec14.tdn> (30.03.2009).

Parlamentoda Türkiye’de demokrasinin Avrupa standartlarının oldukça gerisinde olduğunu açıklayan ve Türk hükümetini demokratikleşme, insan hakları ve Kürt sorunu konularında somut adımlar atmaya çağırان bir karar alınmıştır. Böylece siyasi koşulluluğun gelecek yıllarda da Türkiye-AB ilişkileri açısından belirleyici olacağını işaretleri verilmiştir⁶⁷⁵.

1 Ocak 1996 tarihinde gümrük birliğinin yürürlüğe girmesiyle, ilk kez tam üye olmayan bir ülke AB ile gümrük birliği oluşturmuştur. Türkiye, gümrük birliğini hiçbir zaman AB ile ilişkilerinde kendi başına bir amaç ya da son nokta olarak görmemiş, daha çok tam üyelik yolunda atılmış önemli bir adım olarak değerlendirmiştir⁶⁷⁶. Bu açıdan 12-13 Aralık 1997 tarihindeki Lüksemburg Avrupa Konseyi’nin ODAÜ’ye üyelik perspektifi sunarken, Türkiye’nin beşinci genişleme dalgasına dahil edilmemesi Türkiye’de hem siyasi elitler hem de kamuoyu düzeyinde hayal kırıklığı ve kızgınlığa sebep olmuştur. Türkiye’nin aday ülkeler listesinden dışlanması “haksız ve ayrımcı bir karar” olarak nitelendirilmiş ve AB ile siyasi diyalogu askıya alma kararı alınmıştır. AB, Lüksemburg kararını büyük ölçüde siyasi konulara ve Türkiye’nin insan hakları siciline dayandırırken, Komisyon tarafından siyasi koşulları yetersiz görülen Slovakya ve Romanya gibi ülkelerin aday ülke ilan edilmesi Türkiye açısından AB’nin inandırıcılığını sarsmıştır⁶⁷⁷.

Türkiye’deki tartışmalarda AB’nin Lüksemburg kararının Türkiye’nin dini ve kültürel farklılığından kaynaklandığı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda AB’nin Türkiye’yi hiçbir zaman kabul etmeyecek bir Hıristiyan klübü olduğu ileri

⁶⁷⁵ Müftüler-Bac, 1998, s. 246.

⁶⁷⁶ Bkz. Canan Balkır, Sedef Eylemer, İlkay Taş, “Customs Union: An End In Itself or a Step Towards Accession?”, *Paper Presented at the International Conference on “European Union and Turkey: from Past to the Future” Organized by Turkish University Association For European Studies, Economic Development Foundation and Yeditepe University, 10-11 July 2008, <http://www.ikv.org.tr/images/upload/file/balk%C3%84%C2%B1r-eylem-tas-teblig.pdf> (05.11.2009).*

⁶⁷⁷ Harun Arıkan, *Turkey and the EU An Awkward Candidate for EU Membership?*, 2nd Ed. Ashgate Publishing, Hampshire, 2006, ss. 146-150.

sürülmüştür⁶⁷⁸. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz AB’yi Türkiye’yi dışlamaya yönelik yeni bir kültürel Berlin Duvarı oluşturmakla ve dini temellerde ayrımcılık yapmakla” suçlamıştır⁶⁷⁹. Avrupa Komisyonu’nun adaylık yerine AB ile Türkiye arasındaki işbirliğinin ve gümrük birliğinin derinleştirilmesine yönelik hazırladığı “Türkiye için Avrupa Stratejisi” Türkiye’nin tepkisini yumuşatmamıştır. Aksine AB’nin Türkiye ile “özel ve farklı bir ilişki modeli” geliştirmeye çalıştığı endişelerine yol açmıştır. Buna karşılık dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem 1998 yılında Türkiye’nin tutumunu “AB ile ilişkilerimizde ‘özel bir statüye’ yerleştirilmekten bıktık” sözleriyle özetlemiştir⁶⁸⁰.

Türkiye-AB ilişkilerinde dönüm noktasını, Lüksemburg kararından sadece iki yıl sonra Türkiye’ye aday ülke statüsü tanınan Aralık 1999 tarihli Helsinki Avrupa Konseyi oluşturmuştur. Öniş⁶⁸¹, Helsinki kararını Avrupa siyasi elitlerinin “akıllıca bir u-dönüşü” olarak nitelendirmektedir. Bu karar, AB’yi sadece dinsel farklılık nedeniyle Türkiye’yi dışladığına ilişkin suçlamalar konusunda bir ölçüde rahatlatırken, gerekli reformların gerçekleştirilmesi konusunda Türkiye’nin yükümlülüğünü somutlaştırmıştır. Karar, Türkiye için AB’ye katılım koşullarında herhangi bir değişiklik yaratmazken Türkiye’deki dışlanma hissine son vermiş ve iyimser bir ortamın oluşmasını sağlamıştır.

Genel olarak bakıldığında, 1999 yılına kadar olan dönemde Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin artan derinliği yadsınamaz. Bu dönemde, siyasi elitlerin Toplululuğa üyelik yönündeki nihai hedefinin, sistematik olmasa da demokrasi üzerinde bazı etkileri olduğu söylenebilir. Yine de bu yıllarda Türkiye ile AB

⁶⁷⁸Gamze Avcı, “Turkey’s Slow EU Candidacy: Insurmountable Hurdles to Membership or Simple Euro-Skepticism?”, *Turkey and the European Union-Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, Ed. Ali Çarkoğlu and Barry Rubin, Frank Cass Publishers, London, 2003, s. 150.

⁶⁷⁹Müftüler-Bac, 1998, s. 242.

⁶⁸⁰Christopher Brewin, *Turkey and Europe after the Nice Summit*, TESEV Publications, İstanbul, 2002, s. 10.

⁶⁸¹Ziya Öniş, “Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey-EU Relations”, *Government and Opposition*, Vol. 35, No. 4, 2000, s. 476.

arasındaki siyasi ilişkilerin Türkiye’de demokrasi üzerinde köklü etkiler yarattığını söylemek güçtür⁶⁸².

4.2.2 1999 Sonrasında Siyasi Elitlerin Yaklaşımları

4.2.2.1 1999-2002: Siyasi Koşulluluğa Uyum Sürecinde İlk Adımlar

1990’lı yıllar; Soğuk Savaş’ın bitişi, ODAÜ’nün AB’ye üyelik başvuruları ve bu ortamda Avrupa kimliğinin şekillenmesinde siyasi değerlere yapılan vurgunun da etkisiyle Türkiye-AB ilişkilerinde demokrasi, insan hakları ve azınlık hakları gibi siyasi konuların ön plana çıktığı yıllar olmuştur⁶⁸³. Gümrük birliği süreci AB’nin talep ettiği bir dizi siyasi reformun yapılmasını sağlayarak demokratikleşme sürecine katkı sağlamıştır. Yine de, AB siyasi koşulluluğunun etkisi oldukça kısıtlı olmuştur. Çünkü Birliğe üyelik perspektifinin olmadığı bu yıllarda, ödül ve koşulların dağılımı Türkiye açısından siyasi koşullara uyumu teşvik edecek ölçüde elverişli değildir⁶⁸⁴.

AB’nin 1990’ların ikinci yarısında Türkiye’ye yönelik siyasi alanda giderek artan eleştirilerine rağmen siyasi elitler Türkiye’yi ODAÜ’den daha demokratik bir ülke olarak görmüşler ve Kopenhag siyasi kriterlerini Türkiye’nin AB üyeliği açısından bir engel olarak değerlendirmemişlerdir. Bu açıdan ODAÜ’yü AB genişleme sürecine dahil ederken Türkiye’yi aday ülkelerin dışında bırakan 1997 tarihli Lüksemburg Kararı, Türkiye açısından “beklenmedik bir karar” olmuştur. Karar, Türk hükümeti tarafından AB’nin “ayırıcı tutumunun ve ‘gizli’ amaçlarının bir yansıması” olarak değerlendirilmiştir⁶⁸⁵.

⁶⁸² Ziya Öniş, “Turkish Modernisation and Challenges for the New Europe”, *Perceptions Journal of International Affairs, Special Issue on Turkey-European Union Relations*, Vol 9, No. 3, 2004, ss. 8-9.

⁶⁸³ Wendy Asbeek Brusse and Richard T. Griffiths, “Good Intentions and Hidden Motives. Turkey-EU Relations in a Historical Perspective”, *Turkey and EU Enlargement Processes of Incorporation*, Ed. Richard T. Griffiths and Durmuş Özdemir, Bilgi University Press, Istanbul, 2004, s. 24.

⁶⁸⁴ Öniş, 2004, ss. 8-9.

⁶⁸⁵ Serap Atan, “Europeanisation of Turkish Peak Business Organisations and Turkey-EU Relations”, *Turkey and European Integration Accession Prospects and Issues*, Ed. Mehmet Uğur and Nergis Canefe, Routledge, London, 2004, ss.110-121.

Mehmet Uğur'un⁶⁸⁶ deyişiiyle; bu yıllarda Birliğe tam üyelik perspektifinin olmaması, Türkiye AB ilişkilerinde bir "dayanak-inandırıcılık ikilemi"ne yol açmıştır. Bu ikilem içerisinde, Türkiye AB'ye üyeliğın gereklerini tümüyle üstleneceğine dair yeterince inandırıcı olamamış, AB ise Türkiye'yi Avrupa'ya yakınlaştıracak reformlar için etkin bir dayanak (demirleme) noktası oluşturamamıştır. Böylece AB Türkiye'ye yönelik taahhütler yüklenmekten kaçınırken, Türkiye'deki siyasi elitler ise AB standartlarına yaklaşmak için gerekli siyasi reformları gerçekleştirmemişlerdir. Bu süreçte, AB'nin etkin bir dayanak olamaması Türkiye'deki politika dönüşlerinin olasılığını artırmış, Türkiye'de politika belirleme süreçlerinin tutarsızlıkları ise AB'nin dayanak olma olasılığını zayıflatmıştır.

Bu ikilem içerisinde Türkiye'de siyasi elitler, AB'nin insan hakları ve özellikle azınlık haklarına ilişkin taleplerini Türkiye'nin içişlerine müdahale olarak değerlendirmişlerdir. Kopenhag siyasi kriterlerinin siyasi elitler tarafından Türkiye için gerçek bir yükümlülük olarak görülmeye başlanması ancak 1999 Helsinki kararı ile mümkün olabilmıştır. Bu açıdan Helsinki kararının dayanak-inandırıcılık ikilemini tam olarak çözmese de, bu yönde bir ilerleme sağladığı söylenebilir⁶⁸⁷.

Türkiye'nin AB'ye adaylık sürecinin başlaması ile birlikte AB-Türkiye ilişkilerinde "oyunun kuralları" daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında daha sıkı bir şekilde tanımlanmış ve reform-ödül bağlantısı netleşmiştir. Adaylık kararının bir diğer önemli etkisi ise, hem Türkiye'de hem de AB'de siyasi ve sosyal aktörlerin Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki tartışmalara daha çok katıldığı bir sosyal girdi yaratılmasına yaptığı katkı olmuştur⁶⁸⁸. AB siyasi koşulluluğuna uyum, Türkiye'nin gündeminde üst sıralara yükselmiştir. Siyasi elitler, sivil toplum, medya ve kamuoyu giderek artan bir biçimde Türkiye'nin tamamlaması gereken "ev ödevine"

⁶⁸⁶ Mehmet Uğur, *Avrupa Birliği ve Türkiye Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, ss. xiii, 295.

⁶⁸⁷ Mehmet Uğur, "Testing Times in EU-Turkey Relations: the Road to Copenhagen and Beyond", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 5, No. 2, 2003, s. 165.

⁶⁸⁸ Uğur, 2003, s. 174.

odaklanmışlardır⁶⁸⁹. O dönem Avrupa Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Komisyoneri olan Günter Verheugen'in de belirttiği gibi Helsinki kararı, Türkiye'de reform yönündeki siyasi isteğin ilk işaretlerinin verilmesinde etkili olmuştur⁶⁹⁰. Adaylık süreci Türkiye'ye siyasi koşulluluğa uyum bakımından pozitif yükümlülükler getirirken, AB Türkiye'deki reformlar için bir "dışsal dayanak" işlevi görmeye başlamıştır⁶⁹¹.

Katılım sürecinde aday ülkelerdeki iç siyasi gelişmeler, iç tartışmalar, bu ülkelerin Avrupa'da ve dünyadaki gelişmelere verdiği tepkiler AB tarafından yakından izlenmektedir⁶⁹². Diğer taraftan, AB koşulluluğuna uyum ekseninde şekillenen reform süreci, aday ülkelerdeki iç siyaset açısından önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Reformların, bu ülkelerde siyasi gündemin ve rekabetin şekli üzerindeki etkilerinin yanısıra siyasi söylemler üzerinde de belirleyici bir etkisi bulunmaktadır. Adaylık kararı öncesinde Türkiye'de AB üyeliği konusundaki siyasi söylem pek de derinliğe sahip değildir. Üyelik hedefi konusunda siyasi elitler arasında genel bir uzlaşma olsa da, bunun için gerçekleştirilmesi gereken siyasi reformların kapsamı ve olası etkileri ciddi bir biçimde tartışılmamıştır. Bunun yerine, Türkiye-AB ilişkileri daha soyut ve geniş kapsamlı bir bakış açısıyla ve daha çok jeopolitik ve tarihi boyutlarıyla ele alınmıştır. Oysa adaylık kararının ardından gerçekleştirilmesi gereken reformların somutluk kazanması, siyasi alandaki yüzeysel yaklaşımların değişimini zorunlu kılmıştır⁶⁹³.

Helsinki sonrası dönemde belirleyici olan faktör, Türkiye için AB üyeliği teşvikinin somutluk kazanmasıdır. Bu teşvik, Türkiye'de siyasi reform sürecine ivme kazandırmıştır. Bu süreçte oluşan ortamın dinamikleri, AB taraftarı grupların gücünü ve reformlar için itici güç oluşturma isteğini artırmıştır. AB ile ilgili konularda sivil

⁶⁸⁹ Avcı, 2003, s. 156.

⁶⁹⁰ Arıkan, 2002, s. 44.

⁶⁹¹ Uğur, 2004, s. 313.

⁶⁹² Chris Rumford, "Failing the EU Test? Turkey's National Programme, EU Candidature and the Complexities of Democratic Reform", *Mediterranean Politics*, Vol. 7, No. 1, 2002, ss. 59-60.

⁶⁹³ Avcı, 2006, ss. 67-68.

toplumun ve kamuoyunun artan ilgisi karar vericiler üzerindeki baskıyı güçlendirmiştir⁶⁹⁴.

Aslında ilk aşamada Türkiye’de güçlenen AB ve siyasi reform yanlısı koalisyonun temel aktörleri siyasi elitlerden çok, çıkar grupları ve sivil toplum örgütleri olmuştur. Özellikle Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) gibi büyük iş örgütlenmeleri siyasi reformlar konusunda itici güç oluşturmuşlardır. Örneğin TÜSİAD’ın bu dönemde siyasi koşulluluğa uyum konusuna ilişkin olarak yayınladığı raporlar dikkat çekicidir⁶⁹⁵. TÜSİAD, Helsinki kararının “bazı siyasal ve hukuki reformların yapılması yönündeki istemlere, birtakım Anayasal ve yasal alandaki değişikliklere, hukuki ve siyasal bir taban ve meşruluk anlayışı kazandırdığını” vurgulamıştır⁶⁹⁶. Bu bağlamda “AB adaylığı sürecinde siyasi ve ekonomik reformları, karşılıklı etkileşim içinde, Türkiye’nin küresel düzendeki konumunu yukarıya taşıyacak” bir araç olarak ele almıştır⁶⁹⁷.

Bu noktada Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan ekonomik krizlerin, Türkiye’de AB taraftarı çevrelerin etkinliğinin artmasında oynadığı rolün dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle 2001 krizi, Türkiye’de ekonomik ve siyasi istikrar için AB dayanağına ihtiyaç olduğu düşüncesini güçlendirmiştir. Ülkenin derin bir kriz yaşadığı bu dönemde AB üyeliğinin getireceği materyal kazançlar çekici hale gelmiştir. Kriz, AB karşıtı veya şüpheli çevrelerin direncinin kırılması bakımından da önemli bir etken olmuştur⁶⁹⁸. Bu açıdan, ilişkilerin genelinde olduğu gibi, siyasi koşulluluğa uyum sürecinde siyasi ve ekonomik faktörler arasındaki etkileşim oldukça

⁶⁹⁴ E. Fuat Keyman and Ziya Öniş, “Helsinki, Copenhagen and Beyond: Challenges to the New Europe and the Turkish State”, *Turkey and European Integration Accession Prospects and Issues*, Ed. Mehmet Uğur and Nergis Canefe, Routledge, London, 2004, s. 182-184.

⁶⁹⁵ Örnek olarak bkz. TÜSİAD, *Avrupa Birliği’ne Tam Üyeliğe Doğru Siyasi Kıstaslar ve Uyum Süreci*, İstanbul, 1999; TÜSİAD, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri Görüşler ve Öncelikler –Siyasal Partiler*, No: 1, İstanbul, 2001; TÜSİAD, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri Görüşler ve Öncelikler –Düşünce Özgürlüğü*, No:2, İstanbul, 2001; TÜSİAD, *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri Görüşler ve Öncelikler -Ölüm Cezası Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlükler*, No: 3-4, İstanbul, 2002.

⁶⁹⁶ TÜSİAD, 2002, s. 9.

⁶⁹⁷ TÜSİAD, 1999, s. 36.

⁶⁹⁸ Keyman and Öniş, 2004, s. 184.

dikkat çekicidir. Bu etkileşimde ekonomik aktörler çoğu zaman siyasi aktörler üzerinde baskı uygulayarak sürecin şekillenmesinde rol almaktadırlar. Bu nedenle, özellikle kritik noktalarda ekonomik ve siyasi aktörler arasındaki etkileşimin Türkiye-AB ilişkilerinin arka planındaki yeri dikkate alınmalıdır.

Ekonomik kriz, ekonomik çıkar gruplarının yanısıra Türkiye’de kamuoyunun da AB üyeliğine yönelik desteğinin artmasında etkili olmuştur. İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı gibi bazı sivil toplum örgütleri, AB taraftarı koalisyon içerisinde oldukça aktif bir tutum sergilemişlerdir. Örneğin İKV, 2002 Kopenhag Zirvesi’nin öncesinde gerekli siyasi reformların desteklenmesine yönelik “Avrupa Hareketi 2002” adı altında 175 sivil toplum örgütünün katıldığı geniş kapsamlı bir sivil hareketin liderliğini yapmıştır. Böylece hem Türkiye’deki hem de AB’deki siyasi elitler üzerinde baskı yaratılması amaçlanmıştır⁶⁹⁹.

Helsinki kararı, Nisan 1999 seçimlerinden sonra kurulan ve Kasım 2002’ye kadar iktidarda olan Demokratik Sol Parti-Milliyetçi Hareket Partisi-Anavatan Partisi (DSP-MHP-ANAP) koalisyon hükümeti döneminde alınmıştır⁷⁰⁰. Hükümet programında AB’ye üyelik hedefi şu sözlerle ortaya konulmuştur⁷⁰¹:

Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üyeliği, tarihten, coğrafyadan ve anlaşmalardan doğan hakkıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine öteki üyelerle eşit hak ve statüye sahip tam üyelik hedefinin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. Avrupa'daki bütünleşme süreci içinde yerini alacak olan Türkiye, bunu gerçekleştirirken ulusal hak ve çıkarlarını her zaman titizlikle gözetmeye devam edecektir. Bu çerçevede Avrupa Birliği ile ilişkilerimize ivme kazandırabilecek fırsat ve gelişmeler dikkatle izlenecektir. Türkiye, siyasî ve ekonomik planda olduğu kadar güvenlik ve savunma konularında da, Avrupa ve Transatlantik yapılanmaları ve oluşumları içinde tam ve eşit biçimde yer almak için kararlı bir yaklaşım içinde olacaktır.

⁶⁹⁹ Öniş, 2003, ss. 19-22.

⁷⁰⁰ 18 Nisan 1999 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde DSP %22,17, MHP %17,98, FP %15,39, ANAP %13,22, DYP %12,03 oy oranı elde ederek Mecliste temsil edilme hakkına sahip olmuştur. DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti (57. Hükümet), seçimlerden birinci parti olarak çıkan DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit’in Başbakanlığında 28 Mayıs 1999 tarihinde kurulmuştur.

⁷⁰¹ V. Ecevit Hükümeti Programı, 28.05.1999-18.11.2002, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html (10.03.2010).

Hükümet programından da anlaşıldığı gibi koalisyon, AB üyeliğini sadece ulusal bir hedef olarak değil aynı zamanda Türkiye için bir “hak” olarak ele almıştır. Bu hak, açık ve doğrudan bir biçimde kimlik mantığı ile bağdaştırılmasa bile, anlaşmalardan kaynaklanan hukuki bir hak olmasının yanısıra tarihten ve coğrafyadan kaynaklanan bir hak olduğunun da vurgulanması kimlik mantığını çağrıştırmaktadır. Diğer taraftan AB ile bütünleşme hedefi gerçekleştirilirken “ulusal hak ve çıkarların gözetilmesi” konusuna doğrudan yapılan vurgu, hükümet programında çıkar mantığının belirginleşmesini sağlamıştır.

DSP lideri ve dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Helsinki Zirvesi’nde yaptığı konuşmasında Türkiye’nin AB ile bütünleşme hedefini değerlendirirken Türkiye’nin çoklu kimliğini ve bunun AB ve Türkiye’ye sağlayacağı karşılıklı faydalar temelinde çıkar mantığını birarada ele alan bir söylemle şu noktaları vurgulamıştır⁷⁰²:

Türkler yaklaşık altı yüzyıldır Avrupalı... Ama Türkler sadece Avrupalı değildir... Aynı zamanda Asyalı, Kafkasyalı ve Ortadoğuludur. Türkiye aynı zamanda Doğu Akdeniz’in, Karadeniz’in ve Balkanlar’ın çok etkili bir üyesidir... Türkiye, Rudyard Kipling gibi Doğu ile Batı’nın hiçbir zaman bir araya gelemeyeceğini söyleyen veya Samuel Huntington gibi uygarlıklar çatışmasının kaçınılmazlığını düşünenlerin kehanetlerini de boşa çıkaran ülkedir. Bu nedenlerle, Türkiye’nin AB üyeliği, en az Türkiye’nin yararına olduğu kadar, AB’nin de yararınadır...

Görüldüğü gibi, Ecevit’in siyasi söyleminde kimlik mantığı, Türkiye’nin Avrupalılığı da içeren karma kimliği ve bunun medeniyetler uzlaşmasına katkıları bağlamında kullanılmaktadır. Bu söylemin, Türkiye’nin Avrupalı kimliğini sorgulayan yaklaşımlara karşı bir savunma refleksini de içerdiği söylenebilir. Ecevit, benzer görüşleri tekrarladığı bir makalesinde bu refleksi şu şekilde yansıtmaktadır⁷⁰³:

Türk Ulusunun Avrupalılığı coğrafi açıdan da, tarihsel açıdan da, kültürel açıdan da yadsınamaz. Ama Türk Ulusu sadece Avrupalı değildir. Aynı zamanda Orta Asyalı’dır, Orta Doğulu’dur, Kafkasyalı’dır, Karadenizli’dir, Doğu Akdenizli’dir. Türk Ulusunun bu karma kimliği Avrupalılık açısından onun bir eksikliği değil, zenginliğidir... Avrupa’da kimi çevrelerin hala Avrupalı kimliğimizi tartışmaları ilginç bir aymazlık örneğidir. Nedenlerden biri ırkçılığın Avrupa’da hala önemli bir etken olmasıdır. Biri

⁷⁰² Bülent Ecevit, *Helsinki Zirvesi’nde Yaptığı Konuşma*, 11.12.1999, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinkizirve_01.html (11.09.2009).

⁷⁰³ Bülent Ecevit, “Türk Siyasetinde Avrupa Birliği”, *Yeni Türkiye Dergisi Avrupa Birliği Özel Sayısı I*, Yıl: 6, Sayı: 35, Eylül-Ekim 2000, ss. 17-18.

de Avrupa Birliği'ni Hıristiyan Kulübü gibi görme eğiliminin hala etkisini bir ölçüde sürdürmesidir...

AB'nin Türkiye'den siyasi koşulluluğa uyum bağlamındaki beklentileri Katılım Ortaklığı Belgesinin (KOB) yayınlanmasına kadar muğlak kalmıştır. Ecevit'in 2000 yılında Norveç Nobel Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada Türkiye'nin bir veya iki yılda Kopenhag kriterlerini karşılayabileceğini belirtmesi henüz AB'nin Türkiye'den beklentilerinin netlik kazanmamış olması ile yakından ilgilidir⁷⁰⁴. Avrupa Komisyonu tarafından Kasım 2000'de taslak halinde AB Bakanlar Konseyi'ne iletilen ve Konsey tarafından 8 Mart 2001 tarihinde kabul edilen KOB'da⁷⁰⁵ AB'nin Türkiye'den kısa ve orta vadede gerçekleştirmesini beklediği reformlar açıklığa kavuşmuştur. Türkiye ise Kopenhag kriterlerini karşılama yönünde üstlendiği yükümlölükleri ne şekilde yerine getirmeyi planladığını ortaya koyan Ulusal Programı'nı⁷⁰⁶ oluşturmuştur. Bu şekilde tarafların hakları ve yükümlölükleri konusunda takdire daha az bağlı ilkeler oluřturulmuřtur⁷⁰⁷.

KOB, Türkiye'de siyasi koşulluluğa ilişkin tartışmaların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Türkiye, Kıbrıs sorununun ve Türk-Yunan ilişkilerinin belgede siyasi koşul olarak ele alınmasına karşı çıkmıştır. MHP lideri ve dönemin Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli, KOB'u Kıbrıs sorunu ile Türk-Yunan ilişkilerini ele aliş biçimi bakımından hem sistematik hem de içerik olarak Helsinki Zirvesi kararlarından daha geri bir belge olarak değerlendirmiştir. Ayrıca siyasi öncelikler içerisinde yer alan "kültürel haklar" konusuna Türkiye'de etnik ayrışmayı körükleyeceği gerekçesi ile sıcak bakmadığını ifade etmiştir. Bahçeli, KOB'un

⁷⁰⁴ Rumford, s. 53.

⁷⁰⁵ Bkz. "Türkiye Cumhuriyeti ile Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin Konsey Kararı", Brüksel, 8.03.2001, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf (10.04.2008).

⁷⁰⁶ Bkz. "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı", Resmî Gazete, Sayı: 24352, 24.03.2001, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=58&l=1> (10.04.2008).

⁷⁰⁷ 8 Mart 2001'de yayınlanan ilk *Katılım Ortaklığı Belgesi*, 19 Mayıs 2003, 23 Ocak 2006, 13 şubat 2008 tarihlerinde yenilenmiştir. *AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı* ise ilk kez 19 Mart 2001'de yayınlanmış olup 23 Haziran 2003 ve 31 Aralık 2008 tarihlerinde yenilenmiştir.

AB'nin iyi niyetinden şüphe etmelerine yol açan bir içerik taşıdığını ileri sürmüştür⁷⁰⁸.

Ecevit'de KOB'a ilişkin değerlendirmesinde AB'nin Kıbrıs sorununa yaklaşımıyla ilgili tepkisini dile getirmiş, AB'nin Türk hükümetinin ve kamuoyunun bu konudaki duyarlılığını gereğince değerlendirmesini istemiş ve aksi takdirde ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesinin gündeme gelebileceğini belirtmiştir⁷⁰⁹. Mesut Yılmaz ise yine Kıbrıs sorunu ile ilgili rahatsızlığı dile getirirken, "KOB'da yerine getirilemeyecek, kesinlikle reddedilecek bir unsur bulunmadığını" ve Türkiye'den yapması istenen şeylerin "atla deve olmadığını" ifade etmiştir⁷¹⁰. Böylece koalisyon ortaklarının KOB'a yaklaşımları AB siyasi koşulluluğu konusundaki farklılıklarının ilk işaretlerini vermiştir.

KOB'un kısa ve orta vadeli öncelikler kısımlarında siyasi kriterler ifadesinin yanına "geliştirilmiş siyasi diyalog" ifadesinin eklenmesi (enhanced political dialogue and political criteria)⁷¹¹ ile Kıbrıs sorunu ve Türk-Yunan ilişkilerinin ele alınış biçimine ilişkin anlaşmazlık bir ölçüde de olsa çözülebilmiştir. Daha sonraki aşamada Türkiye AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programını (UP) 19 Mart 2001 tarihinde kabul etmiştir. UP, AB tarafından resmi düzeyde olumlu bir adım olarak değerlendirilse de, Programın muğlak ifadeler içerdiği ve KOB'daki siyasi öncelikleri tam olarak karşılayamadığı yönünde de birtakım eleştiriler yapılmıştır⁷¹². Bu doğrultuda her ne kadar dili KOB ile aynı doğrultuda olsa da, UP'nin içeriğinin AB'nin talepleri ile AB'nin siyasi koşullarına ihtiyatlı yaklaşılmasını isteyen kesimin endişeleri arasında denge sağlamaya çalıştığı ileri

⁷⁰⁸ Devlet Bahçeli, *MHP TBMM Grup Toplantısı*, 14.11.2000, <http://www.belgenet.com/2000/db1411.html> (12.05.2010).

⁷⁰⁹ Bülent Ecevit, *DSP TBMM Grup Toplantısı*, 15.11.2000, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob2000_06.html (11.01.2010).

⁷¹⁰ Mesut Yılmaz, *ANAP TBMM Grup Toplantısı*, 14.11.2000, <http://www.belgenet.com/2000/my1411.html> (11.01.2010).

⁷¹¹ Bkz. "Council Decision of 8 March 2001 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey", 2001/235/EC, Official Journal of the European Communities, L85/13, 21.3.2001, http://www.avrupa.info.tr/Files/File/EU&TURKEY/1_08520010324en00130023.pdf (10.04.2008).

⁷¹² Rumford, ss. 59-60.

sürülmüştür⁷¹³. Bu noktada, özellikle MHP'nin etkisinden söz edilse de Chris Rumford⁷¹⁴, bu dönemde merkez siyasi partilerde ve elitlerde genel bir ulusalcı konsensüsün var olduğunu, ancak MHP'nin ulusalcı söylemlerinin dikkatin kendisine yönelmesine sebep olduğunu ileri sürmektedir.

Üç siyasi partili koalisyon hükümetinin (DSP, MHP, ANAP) iktidarda olduğu Kasım 2002'ye kadar olan dönemde KOB ve UP'deki öncelikler doğrultusunda 3 Ekim 2001 tarihinde T.C. Anayasası'nın 34 maddesini değiştiren bir paket ve sırasıyla Şubat, Mart ve Ağustos 2002'de üç adet AB uyum yasası paketi çıkartılmıştır. Anayasa değişiklikleri ile düşünce ve ifade özgürlüğü, işkencenin önlenmesi, demokrasi ve sivil otoritenin güçlendirilmesi, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, kadın-erkek eşitliği gibi alanlarda yeni hüküm ve güvenceler getirilmiştir. Böylece, daha sonra yasa düzeyinde yapılacak reformların yolu açılmıştır⁷¹⁵.

6 Şubat 2002'de kabul edilen uyum paketi ile ifade özgürlüğünün genişletilmesi, gözaltı süresinin indirilmesi, tutuklu ve hükümlü haklarının korunmasının güçlendirilmesi için Türk Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılaması Hakkında Kanun ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 26 Mart 2002'de kabul edilen uyum paketiyle Basın Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Dernekler Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Devlet Memurları Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun ile Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun ve İl İdaresi Kanununda değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

⁷¹³ Kubicek, 2004.

⁷¹⁴ Rumford, ss. 59-60.

⁷¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, "Avrupa Birliği'ne Aday Ülke Olarak Türkiye'de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı", Ankara, 2008, <http://www.abgm.adalet.gov.tr/pdf/AB%20uyum%20yasalar%C4%B1n%C4%B1n%20i%C3%A7%20hukuka%20etkisi%20ve%20katk%C4%B1s%C4%B1%2025%20Aral%C4%B1k%202008%20-%20OFA.pdf> (02.02.2010).

3 Ağustos 2002’de kabul edilen uyum paketi ise koalisyon hükümetinin geçirdiği son paket olmuştur. Bu paket ile ölüm cezası kaldırılmış, ilgili kanunlara yeniden yargılamanın yolunu açan hükümler eklenmiş, ifade ve dernek kurma özgürlükleri genişletilmeye devam edilmiş, gayrimüslim cemaat vakıflarının taşınmazlarıyla ilgili yasal düzenlemeler ele alınmış, Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve yayın yapılmasına ilişkin kültürel haklar bağlamında değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Özellikle son paketin kabul edilmesinde 2002 Kopenhag Zirvesi’nden önce siyasi kriterleri karşılayarak AB ile katılım müzakerelerine başlanması düşüncesi etkili olmuştur⁷¹⁶.

Bu dönemde koalisyonun küçük ortağı olan merkez sağ partisi ANAP, AB ve reform taraftarı bir çizgide hareket etmiştir. Mesut Yılmaz’ın liderliğindeki siyasi parti, özellikle Ağustos 2002 paketinin geçirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. ANAP’ın bu dönemde ortaya çıkan bu rolünün, daha önceki dönemlerdeki yaklaşımlarından farklılık gösterdiği görülmektedir. ANAP, Nisan 1999 seçimleri için hazırladığı bildirmede Avrupa ve AB ile ilişkiler konusunda açık bir tutum belirlemekten kaçınmış ve dış politika kısmında “Türkiye’nin siyasal, askeri ve iktisadi işbirliği yönünden mensubu olduğu Batı dünyası ile ilişkilerinde savunma gereksinimlerinin yanı sıra, iktisadi gelişme ve kalkınmayı hızlandıracak ve çıkarları dengeleyecek bir tutum içerisinde olması” gereğini vurgulamakla yetinmiştir⁷¹⁷. Oysa ki 1999-2002 döneminde koalisyon ortakları içerisinde belirgin bir şekilde AB taraftarı bir çizgiye kaymıştır. Yılmaz, Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğini “tarihi, jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik gerçekler ışığında kaçınılmaz” olarak değerlendirmiştir⁷¹⁸.

Koalisyonun büyük ortağı MHP ise, siyasi koşulluluğa uyum sürecini destekleme bakımından siyasi yelpazenin diğer ucunda yer almış ve hükümetin

⁷¹⁶ Bkz. T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, “Türkiye’de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler”, Ankara, 2007, www.abgs.gov.tr (02.02.2010).

⁷¹⁷ Onur Bilge Kula, *Türkiye’deki Siyasi Partilerin Avrupa Politikaları*, Sosyal Demokrasi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 41.

⁷¹⁸ Mesut Yılmaz, “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyeliği”, *Yeni Türkiye Dergisi Avrupa Birliği Özel Sayısı I*, Yıl: 6, Sayı: 35, Eylül-Ekim 2000, ss. 32-33.

Avrupa şüpheli kanadını oluşturmuştur. MHP, AB üyeliği perspektifini tamamen reddetmemekle birlikte, özellikle ölüm cezasının terör suçlarını da kapsayacak şekilde kaldırılması ve Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve yayın hakkı tanınması gibi konularda siyasi koşulluluğa uyuma ciddi şekilde muhalefet etmiştir⁷¹⁹. AB'nin bu yöndeki taleplerinin ulusal egemenlik ve güvenlik açısından tehlikeli olduğunu ve Birliğin Türkiye'ye yaklaşımının da genel olarak "tutarsız" ve "samimiyetsiz" olduğunu ileri sürmüştür⁷²⁰. Bu bağlamda MHP koşulluluğa yaklaşımlarını güvenlik kaygılarına odaklı mantıksal dayanaklarla açıklamıştır.

Bu dönemde muhalefette bulunan DYP, genel anlamda siyasi reformları destekleyici bir tutum sergilemiştir. Bununla birlikte tüm siyasi partiler zaman zaman ulusalcı söylemler kullanmışlardır⁷²¹. Taraktaş'ın⁷²² deyişiyle, siyasi partiler kendilerini "ulusal egemenlik / liberalizasyon ekseninde" konumlandırmışlardır. Bu ekseninde, ölüm cezasının kaldırılması ve Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve yayın hakkı gibi konulardaki MHP'nin tutumu ANAP ve DSP'den farklı iken, Kıbrıs konusunda tüm siyasi partilerin tutumları arasında yakınsama olduğu görülmektedir. Kıbrıs konusu genel olarak "ulusal öncelik" ve "ulusal egemenlik" ekseninde değerlendirilmektedir.

ANAP, DSP, DYP genel olarak siyasi koşulluluğa uyumu destekleyip siyasi söylemlerinde AB reformlarını Türkiye'nin *demokratikleşme ihtiyacının gereği* olarak ele almışlardır. Bu bağlamda hak temelli mantıksal dayanaklar kullanmışlardır. TBMM'de uyum yasalarına ilişkin tartışmalarda bu dayanağın yansımaları açıkça görülebilmektedir.

⁷¹⁹ Bu dönemde ölüm cezasının kaldırılması konusundaki tartışmalar, daha çok Şubat 1999'da Kenya'da yakalanan terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın idam edilip edilmemesi konusuyla bağlantılıdır. Abdullah Öcalan'ın yakalanması sonrasında PKK'nın 2004 yılına kadar olan dönemde etkin olmaması, demokratikleşme reformları açısından uygun bir ortamın oluşmasında rol oynarken, ölüm cezasının kaldırılması konusunda tartışmalar yaşanmıştır.

⁷²⁰ Avcı, 2004, ss. 197-198.

⁷²¹ Avcı, 2003, s. 157.

⁷²² Taraktaş, 2008, s. 260; Avcı, 2004, s. 199.

*Avrupa Birliği bizi bünyesine alsın diye bazı edimleri yerine getirmiyoruz biz; Türk ulusu, Türk Halkı layık olduğu için AB'ye girecektir. Bu uyum yasalarıyla, biz, kendi insanımıza layık olan bir düzenleme getiriyoruz... DSP olarak, Avrupa Birliği projesini, çağdaşlık projesini destekliyoruz...*⁷²³

*"Kopenhag Kriterleri" denilen bu değerler, aslında, Avrupa Birliğinin temelini oluşturan kavramlardır... Türkiye'nin demokratik gelişimi ve hukuk düzeni dinamik bir evrim sürecine girmiştir. Avrupa Birliği üyeliği, bu sürecin halkalarından biridir. Türkiye, Avrupa Birliği üyesi ülkelerle ortak evrensel değerleri esas alan barışçı ve aydınlık bir geleceği paylaşma ve bu konuda katkılarda bulunma kararlılığındadır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyeliği, çağdaş değerlere uyumu vazgeçilmez bir yaşam biçimi sayan ve sürekli bir hedef olarak benimseyen Türk Ulusunun çağdaşlaşma kararlılığının somut bir göstergesidir...*⁷²⁴

*İnsan hakları ve temel hürriyetlerin evrensel değerler olarak kabul edildiği çağımızda, şüphesiz, Türkiyemizin hedefi de, her alanda ilerleyen dünya ülkeleriyle bütünleşmek olmalıdır. Kendi öz değerlerimizi, uluslararası ekonomik, toplumsal, politik kriter ve kültürel normları esas alarak geliştirmek ve 21 inci Yüzyılda, ülke olarak hak ettiğimiz konuma gelmek, temel ilkemizi teşkil etmektedir. Bu anlamda, Avrupa Birliğine tam üyelik, Türkiye için vazgeçilemez bir hedef olmuştur...*⁷²⁵

*Avrupa Birliği büyük bir projedir. Doğru Yol Partisi, bu projeyi, demokrasinin, hukukun, ekonominin standartlarını yükseltmek, insan haklarına saygılı olmak ve milletin refahı için istemektedir. Türkiye, bir büyük ülke olarak, tarihiyle, kültürüyle, onurlu bir şekilde Avrupa Birliğine katılacaktır... Türkiye, Kopenhag kriterlerinde ifadesini bulan değerlere, kendi değerleriyle ulaşacaktır...*⁷²⁶

İslami gelenekten gelen siyasi partilerin tavrı da bu dönemde AB'ye katılım sürecini destekleyici bir çizgiye kaymaya başlamıştır. Oysaki daha önce de vurgulandığı gibi, uzun yıllar boyunca İslami siyasi söylemde Türkiye'nin Batılılaşma projesi eleştirilmiş ve Avrupa medeniyeti "öteki" olarak tanımlanmıştır. İslam ve Batı medeniyeti arasındaki farklılıkların vurgulandığı bu söylemde geleneksel olarak Türkiye'nin AB ile entegrasyonuna, bunun Türkiye'nin İslam kimliğinin Hıristiyan Batı içinde asimilasyonuna sebep olacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Bu şekilde Batılılaşma eksenli kimlik mantığına karşı bir söylem

⁷²³ Yekta Açıkğöz (DSP Grubu Adına), *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 21.Dönem 4. Yasama Yılı, 125. Birleşim, 02.08.2002, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b125m.htm> (10.01.2010).

⁷²⁴ Sebahat Vardar (DSP Grubu Adına), *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 21.Dönem 4. Yasama Yılı, 125. Birleşim, 02.08.2002, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b125m.htm> (10.01.2010).

⁷²⁵ Ediz Hun (ANAP Grubu Adına), *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 21.Dönem 4. Yasama Yılı, 125. Birleşim, 02.08.2002, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b125m.htm> (12.01.2010).

⁷²⁶ Sevgi Esen (DYP Grubu Adına), *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 21.Dönem 4. Yasama Yılı, 125. Birleşim, 02.08.2002, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b125m.htm> (12.01.2010).

benimsenmiştir. Diğer yandan, AB'nin de Türkiye'yi üye olarak kabul etmek gibi bir niyeti olmadığı ve gümrük birliği ile Türkiye'yi sadece etki alanı içerisinde tutmak istediği ileri sürülmüştür⁷²⁷. Refah Partisi (RP), 1995 seçim bildirgesinde AB'yi "Papanın önerisi üzerine oluşturulmuş Hıristiyan devletler birliği" olarak tanımlamıştır. RP lideri Erbakan, Türkiye'nin AB üyeliği hedefi ve Batı ile ticari ilişkilerin geliştirilmesi yerine "İslami Ortak Pazar" oluşturulmasını önermiştir. Ancak yine de DYP-RP koalisyon hükümeti döneminde RP, AB ile gümrük birliğinin oluşturulmasına karşı çıkmamıştır⁷²⁸.

RP'nin 1998 yılında Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmasının ardından Recai Kutan'ın liderliğinde kurulan Fazilet Partisi (FP) ise, AB üyeliğini desteklediğini açıklamıştır. Bu noktada 28 Şubat 1997'de "Türk siyasetinde artan İslamcı etkiye karşı verilen askeri ultimatoma ile başlayan sürecin İslami gelenekten gelen siyasi elitlerin demokratikleşmeyle bağlantılı olarak AB'ye yaklaşımı açısından bir kırılma noktası" oluşturduğu ve bu süreçte söz konusu elitler tarafından "demokratikleşme söylemlerinin içselleştirilmeye" başladığını ileri sürülmektedir⁷²⁹. Böylece bu elitlerin siyasi söylemlerinde hak temelli mantıksal dayanaklar ağırlık kazanmaya başlamıştır. FP'nin 2001 yılında kapatılmasının ardından Recai Kutan liderliğinde kurulan Saadet Partisi'nde de (SP) bu yaklaşım değişikliği korunurken, asıl dönüşüm RP'nin eski İstanbul Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan ve Kasım 2002 seçimlerinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile gerçekleşmiştir.

FP ve daha sonra SP'nin lideri Kutan, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine desteğini açık bir biçimde ifade ederken bu çerçevede demokratikleşme sorunlarının, İslam dünyası ile ilişkilere zarar verilmeksizin, ele alınacağını belirtmiştir. Kutan, geçmişte AET ve AT'yi kültürel açıdan tekçi ve Avrupa merkezli bir Batı kulübü

⁷²⁷ Burhanettin Duran, "Islamic Redefinition(s) of European and Islamic Identities in Turkey", *Turkey and European Integration Accession Prospects and Issues*, Ed. Mehmet Uğur and Nergis Canefe, Routledge, London, 2004, ss. 126-127.

⁷²⁸ Sabri Sayari, "Turkey's Islamist Challenge", *The Middle East Quarterly*, Vol. 3, No. 3, 1996, <http://www.meforum.org/314/turkeys-islamist-challenge> (20.01.2010).

⁷²⁹ Duran, s. 133.

olduğu gerekçesiyle reddettiklerini ancak bugünkü AB'yi çok kültürlü, eşitlikçi ve birey temelli bir siyasal sözleşme ve birlik öngörmesi nedeniyle desteklediklerini belirtmiştir. Türkiye'nin AB'ye yönelişini bir Batılılaşma ve modernleşme projesi olarak görmediklerini vurgulayan Kutun, AB'ye katılım sürecine “olmazsa olmazlardan farklı, ama olumlu baktıklarını” belirterek SP'nin yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu yaklaşımın temelinde ise “Türkiye’de kangrenleşen demokrasi ve insan hakları sorunlarının çözülmesine bu sürecin sağlıklı işleminin önemli katkılarının olacağına duyulan inancın” yattığını dile getirmiştir. Bu konuşmadan Kutun’ın AB'ye katılım sürecini doğrudan demokratikleşme ve insan hakları ile bağlantılı olarak ele aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ana dilde eğitim, idam cezasının kaldırılması gibi konuların AB sürecini engellemek için kullanılmaması halinde bunların basit sorunlar olduğunu belirterek siyasi koşulluluğa uyumu genel olarak destekleyici bir tavır ortaya koymaktadır⁷³⁰.

1999-2002 yılları arasında siyasi reformlar konusunda koalisyon ortaklarının yaklaşımları arasındaki farklar, siyasi koşullara uyum sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. KOB'daki öncelikler doğrultusunda gerçekleştirilmesi beklenen siyasi reformlar için tarihler yaklaştıkça bu farklılıklar daha da belirgin hale gelmiştir. Ecevit'in hastalığı, 2001 ekonomik krizi ve hükümetteki ayrılıkların da etkisiyle koalisyon hükümeti Temmuz 2002'de Meclisteki çoğunluğunu kaybetmiş ve erken seçim kararı alınmıştır. Koalisyon hükümeti, Kopenhag Avrupa Konseyi öncesinde koşulluluğun ve erken seçimin yarattığı zaman kısıtı ve baskıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu ortamda TBMM'den, Ağustos 2002'de bir AB Uyum Yasaları Paketi geçmiştir. Koalisyon hükümeti döneminde geçen Uyum Yasa Paketleri içerisinde en kapsamlısı olan Ağustos 2002 tarihli paket, ANAP tarafından sunulmuş ve MHP'nin muhalefetine rağmen DSP ve muhalefet partilerinin desteği ile kabul edilmiştir⁷³¹.

Mesut Yılmaz 9 Mayıs 2002 tarihinde ANAP tarafından düzenlenen Avrupa günü toplantısında, AB siyasi koşullarına uyum sürecine muhalefet eden çevreleri eleştirirken Türkiye'deki ‘engelleycilerin’ esasen Avrupa’da, Türkiye'nin üyeliğine

⁷³⁰Bkz. Recai Kutun, *SP TBMM Grup Toplantısı*, 4.06.2002, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=22784&l=1> (10.12.2009).

⁷³¹ Avcı, 2004, ss. 202-203.

karşı çıkan çevrelere hizmet ettiğini ileri sürmüştür. Yılmaz, “Geçmişte attığımız adımlarla birçok gemiyi yaktık. AB sürecine ayak direyenlerin artık geriye dönecekleri gemileri yoktur” sözleriyle Türkiye’nin AB ile bütünleşme hedefinden bu aşamadan sonra vazgeçmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır⁷³².

MHP lideri Devlet Bahçeli ise, Ağustos 2002 paketinin TBMM’de geçmesinin hemen öncesinde yayınlanan bir raporda o dönemki gelişmeler bağlamında MHP’nin siyasi koşulluluğa yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu raporda, Bahçeli AB siyasi koşullarına uyum sürecinde kamuoyundaki tartışmaların idam cezasının tamamen kaldırılması ve anadilde eğitim ve televizyon yayınları konularıyla sınırlı bir çerçeveye sıkıştırılmış olmasını eleştirirken, bu konularda gerekli düzenlemelerin yapılması durumunda Türkiye’nin AB üyeliğinin önünün açılacağı yolunda yanlış bir izlenim yaratılmaya çalışıldığını ileri sürmüştür.⁷³³

Raporun geneli incelendiğinde Türkiye-AB ilişkilerinde siyasi koşulluluğun işleyişi bağlamında özellikle “*güvenlik kaygılarına odaklı*” ve ulusal çıkarların korunması söylemine dayanan bir Avrupa şüpheli yaklaşımın hakim olduğu görülmektedir. Bu kapsamda algılanan *iç uyum maliyetlerinin* altı çizilmektedir. Raporda iç uyum maliyetleri, “milli hassasiyetler” bağlamında değerlendirilmekte ve siyasi koşulluluğa uyumun sınırları “mili birlik ve bütünlük”, “sosyal dokunun zedelenmemesi” şeklinde tanımlanan bu hassasiyetlerle çizilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda Bahçeli MHP’nin AB yaklaşımını “Türkiye’nin *onurlu bir üye olarak* Avrupa Birliği içinde hak ettiği yeri alması” olarak dile getirmiştir⁷³⁴.

Sonuçsallık mantığını esas alan bu bakış açısında AB’ye karşı olan güvensizlik duygusu metnin geneline yansımıştır. AB’nin Türkiye’ye yönelik politika ve söylemleri açısından *belirsizlik ve inandırıcılığın düşüklüğü* faktörlerine özellikle vurgu yapıldığı görülmektedir. Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinin sağlıklı

⁷³² “8 ay sonra ağlamak fayda vermez”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/151582.asp> (05.02.2010).

⁷³³ Devlet Bahçeli, “Son Gelişmeler Işığında Türkiye’nin AB Üyeliği ve Milliyetçi Hareket Partisi Temel Yaklaşım Biçimimiz ve Görüşlerimiz”, MHP Yayınları, 2002, ss. 9-10, 21-25, http://www.mhp.org.tr/dokumanlar_yayinlar.php (12.01.2010).

⁷³⁴ Bkz. Bahçeli, 2002, ss. 7, 10, 25.

bir zeminde yürütülebilmesi için en önemli iki unsurun samimiyet ve açıklık olduğu belirtilirken, AB'nin Türkiye'ye yaklaşımında samimiyet ve açıklık olmadığına ilişkin kuşklar raporda tekrar tekrar vurgulanmıştır⁷³⁵. AB'nin Türkiye'ye karşı “ayrımcı yaklaşımları” eleştirilirken, “Türkiye'nin özürülü bir aday ülke olarak gösterilmek istendiği” ve “farklı özel bir durum olarak görülen Türkiye için Kopenhag siyasi kriterlere özel anlamlar yüklendiği” şeklindeki yorumlarla, siyasi koşulluluğun meşruiyeti sorgulanmaktadır.

Raporda güvensizlik söyleminin ağırlığına rağmen, “Batı ve Avrupa ile paylaşılan ortak değerler ve idealler” söylemine de rastlanmaktadır⁷³⁶. Dikkat çeken bir konu, MHP'nin Türkiye'nin AB üyeliğini samimiyetle desteklediğinin raporda özellikle ve tekrar tekrar altının çizildiğidir⁷³⁷. Bu durum MHP'nin Türkiye'deki AB karşıtı grupla bağdaştırılmak istemediğini ve bu yöndeki eleştirilerden duyduğu rahatsızlığı yansıtır niteliktedir. Burada AB karşıtlığının Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana izlenen çağdaşlaşma hedefine ters düşeceği inancıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bahçeli'nin “...haklı endişeler ve hassasiyetler sergileyen çevrelerin Türkiye'yi çağın gerisinde bırakmaya çalışan AB karşıtı olmak gibi haksız suçlamaların hedefi haline getirildiği” yönündeki ifadeleri⁷³⁸, bu düşüncüyü doğrular niteliktedir.

Aslında bu dönemde AB üyeliğine yönelik güçlü kamuoyu desteği nedeniyle merkezdeki partiler, katı Avrupa şüpheli söylemlerden kaçınmışlardır. MHP'nin AB karşıtı olarak yansıtılmaktan duyduğu rahatsızlık da bu bağlamda değerlendirilebilir. MHP, siyasi koşulluluğa bu dönemdeki yaklaşımı açısından yumuşak Avrupa şüpheli bir siyasi parti olarak nitelendirilebilir. Avrupa şüpheliğinin daha çok

⁷³⁵ 76 sayfalık raporda 11 kez AB'nin Türkiye'ye yönelik yaklaşımlarında samimiyeti konusundaki kuşklar doğrudan veya dolaylı olarak dile getirilmiştir.

⁷³⁶ 76 sayfalık raporda 7 kez “ortak değerlere” vurgu yapılmıştır. Bunlardan 4'ünde AB'nin bir değerler topluluğu olarak görüldüğü değişik şekillerde ifade edilirken, 3'ünde Türkiye'nin “ortak ideal ve değerleri paylaştığı Batı ve Avrupa” söylemi kullanılmıştır.

⁷³⁷ 76 sayfalık raporda toplam olarak 29 kez samimi/samimiyet, 3 kez samimiyetsiz ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeler içerisinde MHP'nin Türkiye'nin AB üyeliğini samimiyetle/gönülden desteklediğine ilişkin doğrudan 13 ifadeye rastlanmıştır.

⁷³⁸ Bkz. Bahçeli, 2002, s. 25.

politika düzeyinde olduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında aslında MHP'nin Ağustos 2002 paketi tartışmalarına kadar, hükümet ortaklarıyla daha uzlaşmacı bir tavır gösterdiği söylenebilir. Bu anlamda MHP'nin seçim kararına kadar olan tutumu, Avrupa şüpheli siyasi partilerin hükümette buldukları zamanlarda şüpheli yaklaşımlarını yumuşattığı şeklindeki tez ile uyumlu görünmektedir. Ancak erken seçimlerin yarattığı ve tabanından gelen baskı, MHP'nin tavrını etkilemiş ve MHP koalisyon hükümetinin son dönemlerinde adeta bir muhalefet partisi gibi hareket etmiştir⁷³⁹. Diğer taraftan, AB taraftarı çizgide hareket eden ANAP'ın ise AB reformlarını tamamlayarak seçimlerden önce elini güçlendirmek istediği düşünülebilir. DSP ve DYP ise koşullara bağlı olarak zaman zaman yumuşak Avrupa şüpheli eğilimler gösterebilir de bu tutumları daha değişken bir görünüm sergilemiştir⁷⁴⁰. Bu anlamda koalisyon hükümetinin son dönemlerinde siyasi rekabetin, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarında oldukça etkili olduğu görülmektedir.

Bu ortam içerisinde ANAP tarafından sunulan Üçüncü Uyum Paketi, DSP ve muhalefet partilerinin oyları ile kabul edilmiştir. Uyum Paketine karşı çıkan MHP, ölüm cezasının kaldırılması ve Türkçe dışındaki dillerde eğitimle ilgili olarak Anayasa Mahkemesine başvuracağını açıklamıştır. Ancak bu başvuru, Anayasa Mahkemesi tarafından kabul edilmemiştir. Genel olarak bakıldığında kamuoyunun AB üyeliğine yönelik güçlü desteği ve AB ile müzakerelerin başlatılma beklentisi siyasi koşulluluğa uyum sürecini kolaylaştırdığından bahsedilebilir. 2002 yılında Türkiye'de AB üyeliğine destek oranı %65 iken, AB'ye güven oranı ise %54'tür⁷⁴¹.

İç siyasette yaşanan zorlukların ve kutuplaşmanın koşulluluğa uyum üzerindeki kısıtlayıcı etkisine rağmen Kopenhag Zirvesi öncesindeki beklentiler, uyum yönündeki adımları teşvik etmiştir. Siyasi koşulluluğa uyum bağlamında reform-ödül bağlantısı oldukça kuvvetlidir. Bu bakımdan, dış teşvik modelinin işlediği görülmektedir. Bununla birlikte, siyasi elitlerin koşulluluğa farklı

⁷³⁹ Taraktaş, 2008, s. 258.

⁷⁴⁰ Avcı, 2004, s. 202; Avcı, 2003, s. 165.

⁷⁴¹ Bkz. "Candidate Countries Eurobarometer 2002", Autumn 2002, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/cceb/2002/cceb_2002_highlights_en.pdf (20.01.2010).

yaklaşımları modelin etkisini kısıtlamaktadır. Balkır ve Soyaltın, bu dönemdeki uyum sürecini “sığ Avrupalılaşıma” (shallow Europeanization) olarak tanımlamaktadır⁷⁴². Uyum, daha çok Radaelli’nin⁷⁴³ “hazmetme” (absorption) şeklinde adlandırdığı bir düzeydedir. Değişim, yasal uyum şeklinde gerçekleşmiş, AB’nin talepleri temel yapılarda ve siyasi tutum mantığında çok fazla değişiklik olmaksızın gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Siyasi elitler, değişime karşı direnç ile esneklik arasında karma bir yaklaşım göstermişlerdir. Üçüncü uyum paketinin TBMM’den geçirilmesi aşamasında MHP, iç uyum maliyetlerini yüksek olarak değerlendirmiş ve “veto oyuncusu” şeklinde hareket etmiştir. Bu bağlamda, siyasi koşulluluğa yaklaşımını da güvenlik kaygılarına odaklı mantıksal dayanaklar çerçevesinde şekillendirmiştir. Diğer siyasi partiler ise, fayda-maliyet hesaplarında faydaları daha ağırlıklı değerlendirmişler ve siyasi söylemlerine hak temelli mantıksal dayanakları yansıtmışlardır.

Bu kapsamda, 1999-2002 dönemi koalisyon hükümeti kendi içerisinde hak temelli mantık ve güvenlik kaygılarına odaklı mantığı birarada tutan bir yapıdadır. MHP’nin AB siyasi koşulluluğuna yaklaşımları daha çok güvenlik kaygılarına odaklı mantıksal dayanaklar temelinde şekillenirken, DSP ve ANAP’ın siyasi söylemlerini özellikle Ağustos 2002 tarihli uyum paketinin geçirilmesi esnasında hak temelli mantık çerçevesinde yapılandırdığı görülmüştür. Bu durum koalisyon hükümetinin içinde siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarının birbirinden farklılaşmasına yol açmıştır. Ayrıca iç politikada yaşanan sorunlar ve 2002 seçimleri öncesinde siyasi reform tartışmalarının siyasallaşması koşulluluğun işleyişinde kısıtlayıcı bir etki yapmıştır.

⁷⁴² Canan Balkır and Digidem Soyaltın, “The Limits to Europeanisation: Analyzing Domestic Change in Turkey”, *Paper Presented at the Workshop Organized by Marmara University: Re-Conceptualizing Turkey-EU Relations*, İstanbul, 9-10 October 2009, s. 7.

⁷⁴³ Radaelli, 2003, s. 37.

4.2.2.2 2002-2004: Siyasi Koşulluluğun Artan Etkinliği ve Hızlanan Uyum Süreci

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Kasım 2002’de gerçekleştirilen erken seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve 58. hükümeti kurmuştur. CHP ise Meclis’e girebilen tek muhalefet partisi olmuştur. AKP, seçim öncesinde Meclis’te kabul edilen AB Uyum Paketini desteklemiş ve seçimlere açık bir AB-taraftarı söylem ve siyasi reformlar için destek sözüyle katılmıştır. Hükümeti kurmasının ardından da bu çizgisini devam ettirmiştir. Mehmet Uğur ve Dilek Yankaya⁷⁴⁴, AKP’nin AB taraftarı tutumunu siyasi anlamda yenilikçi bir politika olarak değerlendirmekte ve bu politikanın ortaya çıkmasında iki gelişmenin rol oynadığını ileri sürmektedirler: postmodern askeri müdahale olarak bilinen ve RP’nin kapatılması ile sonuçlanan 28 Şubat (1997) süreci ve 1999 Helsinki Kararının yarattığı fırsat penceresi. Bu bağlamda, AKP, kuruluşundan itibaren güçlü bir AB taraftarı söylemle kendini İslami siyasi partilerden farklı şekilde konumlandırmaya çalışmıştır. Böylece “çağdaşlaşma-Avrupalılaştırma projesinin yeni takipçisi” olarak ortaya çıkmıştır.

AKP, AB koşulluluğunu Türkiye’nin içişlerine müdahale olarak görmemiş ve AB siyasi kriterlerinin karşılanması, “AB yoluyla özgürlüklerin geliştirilmesi”⁷⁴⁵ ve evrensel değerlerin benimsenmesi süreci olarak ele almıştır. Bu sürecin, Türkiye’nin ulusal bütünlüğüne zarar vereceği şeklindeki iddiaları da reddetmiştir. AKP’nin siyasi söyleminde Kopenhag kriterleri AB üyeliği olsa da olmasa da gerçekleştirilmesi gereken “Ankara kriterleri” olarak sunulmuştur. Sık sık vurgulanan bir nokta, siyasi reformların sadece AB istediği için değil, halk bu hak ve özgürlükleri hak ettiği için ve toplumun yaşam standartlarının yükseltilmesi için

⁷⁴⁴ Mehmet Uğur and Dilek Yankaya, “Policy Entrepreneurship, Policy Opportunism and EU Conditionality: The AKP and TÜSİAD Experience in Turkey”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Vol. 21, No. 4, 2008, ss. 592.

⁷⁴⁵ Ali Resul Usul, “The Justice and Development Party and the European Union From Euro-skepticism to Euro-fatigue”, *Secular and Islamic Politics in Turkey The Making of the Justice and Development Party*, Ed. Ümit Cizre, Routledge, London and New York, 2008, s. 179.

gerekli olduğudur⁷⁴⁶. Bu açıdan “Türkiye'nin AB'ye üyeliği bir amaç olarak değil, halkı hak ettiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak için bir araç” olarak sunulmaktadır⁷⁴⁷.

Bu anlamda bu kriterlerin, kuşku duyulacak, güvensizlik beslenecek ve Cumhuriyetin temel ilkelerini aşındıracak kriterler olmadığı vurgulanmaktadır⁷⁴⁸. Böylece konuya güvenlik kaygılarına odaklı mantıkla yaklaşılmasına karşı çıkılmaktadır. Çünkü demokratikleşme bakımından evrensel standartlar yakalandıktan sonra AB üyeliği gerçekleşmese de Türkiye'nin kaybının olmayacağını dile getirilmektedir. Bu yaklaşım, fayda maliyet hesaplamaları bakımından faydaların maliyetlerden daha fazla görüldüğü konusunda ipuçları vermektedir.

...biz bütün eksikliklerimizi giderdikten; yani demokratikleşme konusunda evrensel standartları yakaladıktan, hukukun üstünlüğü konusunda eksikliklerimizi giderdikten, siyasetin alanını genişlettikten; kusursuz işleyen bir serbest piyasa ekonomisinin gerçekleştirdikten, bireysel hak ve özgürlükleri teminat ve garanti altına aldıktan sonra; AB, Türkiye'nin üyeliği için yine de olumsuz davranırsa, bizim için hiçbir problem yoktur. Bu standartları yakaladıktan sonra, bizim bir kaybımız olur mu?⁷⁴⁹

Bu doğrultuda, AKP'nin 2002 Seçim Bildirgesinde, Türkiye'nin AB üyeliğinin çağdaşlaşma sürecinin doğal bir sonucu olarak görüldüğü ve AB kriterlerinin hayata geçirilmesinin çağdaşlaşma yönünde atılacak önemli bir adım olduğu belirtilmektedir. Bu açıdan söz konusu kriterlerin, AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesinin kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır. Avrupa ile bütünleşilmesine karşı çıkan çevrelerin milli

⁷⁴⁶Recep Tayyip Erdoğan, *AKP TBMM Grup Toplantısı*, 02.11.2004, http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/2004_11_02%20grup%20konusmasi.doc (19.09.2009); Egemen Bağış, “Turkey's EU Membership Process: Prospects and Challenges”, *College of Europe EU Diplomacy Papers*, No. 5, 2010, www.coleurope.eu (08.09.2010), s. 4.

⁷⁴⁷Recep Tayyip Erdoğan, *AKP İstanbul İl Başkanlığı Tarafından Düzenlenen “Finish'e 5 Kala Avrupalı Türkiye” Konulu Toplantıda Yaptığı Konuşma*, 11.09.2004, http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/anadoluyahaberleryeni/kaldir/2004/eylul/ah_13_09-04.htm (03.10.2009).

⁷⁴⁸Recep Tayyip Erdoğan, *AKP TBMM Grup Toplantısı*, 02.11.2004, http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/2004_11_02%20grup%20konusmasi.doc (12.09.2009).

⁷⁴⁹Recep Tayyip Erdoğan, *AKP TBMM Grup Toplantısı*, 06.03.2002, <http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/06.03.2002.doc> (12.09.2009).

egemenlik, milli güvenlik, milli çıkar, milli ve yerel kültür konularındaki ideolojik yaklaşımlarının Kopenhag kriterlerinin hayata geçirilmesini geciktirdiği ileri sürülmekte ve bu kavramların demokratik, sivil ve çoğulcu bir anlayışla yeniden ele alınması önerilmektedir⁷⁵⁰. CHP'nin 2002 Seçim Bildirgesinde de AB üyeliğini ve siyasi kriterlere uyumu destekleyici bir söylem dikkati çekmektedir. Türkiye'nin AB kriterlerini uygulayarak çağdaş uygarlık düzeyine ulaşacağı belirtilirken bunun Türkiye'ye hem Batı hem de Doğu'da özel itibar kazandıracığı ve iki uygarlık arasında bir kültür ve uzlaşma köprüsü olma konusundaki tarihsel misyonunu gerçekleştirmesine katkı sağlayacağı dile getirilmektedir⁷⁵¹.

AB ile katılım müzakerelerinin başlatılması beklentisinin yükseldiği bir dönemde kurulan yeni hükümet, AB üyeliğini bir demokratikleşme süreci olarak değerlendirirken, dini hak ve özgürlükleri de bu bağlamda ele almıştır. AKP'nin bu yaklaşımı, Türkiye'de İslami kökenli muhafazakar sağın dönüşümü açısından önemli bir adım olarak yorumlanmıştır⁷⁵². AKP ise, kendini İslami bir siyasi parti olarak nitelendirmek yerine, Türkiye'deki muhafazakar siyasi geleneğin parçası olarak nitelendirmeyi tercih etmiştir. Bu doğrultuda kendileri için yapılan "Müslüman demokratlar" tanımlamasını reddederek kendilerini "muhafazakar demokrat" olarak tanımlamışlardır⁷⁵³.

AKP'nin siyasi kimliğini bu şekilde tanımlaması, bir anlamda AB taraftarı tutumunu meşrulaştırmasını da kolaylaştırmıştır⁷⁵⁴. AKP lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın siyaset yasağı nedeniyle 3 Kasım 2002 seçimlerine katılamaması nedeniyle Abdullah Gül tarafından kurulan 58. hükümet programında, AB'ye tam

⁷⁵⁰ *AKP 2002 Seçim Bildirgesi - Herşey Türkiye İçin*, http://www.bbc.co.uk/turkish/progs/akp_prog.doc (15.10.2009), ss. 8-9.

⁷⁵¹ *CHP 2002 Seçim Bildirgesi - Güzel Günler Göreceğiz*, <http://www.bbc.co.uk/turkish/bildirgeler.shtml> (20.10.2009).

⁷⁵² Atila Eralp, "The EU Accession Process and Europeanization in Turkey", *Turkey Sweden and the European Union Experiences and Expectations*, Sieps Publication, Stockholm, 2006, ss. 55-56.

⁷⁵³ Zeyneb Çağliyan-İçener, "The Justice and Development Party's Conception of Conservative Democracy: Invention or Reinterpretation?", *Turkish Studies*, Vol. 10, No. 4, s. 597.

⁷⁵⁴ Erhan Doğan, "The Historical and Discursive Roots of the Justice and Development Party's EU Stance", *Turkish Studies*, Vol.6, No.3, 2005, s. 429.

üyelik hükümetin öncelikli hedefi olarak ortaya konulmuştur. Programda AB'ye üyelik konusu şu şekilde ele alınmıştır⁷⁵⁵:

Avrupa Birliği'ne tam üyelik, ekonomik ve demokratik gelişimin sağlanması bakımından öncelikli hedefimizdir. Öte yandan AB'nin sunduğu ekonomik ve demokratik standartlar, yasal ve kurumsal düzenlemeler, tam üyelik şartına bağlı olmaksızın desteklenecektir....Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği Hükümetimizin hedeflerinin başında gelmektedir. Bu amaçla, Türkiye'nin adaylığının genişleme sürecinde geri çevrilmez bir niteliğe sahip olduğunun tescil edilmesini teminen, katılım müzakerelerinin başlatılmasına çalışılacaktır. Hükümetimiz, Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getirme konusunda kararlıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği ailesi içerisinde hak ettiği yeri en kısa zamanda almasının iki tarafa getireceği kazanımların yanı sıra Avrupa kıtasının ötesinde barış, istikrar ve güvenlik yönlerinden olumlu sonuçlar doğuracağı kuşkusuzdur.

58. hükümet programında AB üyeliği konusuna yaklaşım, bir önceki hükümet programındaki yaklaşım ile karşılaştırıldığında, AB'ye katılımın Türkiye açısından bir hak olarak görülmesi ve her iki tarafa getireceği kazanımların vurgulanması açısından benzerlikler görülmektedir. Bu bağlamda pragmatik bir yaklaşım söz konusudur. Diğer taraftan, önceki hükümet programından farklı olarak Kopenhag kriterlerinin tam olarak karşılanması konusuna doğrudan atıfta bulunmaktadır. Kopenhag kriterlerini karşılama kararlılığına yapılan vurgu, hükümetin AB koşulluluğuna uyum sağlama yönündeki eğilimini açıkça ortaya koymuştur. Programdan anlaşıldığı üzere, hükümetin AB'den katılım müzakerelerinin başlatılmasına yönelik bir karar beklentisi içerisinde olması ile koşulluluğa uyum kararlılığı arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Müzakerelerin başlatılmasının, "Türkiye'nin adaylığının genişleme sürecinde geri çevrilmez bir niteliğe sahip olduğunun tescil edilmesini" sağlayacağı düşüncesi dile getirilmektedir. Bu noktada dış teşvik modelindeki sonuçsallık mantığı (logic of consequentialism) doğrultusunda ödül ile koşulların karşılanması arasındaki bağlantının programa çok açık bir şekilde yansıtıldığı görülmektedir.

Diğer taraftan, AB'nin sunduğu ekonomik ve demokratik standartların tam üyelik şartına bağlı olmaksızın desteklenecek olmasının belirtilmesi, sosyal öğrenme modelinin dayandığı uygunluk mantığı (logic of appropriateness) çağrışımları

⁷⁵⁵ 58. Gül Hükümeti Programı, 18.11.2002-14.03.2003, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm> (06.08.2009).

yapmaktadır. Buna göre AB standartları, uygun davranış standartları olarak değerlendirilmektedir. Ancak buradaki söylemden uygunluğun belli bir değerler topluluğunun üyesi olmanın gereği olarak mı yoksa hak temelli bir bakış açısıyla mı değerlendirildiğini anlamak güçtür. Türkiye'nin "*Avrupa Birliği ailesi içerisinde hak ettiği yeri alması*" vurgusu Türkiye'nin Avrupa devleti olarak tanınma hedefini ve kimlik mantığını bir ölçüde yansıtmakla birlikte, AB standartlarının "*tam üyeliğe bağlı olmaksızın*" evrensel ilke ve değerler olarak kabul edilmesi nedeniyle desteklendiği de düşünülebilir.

Hükümet programına uygun bir şekilde, 2002 tarihli Kopenhag Zirvesi öncesinde Türkiye'ye müzakere tarihi verilmesi konusunda AB üye ülkelerini ikna etmeye yönelik hem hükümet düzeyinde hem de sivil toplum düzeyinde yoğun bir kampanya yürütülmüştür. AKP lideri Erdoğan, seçimlerden sadece üç gün sonra AB üye ülkelerinin büyükelçileri ile bir toplantı yapmış ve hükümetin AB üyeliği hedefine bağlılığını ileterek Kopenhag siyasi kriterlerinin karşılanmasına ilişkin bir siyasi reform planı sunmuştur. Daha sonraki günlerde ise çeşitli AB üye ülkelerini ve Avrupa Komisyonu ile Avrupa Parlamentosu'nu ziyaret etmiştir⁷⁵⁶.

Yoğun çabalara rağmen, 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Kopenhag Avrupa Konseyi, Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılması için doğrudan bir tarih vermek yerine "tarih için tarih" vermiştir. Konsey'in Türkiye ile ilgili kararı, tipik bir AB Zirvesi pazarlığının sonucu olarak değerlendirilebilir⁷⁵⁷. Bu durum Konsey Sonuç Bildirgesinde şu şekilde ifade edilmiştir⁷⁵⁸: "...Birlik, Türkiye'yi, reform sürecini hızla sürdürmesi yönünde teşvik etmektedir. Eğer Aralık 2004'deki Avrupa Konseyi, Komisyon raporu ve tavsiyesi üzerine Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığına karar verirse, Avrupa Birliği, Türkiye ile

⁷⁵⁶ Engin Erdem, "When Domestic Meets with International: The Political Transformation of Turkey", *Social Science Research Network*, 2007, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1013126 (19.09.2009).

⁷⁵⁷ Kemal Kirisci, "12-13 December 2002 Copenhagen Summit of the European Council and Turkey", 15.12.2002, <http://www.tusiad.us/Content/uploaded/KIRISCICOPENHAGENTUSIADWDC.PDF> (11.10.2009).

⁷⁵⁸ Bkz. European Council, "Presidency Conclusions", Copenhagen, 12-13 December 2002, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/NewsWord/en/ec/73842.doc> (22.01.2009).

katılım müzakerelerini gecikmeksizin başlatacaktır.” Ayrıca Konsey, Türkiye’nin AB üyeliği yolunda desteklenmesi amacıyla, Türkiye’nin katılım stratejisinin güçlendirilmesine karar vermiştir. Bunun için gözden geçirilmiş bir KOB hazırlanması, gümrük birliğinin derinleştirilmesi ve katılım öncesi mali yardımın artırılarak 2004 yılından itibaren bütçede “katılım öncesi giderler” başlığı altına alınması öngörülmüştür.

AKP Genel Başkanı Erdoğan’ın 9 Mart 2003 Siirt Milletvekili Yenileme Seçimi’nde TBMM’ye girmesinden sonra, Gül başbakanlığındaki 58. hükümet istifa etmiş ve 14 Mart 2003’te Erdoğan’ın Başbakanlığında 59. hükümet kurulmuştur⁷⁵⁹. 59. hükümet programında⁷⁶⁰ AB’ye tam üyeliğin hükümetin öncelikli hedeflerinden olduğu, Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getirme kararlılığı ve Türkiye’nin Avrupa Birliği ailesi içerisinde hak ettiği yeri en kısa zamanda almasının iki tarafa getireceği kazanımlar yeniden vurgulanmıştır.

Bir önceki programdan farklı olarak, bu programda Türkiye’nin, “Avrupa siyasi değerler sisteminin bir parçası” olduğu dile getirilmiştir. Bunun dışında programda AB üyeliğinin Türk hukukunu evrensel hukuk ilkelerine uygun hale getirmek, insan haklarını ve temel hak ve özgürlükler rejimini evrensel standartlar düzeyine çıkarmak, hukukun üstünlüğünü hakim kılmak ve uluslararası camiada saygın bir yer kazanmak hedefleri ile ilişkisi doğrudan ifade edilmiştir. Bu açıdan bu programda uygunluk mantığının ağırlık kazanmış olduğu söylenebilir. Türkiye’nin Avrupa değerler sisteminin parçası olduğunun belirtilmesinin kimlik boyutunu ortaya çıkardığı görülse de, AB üyeliği ve Kopenhag kriterlerini karşılama konusuna daha çok hak temelli bir mantıkla yaklaşıldığı görülmektedir. Programda evrensel standartlar, evrensel hukuk ilkeleri, temel hak ve özgürlükler rejiminin evrensel standartlara çıkarılması, insan haklarının evrensel düzeye çıkarılması gibi ifadelerin vurgulandığı dikkati çekmektedir.

⁷⁵⁹ Abdullah Gül, 59. hükümette Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı görevini üstlenmiştir.

⁷⁶⁰ 59. *Erdoğan Hükümeti Programı*, 14.03.2003-29.08.2007, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html (25.03.2010).

59. hükümetin kurulmasının ardından Kopenhag siyasi kriterlerini karşılamaya yönelik iç reformlara odaklanılmıştır. 2003-2004 döneminde; Ocak 2003'te (dördüncü uyum paketi), Şubat 2003'te (beşinci uyum paketi), Temmuz 2003'te (altıncı uyum paketi), Ağustos 2003'te (yedinci uyum paketi), Temmuz 2004'te (sekizinci uyum paketi) olmak üzere beş siyasi reform paketi çıkartılmıştır.

Tablo 2: 2002-2004 Döneminde AB Uyum Yasa Paketleri

<p>Dördüncü Uyum Paketi 11 Ocak 2003</p>	<p>-Devlet memurları ve diğer kamu görevlilerinin işkence ve kötü muamele suçlarına yönelik soruşturmalarında izin prosedürü kaldırılmış ve bu suçlardan alınan hapis cezalarının paraya ve diğer herhangi bir tedbire çevrilmesi ve ertelenmesi yasaklanmıştır.</p> <p>-Derneklerin kurulmaları ve yurtdışı faaliyetleri konusundaki sınırlamalar azaltılmış ve cemaat vakıflarının mal edinme prosedürü basitleştirilmiştir.</p> <p>-Siyasi partilerin kapatılması süreci zorlaştırılmış ve kapatma yerine devlet yardımından kısmen ya da tamamen mahrum bırakma, alternatif yaptırım olarak benimsenmiştir.</p> <p>-BM Çocuk Hakları Sözleşmesiyle uyumlu olarak küçüğün haklarını daha da geliştiren bir takım hükümler kabul edilmiştir.</p> <p>-Türk vatandaşları kadar yabancıların da dilekçe hakkının kullanımını genişletmek amacıyla yeni hükümler benimsenmiştir.</p>
<p>Beşinci Uyum Paketi 4 Şubat 2003</p>	<p>-AİHM kararları temelinde yargılamanın iadesiyle ilgili Ceza Muhakemeleri Kanunu ile Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'ndaki yapılan değişikliklerle; kesinleşmiş ceza hükümlerinin AİHM tarafından AİHS'nin ihlaline neden olduğu saptandığı takdirde herhangi bir istisnaya yer vermeksizin yeniden yargılama hakkının doğması sağlanmıştır.</p> <p>-Dernekler Kanunu'nda yer alan mülk edinme, gerekli izin prosedürü ve denetime ilişkin hükümlere uymama durumunda uygulanan hapis cezası, para cezasına çevrilmiştir. Bu şekilde derneklere ilişkin özgürlükler genişletilmiştir.</p>

Altıncı Uyum Paketi
19 Temmuz 2003

-Yaşam hakkının korunmasıyla ilgili olarak; 4771 Sayılı Kanun değişikliğiyle, ölüm cezasının savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında Türk mevzuatından çıkarılması amacıyla, Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanununda yer alan ölüm cezaları müebbet ağır hapis cezasına dönüştürülmüştür.

-Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, "namus için" çocuk öldürme suçunun failine verilen cezalar ağırlaştırılmış, "töre cinayetleri" olarak bilinen durumlarda fiilin cezasında indirim yapılmasını içeren madde yürürlükten kaldırılmıştır.

-Terörle Mücadele Kanunu'nda yapılan değişikliklerle terör suçunun oluşmasında "şiddet" ve "kuvvet kullanımı" esas alınmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğünün genişletilmesi bağlamında Kanunun 8. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.

-Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da yapılan değişiklikle Yüksek Seçim Kurulu'nun özel radyo ve televizyon kuruluşlarına yönelik yaptırım yetkisi daha hafif ve kademeli olacak şekilde değiştirilerek düşünce ve ifade özgürlüğü genişletilmiştir.

-Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun'da yapılan değişikliklerle Türk vatandaşlarınca günlük yaşamda geleneksel olarak kullanılan farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması imkânının, hem kamu hem de özel radyo ve televizyon kuruluşları vasıtasıyla sağlanması yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Böylece özel televizyonlarla birlikte TRT'nin de Türkçe dışında ana dilde yayın yapmasının önündeki yasal engeller kaldırılarak, yayın hakkı güvence altına alınmıştır. Yine aynı kanunda yapılan değişiklikle seçim dönemlerindeki yayın yasağının süresi daraltılmıştır.

- Nüfus Kanunu'nda yapılan değişiklikle, isim koyma konusundaki kriterler daraltılarak, farklı kültürlerle ve örf-adetlere sahip bireylerin özel hayatlarına ve aile hayatlarına ilişkin özgürlükler genişletilmiştir.

-İmar Kanunu'nda yapılan değişiklikle farklı din ve mezheplerin ibadet yeri ihtiyacına ilişkin özgürlükleri genişletilmiştir.

	<p>-Tüm bireylerin ayırım yapılmaksızın temel hak ve özgürlüklerden yararlandırılması alanında Vakıflar Kanununda yapılan değişiklikle, cemaat vakıflarının tasarrufları altında bulunduğu belirlenen taşınmaz malların vakıf adına tescili için yapılacak başvurular bakımından öngörülen “altı aylık” süre “onsekiz ay”a çıkarılmıştır.</p> <p>-AİHM’nin idari davalarla ilgili kararlarıyla ilgili olarak yargılamanın yenilenmesi İdari Yargılama Usulü Kanununda da kabul edilmiştir.</p>
<p>Yedinci Uyum Paketi 7 Ağustos 2003</p>	<p>-Eski TCK’nın 159. maddesinin birinci fıkrasındaki Devletin manevi şahsiyetini tahkir suçunun asgari ceza miktarı bir seneden altı aya indirilmiştir. Ayrıca maddede tanımlanan eylemlerin, sadece eleştirmek amacıyla yapılan düşünce açıklamaları içermesi halinde cezayı gerektirmemesinin güvence altına alınması öngörülmüştür.</p> <p>-Terörle Mücadele Kanunu’nun 7. maddesine “şiddete teşvik” unsuru eklenerek şiddete teşvik etmeyen propaganda, yardım ve yataklık kapsamından çıkarılmış ve bu şekilde suçun unsurları konusunda kesin ve yalın bir çerçeve çizilmek istenmiş hem de AİHM’nin bu konudaki kriterlerine uyum sağlanması amaçlanmıştır.</p> <p>-TCK’da yapılan değişikliklerle, genel ahlaka aykırı nitelikteki “basılı veya basılı olmayan eser”lerle ilgili suçların oluşumunda bilim ve sanat eserleri ile edebi değere sahip olan eserler kapsam dışına alınmıştır. Suçlara ilişkin olarak düzenlenen cezalardan biri olan ilgili evrakın veya eşyanın “imha”sı hususu da madde metninden çıkarılmıştır.</p> <p>-Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nda yapılan değişiklikle işkence ve kötü muamele suçlarına ilişkin soruşturma ve kovuşturmaların acil işlerden sayılması, bu suçlarla ilgili davalarda zorunluluk olmadıkça duruşmalara otuz günden fazla ara verilmemesi ve süratle sonuçlandırılması öngörülmüştür.</p> <p>-Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu’nda yapılan değişikliklerle Askeri Ceza Kanunu’nun sivil şahıslara uygulanma alanı daraltılmıştır.</p> <p>-Sayıştay Kanunu’na bir madde eklenerek, uluslararası denetim standartlarına ve Anayasa’nın ilgili maddesine uygun olarak, Cumhurbaşkanlığı hariç tüm kaynakların kullanımına ilişkin Meclis’in talebi ile hesap ve işlemlerin incelenebilmesi ve TSK’nın elindeki</p>

	<p>kamu mallarının denetiminin, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen bir yönetmelikle düzenlenmesi öngörülmüştür.</p> <p>-Çocuk Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usulü Hakkında Kanun'da öngörülen değişiklikle çocuk kavramı yeniden düzenlenmiş, çocuk yaş sınırı 15'den 18'e çıkarılmış ve mahkemenin yargı yetkisi dışında kalan küçüklerin sayısı azaltılmıştır.</p> <p>-Dernekler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle tüzel kişilerin dernek kurabilmesi mümkün hale getirilmiş, dernek kurma ile ilgili sınırlamalar daraltılmıştır.</p> <p>-Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nda yapılan değişikliklerle toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin ertelenme süreleri indirilmiştir. Kanunun 17. maddesine somut bir unsur olarak "suç işleneceği tehlikesinin açık ve yakın şekilde ortaya çıkması" şartı eklenmiş ve bu unsuru taşımayan toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin ertelenmesi veya yasaklanmasının önüne geçilmek istenmiştir.</p> <p>-Vakıfların yurtdışı faaliyetlerine ilişkin izin prosedürü kolaylaştırılmış, konuyla ilgili olarak Bakanlar Kurulu yerine, İçişleri Bakanlığı'nın izni esası getirilmiştir.</p> <p>-Kültürel haklar ve özgürlükler bağlamında Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun'un 2. maddesi değişikliğiyle, Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesine yönelik olarak, ayrı bir bina tesis edilmeksizin, mevcut kurslarda öğrenime imkan sağlanmıştır. Ayrıca yürütmenin işlevselliğinin sağlanmasına yönelik olarak, Türkiye'de eğitimi ve öğretimi yapılacak yabancı dillerin tespitinde Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünün alınmasına ilişkin hüküm madde metninden çıkarılmıştır.</p> <p>-Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun 4. maddesi değiştirilerek, Kurulun görev tanımı daraltılmış, olağan toplanma aralığı 2 aya çıkarılmış, askerlerin yanı sıra sivillerin de MGK Genel Sekreteri seçilme yolu açılmıştır. MGK Genel Sekreterliğinin işlevleri de, danışma organı niteliğinde bulunan Kurulun sekreteryaya hizmetlerine uygun hale getirilmiştir.</p>
--	--

Sekizinci Uyum Paketi 14 Temmuz 2004	<p>-Anayasa'da yapılan değişikliklere paralel olarak birçok kanunda yapılan değişiklik ile ölüm cezası bütünüyle kaldırılmış ve ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına dönüştürülmüştür.</p> <p>-Yüksek Öğretim Kanunu'nda yapılan değişiklikle, Yükseköğretim Kuruluna Genelkurmay Başkanlığınca bir üye seçilmesine ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır.</p> <p>-Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterinin Haberleşme Yüksek Kurulu üyeleri arasından çıkarılması ile Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği temsilcisinin Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyeleri arasından çıkarılmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kuruluna, Millî Güvenlik Kurulunca üye seçilmesine ilişkin yetki kaldırılmıştır.</p>
--	---

Kaynak: T.C. Adalet Bakanlığı Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, "Avrupa Birliği'ne Aday Ülke Olarak Türkiye'de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı", Ankara, 2008, <http://www.abgm.adalet.gov.tr>; T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, "Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler", Ankara, 2007, www.abgs.gov.tr; T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, "Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri", Ankara, 2007, www.abgs.gov.tr; İKV, "Siyasi Kriterlere Uyum Amacıyla Türkiye'nin Gerçekleştirdiği Mevzuat Düzenlemeleri", <http://www.ikv.org.tr/pdfs/adaliksureci3.pdf> (19.06.2010) kaynaklarından derlenmiştir.

Hem ulusal hem de uluslararası alandaki olumlu koşulların da etkisiyle 2003-2004 döneminde düşünce ve ifade özgürlüğü, dernek kurma hakkı, mahkum hakları, din özgürlüğü, çocuk hakları, toplantı ve gösteri özgürlüğü, kültürel haklar, gayri-Müslim azınlık vakıflarına ilişkin mülkiyet hakları, sivil-asker ilişkileri, işkence ve kötü muameleyle mücadele, AİHS'ye uyum gibi çok çeşitli alanlarda önemli siyasi reformlar gerçekleştirilmiştir. İşkenceye sıfır hoşgörü politikası ilan edilmiştir. AİHM kararları temelinde yeniden yargılanma hakkı tanınmıştır. Bu süreçte yaşanan ekonomik düzelme, reformlar için uygun ortamın sağlanmasında oldukça etkili olmuştur. Nisan 2003'te TBMM bünyesinde AB Uyum Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine ilişkin gelişmeleri izlemek ve müzakere etmek, AB'deki gelişmeleri takip etmek ve bu gelişmeler konusunda TBMM'yi bilgilendirmek ve istenildiğinde Meclis'e sunulan kanun tasarı ve

teklifleri ile kanun hükmünde kararnamelerin AB mevzuatına uygunluğunu inceleyerek ihtisas komisyonlarına görüş sunmak üzere kurulmuştur⁷⁶¹.

Mayıs 2003'te Türkiye için Gözden Geçirilmiş KOB yayınlanmıştır. KOB'un yayınlanmasını takiben Türkiye, Haziran 2003'te savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin 6 numaralı AİHS Protokolü'nü onaylamıştır. Yine aynı dönemde Gözden Geçirilmiş Ulusal Program açıklanmıştır. Ulusal Programın giriş bölümünde, Türkiye'nin AB üyeliği hedefi, "toplumsal bir dönüşüm projesi", "ülkeyi evrensel standart ve uygulamalara götürecektir büyük bir reform hareketi", "Türkiye'nin stratejik vizyonunun ayrılmaz bir parçası" olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca üyelik yolunda gerçekleştirilecek her reformun, bireyin hayat standardını yükseltirken Türkiye'nin uluslararası ekonomik gücünü, demokratik saygınlığını ve güvenliğini de artıracığı vurgulanmaktadır⁷⁶². Genel olarak değerlendirildiğinde, Ulusal Program'da çıkar temelli sonuçsallık mantığı ile birlikte evrensel standartlara ulaşma hedefine odaklanan bir uygunluk mantığının birarada olduğu çıkarımında bulunulabilir.

KOB ve Ulusal Program doğrultusunda, siyasi reformlara devam edilmiş ve Eylül 2003'te reformların uygulamasını takip etmeye yönelik bir "Reform İzleme Grubu" oluşturulmuştur. 5 Kasım 2003 tarihinde yayınlanan İlerleme Raporu, siyasi reformlar çerçevesinde gösterilen ilerlemeyi teyit etmiş ve gözden geçirilmiş KOB'daki birçok önceliğin ele alındığını belirtmiştir. Bununla birlikte, reformların uygulanmasında halen sorunlar olduğunu dile getirmiştir. Komisyon, reformların uygulanmasının yakından izlenmesi gereğine ve yargının bağımsızlığının güçlendirilmesi, sivil-ordu ilişkileri, temel hak ve özgürlüklerin kullanımı ve kültürel haklar gibi çeşitli alanlarda çözülmesi gereken sorunlara dikkat çekmiştir⁷⁶³.

⁷⁶¹ Bkz. "TBMM AB Uyum Komisyonu Kanunu", Kanun No. 4847, Kabul Tarihi: 15.04.2003, http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/abuyum/ab_anayasa.htm (20.12.2009).

⁷⁶² "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı", Resmi Gazete, Sayı: 25178, 24.07.2003, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=196&l=1> (23.11.2009).

⁷⁶³ Bkz. European Commission "2003 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession", Brussels, 5.11.2003.

İlerleme Raporu'ndaki tespitler doğrultusunda 2004 yılında reformlara devam edilmiş ve özellikle uygulama sorunlarına eğilinmiştir. Ocak 2004'te Türkiye, 13 numaralı AİHS Protokolünü imzalamış ve yürürlükteki mevzuatta ölüm cezasına yapılan bütün atıflar çıkarılmıştır. Siyasi reformlar, 22 Mayıs 2004 tarihinde yürürlüğe giren Anayasa Değişikliği Paketi ile güçlendirilmiştir. Türkçe dışındaki dil ve lehçelerdeki (Boşnakça, Arapça, Çerkezce ve Kürtçe lehçeleri olan Kirmançi ve Zazaca) ilk yayınlar, devlet yayın kurumu olan TRT radyo ve televizyonlarında Haziran 2004'te başlamıştır.

AİHM kararları temelinde yapılan yeniden yargılamalar doğrultusunda eski DEP milletvekilleri serbest bırakılmıştır. Ağustos 2004'te ilk kez bir sivil, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri olarak atanmıştır. Eylül 2004'te ise yeni bir Ceza Kanunu kabul edilmiştir. 2004 yılında Türkiye'nin, Kıbrıs sorununun çözümü için eski BM genel sekreteri Kofi Annan'ın adıyla anılan Annan Planı'nı destekleyerek attığı adımlar da AB'de Türkiye'ye yönelik olumlu bir havanın oluşmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte, Nisan 2004'te Kıbrıs'ta referanduma sunulan Annan Planı Kuzey Kıbrıs'ta kabul edilirken Güney Kıbrıs'ta reddedildiği için uygulamaya konulamamıştır⁷⁶⁴.

Türkiye'nin AB siyasi koşulluluğuna uyum yönünde gösterdiği ilerleme, Avrupa Komisyonu tarafından dikkate alınmıştır. Komisyon, 2004 İlerleme Raporu⁷⁶⁵ ile birlikte yayınladığı tavsiye metninde Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli ölçüde karşıladığına karar vererek Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılmasını önermiştir⁷⁶⁶. Komisyon'un bu önerisi doğrultusunda 16-17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Avrupa Konseyi toplantısında Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmasına karar verilmiş ve bunun için

⁷⁶⁴ Annan Planı'na ilişkin olarak 24 Nisan 2004'te Kıbrıs'ta gerçekleştirilen referandumda Kuzey Kıbrıslıların %64, 91'i olumlu oy kullanırken, Güney Kıbrıslıların %75, 83'ü Planı reddetmiştir.

⁷⁶⁵ Bkz. European Commission, "2004 Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession", COM (2004) 656 final, Brussels, 06.10.2004.

⁷⁶⁶ European Commission, "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Recommendation of the European Commission on Turkey's Progress towards Accession", COM (2004) 656 final, Brussels, 06.10.2004, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0656:FIN:EN:DOC> (20.04.2009).

Komisyon'un Türkiye için bir Müzakere Çerçeve Belgesi taslağı hazırlayarak Konsey'e sunması istenmiştir⁷⁶⁷.

2002-2004 döneminde siyasi reform sürecinde, “hak temelli” gerekçelendirme söyleminin bir önceki döneme göre ağırlık kazandığı görülmektedir. AB siyasi koşullarına uyumun Türkiye ve vatandaşlar açısından faydaları bu bağlamda ön plana çıkarılmıştır. Ancak bu noktada, Schimmelfennig'in⁷⁶⁸, aktörlerin uluslararası normları stratejik olarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanabileceklerine ilişkin iddiasından yola çıkılacak olursa, bu yaklaşımın tamamen normatif temellere mi dayandığını yoksa “retorik bir eylem” mi olduğu konusunda farklı görüşlerden söz edilebilir.

AKP'nin bu dönemde AB siyasi kriterlerine uyum konusundaki yaklaşımını retorik bir eylem olarak görenler olduğu gibi normatif temelli bir tutum olarak görenler de bulunmaktadır. Schimmelfennig'in deyişiyle retorik eylem⁷⁶⁹; “bir aktörün normatif argümanları kendi çıkar ve tercihleri doğrultusunda stratejik olarak kullanması”dır. Burada aktörler için gerekli olan meşruiyet, normatif argümanlarla kazanılmaya çalışılmaktadır. Aktörler kendi siyasi hedeflerini kurumsallaşmış değerler ve normlar temelinde haklı göstermeye gayret etmektedirler. Bu şekilde kendi çıkar ve tercihleri Birlik normları ile paralel olan aktörler, bunları kendi konumlarını meşrulaştırıp muhaliflerin argümanlarının meşruiyetini sarsmak için kullanırlar. Birlik normlarına dayalı olarak sağlanan bu meşruiyet, aktörlerin ulusal alandaki pazarlık gücünü artırmaktadır.

Böyle bir bakış açısı, sosyolojik kurumsalcılığın normların ve kolektif kimliklerin aktörlerin çıkarlarını ve tercihlerini belirlediği yolundaki iddialarını kabul etmemektedir. Buna göre çıkarlar ve tercihler, aktörlerin tutum ve yaklaşımlarını

⁷⁶⁷ European Council, “Presidency Conclusions -Turkey”, Brussels, 16-17 December 2004, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/presidency_conclusions16_17_12_04_en.pdf (21.05.2009).

⁷⁶⁸ Frank Schimmelfennig, “The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union”, *International Organization*, Vol. 55, No. 1, 2001, s. 63.

⁷⁶⁹ Schimmelfennig, 2001, s. 62.

etkileyen önemli faktörlerdir. Diğer bir deyişle aktörler karar alırken, kendi çıkarlarını ve tercihlerini gözetmeye devam ederler. Ancak aktörler çıkarları ile çelişen bazı durumlarda bile bir topluluğun üyesi olarak içinde buldukları kurumsal ortamın sınırlamaları dahilinde kural ve normlara uygun davranışlarda bulunabilirler. Belli bir topluluğun sahip olduğu değerler sistemi, normlara uygun davranış için bir destek kaynağı, normlara aykırı davranışlar için ise bir sınırlama oluşturmaktadır⁷⁷⁰.

Söz konusu dönemde, TBMM'deki tek muhalefet partisi olan CHP ise AB uyum paketleri konusunda hükümet ile büyük ölçüde uyumlu davranmış ve böylece paketler Meclis'ten CHP'nin de desteği ile geçirilmiştir. Bununla birlikte, CHP belirli konularda hükümetin yaklaşımlarını eleştirmiştir. Bu eleştirilerin önemli bir boyutunu, CHP yetkililerinin AKP'nin AB'ye uyum sürecini kullanarak Türkiye'de laikliği gevşetmeye çalıştığı yolundaki iddiaları oluşturmuştur. Dönemin CHP lideri Deniz Baykal, AKP tarafından gündeme taşınan bazı yasal değişiklik önerilerinin AB siyasi koşulluluğuna uyumun gereği olmamasına rağmen AKP tarafından bu şekilde yansıtılmaya çalışıldığını ileri sürmüştür. Örneğin kız öğrencilerin üniversiteye başörtüsüyle girmesi yasağının kaldırılması konusunun bu bağlamda ele alınmasına karşı çıkmıştır. Yine bu kapsamda tartışmaların yoğunlaştığı bir başka konu ise 1996 yılında Anayasa Mahkemesinin iptal kararı ile suç olmaktan çıkarılan zinanın yeni Türk Ceza Kanunu'nda yeniden suç kapsamına alınması yönünde AKP'nin girişimi olmuştur⁷⁷¹. CHP, bu öneriyi ilk başta 'kadın-erkek eşitliği temelinde yapılacak bir düzenleme koşuluyla' reddetmemekle birlikte, daha sonra tepkilerin artması nedeniyle desteğini çekmiştir⁷⁷². AB yetkililerin bu konudaki yoğun tepkileri ise, bu önerinin geri çekilmesinde etkili olmuştur.

⁷⁷⁰ Schimmelfennig, 2001, ss. 62-63.

⁷⁷¹ Seçkin Barış Gülmez, "The EU Policy of the Republican People's Party: An Inquiry on the Opposition Party and Euro-Scepticism in Turkey", *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 3, 2008, ss. 425-426.

⁷⁷² Bkz. "AKP 'zina'da yalnız kaldı", *Radikal*, 02.09.2004, http://www.habertakip.com/haber/AKP_zinada_yalniz_kaldi-70548 (23.12.2009).

Gözden Geçirilmiş Ulusal Programın TBMM’de ele alındığı 1 Temmuz 2003 tarihinde CHP grubu adına söz alan Şükrü Elekdağ’ın⁷⁷³ değerlendirmeleri CHP’nin bu dönemdeki tutumunu yansıtır niteliktedir. Elekdağ, CHP’nin Türkiye’nin AB üyeliğine desteğini yinelerken Türkiye’nin AB ile ilişkisini partilerüstü bir konu olarak değerlendirmiştir. Bu konunun iç siyaset tartışmalarının bir parçası haline dönüştürülmemesi gerektiğini ve “siyasi partilerin bu konuyu kendi siyasi tekellerine alma gayretlerini bir kenara bırakarak” bunun, bütün Türkiye’nin paylaştığı, sahiplendiği bir “ulusal dava” olduğunu unutmaması gerektiğini ifade etmiştir. İç siyasi rekabet açısından değerlendirildiğinde CHP’nin AB’ye uyum sürecinin siyasi olarak doğrudan iktidar partisi ile ilişkilendirmesinden rahatsızlık duyduğu düşünülebilir. Bu açıdan Türkiye-AB ilişkilerine ilişkin olarak “partiler üstü bir konu” ve “ulusal dava” nitelendirmelerine vurgu yapılmaktadır. Aynı konuşmada vurgulanan diğer bir husus ise, bazı siyasi tercihlerin Türkiye’ye kabul ettirilmesi için AB’nin araç olarak kullanılabilmesi düşüncesinin yanlışlığıdır. Bu yaklaşımdan, CHP’nin iktidar partisinin AB siyasi koşulluluğuna uyum konusundaki tavrını Schimmelfennig’in tanımladığı “retorik eylem” çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir. Elekdağ’ın şu ifadeleri bu değerlendirmeyi daha da açıklığa kavuşturur⁷⁷⁴:

Bir kere Avrupa Birliği’ne değer vermek, onu özel amaçlar için kullanma hevesinden vazgeçmeyi gerektirir değerli arkadaşlarım. Bu bakımdan, Avrupa Birliği’nin meşgul olmadığı belirli bir isteği “Avrupa Birliği için gereklidir” diyerek uyum süreci çerçevesinde gerçekleştirme girişimleri ortak davamıza zarar verir.

CHP’nin bir diğer eleştirisi ise, uyumun şekli nedeniyle AB’ye karşı yükümlülüklerin yeterince netliğe kavuşmamış olmasıdır. Bu bağlamda “numaralı paketlerle Türkiye’nin yükümlülüklerinin taksit taksit açıklanmasının, atılması gereken adımların kapsamı konusunda müphem bir durum yarattığı ve tablonun tümünün görülmesini engellediği” ileri sürülmüştür. Bu durumun Türkiye’yi,

⁷⁷³ CHP İstanbul Milletvekili, AB Uyum Komisyonu ve Türkiye-AB KPK Üyesi, emekli büyükelçi.

⁷⁷⁴ “Ulusal Program TBMM’de – Parti Temsilcilerinin Konuşmaları”, 01.07.2003, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/up2003_tbmm-2.html (22.12.2009).

“sürekli eksikli ve ödevini hiçbir zaman tam olarak yapmamış bir ülke görüntüsünde bıraktığı” iddia edilmiştir⁷⁷⁵.

Aslında bu şekilde koşulluluğun işleyişini etkileyen faktörlerden olan *koşulların belirliliği* ve *belirsizlik* sorununa dikkat çekilmektedir. İkinci bölümde ayrıntılı bir şekilde incelendiği üzere, koşulların belirliliği aday ülkelerin kendilerine vadedilen ödülleri almaları için ne yapmaları gerektiğini anlamalarına yardımcı olan bilgilendirici değerinin yanısıra koşulluluğun inandırıcılığını da etkileyen bir faktördür. Çünkü belirlenmiş koşulların karşılanması, AB’yi vadedilen ödülün sunulması konusunda yükümlülük altında bırakmaktadır. Esasen belirsizlik konusu, uyumun şekli kadar siyasi koşulluluğun doğasından ve AB’nin bu aracı kullanma biçiminden de kaynaklanmaktadır.

Bu tür eleştirilere rağmen söz konusu dönem, Türkiye’nin Avrupalılaşma ve siyasi reform süreci bakımından “altın çağ” olarak nitelendirilebilir⁷⁷⁶. Bu dönemde güçlü dış faktörler, elverişli iç koşullar ile biraraya gelmiştir. AB ile katılım müzakerelerinin başlatılması olasılığının güçlenmesiyle birlikte siyasi koşulluluğun *inandırıcılığı* artmıştır. Hükümetin AB ile bütünleşme hedefini öncelik haline getirmesi, *AB ile özdeşleme düzeyinin* yükselmesini sağlamıştır. Gerek hükümetin gerekse muhalefetin söylemlerinden koşulluluğa uyumun *ulusal maliyetleri* ile ilgili algılamaların uyumu engelleyecek düzeyde olmadığı görülebilmektedir. Bu dönemde terör örgütü PKK’nın etkin olmaması da güvenlik bağlamındaki iç uyum maliyetlerinin düşmesinde etkili olmuştur. Bu durum, özellikle kültürel haklar kapsamındaki siyasi reformlar için daha uygun bir ortamın oluşmasını sağlamıştır⁷⁷⁷.

Dahası söylemlerde hak-temelli mantığın ön plana çıkartılmış olmasının sürecin *meşruiyetine* ilişkin algılamaları güçlendirdiği düşünülmektedir. AB siyasi

⁷⁷⁵ “Ulusal Program TBMM’de – Parti Temsilcilerinin Konuşmaları”, 01.07.2003.

⁷⁷⁶ Independent Commission on Turkey, “Turkey in Europe Breaking the Vicious Circle”, Second Report, September 2009, http://www.independentcommissiononturkey.org/pdfs/2009_english.pdf (20.01.2010), s. 13; Öniş, 2009, ss. 4-5.

⁷⁷⁷ E. Fuat Keyman and Senem Aydın Düzgit, “Europeanization, Democratization and Human Rights in Turkey”, *Turkey and the European Union A Difficult Encounter*, Ed. Esra LaGro and Knud Erik Jorgensen, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2007, s. 75.

koşullarını karşılamanın “evrensel standartlara ulaşma” bağlamında ele alınması, ulusal rezonans sorunlarının aşılmasını kolaylaştırmıştır. AB üyeliği ve bununla bağlantılı olarak demokratikleşme hedefine yönelik güçlü kamuoyu ve sivil toplum desteği, Avrupa şüpheli yaklaşımların arka planda kalmasına yol açmıştır. Bu ortamda, muhalefette yer alan siyasi elitler, hükümete ve uyum sürecine ilişkin eleştirilerini dile getirirken, uyum yasalarının kabul edilmesinde veto oyuncusu olarak hareket etmemişlerdir. Tüm bu faktörlerin biraraya gelmesi, siyasi koşulluluğa uyum sürecinde “yönetişim zamanlamasının” uygunluğunu da sağlamıştır.

Uğur ve Yankaya⁷⁷⁸, rasyonel temelde değerlendirilebilecek bir bakış açısıyla, AB koşulluluğunu dış aktörler tarafından sunulan bir “fırsat yapısı” (externally given opportunity structure) olarak ele almaktadırlar. Fırsat yapıları, iç aktörler için politika girişimciliğinin risklerinin ve kazançlarının tanımlanmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda, belli bir siyasi risk düzeyinde yüksek kazançların sağlandığı “fırsat pencereleri” (windows of opportunity) ortaya çıkabilmektedir. Siyasi maliyetlerin düşük olduğu bir ortamda reform gündeminin inandırıcı bir şekilde izlenmesi, iç siyasi aktörler için fırsat pencerelerinin açılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda yazarlar, 2002-2004 yılları arasında AKP’nin AB koşulluluğuna yönelik tavrında, bu fırsat penceresinin sunduğu kazançlardan yararlanma isteğinin önemli ölçüde etkili olduğunu ileri sürmektedirler.

Böyle bir yaklaşım, normatif temelli bir uyumdan ziyade “araçsal” (instrumental) uyum iddialarını beraberinde getirmektedir⁷⁷⁹. Bu doğrultuda, Keyman ve Düzgit⁷⁸⁰, AKP hükümetinin, AB’ye katılım ve gerekli reform sürecini kendi meşruiyetini artırmak ve siyasi varlığını korumak açısından bir araç olarak gördüğünü ileri sürmektedirler. Benzer bir şekilde AB, hükümetin bireysel hak ve özgüklere korunmasını vurgulayan siyasi ideolojisine de meşruiyet kazandırmıştır.

⁷⁷⁸ Uğur and Yankaya, s. 582.

⁷⁷⁹ Bkz. Beken Saatçioğlu, “Unpacking the Compliance Puzzle The Case of Turkey’s AKP Under EU Conditionality”, *KFG The Transformative Power of Europe Working Paper*, No. 14, 2010, http://www.polsoz.fu-berlin.de/en/v/transformeurope/publications/working_paper/WP_14_Saatcioglu.pdf (10.09.2010), s. 17 .

⁷⁸⁰ Keyman and Düzgit, s. 75.

Araçsal uyum, Avrupalılaşıma sürecinin içselleştirilmesine ilişkin bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Bu açıdan Balkır ve Soyaltın⁷⁸¹, “gerçek anlamda Avrupalılaşıma”yı (genuine Europeanisation) “ilgili ülkenin resmi ve resmi olmayan tüm yapılarını etkileyen ve en yüksek düzeyde gerçekleşen bir iç dönüşüm süreci” olarak tanımlarken, söz konusu dönemde sürecin gerçekten içselleştirilememesinin “gerçek benzeri bir Avrupalılaşıma”ya (quasi-genuine Europeanisation) yol açtığını belirtmektedirler.

Bu dönemde siyasi koşulluluğa uyum düzeyinde görülen artışın, siyasi maliyetlerin düşük olması ile yakından ilgili olduğu düşünülebilir. Siyasi maliyet, siyasi partilerin seçmenlerini ve varlıklarını koruma hedefleriyle doğrudan ilişkilidir. Her iki hedef açısından siyasi maliyetin düşük olması, uyumu kolaylaştırıcı bir unsurdur⁷⁸². Bu noktada 2002-2004 yılları arasında Türkiye’de kamuoyunun AB üyeliğine desteğinin oldukça yüksek oranlarda olduğu dikkate alınmalıdır. Eurobarometer araştırma sonuçlarına göre AB üyeliğini destekleyenlerin oranı 2002 yılında %65, 2003 yılında %67, 2004 yılının birinci yarısında %71, ikinci yarısında ise %62’dir⁷⁸³.

4.2.2.3 2005 Sonrası: Siyasi Koşulluluğun Sınırları ve Yavaşlayan Uyum Süreci

Türkiye-AB ilişkilerinin gelişimine paralel olarak Türkiye’de Avrupalılaşıma süreci de sorunsuz ve doğrusal bir şekilde gerçekleşmemekte, inişli çıkışlı bir süreç şeklinde ilerlemektedir. Türkiye ile AB arasında katılım müzakerelerinin başladığı 2005 yılına kadar yaşanan hızlı reform sürecinin ardından, Avrupalılaşıma ve siyasi koşulluluğa uyum sürecinde yavaşlama dönemi başlamıştır. 2006 yılında

⁷⁸¹ Balkır and Soyaltin, ss. 7, 14.

⁷⁸² Saatçioğlu, s. 21.

⁷⁸³ “Candidate Countries Eurobarometer 2002”, Autumn 2002, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/cceb/2002/cceb_2002_highlights_en.pdf (22.08.2009); “Candidate Countries Eurobarometer - Comparative Highlights”, *Eurobarometer EB60-CC-EB 2003.4*, Autumn 2003, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/cceb/2003/cceb2003.4_comparative.pdf (10.08.2009); “Turkey National Report”, Eurobarometer 62, Autumn 2004, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_tr_nat.pdf. (05.09.2009).

müzakerelerin sekiz başlıkta askıya alınmasının ardından bu yavaşlama bir kısır döngü şeklini almıştır⁷⁸⁴. 2005 yılının müzakerelerin başladığı yıl olduğu düşünüldüğünde, bu durum ironik bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu durumun ortaya çıkmasında tek bir dönüm noktası değil, ulusal ve AB kaynaklı birçok faktör etkili olmuştur. Bu açıdan 2005 sonrası dönem, olumsuz dış faktörlerin elverişsiz ulusal koşullar ile biraraya gelmesi nedeniyle yavaşlayan ve hatta zaman zaman “durma noktasına gelen bir Avrupalılaşıma” (stalled Europeanisation) sürecine işaret etmektedir⁷⁸⁵.

Putnam’ın “iki düzeyli oyun mantığı” çerçevesinde bakıldığında olumlu bir döngüsellikten söz edilebilecek 2002-2004 yılları arasında olduğu gibi, 2005 sonrası dönemde Avrupalılaşıma sürecindeki yavaşlama incelenirken de, AB kaynaklı ve iç faktörler arasındaki etkileşim dikkate alınmalıdır. Türkiye ile AB arasında müzakerelerin başlatılması kararının alındığı 2004 tarihli Brüksel Avrupa Konseyi⁷⁸⁶, Türkiye’nin adaylık sürecinde önemli bir aşamadır. Bununla birlikte, Zirve toplantısından sonra hem AB düzeyindeki hem de ulusal düzeydeki gelişmeler, sorunlu bir dönemin başladığının işaretlerini vermiştir. 2004 yılından sonra AB dinamikleri ile Türkiye’nin dinamikleri arasındaki farklılaşma, siyasi koşulluluğun işleyişine doğrudan yansımıştır. Böylece AB ve Türkiye’nin dinamiklerinin birbirine yaklaştığı 1999-2004 dönemlerinde olumlu şekilde işleyen *zamansallık faktörü*, 2005 yılından itibaren yeniden olumsuzla dönmüştür⁷⁸⁷.

Bu dönem Avrupa Anayasal Antlaşması’nın Fransa ve Hollanda’daki referandumlarda reddedilmesi ile birlikte Birliğin su yüzüne çıkan kurumsal sorunları ve genişleme yorgunluğunun etkisi altında başlamıştır. Bu ortamda genişleme politikası, AB’nin kurumsal sorunlarının sorumlusu olarak yansıtılırken, bu yaklaşım Birliğin genişleme stratejisinin zorlaşan bir koşulluluk anlayışı ile yeniden yapılandırılmasında rol oynamıştır. Türkiye, müzakere sürecine girmesi ile birlikte

⁷⁸⁴ Independent Commission on Turkey, s. 10.

⁷⁸⁵ Balkır and Soyaltın, ss. 14-16.

⁷⁸⁶ Bkz. European Council, “Presidency Conclusions”, Brussels, 16-17 December 2004.

⁷⁸⁷ Eralp, 2009, s. 160.

zorlaşan koşulluluk anlayışının etkilerini doğrudan hissetmeye başlamıştır. Ancak bunun da ötesinde, Anayasal Antlaşma'nın reddedildiği ve onun yerine Lizbon Antlaşması'nın hazırlandığı dönemde Türkiye'nin Birliğin genişlemesine ilişkin tartışmalarda hedef haline getirilmesi, Türkiye'deki iç dinamikleri olumsuz etkilemiştir.

Brüksel Konsey toplantısının ardından Fransa ve Almanya gibi bazı AB ülkelerinde Türkiye'nin Avrupalı kimliğine ilişkin olarak yapılan tartışmalar Türkiye'de hem elit hem de toplum düzeyinde Avrupa şüpheli eğilimlerin güçlenmesinde rol oynamıştır. AB taraftarı siyasi ve sosyal aktörlerin ise AB koşulluluğuna uyum konusundaki dayanak noktalarını zayıflatmıştır. Bu dönemde Türkiye'de AB'nin Türkiye'ye karşı "samimi" ve "adil" olup olmadığı tartışmaları yeniden ön plana çıkmıştır. AB'nin farklı çekişmelerin yaşandığı bir siyasi alandan ziyade monolitik bir blok olarak algılanması, Türkiye'deki hayal kırıklığını güçlendiren bir faktör olmuştur⁷⁸⁸.

Avrupa'dan gelen belirsiz sinyaller ve bazı tartışmalı açıklamalar, koşulluluğun işleyişinde son derece önemli faktörler olan *belirsizlik sorununu* ve *ödülün inandırıcılığı* konusundaki şüpheleri artırmıştır. Örneğin, Almanya Başbakanı Angela Merkel, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy gibi liderler tarafından Türkiye için AB üyeliğine alternatif olarak gündeme getirilen "imtiyazlı ortaklık" önerileri, Türkiye'nin Avrupalılaşıma sürecinde nihai ödül ile ilgili olarak *ödülün büyüklüğü* bağlamında soru işaretleri yaratmıştır⁷⁸⁹.

Avusturya'nın imtiyazlı ortaklık seçeneğini Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesi'ne dahil ettirme konusundaki ısrarı ve Türkiye'nin buna karşı çıkması anlaşmazlığa yol açmıştır. Sonuçta Müzakere Çerçeve Belgesi'nde müzakerelerin ortak hedefinin üyelik olduğu belirtilmiş, ancak müzakere sürecinin sonucu önceden garanti edilemeyen "açık uçlu bir süreç" olduğu ve bu süreçte Birliğin "hazmetme

⁷⁸⁸ Öniş, 2009, ss. 3-4.

⁷⁸⁹ İmtiyazlı ortaklık önerileri ile ilgili olarak bkz. Erhan İçener, "Privileged Partnership: An Alternative Final Destination for Turkey's Integration with the European Union?," *Perspectives on European Politics and Society* Vol. 8, No. 4, December 2007, 415-438.

kapasitesi” de dahil tüm Kopenhag kriterlerinin göz önünde bulundurulacağı ifadesi belgeye eklenmiştir⁷⁹⁰. Bu noktadan itibaren, hazmetme kapasitesi, Türkiye’nin katılım sürecinde ön plana çıkarılan unsurlardan birisi olmuştur. Bu unsurun en son aşamada AB’nin Türkiye’nin üyeliği konusundaki kararını etkileyeceği, sürecin açık uçlu niteliğinin bu unsur ile yakından ilgili olduğu dile getirilmektedir⁷⁹¹.

Bu gelişmeler, 2005 sonrası dönemde, AKP ve ana muhalefet partisi CHP’nin AB konusuna yaklaşımlarındaki farklılığın belirginleşmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır. Aslında CHP ile AKP arasındaki farklılaşma, 6 Ekim 2004 tarihinde Avrupa Komisyonu’nun yayınladığı İlerleme Raporu ve müzakerelerin başlatılmasına ilişkin tavsiye kararına yönelik yaklaşımlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Başbakan Erdoğan, raporu “dengeli ve olumlu” olarak nitelendirirken⁷⁹², CHP lideri Baykal, böyle bir değerlendirmenin kapsamlı bir analiz yapılmadan belgenin onaylanması anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Baykal’a göre; rapor “...Türkiye’nin önünden Avrupa umudunu tamamen ortadan kaldırmadan bir umut olarak tutmaya devam ederek, ama Türkiye’nin Avrupa Birliği’nde tam üye olarak yer almasının önüne her türlü engelin konulduğu, barikatın yerleştirildiği” bir rapordur⁷⁹³.

CHP, Komisyon’un tavsiye kararındaki bazı noktaları daha önce hiçbir aday ülke için söz konusu olmayan kabul edilmez koşullar olarak değerlendirmiştir⁷⁹⁴. Baykal’a göre; “açık uçlu süreç” ifadesi Türkiye’nin üyeliğini belirsiz hale

⁷⁹⁰ Bkz. “Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler”, 3 Ekim 2005, Çev. DPT ve ABGS, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/MuzakereCercevesi/Muzakere_Cercevesi_2005.pdf (03.04.2009), 2. Madde, s. 3.

⁷⁹¹ Renate Sommer, Avrupa Parlamentosu Üyesi-Avrupa Halk Partisi, KPK Üyesi, Yüz Yüze Mülakat, 26.05.2010.

⁷⁹² Recep Tayyip Erdoğan, *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 22. Dönem 3. Yasama Yılı, 3. Birleşim, 07.10.2004, <http://www.tbmm.gov.tr/biyog/tut27.htm> (22.09.2009).

⁷⁹³ Deniz Baykal, “CHP Grubu Genel Kurul Toplantısı 12 Ekim 2004”, *Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır CHP’nin Türkiye-AB İlişkileri Hakkındaki Görüş, Öneri ve Uyarıları*, CHP Yayını, Ankara, 2006, ss. 124-125.

⁷⁹⁴ Deniz Baykal, “2004 İlerleme Raporu ve Tavsiye Kararı Hakkında Basın Toplantısı 08.10.2004”, *Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır CHP’nin Türkiye-AB İlişkileri Hakkındaki Görüş, Öneri ve Uyarıları*, CHP Yayını, Ankara, 2006, ss. 152-160; “Baykal: Düğün Bayramı Yapmak İçin Erken”, *Hürriyet*, 09.10.2004, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/10/09/534162.asp> (12.06.2009).

getirmiştir. Müzakere, tarifi gereği, ucu açık bir iş olsa da bir ülkeyle müzakereye başlarken, "ucu açık ve sonucu garanti değildir" diye kayda geçirilmesi, altında ne yatıyor diye soru sormak ihtiyacını doğurmaktaydı⁷⁹⁵.

Müzakerelerin açılabilmesi için oybirliği aranırken, askıya alınabilmesi için nitelikli çoğunluk gerekmesi ise dengesiz bir duruma yol açmıştır. Ayrıca AB projesinin kuruluş ilkelerinden birisi olan işgücünün serbest dolaşımı alanında Türkiye için “kalıcı koruma önlemleri” getirilmesi olasılığı ise, Türkiye’nin üyelikten başka bir yola yönlendirilmesi anlamına gelirdi⁷⁹⁶. CHP Milletvekili ve dönemin Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen’de⁷⁹⁷ benzer bir şekilde bunun tam üyelik dışında kısıtlı haklara sahip ikinci sınıf üyeliğe yol açacağını ve böyle birşeyin kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştür⁷⁹⁸. Elekdağ ise AB’nin bu yaklaşımını daha sert bir dille eleştirerek “ırkçı bir eğilim” olarak nitelendirmiştir⁷⁹⁹.

CHP, AB’nin yaklaşımını Türkiye ile üyelik müzakerelerini, daha önce gerçekleşmiş müzakerelerden farklı olarak siyasal bir zemine taşıyacak nitelikte olması gerekçesiyle eleştirmiştir. Oysaki müzakereler, genelde ortak bir siyasi temel varlığı kabul edildikten sonra, bu temel üzerinde yürütülen daha çok teknik niteliği ağır basan bir süreç olmalıdır. Bu açıdan Baykal; her ne kadar karardaki bazı maddelerin AB’de üyelik müzakerelerine karşı çıkan çevrelerin muhalefetine karşı konulduğu düşünülse de, bunların metinlere resmen eklenmesinin resmi süreci olumsuz etkileme riskini beraberinde getirdiğini belirtmiştir⁸⁰⁰.

⁷⁹⁵ Deniz Baykal, *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 22. Dönem 3. Yasama Yılı, 35. Birleşim, 20.12.2004, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=13245&P5=B&page1=29&page2=29 (22.09.2009).

⁷⁹⁶ Baykal, 2004 İlerleme Raporu ve Tavsiye Kararı Hakkında Basın Toplantısı, ss. 156-157.

⁷⁹⁷ CHP Bursa Milletvekili, AB Uyum Komisyonu ve Türkiye-AB KPK Eş-Başkan Yardımcısı, emekli büyükelçi.

⁷⁹⁸ Onur Öymen, “Parlemlenterler Birliği’nin Düzenlediği AB Seminerinde Yaptığı Konuşma 1.11.2004”, *Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır CHP’nin Türkiye-AB İlişkileri Hakkındaki Görüş, Öneri ve Uyarıları*, CHP Yayını, Ankara, 2006, ss. 124-125.

⁷⁹⁹ Şükrü Elekdağ (CHP Grubu Adına), *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 22. Dönem 3. Yasama Yılı, 7.10.2004, <http://www.tbmm.gov.tr/biyog/tut27.htm> (20.08.2009).

⁸⁰⁰ Baykal, 2004 İlerleme Raporu ve Tavsiye Kararı Hakkında Basın Toplantısı, s. 158.

Bu bağlamda, Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlatılmasına karar veren Aralık 2004 tarihli Brüksel Avrupa Konseyi kararları AKP tarafından olumlu karşılanırken⁸⁰¹, CHP tarafından daha önce hükümet tarafından açıklanan kırmızı çizgileri karşılamayan bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Tam üyelik hedefini saptıracak hiçbir unsur taşımaması, hiçbir alanda kalıcı kısıtlama olmaması, Türkiye için müzakerelerin başlatılmasının Kopenhag siyasi kriterleri dışında hiçbir koşula bağlanmaması noktalarındaki kırmızı çizgileri karşılamaktan uzak bir kararı kabul ettiği gerekçesiyle hükümet eleştirilmiştir⁸⁰². Kararda Türkiye'nin Ankara Anlaşması'nın uygulanmasını on yeni AB üyesi ülkeyi kapsayacak şekilde genişletmesi konusuna yapılan vurgu ile yeni üye ülkeler arasında olan Güney Kıbrıs'ın tanınmasının ima edildiği ileri sürülmüştür. Baykal, TBMM'de yaptığı konuşmada AB'nin Türkiye için ilk kez yeni bir üyelik şekli tanımlamaya çalıştığını şu sözlerle ileri sürmüştür⁸⁰³:

.... İlk kez, Avrupa Birliği, maalesef, bugüne kadar gerçekleştirdiği yöntemden farklı bir yöntemle, bir anlayışa girmiştir; yeni bir Avrupa Birliği üyeliği tarif etmeye yönelmiştir. Avrupa Birliğinin bir ortak hukuku vardır, Avrupa Birliği içerisinde bütün ülkelerin ortak bir statüsü vardır; haklar bellidir, yetkiler bellidir; herkes aynı konumdadır... Avrupa Birliği içinde uzun süredir tartışılan bazı konular vardı; çokvitesli Avrupa, iç içe çemberler Avrupası. Hep bunlar konuşulurdu. Şu ana kadar bu yürürlüğe konulmamıştır. 25 ülke ilk çemberin içindedir. Şimdi müzakereleri henüz sonuçlanmamış olan Hırvatistan da o ilk çemberin içindedir, 2006'da üyeliği taahhüt edilmiş olan Bulgaristan ve Romanya da o çemberin içindedir; ama şimdi ilk kez Türkiye'ye, sen ikinci çemberin içinde Avrupa Birliğiyle ilişki kurabilirsin denilmektedir. 17 Aralıkta alınan kararın anlamı budur değerli arkadaşlar. 17 Aralıkta Türkiye'ye, özel, farklı bir üyelik teklif edilmektedir. Bildiğimiz tam üyelik değil, yeni bir üyelik anlayışı. Avrupa'yla ilişki var, Avrupa'yla temas var; ama Avrupa'da bildiğiniz üyelik, o yok, o görülüyor daha ve bunun olmaması için gerekli düzenlemeler oraya yerleştirilmiş ve bize kabul ettirilmiştir.

Bu dönemde, CHP'nin söylemlerinde yumuşak nitelikli Avrupa şüphesizliğinin ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. CHP'li siyasi elitler tarafından AB'nin Türkiye'ye eşit koşullu üyelik vermek istemediğine ilişkin şüpheler ve AB'nin azınlıklar konusundaki yaklaşımlarının ulusal bütünlüğe etkisi konusundaki

⁸⁰¹ “Erdogan: Hedef Tam Üyelikti, Onu da Aldık...”, *Milliyet*, 18.12.2004.

⁸⁰² Bkz. “İşte AKP'nin ve Gül'ün Kırmızı Çizgileri, İşte Gerçekler”, 19.12.2004, www.chp.org.tr (24.08.2009).

⁸⁰³ Baykal, *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 22. Dönem 3. Yasama Yılı, 35. Birleşim, 20.12.2004.

endişeler⁸⁰⁴ dile getirilmeye başlanmıştır⁸⁰⁵. Ayrıca AB'nin siyasi koşulluluk bağlamında ortaya koyduğu mekanizmaların Türkiye'deki insan hakları, demokrasi ve hukuk eksikliklerini düzeltmeye yönelik olmanın ötesinde, çeşitli sorunları siyasileştirme ve her ülkenin Türkiye ile özel sorunlarını ve sıkıntılarını bu yolla kendi ulusal çıkarları doğrultusunda çözmesi için fırsat yaratma durumuna getirildiği endişesi ortaya konulmuştur⁸⁰⁶.

Bu açıdan AB siyasi koşulluluğuna yönelik olarak, CHP ile ulusalcı siyasi elitlerin yaklaşımları arasında bir yakınsamadan söz edilmeye başlanmıştır⁸⁰⁷. Yine aynı dönemde AKP'nin AB konusundaki “güçlü destek” pozisyonunda da değişiklik olmuştur⁸⁰⁸. Bu bağlamda AKP'nin 2002-2004 döneminde “AB konularına ilişkin coşkulu yaklaşımı”nın (Euro-enthusiasm), 2005 sonrası dönemde yerini “Avrupa yorgunluğu”na (Euro-fatigue)⁸⁰⁹ ve “reform yorgunluğu”na (reform fatigue)⁸¹⁰ bıraktığı ileri sürülmüştür.

Avrupalılaşıma sürecinde, AB üyeliği konusu iç politikada farklı kesimlerin rakipleri karşısında kullandığı bir araç haline dönüşebilmekte veya bu şekilde yorumlanabilmektedir. Örneğin AKP hükümetinin 2002 sonrasında AB reformlarına yönelik yaklaşımında etkili olan temel unsurun, üyelik sürecinin dini özgürlüklerin genişletilmesini ve muhafazakar elitlerin çıkarlarının laik devlet elitleri karşısında

⁸⁰⁴ Örneğin CHP'nin 2004 İlerleme Raporu'na ilişkin eleştirileri arasında AB'nin azınlık yaklaşımı önemli bir yer tutmuştur. Avrupa Komisyonu'nun yaklaşımının Lozan Antlaşması'na aykırı olduğu belirtilmiştir. Hatta bu yaklaşımda azınlık olduğunu açıkça reddeden bazı vatandaşların bile azınlık olarak tanımlanmaya çalışıldığı eleştirileri yapılmış ve bu kapsamda 2004 Raporunun Alevi vatandaşlara ilişkin değerlendirmeleri örnek olarak gösterilmiştir. Bkz. Onur Öymen, Parlemlenterler Birliği'nin Düzenlediği AB Seminerinde Yaptığı Konuşma, s. 184.

2004 İlerleme Raporu'nda “Aleviler halen Müslüman azınlık olarak tanınmamaktadır.” şeklinde bir ifade yer almıştır. Bkz. European Commission, “2004 Regular Report on Turkey”, s. 54.

⁸⁰⁵ Bkz. *Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır CHP'nin Türkiye-AB İlişkileri Hakkındaki Görüş, Öneri ve Uyarıları*, CHP Yayını, Ankara, 2006.

⁸⁰⁶ Baykal, 2004 İlerleme Raporu ve Tavsiye Kararı Hakkında Basın Toplantısı, s. 159.

⁸⁰⁷ Doğan, 2005, s. 434.

⁸⁰⁸ Avcı, 2006, s.

⁸⁰⁹ Bkz. Usul, 2008, ss. 175-197.

⁸¹⁰ Bkz. Marcie J. Patton, “AKP Reform Fatigue in Turkey: What Has Happened to the EU Process?”, *Mediterranean Politics*, Vol. 12, No. 3, 2007, ss.339-358.

korunmasını sağlayacağı beklentisi olduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda, AİHM'nin Kasım 2005 tarihli Şahin kararının⁸¹¹, AKP'nin AB sürecinde dini özgürlüklerin genişletilmesi ve başörtüsü sorununun çözülmesi beklentisi açısından bir kırılma noktası oluşturduğu savunulmuştur⁸¹². Diğer taraftan, diğer bazı kesimlerin ise AB üyeliği sürecini laikliğin korunması ve güçlendirilmesinin güvencesi olarak gördüğü ifade edilmektedir⁸¹³. Bu noktada Öniş⁸¹⁴, her iki grubun AB'nin bu bağlamda sağlayabileceklerinin sınırlı olduğunu görmesinin, özellikle 2005 sonrası dönemde, siyasi reformlar konusundaki istekliliğin düşmesinde diğer faktörlerle birlikte etkili olduğu görüşündedir.

Diğer taraftan, AB'ye katılım sürecine ilişkin iç tartışmalarda, Türkiye'nin uğradığı “haksız muamele” tartışmaları ile birlikte AB'nin “Hıristiyan kulübü” olup olmadığına ilişkin söylemler yeniden ağırlık kazanmıştır. Bu söylemin temelinde belirli koşulları karşılamaına rağmen AB'nin Türkiye'yi tam üyeliğe kabul etmemesinin AB'nin bir Hıristiyan kulübü olduğu iddialarını doğrulayacağı argümanı bulunmaktadır⁸¹⁵. Aslında bu tür söylemler, özellikle AB'nin Türkiye'ye ilişkin kritik kararları öncesinde veya Türkiye'nin AB tarafından haksızlığa uğradığına inanılan dönemlerde Türk siyasi elitlerince, biraz da AB üzerinde Türkiye'nin üyeliği konusunda baskı uygulamak amacıyla, sıkça kullanılmaktadır. Örneğin 2004 Brüksel Zirvesi öncesinde Başbakan Erdoğan, Türkiye'nin üyeliğinin AB'ye ne kazandıracığı şeklindeki soruya; “AB üzerindeki, ‘Hıristiyan kulübü mü?’ sorusunu ortadan kaldıracak, AB'nin siyasi değerler bütünü olduğu anlayışını ortaya

⁸¹¹ AİHM'de, Leyla Şahin tarafından Türkiye aleyhine açılan davada üniversitelerde başörtüsü yasağının AİHS kapsamında din özgürlüğünü ihlal etmediğine karar verilmiştir.

⁸¹² Saatçioğlu, ss. 5-6.

⁸¹³ Örneğin Zeynel Lüle'nin CHP Milletvekili Şükrü Elekdağ ile yaptığı görüşmede Elekdağ, AB'yi Türkiye'de laikliğin güvencesi olarak gördüğünü belirtmiştir. Bkz. Zeynel Lüle, “CHP, AB'ye Çok Yakın”, Politik Uyum, Referans Gazetesi, 26.09.2008, http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=107045&KTG_KOD=240 (20.09.2009).

⁸¹⁴ Ziya Öniş, “Contesting for the Center: Domestic Politics, Identity, Conflicts and the Controversy over EU Membership in Turkey”, *İstanbul Bilgi University European Institute Working Paper*, No. 2, 2009, s. 3.

⁸¹⁵ Öniş, 2009, ss. 7-8.

koyacak ve medeniyetleri buluşturacaktır” şeklinde cevap vermiştir⁸¹⁶. Bir anlamda bu söylemler, Avrupa’da Türkiye’nin Avrupalı kimliğine ilişkin olarak yürütülen tartışmaların Türkiye’deki ulusal bağlama yansıma biçimi olarak değerlendirilebilir.

Bu dönemde yine Avrupa’da Türkiye’ye ilişkin tartışmaların yarattığı hayal kırıklığının ve güven sorununun da etkisiyle, Başbakan Erdoğan’ın söylemlerinde Türkiye’nin AB’ye katılım süreci durursa Kopenhag kriterlerinin Ankara kriterleri olarak değiştirilip reform sürecine devam edileceği açıklamaları daha sık vurgulanmaya başlamıştır⁸¹⁷. Bu söylemlerin temelinde reform sürecinin başlı başına taşıdığı önem vurgulanırken, AB üyeliği olsun veya olmasın bu kriterlerin Ankara kriterleri şeklinde referans noktası olarak alınması gerektiği argümanı bulunmaktadır.

Aslında bu argüman, AKP’nin iktidara geldiğinden bu yana, AB üyeliği hedefini siyasi ve ekonomik alanda evrensel standartlara ulaşılması için bir araç olarak gören hak temelli söyleminin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu doğrultuda, 2002 yılında kurulan 58. AKP hükümeti programında; AB’nin sunduğu ekonomik ve demokratik standartların, tam üyelik şartına bağlı olmaksızın destekleneceği belirtilmiştir⁸¹⁸. Ancak 2005 sonrası dönemde aynı söylem, koşulluluğun işleyişinde koşullar ile teşvikler arasında bozulan dengenin, zayıflayan inandırıcılığın⁸¹⁹ ve artan belirsizliğin bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bu koşullar altında siyasi reform sürecinin devam ettirilmesinde ulusal faktörlerin önemi artmaktadır.

Bu dönemde genel olarak Türkiye-AB ilişkilerinin özel olarak ise koşulluluğun işleyişini etkileyen önemli bir konu Kıbrıs sorunu olmuştur. 10-11

⁸¹⁶ “Without Turkey, the EU is Christian Club: Turkish Prime Minister”, *The Journal of Turkish Weekly*, 15.05.2009, <http://www.turkishweekly.net/news/76920/-without-turkey-eu-is-christian-club-turkish-prime-minister-.html> (29.10.2009).

⁸¹⁷ “Erdoğan: "Kopenhag Kriterlerini Ankara Kriterleri Yapma Yolunda Adımlar Atmaya Devam Edeceğiz", 14.12.2002, <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=62938> (02.10.2009); “AB Tarih Vermezse Bunu İzah Edemez”, 04.03.2004, <http://www.tumgazeteler.com/?a=84155> (13.08.2008); “Erdogan: Copenhagen criteria would become Ankara criteria”, 01.07.2005, <http://www.turkishweekly.net/news/14088/erdogan-copenhagen-criteria-would-become-ankara-criteria.html> (22.09.2008).

⁸¹⁸ 58. Gül Hükümeti Programı, 18.11.2002-14.03.2003.

⁸¹⁹ Balkir and Soyaltin, 2009, ss. 14-15.

Aralık 1999 tarihli Helsinki Avrupa Konseyi'nde, adada siyasi bir çözümün Kıbrıs'ın AB'ye üyeliğini kolaylaştıracağı kabul edilse de, katılım müzakereleri tamamlandığında bu çözümün gerçekleşmemiş olması durumunda, bu konunun Konsey'in katılım ile ilgili kararında bir önkoşul oluşturmayacağını belirtmesi, Güney Kıbrıs'ın 1 Mayıs 2004 yılında gerçekleşen AB üyeliğinin yolunu açmıştır⁸²⁰.

Genel olarak bakıldığında, AB'ye adaylık sürecinde Kıbrıs sorununa ilişkin olarak Türkiye ve Güney Kıbrıs arasında teşvikler ve koşulların dağılımı bakımından dengesizlik dikkat çekicidir. Kıbrıs sorunu Kopenhag siyasi kriterlerinin bir parçası olmasa da, sorunun çözümü Türkiye'nin AB'ye katılımı ile bağlantılı tutulurken, Helsinki kararı Güney Kıbrıs için bu bağlantıyı ortadan kaldırmıştır. Bu açıdan her ne kadar AB, Türkiye'nin ve Güney Kıbrıs'ın adaylık süreçleriyle birlikte Kıbrıs sorununda bir aktör haline gelse de, koşulluluk mekanizmasını kullanma biçimindeki dengesizlik nedeniyle sorunun çözümünde etkin bir rol oynayamamıştır. AB, Türkiye'nin politikalarını bir ölçüde etkileyebilse de, Güney Kıbrıs için aynı şeyin söz konusu olduğunu söylemek güçtür. Türkiye özellikle 2003 ve 2004 yıllarında statükonun değişmesi anlamına gelen Annan Planı'nı desteklerken, Güney Kıbrıs bu süreçte zaman faktörünün kendi tarafında olmasının rahatlığıyla hareket etmiştir⁸²¹.

Her ne kadar Kıbrıs sorunu, Kopenhag siyasi kriterlerini temel alan siyasi koşulluluğunun ötesinde bir koşulluluk unsuru oluşturması nedeniyle bu tezin kapsamı içerisinde yer almasa da, Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine yaptığı doğrudan etki nedeniyle dikkate alınması gereken bir faktördür. Özellikle Güney Kıbrıs'ın Nisan 2004'te Annan Planı'nı reddettikten sonra AB'ye üye olmasının ardından, yüksek düzeyde siyasallaşmış bir konu olarak Türkiye-AB ilişkilerinin tüm boyutlarını olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştır. Eralp⁸²², Kıbrıs sorununun tarihsel olarak Türkiye ile AT/AB arasındaki ilişkilerdeki zamansal dalgalanmalarda

⁸²⁰ Bkz. *Conclusions of the Helsinki European Council: extract concerning preparations for enlargement*, 10-11 December 1999, Md. 9, <http://www.ena.lu/conclusions-helsinki-european-council-extract-concerning-preparations-enlargement-1011-december-1999-020005292.html> (08.07.2008).

⁸²¹ Atila Eralp, "The Last Chance in Cyprus Negotiations and the Turkey-EU Relationship", *ELIAMEP Thesis*, No. 1, 2010.

⁸²² Eralp, 2009a, s. 1.

önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. İkili ilişkilerde olumsuzluk olduğu dönemler, genellikle Kıbrıs sorununun daha görünür hale geldiği dönemlerdir. Sorunun geri planda kaldığı dönemlerde ise, Türkiye-AB ilişkileri daha olumlu bir şekilde seyir etmektedir.

Kıbrıs sorunu çözülmeden Güney Kıbrıs'ı üyeliğe kabul eden AB, bu noktadan itibaren soruna hukuksal bir çerçeveden yaklaşmaya başlamış ve 1963 tarihli Ankara Anlaşması'nı yeni üye ülkelere genişleten Ek Protokol'ün Türkiye tarafından imzalanmasına odaklanmıştır. Türkiye'nin 29 Temmuz 2005'te Ek Protokol'ü imzalarken, bunun Protokol'de "Kıbrıs Cumhuriyeti" adıyla ifade edilen Güney Kıbrıs'ı tanıdığı anlamına gelmeyeceğine dair bir deklarasyon yayınlaması üzerine, AB'de 21 Eylül 2005 tarihinde bir karşı deklarasyon yayınlamıştır. Bu karşılıklı deklarasyonlardan sonra, konu AB'nin Türkiye'nin hava sahasını ve limanlarını Kıbrıs'a açması talebi ile Türk hükümetinin buna karşılık eşzamanlı olarak, daha önce Birliğin söz verdiği gibi Kuzey Kıbrıs'ın AB ile doğrudan ticaret yapmasının önündeki engellerin kaldırılması isteği üzerinde kilitlenmiştir.

Türk hükümeti, AB'yi Kuzey Kıbrıs ile doğrudan ticaret yapılması ve mali yardım sunulması konusundaki taahhütlerine bağlı kalmaması nedeniyle eleştirirken, AB ise Ek Protokol'ün uygulanmasına ilişkin Türkiye'nin hukuki sorumluluğuna odaklanmıştır. İki taraf arasındaki bu yaklaşım farklılığının, müzakerelerin dondurulmasıyla sonuçlanabilecek bir “tren kazasına” yol açmasından endişe edilmiştir⁸²³. Sonuçta müzakereler bütünüyle dondurulmasa da AB Konseyi, 14-15 Aralık 2006 tarihlerinde Türkiye Ek Protokol'e ilişkin yükümlülüklerini yerine getirene kadar müzakerelerin gümrük birliği ile ilgili sekiz başlıkta

⁸²³ Kirsty Hughes, “Turkey and the EU Four Scenarios: From Train Crash to Full Steam Ahead”, *Friends of Europe Policy Spotlight Report*, 2006, <http://www.friendsofeurope.org/Portals/6/Documents/Reports/FoE%20Turkey%20and%20the%20EU%20report%20web.pdf> (18.05.2008), ss. iii-iv.

dondurulmasına⁸²⁴ ve hiçbir başlığın geçici olarak kapatılmamasına karar vermiştir⁸²⁵.

Konsey kararı, Türkiye-AB ilişkilerinde potansiyel bir tren kazasını önlese de zaten yavaş ilerlemekte olan müzakere sürecini daha da yavaşlatmıştır. AB dinamikleri düzeyinde yaşanan değişiklikler ile birlikte Kıbrıs sorunuyla ilgili gelişmeler, Türkiye’de AB taraftarı koalisyonun konumunu zayıflatırken Avrupa şüpheciliğin güçlenmesini sağlamıştır. İronik bir şekilde, Türkiye ile AB arasında müzakerelerin başladığı bu yeni dönemde Türkiye’de AB’ye katılım sürecine ilişkin isteklilik ile birlikte AB’nin dönüştürücü gücü (transformative power) sarsılmıştır. Müzakere sürecinde teşviklerden ziyade yaptırımların ön plana çıkması ve üyelik perspektifinin belirsizleşmesi hem elitler hem de kamuoyu düzeyinde sürecin çekiciliğini azaltmıştır. Bu durum sürecin siyasi maliyetini artırmıştır. Bu açıdan Kıbrıs sorunu, AB projesinin hem hükümet hem de muhalefet partileri bağlamında sahiplenilme düzeyini aşağıya çekmiştir. BM Planı’nı reddettiği halde Güney Kıbrıs AB üyesi olurken, Birliğin Türkiye’ye yönelik yaklaşımı bir “çifte standart” olarak yorumlanmıştır. Bu yeni ortamda Güney Kıbrıs’ın AB üyesi olarak Türkiye’ye ilişkin Birlik kararlarında veto yetkisi kazanması süreci daha da zorlaştırmıştır⁸²⁶.

AB’nin Kıbrıs sorununa dengeli bir temelde yaklaşmaması, Türkiye’de tepkilere yol açarken Avrupa Konseyi’nin kararı “haksız bir muamele” olarak değerlendirilmiştir. Başbakan Erdoğan, kararı “adil olmayan bir karar”⁸²⁷ olarak

⁸²⁴ Askıya alınan sekiz başlık şunlardır: 1. Fasil Malların serbest dolaşımı, 3. Fasil İş kurma hakkı ve hizmet sunumu serbestisi, 9. Fasil Mali hizmetler, 11. Fasil Tarım ve kırsal kalkınma, 13. Fasil Balıkçılık, 14. Fasil Ulaştırma politikası, 29. Fasil Gümrük Birliği, 30. Fasil Dış ilişkiler.

⁸²⁵ The Council of the European Union, “Press Release on Meeting of General Affairs and External Relations Council (GAERC) Dated 11 December 2006”, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/gena/92122.pdf (12.10.2008);

Bakanlar Konseyi’nin bu kararı daha sonra 14-15 Aralık 2006 tarihlerinde gerçekleşen Brüksel Avrupa Konseyi toplantısında onaylanmıştır. Bkz. European Council, “Presidency Conclusions”, Brussels, 14-15 December 2006, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/92202.pdf (11.01.2010).

⁸²⁶ Eralp, 2009a, s. 7.

⁸²⁷ “EU unfair to Turkey, says Erdogan”, *EU Observer*, 13.12.2006, <http://euobserver.com/?aid=23086> (13.11.2008).

nitelendirirken, Türkiye’yi müzakere masasından uzaklaştırmanın büyük bir hata olacağını belirtmiştir⁸²⁸. Dönemin AB Başmüzakerecisi Ali Babacan ise Kıbrıs sorununun tek taraflı olarak Türkiye’ye baskı uygulanması yoluyla çözülmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır⁸²⁹. Diğer taraftan hükümet, reform sürecine devam etme kararlılığını dile getirmiştir⁸³⁰.

Bu dönemde Türkiye-AB ilişkilerinin dinamikleri, Türkiye’nin AB’ye katılım sürecinde iç politika dinamiklerinin de ne kadar önemli olduğunu yeniden ortaya koymuştur. 2007 yılında başlatılan Ergenekon soruşturması⁸³¹, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ilgili olarak yaşanan kriz⁸³² ve 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleşen erken seçimler ulusal atmosferin şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Siyasi partilerin seçim bildirgeleri incelendiğinde, AB konusuna bildirgelerin dış politika kısımlarında yer verildiği görülmektedir. AKP’nin bildirgesinde temel haklar ve özgürlükler kısmında, CHP’nin bildirgesinin ise insan hakları kısmında Kopenhag kriterlerinin karşılanması vaadi yer almaktadır. Aşağıdaki tablo, 2007 seçimlerinde

⁸²⁸ “Erdoğan: Biz değil, AB kaybeder”, 06.12.2006, <http://www.ntvmsnbc.com/news/393032.asp> (04.10.2008).

⁸²⁹ “Babacan: Kıbrıs Konusunda Baskı Çözüm Getirmez”, 06.12.2006, <http://www.haberler.com/babacan-kibris-konusunda-baski-cozum-getirmez-haberi/> (04.10.2008).

⁸³⁰ “EU unfair to Turkey, says Erdogan”.

⁸³¹ Ergenekon adıyla bilinen bir suç şebekesi oluşturulduğu iddiasıyla 2007 yılında başlatılan soruşturma, aralarında emekli Generallerin de bulunduğu kişilerin tutuklanmasına yol açmıştır. Soruşturma kapsamındaki iddianameler terör örgütü kurmak, hükümeti devirmeye teşebbüs etmek ve hükümetin işleyişini şiddete başvurmak suretiyle zayıflatmak gibi suçlamalara dayanmaktadır. Soruşturma süresince savunma haklarının yeterince korunmadığına ve suçlama yapılmaksızın gözaltı süresinin uzun tutulduğuna ilişkin çeşitli iddialar olmuştur. Bkz. European Commission, “Turkey 2008 Progress Report”, s. 6; European Commission, “Turkey 2009 Progress Report”, s. 6.

⁸³² T.C. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresinin Mayıs 2007’de dolacak olması nedeniyle, Nisan 2007’de TBMM’de cumhurbaşkanlığı oylamaları yapılmıştır. AKP’nin cumhurbaşkanı adayı olarak Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül’ü göstermesinin muhalefet partileri tarafından boykot edilmesi, Meclis’teki oylamalarda üçte iki çoğunluğun sağlanamaması, Genelkurmay Başkanlığının seçimlerle ilgili olarak erişim sayfasında e-muhtıra olarak isimlendirilen bir belge yayınlaması ve CHP’nin Anayasa Mahkemesine yapmış olduğu başvuru üzerine toplantı yeter sayısının olmaması nedeniyle oylamaların iptal edilmesi erken genel seçimlerle sonuçlanmıştır. Ağustos 2007’de yeni seçilen Meclis, Abdullah Gül’ü T.C. Cumhurbaşkanı seçmiştir.

barajı geçen üç siyasi partinin⁸³³ bildirelerinde AB'ye katılım sürecine bakışını hangi ifadelerle ortaya koyduğunu özetlemektedir.

Tablo 3: 2007 Seçim Bildirlerinde Siyasi Partilerin AB Üyeliğini ve Siyasi Koşulluluğa Uyum Konusunu Ele Alış Biçimleri

Adalet ve Kalkınma Partisi	<ul style="list-style-type: none">-Çok boyutlu dış politika anlayışı bağlamında özgürlük ve güvenlik ilkelerinin birlikte hayata geçirilmesi-Demokrasi, temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü gibi konularda evrensel standartlara yaklaşmasına yardımcı olma rolü-Temel hak ve özgürlükler bağlamında; Kopenhag siyasi kriterlerine tam uyum sağlama vaadi-Halkın hayat standardının yükseltilmesi için gereklilik-Ekonominin güçlü bir çerçeveye oturtulmasına katkısı-Yakın çevrede bir güven ve istikrar ortamının oluşması için gereklilik
Cumhuriyet Halk Partisi	<ul style="list-style-type: none">-Teslimiyetçi olmayan onurlu dış politika, dış ilişkilerde Türkiye'nin haklarının, çıkarlarının ve onurunun korunması-AB'ye eşit koşullu üyelik hedefinin korunması-Ulus devlet, üniter devlet, laik devlet ilkelerine saygılı tam üyelik-Siyasi dayatmalar ve aday üyelik sürecinin doğal koşulu olmayan kalıcı kısıtlamalar veya özel statü gibi önerilerin kabul edilmemesi-İnsan hakları bağlamında; Kopenhag kriterlerinin Türk hukukuna, idari ve iç güvenlik uygulamalarına aktarılmaya devam edilmesi

⁸³³ 2007 seçimlerinde %46,6'lık oy oranı ile AKP (341 sandalye), %20,9'luk oy oranı ile CHP (99 sandalye), %14,3'lük oy oranı ile MHP (70 sandalye) %10'luk seçim barajını geçen siyasi partiler olmuşlardır. 26 bağımsız aday da ayrıca seçilmiştir. Bağımsız milletvekilleri içerisinde DTP'li 20 kişi TBMM'de kendi parti gruplarını oluşturmuşlardır.

Milliyetçi Hareket Partisi	<ul style="list-style-type: none">-Milli çıkarlara ve stratejik hedeflere göre şekillenen dış politika-Türkiye-AB ilişkilerinin yakın geçmişine ilişkin değerlendirmeler; şantajlar, önşartlar, dayatmalar, haksız talep ve baskılarla dolu bir hayal kırıklığı hikayesi, açmaz ilişkisi, vesayet ilişkisi-Türkiye'nin ne pahasına olursa olsun AB'nin yörüngesinde sürüklenmeye mecbur, mahkum ve muhtaç olmaması-Türkiye'nin kendi sorunlarını kendisinin tanımlayıp çözümünü kendisinin bulması-AB ile ilişkilerin Türkiye için "kimlik ve kader sorunu" olmaması-Her iki taraf için "stratejik düşünme dönemi" ihtiyacı-AB'nin Türkiye'nin milli birliği ve bütünlüğü, terör ve bölücülük, Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan konusundaki taleplerini gözden geçirip açıklığa kavuşturması-AB'nin Türkiye'yi özürsüz bir ülke olarak görmesi-AB'nin Türkiye'yi eşit haklara sahip bir ülke olarak içine kabul etmek istememesi
----------------------------	--

Kaynak: AKP 2007 Seçim Bildirgesi, CHP 2007 Seçim Bildirgesi ve MHP 2007 Seçim Bildirgesinden derlenmiştir.

AKP'nin seçim bildirgesi incelendiğinde siyasi koşulluluğa uyumun, hak temelli bakış açısıyla, evrensel standartlara yaklaşılmasında yardımcı olma rolü açısından ele alındığı görülmektedir. Bu çerçevede Kopenhag siyasi kriterlerine tam uyum sağlanacağı vaadinde bulunmaktadır. Diğer taraftan, bu bakış açısının bildirmede AB üyeliği konusundaki pragmatik yaklaşımla bütünleştirildiği söylenebilir. Bu pragmatik yaklaşım doğrultusunda çıkar temelli bir mantık ile AB üyeliğinin Türkiye'ye sağlayacağı faydalar vurgulanmıştır. Her ne kadar hak temelli mantık çerçevesinde siyasi koşulluluğa uyum konusu, ilişkinin diğer boyutlarındaki çıkar temelli mantık ile birleştirilmeye çalışılsa da, genel olarak AB'ye üyelik ve özel olarak siyasi koşulluluğa uyum konusunun 2002 bildirgesindeki kadar ön planda olmadığı görülmektedir. Bu durumun 2007 yılında seçim ortamındaki iç konjonktür ile yakından ilgili olduğu düşünülebilir. 2002 bildirgesinde AB'ye tam üyelik

modernleşme sürecinin doğal sonucu ve AB siyasi kriterlerinin gerçekleştirilmesi bu yönde atılacak önemli bir adım olarak değerlendirilirken, 2007 bildirgesinde bu tür ifadeler yer almamaktadır. Ayrıca 2002 bildirgesindeki “bu kriterlerin, AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesinin kaçınılmazlığına” ilişkin vurguya benzer bir ifadeye 2007 bildirgesinde rastlanmamıştır⁸³⁴.

2007 seçimlerinde AKP, Türkiye-AB ilişkileri ve siyasi koşulluluğa uyum konusunu iktidarı döneminde gerçekleştirilen reformları öne çıkarmak amacıyla ele alırken, muhalefet partileri ise AB konusunu daha çok hükümeti eleştirmek amacıyla kullanmıştır⁸³⁵. En olumlu yaklaşım AKP’nin bildirgesinde görülürken, Balkır’ın deyişiyle; bildirgelerin büyük çoğunluğundaki yaklaşım, “AB’ye ihtiyacımız yok; kendi başımıza halledebiliriz.” mesajı vermiştir⁸³⁶. Seçim kampanyalarının yürütüldüğü sırada, Kıbrıs sorunu nedeniyle müzakerelerin askıya alınmasının yarattığı hayal kırıklığı ile birlikte Türkiye’nin AB üyeliğine alternatif bir girişim olarak tasarlandığı ileri sürülen Sarkozy’nin “Akdeniz Birliği” önerisine ilişkin tartışmaların yürütülüyor olmasının ve AB’ye katılım sürecine giderek azalan kamuoyu ilgisinin de etkili olduğu düşünülebilir⁸³⁷.

CHP’nin 2007 seçim bildirgesinde⁸³⁸, iktidara gelmesi halinde, AB hedefinin devam etmesi konusunda hemfikir görünmesine rağmen, AB’ye katılım sürecine ilişkin rahatsızlıkların ve yumuşak nitelikteki Avrupa şüpheli yaklaşımın bildirge metnine yansıtıldığı görülmektedir. Türkiye ile AB arasında başlatılan müzakerelerle ilgili olarak ortaya konulan koşullara yönelik ve Kıbrıs konusuna ilişkin eleştiriler tekrarlanırken, bildirge CHP’nin 2004 sonrası dönemde AB konusundaki

⁸³⁴ Bkz. *AKP 2002 Seçim Bildirgesi - Herşey Türkiye İçin*.

⁸³⁵ Cihan Dizdaroğlu, “Partilerin Seçim Beyannamelerinde Dış Politika ve Seçim Sonrası Türk Dış Politikasının Olası Yönelimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *TEPAV Değerlendirme Notu*, 20.07.2007, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/secim_sonrasi_TDP.pdf (28.03.2009), s. 2.

⁸³⁶ Canan Balkır, “The July 2007 Elections in Turkey: A Test for Democracy,” *Mediterranean Politics*, Vol. 12, No. 3, 2007, s. 421.

⁸³⁷ Canan Balkır, Susan Banducci, Didem Soyaltin and Huriye Toker, “Expecting the Unforeseeable: The 2007 Turkish Elections in the Media”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 2, 2008, s. 206.

⁸³⁸ *CHP 2007 Seçim Bildirgesi - Pusula 07*, www.chp.org.tr (10.12.2009).

söylemlerindeki eleştirel yaklaşımı, ulusalcı tonlamayı ve konunun iç politikada giderek siyasallaşan niteliğini yansıtmaktadır. Bildirgede bir taraftan AKP'nin “teslimiyetçi” AB ve Kıbrıs politikaları eleştirilirken, diğer taraftan da AB'ye katılım sürecine verilen koşullu desteğin çerçevesi çizilmektedir. Bu çerçevede iktidara gelinmesi durumunda, “üyeliğin gerektirdiği reformların kısa sürede gerçekleştirileceği” vaat edilirken, insan hakları başlıklı kısımda Kopenhag kriterlerine atıfta bulunmaktadır. Bu kriterlerin Türk hukukuna, idari ve iç güvenlik uygulamalarına aktarılmaya devam edileceği belirtilmektedir.

CHP'nin bildirgesi genel olarak incelendiğinde, ulusal çıkar temelli mantığın ön planda olduğu söylenebilir. Ulus devlet, üniter devlet ve laik devlet ilkelerine saygılı tam üyelik vurgusu, bu konularda koşulluluğun iç uyum maliyetlerinin yüksek olabileceğine ilişkin kaygılar olduğunu düşündürmektedir. Bu da çıkar mantığının güvenlik kaygılarına odaklı mantık ile bütünleştirildiği izlenimini vermektedir. Siyasi dayatmalardan bahsedilmesi ve eşit koşullu üyelik istenmesi ise, katılım sürecinin ve koşulluluğun meşruiyetinin sorgulanması olarak değerlendirilebilir. Bildirgede yapılan tüm bu olumsuz değerlendirmelere rağmen AB'ye üyelik ve AB koşulluluğuna uyumun ilkesel olarak ve çizilen sınırlar içinde desteklendiği ortaya konulmaktadır.

MHP'nin 2007 seçim bildirgesinde⁸³⁹ AB ve koşulluluk konusunda oldukça olumsuz bir tonlamanın olduğu görülmektedir. AB koşulluluğu, “şantaj, önkoşullar, dayatmalar, haksız talep ve baskılar” gibi olumsuz ifadelerle özdeşleştirilerek koşulluluğun meşru görülmediği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda temel rahatsızlık alanları milli birlik ve bütünlük, terör ve bölücülük, Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan konularındaki talepler olarak saptanmıştır. Diğer bir deyişle koşulluluğa uyumun iç maliyetleri bu alanlarda yüksek olarak algılanmaktadır. Ulusal çıkar temelli mantığın merkezine güvenlik kaygılarının yerleştirildiği görülmektedir. Ayrıca “Türkiye'nin kendi sorunlarını kendisinin tanımlayıp çözümünü kendisinin bulacak kudrette” olduğunun vurgulanması, koşulluluk ilişkisinin güç asimetrisi boyutundan duyulan rahatsızlığı ifade eder niteliktedir. Bu açıdan azınlık hakları,

⁸³⁹ MHP 2007 Seçim Bildirgesi- Milli Duruş ve Kararlılık Belgesi, www.mhp.org.tr (15.12.2009).

kültürel haklar, Kıbrıs sorunu gibi bazı koşullar ile birlikte koşulluluğun işleyişinin sorgulandığını göstermektedir.

Bildirgede AB ile ilişkiler önşart ve ipoteklere bağlı bir “açmaz ilişkisi”, “vesayet ilişkisi” gibi tanımlamalarla nitelendirilerek, koşulluluğa oldukça olumsuz bir anlam yüklenmiştir. “AB’nin Türkiye’yi eşit haklara sahip bir ülke olarak içine kabul etmek istemediğinin artık anlaşıldığı” belirtilerek koşulluluğun inandırıcılıktan yoksun olduğu ileri sürülmüştür. Bildirgede dikkat çeken diğer bir nokta, AB ile ilişkilerin bir kimlik ve kader sorunu olmadığı vurgulanarak, kimlik mantığına açık bir şekilde karşı çıkılmış olmasıdır. Ayrıca “Türkiye’nin ne pahasına olursa olsun AB’nin yörüngesinde sürüklenmeye mecbur, mahkum ve muhtaç olmaması” ve her iki tarafın gerçekçi ve iyi niyetli bir değerlendirme yapması için “stratejik düşünme dönemi” önerilmesi MHP’nin AB’ye katılım sürecinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşüncesini yansıtmaktadır. MHP’nin bu yaklaşımı, 1999-2002 yılları arasında koalisyon ortağı olduğu dönemdeki yaklaşımları ile karşılaştırıldığında yumuşak Avrupa şüphecilikten katı Avrupa şüpheciliğe doğru bir eğilimi olduğu yorumunda bulunulabilir.

2007 seçimlerinin AKP’nin yeniden tek partili bir hükümet kurmasını sağlayacak şekilde sonuçlanması, 2005 yılından sonra yavaşlayan reform sürecinin yeniden canlanacağına ilişkin beklentileri güçlendirmiştir. 60. AKP hükümetinin programında⁸⁴⁰ siyasi reformların sürdürülmesi yönünde taahhütte bulunmaktadır. Hükümetin, özellikle temel hak ve özgürlükler konusunda Türkiye’yi uluslararası standartlarla tam uyumlu hale getirmeyi hedefleyen geniş kapsamlı anayasal reform gerçekleştirme amacı dile getirilmiştir. Temel hak ve özgürlükler konusunda taraf olunan uluslararası sözleşmelere uygun davranılacağı ve Kopenhag siyasi kriterlerine tam uyum sağlanacağı belirtilmektedir.

Bu kapsamda AB ile bütünleşme süreci ile evrensel standartlara ulaşılması arasındaki bağlantıya yapılan vurgu yine dikkati çekmektedir. AB’ye katılım süreci,

⁸⁴⁰ 60. Erdoğan Hükümeti Programı, 29.08.2007-... <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP60.htm> (10.05.2010).

“hem bir entegrasyon hem de Türkiye’nin siyasal, ekonomik, sosyal ve yasal standartlarını yükselten bir yeniden yapılanma süreci” olarak değerlendirilmektedir. “AB hedefinin, demokrasi, temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü gibi konularda evrensel standartlara yaklaşmasına yardımcı olduğu” belirtilerek siyasi koşulluluğa uyum açısından hak temelli bir mantık ön plana çıkarılmaktadır. Bu durum AKP hükümetlerinin önceki programlarıyla aynı doğrultudadır.

Ancak 60. hükümet programında, çıkar mantığının önceki programlara kıyasla daha fazla ağırlık kazandığı görülmektedir. Programda, rasyonel temelli bir yaklaşımla AB’ye katılım sürecinden beklenen faydalar üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda AB’ye katılım sürecinin; refahın artması ve istikrarın güçlenmesi, ulusal ve uluslararası yatırımcıların Türkiye’yi bir yatırım yeri olarak tercih etmesi, yatırımlarla birlikte ekonomik büyüme ve istihdamın artması, böylece ekonominin geleceğinin güçlü bir çerçeveye oturtulması açısından getireceği faydalar vurgulanmaktadır. Yine programda dikkat çeken diğer bir nokta ise, AB’ye katılım sürecinin Türkiye’nin güvenliğine, küresel ve bölgesel barış vizyonuna, küresel ve bölgesel aktör olma iradesine yapacağı katkının ön plana çıkarılmış olmasıdır. Burada AB üyeliği hedefi, Türkiye’nin küresel ve bölgesel güvenliğinin güçlendirilmesi için uluslararası işbirliğinin artırılması ile bağdaştırılmaktadır.

Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri, küresel barışı tehdit eden gerilimlerin yumuşatılmasında, uluslararası terör, kültürel çatışma, enerji güvenliği gibi risk alanlarında uluslararası işbirliğinin yaygınlaştırılmasında büyük önem taşımaktadır.

Ancak burada temelinde AB’ye karşı güvensizlik sorunu olan güvenlik kaygılarına odaklı mantık söz konusu değildir. Buradaki güvenlik yaklaşımı daha geniş kapsamlı ve pragmatik bir boyutta ele alınmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda, “Türkiye’nin Avrupa üzerinden Avrasya’ya uzanan alanda yaşanan gerilimlerin aşılmasında sahip olduğu belirleyici konum ve rol” vurgulanarak, sürecin AB’nin güvenliği açısından da faydası dile getirilmekte ve karşılıklı kazanç vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca bölgesel ve küresel bir aktör olarak uluslararası alanda daha fazla rol oynama gibi iddialı bir hedef söz konusudur. Bu hedefin, AB ile yürütülen müzakere süreciyle bağlantısı şu şekilde ifade edilmiştir:

17 Aralık 2004 Avrupa Birliği zirvesinde alınan karar, Türkiye'nin yarım asırdır sürdürdüğü Avrupa Birliği ile bütünleşme çabalarına ivme katmış, bölgesel ve küresel bir aktör olma iradesine kurumsal bir boyut kazandırmıştır.

Yine dikkat çekici diğer bir nokta hükümetin, Türkiye'nin ABD ile ittifakını, NATO içindeki etkin rolünü ve AB'ye üyelik sürecini ortak bir hedefin ana unsurları olarak gördüğünün ve Türkiye'nin AB üyeliğinin transatlantik ilişkileri de geliştiren bir etkiye sahip olduğunun dile getirilmiş olmasıdır. Bunun dışında diğer ülkelerle ve aktörlerle geliştirilen ilişkilerin, Türkiye'nin AB ve ABD ile sahip olduğu kurumsallaşmış ilişkiler sisteminin hiçbir zaman alternatifi olamayacağı da belirtilmiştir. Esasen bu ifadelerin, programın genelindeki AB üyeliğine ilişkin pragmatik yaklaşımı yansıttığı düşünülebilir. Diğer taraftan, programda bir değerler topluluğunun parçaları olarak AB ile “ortak biz” duygusunu, diğer bir deyişle kimlik mantığını yansıtan herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, AKP'nin söyleminde çıkar temelli mantık “kazan-kazan prensibi” ile şekillendirilmekte ve her iki tarafın karşılıklı kazanımları üzerinde durulmaktadır⁸⁴¹. Bu bağlamda; “ortak siyasi, ekonomik ve siyasi çıkarların Türkiye ve AB'yi birbirine bağladığı”nın altı çizilmektedir. Türkiye'nin çıkarlarını büyük Avrupa ailesinin bir üyesi olarak çok daha etkin ve güçlü bir halde savunabileceği, diğer taraftansa bir model ülke olarak, Avrupa değerlerinin daha da yayılmasına, güçlenmesine destek olabileceği vurgulanmaktadır. Buna göre; AB'ye üyelik Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasını sağlarken, medeniyetler çatışması tezini çürütüp, medeniyetler uyumunun en sağlam örneğini oluşturacaktır⁸⁴². Türkiye'nin AB'ye katkısı vurgulanırken, “medeniyetler buluşması” söyleminin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu faktör, hem Türkiye'nin hem de AB'nin dünyadaki rolünü güçlendirici bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

...Tabii ki Türkiye Avrupa Birliği ekonomisine, işgücüne, güvenliğine, siyasetine sayısız katkılar sağlayacaktır. Ama Türkiye'nin asıl rolü, bugün için dünyamızın en önemli meselesi haline gelen medeniyetler buluşması/medeniyetler çatışması ikileminde sağduyunun hakim olmasını sağlamak olacaktır. Bu noktada küresel barışın temini için

⁸⁴¹ Başkan, s. 96.

⁸⁴² Recep Tayyip Erdoğan, *TBMM Genel Kurulu Türkiye ve AB arasındaki İlişkiler Konusunda Genel Görüşmesi*, 22. Dönem 1. Yasama Yılı, 87. Birleşim, 29.05.2003, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b087m.htm> (21.01.2010).

*Türkiye'nin alacağı rol hem Avrupa Birliği'nin küresel bir güç olması hem de Türkiye'nin küresel rolünü daha etkin biçimde yerine getirmesi açısından büyük önem taşımaktadır...*⁸⁴³

AKP'nin söylemleri, kimlik mantığı çerçevesinde değerlendirildiğinde ise AB ile “ortak biz” ifadelerine, zaman zaman yer verilse de hak temelli mantık ve kazan-kazan anlayışına dayanan çıkar mantığı kadar ön planda olmadığı söylenebilir. AKP, AB'yi bir “siyasi değerler sistemi” olarak ele almakta, Türkiye'nin de bu sistemin bir parçası olduğunu dile getirmektedir⁸⁴⁴. Bu yaklaşım, AB'yi Hıristiyan kulübü olarak değerlendirerek Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkan bakış açısından uzaklaşılmasını sağlamaktadır. Başbakan ve AKP Genel Başkanı Erdoğan'ın şu sözleri bu yaklaşımın bir yansıması olarak değerlendirilebilir: “Avrupa artık bizim için 'öteki' değildir. Her vatandaşımız, adı henüz konmamış olsa da artık bir Avrupa vatandaşıdır”⁸⁴⁵.

Bununla birlikte AKP'nin kimlik konusuna yaklaşımının, ağırlıklı olarak “medeniyetler buluşması” söylemi etrafında şekillendiği görülmektedir. Türkiye'nin kimliği sadece Avrupa'nın bir parçası olarak değil, “Doğu'nun Avrupa'daki aynası, Avrupa'nın Doğu'daki aynası” olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda, Avrupa “öteki” olarak görülmezken, Türkiye'nin doğu ve batıyı uzlaştırıcı rolü vurgulanmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin batı ile doğunun ortak noktalarda buluşabilmeleri, birbirlerini en sağlıklı şekilde anlayabilmeleri için eşsiz bir enstrüman görevi göreceği dile getirilmektedir⁸⁴⁶.

Böylece aslında kimlik mantığına da salt “kolektif biz” yaklaşımının ötesinde, Türkiye'nin batı ve doğuyu uzlaştırıcı rolünün getireceği karşılıklı kazançlar bakımından faydacı bir anlam yüklendiği düşünülebilir. AKP'nin Ar-Ge biriminin

⁸⁴³ Recep Tayyip Erdoğan, “Türkiye'nin Avrupa Birliği Perspektifi”, *Avrupa Günlüğü*, No. 8, 2006, <http://www.akparti.org.tr/basbakan-recep-tayyip-erdoganin-avrupa-gunlugu-dergisinde-4521.html> (31.05.2009).

⁸⁴⁴ 59. Erdoğan Hükümeti Programı, 14.03.2003-29.08.2007.

⁸⁴⁵ Recep Tayyip Erdoğan, *Başbakanlık AB Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı Tarafından Düzenlenen Avrupa'da Hareketlilik Bilinci Toplantısında Yaptığı Konuşma*, Ankara, 28.12.2005, http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/adoluyahaberler-yeni/kaldir/2005/aralik/ah_29_12-05.htm (06.08.2009).

⁸⁴⁶ Bkz. Erdoğan, “Türkiye'nin Avrupa Birliği Perspektifi”, 2006.

dış politika konusunda hazırladığı teşkilat eğitim kitapçığında, Avrupa kimliğinin ele alınış biçimi de faydacı yaklaşımı gösterir niteliktedir. Avrupa kimliği, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girdiğinde topluma katacağı muhtemel katkılar arasında sayılmaktadır. Buna göre; AB'ye üye olmanın bir kimlik olduğu ve bunun "bir başka kulvarda koşmaya ya da bir üst ligde futbol oynamaya benzetilebileceği" belirtilmektedir. Bu kimlik sayesinde, bir ülkeye AB'ye üye olduğu andan itibaren farklı gözle bakılacağı, vatandaşlarının özgüveninin artacağı ve ülkenin kendisine daha fazla çekidüzen verme ihtiyacı hissedeceği ifade edilmektedir⁸⁴⁷.

2007 seçimlerinin ardından, AB taraftarı çevrelerce AKP'nin Avrupalılaştırma sürecini ve reform gündemini canlandırması için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. 18 Şubat 2008'de AB, Türkiye için Gözden Geçirilmiş KOB'u⁸⁴⁸, 1 Eylül 2008'de ise Hükümet, AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programını⁸⁴⁹ açıklamıştır. Her ne kadar Hükümet, AB katılım sürecine ve siyasi reformlara bağlılığını ifade etse de, Avrupa Komisyonu'nun yayınladığı 2008 İlerleme Raporu'nda da belirtildiği üzere, kapsamlı bir siyasi reform programı ortaya konulamamıştır⁸⁵⁰. Bu durumda, ulusal bağlamda yaşanan gelişmelerin önemli bir etkisi olmuştur. Reform sürecinin canlanmasına ilişkin beklenti, artan siyasi kutuplaşmalar nedeniyle sarsıntıya uğramıştır.

2008 yılında Türkiye'de siyasi belirsizlik yaratan önemli bir konu, 14 Mart 2008'de iktidar partisi AKP'ye karşı laiklik karşıtı faaliyetlerin odak noktası haline geldiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesinde açılan kapatma davası olmuştur. Anayasa Mahkemesi'nden 30 Temmuz 2008 tarihinde AKP'nin kapatılmaması yönünde karar

⁸⁴⁷ AKP Ar-Ge Başkanlığı, Dış Politika Başlıklı AKP Teşkilat Eğitim Kitapçığı, http://www.akparti.org.tr/arge/egitim-kitaplari_1136.html (10.02.2010), s. 53.

⁸⁴⁸ Bkz. Council of the European Union, "Council Decision on the Principles, Priorities and Conditions of Contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey and Repealing Decision 2006/35/EC", Brussels, 13 February 2008, <http://www.avrupa.info.tr/Files/st05815.en08.pdf> (16.05.2009).

⁸⁴⁹ Bkz. "2008/14481 sayılı Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar", <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=42260&l=1> (20.05.2009).

⁸⁵⁰ European Commission, "Turkey 2008 Progress Report", s. 7.

çıkılmıştır. Dava, bir anlamda AB'nin Türkiye'ye olan ilgisini canlandırmıştır. Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barosso ve dönemin Genişlemeden Sorumlu Komisyoneri Olli Rehn'in Nisan 2008'de Türkiye'yi ziyaretini, Mayıs 2010'da AB Troykasının ziyareti izlemiştir. AB yetkilileri dava ile ilgili kaygılarını ifade ederken, davanın Avrupa standartlarına, özellikle Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu kriterlerine göre⁸⁵¹ yürütülmesi beklentilerini ifade etmişlerdir⁸⁵². Rehn, bu dönemde Türkiye'deki iç gerilimlere bakış açısını şu sözlerle özetlemiştir⁸⁵³:

Türkiye, bir siyasi krizden geçiyor, ülkedeki gerilimler çok boyutlu. Açık bir biçimde laikler – liberal laiklerden ziyade özellikle daha aşırı anlamdaki laikler- ile birçoğu eski-İslamcı Müslüman demokratlar arasında bir bölünme var. Ancak din konusu hikayenin sadece bir kısmını oluşturuyor. Bundan başka büyük şehirlerin siyasi ve ekonomik elitleri ile Anadolu ve diğer bölgelerin girişimci ve muhafazakar orta sınıfı arasında da sosyal bir ayrılık söz konusu. Sosyal hareketlilik ve yeni ekonomik sınıfların yükselişi Türkiye'de günümüzde yaşanmakta olan gelişmelerin çok önemli ama genellikle gözden kaçırılan bir kısmını oluşturuyor.

Anayasa Mahkemesi kararının açıklanması sürecinde ve sonrasında, hükümet bazı reform adımları atmıştır. Bu bağlamda, Türk Ceza Kanunu'nun Türklüğün aşağılanması suçlarının cezalandırılmasını öngören 301. Maddesinin⁸⁵⁴ değiştirilmesi, AB taraftarı ve Avrupa şüphecisi elitler arasında oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Öyle ki MHP lideri Bahçeli bu değişikliği “tarihsel bir hata” olarak nitelendirmiş ve hükümeti “AB'nin taleplerini karşılamak için ülkenin kimliğine

⁸⁵¹ Avrupa Konseyi'nin Anayasa hukuku konularındaki danışma organı olan Venedik Komisyonu'nun 11 Aralık 1999'da kabul ettiği metinde ortaya koyduğu kriterlere göre; siyasal partilerin yasaklanması veya kapatılması, sadece partilerin şiddeti siyasal bir araç olarak kullanmaları veya anayasada güvence altına alınan hak ve özgürlükleri yok etmek ve demokratik anayasal düzeni yıkmak için şiddet kullanmayı savunmaları durumunda haklı görülebilmektedir.

⁸⁵² Senem Aydın Düzgit, “What is Happening in Turkey? Party Closure and Beyond”, *CEPS Commentary*, 22.05.2008, www.ceps.be (20.02.2010).

⁸⁵³ Olli Rehn, “Europe's Smart Power in its Region and the World”, *Speech at the European Studies Centre, St. Anthony's College, University of Oxford*, Speech/08/222, Oxford, 01.05.2005, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/08/222> (10.03.2008).

⁸⁵⁴ 2005 yılında yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'nun “Türklüğü, Cumhuriyeti, Devletin kurum ve organlarını aşağılama” başlıklı eski 301. Maddesi şu şekildeydi: (1) Türklüğü, Cumhuriyeti veya Türkiye Büyük Millet Meclisini alenen aşağılayan kişi, altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (2) Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini, Devletin yargı organlarını, askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (3) Türklüğü aşağılamanın yabancı bir ülkede bir Türk vatandaşı tarafından işlenmesi hâlinde, verilecek ceza üçte bir oranında artırılır. (4) Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz.

Bkz. “Türk Ceza Kanunu”, Kanun No. 5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html> (11.10.2009).

ihamet etmekle” suçlamıştır⁸⁵⁵. “Türklüğü, Cumhuriyeti, devletin kurumlarını ve organlarını aşığılama” başlıklı eski 301. Maddede yapılan değişlikle “Türklük” ifadesi “Türk Milleti” ifadesiyle, “Cumhuriyeti” ifadesi ise “Türkiye Cumhuriyeti” ifadesiyle değiştirilmiş ve öngörülen hapis cezası üç yıldan iki yıla indirilerek askıya alınabilmesinin veya para cezasına çevrilebilmesinin yolu açılmıştır. Ayrıca savcıların bu maddeye dayanarak dava açabilmeleri Adalet Bakanı’nın iznine bağlanarak, bu bağlamdaki yargılamaların zorlaştırılması amaçlanmıştır. Bu değişlik AB tarafından ifade özgürlüğü alanında bir ilerleme olarak değerlendirilirken, uygulamanın önemi ve ifade özgürlüğünün tam olarak sağlanabilmesi için atılması gereken ileri adımlara dikkat çekilmiştir⁸⁵⁶.

Kültürel haklara ilişkin olarak ise, ilgili Kanuna Haziran 2008’de getirilen değişlikleri takiben, TRT’nin Türkçe dışındaki dillerde tüm gün boyunca ülke genelinde yayın yapmasına izin verilmiştir⁸⁵⁷. Bu doğrultuda Ocak 2009’da Türkiye’nin yirmidört saat Kürtçe yayın yapan ilk resmi kanalı (TRT-6), 2010 yılında ise yirmidört saat Arapça yayın yapan bir TV kanalı yayına başlamıştır⁸⁵⁸. Hükümet, Ocak 2009’da, katılım müzakerelerinin başlamasından beri ilk kez Devlet Bakanı statüsünde tam zamanlı bir AB Başmüzakerecisi⁸⁵⁹ atamıştır. Türkiye’nin, AB konularıyla ilgili temel koordinasyon kurumu olan Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS), Başmüzakereciye bağlanmıştır. Başmüzakereci tarafından hazırlanan ve Haziran 2009’da kabul edilen Kanunla ABGS’ye daha fazla ve daha açık sorumluluklar verilmiştir. Devlet Bakanı ve Başmüzakereci, Dışişleri Bakanı, Adalet Bakanı ve İçişleri Bakanından oluşan Reform İzleme Grubu, her iki ayda bir, düzenli olarak reformların uygulama sürecini takip etmek üzere toplanmıştır.

⁸⁵⁵ “Parliament Approves 301 Amendment, Eyes on Implementation”, *Turkish Daily News*, 1 May 2008.

⁸⁵⁶ European Commission, “Turkey 2008 Progress Report”, SEC(2008) 2699 final, Brussels, 05.11.2008, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2008.pdf (12.05.2009). s. 16; “AB, 301 Değişliğinden Memnun”, *AB Haber-EU News*, 1.05.2008, www.abhaber.com/haber.php?id=21832 (17.03.2010).

⁸⁵⁷ Avrupa Komisyonu, “Türkiye 2008 İlerleme Raporu”, COM (2008) 674 final, Brussels, 05.11.2008, s. 25.

⁸⁵⁸ 2004 yılından itibaren, söz konusu yayınlar sadece yarım gün için mümkündü.

⁸⁵⁹ AB Başmüzakerecisi olarak Devlet Bakanı Egemen Bağış atanmıştır.

Bununla birlikte 2009 İlerleme Raporu'nda; siyasi reformlarla ilgili olarak sağlanan somut ilerleme genel olarak sınırlı bulunmuştur⁸⁶⁰.

Mart 2009 yerel seçimleri öncesinde ve sonrasında AKP hükümeti, Kürt kökenli vatandaşların kültürel hakları konusuna odaklanmış ve Ağustos 2009'da "Demokratik Açılım" adı altında bir girişimi gündeme getirmiştir. Önce "Kürt açılımı" olarak gündeme gelen girişimin kapsamı, daha sonra "Demokratik Açılım" olarak genişletilmiştir. Böylece girişimin kapsamına Alevi ve Roman vatandaşlarla ilgili girişimler de dahil edilmiştir⁸⁶¹. Demokratik açılım kapsamında kısa vadeli adımlar olarak on sekiz yaş altındaki tüm çocukların çocuk mahkemelerinde yargılanmasını sağlamaya yönelik kanun tasarısı, cezaevlerinde tutuklu ve hükümlülerin yakınlarıyla ana dillerinde görüşmesine imkân sağlayan yönetmelik, üniversitelerde farklı dil ve lehçelerle akademik araştırma yapılması, enstitü kurulması ve seçmeli ders konması gibi uygulamalar, farklı dil ve lehçelerde yirmi dört saat yayın yapılmasına imkan verilmesi, toplumsal ve dinî hizmetler dâhil, vatandaşların sosyal yaşamlarında farklı dil ve lehçeleri kullanmalarının önündeki engellerin kaldırılması gibi önlemler sunulmuştur.

Genellikle yasal değişiklik gerektiren orta vadeli önlemler olarak ise; bağımsız bir "Ayrımcılıkla Mücadele Komisyonu" kurulması, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığının bağımsız ve sivil bir "İnsan Hakları Kurumu"na dönüştürülmesi, İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin ihtiyari protokolünün onaylanması ve bu kapsamda ulusal önleme mekanizmasının kurulması gibi adımlardan bahsedilmiştir. Diğer taraftan, nihai bir listenin söz

⁸⁶⁰ Avrupa Komisyonu, "Türkiye 2009 İlerleme Raporu", COM (2009) 533, Brüksel, 14.10.2009, www.abgs.gov.tr (10.11.2009), s. 8.

⁸⁶¹ Farklı değerlendirmeler için bkz. E. Fuat Keyman, "The CHP and the Democratic Opening: Reactions to AK Party's Electoral Hegemony", *Insight Turkey*, Vol. 12, No. 2, 2010, ss. 91-100; Kıvanç Ulusoy, "The "Democratic Opening" in Turkey: A Historical/Comparative Perspective", *Insight Turkey*, Vol. 12, No. 2, 2010, ss. 71-90; Cengiz Çandar, "The Kurdish Question: The Reasons and Fortunes of the Opening", *Insight Turkey*, Vol. 11, No. 4, 2009, ss. 13-19.

konusu olmadığı çünkü demokratik açılımın ucu kapalı bir paket değil dinamik bir süreç olarak görüldüğü dile getirilmiştir⁸⁶².

Açılımı “milli birlik ve kardeşlik projesi” olarak tanımlayan AKP hükümeti bu kapsamdaki girişimlerin iki temel hedefini “terörün sonlandırılması” ve “demokrasi standardının yükseltilmesi” olarak ortaya koymuştur. Ayrıca açılım sürecindeki birçok unsurun, AB sürecinde yürütülen reformlarla uyum ve paralellik içerisinde olduğu ifade edilmiştir⁸⁶³. Diğer taraftan CHP ve MHP, etnik temelli bölünmeye, toplumsal ayrışmaya ve ulus devlet kimliğinin zarar görmesine sebep olacağı gerekçesiyle, hükümetin açılım girişimine muhalefet etmişlerdir. DTP⁸⁶⁴ ise hükümetin bu girişiminin “çözüm zihniyetinden uzak ve somut olmadığı”ni ileri sürmüştür⁸⁶⁵.

AB’nin demokratik açılıma yaklaşımı ise olumlu olmuştur. Rehn, süreç hakkındaki değerlendirmelerini şu şekilde ifade etmiştir⁸⁶⁶:

Türkiye'nin demokratik reformları ve dönüşümü Türkiye'de, Türkiye'nin komşuluk alanında ve AB'de istikrar ve güvenliği güçlendirmektedir...2009 yazında Türk hükümeti tüm Türk vatandaşlarının demokratik ve yaşam standartlarını yükseltmeyi amaçlayan demokratik açılımı başlattı... Tüm tepkilerin ardından, Türk hükümetinin demokratik açılımı sürdürme açıklamasını memnuniyetle karşılıyorum. Türkiye'nin demokratik dönüşümü; AB'ye katılım perspektifinin - adil, kesin, canlı ve tutarlı bir biçimde kullanıldığında- devam eden yumuşak gücünün güçlü bir kanıtıdır.

Diğer taraftan, ulusal alandaki anlaşmazlıklar ve iç koşullar, konuyu oldukça kırılgan hale getirmiştir. Bu dönemde ulusal koşulları olumsuz etkileyen önemli bir

⁸⁶² Bkz. Beşir Atalay (AKP Hükümeti Adına), *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı, 18. Birleşim, 13.11.2009, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b018m.htm> (10.04.2010).

⁸⁶³ Egemen Bağış, *Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu 64. Toplantısında Yaptığı Konuşma*, İstanbul, 25.05.2010.

⁸⁶⁴ DTP, 11 Aralık 2009 tarihinde Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılmıştır. DTP’nin kapatılması ihtimaline karşı Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) kurulmuş ve bu parti DTP’nin ardılı olmuştur.

⁸⁶⁵ Bkz. Beşir Atalay (AKP Hükümeti Adına); Ahmet Türk (DTP Grubu Adına); Devlet Bahçeli (MHP Grubu Adına); Deniz Baykal (CHP Grubu Adına), *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı, 18. Birleşim, 13.11.2009, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b018m.htm> (10.04.2010).

⁸⁶⁶ Olli Rehn, “Democratization in Turkey”, *Speech at the EP Plenary*, Speech/10/10, Strasbourg, 20.01.2010, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/10/10&type=HTML> (19.07.2010).

sorun, PKK'nın 2004 sonrasında yeniden başlayan terörist eylemlerinin giderek artması olmuştur. Bu durum, Türkiye'yi insan hakları, kültürel haklar ve güvenlik arasındaki ince çizgide yürümeye zorlasa da, reformlardan geri dönüş yaşanmamıştır⁸⁶⁷. Yine de, böyle bir ortam, Avrupalılaştırma sürecini zorlaştırmakta ve iç ve dış koşullar arasındaki etkileşimin önemini artırmaktadır⁸⁶⁸. Özellikle 2010 yılında terör saldırılarının tırmanması, kırılganlığı daha da artırmıştır⁸⁶⁹. Bu bağlamda, 2010 İlerleme Raporu'nda demokratik açılım çerçevesinde açıklanan somut önlemlerin, beklentilerin gerisinde kaldığı eleştirisi yapılmaktadır⁸⁷⁰.

İç politika gündeminde önemli yer tutan bir başka konu “Anayasa değişikliği” tartışmaları olmuştur. Hükümet tarafından hazırlanan Anayasa değişikliği paketi 30 Mart 2010'da TBMM'ye sunulmuştur⁸⁷¹. Değişikliğin hem içeriğine hem de yöntemine ilişkin olarak yoğun tartışmalar yaşanmıştır. CHP, “toplumsal mutabakatı yansıtmadığı ve özellikle yargının bağımsızlığına zarar vereceği ve yürütmenin

⁸⁶⁷ Keyman and Düzgit, 2007, s. 82.

⁸⁶⁸ Bkz. Balkır and Soyaltın, 2009.

⁸⁶⁹ 2010 yılında PKK'nın terör saldırılarının tırmanması, 2002 yılında kaldırılmış olan Olağanüstü Hal (OHAL) uygulamasının yeniden başlatılmasına ilişkin tartışmalar yapılmasına yol açmıştır. MHP lideri Bahçeli'nin OHAL'in yeniden ilan edilmesine yönelik önerisi AKP ve CHP tarafından demokratikleşme sürecinde geriye gidileceği gerekçesiyle kabul görmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. “AK Partiden MHP'ye OHAL Yanıtı”, 22.05.2010, <http://www.internethaber.com/ak-partiden-mhpye-ohal-yaniti--263525h.htm> (03.06.2010), “Kılıçdaroğlu OHAL'e Hayır Dedi”, 25.06.2010, <http://www.haberciniz.biz/haber/kilicdaroglu-ohale-hayir-dedi--851056.html> (11.07.2010); “CHP, MHP'ye Destek Vermedi”, 24.05.2010, <http://www.stratejikboyut.com/haber/chp-mhpye-destek-vermedi--38520.html> (11.07.2010).

⁸⁷⁰ Avrupa Komisyonu, “Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu”, COM(2010) 660, Brüksel, 9.11.2010, www.abgs.gov.tr, (11.11.2010), s. 34.

⁸⁷¹ Anayasa değişikliği kapsamında; Anayasa Mahkemesinin ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun kompozisyonunun değiştirilmesi, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı getirilmesi, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması⁸⁷¹, askeri yargının görev alanının askeri suçların yargılanmasıyla sınırlandırılması, bağımsız Kamu Denetçiliği Kurumunun (Ombudsmanlık) oluşturulmasına olanak sağlanması, bazı sivil özgürlüklerin ve sosyal hakların genişletilmesi, kadın-erkek eşitliği açısından kadınlar ile çocuklar, yaşlılar ve engelliler gibi sosyal bakımdan korunması gereken kişilere yönelik alınacak tedbirler açısından pozitif ayrımcılığa, çocuk haklarının korunmasına Anayasal dayanak sağlanması, kişisel verilerin korunmasını isteme hakkı gibi konular yer almıştır. Bkz. T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Siyasi İşler Başkanlığı, “Avrupa Birliği Uyum Süreci Perspektifinden Anayasa Değişiklik Paketi”, 09.04.2010, www.abgs.gov.tr (04.07.2010); Serap Yazıcı, “Turkey's Constitutional Amendments: Between the Status Quo and Limited Democratic Reforms”, *Insight Turkey*, Vol. 12, No. 2, 2010, ss. 1-10.

yargıyı kontrol etmesini sağlayacağı”nı ileri sürerek paketi desteklememiştir⁸⁷². MHP ise bu noktalara ek olarak demokratik açılım girişimi ile de bağlantı kurarak pakete karşı çıkmıştır⁸⁷³. Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ise, %10’luk seçim barajı ile ilgili bir değişiklik getirilmediği için pakete destek vermemiştir⁸⁷⁴. Anayasa paketinin TBMM’den geçmesinin ardından Anayasa Mahkemesi’nde açılan iptal davası sonucunda bazı maddelerin kısmen iptal edilmesine karar verilirken⁸⁷⁵, Anayasa değişikliklerinin 12 Eylül 2010’da referanduma gidecek olması konunun siyasi tartışmalardaki yerini korumasına yol açmıştır. Yapılan referandum, Anayasa değişikliklerinin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır⁸⁷⁶.

Bu süreç içerisinde Anayasa paketinin AB koşulluluğu ile bağlantısı ABGS tarafından vurgulanmıştır. Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen Bağış, Anayasa paketini “mevcut siyasi koşullar ışığında en temel demokratikleşme ve insan hakları unsurlarını hedef alan reform sürecinde büyük bir dönüm noktası” olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda AB’de paketi “olumlu bir adım” olarak değerlendirerek desteklemiştir⁸⁷⁷. Avrupa Komisyonu 2010 İlerleme Raporu’nda, Anayasa değişikliklerinin KOB’un yargı, temel haklar ve kamu yönetimi alanlarındaki bir dizi önceliklerini karşıladığını, ancak bu noktadan sonra değiştirilen Anayasa hükümlerinin Avrupa standartlarıyla uyumlu yasama faaliyetleriyle uygulanmasının önem taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca Anayasa reformu için desteğin

⁸⁷² Bkz. CHP European Union Representation, *Turkish Social Democratic View*, April 2010, www.chp.org.tr (02.08.2010).

⁸⁷³ Bkz. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin Anayasa Mahkemesinin Kararı ve Referandum Süreci Hakkında Yaptığı Yazılı Basın Açıklaması, 08.07.2010, <http://www.mhp.org.tr/haber.php?id=2844> (13.08.2010).

⁸⁷⁴ Saban Kardas, “Constitutional Amendments Further Polarize Turkish Politics”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 8, No. 87, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=36348 (09.08.2010).

⁸⁷⁵ Bkz. T.C. Anayasa Mahkemesi, “7 Temmuz 2010 Çarşamba Günü Saat 09.30 da Yapılan Mahkeme Toplantısında Görüşülen Dosya ve Sonucu”, <http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=gundem&id=304> (07.09.2010); Anayasa Mahkemesi, HSYK ve Anayasa Mahkemesine üye seçimi ile ilgili maddelerde kısmi iptal kararı almış, değişiklik paketinin iptaline karar vermemiştir. Bu durumda Anayasa değişikliği paketi, önceden belirlendiği gibi 12 Eylül 2010’da referanduma sunulmuştur.

⁸⁷⁶ 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandumda Anayasa Değişikliği paketi, % 57,9 “evet”, %42,1 “hayır” oyuyla kabul edilmiştir.

⁸⁷⁷ “Avrupa Komisyonu: Anayasa paketi değişikliğini olumlu bir adım olarak değerlendiriyoruz”, *ABHaber*, 08.07.2010, <http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=6784> (09.08.2010).

güçlendirilmesi bakımından tüm siyasi partilerle ve sivil toplumla kapsamlı istişarelerde bulunulması gereğine dikkat çekilmiştir⁸⁷⁸.

Diğer taraftan, AB'nin yaklaşımını, CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu⁸⁷⁹, Anayasa değişiklik paketindeki bazı maddelerin AB İlerleme Raporları ile çelişmesini dile getirerek şu sözlerle eleştirmiştir⁸⁸⁰:

Kendi yazdıkları raporları okumayan bir sözcü, nasıl bu değişikliğe evet biz bunları destekliyoruz diyebilir. Dönsün baksın o raporlarına, HSYK'da bakanın, müsteşarın olmamasını ben değil onlar söylüyor. 'Biz yazarız ama farklı söyleriz' diyor. AB kendini AKP'ye endekslediyse o ayrı bir şey. Biz bunu AB'nin etik değerleriyle bağdaştırmıyoruz.

Bu eleştirilere, AB koşulluluğunun işleyişini etkileyen faktörler açısından bakıldığında özellikle koşulların belirliliği ve meşruiyet açısından koşulluluğa olumsuz yaklaşıldığı görülmektedir. Burada AB koşullarının tutarlı ve belirli olmadığı söylenmekte ve bu anlamda AB'nin meşruiyeti sorgulanmaktadır. Ayrıca "AB'nin kendini AKP'ye endekslemesi" şüphesi dile getirilerek, yine AB koşulluluğunun meşruluğuna ilişkin bir sorgulama yapılmaktadır. Bu yaklaşımın AB'nin etik değerleriyle bağdaştırılmadığının belirtilmesi ise "uygunluk mantığı" bağlamında olumsuz bir değerlendirmedir. Diğer bir deyişle AB'nin uygun yani olması gerektiği şekilde davranmadığı ileri sürülmektedir. Bu yaklaşım, normatif temelde yapılan eleştiriler içermektedir. Diğer taraftan, bu eleştiriler iç siyaset açısından ele alındığında ise AB'nin iktidar partisine yakınlığı düşüncesi nedeniyle ana muhalefet partisinin koşulluluğun işleyişinden rahatsızlık duyduğu yorumunda bulunulabilir. Bu rahatsızlığın, CHP'nin AB'ye ve koşulluluğa yaklaşımları üzerinde genel olarak etkili olabilecek bir faktör olduğu düşünülmektedir.

⁸⁷⁸ Avrupa Komisyonu, "Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu", COM(2010) 660, Brüksel, 9.11.2010, www.abgs.gov.tr, (11.11.2010), ss. 6-9.

2010 İlerleme Raporunda, Anayasa değişikliği paketi olumlu bir adım olarak değerlendirilmesine rağmen, başta temel hakların korunması alanında olmak üzere daha fazla yapılması gereğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca AB'ye katılım sürecinde TBMM'de AB reformlarını hızlandıracak özel bir yasama usulüne duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir.

⁸⁷⁹ CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın istifa etmesinin ardından 22 Mayıs 2010'da CHP Kurultayında Kemal Kılıçdaroğlu CHP Genel Başkanı olarak seçilmiştir.

⁸⁸⁰ "Kılıçdaroğlu'ndan AB'ye Tepki Anayasa Desteği AB'nin Etik Değerleri ile Bağdaşmıyor", 09.07.2010, <http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=c54100a9-abf9-4e88-acad-9fa2ad353a46> (07.09.2010).

2002 yılından bu yana ana muhalefet partisi olan CHP'nin söylemine bakıldığında, AB üyeliği hedefi Türkiye'nin "çağı paylaşma iddiası ile sahiplendiği bir ulusal proje" olarak tanımlanmaktadır⁸⁸¹. Bu bağlamda AB üyeliği hedefine bağlılık genel olarak ifade edilmekle birlikte, Türkiye'nin katılım sürecinde karşılaştığı "çifte standartlar" ve "AB tarafından sürekli oyalanması" eleştirilmektedir⁸⁸². CHP genel başkanı Kılıçdaroğlu'nun KKTC'ye ziyareti sırasında, Kıbrıs konusunun çözümünü Türkiye'nin AB üyeliğine endeksleyen yorumlara karşılık, "AB'nin Türkiye'yi zaten üye olarak almayacağı" yönündeki görüşünü dile getirmesi, Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki karamsarlığını göstermektedir⁸⁸³. Bu açıklama 2005 sonrası dönemde CHP'nin söylemlerinde artan Avrupa şüphesini yansıtır niteliktedir.

CHP'nin AB'ye üyelik sürecine desteğinin koşulları, "ulus ve üniter devlet ilkelerinden ödün verilmemesi", "ulusal onur, değer ve kurumların korunması", "eşit koşullar altında tam üyelik" ifadeleri ile belirtilmektedir⁸⁸⁴. Yapılan vurgular, katılım sürecine ilişkin güvenlik ve ulusal çıkar temelli kaygıları yansıtmaktadır. Bu açıdan, güvenlik kaygılarına odaklı mantıkla bütünleşen çıkar temelli mantığın yansımaları olarak değerlendirilebilir. Aynı mantıksal dayanakların etkisinin MHP'nin söylemlerinde ise daha sert ve kesin ifadelerle yer aldığı görülmektedir. MHP'nin Ar-Ge Birimi tarafından 2010 yılında hazırlanan raporda, Türkiye'nin tam üyelikten dışlandığı ve Türkiye'ye ikinci sınıf bir statü öngörüldüğü konusunda oldukça kesin ifadeler yer almaktadır. Aynı raporda, "Avrupa Birliği'nin tek amacı bizim kadar yüksek stratejik öneme sahip bir ülkeyi kontrol altında tutmaktır. Türkiye adeta

⁸⁸¹ *CHP Parti Meclisi Toplantısına Sunulan Merkez Yönetim Kurulu Raporu*, Dış Siyasi İlişkiler Kısmı, Ankara, 1 Nisan 2010, www.chp.org.tr (05.07.2010), s. 6.

⁸⁸² CHP Avrupa Birliği Temsilciliği, *CHP Avrupa Birliği Bülteni*, Brüksel, Haziran 2010, www.chp.org.tr (10.09.2010).; "İşte Kılıçdaroğlu'nun Kurultay Konuşması", *HaberTürk*, 22.05.2010, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/516976-iste-kilicdaroglunun-kurultay-konusmasi> (10.09.2010).

⁸⁸³ "Kılıçdaroğlu'ndan Kıbrıs Açılımı", *Hürriyet*, 21.07.2010, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=15372119> (28.08.2010); "Avrupa'da Kılıçdaroğlu Şoku", *Hürriyet*, 22.07.2010, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/15390598.asp> (17.08.2010).

⁸⁸⁴ *CHP Parti Meclisi Çalışma Raporu*, 33. Olağan Kurultay, 22-23.05.2010, Ankara, www.chp.org.tr (17.07.2010), s. 70; *CHP Parti Meclisi Toplantısına Sunulan Merkez Yönetim Kurulu Raporu*, s. 6.

teslim alınmak ve AB'den uzak ama kontrol altında tutulmak istenmektedir.”⁸⁸⁵
denilerek güvenlik kaygılarına odaklı mantık ön plana çıkarılmaktadır.

Bununla birlikte her ne kadar CHP ile MHP'nin söylemlerinde, güvenlik kaygılarına odaklı bakış açısının etkisiyle bir yakınsamadan bahsetmek mümkün olsa da burada belirtilmesi gereken nokta, CHP'nin “AB karşıtı” olarak anılmak veya yansıtılmaktan duyduğu rahatsızlıktır. CHP'nin, 2008 yılında kendini ve pozisyonunu AB nezdinde daha iyi anlatabilmek amacıyla Brüksel Temsilciliğini kurması da bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bu bakımdan her ne kadar 2005 sonrasında Avrupa şüpheli bir tutuma doğru kaysa da, tarihsel olarak yapılanmış kimlik mantığının etkisiyle, CHP'nin kendini AB karşıtı bir duruşla bağdaştırmak istemediği yorumunda bulunulabilir. Öymen'in ve Erbatur'un aşağıdaki sözleri kimlik mantığının bir yansıması olarak değerlendirilebilir:

Sosyal demokrat bir parti olan CHP, Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemektedir. CHP için AB'ye üyelik herhangi bir proje olmanın çok ötesindedir. CHP için Türkiye'nin AB'ye üyeliği ulusal bir hedeftir. Türkiye geçen kırk yılda dış politikasını, ekonomik ve sosyal politikalarını AB'nin gerekliliklerine göre şekillendirmiştir. Eğer Türkiye, Avrupa'nın dışında tutulursa, Avrupa'nın dışında bir Avrupa adası olarak yaşamaya devam edebileceğimizi pek de düşünmüyorum...Her ne kadar tüm komşularımızla iyi ilişkiler içerisinde olunmasını desteklese de, her ne kadar kültürel ve dini yakınlıklarımız olsa da, bu ülkeler farklı bir siyasi kültüre sahipler. Diğer taraftan, bir şekilde AB'ye üyeliğimizi geciktiren veya reddeden ülkelerle demokrasi, insan hakları, laiklik, cinsiyet eşitliği gibi ortak değerleri paylaşıyoruz...⁸⁸⁶

Türkiye ve bu topraklarda yaşayan insanlar esasen Avrupalıdır ve bu aidiyetin, benzeşmenin Birliğe üyeliğin tamamlanması ile hukuken de altının çizilmesi gerektiğini düşünmekteyim..⁸⁸⁷

Kimlik mantığını ön plana çıkaran bu söylem, MHP'nin Türkiye'nin AB üyeliğini bir kimlik sorunu olmadığını vurgulayan söyleminden farklı bir yaklaşımı gündeme getirmektedir.

⁸⁸⁵ MHP Ar-Ge Birimi, “Avrupa Birliği ve Türkiye”, Mart 2010, www.mhp.org.tr (20.04.2010).

⁸⁸⁶ Onur Öymen, *Boğaziçi Konferansı'nda Yaptığı Konuşma*, İstanbul, Ekim 2009, www.chp.org.tr (15.02.2010).

⁸⁸⁷ Gaye Erbatur, CHP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, E-posta yoluyla mülakat, 11.11.2010.

Genel olarak değerlendirildiğinde, 2005 sonrası dönem, siyasi koşulluluğa uyum sürecinde yavaşlama ve durgunluk dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde siyasi koşulluluğun sınırları ortaya çıkarken, bu politika aracının başarısının Avrupalılaşıma dinamiklerinin içsel ve AB düzeyindeki dışsal faktörlerin etkileşimine ne kadar bağımlı olduğu açığa açıklığa kavuşmuştur⁸⁸⁸. Kıbrıs sorunu müzakere sürecinde tıkanma yaratırken, AB'nin yaşadığı kurumsal ve ekonomik zorluklar da sürece yansımıştır. Küresel ekonomik krizin AB'deki yansımaları, Türkiye-AB ilişkilerinde belirsizlik faktörünü güçlendirmiştir. Ekonomik kriz, en azından bazı üye ülkelerin genel olarak genişlemeye ve özel olarak Türkiye'nin üyeliğine karşı direncini artırmaktadır. Öyle ki, kriz içerisinde olan AB'nin öncelikle kendi içerisinde değişimi gerçekleştirilmesi gerektiği, Türkiye'nin bu değişen yapı içerisinde nereye oturtulacağına ise daha sonra karar verilmesi gerektiği şeklinde görüşlerle karşılaşmaktadır⁸⁸⁹.

Doğuya genişleme sürecinde AB'nin genişleme yönündeki inandırıcı taahhütleri ve aday ülkelerin gerekli reformları gerçekleştirme taahhüdü karşılıklı olarak birbirini kuvvetlendirmiştir. Ancak doğu genişlemesinin ardından AB düzeyinde ortaya çıkan dinamikler bir taraftan genel olarak siyasi koşulluluğun ve genişleme stratejisinin gelişimini etkilerken diğer taraftan özel olarak Türkiye'ye yönelik politikadaki tereddütleri ve tutarsızlıkları artırmıştır. Türkiye'ye yönelik taahhütlerin zayıflaması, koşulluluğun inandırıcılığı açısından sorunlara yol açmıştır. 2005 sonrası dönemde Türkiye'nin AB'ye katılım süreci, Birliğin isteksizliği ile Türkiye'nin hayal kırıklıkları ve iç dinamikleri etrafında şekillenen kısır bir döngüsellüğün etkisinde kalmıştır. Türk siyasi sisteminde artan kutuplaşmalar ve katılım sürecinin siyasi niteliği bu kısır döngüyü daha da beslemiştir⁸⁹⁰.

⁸⁸⁸ Sinem Akgül Açıkmeşe, "Cycles of Europeanization in Turkey: the Domestic Impact of EU Political Conditionality", *UNISCI Discussion Paper*, 01.05.2010, <http://www.faqs.org/periodicals/201005/2092682191.html> (12.06.2010).

⁸⁸⁹ Niki Tzavela, Avrupa Parlametosu Üyesi (Avrupa Halk Partisi), KPK Üyesi, Yüz Yüze Mülakat, 25.05.2010.

⁸⁹⁰ Sinan Ülgen, "Turkish Politics and the Fading Magic of EU Enlargement", *CER Policy Brief*, September 2010, http://www.cer.org.uk/pdf/pb_ulggen_turkey_8sept10.pdf (15.10.2010), ss. 1-5.

Her ne kadar müzakere sürecinde AB'ye katılımın teknik boyutunun ön plana çıkması beklense de, Türkiye örneğinde sürecin siyasi niteliği müzakere sürecinde de artan bir biçimde devam etmiştir. Diğer taraftan, ulusal alandaki siyasi kutuplaşma, siyasi partiler arasında diğer konularda olduğu gibi siyasi reformlar konusunda da uzlaşma sağlanmasını zorlaştırmıştır. Demokratik açılım ve Anayasa reform paketinin onay sürecinde yaşanan tartışmalar bunun açık bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda 2010 İlerleme Raporu'nda da, “ana siyasi partiler ve hükümet arasında diyalog ve uzlaşma ruhu eksikliğinin ve başlıca siyasi kurumlar arasındaki gergin ilişkilerin damgasını vurduğu kutuplaşmış siyasi ortama” dikkat çekilmiştir. Siyasi reform sürecindeki yavaşlama ile başlıca siyasi partiler arasındaki siyasi uyuşmazlık arasındaki bağlantı vurgulanmıştır⁸⁹¹.

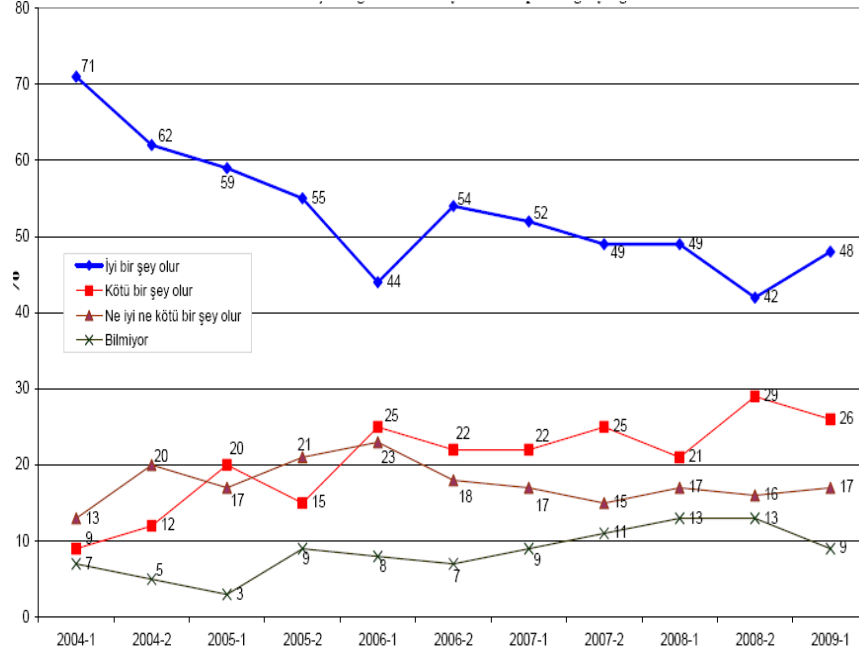
2002-2004 döneminde AB konusu, siyasi rekabet aracı olarak kullanılmazken, 2005 döneminde yukarıda ayrıntılı bir biçimde ele alınan iç ve dış faktörlerin etkisiyle katılım süreci oldukça siyasallaşmıştır. Ülgen'e göre; katılım sürecinin siyasallaşması ve siyasi sistemdeki kutuplaşma, siyasi koşulluluğa uyum süreci üzerinde en az AB'nin taahhütlerindeki zayıflama kadar zarar verici olmuştur⁸⁹². İç dinamikler siyasi reformlara yönelik ilginin azalmasına, hatta direncin kuvvetlenmesine yol açmıştır. İç siyasi çatışmalar ve krizler olumsuz dış faktörlerle bütünleşmiştir. Bu koşullar altında, AB siyasi koşulluluğunun hükümetin gündemindeki önceliği sarsılırken, hem elit hem de kamuoyu düzeyinde Avrupa-şüpheciliği artmıştır. Kamuoyunun AB üyeliğine verdiği destek önemli oranlarda düşüş göstermiştir⁸⁹³.

⁸⁹¹ Avrupa Komisyonu, “Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu”, ss. 6-8.

⁸⁹² Ülgen, ss. 1-5.

⁸⁹³ Açıkmese, 2010.

Şekil 3: Kamuoyunun AB Üyeliğine İlişkin Görüşleri

Kaynak: Eurobarometre, “Ulusal Rapor-Türkiye”, Standard Eurobarometre 71, Bahar 2009, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb71_tr_tr_nat.pdf (11.09.2010).

Yukarıdaki şekilde, 2004 yılının ardından kamuoyunun AB üyeliğine ilişkin görüşlerinde ortaya çıkan ciddi değişiklik açıkça görülebilmektedir. 2004 yılı baharında AB üyeliğinin iyi bir şey olduğunu düşünenlerin oranı % 71 gibi oldukça yüksek bir düzeyden, 2009 baharında %48’e düşmüştür. AB üyeliğinin kötü bir şey olduğunu düşünenlerin oranı ise aynı dönemde %9’dan %26’ya yükselmiştir. 2010 Baharında ise AB üyeliğinin iyi bir şey olduğunu düşünenlerin oranı %47, kötü bir şey olduğunu düşünenlerin oranı ise %23’tür⁸⁹⁴. Bu tablo, reform sürecinde siyasi elitlerin alanını daraltıcı bir etkide bulunmaktadır.

⁸⁹⁴Standard Eurobarometer, “Factsheet Turkey”, Spring 2010, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_fact_tr_en.pdf (27.09.2010).

4.3 SİYASİ ELİTLERİN YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin siyasi koşulluluğa uyum sürecinde yaşanan döngüsellik, AB kaynaklı ve içsel dinamiklerin etkileşiminin koşulluluğun işleyişindeki belirleyici rolünü açıkça gösterir niteliktedir. Bu faktörler, Avrupalılaşıma sürecinin iç araçları olan siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarını da doğrudan etkilemektedir. Siyasi elitler, farklı mantıksal dayanaklar temelinde koşulluluğu etkileyen faktörleri farklı bakış açılarıyla değerlendirmektedirler. Bu bağlamda tezin bu kısmında siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarına ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu değerlendirmelerde, dönemsel incelemeler ışığında KPK'da yer alan milletvekilleri ile gerçekleştirilen mülakatlardan elde edilen verilere yer verilmektedir. Mülakatlardan elde edilen birincil veriler, birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen diğer verilerle tamamlanmaktadır.

4.3.1 Siyasi Koşulluluğun İşleyişini Etkileyen Faktörler Temelinde Elit Yaklaşımları

Avrupa Birliği'nin “siyasi kriterleri” denildiğinde, farklı algılamalarla karşılaşılmaktadır. Siyasi elitlerin siyasi kriterler ve siyasi koşulluluğun işleyişine iki farklı boyutta yaklaştığı söylenebilir. İlk boyut; AB'nin resmi düzeyde ortaya koyduğu Kopenhag siyasi kriterleridir. Bu boyutta yaklaşımlar demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi üst kavramlar temelinde şekillendiğinden genel olarak olumludur. Bu kapsamda; “İnsanı; hukukuyla, hakkıyla, kimliğiyle özgürleştirmek”⁸⁹⁵; “insanımızın çağın gerektirdiği bir uygarlık düzeyine kavuşması için gerçekleştirmek zorunda olduğumuz hedefler”⁸⁹⁶, “çağdaş toplumun birlikte yaşam göstergeleri ve ölçüleri”⁸⁹⁷, “insanı ve hukuku merkeze koyan bir değerler

⁸⁹⁵ Algan Hacaloğlu, CHP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Yüz yüze mülakat, Ankara, 10.06.2010.

⁸⁹⁶ Taha Aksoy, AKP Milletvekili, KPK Eş-Başkan Yrd. ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Yüz yüze mülakat, İzmir, 17.05.2010.

⁸⁹⁷ Bülent Akarcalı, Eski ANAP Milletvekili ve eski KPK Eş-Başkanı, Telefon ile mülakat, 07.06.2010.

bütünü”⁸⁹⁸ gibi tanımlamalar yapılmaktadır. Bu üst kavramlar ve demokratikleşme temelinde ele alındığında, “adı Kopenhag kriterleri olsun, başka birşey olsun, en üst seviyeye çıkarılması gereken standartlar”, “AB üyeliği gerçekleşsin veya gerçekleşmesin her medeni ülkenin karşılaması gereken kriterler”⁸⁹⁹ olarak görülmektedir.

Diğer taraftan, Kopenhag siyasi kriterleri kapsamında azınlık haklarının korunması bağlamında çekinceler söz konusu olabilmektedir. Bu çekinceler, çok genel olarak “etnisite ve inanç farklılıklarından kaynaklanan azınlık hakları konusunda AB’nin bakışı ile Türkiye’nin bakışının farklı olması”⁹⁰⁰ bağlamında yansıtılmaktadır. Buradaki temel vurgu noktası, AB’nin azınlık tanımlaması ile Türkiye’nin Lozan Antlaşması çerçevesindeki azınlık tanımlamasının farklı olmasıdır. Yapılan mülakatlarda, siyasi elitlerin, azınlık hakları kriterine yaklaşımının siyasi parti yaklaşımlarına paralel bir biçimde farklılık gösterdiği görülmüştür.

İkinci boyut ise; Kopenhag siyasi kriterleri dışında kalan ve AB müktesebatının özünde olmayan, AB’nin Türkiye ile olan ilişkilerinde özel olarak öne sürdüğü koşullar ve bazı siyasi boyutlu taleplerdir. Bu boyutun adil ve çözüme yönelik olmayan bir biçimde, Türkiye’nin AB’ye katılım sürecini yavaşlatmak için kullanıldığı düşünülmektedir⁹⁰¹. Özellikle Kıbrıs konusu ve diğer bazı üye ülkelerin kendi dış politikaları paralelinde Türkiye’nin müzakere sürecindeki engelleyici yaklaşımları bu bağlamda ele alınmaktadır⁹⁰². Bu konular “bazı üye ülkelerin göstermiş olduğu tamamen siyasi olumsuz yaklaşımlar ve Türkiye’nin çıkarlarına

⁸⁹⁸ Gaye Erbatur, CHP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, E-posta yoluyla mülakat, 11.11.2010.

⁸⁹⁹ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

⁹⁰⁰ Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat.

⁹⁰¹ Erbatur, E-posta yoluyla mülakat.

⁹⁰² Yaşar Yakış, AKP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Eski Dışişleri Bakanı, Yüz yüze mülakat, İstanbul, 26.05.2010; Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat; Erbatur, E-posta yoluyla mülakat.

uymayan haksız talepler”⁹⁰³ olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan özellikle Kıbrıs sorunuyla bağlantılı olarak sekiz müzakere başlığının askıya alınması ve bazı üye ülkelerin çeşitli müzakere başlıklarının açılmasını engellemesi, siyasi elitlerin AB'nin Türkiye'ye diğer aday ülkelerden farklı koşullar uyguladığı şeklindeki düşüncelerini desteklemektedir.

Sekiz başlığın askıya alınması, beş başlığın açılmasının tam üyelikle bağlantılı olduğu gerekçesiyle Fransa tarafından bloke edilmesi, bazı başlıkların açılmasının Güney Kıbrıs tarafından engellenmesi ve onbir başlıkta siyasi nedenlerden dolayı uzlaşmaya varılamadığından tarama sonu raporlarının Konsey'de onaylanamaması Türkiye için müzakere alanını oldukça daraltmaktadır. Onyedinci başlığın açılmasının teknik olmayan siyasi gerekçelerle engellendiğini belirten Başmüzakereci Egemen Bağış'ın deyişiyle⁹⁰⁴; “Aralık 2006 tarihinden bu yana yaşanan gelişmeler, tek taraflı siyasi bakış açısının tüm sürece egemen olduğunu kanıtlamıştır”. Bağış, bu siyasi bakış açısının yansımalarını ise şu şekilde değerlendirmektedir⁹⁰⁵:

...Türkiye ne yaparsa yapsın 17 başlıkta hiçbir ilerleme sağlayamıyoruz. Tüm siyasi zorluklara rağmen reform sürecini hızlandırarak ciddiyetimizi ve katılım sürecine bağlılığımızı göstermek konusunda kararlıyız. Aynı kararlılığı AB'den de bekliyoruz. AB'nin, herkese eşit koşulların uygulandığı tutarlı bir genişleme politikası olmalıdır. Bizim AB'den beklediğimiz üyelik kriterlerini karşılama performansı temelinde adil bir yaklaşımdır. Daha önceki üyelik müzakerelerinin hiçbirisinin tamamen teknik nitelikte olmadığını biliyoruz, ancak hiçkimse bu müzakerelerden hiçbirisinin, Türkiye'nin katılım sürecinde olduğu kadar siyasi faktörlerin etkisi altında olmadığı gerçeğini yadsıyamaz...

Bağış'ın bu sözleri, süreci etkileyen *inandırıcılık sorununu* açıkça ortaya koymaktadır. Örneğin Fransa'nın, bazı başlıklarda müzakerelerin açılmasını tam üyelikle bağlantılı oldukları gerekçesiyle bloke etmesi, oybirliği ile kabul edilen ve müzakerelerin nihai amacının katılım olduğunu belirten Müzakere Çerçevesi ile açıkça çelişmektedir. Diğer üye devlet hükümetlerinin, Fransa'nın Birliğin iç siyasi

⁹⁰³ Ahmet Kenan Tanrıku, MHP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, E-posta yoluyla mülakat, 02.07.2010.

⁹⁰⁴ Bağış, *Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu 64. Toplantısında Yaptığı Konuşma*.

⁹⁰⁵ Bağış, 2010, ss. 5-6.

birlik ilkesini çiğneyen bu tavrı karşısında sessiz kalması, siyasi koşulluluğun işleyişinde ortaya çıkan inandırıcılık sorununu daha da tırmandırmaktadır.

İnandırıcılık, koşulluluk ve uyum arasındaki ilişkide son derece kritik bir değişkendir⁹⁰⁶. Bu değişken, siyasi elitlerin yaklaşımları üzerinde de belirleyici bir etkiye sahiptir. İnandırıcılık sorunu genel olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda; Türkiye'nin katılım sürecinde Kopenhag kriterlerinin dışında, yazılı metinlerde olmayan ama süreci etkileyen kültürel ve dini farklılıklar, Türkiye'nin büyüklüğü nedeniyle duyulan kaygılar, bazı üye ülkelerin Türkiye'nin üyeliğinin kendilerinin yönetimdeki ağırlığını değiştireceği yönündeki kaygıları gibi faktörlerin etkisi genel olarak dikkate alınmaktadır.

Bununla birlikte, yapılan mülakatlarda da görüldüğü üzere siyasi elitlerin inandırıcılık sorununa yaklaşım şekilleri birbirinden farklı olabilmektedir. Bir taraftan AB'nin Türkiye'ye karşı samimi olmadığı, kendi çıkarlarını ön planda tuttuğu, yerine getirilen her kriterin ardından yeni kriterler zinciri oluşturduğu, böyle yapmaya devam edeceği, bunun bir "oyalama taktiği", hatta "zayıflatma taktiği" olduğu ileri sürülmektedir⁹⁰⁷. Diğer taraftansa, inandırıcılık konusuna takılmaktansa Kopenhag kriterlerini yerine getirerek AB için bahane ileri sürme yolunun kapatılması ve daha da önemlisi bu sürecin halk için gerekli standartların yükseltilmesi amacıyla bir fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır⁹⁰⁸.

Bu iki farklı yaklaşım, aynı soruna farklı mantıksal dayanaklar temelinde bakmaktadır. İlkinde, inandırıcılık sorununa güvenlik kaygıları odaklı mantık

⁹⁰⁶ Heinz Kramer, "Turkey's Accession Process to the EU: The Agenda Behind the Agenda", *SWP Comments*, No. 25, October 2009, http://www.swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=6479 (15.05.2010), ss. 3-4.

⁹⁰⁷ Osman Çakır, MHP Milletvekili ve Genel Başkan Yardımcısı, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Yüz yüze mülakat, Ankara, 09.06.2010.

⁹⁰⁸ Yakış, Yüz yüze mülakat.

çerçevesinde yaklaşılmaktadır⁹⁰⁹. Bu yaklaşımda, siyasi koşulluluğa uyum sürecinde AB'nin çıkarlarının ön planda olduğu, çıkar temelli mantığın Türkiye için olumlu yönde işlemediği ve sonuçta iç uyum maliyetlerinin elde edilecek faydalardan fazla olduğu sonucuna varılmaktadır. Aşağıdaki alıntı bu bakış açısını yansıtmaktadır.

Türkiye demokrasi ve güvenlik arasındaki keskin dengeyi her anlamda korumak zorundadır. Burada Kopenhag kriterlerini karşılamamanın tehlikelerinden de bahsetmekte fayda var. Tam üye olmak için bu kriterler yerine getirilse bile AB'nin Türkiye'yi yine en iyi ihtimalle imtiyazlı ortak olarak göreceği artık anlaşılmıştır. Kopenhag kriterlerinde güneydoğu sorunu olarak geçen konuda bizden istenenler bizim milli birliğimizi tehlikeye sokacak niteliktedir... Yine burada Avrupa Birliği'nin kendi çıkarları ön plandadır. Daha zayıf bir Türkiye istiyor AB. Arkasından da daha rahat bir şekilde kontrol etmek istiyor... Bu kriterler de hiç bitmeyecek ve bu oyalama taktiği, zayıflatma taktiği biz üyelikten vazgeçmediğimiz sürece hep devam edecek⁹¹⁰.

Diğer yaklaşımda ise inandırıcılık sorunu hak temelli mantık çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu mantıkta siyasi koşulluluğa uyum süreci, standartların yükseltilmesi için bir araç olarak görüldüğünden inandırıcılık sorunu, uyum sürecini bloke edici bir faktör olarak ele alınmamaktadır.

...bu süreç Türk halkı için gerekli standartları yükseltmek amacıyla bir fırsat olarak kullanılmalıdır ve böylece Türkiye'nin birinci sınıf bir demokrasinin, şeffaf bir piyasa ekonomisinin, daha az yolsuzluğun olduğu ve temel hak ve hürriyetlerden daha fazla yararlandığı bir ülke haline getirilmesi lazımdır⁹¹¹.

Yine inandırıcılık sorununun, taraflar açısından karşılıklı faydaların ön plana çıkarıldığı bir çıkar mantığı ile aşılabileceği düşüncesi, siyasi elitlerin sorunu farklı şekilde değerlendirmelerini sağlayabilmektedir. Burada maliyetlerden ziyade kazançlar ön plana çıkarılmaktadır. Bu bağlamda her ne kadar sıkıntıların olacağı kabul edilse de, karşılıklı kazanımlara dayanan bir çıkar mantığı ile bu sıkıntıların aşılabileceğine inanılmaktadır. Bu şekilde değerlendirme yapıldığında sıklıkla verilen bir örnek İngiltere'nin AB'ye katılım sürecinde Fransa'nın itirazı nedeniyle

⁹⁰⁹ Tezin bu bölümünde kullanılacak “güvenlik kaygılarına odaklı mantık”, “hak temelli mantık”, “çıkâr temelli mantık”, “kimlik mantığı” kavramları için bkz. 4.1.1 Siyasi Elitlerin Koşulluluğa Yaklaşımını Yönlendiren Mantıksal Dayanaklar.

⁹¹⁰ Çakır, Yüz yüze mülakat.

⁹¹¹ Yakış, Yüz yüze mülakat.

yaşadığı sıkıntılardır⁹¹². Faydacı yaklaşımın ön plana çıkarıldığı çıkar temelli mantık aşığıdaki alıntıda yansıtılmaktadır.

Kopenhag kriterleri; AB üyeliği için tek kriter bu değil. Yazılı metinlerin dışında bazı işler var... Türkiye AB'ye nasıl üye olur? Türkiye'nin hazır olması elbette önemli, ama AB'nin de Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu genel kanı olarak içine sindirmesi lazım, bunu kabullenmesi lazım... Türkiye bu ihtiyaçları karşılayabilecek düzeye bu kriterleri karşılayarak gelecek. Ama karar vericilerin de bizim Türkiye'ye ihtiyacımız var noktasına gelmesi gerekir. Bu noktaya hızla gittiğimiz kanaatindeyim⁹¹³.

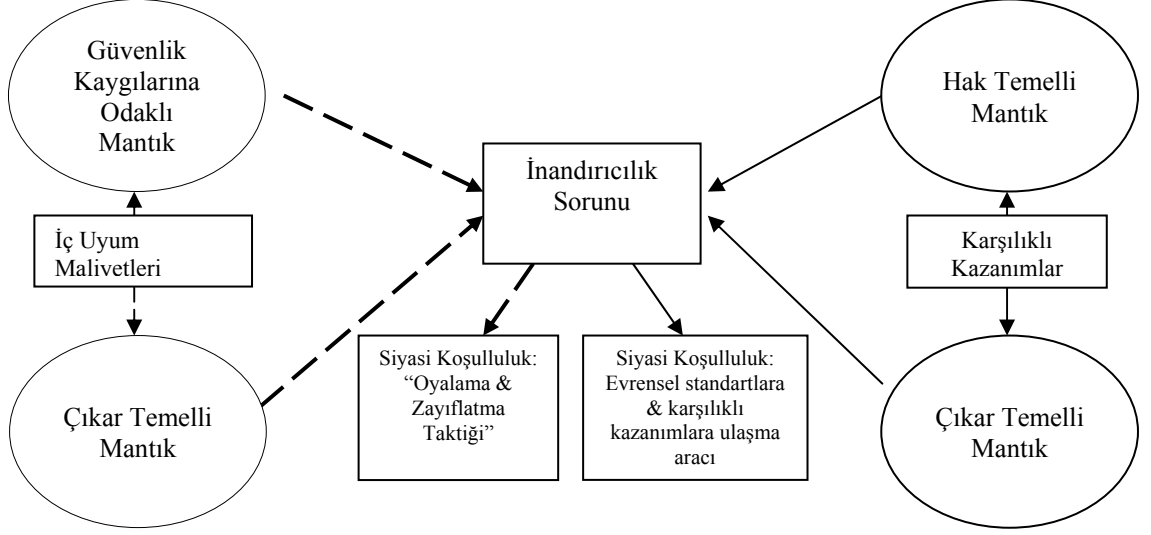
Bu noktada, siyasi elitlerin yaklaşımlarını yönlendiren farklı mantıksal dayanaklar arasındaki etkileşimin, siyasi koşulluluğa ilişkin farklı değerlendirmelere yol açtığı görülmektedir. Bu etkileşim dikkate alındığında siyasi elitlerin inandırıcılık sorununa farklı yaklaşımları açıklanabilmektedir. Çıkar mantığının güvenlik kaygılarına odaklı mantık ile etkileşimi siyasi koşulluluğa olumsuz anlam yüklenilmesine yol açarken, çıkar mantığının hak temelli mantık ile etkileşimi ise siyasi koşulluluğun olumlu bir temelde değerlendirilmesini sağlamaktadır.

Birinci etkileşimde, elitlerin siyasi koşulluluğa yaklaşımını iç uyum maliyetlerine ilişkin değerlendirmeler şekillendirmektedir. İkinci etkileşimde ise karşılıklı kazanımlar vurgusu, siyasi elitlerin yaklaşımını olumlu bir zemine taşımaktadır. Farklı mantıksal dayanakların etkileşiminin siyasi elitlerin inandırıcılık sorununa ve sonuçta siyasi koşulluluğa ilişkin yaklaşımlarını nasıl farklılaştırdığı aşağıda şekilselleştirilmiştir.

⁹¹² Lütfi Elvan, AKP Milletvekili, KPK Eş-Başkanı ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Yüz yüze mülakat, Ankara, 09.06.2010; Akarcalı, Telefon ile mülakat; Yakış, Yüz yüze mülakat.

⁹¹³ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

Şekil 4: Siyasi Elitlerin İnandırıcılık Sorunu Temelinde Siyasi Koşulluluğa Farklı Yaklaşımları

Kaynak: Dönemsel analizlerden ve mülakatlardan elde edilen verilere dayanarak geliştirilmiştir.

İnandırıcılık sorunu temelinde ortaya konan bu yaklaşım farkının esasen siyasi koşulluluğun işleyişini etkileyen belirsizlik, güç asimetrisi, koşulların belirliliği, meşruiyet, ulusal rezonans gibi diğer faktörlere de uygulanabileceği düşünülmektedir. Yalnız iç uyum maliyetlerinin faydalardan yüksek olarak algılanması, siyasi koşulluluğa ilişkin değerlendirmelerin olumlu zemine taşınmasını zorlaştıracaktır.

İnandırıcılık sorunu, AB siyasi koşulluluğun işleyişinde belirleyici olan *ödülün büyüklüğü* faktörü ile birlikte ele alındığında ise, imtiyazlı ortaklık gibi önerilerin, siyasi elitlerin yaklaşımları üzerindeki etkisinin ayrıca dikkate alınması gerekmektedir. Bu tür öneriler inandırıcılık ve belirsizlik sorununun tırmanmasına yol açarken, siyasi elitlerin koşulluluğa ilişkin yaklaşımlarına da yansımaktadır. Bu öneriler genel olarak siyasi elitlerce oldukça olumsuz karşılanmakta, hatta bunların 2005 sonrası dönemde Türkiye’de AB’ye olan desteğin ve siyasi koşulluluğa uyum

hızının düşmesinde önemli bir etkisinin olduğu ileri sürülmektedir⁹¹⁴. Ancak koşulluluğa uyum ile ilişkilendirme bakımından yine farklı yaklaşımlardan söz edilebilir. Örneğin bir taraftan, bu öneriler Türkiye AB'nin tüm kriterlerine uyum sağlasa bile tam üye olarak kabul edilmeyeceğinin göstergesi olarak değerlendirilmekte ve bu bağlamda siyasi koşulluluğa uyum konusuna da olumsuz yaklaşılabilir⁹¹⁵. Diğer taraftansa, bu tür öneriler AB tarafında "Türkiye'nin üyeliğinden duyulan korku ile birlikte muğlak da olsa Türkiye'ye duyulan ihtiyacın da ifadesi" olarak değerlendirilirken, bunların uzun vadede sürdürülebilir olmadıkları ileri sürülmektedir⁹¹⁶. Türkiye'nin AB üyeliğinin sonuçta gelinecek koşullara bağlı olduğu ifade edilmektedir⁹¹⁷.

Siyasi koşulluluğun işleyişini etkileyen bir başka faktör ise *belirsizlik* sorunudur. Tüm aday ülkelerin katılım süreçlerinde belli ölçüde etkisi hissedilen bu faktörün, Türkiye örneğinde inandırıcılık sorunu ile bağlantılı olarak oldukça ön planda olduğu görülmektedir. Türkiye'nin müzakere çerçevesinde yer alan ucu açık katılım süreci ifadesi ve yapısal fonlar, tarım fonları ve kişilerin serbest dolaşımı gibi alanlarda kalıcı koruma önlemleri olasılığının gündeme getirilmesi belirsizlik faktörünün siyasi elitlerin yaklaşımlarındaki etkisini artırmıştır. Aday ülkelerin katılım sürecinde maliyet ve faydaların ortaya çıkış zamanındaki belirsizlik genel olarak hissedilmektedir. Uyum maliyetleri kısa vadede ortaya çıkarken, üyeliğin getireceği faydalar ise uzun vadede gerçekleşmektedir. Türkiye örneğinde ise özellikle 2005 sonrası dönemde yoğunlaşan belirsizlik sorunu, katlanılan maliyetler karşısında, tam üyeliğin faydalarından yararlanılıp yararlanılamayacağına ilişkin soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur.

Görüşmelere başlansın; ama müzakereler sonucunda, Türkiye'nin tam üyelik statüsünü alıp alamayacağı belli olmasın; Türkiye'ye tam üyelik statüsünün verilir verilmeyeceği hususunda herhangi birşey söylenmesin. ..bu yaklaşım, Türkiye'yi son derece rencide edici, kırıcı ve önünü kesici bir yaklaşımdır...müzakereler bittikten sonra da, önüne, tam üyelik yerine başka bir alternatif çıkarılabilecek gibi bir hava vardır...Şimdi, Türkiye,

⁹¹⁴ Aksoy, Yüz yüze mülakat; Akarcalı, Telefon ile mülakat; "Gaye Erbatur: Türk Halkı AB'ye Tepkili", *AB Haber*, 25.09.2009, <http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=4247> (06.10.2009).

⁹¹⁵ Çakır, Yüz yüze mülakat.

⁹¹⁶ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

⁹¹⁷ Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat.

ucu açık müzakereleri ve serbest dolaşım konusunda kalıcı önlemleri kabul edemez değerli arkadaşlarım. Nedenini sorarsanız; bu yaklaşımlar kabul edildiği takdirde, Türkiye, müzakere süreci döneminden beklediği faydaları sağlayamayacak ve şimdiden üye olmama alternatifini de gündeme getirmiş olacaktır...⁹¹⁸.

Bununla birlikte, inandırıcılık sorununda olduğu gibi belirsizlik konusuna da siyasi elitlerin yaklaşımlarında farklılıklar söz konusudur. Özellikle ucu açık katılım süreci ifadesinden hareket edildiğinde bu farklılık açıkça ortaya çıkmaktadır. Aslında Türkiye örneğinde belirsizlik ile inandırıcılık sorununun iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Bir bakış açısına göre, zaten her müzakere açık uçludur, açık uçlu olmayan müzakere yoktur⁹¹⁹. Açık uçluluk aslında AB'nin tüm genişleme süreçlerinde varolan bir olgu olsa da, Türkiye örneğinde farklılık bunun belgelerde açıkça belirtilmiş olmasıdır. Bu yaklaşımda, inandırıcılık sorununda olduğu gibi, belirsizlik sorununa da hak temelli mantık ve karşılıklı kazanımlara dayalı bir çıkar mantığı ile aşılabilecek bir sorun olarak bakılmaktadır. Buna göre, Türkiye Kopenhag kriterlerini karşılayıp yine de AB tarafından reddedilirse bunun Birliğe de siyasi bir maliyeti olacaktır. Çünkü ortak değerler diye yücelttiği değerlere kendisinin uymadığını belgelemiş olacaktır⁹²⁰.

Diğer bir bakış açısından ise, açık uçlu süreç nitelendirmesi, “daha önce hiçbir aday ülkeye uygulanmayan ve kabul edilmesi mümkün olmayan”, “anlaşmalara aykırı ve haksız bir nitelendirme” ve “temel bir hata” olarak değerlendirilmektedir⁹²¹. Bu nitelendirmenin, 1999'da Türkiye'nin diğer tüm aday ülkelerle eşit koşullarda AB üyeliği için aday ülke olduğunu ilan eden Helsinki Sonuç Bildirgesinde ortaya konan eşitlik ilkesinden uzaklaşma olduğu ileri sürülmektedir⁹²². Bu anlamda diğer aday ülkelere farklı muamele düşüncesi, siyasi koşulluğunun meşruiyetine ilişkin sorgulamaları beraberinde getirmektedir.

⁹¹⁸ Şükrü Elekdağ (CHP Grubu Adına), *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 22. Dönem 3. Yasama Yılı, 7.10.2004, <http://www.tbmm.gov.tr/biyog/tut27.htm> (20.08.2009).

⁹¹⁹ Yakış, Yüz yüze mülakat; Aksoy, Yüz yüze mülakat; Elvan, Yüz yüze mülakat.

⁹²⁰ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

⁹²¹ Tanrıkulu, E-posta yoluyla mülakat; Çakır, Yüz yüze mülakat; Hacıoğlu, Yüz yüze mülakat; Erbatur, E-posta yoluyla mülakat.

⁹²² Onur Öymen, *Ankara Üniversitesi tarafından düzenlenen “Nasıl Bir Avrupa'ya Girmeliyiz?” Konulu Konferansta Yaptığı Konuşma*, Ankara, 20.04.2008, <http://www.onuroymen.com/arsiv/671> (01.08.2010).

*Biz AB aday ülkeleri için konulmuş eşit koşulları talep ediyoruz. Eşit koşullu tam üyelik hedefi konulmalıdır. Müzakereler bu anlayışla sürdürülmelidir. Ucu açıklık olayların belirsiz taşınmasına sebep olmaktadır. Ne olacağı belli değilse müzakere sürecinde de belirsizlik hakim olur, siyasi koşullarda da. Bu pazarlık değil Türkiye doğal olarak kendi çıkarlarını koruyacak adalet isteyecektir, hakkını hukukunu isteyecektir*⁹²³.

Koşulluluğun işleyişini ve inandırıcılık sorununu etkileyen bir diğer faktör olan *koşulların belirliliği* açısından bakıldığında da, yine farklı yorumlarla karşılaşılabilir. Belirlilik, koşulların açık ve resmi olmasını gerektirmektedir. Bu açıdan 1993'ten bu yana resmi düzeyde AB belgelerinde yer alan Kopenhag siyasi kriterleri bağlamındaki koşulların siyasi elitlerce genel olarak açık bulunduğu söylenebilir⁹²⁴. Ancak yukarıda sözedilen koşulluluğun ikinci boyutunda, diğer bir deyişle Kopenhag siyasi kriterleri dışında kalan ve AB müktesebatının özünde olmayan koşulların “Türkiye'nin yolunu kesmek için ileri sürülen ve açık olmayan koşullar” olduğu düşünülmektedir⁹²⁵. Kopenhag siyasi kriterlerinden farklı değerlendirilen bu boyutun, “Türkiye'nin kendi içinde ve çevresindeki siyasi ilişkileri kapsadığı” şeklinde yorumlar yapılmaktadır⁹²⁶. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, siyasi koşulların açıklığı ve belirliliğini “AB'nin Türkiye'ye olan değişken tavır, tutum ve talepleri” ve “daha önce hiçbir aday ülkeden beklenmeyen, istenmeyen bazı kriterlerin Türkiye'ye adeta dayatılması”⁹²⁷ gerekçesiyle genel olarak sorgulayan yaklaşımlar da söz konusu olabilmektedir.

Koşulların belirliliği, dış teşvik modeli kapsamında özellikle inandırıcılık ile bağlantısı nedeniyle dikkate alınması gereken bir faktördür. Ancak bunun dışında *meşruiyet* açısından da önemli yansımaları olduğu unutulmamalıdır. AB normlarını benimseyen aday ülkelerin kendilerini bu normlarla özdeşleştirmeleri ve bunları kabullenmeleri için hem koşulları hem de koşulluluk sürecini meşru olarak algılamaları gerekmektedir. Bu algılamalarda uygunluk mantığı çerçevesinde kuralların niteliği, oluşturulma ve hedef ülkelere aktarılma biçimleri ve prosedürleri

⁹²³ Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat.

⁹²⁴ Elvan, Yüz yüze mülakat; Akarcalı, Telefon ile mülakat; Yakış, Yüz yüze mülakat; Aksoy, Yüz yüze mülakat; Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat.

⁹²⁵ Yakış, Yüz yüze mülakat.

⁹²⁶ Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat.

⁹²⁷ Tanrıkulu, E-posta yoluyla mülakat; Çakır, Yüz yüze mülakat.

belirleyici olmaktadır⁹²⁸. Türkiye örneğinde siyasi koşulluluğun meşruiyetine ilişkin temen sorun, AB'nin Türkiye'ye diğer aday ülkelerden farklı bir yaklaşım uyguladığına dair algılamadır. Bu algılama, bazı siyasi elitlerin koşulluluğa uyum sürecine bakışına yansımakta ve sürecin bir dayatma olarak görülmesine yol açmaktadır⁹²⁹. Ayrıca AB üyesi ülkelerde mevcut olmayan bazı şeylerin daha üye olmadan Türkiye'den istenmesi eleştiri konusu olabilmektedir. Bu anlamda, AB'nin bir aday ülkeden talepte bulunmaya hakkı olsa da, bazı durumlarda bunun ölçüsünü doğru uygulamadığı ileri sürülmektedir⁹³⁰.

AB'nin Türkiye'ye diğer aday ülkelerden farklı bir yaklaşımının olduğu yönündeki algılama, koşulluluğun *güç asimetrisi* boyutuna bakışı da etkilemektedir. AB ile aday ülke arasındaki asimetrik ilişkinin sonucu olarak, AB'nin “aday ülkelerin Birliğin tüm siyasi koşullarına uymaları gerektiği ve pazarlık yapmalarının mümkün olmadığı” şeklindeki yaklaşımı değerlendirildiğinde, böyle bir yaklaşımın ancak AB'nin Türkiye'ye diğer aday ülkelere uyguladığı sürecin aynısını uyguladığında, ayrı siyasi koşullar yaratmadığında ve adil bir çizgide hareket ettiğinde mantıklı olacağı yorumları ile karşılaşılmaktadır.

Siyasi koşullar AB'nin kafasına göre yarattığı koşullar olamaz. Siyasi koşulların hepsi evrensel olmalıdır. Bir ülkeye, bir şahsa yönelik olamaz... Dolayısıyla tüm siyasi koşullar derken, bunların ancak evrensel, çağdaş bir toplumun her yerinde uygulanabilir koşullar olması gerekir. Bu olduğu zaman zaten pazarlık diye birşey yoktur ortada⁹³¹.

Diğer taraftan, yukarıda sözedilen siyasi koşulların iki farklı boyutta değerlendirilmesi eğiliminin, *meşruiyet* konusundaki algılamalara da doğrudan yansıdığı görülmüştür. Siyasi koşulluluk bu ayrıma gidilerek değerlendirildiğinde, resmi düzeyde ortaya konan Kopenhag siyasi kriterleri, tüm aday ülkelerden beklenen kriterler olarak AB'nin Türkiye'ye bir dayatması şeklinde görülmemekte hak temelli bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Ancak meşruiyet konusuna ilişkin asıl sorun, “müktesebat dışı siyasi koşullar” olarak görülen, özellikle Kıbrıs sorunu ile

⁹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. 2.2 AB Siyasi Koşulluluğunun İşleyişinde Temel Faktörler.

⁹²⁹ Tanrıku, E-posta yoluyla mülakat; Çakır, Yüz yüze mülakat.

⁹³⁰ Yakış, Yüz yüze mülakat.

⁹³¹ Akarcalı, Telefon ile mülakat.

özdeşleştirilen koşullardır⁹³². 2005 sonrası dönemde, bu boyutun siyasi koşulluluğun işleyişine dair meşruiyet algılamalarını oldukça olumsuz etkilediği görülmektedir.

Dış teşvik modelinde, siyasi koşulluluğun işleyişi açısından belirleyici faktörlerden birisi *iç uyum maliyetleridir*. Bu bağlamda siyasi elitlerin, koşulluluğa uyumun maliyetlerine ilişkin algılamaları oldukça önemlidir. Yapılan mülakatlardan genel olarak siyasi elitlerin, koşulluluğun işleyişinde en ciddi sıkıntı olarak Kıbrıs sorunu ile bağlantılı konuları gördüğü anlaşılmaktadır. Resmi düzeyde ortaya konulan Kopenhag siyasi kriterlerinden ayrı olarak tanımlanan bu konu, siyasi koşulluluğun işleyişi açısından önemli bir sorun olarak görülmekte ve bu anlamda uyumun maliyetini artırmaktadır. Bu sorun Türkiye-AB ilişkisinin diğer boyutlarını doğrudan etkilemekte ve Türkiye ile AB arasında oluşturulan sosyal öğrenme mekanizmalarına da yansımaktadır. Örneğin TBMM ve Avrupa Parlamentosu parlamenterlerini düzenli olarak biraraya getiren ve bu anlamda kurumsallaşmış bir sosyalizasyon mekanizması olan Türkiye AB Karma Parlamento Komisyonu'nun⁹³³ (KPK) çalışmalarında bu sorunun olumsuz etkilerinin hissedildiği dile getirilmektedir.

En önemli sorun yazılı olmayan yeni siyasi koşulların ortaya çıkmasıdır ve Kıbrıs bunlardan bir tanesidir. AB düzeyinde katıldığımız her görüşmede gündemde olmasa bile on dakikalık konuşmanın sonucunda çıkan şey Kıbrıs'tır... Bu siyasi olay ayağımıza dolanıp duruyor... Mesela 25-26 Mayıs'ta (2010) İstanbul'da yapılacak Karma Parlamento Komisyonu toplantısında Komisyonun iç tüzük değişikliği önerilerini görüşeceğiz. İç tüzüğe Kıbrıs konusunu dahil etmek için öneri yapılıyor. Bu mümkün değil, ama bu iç tüzük görüşmeleri içerisinde Kıbrıs konuşulsun isteyen bir iyenin mantık dışı önerisi. Bu, Komisyon'un kuruluş amacına uygun değil⁹³⁴.

⁹³² Aksoy, Yüz yüze mülakat; Elvan; Yüz yüze mülakat; Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat.

⁹³³ Ankara Anlaşması'nın 27. Maddesi uyarınca kurulan KPK, 1965 tarihinde Avrupa Parlamentosu, TBMM ve Türkiye AB Ortaklık Konseyi'nin kararlarına dayalı olarak faaliyetlerine başlamıştır. Avrupa Parlamentosu ile TBMM'den eşit sayıda parlamenterin katılımıyla oluşturulan KPK, biri Avrupa Parlamentosu'ndan diğeri TBMM'den iki eş-başkanın çağrısıyla ilke olarak yılda üç kere toplanır. KPK toplantılarında, Ankara Anlaşması'nın yürütülmesine ilişkin meselelerde ve Türkiye-AB ilişkileri ile ilgili incelemelerde ve görüş alışverişinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM Türkiye AB Karma Parlamento Komisyonu Erişim Sayfası, http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/index.htm (10.07.2010); Website of the European Parliament Delegation to the EU-Turkey Joint Parliamentary Committee, <http://www.europarl.europa.eu/activities/delegations/homeDel.do?language=EN&body=D-TR> (10.07.2010).

⁹³⁴ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

Diğer taraftan, siyasi elitlerin yukarıda söz edilen farklı bakış açıları paralelinde koşulluluğa uyum çerçevesinde fayda-maliyet hesaplamalarına ilişkin farklı değerlendirmeleri olabilmektedir. Esasen bu farklılıklar, siyasi partilerin yaklaşımlarındaki farklılıkları da yansıtır niteliktedir. Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere, hak temelli mantık ile çıkar temelli mantığı bütünleştiren elitler, fayda maliyet hesaplamalarında faydaların ağır bastığı görüşünü dile getirmişlerdir. Bu bağlamda oluşturulan söylemlerde üyeliğin getireceği faydaların yanısıra Türkiye'nin katılım sürecinde edineceği faydaların da üzerinde durulmaktadır.

Maliyeti olmayan iş olmaz. Ama ulaşmak istediğiniz amaçla maliyet arasında bir denge kurmanız lazım. Bu Türkiye açısından da Türkiye'deki siyasi aktörler açısından da böyle... Burada siyasi koşullara uyarak, üye olalım olmayalım, ülkemiz insanı için daha iyi koşullar, daha iyi gelecek yakalayabilecek miyiz yakalayamayacak mıyız? Peki, bu yürüyüşün herhangi bir yerinde durursak devrilir miyiz yoksa o güne kadar olanlarla devam mı ederiz? Burada bir düşme söz konusu değil, adım adım insanların özgürlüklerini genişletecek daha demokratik yapacak bir yere doğru gidiyoruz... Biz hedef olarak bizi AB'ye götürecek koşulların tamamlanmasını seçmiş oluyoruz, kendimize süreçten fayda umuyoruz⁹³⁵.

Her zaman olacaktır maliyeti. Ama yapılanların birçoğu AB'ye üyeliğin dışında, böyle bir şey olmasaydı da kendi insanımızın standardını geliştirmek için, yaşam standardını yükseltmek için yapılması gereken şeyler. AB olmasa da yapılması gereken şeyler. Ama sırf AB için yapılan bazı şeyler de var, onu da böyle bir kulübe üye olmanın bedeli olarak görmek lazımdır. Üye olmasaydık böyle maliyetler olmayacaktı ama onun avantajlarından da yararlanamayacaktık⁹³⁶.

Çıkar temelli mantık güvenlik kaygılarına odaklı mantıkla bütünleştğinde ise ulusal bütünlüğün, güvenliğin ve çıkarların zarar görmesine ilişkin bazı kaygıların ön plana çıktığı görülmektedir. İnanırcılık sorunu bu kaygıları desteklemektedir. Buna karşılık, güvenlik kaygılarına odaklı bakış açısından uzaklaşıldığında, AB'ye katılım sürecinin ulusal bütünlüğe ve güvenliğe zarar vermekten ziyade bunlara katkı sağlayacağı ileri sürülmektedir. Bu farklılaşma, Yılmaz'ın söz ettiği “Sevr sendromu” ile ilgili farklı yorumlamalara da yol açabilmektedir. Örneğin bir taraftan “Sevr sendromu” gibi benzetmelerle “haklı ve meşru hassasiyetlerin önemsizmiş gibi gösterilmeye çalışıldığı”⁹³⁷ ve bu çerçevedeki kaygıların çok da yersiz olmadığı ileri sürülmektedir⁹³⁸. Diğer taraftan ise, bu tür tarihsel kaygılara katılmayan⁹³⁹, bu

⁹³⁵ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

⁹³⁶ Yakış, Yüz yüze mülakat.

⁹³⁷ Bahçeli, 2002, s. 25.

⁹³⁸ Çakır, Yüz yüze mülakat; Tanrıkulu, E-posta yoluyla mülakat.

kaygılarla sonsuza kadar yaşamının mümkün olmadığını⁹⁴⁰ ve bunların aşılabilirliğini⁹⁴¹, asıl tehlikenin dünyadaki değişime ayak uydurulamazsa ortaya çıkacağını, temel hak ve hürriyetler geliştiğinde ulusal bütünlüğün ve güvenliğin de güçleneceğini⁹⁴² vurgulayan görüşlerle de karşılaşılabilir.

Bu açıdan siyasi söylem temelinde esas alınan farklı mantıksal dayanakların (hak temelli, çıkar temelli, güvenlik kaygılarına odaklı, kimlik temelli) siyasi koşulluluğun işleyişini etkileyen faktörlere ilişkin değerlendirmeleri şekillendirdiği tekrar vurgulanmalıdır. Bu mantıksal dayanakların siyasi elitlerin söylemlerine yansıma biçiminin, genel olarak siyasi koşulluluğa ve özel olarak koşulluluğun işleyişinde etkili faktörlere yönelik yaklaşımları bakımından belirleyici olduğu düşünülmektedir.

4.3.2 Dış Teşvik ve Sosyal Öğrenme Modellerinin Etkinliği

AB'nin doğuya genişleme sürecinden bu yana yoğun bir şekilde kullandığı koşulluluk, özellikle ODAÜ'de yaşanan geniş kapsamlı dönüşüm süreçleri dikkate alınarak, aday ülkeler açısından önemli bir etki aracı olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda aday ülkelere odaklanan Avrupalılaştırma literatüründe, AB'nin aday ülkeler üzerindeki etkisi ağırlıklı olarak rasyonel temelli dış teşvik modeli çerçevesinde ele alınmıştır⁹⁴³. Dış teşvik modeline göre, AB inandırıcı üyelik vaadi sunduğunda ve aday ülkeler uyum maliyetlerini elde edilecek faydalardan daha yüksek görmediklerinde, koşulluluk etkin bir şekilde işlemektedir⁹⁴⁴.

⁹³⁹ Erbatur, E-posta yoluyla mülakat; Elvan, Yüz yüze mülakat; Yakış, Yüz yüze mülakat; Melen, Yüz yüze mülakat; Aksoy, Yüz yüze mülakat; Akarcalı, Telefon ile mülakat.

⁹⁴⁰ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

⁹⁴¹ Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat.

⁹⁴² Yakış, Yüz yüze mülakat; Aksoy, Yüz yüze mülakat.

⁹⁴³ Rachel E. Epstein and Ulrich Sedelmeier, "Beyond Conditionality: International Institutions in Postcommunist Europe after Enlargement", *Journal of European Public Policy*, Vol. 15, No. 6, 2008, s. 796.

⁹⁴⁴ Bkz. Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005; Vachudova, 2005; Kelley, 2004.

Yapılan dönemsel incelemelerde de ortaya konulduğu gibi Türkiye rneğinde koşulluluğun etkinliği açısından istikrarlı bir tablodan söz etmek mümkün değildir. AB kaynaklı ve i faktörlerin etkileşimleri, koşulluluğun farklı dönemlerde farklı sonuçlara yol açmasına neden olmuştur. Siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımları da bu etkileşimler doğrultusunda şekillenmiştir. Dış teşvik modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde, inandırıcılık sorunu 2005 sonrası dönemde Türkiye için koşulluluk-uyum mantığının bozulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, AB'nin zayıflayan taahhütleri ile Türkiye'nin uyum hızındaki yavaşlama birbirini glendirmiřtir⁹⁴⁵. Aşağıdaki alıntı koşulluluk-uyum mantığındaki bozulmayı yansıtması açısından dikkat çekicidir.

*Aslında AB Türkiye'yi alacakmış gibi yapıyor, belki de Türkiye AB'ye girecekmiş gibi yapıyor*⁹⁴⁶.

Diğer bir bakış açısında ise; dış teşvik modelinin işleyişindeki temel zorluk, ulusal kimlikle doğrudan ilgili alanlarda uyumun artan iç siyasi maliyetleridir. Schimmelfennig'e göre; hükümetler bu tür maliyetlere ancak müzakerelerin açılması veya kapanmasına yaklaşılan aşamalarda katlanarak koşulluluğa uyum sağlamaktadır. Türkiye'nin müzakere sürecinde sekiz başlığın askıya alınması kararı, demokratikleşme ile bağlantılı olmayıp doğrudan Kıbrıs sorunu ile ilgilidir. Ancak diğer faktörlerle birlikte sürecin geneli üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu koşullar altında AB'nin Türkiye'deki siyasi reformlar üzerindeki etkisini koruyabilmesi için Türkiye'ye yönelik üyelik taahhüdü konusunda daha inandırıcı olması gerekmektedir. Oysa AB'nin bu konuda yarattığı belirsizlik, koşulluluğun etkisini daha da kısıtlamaktadır⁹⁴⁷.

Bu erevede, Türkiye'de dış teşvik modelinin etkinliği bozulmuştur. Modelin işleyişindeki sorunlar, koşulluluğa uyum sürecinde i ve dış dinamiklerin birlikte oynadığı belirleyici rolü doğrular niteliktedir. Siyasi elitlerin de koşulluluğa uyum

⁹⁴⁵ Kramer, 2009, ss. 3-4.

⁹⁴⁶ Mithat Melen, MHP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu yesi, Yüz Yüze Mülakat, Ankara, 10 Haziran 2010.

⁹⁴⁷ Schimmelfennig, 2008, s. 933.

hızındaki yavaşlamayı bu bağlamda değerlendirdikleri söylenebilir. 2005 sonrası dönemde uyum sürecindeki yavaşlamayla ilgili olarak dikkat çekilen başlıca unsurlar şunlardır:

- İç ve dış faktörler arasındaki uyumsuzluğun her iki tarafın önceliklerini değiştirmesi⁹⁴⁸
- AB'deki konjonktürel değişim⁹⁴⁹
- AB ülkelerinin liderlerinin tutumu⁹⁵⁰
- AB'nin Türkiye'ye karşı taahhütlerini yerine getirmede zorlanması⁹⁵¹
- Üyelik perspektifinin bulanıklaşması
- Süreç içerisinde Türkiye'nin yaşadığı hayal kırıklıkları ve iç gelişmeler nedeniyle reformlara yoğunlaşma sorunu⁹⁵²
- Terör sorununun siyasetçilerin alanını daraltması⁹⁵³
- Siyasi kutuplaşmalar⁹⁵⁴
- Konunun iç politikada siyasallaşan niteliği (çoğu zaman hükümet ve muhalefet partileri reform sürecinin yavaşlamasından birbirini sorumlu tutmaktadır⁹⁵⁵.)

Bu unsurların bir yansıması olarak AB üyeliğine yönelik desteğin düşmesi de siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarını etkileyen bir faktördür. Resmi düzeyde yürütülen AB'ye üyelik ve siyasi koşulluluğa uyum sürecinin kamuoyu tarafından onaylanması ve desteklenmesi önem taşımaktadır. Çünkü demokratik yönetimlerde uluslararası anlaşmaların ve pazarlıkların ulusal alandaki iç aktörler tarafından

⁹⁴⁸ Yakış, Yüz yüze mülakat.

⁹⁴⁹ Elvan, Yüz yüze mülakat.

⁹⁵⁰ Melen, Yüz yüze mülakat; Taha Aksoy, Yüz yüze mülakat; Bülent Akarcalı, Telefon ile mülakat.

⁹⁵¹ Lütfi Elvan, *Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu 64. Toplantısı Açılış Konuşması*, İstanbul, 25-26 Mayıs 2010.

⁹⁵² Yakış, Yüz yüze mülakat; Aksoy, Yüz yüze mülakat; Melen, Yüz yüze mülakat.

⁹⁵³ Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat.

⁹⁵⁴ Asli Toksabay and H. Tolga Bölükbaşı, "Attitudes of Key Stakeholders in Turkey towards EU-Turkey Relations: Consensual Discord or Contentious Accord?", *Talking Turkey in Europe: Towards a Differentiated Communication Strategy*, Ed. Natalie Tocci, Istituto Affari Internazionali, Roma, 2008, 176-197, s. 181.

⁹⁵⁵ Toksabay and Bölükbaşı, ss. 181; KPK üyeleri ile yapılan mülakatlar.

onaylanması gereği hissedilmektedir. Bu onay, halkın oyunu kazanmayı amaçlayan siyasi elitler için siyasi bir gerekliliktir⁹⁵⁶. Bu, demo-elit yaklaşımın halkı toplum yapısının önemli bir parçası olarak değerlendiren bakış açısıyla uyumludur. Bu yaklaşımda, halk desteği elitlerin siyasi varlıklarını sürdürebilmeleri ve amaçlarını gerçekleştirebilmeleri bakımından belirleyicidir⁹⁵⁷.

Bu anlamda kamuoyu desteği, siyasi koşulluluğa uyum sürecinde siyasi elitlerin hareket alanını etkileyen bir faktördür. Kamuoyunun AB'ye üyelik sürecine ve siyasi reformlara desteği, AB kaynaklı ve iç faktörler arasındaki etkileşimden bağımsız değildir. Kamuoyu, bu etkileşimde hem etkilenen hem de etkileyen konumundadır. Bu açıdan, 2004 yılından sonra kamuoyunun sürece yönelik desteğinin düşmesi siyasi elitlerin hareket alanını daraltmakta ve dış teşvik modelinin işleyişindeki sorunları artırmaktadır.

Asıl sorun kamuoyundan gelen desteğin düşmesi. Demokrasiyle yönetilen ülkelerde kamuoyunun güçlü desteğine sahip olmayan projelerin çok etkili bir şekilde sürdürülmesi zor. Burada AB tarafının da dikkatli olması lazım⁹⁵⁸.

Yaşanan süreçte insanların umutla baktıkları AB'ye karşı umutları ve ilgileri azalmaktadır. İnsanlar artık Türkiye'nin AB tarafından istenmediğini düşünmektedir. Bu da uyum sürecini yavaşlatmaktadır⁹⁵⁹.

Siyasi koşulluluğa uyum sürecinde, koşullar ile ödül arasındaki rasyonel temelli bağlantıyı güçlendirici bir mekanizma olarak sosyalizasyon da önem taşımaktadır. Bu mekanizmanın, normların ve ideallerin bir taraftan öteki tarafa aktarıldığı bir sosyal öğrenme aracı olarak siyasi elitlerin siyasi koşulluluğa yaklaşımlarını ve uyum sürecini desteklemesi beklenmektedir. Türkiye-AB ilişkilerinde kurumsallaşmış bir sosyalizasyon mekanizması olan KPK bu bağlamda incelenebilecek nitelikte bir yapılanmadır. Türkiye-AB ortaklığının demokratik denetim organı olarak düşünülen KPK, Ankara Anlaşması'nın 27. Maddesine dayalı olarak kurulmuştur. Söz konusu Maddede; Ortaklık Konseyi'ne "bir yandan Avrupa Parlamenter Asamblesi, Topluluğun Ekonomik ve Sosyal Komitesi ve öteki organları

⁹⁵⁶ Putnam, 1988, ss. 436-437.

⁹⁵⁷ Etzioni-Havely, 2002, ss. 203-204.

⁹⁵⁸ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

⁹⁵⁹ Erbatur, E-posta yoluyla mülakat.

ile öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye'nin yukarıdaki maddeleri karşılayan organları arasında işbirliğini ve temasları kolaylaştırmak için her türlü yararlı tedbiri alma” görevi verilmiştir⁹⁶⁰.

1965 yılında faaliyetlerine başlayan KPK, Avrupa Parlamentosu ve TBMM’den katılan eşit sayıda üyeden oluşmaktadır. Genellikle biri Türkiye’de diğeri Avrupa Parlamentosu’nun çalışma yerlerinden birinde olmak üzere yılda iki kez toplantı yaparlar. Komisyon’da Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin tüm boyutlarına ilişkin olarak görüş alışverişinde ve tartışmalarda bulunmaktadır. AB dönem başkanlığından, Ortaklık Konseyi’nden, Avrupa Komisyonu’ndan ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetinden temsilciler, Komisyon toplantılarına katılarak KPK üyelerini bilgilendirirler. Ayrıca KPK’daki Avrupa Parlamentosu delegasyonu, Türkiye’deki sivil toplum ile düzenli iletişim içerisindedir. 1999 yılında KPK bünyesinde insan hakları konusunda karşılıklı görüş alışverişi sağlanması için bir mekanizma oluşturulmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu kapsamda çeşitli konularda izleme yapması için fiili komiteler oluşturulabilmektedir⁹⁶¹.

KPK, TBMM ve Avrupa Parlamentosu’na yönelik tavsiye kararları kabul edebilmektedir. Bu kararların, hem TBMM heyeti üyelerinin hem de Avrupa Parlamentosu üyelerinin çoğunluğunun oylarını almış olması gerekir⁹⁶². Yine aynı şekilde KPK, ortak bildirimler de yayımlayabilmektedir. Bu tavsiye ve bildirimlerde KPK Türkiye-AB ilişkilerinin farklı boyutlarına ilişkin değerlendirme ve tavsiyelerde bulunmaktadır⁹⁶³. Bu kapsamda Türkiye’deki siyasi gelişmeler ve reformlar KPK’nın yakından takip ettiği konu başlıkları arasında yer almaktadır.

⁹⁶⁰ “Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Hakkında Bilgi Notu”,
http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/docs/kpk_pi1.pdf (12.08.2009).

⁹⁶¹ European Parliament Delegation to the EU-Turkey Joint Parliamentary Committee , “Information Note on the Work of the EU-Turkey Joint Parliamentary Committee”, July 2009,
<http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200908/20090805ATT59435/20090805ATT59435EN.pdf> (05.06.2010).

⁹⁶² Bkz. “Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu İç Tüzüğü”,
http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/ictuzuk.htm (20.04.2010).

⁹⁶³ Bkz. “Recommendations and Statements of the EU-Turkey JPC”,
http://www.europarl.europa.eu/intcoop/euro/jpc/turk/jpc_meeting/recommendations_statements_en.htm (10.05.2010).

Bu çerçevede KPK, TBMM milletvekillerini ve Avrupa Parlamentosu üyelerini düzenli olarak biraraya getiren bir tartışma ve etkileşim platformu olarak işlev görmektedir. Bu açıdan Komisyon'un çalışmalarının parlamenter düzeyde sosyal öğrenmeye yol açabilecek bir mekanizma olması beklenmektedir. KPK üyelerinin bu mekanizmaya ilişkin görüşleri dikkate alındığında⁹⁶⁴, genel olarak KPK çalışmalarını taraflar arasında "sosyal etkileşimin" ve "bireysel milletvekili ilişkilerinin geliştirilmesi" açısından yararlı gördükleri sonucuna ulaşılmaktadır.

KPK'nın işleyişi zaman içerisinde aşamalı bir şekilde olumlu yönde gelişmiştir. Komisyon, ilk başlarda, gerçek anlamda bir tartışma zemini oluşturmaktan ziyade tarafların birbirlerine görüşlerini sunduğu ve çoğunlukla birbirini suçladığı bir platform olmuştur⁹⁶⁵. Ancak adım adım bu durum değişmiştir. 1990'lı yılların ilk dönemlerinde KPK toplantıları oldukça gergin geçerken, gümrük birliğinden sonra ortamda yumuşama olmuş ve 2000'li yıllarda KPK kapsamındaki ilişkilerde normalleşme yaşanmıştır. Böylece KPK her iki tarafın birbirini daha iyi tanıyarak birbirlerine karşı daha hoşgörülü bir biçimde bilgi paylaşımında buldukları ve gerçek anlamda tartışmaya başladıkları bir mekanizma haline gelmiştir⁹⁶⁶. Avrupa Parlamentosu üyeleri ve TBMM milletvekilleri arasında sorunları algılama ve aktarma düzeyinin artmasını sağlamıştır⁹⁶⁷. Yine de karşılıklı

⁹⁶⁴ Bu kısımda KPK'nın TBMM kanadından Milletvekilleri ile yapılan mülakatların yanısıra Avrupa Parlamentosu kanadından üyelerle yapılan mülakatlar da dikkate alınmaktadır. Lütfi Elvan, yüz yüze mülakat; Taha Aksoy, yüz yüze mülakat; Yaşar Yakış, yüz yüze mülakat; Algan Hacaloğlu, yüz yüze mülakat; Gaye Erbatur, e-posta yoluyla mülakat; Osman Çakır, yüz yüze mülakat, Ahmet Kenan Tanrikulu, e-posta yoluyla mülakat, Mithat Melen, yüz yüze mülakat; Bülent Akarcalı, telefon ile mülakat (eski KPK Başkanı); Renate Sommer, yüz yüze mülakat; Niki Tzavela, yüz yüze mülakat; Fraziska Keller, Avrupa Parlamentosu Üyesi (Yeşiller/Avrupa Serbest İttifakı), KPK Üyesi, yüz yüze mülakat, 26.05.2010.

⁹⁶⁵ Türkiye'deki 1980 askeri müdahalesinden sonra, Türkiye ile AT arasındaki parlamentolararası ilişkiler, 1987 seçimlerine kadar askıya alınmıştır. Avrupa Parlamentosu, 15 Eylül 1988'de AT-Türkiye Ortaklığının çalışma organlarından birisi olan KPK'nın yeniden işlerlik kazanması yönünde karar almıştır. Avrupa Parlamentosu, Türkiye'de DEP'li milletvekillerinin tutuklanmasının ardından 1994 yılında TBMM ile ilişkilerini askıya almaya karar verdi. Ancak Avrupa Parlamentosu ile TBMM arasındaki ilişkiler gayriresmi düzeyde yürütülmeye devam etti. Avrupa Parlamentosu, 15 Kasım 1995'te KPK çalışmalarının yeniden başlatılması yönünde karar almıştır. Avrupa Parlamentosu delegasyonunun, TBMM'nin daveti üzerine gerçekleştirdiği ziyaretin ardından 13 Aralık 1995 tarihinde Parlamento, Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğine onay vermiştir. Bkz. European Parliament Delegation to the EU-Turkey Joint Parliamentary Committee, ss. 3-4.

⁹⁶⁶ Akarcalı, telefon ile mülakat; Sommer, yüz yüze mülakat; Tzavela, yüz yüze mülakat.

⁹⁶⁷ Hacaloğlu, yüz yüze mülakat.

önyargıların tam anlamıyla aşılabilmesi için daha sık biraraya gelinmesi gerektiği ve KPK dışında Avrupa Parlamentosu'nun diğer üyeleriyle de dinamik iletişim ihtiyacı dile getirilmektedir⁹⁶⁸.

KPK, Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen üyelerin yanısıra üyeliğine karşı olanların da katıldığı, her türlü düşüncenin temsil edildiği bir yapıdır⁹⁶⁹. Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye'nin üyeliğine ilgi duyan parlamenterler, KPK üyeliği için müracaat edebilmektedirler. Komisyona daha çok Türkiye'nin üyeliğini arzu eden veya kuşkuları olsa da Türkiye'nin üyeliği fikrine açık olan kişilerin gelmesi beklenirken, Türkiye'ye karşıt tavırda olan Avrupa Parlamentosu üyeleri de KPK'ya ilgi göstermektedir⁹⁷⁰. Aslında KPK'nın kompozisyonu genel olarak Avrupa kamuoyunun tutumlarını yansıtır niteliktedir. Komisyonun Avrupa Parlamentosu kanadı içerisinde Türkiye'nin üyeliğini destekleyenler, üyeliğine karşı olanlar ve etkiye açık kararsız kesim biraradadır⁹⁷¹. Bu yapı, Avrupa Parlamentosu kanadındaki ve bir anlamda kamuoyundaki düşünce sistemlerinin TBMM milletvekilleri tarafından öğrenilmesine yardımcı olmaktadır⁹⁷². Ancak burada Türkiye'nin üyeliğine karşıt tavırda olan üyelerin bireysel tutumlarından ziyade, Avrupa Parlamentosu'ndaki siyasi grupların fikirlerinin dikkate alınmasının gerektiği belirtilmektedir⁹⁷³. KPK içerisinde karşıt tavırda olanları etkilemek genellikle zor olsa da, özellikle kararsız olan üyelerin sosyalizasyona ve sosyal öğrenme mekanizmasına daha açık oldukları ifade edilmektedir⁹⁷⁴. Ayrıca KPK üyelerinin çeşitli vesilelerle, Türkiye'deki etkinliklere katılmasının, sivil toplumla ilişki kurmasının da olumlu etkilerinden bahsedilmektedir⁹⁷⁵.

⁹⁶⁸ Tanrıku, e-posta yoluyla mülakat; Melen, yüz yüze mülakat.

⁹⁶⁹ Elvan, Yüz yüze mülakat; Yakış, Yüz yüze mülakat; Aksoy, Yüz yüze mülakat; Erbatur, E-posta yoluyla mülakat.

⁹⁷⁰ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

⁹⁷¹ Yakış, yüz yüze mülakat; Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat.

⁹⁷² Taha Aksoy, yüz yüze mülakat.

⁹⁷³ Lütfi Elvan, yüz yüze mülakat.

⁹⁷⁴ Yaşar Yakış, Yüz yüze mülakat.

⁹⁷⁵ Bülent Akarcalı, Telefon ile mülakat.

Diğer taraftan, KPK'nın bu yapısı sosyal öğrenmeyi kısıtlayıcı nitelikte bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Her ne kadar KPK'nın temel amacı Türkiye'nin AB sürecini desteklemek olsa da, dile getirilen temel eleştirilerden birisi, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı bazı Avrupa Parlamentelerinin kendi argümanlarını savunmak için bu platformu amacının dışında kullanmaya çalışmalarıdır. Bazı üyelerin KPK'yı kendi ülkelerinin politikalarını dile getirmeye yönelik bir forum olarak kullandıkları⁹⁷⁶, hatta "Türkiye'yi cezalandırmaya ve "yargılamaya çalıştıkları"⁹⁷⁷ ifade edilmektedir. Kıbrıs sorununun KPK çalışmaları üzerindeki olumsuz etkisine de bu kapsamda dikkat çekilmektedir. Bu sorunun etkisiyle, KPK'daki tartışmaların giderek dar ve çekişmeli bir alanda sıkışmaya başladığı ileri sürülmektedir⁹⁷⁸.

KPK'nın Avrupa Parlamentosu kanadında Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyenler ve üyeliğine karşı olanlar arasındaki bölünme sosyalizasyonun etkilerini kısıtlamaktadır⁹⁷⁹. KPK'da TBMM milletvekilleri, seçildikleri siyasi partilerin AB politikalarını temsil etmektedirler. Diğer bir deyişle, Türkiye'deki siyasi iradeyi temsil etmektedirler. Bu şekilde, KPK'nın Avrupa Parlamentosu kanadındaki üyeleri, hükümet politikaları ve muhalefet partilerinin tutumu hakkında bilgi sahibi olmaktadır⁹⁸⁰. Ancak bu noktada resmi oturumlardaki tartışmalarda Türkiye'deki iç siyasetin etkisinin çok fazla hissedildiği şeklinde bazı eleştirilerle karşılaşmaktadır⁹⁸¹.

Bu çerçevede, KPK'nın bu şekliyle tarafların birbirini tanıması, düşünce sistemlerini öğrenmesi, karşılıklı görüş alışverişinde bulunması ve ilişkilerdeki sorunları karşılıklı tartışması için bir araç olsa da, Türkiye'nin koşulluluğa uyumunu

⁹⁷⁶ Yakış, Yüz yüze mülakat; Hacıoğlu, Yüz yüze mülakat; Aksoy, Yüz yüze mülakat; Çakır, Yüz yüze mülakat.

⁹⁷⁷ Çakır, Yüz yüze mülakat.

⁹⁷⁸ Hacıoğlu, Yüz yüze mülakat; Erbatur, E-posta yoluyla mülakat.

⁹⁷⁹ Keller, Yüz yüze mülakat.

⁹⁸⁰ Akarcalı, Telefon ile mülakat.

⁹⁸¹ Keller, Yüz yüze mülakat; Tzavela, Yüz yüze mülakat; Sommer, Yüz yüze mülakat.

kolaylaştırıcı etkinliğe ulaşmadığı düşünülmektedir⁹⁸². KPK'nın süreçte bir yetkisinin olmaması bu anlamda bir kısıt olarak değerlendirilmektedir⁹⁸³. Çalışma şeklinin de çok etkili olmadığı, senede iki kere gerçekleştirilen toplantıların yeterli olmadığı, Türkiye'nin parlamenter düzeyde taleplerini ve konumunu yeterince aktaramadığı ve daha fazla kurumsallaşmaya gereksinim olduğu ifade edilmektedir⁹⁸⁴. Bu noktada, demokratik birliklerde demokrasinin en önemli kurumlarından parlamentoların daha içiçe olması ihtiyacına dikkat çekilmektedir⁹⁸⁵.

Genel olarak bakıldığında, KPK'daki etkileşimlerin zaman içerisinde olumlu yönde geliştiği görülmektedir. Bu açıdan bu mekanizmanın parçası olan siyasi elitler KPK'daki etkileşimleri yapıcı diyalog ve karşılıklı tanıma açısından faydalı görmektedirler. Siyasi koşulluluk kapsamındaki konular, KPK'nın tartıştığı önemli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte KPK'nın yapısı ve çalışma biçiminin, koşulluluğa uyumu kolaylaştırıcı etkinliğe ulaşmadığı düşüncesi siyasi elitler arasında yaygındır. Bu kapsamda KPK'da sosyal öğrenme mekanizması olan "tartışma" giderek gelişim gösterse de, bu tartışmalar sonucunda tarafların birbirini ne derece ikna edebildiği, diğer bir deyişle "inandırma/ikna etme" sürecinin ne derece başarıyla sonuçlandığı net değildir. Bu açıdan her ne kadar KPK'daki etkileşimlerin sosyal öğrenme modeli çerçevesinde olumlu etkileri olsa da, yapılan değerlendirmelerden bunların aktörlerin çıkarlarını, tercihlerini ve kimliklerini şekillendirecek ve içselleştirmeye yol açacak ölçüde etkin olmadığı sonucuna varılmaktadır.

⁹⁸² Yakış, Yüz yüze mülakat; Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat; Aksoy, Yüz yüze mülakat; Çakır, Yüz yüze mülakat; Melen, Yüz yüze mülakat; Tanrikulu, E-posta yoluyla mülakat.

⁹⁸³ Aksoy, Yüz yüze mülakat.

⁹⁸⁴ Melen, Yüz yüze mülakat; Aksoy, Yüz yüze mülakat; Hacaloğlu, Yüz yüze mülakat, Tanrikulu, e-posta yoluyla mülakat.

⁹⁸⁵ Melen, Yüz yüze mülakat.

SONUÇ

Kurucu Antlaşmalarda açıkça belirtilmese de, demokrasi ve insan haklarının korunması gibi ilkeler başlangıçtan bu yana Avrupa bütünleşmesinin içsel bir unsurunu oluşturmaktadır. AET'nin kurulmasından yalnızca beş yıl sonra 1962 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından yayınlanan Birkelbach Raporu'nda, sadece topraklarında gerçek demokratik uygulamaları ve temel hak ve özgürlüklere saygıyı garanti eden ülkelerin Topluluğun üyesi olabileceğinin belirtilmesi bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Avrupa Topluluklarına ve daha sonra Avrupa Birliği'ne yapılan üyelik başvuruları, AB'de siyasi koşulluluk anlayışının gelişiminde etkili olmuştur.

1980'li yıllarda Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in Topluluğa üyelik süreci, bu ülkelerdeki yeni demokrasilerin istikrarını sağlamaya yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Yine de bu dönemde siyasi koşulluluk, biraz da Soğuk Savaş ortamında hakim olan güvenlik endişelerinin etkisiyle, daha çok fiili bir yaklaşımla şekillenmiştir. AB'de genişleme politikası perspektifinde siyasi koşulluluğun daha sistematik bir biçimde kullanılmaya başlanması ise, Malta ve Güney Kıbrıs ile birlikte on Orta ve Doğu Avrupa ülkesini kapsayan doğuya genişleme süreciyle olmuştur.

AB siyasi koşulluluğunun gelişiminde kuşkusuz en önemli aşama, 1993 yılında Kopenhag Avrupa Konseyi tarafından Kopenhag Kriterleri olarak bilinen üyelik koşullarının belirlenmesidir. Siyasi kriterler kapsamında, aday ülkelerin AB üyesi olabilmeleri için ülkelerinde demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunmasını garanti altına alan kurumların istikrarını sağlamış olmaları gerekmektedir. Kopenhag siyasi kriterleri, AB'nin genişleme süreçlerinde siyasi koşulluluğun daha sistematik bir biçimde kullanılabilmesi için gerekli temeli oluşturmuştur. Aday ülkeleri üyeliğe hazırlamaya yönelik olarak hazırlanan katılım öncesi stratejiler ise, koşulluluğunun belirli prosedürlere ve izleme mekanizmalarına bağlanmasını ve böylece daha zorlayıcı bir zemine taşınmasını sağlamıştır. Bu noktadan itibaren, AB'nin aday ülkeler üzerindeki uyum baskısı artmıştır. AB'nin

koşulluluk aracını kullanırken ortaya koyduğu geniş kapsamlı ve iddialı yaklaşım, Birliğin aday ülkeler üzerindeki “dönüştürücü gücünden” söz edilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, siyasi koşulluluk aday ülkelerin Avrupalılaşma sürecinde belirleyici bir mekanizma haline gelmiştir.

Siyasi koşulluluğu inceleyen çalışmalar, büyük ölçüde dış teşvik modeli çerçevesinde ele alınmıştır. Bu model, koşullar tutarlı ve inandırıcı, aday ülkelerin karşılaştığı uyum maliyetleri düşük olduğunda sonuç veren rasyonalist bir pazarlık modelidir. Sonuçsallık mantığına dayanan bu modelde, aktörlerin eylemleri ve davranışları önceden tahmin edilen sonuçlar ve sahip olunan tercihler temelinde şekillenmektedir. Avrupalılaşma sürecinde diğer bir mekanizma ise sosyal öğrenme modelidir. Uygunluk mantığını esas alan bu modelde, aday ülkelerin sonuçsal teşviklerden ziyade AB normlarını uygunluklarına inandığı için benimsediği varsayılmaktadır. Her ne kadar sonuçsallık ve uygunluk mantığının birbirini dışlamadığı ileri sürülse de, dış teşvik modelinin literatürdeki ağırlığı, koşulluluğa ilişkin çalışmalarda sonuçsallık mantığının ön plana çıkmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede koşulluluğa uyum, ağırlıklı olarak aday ülkelerin fayda-maliyet hesaplamalarına dayandırılmaktadır.

Bu eğilim, siyasi koşulluluk ile uyum arasındaki ilişkinin daha çok nedensel etkilere dayalı bir mekanizma olarak ele alınmasına yol açmıştır. Oysa bu tarz bir yaklaşım, siyasi koşulluluğun sabit değil sürekli gelişen bir araç olduğunu ve bu aracın işleyişinde AB kaynaklı dinamikler ile aday ülkelerin iç dinamikleri arasındaki etkileşimin önemini yeterince dikkate almamaktadır. Bu da, genişleme süreçleri ve aday ülkeler açısından koşulluluğun sonuçlarındaki farklılaşmaların tam olarak açıklanamamasına neden olmaktadır. Bu bakımdan, bu tezde siyasi koşulluluğa uyumun katı bir nedensellik ilişkisinden ziyade AB ve aday ülke kaynaklı dinamiklerin etkileşimine dayalı bir süreç olarak işlediği ileri sürülmüştür. Böylece bir taraftan koşulluluğun sürekli gelişen dinamik niteliği diğer taraftan da farklı düzeylerdeki faktörlerin etkisi daha bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Bu doğrultuda, siyasi koşulluluğa verilen cevapların ve sonuçta ortaya çıkan uyum veya uyumsuzluğun hem dış teşvikin hem de sosyal öğrenmenin koşullarını kapsayabilecek bir süreç olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir. Siyasi koşulluluğun işleyişi, “sonuçsallık mantığı” ve “uygunluk mantığını” birleştiren bir analitik çerçevede değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Avrupalılaşıma literatüründen yararlanılarak siyasi koşulluluğun işleyişinde etkili faktörler; güç asimetrisi, belirsizlik sorunu, koşulların belirliliği, ödülün büyüklüğü ve inandırıcılığı, iç uyum maliyetleri ve veto oyuncuları, meşruiyete ilişkin değerlendirmeler, zamansallık, AB ile özdeşleşme ve ulusal rezonans olarak belirlenmiştir.

Güç asimetrisi, AB ile aday ülke arasındaki ilişkide karşılıklı bağımlılığın asimetric niteliğine işaret etmektedir. Bu ilişkide, AB'nin elinde aday ülkelere sunabileceği ticaret, mali yardım ve Birliğe katılım gibi ödüller bulunmaktadır. Bu ödüllerden faydalanmak isteyen aday ülkelerin AB'ye sunabileceği ekonomik ve siyasi faydalar ise çoğu zaman daha kısıtlıdır. Asimetric ilişki, AB'nin koşulluluğun işleyişinde kuralları belirleyen taraf olmasını sağlamaktadır. Siyasi koşulluluğun işleyişini etkileyen bir diğer faktör ise belirsizlik sorunudur. Esasen bu sorunun temelinde siyasi koşulluluğun sürekli gelişen ve oldukça siyasi olan niteliği bulunmaktadır. Ayrıca sürecin maliyet ve faydalarının zamanlamasına ilişkin belirsizlik de, koşulluluğun işleyişini zorlaştırabilmektedir. Aday ülke için koşulluluğa uyumun maliyetleri kısa vadede ortaya çıkarken, nihai ödül olan üyeliğin getireceği faydaların ne zaman gerçekleşeceği belirsizdir.

Koşulların belirliliği, aday ülkelerin AB'nin koşullara uyumu açısından önemli bir diğer faktördür. Belirlilik, AB'nin sonucunu ödüllere bağladığı koşulların ve bunların dayandıkları kuralların açık ve resmi olarak tanımlanmış olmasını gerektirmektedir. Belirlilik, aday ülkeler için koşulluluğa uyum sürecinde yol gösterici olurken, AB için ise belirli olan koşulların karşılanması durumunda üyelik ödülünü sunmama seçeneğini zorlaştırmaktadır. Ancak siyasi koşulların oldukça geniş ve yoruma açık niteliği zaman zaman aday ülkelerin gösterdiği uyumun ölçülmesinde belirsizlik yaratmaktadır. Ayrıca aday ülkelerin koşullara ne ölçüde uyum sağladığına ilişkin değerlendirmelerin doğası gereği öznel nitelikte olması da,

koşulların belirliliğini kısıtlamaktadır. Yine siyasi koşulluluğun sürekli gelişen ve siyasi etkilere açık niteliği de bu faktör üzerinde kısıtlayıcı bir etkide bulunmaktadır.

Siyasi koşulluluğun işleyişinde belirleyici bir faktör, ödülün büyüklüğü ve inandırıcılığıdır. AB'nin aday ülkelere nihai ödül olarak vaat ettiği üyelik, diğer tüm teşvik unsurlarından (mali yardım, ticaretin geliştirilmesi, üyelik dışındaki diğer kurumsal ilişki modelleri gibi) daha etkilidir. Dış teşvik modelinde kilit bir rol oynayan inandırıcılık, AB'nin aday ülkelerin gerekli koşulları karşılamaması durumunda üyelik vermeyeceği konusunda olduğu kadar, koşullar karşılandığında üyeliğin gerçekleşeceği konusunda da şüpheye neden olunmamasını gerektirmektedir. Aday ülkelerin katılım süreçleri boyunca gerek AB kurumlarından gerekse AB üye ülkelerinden aldığı sinyaller, inandırıcılık faktörünü doğrudan etkilemektedir.

Dış teşvik modelinde inandırıcılık ile birlikte ön plana çıkan diğer bir faktör ise iç uyum maliyetleridir. Buna göre; inandırıcı koşulluluğun aday ülke için düşük uyum maliyetleri ile tamamlanması gerekmektedir. Siyasi koşulluluğa uyumun aday ülke için ortaya çıkardığı uyum maliyetleri, AB ödülleriyle getireceği fayda ile dengelenmektedir. Bu durumda siyasi aktörler, AB'nin sunduğu ödülleri ve getireceği kazançların maliyetleri karşılayıp karşılamadığını hesap etmektedirler. İç ve dış güvenlik, ulusal güç dağılımları gibi alanlarda iç uyum maliyetlerinin aktörler tarafından yüksek olarak algılanması uyumu engelleyici bir etkiye yol açmaktadır. İç uyum maliyetleri ile bağlantılı olarak, aday ülkelerde siyasi koşulluluğa direnç gösteren aktörlerin, diğer bir deyişle “veto oyuncularının” artması, koşulluluğun işleyişini zorlaştırmaktadır.

Sosyal öğrenme modelinde uygunluk mantığı çerçevesinde ön plana çıkan bir faktör ise meşruiyete ilişkin değerlendirmelerdir. Aktörlerin bir kurala ya da bir kuruma üyeliğin gereklerine uygun davranılması konusundaki normatif değerlendirmeleri ve ilgili kurumun tutumu konusundaki algılamaları meşruiyet açısından belirleyicidir. Çünkü bunlar, aktörün çıkarlarını nasıl tanımladığını ve sonuçta davranışlarını nasıl şekillendirdiğini etkilemektedir. AB normlarını

benimseyen aday ülkelerin kendilerini bu normlarla özdeşleştirmeleri ve bunları kabullenmeleri için hem koşulları hem de koşulluluk sürecini meşru algılamaları gerekmektedir. Bu açıdan meşruiyet kurallarının niteliği, oluşturulma ve aday ülkelere aktarılma şekli ve normatif tutarlılık ile yakından ilgilidir. Bu kapsamdaki olumsuz değerlendirmeler, koşulluluğun bir tür dış dayatma olarak görülmesi olasılığını artırmaktadır.

AB ile özdeşleşme ve ulusal rezonans da, uygunluk mantığı çerçevesinde siyasi koşulluluğun işleyişini etkileyen faktörlerdendir. AB ile özdeşleşme, kimlik tanımlamaları ve normatif değerlendirmelerle ilgilidir. Aday ülke, AB'nin kolektif kimliğini, değerlerini ve normlarını paylaştığı ölçüde, diğer bir deyişle kendini AB ile özdeşleştirdiği ölçüde koşulluluğa uyum olasılığının arttığı varsayılmaktadır. Diğer taraftan, AB koşullarının ulusal alandaki kural ve yaklaşımlarla uyumuna işaret eden ulusal rezonans da koşulluluğun işleyişini kolaylaştırmaktadır.

Koşulluluğun işleyişinde dikkate alınması gereken bir diğer faktör ise zaman faktörü ya da diğer bir ifadeyle zamansallıktır. Koşulluluk ve uyum arasındaki ilişkiye süreç temelli bir bakış açısıyla yaklaşılması zamansal bağlamın önemini artırmaktadır. Genel olarak tüm siyasi süreçlerde zaman boyutu bulunmakta ve açık veya üstü örtülü biçimde zamansal kural ve araçlar kullanılmaktadır. Ayrıca oldukça dinamik bir yapıda olan AB'nin aday ülkeler için devamlı hareket eden bir hedef olması ve aday ülkelerin iç koşullarındaki değişiklikler koşulluluğun zamansal niteliğini kuvvetlendirmektedir. Bu açıdan Avrupa bütünleşmesinin dinamikleri ile iç gelişmeler arasındaki yakınlaşma ve farklılaşmalar koşulluluğun işleyişini doğrudan etkilemektedir. Bu durum, koşulluluğun “iki düzeyli oyun mantığı” doğrultusunda uluslararası ve ulusal düzeylerdeki etkileşimlerin şekillendirdiği bir süreç olduğunu doğrulamaktadır.

Aday ülkelerdeki demokratikleşme süreçlerini etkilemeyi amaçlayan ve daha çok demokratik konsolidasyon aşamasını şekillendiren siyasi koşulluluk, AB'nin kendi normlarını yaymak üzere yoğun bir biçimde kullandığı bir dış etki aracıdır. Bu aracın doğuya genişleme sürecinde verdiği sonuçlar, demokratikleşme sürecinde

uluslararası etkinin önemine dair kanının güçlenmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, siyasi koşulluluğun işleyişi aday ülkelerin iç koşullarından, siyasetinden ve aktörlerin tutumlarından bağımsız değildir. Özellikle anahtar elit konumundaki siyasi elitler, koşulluluğa uyum sürecinde temel aktörlerden birisi olarak hareket etmektedirler. Bu elitler, toplumsal karar verme sürecini yönlendirme ve şekillendirme araçlarını ellerinde bulunduran kişilerdir. Bu anlamda koşulluluk, siyasi elitlerin cevap vermesi gereken bir dış etkidir. Aday ülkelerdeki hükümetlerin AB koşulluluğuna verdiği cevaplar uyum sürecinde belirleyicidir. Bir taraftan AB ile ulusal hükümet düzeyinde etkileşim yaşanırken, diğer taraftan hükümet ile iç politika ortamı arasında etkileşim yaşanmaktadır. Muhalefet partileri de bu ortamın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda, aday ülkelerde koşulluluk konusunda siyasi elitler arasındaki uzlaşma veya farklılıklar süreci doğrudan etkilemektedir.

Türkiye örneğinde değerlendirildiğinde, koşulluluğun etkinliği açısından istikrarlı bir tablodan söz etmek mümkün değildir. AB kaynaklı ve iç dinamiklerin etkileşimleri, koşulluluğun farklı dönemlerde farklı sonuçlara yol açmasına neden olmuştur. Bu etkileşimlerin sonuçları, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarına da yansımıştır. 1999-2002 döneminde, Aralık 1999 tarihli Helsinki Avrupa Konseyi'nde Türkiye'nin AB üyeliği için aday ülke olarak kabul edilmesinin etkisiyle, siyasi koşulluluğa uyum yönünde ilk girişimler gerçekleştirilmiştir. Helsinki kararı öncesinde, özellikle gümrük birliği sürecinde, siyasi koşulluluğun etkileri bir ölçüde hissedilse de bu etki sistematik ve geniş kapsamlı nitelikte olmamıştır. Helsinki sonrası dönemde ise siyasi koşulluluğun işleyişinde belirleyici olan faktör, Türkiye için AB üyeliği teşvikinin somutluk kazanmasıdır. Bu teşvik, Türkiye'de siyasi reform sürecine ivme kazandırmıştır. Bu süreçte oluşan ortamın dinamikleri, AB taraftarı grupların gücünü ve reformlar için itici güç oluşturma isteğini artırmıştır. Bu anlamda, adaylık statüsü ve daha sonrasında müzakerelerin başlatılması beklentisi siyasi koşulluluğun işleyişinde reform-ödül bağlantısının önemini açıkça ortaya koymuştur. Böylece ödülün büyüklüğü faktörünün siyasi koşulluluğun işleyişindeki kilit rolünü açıklığa kavuşturmuştur.

Üç partili (DSP-MHP-ANAP) bir koalisyon hükümetinin iktidarda olduğu 1999-2002 döneminde, koalisyon ortakları arasındaki farklılıklar, siyasi koşulluluğun işleyişini kısıtlayıcı bir faktör olmuştur. Bu farklılıklar, özellikle ölüm cezasının kaldırılması ve Türkçe dışındaki dillerde eğitim ve yayın hakkına ilişkin düzenlemeler içeren Ağustos 2002 tarihli uyum paketinin onaylanması aşamasında belirginleşmiştir. ANAP tarafından sunulan bu uyum paketine MHP karşı çıkmış, paket DSP ve muhalefet partilerinin oyları ile kabul edilmiştir. Söz konusu paketin erken seçim kararının ardından gündeme gelmiş olması, siyasi koşulluluğun işleyişinde siyasallaşmanın etkilerinin hissedilmesine yol açmıştır. Koalisyon hükümetinin özellikle son dönemlerinde siyasi rekabetin, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarında oldukça etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, iç siyasette yaşanan zorluklar ve siyasallaşmanın kısıtlayıcı etkisine rağmen Kopenhag Zirvesi öncesinde müzakerelerin başlatılmasına ilişkin beklenti, uyum yönündeki adımları teşvik etmiştir. Bu bakımdan, dış teşvik modelinin işlediği görülmektedir. Yine de, siyasi elitlerin koşulluluğa farklı yaklaşımları ve iç politika dinamikleri modelin etkisini kısıtlamaktadır.

2002-2004 döneminde siyasi koşulluluğun etkinliği ve uyum hızı giderek artmıştır. Kasım 2002 seçimlerinden AKP'nin iktidar partisi, CHP'nin ise TBMM'ye girebilen tek muhalefet partisi olarak çıkmasının ardından, AB siyasi koşulluluğuna uyum önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur. Katılım müzakerelerine başlama beklentisi, Kopenhag siyasi kriterlerini karşılama hedefini güçlendirmiş ve siyasi reform süreci hızlanmıştır. Ekonomik, siyasi ve iç güvenlik ortamının elverişli olması, AB üyeliğine yönelik güçlü kamuoyu desteği iç dinamikleri olumlu yönde etkilemiştir. AB ile katılım müzakerelerinin başlatılması olasılığının güçlenmesiyle birlikte siyasi koşulluluğun inandırıcılığı artmıştır. Bu ortamda elverişli iç ve dış faktörlerin etkisiyle siyasi elitler arasındaki uzlaşma, koşulluluğun işleyişini kolaylaştırmıştır.

Türkiye ile AB arasında katılım müzakerelerinin başlatıldığı 2005 sonrası dönem ise, iç ve dış dinamikler arasındaki uyumsuzluk nedeniyle siyasi koşulluluğun işleyişindeki zorlukların ve kısıtların somutlaştığı bir dönemdir. Bu uyumsuzluk, bir

anlamda her iki tarafın önceliklerini değiştirmiştir. Doğuya genişleme sürecinde AB'nin genişleme yönündeki inandırıcı taahhütleri ve aday ülkelerin gerekli reformları gerçekleştirme taahhüdü karşılıklı olarak birbirini kuvvetlendirmiştir. Ancak doğu genişlemesinin ardından AB düzeyinde ortaya çıkan dinamikler bir taraftan genel olarak siyasi koşulluluğun ve genişleme stratejisinin gelişimini etkilerken, diğer taraftan özel olarak Birliğin Türkiye'ye yönelik politikalarındaki tereddütleri ve tutarsızlıkları artırmıştır. AB'deki konjonktür değişikliğinin ve Kıbrıs sorununun yansımaları Türkiye-AB ilişkilerinin tüm boyutlarında hissedilmeye başlamıştır.

Bu koşullar altında, siyasi koşulluluğun işleyişinde inandırıcılık ve belirsizlik sorunları önemli bir kısıt olarak ön plana çıkmıştır. Aday ülkeler bakımından maliyet ve faydaların zamanlamasına ilişkin olarak yaşanan belirsizlik, Türkiye örneğinde nihai ödülün gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine ilişkin belirsizliğe dönüşmüştür. Böylece birbiriyle içiçe geçen belirsizlik ve inandırıcılık sorunları, Türkiye için koşulluluk-uyum mantığının bozulmasında önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'de siyasi elitlerin ve kamuoyunun gözünde AB'nin inandırıcılığının azalması, üyelik perspektifinin bulanıklaşması ve belirsizlik sorununun etkisiyle AB'ye duyulan güvensizliğin artması sürecin genelini etkileyen AB kaynaklı faktörler olarak nitelendirilebilir. Bu faktörler, koşulluluğun işleyişinde etkili olan diğer tüm faktörlere de olumsuz şekilde yansımıştır. Kıbrıs sorunu nedeniyle sekiz başlıkta müzakerelerin askıya alınmasının yanısıra, bazı AB üye ülkelerinin engelleyici tavrı nedeniyle diğer bazı müzakere başlıklarının açılmaması, Türkiye açısından koşulların belirliliğinin ve sürecin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan, Türkiye'deki iç dinamikler de uyum sürecini olumsuz etkilemiştir. Terör sorununun yoğunlaşması ile artan güvenlik kaygıları ve AB'ye yönelik genel güvensizliğin etkisiyle kamuoyu desteğindeki düşüş, iç uyum maliyetlerine ilişkin algılamaları güçlendirmiştir. İç siyasi sistemdeki kutuplaşmalarla birlikte AB konusunun iç politikada siyasallaşması siyasi koşulluluğun işleyişini daha da kısıtlamıştır. AB kaynaklı ve iç dinamiklerin etkileşimine bağlı olarak siyasi koşulluluğa uyum sürecinde ortaya çıkan dönemsel

değişiklikler siyasi elitlerin yaklaşımlarına da yansımaktadır. 1999-2004 yılları arasında güçlenen AB taraftarlığına karşın, 2004 yılının ardından Avrupa şüpheciliği artışa geçmiştir. Aynı dönemde hükümetin de reform sürecindeki istekliliğinde düşüşten söz edilmeye başlanmıştır. Bu ortamda koşulluluğa uyum sürecinde siyasi elitler arasında 2002-2004 döneminde varolan uzlaşma yerini farklılaşmalara ve hatta çatışmalara bırakmıştır. Bu çatışmaların etkisi, demokratik açılım ve 2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği paketi tartışmalarında doğrudan hissedilmiştir.

Tezde, siyasi elitlerin siyasi koşulluluğa ve koşulluluğun işleyişini etkileyen faktörlere yaklaşımının farklı mantıksal dayanaklar temelinde farklılaştığı tespit edilmiştir. Yaklaşımlardaki değişiklikleri ve farklılaşmaları açıklayıcı nitelikte dört temel mantıksal dayanak ortaya konulmuştur. Bunlar; güvenlik kaygılarına odaklı mantık, çıkar mantığı, kimlik mantığı ve hak temelli mantıktır.

Güvenlik kaygılarına odaklı mantık ve çıkar mantığı, dış teşvik modelinin esas aldığı sonuçsallık mantığı ekseninde şekillenmektedir. Güvenlik kaygılarına odaklı mantığın temelinde iç ve dış güvenliğe yönelik tehdit algılamaları ile birlikte AB'ye karşı güvensizlik duygusu yer almaktadır. Avrupa şüpheciliğini destekleyen bu mantık, siyasi koşulluluğa uyumun iç uyum maliyetlerine odaklanmaktadır. Bu mantığın siyasi söyleme yansımaları, AB'nin politikalarını ve siyasi koşulluluğunu müdahaleci, samimiyetsiz, ayrımcı, Türkiye'yi oyalamaya ve zayıflatmaya yönelik bir araç olarak nitelendirme şeklindedir. Çıkar mantığı ise, siyasi koşulluluğa mevcut çıkarlara ve tercihlere dayalı fayda/maliyet hesaplamaları temelinde yaklaşmaktadır. Bu mantığın temelinde faydacı bir anlayışla mevcut sorunlara etkin çözümler bulma ve mevcut çıkarlar temelinde fayda sağlayacağı düşünülen sonuca yönelme arayışı bulunmaktadır. Güvenlik kaygılarına odaklı mantık, iç uyum maliyetlerini esas alan niteliği gereği siyasi koşulluluğa olumsuz anlam yüklerken, çıkar mantığı faydaları da dikkate almaktadır. Bu açıdan siyasi söylemlerde faydaların ön plana çıkarıldığı durumlarda, siyasi koşulluluğa olumlu yaklaşımları desteklemektedir.

Kimlik mantığı ve hak temelli mantık ise, uygunluk mantığı ekseninde şekillenmektedir. Kimlik mantığında, ortak değerlere dayanan bir topluluğa ait olma

ve bu topluluğun bir parçası olarak tanınma hedefi ön plandadır ve koşulluluğu etkileyen faktörler bu hedef çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu anlamda, AB ile özdeşleme düzeyi yüksek olup AB koşulluluğuna uyum belirli bir kimliğin gereği olarak meşrulaştırılmaktadır. Hak temelli mantıkta ise; uyum demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlıklara saygı gibi evrensel standart ve ilkelere ulaşma hedefiyle bağdaştırılmaktadır.

Bu mantıksal dayanakların birbiriyle etkileşimi siyasi elitlerin ve partilerin koşulluluğa yaklaşımlarını ve bunun siyasi söylemlerine yansıma biçimlerini belirlemektedir. Örneğin, güvenlik kaygılarına odaklı yaklaşımın çıkar mantığı ile etkileşimi, iç uyum maliyetlerine ve AB'ye duyulan güvensizlik duygusuna ilişkin vurguları öne çıkardığından AB'nin siyasi koşulluluğuna olumsuz bir anlam yüklenmektedir. Hak temelli mantığın karşılıklı kazanımları vurgulayan bir çıkar mantığıyla etkileşiminde ise, siyasi koşulluluk evrensel standartlara ve karşılıklı kazanımlara ulaşmanın yolu olarak ele alındığından daha olumlu bir temelde değerlendirilmektedir. Aslında bu tarz bir etkileşim, siyasi elitlerin yaklaşımlarında uygunluk mantığı ile sonuçsallık mantığını biraraya getiren bir söylemi beraberinde getirmektedir.

AB kaynaklı ve iç dinamiklerin etkileşimine bağlı olarak siyasi elitlerin yaklaşımlarında ve söylemlerinde bu mantıksal dayanakların ağırlıkları değişikliğe uğrayabilmektedir. Helsinki kararının ardından adaylık statüsünün ve üyelik müzakerelerine başlama beklentisinin yarattığı dış teşvik, daha önceki dönemlerde AB koşulluluğunu Türkiye'nin içişlerine müdahale olarak gören yaklaşımın zayıflamasına yol açmıştır. Bu ortamda siyasi koşulluluğa uyum sürecinde hak temelli mantık siyasi söylemlerde daha fazla öne çıkmaya başlamıştır. Bu eğilim, 2002 yılında iktidara gelen AKP'nin söylemlerinde dikkat çekici düzeye ulaşmıştır. Öyle ki Kopenhag siyasi kriterleri evrensel standartlara ulaşmak için karşılanması gereken "Ankara kriterleri" olarak ele alınmaya başlamıştır. Özellikle 2002-2004 yılları arasında AB kaynaklı ve iç dinamiklerin olumlu etkileşimi, koşulluluğa uyum sürecinde hak temelli değerlendirmeleri güçlendirirken, sürecin sağlayacağı kazanımlara odaklanan çıkar mantığı ise faydaların maliyetlerden fazla olarak

görülmesini sağlamıştır. Bu temelde siyasi elitlerin siyasi reformlara yaklaşımları uzlaşmacı bir ortamda şekillenmiştir.

2005 sonrası dönemde ise iç ve dış dinamiklerin etkileşimi, güvenlik kaygılarına odaklı yaklaşımların ve sürecin iç uyum maliyetlerine ilişkin değerlendirmelerin ağırlığını yeniden artırmıştır. AB'ye karşı güvensizliğin ve haksız muamele düşüncesinin yansımaları siyasi elitlerin söylemlerine genel olarak yansırken, iktidar ve ana muhalefet partisinin siyasi koşulluluğa yaklaşımındaki farklılık belirginleşmiştir. CHP'nin söylemlerinde güvenlik kaygılarına odaklı mantık ile birlikte yumuşak nitelikli Avrupa şüphesizliği etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Esasen söz konusu dönemde yaşanan gelişmeler, hak temelli mantık ile güvenlik kaygılarına odaklı mantığın birarada işleminin zorluğunu gösterir niteliktedir. Bu zorluk, siyasi koşulluluğun işleyişine doğrudan yansımaktadır. Ancak bu noktada, iç siyasetteki gelişmelerin ve kutuplaşmaların siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarında belirleyici bir etkisinin olduğu dikkate alınmalıdır. Bu gelişmeler, koşulluluğa uyum konusunun siyasallaşmasına yol açmıştır. Bu anlamda, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımlarını Türkiye'deki iç siyasi tartışmalardan ve siyasi rekabet faktöründen bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Kimlik mantığı açısından bakıldığında ise, siyasi partilerin bu mantığı AB'ye katılım sürecinde farklı şekillerde ele aldığı görülmektedir. AKP'nin kimlik konusuna yaklaşımı daha çok “medeniyetler buluşması” söylemi etrafında şekillenmekte ve Türkiye'nin batı ile doğuyu uzlaştırıcı rolü vurgulanmaktadır. CHP ise, AB üyeliğini, tarihsel olarak sahip olunan Batılılaşma ve “çağı paylaşma” perspektifinde Türkiye'nin Avrupalı kimliğiyle özdeşleştirmektedir. Bu açıdan, AB üyeliğini bir kimlik sorunu olarak görmeyen MHP'den farklı bir yaklaşım göstermektedir.

Bununla birlikte, genel olarak değerlendirildiğinde, AB ile “ortak aidiyet” duygusunu vurgulayan kimlik mantığının siyasi elitlerin koşulluluğa ilişkin söylemlerine hak temelli mantık, güvenlik kaygılarına odaklı mantık ve çıkar mantığı kadar fazla yansımadağı görülmektedir. Aslında bu durum, AB'de bazı çevrelerin

halen Türkiye'nin Avrupalı kimliğini sorgulayan argümanları gündeme getirmesinin kimlik mantığının işleyişi açısından yol açtığı çelişkiyle ilişkilendirilebilir. Bu çelişki, Türkiye'de siyasi elitleri kimlik konusunu bir savunma refleksi içerisinde ele almaya zorlarken, kimlik tartışmalarının AB'nin Hıristiyan kulübü olup olmadığı veya Türkiye'nin farklılıklarının AB'ye sağlayacağı faydalar ekseninde sıkışmasına yol açmaktadır. Bu da kimlik mantığının koşulluluğa uyum sürecinde bir meşruiyet aracı olma işlevini kısıtlamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye örneği siyasi koşulluluk ile uyum arasındaki ilişkinin AB kaynaklı ve içsel faktörlerin etkileşimine dayalı dinamik bir süreç olduğunu doğrulamaktadır. Bu dinamik süreç, koşulluluğun işleyişini ve siyasi elitlerin yaklaşımlarını doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan sürecin gelişimi, dış teşvik ve sosyal öğrenme modellerinin etkinliği açısından belirleyicidir. Süreç içerisinde, siyasi elitlerin koşulluluğa yaklaşımları farklı mantıksal dayanaklar temelinde şekillenmektedir. Bununla birlikte, siyasi elitlerin yaklaşımlarındaki dönemsel değişiklikler, farklılaşmalar ve benzerlikler de dış ve iç dinamiklerin etkileşiminden bağımsız değildir.

KAYNAKLAR

AÇIKGÖZ, Yekta (DSP Grubu Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 21. Dönem 4. Yasama Yılı, 125. Birleşim, 02.08.2002, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b125m.htm> (10.01.2010).

AÇIKMEŞE, Sinem Akgül. “Cycles of Europeanization in Turkey: the Domestic Impact of EU Political Conditionality”, *UNISCI Discussion Paper*, 01.05.2010, <http://www.faqs.org/periodicals/201005/2092682191.html> (12.06.2010)

AGNE, Hans. “European Union Conditionality: Coercion or Voluntary Adaptation?”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 8, No. 1, 2009, ss. 1-18.

AHMAD, Feroz. *The Making of Modern Turkey*, Routledge, London and New York, 1993, ss. 3-4.

AKP AR-GE BAŞKANLIĞI, “Dış Politika Başlıklı AKP Teşkilat Eğitim Kitapçığı”, http://www.akparti.org.tr/arge/egitim-kitaplari_1136.html (10.02.2010).

“AKP 2002 Seçim Bildirgesi – Herşey Türkiye İçin”, http://www.bbc.co.uk/turkish/progs/akp_prog.doc (15.10.2009).

ALONSO, Sonia and Jose Maria Maravall, “Democratizations in the European Periphery”, *Governing Europe*, Ed. Jack Hayward and Anand Menon, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 264-293.

“Anavatan Partisi Programı”, 1983, <http://www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html> (18.04.2010).

ANASTASAKIS, Othon. “The EU's Political Conditionality in the Western Balkans: Towards a More Pragmatic Approach”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol.8, No.4, 2008, ss. 365-377.

ANGELOV, Angel. “EU, NATO, and the Politics of Conditionality”, <http://www.chu.cam.ac.uk/~PJV24/EFSPlecture3.ppt> (17.02.2010).

ANGELOV, Angel. "The Concept of Conditionality and its Application to the Provision of Foreign Aid and the Enlargement of NATO", *Paper presented at the annual meeting of the Cross-Regional Conference for AFP Fellows in Political Science/International Relations/History*, Sinaia, Romania, 23.02.2006, www.allacademic.com (27.12.2007).

"Ankara Anlaşması - Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma", 12.09.1963, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=117&l=1>(19.10.2009).

ARIKAN, Harun. "A Lost Opportunity? A Critique of the EU's Human Rights Policy Towards Turkey", *Mediterranean Politics*, Vol. 7, No. 1, 2002, ss. 19 -50.

ARIKAN, Harun. *Turkey and the EU An Awkward Candidate for EU Membership?*, 2nd Ed. Ashgate Publishing, Hampshire, 2006.

ARSLAN, Ali. "Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol. 6, No. 2, 2003, ss. 115-135.

ARSLAN, Ali. *Elit Sosyolojisi*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

ARSLAN, Ali. "1999'dan 2007'ye Türk Toplumunun Yasama Sürecine Yön Vermiş Türk Siyasi Elitlerinin Sosyolojik Analizi", *Yasama Dergisi*, Sayı: 4, 2007, http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2007/sayi4/1999_2007_Turk_Toplumunun_Yasama_Sureci.pdf (23.04.2009).

ARSLAN, Ali. "Elite and Power in Contemporary Turkey in the Context of the EU Integration", *Entelequia Revista Interdisciplina*, No. 2, 2006, www.eumed.net/entelequia/pdf/2006/e02a15.pdf (23.04.2009).

"Assessing the Accession Criteria", *Report from the Workshop on Political Dimensions of the Accession Criteria*, Rapporteur Ned Burton, European Research Institute, University of Birmingham, 30.11.2002, <http://www.eri.bham.ac.uk/documents/reports/phare-workshop-report01.pdf> (16.07.2009).

ATALAY, Beşir (AKP Hükümeti Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı, 18. Birleşim, 13.11.2009, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b018m.htm> (10.04.2010).

- ATAN, Serap. "Europeanisation of Turkish Peak Business Organisations and Turkey-EU Relations", *Turkey and European Integration Accession Prospects and Issues*, Ed. Mehmet Uğur and Nergis Canefe, Routledge, London, 2004, ss.110-121.
- AVCI, Gamze. "Turkey's EU Politics Consolidating Democracy Through Enlargement?", *Questioning EU Enlargement Europe in Search of Identity*, Ed. Helene Sjursen, Routledge, London and New York, 2006, ss. 62-77.
- AVCI, Gamze. "Turkey's Slow EU Candidacy: Insurmountable Hurdles to Membership or Simple Euro-Skepticism?", *Turkey and the European Union-Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, Ed. Ali Çarkoğlu and Barry Rubin, Frank Cass Publishers, London, 2003, ss.149-170.
- AVCI, Gamze. "Turkish Political Parties and the EU Discourse in the Post-Helsinki Period: A Case of Europeanization", *Turkey and European Integration Accession Prospects and Issues*, Ed. Mehmet Uğur and Nergis Canefe, Routledge, London, 2004, ss.194-214.
- AVERY, Graham. "The Enlargement Negotiations", *The Future of Europe Integration and Enlargement*, Ed. Fraser Cameron, Routledge, London and New York, 2004, ss. 35-62.
- AVERY, Graham. "Uses of Time in the EU's Enlargement Process", *Journal of European Public Policy*, Vol. 16, No. 2, 2009, ss. 256-269.
- "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı", Resmî Gazete, Sayı: 24352, 24.03.2001, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=58&l=1> (10.04.2008).
- "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı", Resmi Gazete, Sayı: 25178, 24.07.2003, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=196&l=1> (23.11.2009).

- “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı ile Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar”, Resmi Gazete, Sayı: 27097, 31.12.2008, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=42260&l=1> (20.05.2009).
- AVRUPA KOMİSYONU. “Türkiye 2008 İlerleme Raporu”, COM (2008) 674, Brüksel, 05.11.2008, www.abgs.gov.tr (12.05.2009).
- AVRUPA KOMİSYONU. “Türkiye 2009 İlerleme Raporu”, COM (2009) 533, Brüksel, 14.10.2009, www.abgs.gov.tr (10.11.2009).
- AVRUPA KOMİSYONU, “Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu”, COM (2010) 660, Brüksel, 09.11.2010, www.abgs.gov.tr (11.11.2010).
- AYATA, Ayşe Güneş. “From Euro-Scepticism to Turkey-scepticism: Changing Political Attitudes on the European Union in Turkey”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 5, No. 2, 2003, ss. 205-222.
- BACHE, Ian. *Europeanization and Multilevel Governance Cohesion Policy in the European Union and Britain*, Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 2008.
- BACHE, Ian and Stephen George. *Politics in the European Union*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- BACHE, Ian. “Europeanization and Multi-Level Governance: Empirical Findings and Conceptual Challenges”, *Arena Working Paper*, No. 16, 2008b, http://www.arena.uio.no/publications/workingpapers2008/papers/wp08_16.pdf (04.12.2009).
- BAGDONAS, Özlem Demirtaş. “Türkiye’nin Vazgeçilmez İki Davası: Kıbrıs ve Batı / Avrupa’ya Yönelim”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 3, No. 11, 2007, ss.17-40.
- BAĞIŞ, Egemen. “Turkey’s EU Membership Process: Prospects and Challenges”, *College of Europe EU Diplomacy Papers*, No. 5, 2010, www.coleurope.eu (08.09.2010).

- BAĞIŞ, Egemen. *Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu 64. Toplantısında Yaptığı Konuşma*, İstanbul, 25.05.2010.
- BAHÇELİ, Devlet. “Son Gelişmeler Işığında Türkiye’nin AB Üyeliği ve Milliyetçi Hareket Partisi Temel Yaklaşım Biçimimiz ve Görüşlerimiz”, MHP Yayınları, Temmuz 2002, http://www.mhp.org.tr/dokumanlar_yayinlar.php (10.02.2010).
- BAHÇELİ, Devlet. *MHP TBMM Grup Toplantısı*, 14.11.2000, <http://www.belgenet.com/2000/db1411.html> (12.01.2010).
- BAHÇELİ, Devlet (MHP Grubu Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı, 18. Birleşim, 13.11.2009, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b018m.htm> (10.04.2010).
- BAHÇELİ, Devlet. *Anayasa Mahkemesinin Kararı ve Referandum Süreci Hakkında Yaptığı Yazılı Basın Açıklaması*, 08.07.2010, <http://www.mhp.org.tr/haber.php?id=2844> (13.08.2010).
- BALDWIN, David A. “The Power of Positive Sanctions”, *World Politics*, Vol. 24, No. 1, 1971, ss. 19-38.
- BALKIR, Canan. *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- BALKIR, Canan and Allan M. Williams. “Introduction: Turkey and Europe”, *Turkey and Europe*, Ed. Canan Balkır and Allan M. Williams, Pinter Publishers Ltd, London and New York, 1993, ss.3-23.
- BALKIR, Canan and Digidem Soyaltin. “The Limits to Europeanisation: Analyzing Domestic Change in Turkey”, *Paper Presented at the Workshop Organized by Marmara University: Re-Conceptualizing Turkey-EU Relations*, , İstanbul, 9-10 October 2009.

- BALKIR, Canan, Sedef Eylemer, İlkey Taş. “Customs Union: An End In Itself Or A Step Towards Accession?”, *Paper Presented at the International Conference on “European Union and Turkey: from Past to the Future” Organized by Turkish University Association For European Studies, Economic Development Foundation and Yeditepe University*, 10-11 July 2008, <http://www.ikv.org.tr/images/upload/file/balk%C3%84%C2%B1r-eylem-tas-teblig.pdf> (05.11.2009).
- BALKIR, Canan, Susan Banducci, Didem Soyaltin and Huriye Toker. “Expecting the Unforeseeable: The 2007 Turkish Elections in the Media”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 2, 2008, ss.197-212.
- BALKIR, Canan. “The July 2007 Elections in Turkey: A Test for Democracy,” *Mediterranean Politics*, Vol. 12, No. 3, 2007, ss.415-422.
- BARNES, Ian and Claire Randerson. “EU Enlargement and the Effectiveness of Conditionality: Keeping to the Deal?”, *Managerial Law*, Vol. 48, No. 4, 2006, ss. 351-365.
- BARNES, Ian and Claire Randerson. “Can Conditionality Counter Enlargement Fatigue?”, *Paper Presented at the International Conference on Economic Relations in the Enlarged European Union Euro and Democracy*, 11.05.2006, <http://www.imediterranei.eu/wroclaw/BarnesIan.doc>(10.01.2010).
- BARTELS, Lorand. “Human Rights and Democracy Clauses in the EU’s International Agreements”, *Paper Presented to the European Parliament’s Subcommittee on Human Rights*, 29.09.2005, http://www.law.ed.ac.uk/file_download/publications/3_568_humanrightsanddemocracyclausesintheusin.pdf (02.07.2009).
- BAŞKAN, Filiz. “Siyasi Partilerin Avrupa Birliği Söylemleri”, *Türkiye-AB İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar*, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 91-108.
- BAYKAL, Deniz. “2004 İlerleme Raporu ve Tavsiye Kararı Hakkında Basın Toplantısı-08.10.2004”, *Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır CHP’nin Türkiye-AB İlişkileri Hakkındaki Görüş, Öneri ve Uyarıları*, CHP Yayını, Ankara, 2006.

- BAYKAL, Deniz. “CHP Grubu Genel Kurul Toplantısı- 12.10.2004”, *Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır CHP'nin Türkiye-AB İlişkileri Hakkındaki Görüş, Öneri ve Uyarıları*, CHP Yayını, Ankara, 2006.
- BAYKAL, Deniz (CHP Grubu Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 22. Dönem 3. Yasama Yılı, 35. Birleşim, 20.12.2004, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=13245&P5=B&page1=29&page2=29 (22.09.2009).
- BAYKAL, Deniz (CHP Grubu Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı, 18. Birleşim, 13.11.2009, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b018m.htm> (10.04.2010).
- BİRAND, Mehmet Ali. *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, 11. Baskı, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- BİRAND, Mehmet Ali. *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999*, 11. Baskı, Doğan Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.
- BIRKELBACH, Willi. “Report on the Political and Institutional Aspects of Accession to or Association with the Community”, 19.12.1962, <http://www.ena.lu/report-willi-birkelbach-political-institutional-aspects-accession-association-with-community-december-1961-020006013.html> (19.06.2008).
- BOLAYIR, Cenk (Yayına Haz.). *Amsterdam Antlaşması Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları*, İKV Yayınları, No. 162, İstanbul, 2000.
- BOTTOMORE, Tom. *Seçkinler ve Toplum*, Çev. Erol Mutlu, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997.
- BOTTOMORE, Tom. *Political Sociology*, Second Edition, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1993.
- BOZKURT, Veysel. *Avrupa Birliği ve Türkiye Siyasi Kurumlar Çıkar Grupları Kamuoyu Ortaklık Belgeleri*, Vipaş Yayınları, Bursa, 2001.

- BÖRZEL, Tanja A. "Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: Member State Responses to Europeanization," *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 2, 2002, ss.193-214.
- BÖRZEL, Tanja A. "Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanization", *Queen's Papers on Europeanisation*, No. 2, 2003, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,38412,en.pdf> (05.10.2006).
- BÖRZEL, Tanja A. "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanisation in Germany and Spain", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 37, No. 4, 1999, ss.573-596.
- BÖRZEL, Tanja A. and Thomas Risse. "Conceptualizing the Domestic Impact of Europe," *The Politics of Europeanization*, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss.57-80.
- BÖRZEL, Tanja A. and Thomas Risse. "When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change", *European Integration Online Papers (EIoP)*, Vol. 4, No. 15, 2000, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm> (14.04.2008).
- BRANDTNER, Barbara and Allan Rosas, "Human Rights and the External Relations of the European Community: An Analysis of Doctrine and Practice", *European Journal of International Law*, Vol. 9, 1998, ss. 468-490.
- BREWIN, Christopher. *Turkey and Europe after the Nice Summit*, TESEV Publications, İstanbul, 2002.
- BRUSSE, Wendy Asbeek and Richard T. Griffiths. "Good Intentions and Hidden Motives. Turkey-EU Relations in a Historical Perspective", *Turkey and EU Enlargement Processes of Incorporation*, Ed. Richard T. Griffiths and Durmuş Özdemir, Bilgi University Press, Istanbul, 2004, ss. 13-27.
- BULMER, Simon J. and Claudio M. Radaelli. "The Europeanisation of National Policy?", *Queen's Papers on Europeanisation*, No.1, 2004, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,38405,en.pdf> (15.10.2006).

- BURTON, Michael and John Higley, “The Study of Political Elite Transformations”, *International Review of Sociology-Revue Internationale de Sociologie*, Vol. 11, No. 2, 2001, ss.181-199.
- CARUBBA, Clifford J. “The Electoral Connection in European Union Politics”, *The Journal of Politics*, Vol. 63, No. 1, 2001, ss. 141-158.
- “Case 93/78, *Mattheus v. Doego*”, 22.11.1978, ECR 2203, [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61978J0093:EN:HTML \(20.12.2007\).](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61978J0093:EN:HTML (20.12.2007).)
- “Charter of Fundamental Rights of the European Union”, Official *Journal C 83*, 30.03.2010, [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF \(15.07.2010\).](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF (15.07.2010).)
- “Charter of Paris for a New Europe”, Paris, 1990, [http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_en.pdf \(23.03.2010\).](http://www.osce.org/documents/mcs/1990/11/4045_en.pdf (23.03.2010).)
- CHECKEL, Jeffery T. “The Constructivist Turn in International Relations Theory”, *World Politics*, Vol. 50, No. 2, 1998, ss.324-348.
- CHECKEL, Jeffrey T. “International Institutions and Socialization in Europe”, *International Organization*, Vol. 59, 2005, ss.801-826.
- CHECKEL, Jeffrey T. “Compliance and Conditionality”, *Arena Working Papers*, No. 18, 2000, [http://www.arena.uio.no/publications/wp00_18.htm \(10.03.2008\).](http://www.arena.uio.no/publications/wp00_18.htm (10.03.2008).)
- CHECKEL, Jeffrey T. “International Institutions and Socialization”, *Arena Working Papers WP 99/5*, 1999a, [http://www.arena.uio.no/publications/wp99_5.htm \(24.11.2007\).](http://www.arena.uio.no/publications/wp99_5.htm (24.11.2007).)
- CHECKEL, Jeffrey T. “Social Construction and Integration”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 6, No. 4, 1999b, ss. 545-560.
- CHECKEL, Jeffrey T. “Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe”, *International Studies Quarterly*, Vol. 43, 1999c, ss.83-114.

CHECKEL, Jeffrey T. “Why Comply? Social Learning and European Identity Change”, *International Organization*, Vol. 55, No. 3, 2001, ss.553-588.

CHP AVRUPA BİRLİĞİ TEMSİLCİLİĞİ, *Avrupa Birliği Bülteni*, Brüksel, Haziran 2010, www.chp.org.tr (10.09.2010).

CHP EUROPEAN UNION REPRESENTATION, *Turkish Social Democratic View*, April 2010, www.chp.org.tr, (02.08.2010).

CHP DOSYA ARŞİVİ, “İşte AKP’nin ve Gül’ün Kırmızı Çizgileri, İşte Gerçekler”, 19.12.2004, www.chp.org.tr (24.08.2009).

CHP Parti Meclisi Çalışma Raporu, 33. Olağan Kurultay, 22-23.05.2010, Ankara, www.chp.org.tr (17.07.2010).

CHP Parti Meclisi Toplantısına Sunulan Merkez Yönetim Kurulu Raporu, Dış Siyasi İlişkiler Kısmı, Ankara, 01.04.2010, www.chp.org.tr (05.07.2010).

CHP 2002 Seçim Bildirgesi-Güzel Günler Göreceğiz, <http://www.bbc.co.uk/turkish/bildirgeler.shtml> (20.10.2009).

CHP 2007 Seçim Bildirgesi -Pusulâ 07, www.chp.org.tr (10.12.2009).

“Conclusions of the Helsinki European Council: extract concerning preparations for enlargement”, 10-11 December 1999, Md. 9, <http://www.ena.lu/conclusions-helsinki-european-council-extract-concerning-preparations-enlargement-1011-december-1999-020005292.html> (08.07.2008).

“Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union”, *Official Journal C 83*, 30.3.2010, <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:EN:HTML> (23.05.2010).

“Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms”, Rome, 4.11.1950, <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=005&CL=ENG> (16.08.2007).

“Council Regulation (EC) No 622/98 of 16 March 1998 on assistance to the applicant States in the framework of the pre-accession strategy, and in particular on the establishment of Accession Partnerships”, [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998R0622:EN:NOT \(07.03.2009\).](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998R0622:EN:NOT (07.03.2009).)

CORTELL Andrew P. and James W. Davis. “Understanding the Domestic Impact of International Norms: A Research Agenda”, *International Studies Review*, Vol. 2, No. 1, 2000, ss. 65-87.

COTTA, Maurizio. “Domestic Elites in the Transformation of the European Polity: the Case of Italy”, *Comparative Studies of Social and Political Elites-Comparative Social Research*, Vol. 23, 2007, ss. 137-170.

COUNCIL OF MINISTERS, “Resolution on Human Rights, Democracy and Development”, 28.11.1991, http://archive.idea.int/lome/bgr_docs/resolution.html (03.02.2009).

“Council Decision of 8 March 2001 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey”, 2001/235/EC, Official Journal of the European Communities, L85/13, 21.3.2001, http://www.avrupa.info.tr/Files/File/EU&TURKEY/l_08520010324en00130023.pdf (10.04.2008).

CRAWFORD, Gordon. “Evaluating EU Promotion of Human Rights, Democracy and Good Governance: Towards a Participatory Approach”, *Journal of International Development*, Vol. 14, No. 6, 2002, ss. 911-926.

CUYCKENS, Hanne. “Human Rights Clauses in Agreements between the Community and Third Countries the Case of the Cotonou Agreement”, *Institute for International Law of the K.U.Leuven Working Paper*, No. 147, 2010, <https://www.law.kuleuven.be/iir/nl/onderzoek/wp/WP147e.pdf> (10.06.2010).

- ÇAĞLIYAN-İÇENER, Zeyneb. “The Justice and Development Party’s Conception of Conservative Democracy: Invention or Reinterpretation?”, *Turkish Studies*, Vol. 10, No. 4, ss. 595-612.
- ÇALIŞ, Şaban H. “Formative Years: A Key for Understanding Turkey’s Membership Policy towards the EU”, *Perceptions Journal of International Affairs, Special Issue on Turkey-European Union Relations*, Vol. 9, No. 3, 2004, ss.73-96.
- ÇALIŞ, Şaban H. *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, 4. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 2008.
- ÇAYHAN, Esra. *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
- DAĞI, İhsan. “Human Rights, Democratization and the European Community in Turkish Politics: The Özal Years, 1983-87”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No. 1, ss.17-40.
- DAĞI, İhsan. “İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut”, *Türkiye ve Avrupa*, Ed. Atila Eralp, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, ss. 120-176.
- DE RIDDER, Eline. *The European Union, a Promoter of Substantive Democracy? EU Support to Fight Corruption, Develop Civil Society and Enhance Media Independence A Political Analysis of the Accession Process of the Czech Republic and Slovakia to the European Union*, PhD Dissertation, Ghent University, Ghent, 2010.
- DELEGATION OF THE EUROPEAN UNION TO THE REPUBLIC OF CROATIA, “Croatia Negotiations Progress Table”, 27.07.2010, http://delhrv.ec.europa.eu/files/file/tablice%20pregovora/Negotiations%20-TABLICA_ENGL20.doc (06.09.2010).
- DE WITTE, Bruno and Gabriel N. Toggenburg. “Human Rights and Membership of the European Union”, *The EU Charter of Fundamental Rights*, Ed. S. Peers and A. Ward, Hart Publishing, Oxford, 2004, ss. 59-82.

- DEXTER, Lewis Antony. *Elite and Specialized Interviewing*, ECPR Press, Colchester, 2006.
- DİZDAROĞLU, Cihan. “Partilerin Seçim Beyannamelerinde Dış Politika ve Seçim Sonrası Türk Dış Politikasının Olası Yönelimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *TEPAV Değerlendirme Notu*, 20.07.2007, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/secim_sonrasi_TDP.pdf (28.03.2009).
- DOĞAN, Erhan. “The Historical and Discursive Roots of the Justice and Development Party’s EU Stance”, *Turkish Studies*, Vol.6, No.3, 2005, ss.421–37.
- DIAMOND, L. *Promoting Democracy in the 1990s: Actors and Instruments, Issues and Imperatives*, Carniege, 1995.
- DIMITROVA, Antoaneta. “Enlargement, Institution-Building and the EU's Administrative Capacity Requirement”, *West European Politics*, Vol. 25, No. 4, 2002, ss.171-190.
- DIMITROVA, Antoaneta, “Europeanization and Civil Service Reform in Central and Eastern Europe”, *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ed. Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, Cornell University Press, Ithaca, 2005, ss.71-90.
- DINAN, Desmond. “The Road to Enlargement”, *Developments in the European Union*, Ed. Maria Green Cowles and Desmond Dinan, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2004, ss.7-24.
- DINAN, Desmond (Ed.) *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*, Cilt 1-2, Çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005a.
- DINAN, Desmond. *Ever Closer Union an Introduction to European Integration*, Third Edition, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2005b.
- DINAN, Desmond. *Avrupa Birliği Tarihi*, Çev. Hale Akay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

- DOĞAN, Mattei. (Ed.), *Elite Configurations at the Apex of Power*, Brill, Leiden-Boston, 2003.
- DÖLEK, Çağlar. “Human Rights Conditionality in the Relations of the EU and Turkey: A Framework for Analysis”, International Strategic Research Organization Paper, 2007, <http://www.turkishweekly.net/article/246/research-paper-human-rights-conditionality-in-the-relations-of-the-eu-and-turkey.html> (02.03.2010).
- DURAN, Burhanettin. “Islamic Redefinition(s) of European and Islamic Identities in Turkey”, *Turkey and European Integration Accession Prospects and Issues*, Ed. Mehmet Uğur and Nergis Canefe, Routledge, London, 2004, ss.125-146.
- DÜZGİT, Senem Aydın. “What is Happening in Turkey? Party Closure and Beyond”, *CEPS Commentary*, 22.05.2008, www.ceps.be (20.02.2010).
- ECEVİT, Bülent. “Türk Siyasetinde Avrupa Birliği”, *Yeni Türkiye Dergisi Avrupa Birliği Özel Sayısı I*, Yıl: 6, Sayı: 35, Eylül-Ekim 2000, ss.17-19.
- ECEVİT, Bülent. *DSP TBMM Grup Konuşması*, 15.11.2000, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob2000_06.html (11.01.2010).
- ECEVİT, Bülent. *Helsinki Zirvesi'nde Yaptığı Konuşma*, 11.12.1999, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinkizirve_01.html (11.09.2009).
- ELEKDAĞ, Şükrü (CHP Grubu Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 22. Dönem 3. Yasama Yılı, 07.10.2004, <http://www.tbmm.gov.tr/biyog/tut27.htm> (20.08.2009).
- “Elite Interviewing”, *EPIC Workshop*, Florence, May 2002, <http://www.lse.ac.uk/collections/EPIC/events/Interviewing.pdf> (03.11.2009).
- ELVAN, Lütfi. *Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu 64. Toplantısı Açılış Konuşması*, İstanbul, 25.05.2010.
- EMERSON, Michael and Gergana Noutcheva. “Europeanisation as a Gravity Model of Democratisation”, *CEPS Working Document*, No. 214, 2004, www.ceps.be (12.07.2009).

- EPSTEIN, Rachel E. and Ulrich Sedelmeier. "Beyond Conditionality: International Institutions in Postcommunist Europe after Enlargement", *Journal of European Public Policy*, Vol. 15, No. 6, 2008, ss. 795-805.
- ERALP, Atila. "Turkey and the European Community in the Changing Post-War International System", *Turkey and Europe*, Ed. Canan Balkır and Allan M. Williams, Pinter Publishers Ltd, London and New York, 1993, ss. 24-44.
- ERALP, Atila. "Soğuk Savaş'tan Günümüze Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", *Türkiye ve Avrupa*, Ed. Atila Eralp, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, ss.86-119.
- ERALP, Atila. "The EU Accession Process and Europeanization in Turkey", *Turkey Sweden and the European Union Experiences and Expectations*, Sieps Publication, Stockholm, 2006, ss. 52-59.
- ERALP, Atila. "The Role of Temporality and Interaction in Turkey-EU Relationship", *New Perspectives on Turkey*, No. 40, 2009, ss. 149-170.
- ERALP, Atila. "Temporality, Cyprus Problem and Turkey-EU Relationship", *EDAM Discussion Paper Series*, No. 2, 2009a, http://www.ces.metu.edu.tr/docs/eralp_discuss_paper.pdf (10.06.2010).
- ERALP, Atila. "The Last Chance in Cyprus Negotiations and the Turkey-EU Relationship", *ELIAMEP Thesis*, No. 1, 2010.
- ERALP, Nilgün Arısan. "How Do EU Decisions of December 2009 Summit Affect Turkey-EU Negotiation Process?", *TEPAV Evaluation Note*, December 2009, http://www.tepav.org.tr/eng/admin/dosyabul/upload/Turkey-EU_Negotiation_Process_2009.pdf (03.03.2010).
- ERALP, Nilgün Arısan. "Lisbon Treaty and Turkey at a First Glance", *TEPAV Evaluation Note*, December 2009, http://yeni.tepav.org.tr/upload/files/1262780646r7109.Lisbon_Treaty_and_Turkey.pdf (03.03.2010).
- ERÇİN, Erhan. *Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No. 170, İstanbul, 2002.

- ERDEM, Engin. "When Domestic Meets with International: The Political Transformation of Turkey, 1997-2004", *Social Science Research Network*, 2007, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1013126 (19.09.2009).
- ERDOĞAN, Recep Tayyip. "Türkiye'nin Avrupa Birliği Perspektifi", *Avrupa Günü*, No. 8, 2006, http://www.akparti.org.tr/basbakan-recep-tayyip-erdoganin-avrupa-gunlugu-dergisinde-_4521.html (31.05.2009).
- "Erdoğan: "Kopenhag Kriterlerini Ankara Kriterleri Yapma Yolunda Adımlar Atmaya Devam Edeceğiz", 14.12.2002, <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=62938> (02.10.2009).
- "Erdoğan: Biz değil, AB kaybeder", 06.12.2006, <http://www.ntvmsnbc.com/news/393032.asp> (04.10.2008).
- ERDOĞAN, Recep Tayyip. *AKP TBMM Grup Toplantısı*, 06.03.2002, <http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/06.03.2002.doc> (12.09.2009).
- ERDOĞAN, Recep Tayyip. *AKP TBMM Grup Toplantısı*, 02.11.2004, http://www.akparti.org.tr/tbmm/tbmmgrup/2004_11_02%20grup%20konusmasi.doc (19.09.2009).
- ERDOĞAN, Recep Tayyip. *AKP İstanbul İl Başkanlığı Tarafından Düzenlenen "Finish'e 5 Kala Avrupalı Türkiye" Konulu Toplantıda Yaptığı Konuşma*, 11.09.2004, http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/anadoluyahaberler-yeni/kaldir/2004/eylul/ah_13_09-04.htm (03.10.2009).
- ERDOĞAN, Recep Tayyip (Hükümet Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 22. Dönem 3. Yasama Yılı, 07.10.2004, <http://www.tbmm.gov.tr/biyog/tut27.htm> (22.09.2009).
- ERDOĞAN, Recep Tayyip. *Başbakanlık AB Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı Tarafından Düzenlenen Avrupa'da Hareketlilik Bilinci Toplantısında Yaptığı Konuşma*, Ankara, 28.12.2005, http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/anadoluyahaberler-yeni/kaldir/2005/aralik/ah_29_12-05.htm (06.08.2009).

- ERDOĞAN, Recep Tayyip. *TBMM Genel Kurulu Türkiye ve AB arasındaki İlişkiler Konusunda Genel Görüşmesi*, 22. Dönem 1. Yasama Yılı, 87. Birleşim, 29.05.2003, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b087m.htm> (21.01.2010).
- ESEN, Sevgi (DYP Grubu Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 21.Dönem 4. Yasama Yılı, 125. Birleşim, 02.08.2002, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b125m.htm> (12.01.2010).
- ETZIONI-HALEVY, Eva. *The Elite Connection Problems and Potential of Western Democracy*, Polity Press, Cambridge, 1993.
- ETZIONI-HALEVY, Eva. "The Governing Elite in Present-Day Democracy Selections from the Work of Vilfredo Pareto", *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1997, ss. 47-52.
- ETZIONI-HALEVY, Eva. "The Ruling Class in Representative Democracy Selections from the Work of Gaetano Mosca", *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1997, ss.53-62.
- ETZIONI-HALEVY, Eva. "An Elite Theory of Democracy Selections from the Work of Joseph A. Schumpeter", *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York and London, 1997, ss. 78-85.
- ETZIONI-HALEVY, Eva. "The Dilemma of Pluralist Democracy (Autonomy Versus Equality) Selections from the Work of Robert A. Dahl", *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York & London, 1997, ss. 267-269.
- ETZIONI-HALEVY, Eva. "Linkage Deficits in Transnational Politics", *International Political Science Review*, Vol. 23, No. 2, 2002, ss.203-222.

- ETZIONI-HALEVY, Eva. "Network Governance as a Challenge to Democratic Elite Theory", *Paper to be Presented at the Conference on Democratic Network Governance*, Copenhagen, 22-23 May 2003, http://www.ruc.dk/upload/application/pdf/f51d6748/Eva_Etzioni-Halevy.pdf (10.02.2009).
- "EU-Western Balkans Summit Declaration", Thessaloniki, 21.05.2003, http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accesion_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/thessaloniki_summit_en.htm (11.01.2010).
- EUROBAROMETER. "Candidate Countries Eurobarometer - Comparative Highlights", *Eurobarometer EB60-CC-EB 2003.4*, Autumn 2003, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/cceb/2003/cceb2003.4_comparative.pdf (10.08.2009).
- EUROBAROMETER. "Factsheet Turkey", Spring 2010, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_fact_tr_en.pdf (27.09.2010).
- EUROBAROMETER. "Turkey National Report", Eurobarometer 62, Autumn 2004, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb62_tr_nat.pdf (05.09.2009).
- EUROBAROMETER. "Ulusal Rapor-Türkiye", Standard Eurobarometre 71, Bahar 2009, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb71_tr_tr_nat.pdf (11.09.2010).
- EUROBAROMETER. "Candidate Countries Eurobarometer 2002", Autumn 2002, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/cceb/2002/cceb_2002_highlights_en.pdf (22.08.2009).
- EUROPEAN COMMISSION. "Opinion on the Application for Accession to the European Communities by the Hellenic Republic", 23 May 1979, http://www.ena.lu/commission_opinion_application_accesion_european_communities_hellenic_republic_1979-030003599.html (31.05.2008).

- EUROPEAN COMMISSION. “Report from the Commission to the Council on the Implementation in 1993 of the Resolution of the Council and of the Member States Meeting in the Council on Human Rights, Democracy and Development Adopted on 28 November 1991”, COM (94) 42 final, Brussels, 23.02.1994, http://aei.pitt.edu/4125/01/000853_1.pdf (24.11.2008).
- EUROPEAN COMMISSION. “Europe and the Challenge of Enlargement”, Brussels, 24.06.1992, Prepared for the European Council, Lisbon, 26-27 June 1992, Brussels, 24.06.1992, Bulletin of the EC Supplement 3/92, <http://aei.pitt.edu/1573/> (19. 05.2009).
- EUROPEAN COMMISSION. “Communication from the Commission on the Inclusion of Respect for Democratic Principles and Human Rights in Agreements between the Community and the Third Countries”, COM (95) 216 final, Brussels, 23.05.1995, <http://aei.pitt.edu/4097/> (22.10.2008).
- EUROPEAN COMMISSION. “White Paper: Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration of the Internal Market of the Union”, COM (95)163 final, Brussels, 03.05.1995,<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1995:0163:FIN:EN:PDF> (20.02.2008).
- EUROPEAN COMMISSION. “Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union”, COM (97) 2000, Vol. 1, 16.07.1997, <http://www.ena.lu/> (18.06.2009).
- EUROPEAN COMMISSION. “Towards the Enlarged Union- Strategy Paper and Report of the European Commission on the Progress Towards Accession by Each of the Candidate Countries”, COM (2002)700 final, Brussels, 09.10.2002, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0700:FIN:EN:PDF> (10.11.2009).
- EUROPEAN COMMISSION. “Consolidation, Conditionality, Communication – the Strategy of the Enlargement Policy”, Brussels, 09.11.2005, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/1392> (18.11.2009).

EUROPEAN COMMISSION. “2005 Enlargement Strategy Paper”, COM (2005) 561 final, Brussels, 9.11.2005, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0561:FIN:EN:PDF> (19.03.2008).

EUROPEAN COMMISSION. “Special Report on the EU's Capacity to Integrate New Members”, Annex 1 to the Enlargement Strategy and Main Challenges 2006 – 2007, Brussels, 8.11.2006, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/com_649_strategy_paper_en.pdf (20.06.2009).

EUROPEAN COMMISSION. “Enlargement Strategy and Main Challenges 2006-2007 Including Annexed Special Report on the EU's Capacity to Integrate New Members”, COM(2006) 649, Brussels, 08.11.2006, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/com_649_strategy_paper_en.pdf (12.10.2009).

EUROPEAN COMMISSION. “Issues Arising from Turkey’s Membership Perspective”, COM(2004) 656 final, Brussels, 06.10.2004, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/issues_paper_en.pdf (24.10.2009).

EUROPEAN COMMISSION. “The Stabilisation and Association Process”, http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accesion_process/how_does_a_country_join_the_eu/sap/index_en.htm (25.11.2009).

EUROPEAN COMMISSION. “Western Balkans: Enhancing the European Perspective”, COM (2008) 127 final, Brussels, 05.03.2008, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/balkans_communication/western_balkans_communication_050308_en.pdf (11.12.2009).

EUROPEAN COMMISSION. “Opinion on Turkey's request for accession to the Community”, 20.12.1989, http://www.ena.lu/commission_opinion_turkey_request_accession_community_20_december_1989-020005676.html (13.08.2008).

EUROPEAN COMMISSION. “Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Recommendation of the European Commission on Turkey’s Progress towards Accession”, COM (2004) 656 final, Brussels, 06.10.2004, [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0656:FIN:EN:DOC \(20.04.2009\).](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0656:FIN:EN:DOC (20.04.2009).)

EUROPEAN COMMISSION. “2003 Regular Report on Turkey’s Progress Towards Accession”, Brussels, 5.11.2003.

EUROPEAN COMMISSION. “2004 Regular Report on Turkey’s Progress Towards Accession”, COM (2004) 656 final, Brussels, 06.10.2004.

EUROPEAN COMMISSION. “Turkey 2005 Progress Report”, COM (2005) 561 final, Brussels, 09.11.2005.

EUROPEAN COMMISSION. “Turkey 2006 Progress Report”, COM (2006) 649 final, Brussels, 08.11.2006.

EUROPEAN COMMISSION. “Turkey 2007 Progress Report”, COM (2007) 663 final, Brussels, 06.11.2007.

EUROPEAN COMMISSION. “Turkey 2008 Progress Report”, COM (2008) 674 final, Brussels, 05.11.2008.

EUROPEAN COMMISSION. “Turkey 2009 Progress Report”, COM(2009) 533 final, Brussels, 14.10.2009.

EUROPEAN COMMISSION. “Turkey 2009 Progress Report”, COM(2010) 660 final, Brussels, 9.11.2010.

EUROPEAN COUNCIL. “Declaration on European Identity”, Copenhagen, 14 December 1973, *Bulletin of European Communities*, No. 12, <http://www.ena.lu/declaration-european-identity-copenhagen-14-december-1973-020002278.html> (02.01.2010).

- EUROPEAN COUNCIL. "Declaration on Democracy", Copenhagen, 7-8 April 1978, *Bulletin of the European Communities*, No. 3, 1978, http://aei.pitt.edu/1440/01/Copenhagen_1978.pdf (09.05.2008).
- EUROPEAN COUNCIL. "Solemn Declaration on European Union", Stuttgart, 19 June 1983, *Bulletin of the European Communities*, No. 6, 1983, http://aei.pitt.edu/1788/01/stuttgart_declaration_1983.pdf (19.10.2009).
- EUROPEAN COUNCIL. "Presidency Conclusions: Extract Concerning the CSCE ", Dublin, 25-26 June 1990, <http://www.ena.lu/conclusions-dublin-european-council-extract-concerning-csce-25-26-june-1990-020003642.html> (02.03.2010).
- EUROPEAN COUNCIL. "Presidency Conclusions", Rome, 14-15 December 1990, <http://www.ena.lu/conclusions-rome-european-council-14-15-december-1990-020004570.html> (20.03.2010).
- EUROPEAN COUNCIL. "Conclusions-Declaration on Human Rights", Luxembourg, 28-29 June 1991, http://www.centrodirittiumani.unipd.it/a_temi/normedu/003_ue/1_2/1_2_3_en.pdf (23.03.2010).
- EUROPEAN COUNCIL. "Presidency Conclusions", Copenhagen, 21-22 June 1993, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf (26.09.2009).
- EUROPEAN COUNCIL. "Presidency Conclusions", Essen, 9-10 December 1994, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00300-1.EN4.htm (03.02.2010).
- EUROPEAN COUNCIL. "Presidency Conclusion", Luxembourg, 12-13 December 1997, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm (13.11.2008).
- EUROPEAN COUNCIL. "Presidency Conclusions", Copenhagen, 12-13 December 2002, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/NewsWord/en/ec/73842.doc> (22.01.2009).

EUROPEAN COUNCIL. “Presidency Conclusions”, Brussels, 16-17 December 2004, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/83201.pdf (20.02.2009).

EUROPEAN COUNCIL. “Presidency Conclusions”, Brussels, 14-15 December 2006, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/92202.pdf (11.01.2010).

EUROPEAN COUNCIL. “Press Release on Meeting of General Affairs and External Relations Council (GAERC), 11 December 2006”, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/gena/92122.pdf (12.10.2008)

EUROPEAN COUNCIL. “Council Decision on the Principles, Priorities and Conditions of Contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey and Repealing Decision 2006/35/EC”, Brussels, 13 February 2008, <http://www.avrupa.info.tr/Files/st05815.en08.pdf> (16.05.2009).

EUROPEAN PARLIAMENT, “Resolution on the Commission's 2005 Enlargement Strategy Paper”, Strasbourg, 16.03.2006 , <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0096+0+DOC+XML+V0//EN> (15.09.2008).

EUROPEAN PARLIAMENT DELEGATION TO THE EU-TURKEY JOINT PARLIAMENTARY COMMITTEE , “Information Note on the Work of the EU-Turkey Joint Parliamentary Committee”, July 2009, <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/200908/20090805ATT59435/20090805ATT59435EN.pdf> (05.06.2010).

FEATHERSTONE, Kevin. “The Limits to Europeanization”, 2003a, http://pened2003.pspa.uoa.gr/The_Limits_to_Europeanization_Athens_1_1_%5B1%5D.07.ppt (01.06.2008).

FEATHERSTONE, Kevin. “Introduction: In the Name of Europe”, *The Politics of Europeanization*, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003b, ss. 3-26.

- FEATHERSTONE, Kevin. "The Limits to Europeanization: Explaining Domestic Change", *Lecture at the Workshop on Europeanization and Domestic Change*, Izmir, 14.03.2008.
- FIERRO, Elena. *The EU's Approach to Human Rights Conditionality in Practice*, Martinus Nijhoff Publishers, the Hague, 2003.
- "Final Communiqué of the Hague Summit", 02.12.1969, <http://www.ena.lu/final-communique-hague-summit-december-1969-020000913.html> (14.05.2009)
- FINNEMORE, Martha and Kathryn Sikkink, "International Norm Dynamics and Political Change", *International Organization*, Vol. 52, No. 4, 1998, ss.887-917.
- FİŞNE, Mustafa. *Political Conditions for Being a European State- The Copenhagen Political Criteria and Turkey*, Afyon Kocatepe University Publication, Afyon, 2003.
- FLOCKHART, Trine. "Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms Across Time and Space", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48, No. 4, ss. 787-810.
- "Framework Convention for the Protection of National Minorities", Strasbourg, 01.02.1995,
<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CL=ENG> (16.08.2007).
- FRANCK, Thomas M. *The Power of Legitimacy Among Nations*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
- FREY, Frederick W. *The Turkish Political Elite*, The M.I.T. Press, Massachusetts, 1965.
- "Gaye Erbatur: Türk Halkı AB'ye Tepkili", *AB Haber*, 25.09.2009,
<http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=4247> (06.10.2009).
- GIBBON, Peter. "The World Bank and the New Politics of Aid", *Political Conditionality*, Ed. Georg Sorensen, Frank Cass, London, 1993. ss. 35-62.

- GLENN, John K. "EU Enlargement", *European Union Politics*, Ed. Michelle Cini, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 211-228.
- GOETZ, Klaus H. "Territory, Temporality and Clustered Europeanization", Political Science Series 109, 2006a, http://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_109.pdf (20.12.2009).
- GOETZ, Klaus H. "Temporality and the European Administrative Space", *Paper presented at the Connex Thematic Conference titled Towards a European Administrative Space*, London, 16-18 November 2006b, http://www.mzes.unimannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/research%20groups/crosscutting/Papers_London_Nov2006/Goetz.pdf (22.01.2010).
- GOETZ, Klaus H. "The EU Timescape: An Emergent Temporal Order", 2007, www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/.../chapter8.pdf (12.11.2008).
- GRABBE, Heather. "A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for the Central and East European Applicants", *Robert Schuman Centre Working Paper*, No. 12/99, 1999, http://www.cer.org.uk/pdf/grabbe_conditionality_99.pdf (05.06.2009).
- GRABBE, Heather. "Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process," *The Politics of Europeanization*, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss.303-327.
- GRABBE, Heather. "How Does Europeanization Affect CEE Governance? Conditionality, Diffusion and Diversity", *Journal of European Public Policy*, Vol. 8, No. 6, 2001, ss. 1013-1031.
- GRABBE, Heather. *The EU's Transformative Power Europeanization Through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, Hampshire & New York, 2006a.
- GRABBE, Heather. "The Conditionality at the Heart of EU Enlargement Policy", *Development & Transition*, No. 4, 2006b, ss. 2-3.

- GRUGEL, Jean. *Democracy without Borders: Transnationalization and Conditionality*, Routledge, London, 1999.
- GUNTHER, Richard, Nikiforos P. Diamandouros and Hans-Jürgen Puhle, “Introduction”, *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*, Ed. Richard Gunther, Nikiforos P. Diamandouros, Hans-Jürgen Puhle, John Hopkins University Press, Baltimore, 1995, ss. 1-32.
- GÜLMEZ, Barış Seçkin. “A Comparative Analysis on Turko-scepticism in the EU vs. Euro-scepticism in Turkey”, *Paper Presented at PSA Postgraduate Northern Conference*, 06.06.2008, http://www.pol.ed.ac.uk/data/assets/word_doc/0017/15650/gulmez.doc (27.03.2010), s. 7.
- GÜLMEZ, Barış Seçkin. “The EU Policy of the Republican People’s Party: An Inquiry on the Opposition Party and Euro-Scepticism in Turkey”, *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 3, 2008, ss. 423-436.
- GWIAZDA, Anna. “Europeanisation in Candidate Countries from Central and Eastern Europe”, *Paper Prepared for the EPIC Workshop*, Florence, EUI, 19-22 September 2002, http://aei.pitt.edu/737/01/C2W3_Gwiazda.pdf (10.01.2010).
- HAAS, Peter M. “Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination”, *International Organization*, Special Issue on Knowledge, Power, and International Policy Coordination, Vol. 46, No. 1, 1992, ss.1-35.
- HABERMAS, Jürgen. *Justification and Application Remarks on Disourse Ethics*, Çev. Ciaran Cronin, MIT Press, Cambridge, 1993.
- HALE, William. *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, Frank Cass, London and Portland, 2002.

- HALL, Stephen. "Tales from the Vienna Woods: EU Constitutional Law and Democracy in the Member States", *Challenge Europe, Issue 1 - Reforming the EU: Institutions, Rights and Governance*, 2000, <http://www.epc.eu/en/ce.asp?TYP=CE&LV=177&see=y&t=42&PG=CE/EN/detail&l=3&AI=8> (19.06.2008).
- HALLER, Max. *European Integration as an Elite Process the Failure of a Dream?*, Routledge, London, 2008.
- HARTMANN, Michael. *The Sociology of Elites*, Routledge, London and New York, 2007.
- HAUGHTON, Tim. "Central and Eastern Europe", *European Politics*, Ed. Colin Hay and Anand Menon, Oxford University Press, Oxford, 2007, ss. 132-147.
- HEPER, Metin. "Conclusion-The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey", *Political Parties in Turkey*, Ed. Barry Rubin and Metin Heper, Frank Cass, London, 2002, ss. 138-146.
- HILLION, Christophe. "Enlargement: A Legal Analysis", *Accountability and Legitimacy in the European Union*, Ed. A. Arnall and D. Wincott, Oxford University Press, Oxford, 2002, ss. 401-418.
- HILLION, Christophe. "The Copenhagen Criteria and their Progeny", *EU Enlargement: A Legal Approach*, Ed. Christophe Hillion, Hart Publishing, Portland Oregon, 2004, ss. 1-22.
- HOOGHE, Liesbet. "Supranational Activists or Intergovernmental Agents? Explaining the Orientations of Senior Commission Officials towards European Integration", *Comparative Political Studies*, Vol. 32, No. 4, 1999, ss. 453-463.
- HORNG, Der-Chin. "The Human Rights Clause in the European Union's External Trade and Development Agreements", *European Law Journal*, Vol. 9, No. 5, 2003, ss. 678-679.

- HOWELL, Kerry E. "Developing Conceptualizations of Europeanization: Synthesising Methodological Approaches", *Queen's Papers on Europeanization*, No. 3, 2004, <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/EuropeanisationFiles/Filetoupload,38403.en.pdf> (06.10.2006).
- HIX, Simon and H. Klaus Goetz. "Introduction: European Integration and National Political Systems", *West European Politics*, Vol. 23, No. 4, 2000, ss.1-26.
- HUGHES, Kirsty. "Turkey and the EU Four Scenarios: From Train Crash to Full Steam Ahead", *Friends of Europe Policy Spotlight Report*, 2006, <http://www.friendsofeurope.org/Portals/6/Documents/Reports/FoE%20Turkey%20and%20the%20EU%20report%20web.pdf> (18.05.2008).
- HUGHES, James and Gwedolyn Sasse. "Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, No. 1, 2003, http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus1-2003_Hughes_Sasse.pdf(08.04.2008), ss.1-37.
- HUGHES, James, Gwendolyn Sasse and Claire Gordon. *Europeanization and Regionalization in the EU's Enlargement to Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2004.
- HUGHES, James. "EU Enlargement Conditionality and Coercive Europeanization in the Central and Eastern Europe Transition States", 2003, www.lse.ac.uk/collections/europeaninstitute/articles/hughesj1.pdf (14.03.2009).
- HUN, Ediz (ANAP Grubu Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 21.Dönem 4. Yasama Yılı, 125. Birleşim, 02.08.2002, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b125m.htm> (12.01.2010).
- HUNTINGTON, Samuel. *Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklohoma Press, Norman, 1991.
- HURD, Ian. *After Anarchy Legitimacy and Power in the United Nations Security Council*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2007.

- INDEPENDENT COMMISSION ON TURKEY, "Turkey in Europe Breaking the Vicious Circle", Second Report, 2009, http://www.independentcommissiononturkey.org/pdfs/2009_english.pdf (20.01.2010).
- IKENBERRY, G. John and Charles A. Kupchan. "Socialization and Hegemonic Power", *International Organization*, Vol. 44, No. 3, 1990, ss. 283-315.
- İÇENER, Erhan. "Privileged Partnership: An Alternative Final Destination for Turkey's Integration with the European Union?," *Perspectives on European Politics and Society* Vol. 8, No. 4, 2007, ss. 415-438.
- JOHNSTON, Alastair Iain. "Treating International Institutions as Social Environments", *International Studies Quarterly*, Vol. 45, No. 4, 2001, ss. 487-515.
- JACOBY, Wade. "Tutors and Pupils: International Organizations, Central European Elites and Western Models", *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Vol. 14, No. 2, 2001, ss.169-200.
- JANOWITZ, Morris. "Social Stratification and the Comparative Analysis of Elites", *Social Forces*, Vol. 35, No. 1, 1956, ss. 81-85.
- JURADO, Elena. "Assigning Duties in the Global System of Human Rights: the Role of the European Union", *A Responsible Europe? Ethical Foundations of EU External Affairs*, Ed. Hartmut Mayer and Henri Vogt, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2006, ss. 119-139.
- KABADAYI, Talip. "Platon ve Farabi'de İdeal Devlet", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:2, 2004, ss. 237-248.
- KAPANİ, Münci. *Politika Bilimine Giriş*, 20. basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- KARACASULU, Nilüfer. "Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt: 3, Sayı: 9, 2007, ss.82-100.
- KARACASULU, Nilüfer and Elif Uzgören. "Explaining Social Constructivist Contributions to Security Studies", *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol. 12, No 2-3, Summer-Autumn 2007, ss. 27-48.

- KARDAS, Saban. "Constitutional Amendments Further Polarize Turkish Politics", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 8, No. 87, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=36348 (09.08.2010).
- KARLUK, Rıdvan. *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 8. baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2005.
- KEYMAN, E. Fuat and Senem Aydın Düzgit. "Europeanization, Democratization and Human Rights in Turkey", *Turkey and the European Union A Difficult Encounter*, Ed. Esra LaGro and Knud Erik Jorgensen, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2007, ss.69-89.
- KEYMAN, E. Fuat and Ziya Öniş. "Helsinki, Copenhagen and Beyond: Challenges to the New Europe and the Turkish State", *Turkey and European Integration Accession Prospects and Issues*, Ed. Mehmet Uğur and Nergis Canefe, Routledge, London, 2004, ss. 173-193.
- KEYMAN, E. Fuat. "The CHP and the Democratic Opening: Reactions to AK Party's Electoral Hegemony", *Insight Turkey*, Vol. 12, No. 2, 2010, ss. 91-100.
- KELLER, Suzanne. *Beyond the Ruling Class: Strategic Elites in Modern Society*, Revised Edition, Transaction Publishers, 1991.
- KELLY, Judith Green. *Norms and Membership Conditionality: The Role of European Institutions in Ethnic Politics in Latvia, Estonia, Slovakia and Romania*, PhD Dissertation, Harvard University, Massachusetts, 2001.
- KEOHANE, Robert O. and Joseph S. Nye. *Power and Interdependence*, Second Edition, Harper Collins Publishers, 1989.
- "Kılıçdaroğlu OHAL'e Hayır Dedi", 25.06.2010, <http://www.haberciniz.biz/haber/kilicdaroglu-ohale-hayir-dedi--851056.html> (11.07.2010).

“Kılıçdaroğlu’ndan AB’ye Tepki: Anayasa Desteği AB’nin Etik Değerleri ile Bağdaşmıyor”, 09.07.2010,

<http://www.trt.net.tr/Haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=c54100a9-abf9-4e88-acad-9fa2ad353a46> (07.09.2010).

“Kılıçdaroğlu’ndan Kıbrıs Açılımı”, *Hürriyet*, 21.07.2010,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=15372119>
(28.08.2010).

KILLICK, Tony. “Principals, Agents and the Failings of Conditionality”, *Journal of International Development*, Vol. 9, No. 4, 1997, ss. 483-495.

KING, Toby. “Human Rights in European Foreign Policy: Success of Failure for Post-Modern Diplomacy?”, *European Journal of International Law*, Vol. 10, No. 2, 1999, ss.313-337.

KIŞLALI, Ahmet Taner. *Siyaset Bilimi*, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994.

KİRİŞÇİ, Kemal. “12-13 December 2002 Copenhagen Summit of the European Council and Turkey”, 15.12.2002,
<http://www.tusiad.us/Content/uploaded/KIRISCICOPENHAGENTUSIADWDC.PDF> (11.10.2009).

KNILL, Christoph and Dirk Lehmkuhl. “How Europe Matters. Different Mechanisms of Europeanization”, *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 3, No. 7, 1999, <http://eiop.or.at/eiop/texte/1998-007a.htm> (23.04.2008).

KNILL, Christoph and Dirk Lehmkuhl. “The National Impact of European Union Regulatory Policy: Three Europeanization Mechanisms”, *European Journal of Political Research*, Vol. 41, 2002, ss. 255-280.

KOCHENOV, Dimitry. “Behind the Copenhagen Façade The Meaning and Structure of the Copenhagen Political Criterion of Democracy and the Rule of Law”, *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 8, No. 10, 2004, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-010a.htm> (14.02.2010).

- KOCHENOV, Dimitry. "EU Enlargement Law : History and Recent Developments : Treaty – Custom Concubinage ?", *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 9, No. 6, 2005, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2005-006a.htm> (14.08.2009).
- KOCHENOV, Dimitry. "The Failures of Conditionality EU Enlargement Law: A Plea for Reform of Democracy Promotion Component", *Paper Presented at the Jean Monnet Conference on Europe's Democratic Challenges- EU Solutions?*, Universita degli studi de Trento, Trento, 30 June-1 July 2006, <http://www.rug.nl/staff/d.kochenov/research> (06.10.2009).
- KOCHENOV, Dimitry. *EU Enlargement and the Failure of Conditionality Pre-Accession Conditionality and the Rule of Law*, Kluwer Law International, Alphen an den Rijn, 2008.
- KORK-PASZKOWSKA, Ania and Jan Zielonka. "European Union Enlargement", *European Politics*, Ed. Colin Hay and Anand Menon, Oxford University Press, Oxford, 2007, ss. 367-385.
- KRAMER, Heinz. "The EU-Turkey Customs Union: Economic Integration Amidst Political Turmoil", *Mediterranean Politics*, Vol. 1, No. 1, 1996, ss. 60-75.
- KRAMER, Heinz. "Turkey's Accession Process to the EU: The Agenda Behind the Agenda", *SWP Comments* 25, October 2009, http://www.swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=6479 (15.05.2010).
- KUBICEK, Paul. "The European Union and Political Cleavages in Turkey", *Insight Turkey*, Vol. 11, No. 3, 2009, ss. 109-126.
- KUBICEK, Paul J. (Ed.), *The European Union and Democratization*, Routledge, London and New York, 2003a.
- KUBICEK, Paul J. "International Norms, the European Union and Democratization Tentative Theory and Evidence", *The European Union and Democratization*, Routledge, London and New York, 2003b, ss. 1-29.
- KUBICEK, Paul. "Turkish Accession to the EU in Comparative Perspective", *SEESP European Studies Centre Occasional Paper*, No. 1, 2004, <http://www.econturk.org/Turkisheconomy/kubicek.pdf> (08.06.2008).

- KULA, Onur Bilge. *Türkiye'deki Siyasi Partilerin Avrupa Politikaları*, Sosyal Demokrasi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- KULAHCI, Erol. "EU Political Conditionality and Parties in Government: Human Rights and the Quest for Turkish Transformation", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 7, No. 3, December 2005, ss. 387-402.
- KUTAN, Recai. *SP TBMM Grup Toplantısı*, 04.06.2002, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=22784&l=1> (10.12.2009).
- LADRECH, Robert. "Europeanisation of Domestic Politics and Institutions: the Case of France," *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32, No. 1, 1994, ss. 69-88.
- LADRECH, Robert. "Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis", *Party Politics*, Vol. 8, No. 4, 2002, ss. 389-403.
- LAGRO, Esra "The Temporality of Enlargement: Comparing East Central Europe and Turkey", *Paper prepared for the Biennial Conference of the European Studies Association (EUSA), Panel 'The Temporality of Europeanization and Enlargement'*, Montreal/Canada, 17-20.05.2007, <http://aei.pitt.edu/7944/01/lagro-e-04h.pdf> (09.07.2009).
- LAGRO, Esra. "Why is President Sarkozy Againsts Turkish Accession to the EU? Facts and Challenges", *Perceptions Journal of International Affairs*, Vol 13, No. 1, 2008, ss.57-78.
- LANNON, Erwan Kirstyn M. Inglis and Tom Haenebalcke. "The Many Faces of EU Conditionality in Pan-Euro-Mediterranean Relations", *The EU's Enlargement and Mediterranean Strategies A Comparative Analysis*, Ed. Marc Maresceau and Erwan Lannon, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2001, ss. 97-140.
- LAVENEX, Sandra. "A Governance Perspective on the European Neighbourhood Policy: Integration Beyond Conditionality", *Journal of European Public Policy*, Vol. 15, No. 6, 2008, ss.938-955.
- LAWTON, Thomas C. "Governing the Skies: Conditions for the Europeanisation of Airline Policy", *Journal of Public Policy*, Vol. 19, No. 1, 1999, ss.91-112.

- LEGRO, Jeffrey W. "Which Norms Matter? Revisiting the Failure of Internationalism", *International Organization*, Vol. 51, No. 1, 1997, ss. 31-63.
- LEWIS, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 1967, ss. 239-294.
- LILDBALLE, Randi Mørk. "Globalization as a Global Standard of Civilization the Role of Human Rights in Development", 2001, http://www.ulandslaere.au.dk/Opgavestof/2001/EndeligeOpgaver_2001/PDF_RandiMoerkLildballe.pdf (20.05.2008).
- LINDKVIST, Linde. "Punching Below its Weight? The European Union's Use of Human Rights Conditionality in the Enlargement and the European Neighbourhood Policy", Sök uppsatser och examensarbeten, Lund University, Lund, 2007, <http://www.lu.se/o.o.i.s?id=19464&postid=1321657> (10.01.2010).
- MARCH, James G. and Johan P. Olsen, "The Institutional Dynamics of International Political Orders", *International Organization*, Vol. 52, No. 4, 1998, ss. 943-969.
- MARCH, James G. and Johan P. Olsen. "The Logic of Appropriateness", *Arena Working Papers WP 04/09*, 2004, http://www.arena.uio.no/publications/wp04_9.pdf (19.10.2008).
- MARDİN, Şerif. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, Vol. 102, No. 1, 1973, ss. 169-190.
- MARESCAU, Marc. "Pre-Accession", *The Enlargement of the European Union*, Ed. Marise Cremona, Oxford University Press, New York, 2003, ss. 9-42.
- MARKTLER, Tanja. "The Power of the Copenhagen Criteria", *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, Vol. 2, No. 2, 2006, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=44723&lang=en (19.02.2009), ss.343-363.

- MCLAREN, Lauren M. "Turkey's Eventual Membership of the EU: Turkish Elite Perspectives on the Issue", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 38, No. 1, 2000, ss. 117-129.
- MCLAREN, Lauren M. and Meltem Müftüler Baç, "Turkish Parliamentarians' Perspectives on Turkey's Relations with the European Union", *Turkish Studies*, Vol. 4, No. 1, 2003, ss. 195-218.
- MEYER-SAHLING, Jan-Hinrik. "Time and European Governance: An Inventory", *Paper presented at the Biennial Conference of the European Studies Association, Panel 'The Temporality of Europeanisation and Enlargement'*, Montreal/Canada, 17– 20 May 2007, <http://aei.pitt.edu/8017/> (18.05.2009).
- MHP Ar-Ge Birimi, "Avrupa Birliği ve Türkiye", Mart 2010, www.mhp.org.tr (20.04.2010).
- MHP 2007 Seçim Bildirgesi- Milli Duruş ve Kararlılık Belgesi, www.mhp.org.tr (15.12.2009).
- MILLS, C. Wright. "The Power Elite", *Classes and Elites in Democracy and Democratization A Collection of Readings*, Ed. Eva Etzioni-Halevy, Garland Publishing, Inc., New York & London, 1997, ss.71-77.
- MJOSET, Lars. "Historical Meanings of Europeanisation", *ARENA Working Paper*, No. 24, 1997, http://www.arena.uio.no/news/publications/publ_wp.htm (09.05.2009).
- MONCEAU, Nicolas "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci Çerçevesinde Türk Elitlerinin ve Kamuoyunun Avrupa Birliği'ne Yönelik Tavrı", *Fransa ve Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğu-Önyargıları Aşmak*, Ed. Senem Aydın Düzgit ve Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 99-118.
- MORAVCSIK, Andrew "Why the European Union Strengthens the State: Domestic Politics and International Cooperation", *Harvard University Center for European Studies Working Paper* 52, 1994, <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/docs/pdfs/Moravcsik52.pdf> (17.03.2008).

- MORAVCSIK, Andrew and Milada Anna Vachudova, “Bargaining Among Unequals: Enlargement and the Future of European Integration”, *EUSA Review*, Vol. 15, No. 4, <http://aei.pitt.edu/71/01/MoravcsikVachudovaEssay.pdf> (02.03.2010).
- MÜFTÜLER-BAÇ, Meltem. “Turkey’s Political Reforms and the Impact of the European Union”, *South European Society and Politics*, Vol. 10, No. 1, 2005, ss. 17-31.
- MÜFTÜLER-BAÇ Meltem. “The Never-Ending Story: Turkey and the European Union”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 4, 1998, ss. 240-258.
- NARBONE, Luigi and Natalie Tocci. “Running Around In Circles? The Cyclical Relationship Between Turkey and the European Union”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 9, No. 3, 2007, ss. 233-245.
- “Negotiation Framework for Croatia”, Luxembourg, 03.10.2005, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/croatia/st20004_05_hr_framedoc_en.pdf (10.04.2009);
- “Negotiation Framework for Turkey”, Luxembourg, 03.10.2005, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf (10.04.2009).
- NEUMAYER, Laure. “Euroscepticism as a Political Label: The Use of European Union Issues in Political Competition in the New Member States”, *European Journal of Political Research*, Vol. 47, 2008, ss. 135-160.
- NOUTCHEVA, Gergana. *EU Conditionality and Balkan Compliance: Does Sovereignty Matter?*, PhD Dissertation, University of Pittsburgh, Pittsburgh, 2006.
- NOWAK, Manfred. “Human Rights Conditionality in Relation to and Full Participation in the EU”, *The EU and Human Rights*, Ed. Philip Alston, Mara Bustelo and James Heenon, Oxford University Press, Oxford, 1999, ss. 687-698.

- NUGENT, Neill. "Previous Enlargement Rounds", *European Union Enlargement*, Ed. Neill Nugent, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2004, ss. 22-33.
- OĞUZLU, Tarık and Mustafa Kibaroğlu. "Is the Westernization Process Losing Pace in Turkey: Who's to Blame?", *Turkish Studies*, Vol. 10, No. 4, 2009, ss.577-593.
- OĞUZLU, Tarık. "How to Interpret Turkey's Accession Process with the EU? A Clash of Discourses", *Perceptions*, Vol. 7, December 2002-February 2003, <http://www.sam.gov.tr/volume7e.php> (31.05.2009).
- OĞUZLU, Tarık. "The Impact of Democratization in the Context of the EU Accession Process on Turkish Foreign Policy", *Mediterranean Politics*, Vol. 9, No. 1, 2004, ss.94-113.
- OLSEN, Johan P. "Europeanization", *European Union Politics*, Ed. Michelle Cini, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 333-349.
- OLSEN, Johan P. "The Many Faces of Europeanization", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, 2002, ss.921-952.
- ÖNİŞ, Ziya. "Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Development Party and the Thorny Path to Democratic Consolidation in Turkey", *Mediterranean Politics*, Vol. 14, No. 1, 2009, ss. 21-40.
- ÖNİŞ, Ziya. "Conservative Globalists versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey," *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 9, No. 3, 2007.
- ÖNİŞ, Ziya. "Contesting for the Center: Domestic Politics, Identity, Conflicts and the Controversy over EU Membership in Turkey", *İstanbul Bilgi University European Institute Working Paper*, No. 2, 2009.
- ÖNİŞ, Ziya. "Diverse But Converging Paths to European Union Membership: Poland and Turkey in Comparative Perspective", *East European Politics and Societies*, Vol. 18, No. 3, 2004, ss. 481-512.

- ÖNİŞ, Ziya. "Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the Post-Helsinki Era," *Turkey and European Union - Domestic Politics, Economic Integration and International Dynamics*, Ed. Ali Çarkoğlu and Barry Rubin, Frank Cass, London, 2003, ss. 9-34.
- ÖNİŞ, Ziya. "Luxembourg, Helsinki and Beyond: Towards an Interpretation of Recent Turkey-EU Relations", *Government and Opposition*, Vol. 35, No. 4, 2000, ss.463-483.
- ÖNİŞ, Ziya. "Turkey, Europe and the Paradoxes of Identity: Perspectives on the International Context of Democratization", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 10, No. 3, 1999, ss.107-136.
- ÖNİŞ, Ziya. "Turkish Modernisation and Challenges for the New Europe", *Perceptions Journal of International Affairs, Special Issue on Turkey-European Union Relations*, Vol 9, No. 3, 2004, ss.5-28.
- ÖYMEN, Onur. *Boğaziçi Konferansı'nda Yaptığı Konuşma*, İstanbul, Ekim 2009, www.chp.org.tr (15.02.2010).
- ÖYMEN, Onur. "Parlemlenterler Birliği'nin Düzenlediği AB Seminerinde Yaptığı Konuşma-01.11.2004", *Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır CHP'nin Türkiye-AB İlişkileri Hakkındaki Görüş, Öneri ve Uyarıları*, CHP Yayını, Ankara, 2006.
- ÖYMEN, Onur. *Ankara Üniversitesi tarafından düzenlenen "Nasıl Bir Avrupa'ya Girmeliyiz?" Konulu Konferansta Yaptığı Konuşma*, Ankara, 20.04.2008, <http://www.onuroymen.com/arsiv/671> (01.08.2010).
- ÖZCAN, Mehmet Fatma Y. Elmas, Mustafa Kutlay, Ceren Mutuş. *Bundan Sonrası? Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri*, Usak Yayınları, Ankara, 2009.
- ÖZBUDUN, Ergun. "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasi Kültür", *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Ed. Ergun Özbudun, Ersin Kalaycıoğlu, Levet Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995, ss. 1-42.
- PARRY, Geraint. *Political Elites*, ECPR Classics Press, Colchester, 2005.

- PARSONS, Talcot. *On Institutions and Social Evolution: Selected Writings*, Ed. Leon H. Mayhew, University of Chicago Press, Chicago, 1985.
- PATTON, Marcie J. “AKP Reform Fatigue in Turkey: What Has Happened to the EU Process?”, *Mediterranean Politics*, Vol. 12, No. 3, 2007, ss. 339-358.
- PEVEHOUSE, Jon C. *Democracy From Above Regional Organizations and Democratization*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- PIEDRAFITA, Sonia and José I. Torreblanca. “The Three Logics of Enlargement: Interests Identities and Arguments”, *Politique Européenne*, No. 15, 2005, ss.29-59.
- PIEDRAFITA, Sonia. “The Treaty of Lisbon: New Signals for Future Enlargements?”, *EIPASCOPE*, No. 1, 2008, http://www.eipa.eu/files/repository/eipascope/20080509184645_SCOPE2008-1-6_SoniaPiedrafita.pdf (12.11.2009), ss. 33-38.
- PINDER, John. “The European Community and Democracy in Central and Eastern Europe”, *Building Democracy? The International Dimension of Democratisation in Eastern Europe*, Ed. Geoffrey Pridham, Eric Herring and George Sanford, Leicester University Press, London and Washington, 1997, ss. 110-132.
- PINELLI, Cesare. “Conditionality and Enlargement in Light of EU Constitutional Developments”, *European Law Journal*, Vol. 10, No. 3, 2004, ss.354-362.
- PLATO, *The Republic*, Translated by Tom Griffith, Ed. G.R.F. Ferrari, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- PRAVDA, A. and J. Zielonka (Ed.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, Vol. 2, *International and Transnational Factors*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- PRESTON, Christopher. “Obstacles to EU Enlargement: The Classical Community Method and Prospects for a Wider Europe”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 33, No. 3, 1995, ss. 451-463.

- PRESTON, Christopher. *Enlargement and Integration in the European Union*, Routledge, London, 1997.
- PRIDHAM, Geoffrey. *The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach*, Continuum, London, 2000.
- PRIDHAM, Geoffrey. "The European Union's Democratic Conditionality and Domestic Politics in Slovakia: the Mečiar and Dzurinda Governments Compared", *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 2, 2002a, ss.203-227.
- PRIDHAM, Geoffrey. "EU Enlargement and Consolidating Democracy in Post-Communist States – Formality and Reality", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, 2002b, ss.953-973.
- PRIDHAM, Geoffrey. *Designing Democracy EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe*, Palgrave Macmillan, Hampshire & New York, 2005a.
- PRIDHAM, Geoffrey. "Political Elites in Central & Eastern Europe and the EU's Democratic Conditionality: A Case of Convergence?", *Paper for Conference on Elites and EU Enlargement*, Bremen, 13-14 May 2005b, <http://www.iaw.uni-bremen.de/~jtholen/tagungen/papers/Pridham.pdf> (10.12.2008).
- PRIDHAM, Geoffrey "Change and Continuity in the European Union's Political Conditionality: Aims, Approach and Priorities", *Democratization*, Vol. 14, No. 3, 2007, ss. 446-471.
- PRIDHAM, Geoffrey. "Assessing Democratic Consolidation in Central & Eastern Europe: The European Dimension", *Acta Politica*, Vol. 41, 2006a, ss. 342–369.
- PRIDHAM, Geoffrey. "Between Rhetoric and Action: Reflections on Romania's European Union Accession and Political Conditionality - The Views from Brussels and Bucharest", *Romanian Journal of European Affairs*, Vol. 6, No. 3, 2006b, ss. 5-24.

- PRIDHAM, Geoffrey. "Political Elites, Domestic Politics and Democratic Convergence with the European Union: The Case of Romania During Accession", *The Journal of Communist Studies and Transition Politics, Special Issue on European Union: Enlargement and After*, Vol. 23, No. 4, 2007a, ss. 525-547.
- PRIDHAM, Geoffrey. "Unfinished Business? Eastern Enlargement and Democratic Conditionality", *Fride Working Paper*, No. 36, 2007b, <http://www.fride.org/publication/212/unfinished-business-eastern-enlargement-and-democratic-conditionality> (04.12.2009).
- PRIDHAM, Geoffrey, E. Herring, and G. Sanford (Ed.). *Building Democracy? The International Dimension of Democratization in Eastern Europe*, St. Martin's Press, New York, 1994.
- PRIDHAM, Geoffrey. "Political Elites, Domestic Politics and Democratic Convergence with the European Union: The Case of Romania During Accession", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 23, No. 4, 2007, ss.525 – 547.
- PUTNAM, Robert D. *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1976.
- PUTNAM, Robert. "Diplomacy and Domestic Politics: the Logic of Two-Level Games", *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 1988, ss. 427- 460.
- RADAELLI, Claudio M. "Europeanisation: Solution or Problem?", *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 8, No. 16, 2004, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm> (05.06.2008).
- RADAELLI, Claudio M. "Policy Transfer in the European Union: Institutional Isomorphism as a Source of Legitimacy", *Governance*, Vol. 13, No. 1, January 2003, ss.25-43.
- RADAELLI, Claudio M. "The Europeanization of Public Policy", *The Politics of Europeanization*, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss.27-56.

- RADAELLI, Claudio M. “Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change”, *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 4, No. 8, 2000, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm> (10.06.2008).
- REHN, Olli. “Democratization in Turkey”, *Speech at the EP Plenary*, Speech/10/10, Strasbourg, 20.01.2010, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/10/10&type=HTML> (19.07.2010).
- REHN, Olli. “Europe’s Smart Power in its Region and the World”, *Speech at the European Studies Centre, St. Anthony’s College, University of Oxford*, Speech/08/222, Oxford, 01.05.2005, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/08/222> (10.03.2008).
- REHN, Olli. “Brussels Must Offer the Balkans a Credible Future”, *Financial Times*, 03.04.2006, <http://proquest.umi.com/pqdweb?index=2&did=1014339601&SrchMode=1&sid=1&Fmt=3&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1265499112&clientId=42977> (23.05.2008).
- REHN, Olli. “Europe’s Next Frontiers”, *Lecture at Bilkent University*, 04.10.2006, Ankara, http://www.europa-eu-un.org/articles/en/article_6320_en.htm (23.05.2008).
- RIDENOUR, Carolyn S. and Isadore Newman. *Mixed Methods Research Exploring The Interactive Continuum*, Southern Illinois University Press, Illinois, 2008.
- RISSE, Thomas, Maria Green Cowles and James Caporaso. “Europeanisation and Domestic Change: Introduction”, *Transforming Europe: Europeanisation and Domestic Change*, Ed. Thomas Risse, Maria Green Cowles and James Caporaso, New York, Cornell University Press, 2001, ss.1-43.
- RISSE, Thomas. “Let’s Argue Communicative Action in World Politics”, 2000, <http://www.iue.it/Personal/Risse> (10.12.2007).

- RISTOVA-AASTERUD, Karolina. "The Legal Aspects of EU Accession Procedure and Its Implications for the EU Eastern Enlargement (From EU Founding Treaties to the Treaty of Amsterdam)", *Iustinianus Primus Law Review*, Vol. 1, No. 1, 2010, <http://www.law-review.mk/pdf/01/Karolina%20Ristova-Aasterud.pdf> (18.01.2010), ss. 1-35.
- ROSAMOND, Ben. *Theories of European Integration*, Palgrave MacMillan, Hampshire, 2000.
- RUMFORD, Chris. "Failing the EU Test? Turkey's National Programme, EU Candidature and the Complexities of Democratic Reform", *Mediterranean Politics*, Vol. 7, No. 1, 2002, ss. 51-68.
- SAATÇIOĞLU, Beken. "Unpacking the Compliance Puzzle The Case of Turkey's AKP Under EU Conditionality", *KFG The Transformative Power of Europe Working Paper*, No. 14, 2010, http://www.polsoz.fu-berlin.de/en/v/transformeurope/publications/working_paper/WP_14_Saatcioglu.pdf (10.09.2010).
- SANDHU, Amandeep. "Political Sociology in the Light of Globalization: New Perspectives and Future Directions", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, Vol. 4, No. 3, 2005, ss. 56-57.
- SASSE, Gwendolyn. "The ENP Process and the EU's Eastern Neighbours: 'Conditionality-lite', Socialisation and 'Procedural Entrapment'", *Global Europe Papers*, No. 9, 2008, <http://www.bath.ac.uk/esml/research/security/pdf/sasse.pdf> (10.01.2010).
- SAURUGGER, Sabine and Claudio M. Radaelli. "The Europeanization of Public Policies: Research and Practice", *Journal of Comparative Policy Analysis*, Vol. 10, No. 3, 2008, ss.213-219.
- SAYARİ, Sabri. "Turkey's Islamist Challenge", *The Middle East Quarterly*, Vol. 3, No. 3, 1996, <http://www.meforum.org/314/turkeys-islamist-challenge> (20.01.2010).

- SCHIMMELFENNIG, Frank. "International Socialization in the New Europe: Rational Action in an Institutional Environment", *European Journal of International Relations*, Vol. 6, No. 1, 2000, ss. 109-139.
- SCHIMMELFENNIG, Frank. "Liberal Community and Enlargement: Liberal Community and Enlargement: an Event History Analysis", *Journal of European Public Policy*, Vol. 9, No. 4, 2002, ss. 598–626.
- SCHIMMELFENNIG, Frank. *The EU, NATO and Integration of Europe Rules and Rhetoric*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- SCHIMMELFENNIG, Frank. "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union", *International Organization*, Vol. 55, No. 1, 2001, ss. 47-80.
- SCHIMMELFENNIG, Frank and Ulrich Sedelmeier, "Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe", *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ed. Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, Cornell University Press, Ithaca, 2005, ss. 1-28.
- SCHIMMELFENNIG, Frank and Ulrich Sedelmeier. "Candidate Countries and Conditionality", *Europeanization New Research Agendas*, Ed. Paolo Graziano and Maarten P. Vink, Palgrave Macmillan, London and New York 2007, ss.88-101.
- SCHIMMELFENNIG, Frank and Ulrich Sedelmeier. "Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe", *Journal of European Public Policy*, Vol. 11, No. 4, 2004, ss. 661-679.
- SCHIMMELFENNIG, Frank, Stefan Engert and Heiko Knobel, "The Impact of EU Political Conditionality", *The Europeanization of Central and Eastern Europe*, Ed. Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, Cornell University Press, Ithaca, 2005, ss.29-50.

SCHIMMELFENNIG, Frank, Stefan Engert and Heiko Knobel. "Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 41, No. 3, 2003, ss. 495-518.

SCHIMMELFENNIG, Frank, Stefan Engert and Heiko Knobel. "The Conditions of Conditionality The Impact of EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States", *Paper prepared for Workshop 4, Enlargement and European Governance*, ECPR Joint Session of Workshops, Turin, 22-27 March 2002, <http://www.essex.ac.uk/ECPR/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws4/Schimmelfennig.pdf> (14.11.2008).

SCHIMMELFENNIG, Frank. "EU Political Accession Conditionality after the 2004 Enlargement: Consistency and Effectiveness", *Journal of European Public Policy*, Vol. 15, No. 6, 2008, ss.918-937.

SCHIMMELFENNIG, Frank. "The International Promotion of Political Norms in Eastern Europe: A Qualitative Comparative Analysis", *Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series*, Vol. 5, No. 28, 2005a, <http://aei.pitt.edu/8157/> (09.02.2009).

SCHIMMELFENNIG, Frank. "Strategic Calculation and International Socialization: Membership Incentives, Party Constellations, and Sustained Compliance in Central and Eastern Europe", *International Organization*, Vol. 59, 2005b, ss.827-860.

SCHIMMELFENNIG, Frank. Stefan Engert ve Heiko Knobel, *International Socialization in Europe European Organizations, Political Conditionality and Democratic Change*, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2006.

SCHMIDT, Vivien A. "Europeanization and the Mechanics of Economic Policy Adjustment", *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 5, No. 6, 2001, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2001-006a.htm> (23.04.2009).

- SCHMITTER, Philippe C. "The Influence of the International Context Upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies", *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*, Ed. Laurence Whitehead, Oxford University Press, Oxford, 1996, ss. 26-54.
- SCHMITTER, Philippe C. "The International Context of Contemporary Democratization", *Transitions to Democracy: Comparative Perspectives from Southern Europe, Latin America and Eastern Europe*, Ed. Geoffrey Pridham, Aldershot, Dartmouth, 1995, ss. 499-534.
- SCHULZE, Jennie. *Understanding the Conditionality Gap in Estonia and Latvia The Influence of EU Conditionality and Russia's Activism on Minority Inclusion*, PhD Dissertation, Columbian College of Arts and Sciences, George Washington University, 2009.
- SCOTT, John. "Modes of Power and the Re-conceptualization of Elites", *The Sociological Review: Special Issue on Remembering Elites*, 2008, ss.25-43.
- SEDELMEIER, Ulrich. "Europeanisation in New Member and Candidate States", *Living Reviews in European Governance*, Vol. 1, 2006, <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2006-3/download.html> (07.03.2009).
- SHARMA, Urmila and S.K. Sharma, *Principles and Theory of Political Science*, Atlantic Publishers, New Delhi, 2007.
- SHEPSLE, Kenneth A. "Rational Choice Institutionalism", *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Ed. R.F.W. Rhodes, Sarah A. Binder, Bert A. Rockman, Oxford University Press, Oxford, 2006, ss. 23-38.
- SIITONEN, Aaretti. *The Debate on Turkey the Perspective of the European Parliament on Turkey's Affiliation with the European Union*, Turku, Publications of the Department of Contemporary History University of Turku, 2008.
- "Single European Act", 17.02.1986,
http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/SingleEuropeanAct_Crest.pdf (19.10.2009).

- SITTER, Nick. "The Politics of Opposition and European Integration in Scandinavia: Is Euro-scepticism a Government-Opposition Dynamic?", *West European Politics*, Vol. 24, No. 4, 2001, ss. 22-39.
- SJURSEN, Helene "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU's Enlargement Policy", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 3, ss.491-513.
- SJURSEN, Helene. "Enlargement in Perspective: The EU's Quest for Identity", *Arena Working Papers*, No. 5, 2008, http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2008/papers/wp08_05.pdf (12.06.2010).
- SJURSEN, Helene. "Introduction Enlargement and the Nature of the EU Polity", *Questioning EU Enlargement Europe in Search of Identity*, Ed. Helene Sjursen, Routledge, London and New York, 2006, ss.1-15.
- SMITH, Karen E. "The EU, Human Rights and Relations with Third Countries: Foreign Policy with an Ethical Dimension?", *Ethics and Foreign Policy*, Ed. Karen E. Smith and Margot Light, Cambridge University Press, Cambridge, 2004a, ss.185-203.
- SMITH, Karen E. "The Evolution and Application of EU Membership Conditionality", *The Enlargement of the European Union*, Ed. Marise Cremona, Oxford University Press, New York, 2003, ss.105-120.
- SMITH, Karen E. *The Making of EU Foreign Policy The Case of Eastern Europe*, Second Edition, Palgrave Macmillan, Hampshire and New York, 2004b.
- SMITH, Karen E.. "The Use of Political Conditionality in the EU's Relations with Third Countries: How Effective?", *Paper for the ECSA International Conference*, Seattle, 29 May- 1 June 1997, http://aei.pitt.edu/2729/01/002732_1.PDF (12.09.2009).
- SORENSEN, Georg. "Introduction", *Political Conditionality*, Ed. Georg Sorensen, Frank Cass, London, 1993, ss. 1-5.

SOYALTIN, Diğdem. *Does Candidate Status Matter? Unpacking the Relationship between Europeanization and Conditionality in Turkey and Serbia*, MA Dissertation, Lund University, Lund, Sweden, 2009.

SPENCE, Jacqueline M. "The European Union A View from the Top-Top Decision Makers and the European Union", 1996, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/top/top.pdf (23.04.2009).

"Statute of the Council of Europe", London, 05.05.1949, <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Word/001.doc> (16.06.2009).

STEENBERGEN, Marco V. Erica E. Edwards and Catherine E. de Vries. "Who's Cueing Whom? Mass-Elite Linkages and the Future of European Integration", *European Union Politics*, Vol. 8, No. 1, 2007, ss. 13-35.

STEPHENS, Mark Spencer. "A Supranational Elite Theory of Neo-functionalist European Integration", PhD Dissertation, The University of Texas, Austin, 2004, <https://repositories.lib.utexas.edu/handle/2152/2212> (23.04.2009).

STEUNENBERG, Bernard ve Antoaneta Dimitrova, "Compliance in the EU Enlargement Process: the Limits of Conditionality", *European Integration Online Papers (EIOP)*, Vol. 11, No. 5, 2007, http://eiop.or.at/eiop/index.php/eiop/article/view/2007_005a/52 (31.05.2009).

STIVACHTIS, Yannis A. "Conditionality: A New Form of the Old Standard of 'Civilization': The Case of EU Conditionality", *Paper prepared for the 48th ISA Annual Convention*, Chicago, 28 February-3 March 2007, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/1/8/0/2/7/p1_80272_index.html (12.04.2009).

STOKKE, Olav. "Aid and Political Conditionality: Core Issues and State of the Art", *Aid and Political Conditionality*, Ed. Olav Stokke, Frank Cass, London, 1995, ss.1-87.

SVOBODOVA, Eva. *Institutional Conditionality and State Compliance: the Czech and Slovak Accession to NATO and the EU*, PhD Dissertation, Old Dominion University, Norfolk, 2008.

- TAGGART, Paul. "A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems", *European Journal of Political Research*, Vol. 33, No. 3, 1998, ss. 363–388.
- TAGGART, Paul and Aleks Szczerbiak. "Contemporary Euroscepticism in the Party Systems of the European Union Candidate States of Central and Eastern Europe", *European Journal of Political Research*, Vol. 43, 2004, ss. 1–27.
- TAGGART, Paul and Aleks Szczerbiak. "Parties, Positions and Europe: Euroscepticism in the EU Candidate States of Central and Eastern Europe", *SEI Working Paper*, No. 46, 2001, <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp46.pdf> (19.10.2008).
- TAGGART, Paul and Aleks Szczerbiak. "The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States", *SEI Working Paper*, No. 51, 2002, <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/wp51.pdf> (03.02.2009).
- Tam Üyeliğe Evet Özel Statüye Hayır CHP'nin Türkiye-AB İlişkileri Hakkındaki Görüş, Öneri ve Uyarıları*, CHP Yayını, Ankara, 2006.
- TANIYICI, Şaban "Europeanization of Political Elite Discourses in Turkey: A Content Analysis of Parliamentary Debates 1994-2002", *Turkish Studies*, Vol. 11, No. 2, 2010, ss. 181-195.
- TANSEY, Oisín. "Process Tracing and Elite Interviewing: A Case for Non-probability Sampling", *Political Science and Politics*, Vol. 40, 2007, ss.765-772.
- TARAKTAŞ, Başak. "A Comparative Approach to Euroscepticism in Turkey and Eastern European Countries", *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 16, No. 2, 2008, ss.249-266.
- TBMM AB Uyum Komisyonu Kanunu, Kanun No. 4847, Kabul Tarihi: 15.04.2003, http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/abuyum/ab_anayasa.htm (20.12.2009).
- TBMM Türkiye AB Karma Parlamento Komisyonu Erişim Sayfası, http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/index.htm (10.07.2010).

- TEKİNALP, Ünal. “Topluluk Hukuku, Kaynakları ve Özellikleri”, *Avrupa Birliği Hukuku*, Ed. Gülören Tekinalp ve Ünal Tekinalp, 2.b., Beta, İstanbul, 2000.
- T.C. ADALET BAKANLIĞI AVRUPA BİRLİĞİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. “Avrupa Birliği’ne Aday Ülke Olarak Türkiye’de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı”, Ankara, 2008, <http://www.abgm.adalet.gov.tr/pdf/AB%20uyum%20yasalar%C4%B1n%C4%B1n%20i%C3%A7%20hukuka%20etkisi%20ve%20katk%C4%B1s%C4%B1%2025%20Aral%C4%B1k%202008%20-%20OFA.pdf> (02.02.2010).
- T.C. ANAYASA MAHKEMESİ. “7 Temmuz 2010 Çarşamba Günü Saat 09.30 da Yapılan Mahkeme Toplantısında Görüşülen Dosya ve Sonucu”, <http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=gundem&id=304> (07.09.2010).
- T.C. BAŞBAKANLIK AVRUPA BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ, “Katılım Müzakerelerinde Mevcut Durum”, Temmuz 2010, http://www.abgs.gov.tr/files/fasillar/muzakere_surecinde_mevcut_durum_tablo.pdf (06.09.2010).
- T.C. BAŞBAKANLIK AVRUPA BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ SİYASİ İŞLER BAŞKANLIĞI. “Avrupa Birliği Uyum Süreci Perspektifinden Anayasa Değişiklik Paketi”, 09.04.2010, www.abgs.gov.tr (04.07.2010).
- T.C. BAŞBAKANLIK AVRUPA BİRLİĞİ GENEL SEKRETERLİĞİ. “Türkiye’de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler”, Ankara, 2007, www.abgs.gov.tr (02.02.2010).
- “The EU Enlargement Process: A Year of Progress in the Western Balkans and Turkey”, *European Commission Press Release*, Brussels, 14.10.2009, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/09/1519&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en> (15.07.2010).
- “The Lisbon Treaty and the European Constitution: A Side-by-Side Comparison”, OpenEurope, 2008, <http://www.openeurope.org.uk/research/comparative.pdf> (05.05.2010),
- “The Single European Act”, Luxembourg, 17 February 1986, <http://www.eurotreaties.com/singleeuropeanact.pdf> (20.03.2009).

- THOMAS, Daniel C. “Constitutionalization through Enlargement: The Contested Origins of the EU’s Democratic Identity”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 13, No. 8, 2006, ss.1190-1210.
- TOCCI, Nathalie “Europeanization in Turkey: Trigger or Anchor for Reform?”, *South European Society & Politics*, Vol. 10, No. 1, 2005, ss.73-83.
- TOKSABAY, Asli and H. Tolga Bölükbaşı. “Attitudes of Key Stakeholders in Turkey towards EU-Turkey Relations: Consensual Discord or Contentious Accord?”, *Talking Turkey in Europe: Towards a Differentiated Communication Strategy*, Ed. Natalie Tocci, Istituto Affari Internazionali, Roma, 2008, ss. 176-197.
- TRAUNER, Florian. “Post-accession Compliance with EU Law in Bulgaria and Romania: a Comparative Perspective” , *Post-accession Compliance in the EU’s New Member States*, Ed. Frank Schimmelfennig and Florian Trauner, *European Integration Online Papers (EIoP)*, Vol. 13, No. 2, 2009, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2009-021a.htm> (13.02.2010).
- TRENZ, Hans-Jörg. “Elements of a Sociology of European Integration”, *Arena Working Paper*, No. 11, 2008.
- TSEBELIS, George. “Veto Players and Institutional Analysis”, *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, Vol. 3, No. 4, 2000, ss. 441-474.
- “Treaty Between Member States of the European Union and the Republic of Bulgaria and Romania Concerning the Accession of the Republic of Bulgaria and Romania to the European Union”, *Official Journal of the European Union*, L157/12, 21.6.2005, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2005/l_157/l_15720050621en00110027.pdf (16.07.2009).
- “Treaty Establishing the European Atomic Energy Community”, Rome, 25.03.1957, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm#founding> (20.06.2008).
- “Treaty Establishing the European Coal and Steel Community”, Paris, 18.04.1951, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm#founding> (20.06.2008).

“Treaty establishing the European Economic Community”, Rome, 25.03.1957, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm#founding> (20.06.2008).

“Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Related Acts”, *Official Journal C 340*, 10 November 1997, [http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html#0001010001\(20.01.2010\)](http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html#0001010001(20.01.2010))

“Treaty on European Union”, *Official Journal C 191*, 29 July 1992, [http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001\(20.01.2010\)](http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001(20.01.2010)).

TURHAN, Mehmet. *Siyasal Elitler*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.

TÜRK, Ahmet (DTP Grubu Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 23. Dönem 4. Yasama Yılı, 18. Birleşim, 13.11.2009, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b018m.htm> (10.04.2010).

“Türk Ceza Kanunu”, Kanun No. 5237, Kabul Tarihi: 26.09.2004, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html> (11.10.2009).

“Türkiye Cumhuriyeti ile Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin Konsey Kararı”, Brüksel, 8.03.2001, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf (10.04.2008).

“Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler”, Çev. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve ABGS, 03.10.2005, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/MuzakereCercevesi/Muzakere_Cercevesi_2005.pdf (03.04.2009).

“Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu Hakkında Bilgi Notu”, http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/docs/kpk_pi1.pdf (12.08.2009).

“Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu İç Tüzüğü”, http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/ictuzuk.htm (20.04.2010).

- TÜSİAD, *Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğe Doğru Siyasi Kıstaslar ve Uyum Süreci*, İstanbul, 1999.
- TÜSİAD, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri Görüşler ve Öncelikler –Siyasal Partiler*, No: 1, İstanbul, 2001.
- TÜSİAD, *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasi Kriterleri Görüşler ve Öncelikler -Ölüm Cezası Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlükler*, No: 3-4, İstanbul, 2002.
- UGUR, Mehmet and Dilek Yankaya. “Policy Entrepreneurship, Policy Opportunism and EU Conditionality: The AKP and TÜSİAD Experience in Turkey”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, Vol. 21, No. 4, 2008, ss. 581–601.
- UGUR, Mehmet. “Testing Times in EU-Turkey Relations: the Road to Copenhagen and Beyond”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 5, No. 2, August 2003, ss.165-183.
- UĞUR, Mehmet *Avrupa Birliği ve Türkiye Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- “Ulusal Program TBMM’de – Parti Temsilcilerinin Konuşmaları”, 01.07.2003, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/up2003_tbmm-2.html (22.12.2009).
- ULUSOY, Kıvanç. “The Changing Challenge of Europeanization to Politics and Governance in Turkey”, *International Political Science Review*, Vol. 30, No. 4, 2009, ss.363-384.
- USUL, Ali Resul. “Avrupa Birliği'nin Demokrasi/Siyasi Şartlılığında Çekme-İtme Dengesi ve Bu Dengenin Bozulması”, *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 5, No. 17, 2008, ss.105-126.
- USUL, Ali Resul. “The Justice and Development Party and the European Union From Euro-skepticism to Euro-fatigue”, *Secular and Islamic Politics in Turkey The Making of the Justice and Development Party*, Ed. Ümit Cizre, Routledge, London and New York, 2008, ss.175-197.

- UVIN, Peter. "Do As I Say, Not As I Do: The Limits of Political Conditionality", *Political Conditionality*, Ed. Georg Sorensen, Frank Cass, London, 1993, ss. 63-83.
- ÜLGEN, Sinan. "Turkish Politics and the Fading Magic of EU Enlargement", *CER Policy Brief*, September 2010, http://www.cer.org.uk/pdf/pb_ulgen_turkey_8sept10.pdf (15.10.2010).
- VACHUDOVA, Milada Anna. *Europe Undivided Democracy, Leverage & Integration After Communism*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- VEEBEL, Viljar. "European Union's Positive Conditionality Model in Pre-Accession Process", *Trames*, Vol. 13, No. 3, 2009, ss. 207-231.
- VERNEY, Susannah. "The Dynamics of EU Accession: Turkish Travails in Comparative Perspective", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 9, No. 3, 2007, ss. 307-322.
- VINK, Maarten P. and Paolo Graziano. "Challenges of a New Research Agenda", *Europeanization New Research Agendas*, Ed. Paolo Graziano and Maarten P. Vink, Palgrave Macmillan, London & New York, 2007, ss. 3-20.
- WALLACE, William. *The Transformation of Western Europe*, Pinter Publishers, London, 1990.
- WEBER, Max. *The Theory of Social and Economic Organization*, Trans. A M Henderson and Talcott Parsons, The Free Press and the Falcon's Bring Press, 1947, s. 328, <http://taodesigns.tripod.com/weber/weber47.html> (31.05.2009).
- WHITEHEAD, Laurence. "Democracy by Convergence: Southern Europe", *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*, Ed. Laurence Whitehead, Oxford University Press, Oxford, 1996b, ss. 261-284.
- WHITEHEAD, Laurence. "Three International Dimensions of Democratization", *The International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas*, Ed. Laurence Whitehead, Oxford University Press, Oxford, 1996a, ss. 3-25.

- “Without Turkey, the EU is Christian Club: Turkish Prime Minister”, *The Journal of Turkish Weekly*, 15.05.2009, <http://www.turkishweekly.net/news/76920/without-turkey-eu-is-christian-club-turkish-prime-minister-.html> (29.10.2009).
- WOODS, Michael. “Rethinking Elites: Networks, Space and Local Politics”, *Environment and Planning*, Vol. 30, 1998, ss.2101-2119.
- WUNSCH, Natasha and Julian Rappold, “Western Balkans: EU Enlargement in Crisis”, *DGAP Analyse Kompakt*, No. 6, August 2010, http://en.dgap.org/midcom-serveattachmentguid-1dfd12627ab7084d12611dfb2fcfb5714b9bc65bc65/2010-06_dgapanakt_wunsch-rappold_engl_www.pdf (10.09.2010).
- VARDAR, Sebahat (DSP Grubu Adına). *TBMM Genel Kurul Tutanakları*, 21.Dönem 4. Yasama Yılı, 125. Birleşim, 02.08.2002, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/bas/b125m.htm> (10.01.2010).
- YAZICI, Serap. “Turkey’s Constitutional Amendments: Between the Status Quo and Limited Democratic Reforms”, *Insight Turkey*, Vol. 12, No. 2, 2010, ss. 1-10.
- YILMAZ, Hakan. “Türkiye’de Avrupa Şüphesizliği: Siyasi Seçkinler ve Kamuoyundaki Eğilimler”, *Türkiye-AB İlişkileri Beklentiler ve Kaygılar*, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009.
- YILMAZ, Hakan. “Two Pillars of Nationalist Euroskepticism in Turkey: The Tanzimat and Sevres Syndromes”, *Turkey Sweden and the European Union Experineces and Expectations*, Swedish Institute for European Policy Studies, Stockholm, 2006, ss. 29-42.
- YILMAZ, Mesut. “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyeliği”, *Yeni Türkiye Dergisi Avrupa Birliği Özel Sayısı I*, Yıl 6, Sayı 35, Eylül-Ekim 2000, ss. 32-33.
- YILMAZ, Mesut. *ANAP TBMM Grup Konuşması*, 14.11.2000, <http://www.belgenet.com/2000/my1411.html> (11.01.2010).

ZALEWSKI, Piotr. "Sticks, Carrots and Great Expectations: Human Rights Conditionality and Turkey's Path Towards Membership of the European Union", *Center for International Relations Report*, 2004, http://edoc.bibliothek.uni-halle.de/servlets/MCRFileNodeServlet/HALCoRe_derivate_00002977/Sticks,%20carrots%20and%20great%20expectations.pdf (23.04.2007).

ZANNONI, Paolo. "The Concept of Elite", *European Journal of Political Research*, Vol. 6, 1978, ss.1-30.

ZUOKUI, Liu. "EU's Conditionality and the Western Balkans' Accession Roads", *European Perspectives-Journal on the European Perspectives of the Western Balkans*, Vol. 2, No. 1, 2010, ss. 79-98.

IX. *İnönü Hükümeti Programı*, 25.06.1962-25.12.1963, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP27.htm> (10.12.2009).

X. *İnönü Hükümeti Programı*, 25.12.1963-20.02.1965, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP28.htm> (13.12.2009).

I. *Özal Hükümeti Programı*, 13.12.1983-21.12.1987, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html (20.11.2009).

V. *Ecevit Hükümeti Programı*, 28.05.1999-18.11.2002, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html (10.03.2010).

58. *Gül Hükümeti Programı*, 18.11.2002-14.03.2003, <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm> (06.08.2009).

59. *Erdoğan Hükümeti Programı*, 14.03.2003-29.08.2007, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html (25.03.2010).

60. *Erdoğan Hükümeti Programı*, 29.08.2007-..., <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP60.htm> (10.05.2010).

MÜLAKATLAR

AKARCALI, Bülent. Eski ANAP Milletvekili ve KPK Başkanı, Telefon ile mülakat, 07.06.2010.

AKSOY, Taha. AKP Milletvekili, KPK Eş-Başkan Yrd. ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Yüz yüze mülakat, İzmir, 17.05.2010.

ÇAKIR, Osman. MHP Milletvekili ve Genel Başkan Yardımcısı, KPK Eş-Başkan Yrd. ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Yüz yüze mülakat, Ankara, 09.06.2010.

ELVAN, Lütfi. AKP Milletvekili, KPK Eş-Başkanı ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Yüz yüze mülakat, Ankara, 09.06.2010.

ERBATUR, Gaye. CHP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, E-posta yoluyla mülakat, 11.11.2010.

HACALOĞLU, Algan. CHP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Yüz yüze mülakat, Ankara, 10.06.2010.

KELLER, Fraziska. Avrupa Parlamentosu Üyesi (Yeşiller/Avrupa Serbest İttifakı), KPK Üyesi, Yüz yüze mülakat, İstanbul, 26.05.2010.

MELEN, Mithat. MHP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Yüz yüze mülakat, Ankara, 10 Haziran 2010.

SOMMER, Renate. Avrupa Parlamentosu Üyesi (Avrupa Halk Partisi), KPK Üyesi, Yüz yüze mülakat, İstanbul, 26.05.2010.

TANRIKULU, Ahmet Kenan. MHP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, E-posta yoluyla mülakat, 02.07.2010.

TZAVELA, Niki. Avrupa Parlametosu Üyesi (Avrupa Halk Partisi), KPK Üyesi, Yüz yüze mülakat, İstanbul, 25.05.2010.

YAKIŞ, Yaşar. AKP Milletvekili, KPK ve AB Uyum Komisyonu Üyesi, Eski Dışişleri Bakanı, Yüz yüze mülakat, İstanbul, 26.05.2010.

EK

**“AVRUPALILAŞMA SÜRECİNDE SİYASİ KOŞULLULUK VE ELİTLER:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ” BAŞLIKLİ DOKTORA TEZİ ÇALIŞMASI MÜLAKAT
SORULARI**

Sayın

Bu mülakat, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalında, Prof. Dr. Canan BALKIR'ın danışmanlığında yürütölmekte olan doktora tez çalışması kapsamında gerçekleştirilmektedir. Mülakatın sonuçları tamamen akademik amaçlı olarak kullanılacaktır. Gösterdiğiniz ilgi ve değerli katkılarınız için şimdiden çok teşekkür ederiz.

Saygılarımızla,

Sedef EYLEMER
Tez Öğrencisi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Prof. Dr. Canan BALKIR
Tez Danışmanı
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Avrupa Birliği Anabilim Dalı Bşk.

1. “Avrupa Birliği’nin siyasi kriterleri” sizin için ne anlama gelmektedir?

2. Sizce Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinde AB'nin siyasi koşullarına uyum sağlamasını gerektiren nedenler olarak aşağıdaki önermeler arasında nasıl bir sıralama (1,2,3,4) daha uygun olur? Birinci sırada gördüğünüz nedenle ilgili düşüncelerinizden biraz bahsedebilir misiniz?

(.....) Türkiye'nin Batılılaşma/çağdaşlaşma perspektifi doğrultusunda, Avrupa Birliği'nin ortak değerlerini paylaşan bir üyesi olarak, AB'nin siyasi kriterlerine uyum sağlaması gerekmektedir.

(.) Türkiye'nin rasyonel bir şekilde kendi çıkarlarını ve tercihlerini (siyasi, ekonomik güvenlik vb.) gözeterek AB siyasi kriterlerine uyum sağlaması gerekmektedir.

(.....) Türkiye'nin hem yurtiçinde hem de yurtdışında Avrupa'ya ve diğer dış güçlere karşı kendini daha güvenli bir şekilde konumlandırabilmesi için AB 'nin siyasi kriterlerine uyum sağlaması gerekmektedir.

(.....) Türkiye'nin hak temelli bir bakış açısıyla (demokrasi, insan haklarının, azınlık hakları gibi evrensel değerler) AB'nin siyasi kriterlerine uyum sağlaması gerekmektedir.

3. Türkiye Kopenhag kriterlerini karşıladığında AB'ye tam üye olabileceğine inanıyor musunuz? (Evet / Hayır) Bu düşüncenizin dayanakları nelerdir?

4. Türkiye, adaylık sürecinin sonunda AB'ye tam üye olmasa da Kopenhag siyasi kriterlerine uyması sizce gerekli midir? Bu düşüncenizin nedenleri nelerdir?

5. AB'nin Türkiye'den uymasını beklediği siyasi koşulların yeterince açık ve belirgin olduğunu düşünüyor musunuz?

6. Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerine uyumu açısından Avrupa Komisyonu'nun İlerleme Raporlarındaki değerlendirmeleri tutarlı ve objektif buluyor musunuz?

7. AB yetkilileri sıklıkla "AB'ye katılmak isteyen taraf, aday ülkeler olduğundan, bu ülkelerin AB'nin tüm siyasi koşullarını karşılaması gerektiği ve bu konuda pazarlık yapmalarının mümkün olmadığı"yı belirtmektedirler. Bu konuda sizin görüşünüz nedir?

8. Siyasi koşullara uyum sürecini AB'nin Türkiye'ye "dayatması" olarak mı yoksa "gönüllü bir uyum süreci" olarak mı değerlendiriyorsunuz? Yanıtınızı örnekle zenginleştirebilir misiniz?

9. AB'nin siyasi koşulları bağlamında Türkiye açısından en önemli sorun veya (varsa) sakınca ne olabilir?

10. Türkiye açısından AB'nin siyasi koşullarına uyum sürecinin ulusal ve/veya siyasi maliyetleri olabilir mi? Cevabınız evet ise, bu maliyetlerin artması veya bu yöndeki algılamalar sizce süreci nasıl etkiler?

11. AB ile Türkiye arasında katılım müzakerelerinin başladığı 2005 sonrası dönemde Türkiye'de siyasi koşullara uyum hızının düştüğü görülmektedir. Sizce bu durumun AB kaynaklı ve Türkiye kaynaklı sebepleri nelerdir?

12. Müzakere Çerçeve Belgesinde AB'nin Türkiye'nin Birliğe katılım sürecini "açık uçlu bir süreç" olarak nitelendirmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

13. Bazı araştırmacılar, Türkiye'de özellikle elit düzeyinde, AB siyasi koşullarına yönelik Avrupa şüpheli yaklaşımlarda "Sevr sendromu" veya "Tanzimat sendromu" gibi birtakım tarihsel kaygı veya korkuların önemli bir etkisinin olduğunu ileri sürüyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

14. Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu'nda Avrupa Parlamentosu üyeleri ile Türk milletvekilleri arasındaki etkileşimleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Buradaki etkileşimler AB'nin siyasi koşulluluk politikasına ilişkin bakış açınızı etkiledi mi? Sizce Komisyon kapsamındaki çalışmaların siyasi koşullara uyum sürecinde ne gibi etkileri olmaktadır?

Değerli katkılarınız için çok teşekkür ederiz.